

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2021

№ 4 (114)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 4 від 30 грудня 2021 р.)*

Дніпро
2021

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2021. № 4 (114). 368 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить 5-7 разів на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

**Видання індексується в міжнародних базах даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО**, голова (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛІВАЙКО**, заступник голови (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІЄВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Нац. акад. внутр. справ, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпроп. окружний адмін. суд);
д.ю.н., проф. **Дмитро ПРИПУТЕНЬ** (народний депутат України);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (ЦВК України, Ун-т «Україна», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
доц. **Міндаугас БЛІУС (Mindaugas BILIUS)** (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
д-р права **Гедимінас БУЧІОНАС (Gediminas BUCIUNAS)** (Ун-т М. Ромеріса, м. Вільнюс, Литва);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІЄВ** (Бакинськ. держ. ун-т, Азербайджан);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ (Rafal LIZUT)** (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ (Andrzej PIASECKI)** (Краківськ. пед. ун-т, Польща);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ (Paulina BIEŚ-SROKOSZ)** (У-н Яна Длугоша, Польща).

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Андрій Фоменко Про ефективність кримінологічної діяльності Національної поліції України	7
Олександр Юнін Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення	15
Олександр Журавель Особливості застосування поліцейськими набутих навичок під час затримання особи	22
Оксана Мислива, Ольга Намлинська Реалії застосування в Україні поліцейськими налоксону	28
Євген Зеленський, Марія Носенко Дії поліцейського після застосування та використання вогнепальної зброї	35
Артем Герасимов, Андрій Токар, Олег Завістовський Історичний аспект розвитку теорії «розбитих вікон» та основні проблеми й переваги її впровадження в правоохоронну систему України	39
Максим Шевяков Національна поліція України як суб'єкт профілактики адміністративних правопорушень у сфері громадського порядку та громадської безпеки	46
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА	
Лариса Наливайко, Дар'я Лавренко Протидія гендерно обумовленому насильству в умовах військового конфлікту: теоретико-правовий аспект	54
Юрій Кириченко, Віктор Кириченко Голод 1946-1947 років як чинник зростання злочинності в Україні	63
Михайло Мурашкін Право на свободу думки і толерантність	69
Наталія Комих «Суспільство вражень» як простір розгортання процесів трансформації розуміння права	75
Юрій Крамаренко Визначення предметної сфери компетентностей медіатора як запорука надання якісної професійної допомоги	80
Олег Наливайко, Орина Ковіненко Колізії у законодавстві як різновид юридичних колізій: поняття, ознаки, види, правила та способи вирішення	86

Андрій Рибалкін, Катерина Вербицька Теоретико-правова характеристика заходів запобігання домашньому насильству громадськими організаціями в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку	93
Андрій Самотуга Значення програмних документів держави у законодавчому забезпеченні проактивної зовнішньої інформаційної політики України	99
Максим Романов Форми мирних зібрань за законодавством України: нормативно-правовий аналіз	110

ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ
СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Владислав Куценко, Тетяна Леоненко, Ольга Шиян Проблемні питання основних засад цивільного судочинства	118
Наталія Обушенко Узагальнююча характеристика мети та завдань систематизації трудового законодавства	126
Ірина Патерило Питання забезпечення контролю якості аудиту та аудиторських послуг : національний та зарубіжний досвід	131
Тетяна Андрущенко Сімейно-правовий договір: поняття та ознаки	138
Олександра Нестерцова-Собакарь Особливості становлення та розвитку спадкових правовідносин в історичній ретроспективі цивільного права України	145
Кристина Резворович, Марія Альошина Особливості судових розглядів у справах окремого провадження	151
Марина Юніна Створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності як фактор формування ефективної системи охорони права інтелектуальної власності в Україні	155
Артем Ярошенко, Анна Буряк, Валерія Лактіонова Еколого-правові проблеми раціонального використання та охорони земель сільськогосподарського призначення	162

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

Роман Голобутовський, Анна Баглай, Вікторія Проненко Особливості провадження по земельних спорах за участю суб'єктів публічної адміністрації в порядку адміністративного судочинства	167
Юрій Козар, Максим Гаріфуллін Інститут державно-приватного партнерства в Україні: окремі аспекти	173

Євген Курінний

Сутність, поняття та основні детермінанти антивакцинозорства в Україні 179

Роман Миронюк, Аліна Лукомська

Законодавство про адміністративне оскарження окремих зарубіжних країн: сфера дії та особливості 185

Тетяна Шевчук, Андрій Собакарь

Забезпечення безпеки атмосферного повітря адміністративно-правовими засобами профілактичного характеру 191

Вячеслав Коваленко

Роль Конституційного Суду України та його рішень для адміністративного процесу 197

Дмитро Буцьких

Місце та роль публічного контролю в механізмі адміністративно-правового забезпечення охорони вод та відтворення водних ресурсів 203

Віталій Козін

Адміністративна та фінансово-правова відповідальність як види юридичної відповідальності за правопорушення у бюджетній сфері 209

Вікторія Пархета

Поняття та зміст публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури 215

Максим Пришедько

Деякі питання сутнісних ознак державних реєстрів України: адміністративно-правовий аспект 222

Ганна Сластнікова

Зарубіжний досвід регулювання процедури примусового відчуження земельної ділянки для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності та можливості його впровадження в Україні 229

Анастасія Чепіжко

Діяльність органів поліції щодо забезпечення дотримання правил дозвільної системи 236

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Микола Єфімов

Наукові диспути щодо побудови криміналістичної характеристики правопорушень проти моральності 242

Костянтин Попов

Кваліфікація кримінальних правопорушень учасників збройного конфлікту на Сході України 247

Викторія Руфанова, Алемгуль Куатова

Уголовно-правовое обеспечение охраны прав и свобод человека в сфере семейно-бытовых отношений: опыт Украины и Республики Казахстан 256

Леонід Бараш

Процесуальні проблеми призначення і проведення судової експертизи 262

Ірина Демченко

Загальна характеристика чинників впливу на процес організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії) 269

Вікторія Сенько

Актуальні питання протидії сексуальній експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми в інтернеті: міжнародний досвід 275

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Валерій Степанов, Сергій Грищенко

Технічні засоби для негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж 280

Анатолій Василенко, Володимир Григоренко

Дослідження шляхів реалізації розробки та виготовлення ультразвукових засобів неруйнівного контролю 285

Олександр Іванкін

Аеродинамічне імпульсне дозування абразивного порошку 291

Олексій Пономаренко

Негласне проникнення в публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи, відповідні технічні засоби 296

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ
СУЧАСНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Дмитро Казначєв, Олена Лопасва

Здійснення національно-патріотичного виховання курсантської та студентської молоді як важливий чинник підготовки кадрів для Національної поліції України 303

Римма Монастирська

Лінгвостилістичні прикмети правничої лінгвістики 307

Валерій Біліченко

Сучасний стан тактичної медицини як показник основ тактичної підготовки сучасних працівників Національної поліції України 312

Юрій Великий

Особливості розвитку швидкісних якостей та координаційних здібностей у курсантів на практичних заняттях з вогневої підготовки 316

Костянтин Вознюк, Дмитро Діщенко

Удосконалення навичок рукопашного бою при підготовці майбутніх працівників МВС 324

Анатолій Наточій, Поліна Смаль

Вогнева підготовка – складова професійної компетентності майбутніх офіцерів поліції 329

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Наукові заходи 334

Конкурси 343

Підготовка наукових кадрів 344

Персоналії 350

Нові видання 358

Довідка про авторів 360

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.851

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-7-15

Андрій ФОМЕНКО[©]

доктор юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРО ЕФЕКТИВНІСТЬ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Акцентовано увагу на тому, що формулу ефективності діяльності органів правопорядку слід, перш за все, виводити не за допомогою статистики й кількісних показників, а через якісні показники, ґрунтовний аналіз котрих призведе до усвідомлення змісту проблем одержання певного рівня даної ефективності. Якість запобіжної діяльності зумовлюється результативністю, неупередженістю та професіоналізмом уповноважених державних органів та їх посадових осіб, від роботи яких залежить ще й рівень довіри громадян до владних інституцій.

Проголошені завдання можливо буде реалізувати в комплексі із прийняттям Верховною Радою України законів України «Про профілактику правопорушень» та «Про статистичні обліки правопорушень», змістовне наповнення яких цілком і повністю залежить від представників кримінологічної науки.

***Ключові слова:** кримінологія, поліція, юридична діяльність, поліцейська діяльність, кримінологічна діяльність, кримінологічний моніторинг, запобігання кримінальним правопорушенням.*

Постановка проблеми. Фактично з липня 2015 року поліція як основний суб'єкт правозастосування в країні функціонує абсолютно в нових умовах, в умовах служіння суспільству. Це, у свою чергу, вимагає якісно нових підходів до організації діяльності всіх органів кримінального судочинства, особливе місце серед яких посідає Національна поліція, протидія злочинності для якої є одним з головних завдань. Революція Гідності спричинила потужний соціальний запит на формування особистості правоохоронця нової генерації, який служить не державі, а суспільству, для якого права та свободи людини і громадянина, верховенство права є обов'язковою ідеологічною складовою його повсякденної службової діяльності.

Очевидно, що такі кардинальні зміни у державі потребують свого наукового супроводу та обґрунтування. Це пояснюється тим, що саме служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку є поліцейською діяльністю в загальному її розумінні, тоді як кримінологічна діяльність Національної поліції є видом поліцейської діяльності, що в першу чергу спрямована на протидію злочинності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Зазначене питання є актуальним і стало об'єктом постійних наукових розвідок учених-кримінологів різних часів та країн, зокрема таких, як Г. Аванесов, Ю. Антонян, О. Бандурка, П. Берзін, Ю. Баулін, В. Батиргареева, В. Бесчастний, Є. Блажівський, В. Борисов, А. Вознюк, Є. Гладкова, Н. Гуторова, В. Грищук, Ю. Данильченко, С. Денисов, Т. Денисова, О. Джужа, В. Ємельянов, О. Житний, А. Зелінський, М. Карчевський, Т. Корнякова, О. Костенко, І. Копотун, В. Кудрявцев, В. Кузнецов, О. Литвак, О. Литвинов, В. Лунєєв, К. Марисюк, О. Мартиненко, С. Мозоль, А. Музика, Ю. Нікітін, Ю. Орлов, Н. Орловська, В. Павликівський, М. Панов, А. Савченко,

© А. Фоменко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3755-4130>

mail@dduvs.in.ua

О. Семенишин, В. Сокурено, О. Степанченко, Є. Стрельцов, В. Тацій, В. Тихий, В. Трубников, В. Туляков, П. Фріс, С. Харитонов, В. Харченко, О. Храмцов, П. Хряпінський, В. Шаблістий, І. Яковець, Н. Ярмиш, О. Ярмиш, А. Ященко та багато інших.

Мета статті: встановлення рівня ефективності кримінологічної діяльності Національної поліції України – досить суб'єктивний процес, що залежить від запропонованих критеріїв ефективності. Отже, для досягнення максимальної об'єктивності у цьому питанні, важливо сформуванати якомога більше таких критеріїв, аналіз яких дозволить сформуванати максимально незалежні висновки.

Виклад основного матеріалу. На законодавчому рівні категорію «ефективність» вжито в п. 6 ст. 4 «Принципи державної служби» Закону України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII «Про державну службу», у якому задекларовано, що державна служба здійснюється з дотриманням принципу ефективності, під яким розуміється раціональне та результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики [1].

Отже, ефективність, на думку законодавця, полягає не тільки у досягненні результату, але й у затраті мінімуму для цього зусиль.

Нагадаємо, відповідно до ч. 1 ст. 59 Закону України «Про Національну поліцію», служба в поліції є державною службою особливого характеру, що є професійною діяльністю поліцейських із виконання покладених на поліцію повноважень [2]. Відтак, працівник поліції також зобов'язаний дотримуватись цього принципу у своїй роботі (у тому числі в частині саме кримінологічної діяльності).

Сформувавши на офіційному вебсайті українського парламенту в рубриці «Термінологія законодавства» пошуковий запит терміна «ефективність» [3], нами було виявлено ще один чинний акт, у якому розкривається це поняття. Так, у «Методичних рекомендаціях щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України», затверджених постановою правління Національного банку України від 06.09.2007 № 324, зазначається, що ефективність – співвідношення між отриманим результатом (ефектом) і величиною фактору (ресурсу), який використано з метою досягнення цього результату [4].

Отже, робимо висновок, що ефективність кримінологічної діяльності поліції можна визначити як співвідношення між використаними зусиллями та отриманим результатом.

Зауважимо, що визначення поняття «ефективність діяльності» на підзаконному рівні міститься у «Критеріях проведення оцінювання ефективності діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції», затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 458. У цьому документі зазначається, що ефективністю діяльності є забезпечення досягнення максимального результату за наявних людських, фінансових, часових та інших ресурсів [5].

Це визначення є досить схожим на попередні та вкотре свідчить про доцільність використання терміна «ефективність кримінологічної діяльності поліції», запропонованого вище.

Без сумніву, для визначення ефективності тієї чи іншої діяльності (у тому числі кримінологічної діяльності поліції) доречно визначитись із певними критеріями, які визначають рівень цієї ефективності.

На думку О. Іщука, одним із засобів вимірювання ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури може стати співвідношення кількості заходів, здійснених у межах кримінально-превентивної діяльності, із кількістю інших, наприклад, наглядових заходів. Однак на такий засіб вимірювання ефективності впливають внутрішні й зовнішні чинники, які або сприяють позитивним змінам у поведінці суб'єктів кримінологічної діяльності, або, навпаки, мінімізують чи унеможливають позитивний ефект [6, с. 107].

Знахаємо, що такі висновки заслуговують на увагу та можуть впливати на питання вимірювання ефективності кримінологічної діяльності поліції. Водночас зауважимо, що подібний критерій визначення рівня ефективності названої діяльності має певні недоліки. Так, наприклад, таке співвідношення кількості заходів не враховує цілу низку факторів, а саме:

- 1) масштабність заходів,

- 2) фінансові витрати на ці заходи;
- 3) рівень розробленості заходів;
- 4) професіоналізм осіб, які їх реалізують;
- 5) досягнення запланованих наслідків тощо.

Дійсно, оперуючи зазначеним підходом неможливо встановити об'єктивний рівень ефективності кримінологічної діяльності поліції, адже результати такого аналізу будуть ґрунтуватися виключно на кількісних показниках, на той час як якісні показники залишаються поза увагою дослідника.

Натомість повністю погоджуємось із умовиводом щодо якості кримінологічної діяльності органів прокуратури, що може розглядатися крізь призму нормативно-правового, інституційного та соціального аспектів. Нормативно-правовий аспект якості можна охарактеризувати з точки зору якості нормативно-правової основи (або законодавства в широкому розумінні цього терміна) кримінологічної діяльності органів прокуратури. До критеріїв якості законодавства цього різновиду можна віднести такі: наукову та юридично-технічну розробленість, суспільну необхідність, економічну обґрунтованість, політичну нейтральність, культурну та соціальну прийнятність (допустимість). Критерій наукової та юридично-технічної розробленості можна умовно поділити на наукову розробленість та дотримання правил юридичної техніки. Інституційний аспект якості полягає у встановленні конкретних вимог до органів, завданням яких є її реалізація. Соціальний аспект якості характеризується з точки зору дотримання вимог, що висуваються до її безпосередніх виконавців – персоналу суб'єктів протидії злочинності, зокрема органів прокуратури [7, с. 19].

Отже, за допомогою тотожних критеріїв можна також частково (вважаємо, що встановити на сто відсотків точно рівень ефективності кримінологічної діяльності поліції та будь-якого іншого правоохоронного органу апіорі неможливо, адже наразі відсутній вичерпний перелік встановлення такої ефективності) встановити рівень ефективності кримінологічної діяльності поліції.

Щодо першого критерію (нормативно-правовий аспект), то його певним чином було вже проаналізовано. Так, наприклад, у процесі дослідження питання встановлено, що на сьогодні існує певна невідповідність змісту Положення про Національну поліцію та Закону України «Про Національну поліцію» в частині визначення такого важливого повноваження поліції, як здійснення кримінологічного моніторингу, моніторингу оперативної обстановки в державі.

Окрім того, досвід зарубіжних держав, який було проаналізовано вище, свідчить про нагальну потребу доповнення ч. 1 ст. 23 «Основні повноваження поліції» Закону України «Про Національну поліцію» такими повноваженнями, як участь у розробці та реалізації програм боротьби зі злочинністю.

Таким чином, наведені положення свідчать про те, що дотепер якість нормативно-правової основи (або законодавства в широкому розумінні цього терміна) кримінологічної діяльності поліції хоча й перебуває на достатньо високому рівні, проте, все ж таки, рівень такої основи складно назвати ідеальним. Зокрема, чинне законодавство України (насамперед, Закон України «Про Національну поліцію») потребує внесення певних змін, які необхідно реалізувати у якомога коротші терміни.

Що стосується інституційного аспекту, нагадаємо, на сьогодні існує цілий комплекс державних програм, спрямованих на підвищення рівня запобігання злочинності. Враховуючи це, можна зробити висновок, що інституційний аспект кримінологічної діяльності поліції перебуває на високому рівні.

Важливе значення в контексті дослідження рівня ефективності кримінологічної діяльності поліції відіграє соціальний аспект.

Зазначимо, що для розкриття цього аспекту доречно звернутися до показників громадської думки. Так, Київським міжнародним інститутом соціології в період з 19 по 25 травня 2020 року було проведено дослідження щодо сприйняття та оцінки населенням внутрішньої безпеки в Україні. Респонденти відповідали на питання щодо рівня довіри до МВС та органів його системи. Державній прикордонній службі довіряють 60 % населення, Державній міграційній службі – 58 %, Державній службі з надзвичайних ситуацій – 77 %, Національній гвардії – 68 %, Національній поліції – 49 %, Патрульній поліції у складі НПУ – 51 %. Довіра до системи МВС загалом становить

50 % (базується на сумі показників «повністю довіряю» та «більше довіряю»).

Порівняно з попереднім дослідженням Центру Разумкова, що проводилося у 2018 році, коли стратегія лише набирала обертів, відбулося зростання рівня довіри населення до органів системи МВС завдяки реалізації заходів, передбачених Стратегією. А саме: ДСНС +26 %, Нацгвардія +19 %, ДПСУ +9 % Нацполіція +16 % (базується на сумі показників «повністю довіряю» та «більше довіряю») [8].

Ураховуючи отримані результати, можна впевнено стверджувати, що соціальний аспект кримінологічної діяльності поліції за останні роки перейшов на якісно новий рівень, адже без сумнівного дотримання вимог, що висуваються до суб'єктів протидії злочинності, зокрема поліції, рівень довіри населення до цього правоохоронного органу не зміг би підвищитись.

Про остаточний перехід системи МВС до клієнтоорієнтованого підходу в діяльності та нову сервісну природу відомства свідчить показник схвалення якості послуг, отриманий від органів системи, який перевищує 80 %. Високий рівень схвалення якості виконання завдань демонструє визнання народом зростання професіоналізму працівників органів системи МВС та ефективного запровадження нових підходів у правоохоронній та безпековій діяльності [8].

Водночас нагадаємо, що на підставі отриманих даних складно сформулювати всебічну об'єктивну оцінку рівня ефективності кримінологічної діяльності поліції, адже існує чимало інших критеріїв визначення рівня такої ефективності.

На думку О. Іщука, якість кримінологічної діяльності органів прокуратури зумовлюється ще й результативністю, неупередженістю та професіоналізмом працівників органів прокуратури, від роботи яких залежить, окрім іншого, рівень довіри громадян до усіх органів державної влади [7, с. 19].

Вважаємо, що зазначений критерій тісно переплітається з попереднім, а відтак, досліджуване питання вже було проаналізовано нами в контексті визначення рівня ефективності кримінологічної діяльності поліції.

У процесі дослідження питання рівня ефективності кримінологічної діяльності поліції на особливу увагу заслуговує позиція, запропонована О. Батраченком. Зокрема, учений пропонує розробити систему оцінювання ефективності забезпечення Національною поліцією публічної безпеки та порядку в державі та окремих її регіонах, засновану на таких критеріях:

1) стан публічної безпеки і порядку в регіоні та державі в цілому. Зазначений показник можливо виміряти, застосовуючи підхід «від зворотного», що полягає у визначенні стану злочинності та кількості вчинених правопорушень у розрізі їх видів, зіставленні результатів та динаміки в кожному регіоні та державі в цілому. Оцінюючи цей критерій ефективності, можна з'ясувати вихідне та поточне становище предмета діяльності Національної поліції, проблемні моменти у цій сфері тощо [9, с. 61-62].

Отже, цей критерій цілком доречно використовувати під час встановлення рівня ефективності кримінологічної діяльності поліції. Для цього скористаємось статистичними даними, що містяться у звітах про кримінальні правопорушення по державі за період з 2017 по 2020 р., наданих Генеральною прокуратурою України. Так, у 2017 р. на території України обліковано 523911 кримінальних правопорушень (в яких 198477 особам вручено повідомлення про підозру) [10], 2018 р. – 487133 (91856) [11], 2019 р. – 444130 (171691) [12], у 2020 р. – 360 622 (в яких 167098 особам вручено повідомлення про підозру) [13].

Наведені цифри демонструють невпинне зростання кількості вчинюваних на нашій території кримінальних правопорушень за період 2017-2020 рр. Безумовно, такий результат апіорі був би неможливий у разі зниження ефективності кримінологічної діяльності поліції. Саме запропоновані статистичні дані опосередковано свідчать про підвищення ефективності названої роботи цього правоохоронного органу;

2) стан управління та організації діяльності Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку. Наведений показник підкреслює якість управлінського потенціалу в органах поліції. Він має оцінюватися як на місцевому, обласному, так і на загальнодержавному рівні. Найбільш виправданою формою оцінювання ефективності управління поліцейськими органами є проведення аналізу результатів діяльності відповідного керівника (індивідуальне оцінювання –

атестування) з одночасним проведенням опитування (у формі анкетування) підлеглих працівників щодо діяльності їхнього керівника. Для більшої ефективності анкетування має проводитись анонімно. Для кожного рівня управління потрібна розробка питань для анкетування з урахуванням особливостей завдань, що поставлені перед керівником відповідного рівня [9, с. 61-62].

На нашу думку, подібний критерій також може бути застосовано для вимірювання рівня ефективності кримінологічної діяльності поліції. Дійсно, без якісного управління та організації складно швидко та в повному обсязі досягти поставлених цілей.

Нагадаємо, подібні звіти прямо передбачені Законом України «Про Національну поліцію». Так, наприклад, у «Звіті Голови Національної поліції України про результати роботи відомства у 2019 році» зазначається, що у 2019 р. було проведено певні дії в кримінологічному напрямку: упроваджено скандинавську модель забезпечення публічної безпеки (запровадження «Поліції Діалогу», постійна комунікація з учасниками заходів, мінімізація демонстрації сили (поліцейський у захисному спорядженні, як крайній захід), розроблення проекту Закону України щодо внесення змін до ряду законів (про місцеве самоврядування, про Національну поліцію та нацбезпеку), із метою отримання законодавчого підґрунтя для створення комплексних систем моніторингу стану безпеки, упровадження в діяльність поліції філософії «community policing» [14] тощо.

Отримані дані свідчать про те, що стан управління та організації кримінологічної діяльності Національної поліції перебуває на доволі високому рівні. Зокрема, низка проведених незапланованих заходів свідчить, що управління та організація кримінологічної діяльності повсякчас модернізується з урахуванням потреб сьогодення;

3) кількісні та якісні результати діяльності Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку. Їх вимірювання можливе за допомогою запровадження відповідних форм статистичної звітності; проведення аналізу цих звітів та зіставлення результатів, а також анкетування осіб, які зверталися до органів поліції або іншим чином взаємодіяли з ними. Таке анкетування дозволить виявити якісні характеристики роботи поліції [9, с. 61-62].

Наголошуємо, що цей критерій уже було розглянуто нами вище (установлено, що кількість вчинюваних кримінальних правопорушень у державі за останні чотири роки невпинно зменшується);

4) оцінка кадрового потенціалу. Основною формою вимірювання зазначеного показника є проведення атестування. Згідно з наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції про порядок проведення атестування поліцейських» від 17 листопада 2015 р. № 1465 атестаційні комісії під час прийняття рішень стосовно поліцейського мають враховувати такі критерії: повноту виконання функціональних обов'язків (посадових інструкцій); показники службової діяльності; рівень теоретичних знань та професійних якостей; оцінки з професійної і фізичної підготовки; наявність заохочень; наявність дисциплінарних стягнень; результати тестування; результати тестування на поліграфі (у разі проходження);

5) рівень довіри населення до Національної поліції та її працівників. Цей критерій можливо виміряти лише шляхом проведення соціологічних досліджень у даній сфері. Для адекватної оцінки рівня довіри населення до поліцейських органів важливе значення має правильна та однозначна постановка питань в анкетах, охоплення різних аспектів діяльності поліції, всебічний підхід до оцінювання результатів роботи Національної поліції. З метою отримання достовірних результатів оцінювання критерії необхідно аналізувати окремо, у динаміці і, що найбільш важливо, у комплексі та системному взаємозв'язку [9, с. 61-62].

Останні два критерії також можна застосувати під час встановлення рівня ефективності кримінологічної діяльності поліції. Більше того, ці критерії є взаємопов'язаними, адже без кваліфікованих кадрів у поліції довіра громадян до цього правоохоронного органу априорі є неможливою. Нагадаємо, критерій як рівень довіри населення до Національної поліції було розглянуто вище.

Таким чином, аналіз вищевикладених критеріїв свідчить про те, що ефективність кримінологічної діяльності невпинно зростає. Водночас, як було сказано у попередньому розділі нашої роботи, на сьогодні існують проблеми, що

потребують оперативного вирішення.

Цікавою вбачається думка згаданого вище О. Іщука стосовно того, що на мікрорівні оцінка кримінологічної діяльності органів прокуратури пов'язана із правозастосовною діяльністю. Разом із наведеними критеріями можна виділити і деякі додаткові відомості (супутні дані та характеристики), за якими можна здійснити певні висновки щодо ефективності: рівень злагодженості роботи та координації дій органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських та релігійних організацій у сфері протидії злочинності; показник кількості осіб, щодо яких вжито заходи кримінологічного впливу; активність внесення змін і доповнень до підзаконних актів, у яких відображаються завдання та тенденції розвитку кримінологічної діяльності органів прокуратури; ефективність витрачання коштів, виділених на утримання органів прокуратури [7, с. 19].

Ураховуючи стислий обсяг публікації, обмежимось умовиводом, що аналіз наведених критеріїв вкотре засвідчує послідовність покращення якості кримінологічної діяльності поліції.

На окрему увагу заслуговує позиція О. Храмцова, який підтримує ідею реформування поліцейської діяльності, що розроблена канадським кримінологом М. Кассоном. Ним запропоновано основні принципи діяльності поліції та оцінювання їх ефективності [15, с. 428]. До них належать:

– принцип політики, що орієнтована на проблему: відмова від хибної практики щоразу реагувати на ситуацію, замість використання можливості самої ситуації. За кожним злочинном маємо бачити соціальну проблему: чому виникла така ситуація і чому вона постійно повторюється, породжуючи нових злочинців та їх жертв. Перед тим як здійснювати адекватні заходи, потрібно ідентифікувати проблему, визначити її масштаб, основні характеристики та найбільш уразливі місця;

– принцип ініціативи: органи внутрішніх справ повинні брати на себе ініціативу як у превентивних, так і репресивних операціях, а не обмежуватися реагуванням на вже вчинені злочини;

– принцип концентрації зусиль там, де можна отримати найкращі результати. Йдеться про те, що необхідно сконцентрувати свою увагу на найбільш криміногенних місцях і саме там здійснювати адекватні заходи протидії злочинності;

– принцип орієнтації на потребу в безпеці суспільства та його окремих представників. Поліція має відмовитись від військової моделі на користь своєрідної служби безпеки, що надає населенню відповідні послуги [16, с. 107].

Важливим завданням кримінології на сучасному етапі розвитку державності в Україні є запровадження в діяльність уповноважених державних органів та громадських організацій генеральної лінії розуміння того, що рівень правопорушень можна знизити двома шляхами: шляхом мінімізації причин протиправної поведінки і шляхом посилення заходів, у тому числі кримінальної репресії. Набагато легше усунути причину, ніж потім боротися із наслідками. Злочинність не можна побороти чи викоринити, можна лише на декілька показників її знизити до соціально прийнятної чи краще – соціально припустимого рівня. Саме тому слід приділяти основну увагу кримінологічному прогнозуванню та індивідуальній профілактиці правопорушень з тими особами, які схильні до їх учинення [17, с. 172].

Висновки. Викладене свідчить, що на сьогодні пріоритетним напрямком діяльності поліції стає саме кримінологічний моніторинг. Такий крок є цілком обґрунтованим, адже базується на філософії бути завжди на крок попереду злочинності (першочерговою діяльністю поліції є не розкриття вже вчинених кримінальних правопорушень (хоча, безумовно, цей напрямок роботи є також пріоритетним), а недопущення вчинення нових суспільно небезпечних діянь).

Також варто погодитись із тими науковцями, які вважають, що лише за умови формування та запровадження у правозастосовну діяльність нових підходів до діяльності правоохоронних та судових органів, а основне – нових підходів до оцінки їх роботи, можна буде із впевненістю констатувати досягнення певного рівня відчуття захищеності кожної людини. Профілактика та запобігання правопорушенням має стати таким же вагомим показником діяльності відповідних суб'єктів, як і кількість виявлених правопорушень та осіб, які їх учинили, і кількість притягнених осіб до різних видів юридичної відповідальності тощо.

Отже, формулу ефективності діяльності органів правопорядку слід перш за все

виводити не за допомогою статистики й кількісних показників, а через якісні показники, ґрунтовний аналіз котрих призведе до усвідомлення змісту проблем одержання певного рівня даної ефективності. Якість запобіжної діяльності зумовлюється результативністю, неупередженістю та професіоналізмом уповноважених державних органів та їхніх посадових осіб, від роботи яких також залежить рівень довіри громадян до владних інституцій.

Проголошені завдання можливо буде реалізувати в комплексі із прийняттям Верховною Радою України законів України «Про профілактику правопорушень» та «Про статистичні обліки правопорушень», змістовне наповнення яких цілком і повністю залежить від представників кримінологічної науки.

Список використаних джерел

1. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
3. Термін «Ефективність»: термінологія законодавства. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/8660>.
4. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації процесу формування управлінської звітності в банках України : постанова Правління Національного банку України від 06.09.2007 № 324. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0324500-07/ed20070906/find?text=%C5%F4%E5%EA%F2%E8%E2%ED%B3%F1%F2%FC#w1_1.
5. Про затвердження критеріїв та Методики проведення оцінювання ефективності діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції : постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2020 № 458. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/458-2020-%D0%BF/ed20200520#n18>.
6. Ішук О.С. Щодо критерії якості показників та ефективності кримінологічної діяльності органів прокуратури. *Форум права*. 2016. № 3. С. 106-110.
7. Ішук О. С. Теоретико-методологічні та практичні засади кримінологічної діяльності органів прокуратури України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2016. 30 с.
8. У 2020 році зріс рівень довіри населення до МВС: презентація результатів дослідження щодо сприйняття та оцінки внутрішньої безпеки в Україні // Бахмутський районний відділ поліції. URL: <http://bahmut-police.dn.ua/>.
9. Батраченко О.В. Удосконалення системи оцінювання ефективності забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки та порядку. *Право.ua*. 2016. № 1. С. 58-63.
10. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2017 року // Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт. URL : https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=203952.
11. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2018 року // Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=205797.
12. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2019 року // Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=208205.
13. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2020 року // Генеральна прокуратура України: офіційний веб-сайт. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=210855.
14. Звіт Голови Національної поліції України про результати роботи відомства у 2019 році. URL [Report of the Head of the National Police of Ukraine on the results of the department in 2019] : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf.
15. Кримінологія : учеб. для юрид. вузов / А. И. Алексеев, Ю. Н. Аргунова, С. В. Ванюшкин и др. ; под ред. Долговой А. И. Москва : Инфра-М Норма, 1997. 784 с.
16. Храмцов О.М. Щодо нових критеріїв оцінювання ефективності діяльності ОВС (кримінологічний аспект). *Вісник ХНУВС*. 2011. № 2 (53). С. 101–107.
17. Shablysty V., Prymachenko V.. Objectives of criminology at the current stage of development of Ukraine and in the perspective. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2020. Special Issue № 1. P. 168–173.

Надійшла до редакції 15.11.2021

References

1. Pro derzhavnu sluzhbu [On public service] : Zakon Ukrayiny vid 10 hrudnya 2015 roku № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (last viewed – 03.05.2020). [in Ukr.].
2. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].

3. Termin «Efektyvnist'»: terminolohiya zakonodavstva [Term «Effectiveness» : legislation terminology]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/8660>. [in Ukr.].
4. Pro skhvalennya Metodychnykh rekomendatsiy shchodo orhanizatsiyi protsesu formuvannya upravlins'koyi zvitnosti v bankakh Ukrainy [On approval of Methodical recommendations on the organization of the process of forming management reporting in the banks of Ukraine]: postanova Pravlinnya Natsional'noho banku Ukrainy vid 06.09.2007 № 324. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0324500-07/ed20070906/find?text=%C5%F4%E5%EA%F2%E8%E2%ED%B3%F1%F2%FC#w1_1. [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennya kryteriyiv ta Metodyky provedennya otsinyuvannya efektyvnosti diyal'nosti Natsional'noho ahent-stva z pytan' zapobihannya koruptsiyi [On Approval of Criteria and Methods for Evaluating the Effectiveness of the National Agency for the Prevention of Corruption] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.05.2020 № 458. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/458-2020-%D0%BF/ed20200520#n18>. [in Ukr.].
6. Ishchuk O. S. (2016) Shchodo kryteriyi yakosti pokaznykiv ta efektyvnosti kryminolohichnoyi diyal'nosti orhaniv prokuratury [Regarding the criteria for the quality of indicators and the effectiveness of criminological activities of the prosecutor's office]. *Forum prava*, № 3, pp. 106-110. [in Ukr.].
7. Ishchuk O. S. (2016) Teoretyko-metodolohichni ta praktychni zasady kryminolohichnoyi diyal'nosti orhaniv prokuratury Ukrainy [Theoretical and methodological and practical principles of criminological activity of the prosecutor's office of Ukraine]: avtoref. dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.08. Kharkiv, 30 p. [in Ukr.].
8. U 2020 rotsi zris riven' doviry naselelnya do MVS: prezentatsiya rezul'tativ doslidzhennya shchodo spryynyattya ta otsinky vnutrishn'oyi bezpeky v Ukraini [In 2020, the level of public confidence in the Ministry of Internal Affairs increased: presentation of the results of a study on the perception and assessment of internal security in Ukraine] // Bakhmut-s'kyy rayonnyy viddil politsiyi. URL: <http://bahmut-police.dn.ua/>. [in Ukr.].
9. Batrachenko O. V. Udoskonalennya systemy otsinyuvannya efektyvnosti zabezpechennya Natsional'noyu politsiyeyu Ukrainy publichnoyi bezpeky ta poryadku [Improving the system of evaluating the effectiveness of the National Police of Ukraine in ensuring public safety and order]. *Pravo.ua*. 2016. № 1. S. 58-63.
10. Yedynnyy zvit pro kryminal'ni pravoporushennya po derzhavi za sichen'-hruden' 2017 roku [The only report on criminal offenses in the country for January-December 2017] // Heneral'na prokuratura Ukrainy: ofitsiyyny veb-sayt. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=203952. [in Ukr.].
11. Yedynnyy zvit pro kryminal'ni pravoporushennya po derzhavi za sichen'-hruden' 2018 roku [The only report on criminal offenses in the country for January-December 2018] // Heneral'na prokuratura Ukrainy: ofitsiyyny veb-sayt. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=205797. [in Ukr.].
12. Yedynnyy zvit pro kryminal'ni pravoporushennya po derzhavi za sichen'-hruden' 2019 roku [The only report on criminal offenses in the country for January-December 2019] // Heneral'na prokuratura Ukrainy: ofitsiyyny veb-sayt. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=208205. [in Ukr.].
13. Yedynnyy zvit pro kryminal'ni pravoporushennya po derzhavi za sichen'-hruden' 2020 roku [The only report on criminal offenses in the country for January-December 2020] // Heneral'na prokuratura Ukrainy: ofitsiyyny veb-sayt. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=210855. [in Ukr.].
14. Zvit Holovy Natsional'noyi politsiyi Ukrainy pro rezul'taty roboty vidomstva u 2019 rotsi [Report of the Head of the National Police of Ukraine on the results of the department in 2019]. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2019/zvit-npu-2019.pdf (last viewed – 28.05.2020). [in Ukr.].
15. Krymynologiya [Criminology]: ucheb. dlya yurid. vuzov / [A. I. Alekseyev, Yu. N. Argunova, S. V. Vanyushkin i dr.] ; pod red. Dolgovoy A. I. Moscow : Infra-M Norma, 1997. 784 p. [in Russ.].
16. Khrantsov O. M. (2011) Shchodo novykh kryteriyiv otsinyuvannya efektyvnosti diyal'nosti OVS (kryminolohichnyy aspekt) [Regarding new criteria for evaluating the effectiveness of the internal affairs bodies (criminological aspect)]. *Visnyk KhNUVS*, № 2 (53), pp. 101–107. [in Ukr.].
17. Shablysty V., Prymachenko V. (2020) Objectives of criminology at the current stage of development of Ukraine and in the perspective. *Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, Special Issue № 1, pp. 168–173.

ABSTRACT

Andrii Fomenko. On the effectiveness of criminological activities of the National Police of Ukraine. The article deals with the analysis of scientists' works who believe that only with the formation and implementation of new approaches to law enforcement activities in relation to law enforcement and the judiciary, as well as, above all, new approaches to evaluating their work, it is safe to say a certain level of security of each person. Prevention of offenses should be as important indicator of the activities of the relevant entities as the number of detected offenses and the perpetrators, and the number of persons prosecuted for various types of legal liability, and so on.

The emphasis has been placed on the fact that the formula for the effectiveness of law enforcement agencies should be derived not from statistics and quantitative indicators, but through qualitative indicators, a thorough analysis of which will lead to understanding the content of problems of obtaining a certain level of efficiency. The quality of preventive activities is determined by the effectiveness, impartiality and professionalism of the authorized state bodies and their officials, on whose work the level of public trust in government institutions also depends.

The announced tasks will be implemented in conjunction with the adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine of the laws of Ukraine «On Crime Prevention» and «On Statistical Accounting of Offenses», the content of which depends entirely on the representatives of criminology.

It has been found that the level of efficiency of criminological activity is established on the basis of research of various objective criteria, such as: 1) normative-legal basis of criminological activity of police; 2) the level of public confidence in the activities of the police; 3) the state of public safety and order in the country; 4) the state of management and organization of criminological activities; 5) human resources of the police, etc. The paper emphasizes that this list is not exhaustive.

It has been proved that the efficiency of criminological activity of the police has been steadily growing in recent years, as evidenced by such key indicators as increasing public confidence in police activities and steadily reducing the number of criminal offenses committed in Ukraine over the past 4 years.

The emphasis has been placed on the need to amend the current legislation, first of all, by supplementing Part 1 of Article 23 of the Law of Ukraine «On the National Police» with such police powers as: 1) criminological monitoring, monitoring the operational situation in the country; 2) participation in the development and implementation of combatting crime, etc.), modernization of the scientific and technical component of criminological activities of the police, deepening cooperation with other combating crime actors, etc.

Keywords: *criminology, police, legal activity, police activity, criminological activity, criminological monitoring, prevention of criminal offenses.*

УДК 343.851

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-15-21

Олександр ЮНІН[©]

доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Досліджено сучасний стан та перспективи вдосконалення державної політики у сфері запобігання домашньому насильству. Встановлено, що сучасний стан нормативно-правового забезпечення державної політики у сфері боротьби з домашнім насильством можна вважати задовільним та таким, що відповідає Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби з цими явищами від 11 травня 2011 року (Стамбульській конвенції). Водночас, із метою вдосконалення державної політики у сфері боротьби з домашнім насильством, запропоновано окремі заходи загальносоціального рівня.

Ключові слова: *державна політика, домашнє насильство, запобігання домашньому насильству.*

Постановка проблеми. Грудень 2021 року є визначним для всього світу, адже це 73-я річниця прийняття Загальної декларації прав людини. Вона проголосила, що всі людини є вільними, а жінка та чоловік мають рівні права та обов'язки. В Україні щорічно з 25 листопада по 10 грудня проводиться Всеукраїнська акція «16 днів проти насильства», що, зокрема, покликана бути нагадуванням для всього світу щодо глобальної проблеми боротьби з домашнім насильством. Більш того, статистичні дані та результати численних досліджень лише підтверджують той факт, що і в Україні, і у світі в умовах пандемії COVID-19 проблема домашнього насильства залишається актуальною.

© О. Юнін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4846-2573>

junin@ukr.net

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Окремі питання запобігання домашньому насильству досліджували А. Блага, А. Вознюк, І. Грицай, О. Гумін, О. Дмитрашук, О. Дудоров, О. Зінсу, А. Йосипів, С. Мінченко, Л. Наливайко, Н. Орловська, І. Савка, О. Ткаленко, М. Хавронюк, Г. Філоненко, В. Шаблістий, С. Шрамко та інші вчені. Однак сучасний стан та тенденції домашнього насильства свідчать про те, що наразі дане питання не втратило своєї актуальності.

Мета статті полягає в дослідженні сучасного стану державної політики у сфері боротьби з домашнім насильством та перспективам її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Державна політика у сфері боротьби зі злочинністю є одним із найважливіших напрямків діяльності держави взагалі. Адже аксіоматичним є твердження, що від рівня та стану злочинності в державі залежать добробут населення та рівень довіри до державних органів влади. До того ж, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1], як зазначено в Основному Законі України. У зв'язку з цим на окрему увагу заслуговує державна політика України у сфері боротьби з домашнім насильством.

Переусім слід зазначити, що ефективність державної політики у сфері боротьби зі злочинністю безпосередньо залежить від нормативно-правового забезпечення. Тому окрему увагу слід приділяти нормативно-правовим актам, що стосуються запобігання домашньому насильству.

Отже, 10 грудня 1948 року Загальною декларацією прав людини було проголошено, що всі люди народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю й мають діяти стосовно один одного в дусі братерства. Кожна людина має всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Окрім того, чоловіки та жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватись і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання. Шлюб може укладатися лише за умови добровільної та повної згоди сторін, що вступають у шлюб. Сім'я є природним і основним осередком суспільства та має право на захист із боку суспільства і держави [2].

4 листопада 1950 року Конвенцією про захист прав людини й основоположних свобод було проголошено, що користування правами та свободами, визнаними в цьому документі, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою (ст. 14) [3].

16 грудня 1966 року в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права було проголошено, що сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства і держави. За чоловіком і жінками, які досягли шлюбного віку, визнається право на одруження і право заснувати сім'ю. Жоден шлюб не може бути укладений без вільної і цілковитої згоди тих, що одружуються. Держави, які беруть участь у цьому Пакті, повинні вжити належних заходів для забезпечення рівності прав і обов'язків обох з подружжя щодо одруження, під час перебування в шлюбі і при його розірванні. В разі розірвання шлюбу має передбачатися необхідний захист усіх дітей [4].

18 грудня 1978 року у Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок уперше законодавцем використовується поняття «дискримінація щодо жінок».

Так, під дискримінацією щодо жінок було запропоновано розуміти: будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [5].

Окрім цього, відповідно до ст. 2 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1978 р. зазначено, що

держави-сторони засуджують дискримінацію щодо жінок в усіх їх формах, погоджуються негайно всіма відповідними заходами здійснювати політику ліквідації дискримінації щодо жінок і з цією метою зобов'язуються: включити принцип рівноправності чоловіків і жінок у свої національні конституції або інше відповідне законодавство, якщо цього ще не було зроблено, та забезпечити за допомогою закону й інших відповідних заходів практичне здійснення цього принципу; уживати відповідних законодавчих та інших заходів, включаючи санкції там, де це є необхідним, що забороняють будь-яку дискримінацію щодо жінок; установити юридичний захист прав жінок на рівній основі з чоловіками та забезпечити за допомогою компетентних національних судів та інших державних установ ефективний захист жінок проти будь-якого акту дискримінації; утримуватися від вчинення будь-яких дискримінаційних актів або дій щодо жінок та гарантувати, що державні органи та установи діятимуть відповідно до цього зобов'язання; вживати всіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок з боку будь-якої особи, організації або підприємства; вживати всіх відповідних заходів, включаючи законодавчі, щодо зміни або скасування чинних законів, постанов, звичаїв і практики, що являють собою дискримінацію щодо жінок; скасувати всі положення свого кримінального законодавства, що являють собою дискримінацію щодо жінок [5].

28 червня 1996 року Конституцією України у ст. 51 було проголошено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки й чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права й обов'язки у шлюбі та сім'ї. Батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Сім'я, дитинство, материнство та батьківство охороняються державою [1].

Завдяки цьому, було сформовано певну нормативно-правову базу спрямовану на запобігання домашньому насильству. Однак все ж таки бракувало спеціального нормативно-правового акта, що регулював би окреслені питання.

Так, 15 листопада 2001 року Верховною Радою України прийнято Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» № 2789-III. Цим Законом законодавець визначив правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї. Насамперед під попередженням насильства в сім'ї розуміли: систему соціальних і спеціальних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що сприяють вчиненню насильства в сім'ї, припинення насильства в сім'ї, яке готується або вже почалося, притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні насильства в сім'ї, а також медико-соціальну реабілітацію жертв насильства в сім'ї. А саме насильство в сім'ї було визначено як будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї відносно іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина та завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю [6].

У результаті, у подальшому, 15 травня 2003 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» № 759-IV. Цим було передбачено адміністративну відповідальність за вчинення домашнього насильства.

Наступною визначною датою, що започаткувала новий напрямок у сфері запобігання домашньому насильству стало 11 травня 2011 року. Це дата, коли країни-учасниці підписали Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами.

До того ж, відповідно до Конвенції Ради Європи щодо запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьби із цими явищами від 11 травня 2011 року, держави – члени Ради Європи та інші держави, що підписали цю Конвенцію, домовились про те, що цілями цієї Конвенції є: захист жінок від усіх форм насильства й недопущення дискримінації та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства; сприяння ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та заохочення дійсної рівності між жінками та чоловіками, у тому числі шляхом надання жінкам самостійності; розробка всеосяжних меж, політики та заходів для захисту всіх жертв насильства стосовно жінок і домашнього насильства та надання їм допомоги; заохочення міжнародного співробітництва з метою ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства; забезпечення підтримки та надання допомоги організаціям та

правоохоронним органам в ефективному співробітництві для прийняття комплексного підходу до ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства [7].

Ураховуючи це, українське законодавство йде далі, встановлюючи Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня 2017 року № 2227-VIII кримінальну відповідальність за домашнє насильство.

Так, ст. 126-1 КК України встановлено, що домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо дружини чи колишньої дружини або іншої особи, із якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких стосунках, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, такі дії караються громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк до двох років [8].

7 грудня 2017 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII. Завдяки цьому, замість формулювання «попередження» насильства в сім'ї відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року № 2789-III, вводяться в обіг такі поняття як «запобігання» та «протидія» домашньому насильству.

Так, відповідно до Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року № 2789-III зазначено, що домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [9].

Запобігання домашньому насильству – це система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будь-яких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються. А протидія домашньому насильству – це система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на припинення домашнього насильства, надання допомоги та захисту постраждалій особі, відшкодування їй завданої шкоди, а також на належне розслідування випадків домашнього насильства, притягнення до відповідальності кривдників та зміну їхньої поведінки [9].

Отже, сучасний стан нормативно-правового забезпечення державної політики у сфері боротьби з домашнім насильством цілком справедливо можна оцінити позитивно, якщо, звісно не брати до уваги дискусійність окремих його положень.

Зокрема, згаданим законом «Про запобігання та протидію домашньому насильству» до адміністративних стягнень за вчинення насильства в сім'ї ст. 173² КУпАП повернули норму штрафу, від якої давно відмовились – сьогодні він мінімально становить 170 грн. Дійсно, штраф як вид стягнення за вчинення домашнього насильства є недоцільним і на етапі законопроектної роботи була слухна пропозиція з його неповернення. Наразі цим законом передбачено 16 категорій осіб, які можуть вчинити домашнє насильство, одними з яких є особи з I або II групою інвалідності та вагітні жінки. Якщо вони вчиняють домашнє насильство, то до них можна застосувати лише штраф. Пропозиція як виняток застосовувати до них

попередження не знайшла підтримки. Це викликає виправдані сумніви щодо можливості вчинення домашнього насильства особами з I або II групою інвалідності або вагітними жінками. Судова практика свідчить, що у 90 % випадків суди до всіх категорій «сімейних дебоширів» застосовують штраф. Із приводу судового збору за винесення суддею постанови у такій категорії справ про адміністративні правопорушення є пропозиція його скасувати [10-11].

Як зазначає М. Кузнецов, у кримінологічній науці вважається, що запобігання домашньому насильству, по-перше, передбачає не покарання, а передусім удосконалення умов життєдіяльності людей та їх виховання; по-друге, суспільство значно більше зацікавлене в тому, щоб не допустити вчинення злочинів, ніж у застосуванні покарання до винних; по-третє, запобігання забезпечує не тільки захист суспільних відносин від небезпечних посягань, але також захист нестійких членів суспільства від подальшого морального падіння, оскільки не дає їм стати злочинцями, тим самим позбавляє їх від практично неминучого наслідку злочину у вигляді відповідного покарання. Тому, на думку фахівця, нині склалася певна система заходів запобігання домашньому насильству, принципи побудови і функціонування якої мають конкретну спрямованість. Цю систему утворюють відповідні суб'єкти й об'єкти запобігання, зміст запобігання, матеріальне та правове її забезпечення [12, с. 298].

Наразі А. Богатирьов цілком ґрунтовно зазначає, що будь-яка злочинність, зокрема й насильницька, є соціальним явищем, руйнуючи встановлений громадський порядок, породжуючи деформацію відносин суспільства й особистості, відбиваючись у психологічній деформації людей, призводить до порушення кримінально-правових норм, а отже, і до репресивної на це реакції держави. У наш час, продовжує автор, вітчизняні вчені різних галузей знань, зокрема й кримінологи, шукають алгоритм подолання домашньої злочинності, і чим глибше спрямовано цей пошук, тим більше стає зрозумілим, що проблеми такої злочинності тісно пов'язані з кризою культурного розвитку й моральної свідомості, правовим нігілізмом, алкоголізмом, наркоманією, проституцією, браком усвідомлення відповідальності за наслідки своєї діяльності тощо [13, с. 202].

Маємо зауважити, що окремої актуальності в межах державної політики у сфері боротьби зі злочинністю відіграє кримінологічна діяльність різних суб'єктів, передусім Національної поліції.

Серед сучасних дисертаційних досліджень щодо запобігання домашньому насильству привертає увагу дисертація О. Дмитрашук «Запобігання домашньому насильству підрозділами Національної поліції України», захищена у 2021 році.

Зокрема, за результатами дослідження з метою запобігання домашньому насильству на загально-соціальному рівні здобувач пропонує розглянути можливість боротьби з поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19 без запровадження так званого режиму локдаун на всій території України. Необхідним, як вважає автор, є здійснення контролю за ЗМІ з боку держави в площині поширення пропаганди насильства. Належна реалізація загально-соціальних заходів із боку держави, на думку автора, сприятиме створенню здорової, матеріально забезпеченої, конкурентоспроможної та інтелектуальної сім'ї, унеможливаючи тим самим домашнє насильство. Окрім цього, одним із найбільш дієвих заходів спеціально-кримінологічного запобігання домашньому насильству є запровадження чат-боту МВС України, що став у нагоді у зв'язку із запровадженням карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19. Адже у цей час у багатьох родин не було традиційної можливості звернутись по допомогу, оскільки кривдник повсякчас мав змогу перебувати поряд із жертвою [13, с. 17].

Висновки. Отже, сучасний стан нормативно-правового забезпечення державної політики у сфері боротьби з домашнім насильством, цілком справедливо можна визнати задовільним, якщо, звісно, не брати до уваги дискусійність окремих його положень. Однак сучасний стан та тенденції домашнього насильства бажають кращого. Тому, на нашу думку, із метою запобігання домашньому насильству виникла об'єктивна необхідність запровадження окремих превентивних заходів на загальносоціальному рівні. Серед таких заходів слід зазначити: ліквідацію безробіття; підвищення рівня мінімальної заробітної платні; заборону грального бізнесу; завершення збройної російської агресії проти України; відновлення фінансування психіатричних лікарень; пропаганду здорового способу життя; підвищення контролю за виправленням та ресоціалізацією засуджених; скасування судового збору під час розгляду справ щодо

адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП та застосування стягнення у вигляді штрафу виключно у випадках їх вчинення особами з I або II групою інвалідності та/або вагітними жінками.

У подальшому вважаємо перспективним дослідження запропонованих заходів щодо запобігання домашньому насильству.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт від 16 груд. 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.
6. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11. 2001 № 2789-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2789-14>.
7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/mu11251>.
8. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2231-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
9. Про запобігання та протидію домашньому насильству в сім'ї : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/paran67#n67>.
10. Шаблій В. В. Критичний погляд на останні зміни та доповнення до КК України. Продовження... *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2018 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 129–132.
11. Шаблій В. В., Людік В. Д. Нові підходи до кримінально-правового забезпечення людини від насильства за ознакою статі. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти: матер. III Міжнар. наукт.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 березня 2019 р.)*. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 82–84.
12. Кузнецов М. Г. Кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 297-302.
13. Богатирьов А. І. Кримінологічний погляд на проблему домашньої злочинності. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 3 (87). С. 202–208.
14. Дмитрашук О. С. Запобігання домашньому насильству підрозділами Національної поліції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 20 с.

Надійшла до редакції 07.12.2021

References

1. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].
2. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny [Universal Declaration of Human Rights] vid 10.12.1948. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text. [in Ukr.].
3. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 04.11.1950. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text. [in Ukr.].
4. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] vid 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukr.].
5. Konventsiya Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy pro likvidatsiyu vsikh form dyskryminatsiyi shchodo zhinok [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women] vid 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text. [in Ukr.].
6. Pro poperedzhennya nasyil'stva v sim'yi [On prevention of domestic violence] : Zakon Ukrayiny vid 15.11.2001 № 2789-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2789-14>. [in Ukr.].
7. Konventsiya Rady Yevropy pro zapobihannya nasyil'stvu stosovno zhinok i domashn'omu nasyil'stvu ta borot'bu iz tsymy yavyschamy [Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence] vid 11.05.2011. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/mu11251>. [in Ukr.].
8. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Code of Ukraine] vid 05.04.2001 № 2231-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
9. Pro zapobihannya ta protydiyu domashn'omu nasyil'stvu v sim'yi [On prevention and combting

domestic violence in the family] : Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 № 2229-VIII. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/paran67#n67>. [in Ukr.].

10. Shablysty, V. V. (2018). Krytychnyy pohlyad na ostanni zminy ta dopovnennya do KK Ukrainy. Prodovzhennya... [A critical look at the latest changes and additions to the Criminal Code of Ukraine. Continuation...] *Aktual'ni pytannya protydyi zlochynnosti v suchasnykh umovakh: vitchyznyany ta zarubizhnyy dosvid: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 15 berez. 2018 r.)*. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 129–132. [in Ukr.].

11. Shablysty, V. V., Lyudvik, V. D. (2019). Novi pidkhody do kryminal'no-pravovoho zabezpechennya lyudyny vid nasyt'stva za oznakoyu stati [New approaches to the criminal law protection of a person from gender-based violence]. *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni ta prykladni aspekty: mater. III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 15 bereznya 2019 r.)*. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 82-84. [in Ukr.].

12. Kuznetsov, M. H. (2019). Kryminolohichni zasady zapobihannya nasyt'stvu v sim'yi [Criminological principles of domestic violence prevention]. *Pravo i suspil'stvo*. № 4, pp. 297-302. [in Ukr.].

13. Bohatyrov, A. I. (2019). Kryminolohichnyy pohlyad na problemu domashn'oyi zlochynnosti [Criminological view of the problem of domestic crime]. *Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka*, issue. 3 (87), pp. 202-208. [in Ukr.].

14. Dmytrashchuk, O. S. (2021). Zapobihannya domashn'omu nasyt'stvu pidrozdilamy Natsional'noyi politysi Ukrainy [Prevention of domestic violence by units of the National Police of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 20 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Yunin. National policy of Ukraine in domestic violence prevention: current state and prospects of improvement. The article deals with current state and prospects for improving national policy in domestic violence prevention. The author has found that the current state of legal support of national policy in combating domestic violence can be considered satisfactory and consistent with the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence of 11 May 2011 (Istanbul Convention). At the same time, in order to improve the national policy in the field of combating domestic violence, some measures of general social level have been proposed.

It has been proved that the current state of regulatory and legal support of state policy in the field of combating domestic violence can rightly be considered satisfactory, if, of course, do not take into account the controversial nature of some of its provisions. However, the current state and trends of domestic violence are not optimal. In order to prevent domestic violence, there is an objective need to introduce certain measures at the general social level.

Such measures include eliminating unemployment, raising the minimum wage, banning gambling, ending Russia's armed aggression against Ukraine, restoring funding for psychiatric hospitals, promoting a healthy lifestyle, increasing control over the correction and re-socialization of convicts, and abolition of court fees when considering cases of administrative offenses under Art. 173-2 of the Code of Ukraine of Administrative Offenses, and the application of penalties in the form of fines only in cases of their commission by persons with I or II disability group and/or pregnant women.

Keywords: national policy, domestic violence, prevention of domestic violence.

УДК 351.745.5:796
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-22-27

Олександр ЖУРАВЕЛЬ ©
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ НАБУТИХ НАВИЧОК ПІД ЧАС ЗАТРИМАННЯ ОСОБИ

Завдяки еволюції єдиноборств із часом сформувався рукопашний бій як їх функціональний різновид, правила якого полягають у раціональному застосуванні фізичної сили із використанням спеціальних прийомів боротьби чи у деяких випадках – зброї. Рукопашний бій поділяється на: спортивний, поліцейський та воєнний. У даній роботі буде детальніше розглянуто саме поліцейський рукопашний бій. За допомогою цього виду боротьби співробітники поліції навчилися захищати себе та проводити затримання. Отже, співробітники отримали навички, які привносять до застосування зброї з «голими руками». Це є причиною виникнення проблеми застосування прийомів рукопашного бою співробітниками поліції. Беручи до уваги практику співробітників поліції, можемо зазначити, що багато хто з них не розуміє, у якій ситуації який саме прийом слід використовувати, через що виникає безліч проблем, у тому числі випадки перевищення повноважень. Унаслідок вищезазначеного, у деяких ситуаціях поліцейські застосовують прийоми, що можуть спровокувати негативні наслідки, а саме: переломи кінцівок, розриви м'язової тканини, різноманітні забої, у тому числі голови, внутрішніх органів тощо. Тому в поданій роботі ми розглянемо основні аспекти визначення рівня опору особи, яку затримують, та визначимо правильний алгоритм дій, відповідно до встановлених моделей застосування сили.

Ключові слова: фізична підготовка, затримання особи, тактика самозахисту, посягання, фізичний вплив, прийоми затримання, маса тіла, рівні опору особи, співпраця, пасивний опір, активний опір, агресивний опір, модель застосування сили.

Постановка проблеми. Переглядаючи статистичні дані, було встановлено, що багато правоохоронців припускаються грубих помилок під час затримання порушника порядку. До них належить перевищення допустимих меж застосування сили. Унаслідок цього, люди отримують безліч травм, зокрема, не тільки легких, а й середніх чи тяжких ступенів тілесних ушкоджень. Слід зауважити, що, хоча такі ситуації виникають спонтанно, проте через це виникає безліч проблем. Представники правоохоронних органів не вміють розпізнавати рівень опору особи та орієнтуватися у відповідній ситуації адекватно обираючи при цьому моделі застосування сили.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Останнім часом окреслена проблема є актуальною та привертає увагу дослідників. Аналіз останніх публікацій показує, що проблеми затримання інкримінуються лише процесуальним порядком, проте фізичний аспект майже відсутній у всіх публікаціях. А. Дояр зазначає, що аспекти затримання особи мають ґрунтуватись на моделі застосування сили. До того ж, він зазначає, що є різні види вказаних моделей та існує необхідність внесення її до чинного законодавства.

Як уже зазначалось, аналіз досліджень демонструє, що затримання особи розглядається лише в процесуальному аспекті, а помилки щодо практичного аспекту зростають з кожним роком, саме тому у даній статті ми прагнемо розглянути практичну складову затримання особи.

Мета статті – визначити як правильно встановити рівень опору особи та з'ясувати, які дії слід застосовувати у певних ситуаціях представникам правоохоронних органів, застосовуючи при цьому модель застосування сили.

Виклад основного матеріалу. Перш за все затримання є тимчасовим запобіжним заходом, що має застосовуватись у разі нагальної потреби з метою запобігання

вчиненню кримінального правопорушення чи його припинення. Процес затримання буде залежати від рівню опору особи та її поведінки. Саме тому велике значення у роботі поліцейського має фізична підготовка, оскільки вона є комплексом заходів, що спрямовані на організацію та поліпшення рухомих навичок, розвитку фізичних умінь, беручи до уваги специфіку професійної підготовки та подальшої служби [1].

Силову фізичну підготовку має такі компоненти:

- загальна фізична підготовка;
- тактика самозахисту та особливості заходів особистої безпеки.

Застосування заходів примусу полягає у комплексних діях поліцейського у разі затримання особи відповідним способом із застосуванням больових або задушливих прийомів, кидків, захисних дій, звільнень від захоплень та охоплень, нанесення ударів руками, ногами, підручними засобами та протидія загрози застосування чи використання вогнепальної або холодної зброї тощо з подальшим подоланням перешкод, а також проведення поверхневої перевірки [2].

До посягань належать:

- недотримання цілеспрямованості та послідовності вимагання, а саме, коли поліцейський надає законну команду, проте особа чинить непокору та всіляко опирається;
- не зобов'язання у використанні силових прийомів; даний принцип полягає у тому, що поліцейський має обирати спосіб затримання, що відповідно буде не тільки ефективним, але й пропорційним;
- проведення дій із зупиненням;
- пропущення ударів, таких як: руками, ногами чи із застосуванням підручних засобів або холодною зброєю;
- невміле використання спеціальних засобів або порушення правил їх використання [6].

Окрім фізичної підготовки великої ролі набуває ще й фізичний вплив. Відповідно до статті 42 Закону України (далі – ЗУ) «Про Національну поліцію» під фізичним впливом розуміють приведення в дію будь-якої фізичної сили, у тому числі спеціальних прийомів боротьби, мета якого полягає у припиненні незаконних дій правопорушника. Зокрема, поліцейський мусить визначити міру застосування цих заходів і відразу ж припинити застосування відповідного виду заходу примусу із зазначеного переліку чинного законодавства, у період отримання очікуваного результату. Також слід зауважити, що вид та інтенсивність застосування заходів примусу обираються за ст.43 ЗУ «Про Національну поліцію», у якій зазначається, що вони використовуються з урахуванням відповідної ситуації, що склалася, тяжкості правопорушення та особистих властивостей правопорушника [3].

Також слід взяти до уваги наказ МВС «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» від 26.01.2016 №50. У ньому надається всебічна оцінка тактики самозахисту, що в першу чергу розраховується за результатами реалізації вирішення певної ситуативної задачі із застосуванням належних заходів примусу. У ньому також зазначаються й прийоми затримання, а саме:

- больові прийоми, а саме елементи рукопашного бою, що спрямовані на різноманітні способи больового впливу (до них належать: загини, перегини, скручування, важелі тощо) на суглоби, нервові центри, очі тощо, тобто чутливі частини тіла особи;
- задушливі прийоми є технічними діями, за допомогою яких відбувається захоплення шиї супротивника, що призводить до локалізації дихання особи та можливої втрати свідомості;
- прийоми захисту від будь-яких ударів, таких як: руками, ногами, із застосуванням сторонніх предметів;
- прийоми заходів від можливої загрози щодо використання вогнепальної чи холодної зброї;
- прийоми звільнення від захоплень чи охоплень;
- прийоми затримання за допомогою спеціальних засобів [4].

Отже, силове затримання є комплексом дій, тактичних та технічних, що полягають у їх здійсненні в межах діючого законодавства, метою якого є запобігання

вчиненню правопорушень. Цей вид затримання можемо поділити на такі види:

- спереду;
- ззаду;
- збоку.

Тактика їх застосування передбачає, що використовувати їх можливо як одноособово, так і групою осіб. Окрім цього, силове затримання ще поділяється на такі види як із перекиданням і без. Отже, силове затримання з перекиданням застосовується до особи, яка представляє реальну загрозу співробітникам. А ось затримання без перекидання передбачає, що воно застосовується до особи, яка не створює реальної загрози.

Виходячи з вищенаведеного, слід зазначити, що потрібно стежити за рухами та поведінкою особи, оскільки навіть пасивний опір може легко перетворитись на агресивний. Під час затримання особи поліцейському слід ще враховувати й параметричні дані. Даний принцип передбачає візуальний огляд фізичних можливостей, перевагу у зрості і т.д.. Виходячи з даних положень, якщо особа чинить певну непокору чи опір, поліцейський може застосувати до неї відволікаючий, розслаблюючий та завершаючий (добиваючий) удари [10].

1. Відволікаючий удар застосовується до особи, яка менша за статурую та зростом та передбачає замах рукою чи ногою без стикання з особою для подальшого затримання;

2. Розслаблюючий удар застосовується до особи, яка має однакову статуру та зріст, та передбачає нанесення удару без вкладання маси тіла в удар, ногою в пах чи рукою, зокрема, даний удар може застосовуватися:

- навідліт долонею по обличчю, як тильною, так і лицьовою сторонами;
- кулаком, але даний удар може застосовуватися з меншою силою, тобто без застосування маси тіла [11].

3. Завершаючий (добиваючий) удар застосовується до особи, яка має значні силові переваги та чинить активний опір. Даний удар наноситься особі на завершальних стадіях та зазвичай поєднується з розслаблюючим ударом для подальшого його затримання. На цій стадії особа несе реальну загрозу життю та здоров'ю співробітнику правоохоронного органу, саме тому в цей удар необхідно вкладати масу тіла [12].

Застосування будь-якого з видів затримання засноване на біомеханічних ударних діях, що поділяються на такі види:

- початок удару – це початок руху руки до цілі;
- процес удару, який полягає у тому, що рука летить до цілі;
- післяударний рух, коли рука досягла цілі [1].

Також для встановлення правильного використання прийому слід враховувати такі складові (стадії):

– розгін маси тіла, оскільки зазначений вид присутній у всіх ударах. Рух маси тіла є однією із складових ударної техніки. Вона є перевагою, через те, що людині важко розігнати своє тіло до більшої швидкості. У рукопашному бою, чим швидше прискорюється борець у тому напрямку, у якому він прагне нанести удар рукою чи ногою тим сильніший буде удар. Таким чином, сила дорівнює масі тіла, тобто: $F= m \cdot a$, де «F» – це сила, «m» – це маса та «a» – це ударна складова. Масивне тіло має велику силу, якщо воно розігналося, йому важко зупинитись, проте й важче розігнатися. Окрім цього, бійцю з меншою вагою тіла слід застосовувати швидкість задля того, щоб наносити удар з більшою силою. Чим вища швидкість удару, тим більша сила вкладається у нього. Міць удару залежить не тільки від сили вкладеної у неї, а й від суми всіх векторів, спрямованих в обраному напрямку удару;

– передача швидкості маси тіла у руку, якою ми прагнемо нанести удар, оскільки удар одночасно є рухом маси тіла й рухом ударної руки. Рух обох складових може бути незалежним один від одного, при чому рух маси тіла може відбуватися без удару. А ось удар рукою може наноситись без впливу та участі маси і тіла (розслаблюючий удар);

– вкладення маси тіла в удар, завершаючий (добиваючий) удар. Правоохоронець повинен регулювати масу тілу вкладену в удар, при чому це вміння доступне лише бійцям, які володіють високою технікою бою. Таким чином, технічний розвиток бійця самостійно та довільно базується на масі тіла, що вкладається в удар. Під час будь-якого

удару необхідне уміння свідомо та довільно регулювати вкладення маси тіла в удар [9].

До того ж, для обрання відповідного прийому, удару чи заходів затримання слід враховувати рівні опору особи, яка чинить чи вчинила кримінальне правопорушення, а саме:

- співпраця, що виражається у тому, що особа, яку затримують, підкорюється законним вимогам поліцейських;
- пасивний опір, що передбачає, відчуття особою, яку затримують, прихованого неприйняття змін, що виражається у відсутності ініціативи чи ігноруванні завдань;
- активний опір, який передбачає, що особа, яку затримують, відкрито виступає проти вказаних, законних вимог, що надходять від поліцейських;
- агресивний опір, який передбачає, що особа, яку затримують, відкрито виступає проти законних вимог та застосовує агресивні дії;
- нанесення особі, яку затримують, тяжких тілесних ушкоджень чи заповідання смерті, у випадку застосування цією особою холодної чи вогнепальної зброї чи вчинення нею інших небезпечних дій, що несуть реальну загрозу життю чи здоров'ю осіб або поліцейському [8].

Зокрема, слід враховувати й модель застосування сили, оскільки принципи застосування сили передбачає стандарти, що дозволяють співробітникам правоохоронних органів і представників населення визначати оптимальний рівень застосування сили до підозрюваних у порушенні правопорядку залежно від конкретних обставин.

У багатьох країнах, таких як Швейцарія, Сполучені Штати Америки, Норвегія, ці стандарти закріплені законодавчо чи судовою практикою та є основою посадових інструкцій співробітників правоохоронних органів. Існує декілька видів таких моделей, проте інформація в них майже тотожна. Вони є графічними схемами, що дозволяють правоохоронним органам прирівнювати типові рівні опору затримуваної особи та т. ін., із дозволеною пропорцією задіяної сили та обрання адекватного рівня реакції щодо фактичної поведінки в ситуації, що склалася.

Представники правоохоронних органів, дотримуючись згаданих моделей, нарощують чи зменшують реальні аспекти застосування сили, відповідно до ситуації, що склалася. Ці моделі, які закріплюються законом чи організаційними нормами, можуть різнитися між собою відповідно до національних традицій та організаційних завдань. Найпоширенішою моделлю наразі вважається шестиступенева, що включає такі складові:

1) наявність працівника поліції – ця складова формується лише за наявності поліцейського у формі, як правило, цього достатньо для припинення дрібних правопорушень. Беручи до уваги обстановку та кількість людей на місцевості, цей рівень може включати присутність декількох поліцейських та навіть приведення ними зброї до готовності;

2) подання усних команд, а саме надання усних розпоряджень співробітником поліції. Окрім цього, поліцейський може попереджати про наслідки щодо невиконання законних розпоряджень та застосування більш важких заходів примусу. Також поліцейські мають дотримуватись принципів моделі застосування сили;

3) легкий силовий вплив. Цей принцип передбачає заламування рук, натискання на больові точки чи надягання наручників. Цей рівень передбачає можливість завдання легкої шкоди здоров'ю, але ймовірність заповідання тяжкої шкоди у вигляді переламів кісток або розривів зв'язок є дуже незначною;

4) жорсткий силовий вплив. Цей рівень включає у себе удари руками та ногами, окрім цього можуть застосовуватися кийки та сльозогінний газ. Даний рівень передбачає помітну ймовірність нанесення особі тілесних ушкоджень у вигляді переламів, розривів зв'язок, а також подразнень очей, слизової та шкіри. Проте не всі моделі визнають зазначений рівень впливу, оскільки об'єднують «Простий силовий вплив» з «Жорстким силовим впливом»;

5) застосування спеціальних засобів, а саме застосування пластикових куль, електрошокових пристроїв, водометів, поліцейських собак. Як правило, наведені засоби чинять вплив на м'язові тканини тулуба, рук та ніг. Окрім цього, заборонено завдавати удари в область шиї, голови, паху, спини та колінних чашок;

6) смертельна сила. Зазначена складова передбачає застосування вогнепальної зброї, проте може бути застосований автомобіль чи інші підручні засоби, що виступають

у якості зброї, що мають відповідні властивостями. Цей рівень передбачає заподіяння смерті особи або нанесення їй тяжких тілесних ушкоджень [8].

Отже, проаналізувавши презентоване питання, доходимо висновку, що моделі 1-3 застосовуються до осіб, які демонструють пасивну поведінку або чинять активний опір, а моделі 4-6 – до осіб, які проявляють активну агресивну поведінку. Реалізація наведеної моделі деталізує застосування тих чи інших спецзасобів та зброї залежно від конкретних типових ситуаціях. Для співробітників правоохоронних органів, як правило, основним завданням є оцінка ступеня загрози та обрання адекватної реакції згідно до прийнятої моделі.

Висновки. Затримання особи є невід’ємною складовою роботи представників правоохоронного органу. Особа може чинити непокору чи опір, саме тому правоохоронцю потрібно правильно орієнтуватися та діяти в тих чи інших умовах та ситуаціях.

Для правильного обрання виду затримання слід враховувати параметричні дані особи, а саме статуру, зріст тощо. Виходячи з цього, правоохоронець може застосувати певні удари, такі як відволікаючий, розслаблюючий та завершальний для подальшого затримання правопорушника, що у свою чергу можуть використовуватися із застосуванням маси тіла для посилення контакту з порушником.

Список використаних джерел

1. Способи затримання та конвоювання. URL : <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/sztk.pdf>.
2. Поліцейські заходи примусу. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
4. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України №50 від 26.01.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>.
5. Больові та задушливі прийоми. URL : https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/sfp/2020/spf_tema_5.pdf.
6. Тактика затримання підозрюваного. URL : <https://lawbook.online/osnovyi-kriminalistiki/lektsiya-taktika-zatrimannya-69677.html>.
7. Модель та засоби застосування заходів примусу. URL : <https://ppt-online.org/885256>.
8. Модель застосування сили. URL : <http://wikipedia.ua.nina.az/>.
9. Біомеханічні характеристики рухів. URL : http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_anatomii/Biblioteka/Methodichni%20rekomentatsii%20do%20laboratornykh%20zaniat%20z%20kursu%20Biomekhanika.PDF.
10. Захист від захоплення. Особливості застосування розслаблюючого удару. URL : <http://osvita.125mb.com/zaschita-zahvatov-76475.html>.
11. Отвлекающий удар. Особенности применения. URL : <https://kartaslov.ru/>.
12. Техника завершающего удара справа. URL : <http://artemutochkin.ru/udar-sprava/>.

Надійшла до редакції 08.12.2021

References

1. Sposoby zatrymannya ta konvoyuvannya [Methods of detention and escort]. URL : <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/sztk.pdf>. [in Ukr.].
2. Politseys'ki zakhody prymusu [Police coercive measures]. URL : <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>. [in Ukr.].
3. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].
4. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro orhanizatsiyu sluzhbovoyi pidhotovky pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [On approval of the Regulations on the organization of in-service training of employees of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrayiny №50 vid 26.01.2016. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>. [in Ukr.].
5. Bol'ovi ta zadushlyvi pryomy [Painful and suffocating techniques]. URL : https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/sfp/2020/spf_tema_5.pdf. [in Ukr.].
6. Taktyka zatrymannya pidozryuvanoho [Tactics of detention of the suspect]. URL : <https://lawbook.online/osnovyi-kriminalistiki/lektsiya-taktika-zatrimannya-69677.html>. [in Ukr.].
7. Model' ta zasoby zastosuvannya zakhodiv prymusu [Model and means of coercive measures]. URL : <https://ppt-online.org/885256>. [in Ukr.].
8. Model' zastosuvannya syly [Model of force application]. URL : <http://wikipedia.ua.nina.az/>. [in Ukr.].
9. Biomekhanichni kharakterystyky rukhiv [Biomechanical characteristics of movements]. URL :

http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Kaf_anatomii/Biblioteka/Metodychni%20rekomentatsii%20do%20laboratornykh%20zaniat%20z%20kursu%20Biomekhanika.PDF. [in Ukr.].

10. Zakhyst vid zakhopen'. Osoblyvosti zastosuvannya rozslablyuyuchoho udaru. [Capture protection. Features of the application of a relaxing blow]. URL : <http://osvita.125mb.com/zaschita-zahvatov-76475.html>. [in Ukr.].

11. Otvlekayushchiy udar. Osobnosti primeneniya [Distracting blow. Features of application]. URL : <https://kartaslov.ru/>. [in Russ.].

12. Tekhnika zavershayushcheho udara sprava [Technique of the final blow on the right]. URL : <http://artemutochkin.ru/udar-sprava/>. [in Russ.].

ABSTRACT

Oleksandr Zhuravel. Peculiarities of application by police of acquired skills during detention of a person. Hand-to-hand combat is a very rational use of brute physical force with the use of special methods of wrestling and percussion, previously, hand-to-hand combat was taught based on instructions and guidelines. Namely, this is a fight without the use of firearms, or without weapons at all, in this sense it is not a fight in the sports sense. The fighter's goal is to destroy the enemy in the shortest possible time, completing a combat mission and order.

Due to the evolution of martial arts, hand-to-hand combat has emerged over time, including policing, in which police officers have learned to defend themselves and detain. Every element of self-defense that makes up our system has undergone fundamental reforms and improvements as in its primitive state did not meet the requirements of self-defense and the general plan of hand-to-hand combat. Police hand-to-hand combat will allow you to learn the practical skills of survival in a dangerous situation, which are necessary in any situation, in any conditions, with one attacker or group of opponents.

In addition, hand-to-hand combat will allow you to master the best practical methods of psychophysical training. Learn how to use the power of the enemy against himself and be able to neutralize any enemy who will show aggression towards you. A large number of techniques for holding the enemy, conveying, characterizes it includes techniques of fighting against an armed enemy and fighting with several opponents. In essence, employees have acquired skills that are equivalent to the use of weapons with «bare hands». As a result, there was a problem in the use of hand-to-hand combat techniques by police officers. Taking into account the practice of police officers, it is possible to point out that many of them do not understand in what situation and what technique should be used. As a result, police officers use the wrong techniques, which cause negative consequences, such as fractures of limbs, ruptures of muscle tissue, various bruises, including the head, internal organs, etc.

Keywords: *physical training, detention of a person, self-defense tactics, encroachment, physical influence, detention techniques, body weight, resistance levels of a person, cooperation, passive resistance, active resistance, aggressive resistance, model of force application.*

УДК 351.74/76:355/359
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-28-34

**Оксана
МИСЛИВА** ©
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Ольга
НАМЛИНСЬКА** ©
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

РЕАЛІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ В УКРАЇНІ НАЛОКСОНУ

З'ясовано сутність та призначення дій поліцейських із надання домедичної допомоги особам за наявності підозри на передозування їх опіоїдами. Досліджено рекомендації з використання налоксону особами, які не мають медичної освіти, зокрема, поліцейськими. Визначено недоліки та перспективи застосування в Україні налоксону поліцейськими щодо осіб за наявності підозри на передозування їх опіоїдами та запропоновано шляхи удосконалення організаційного та нормативно-правового врегулювання в Україні питань надання поліцейськими допомоги зазначеній категорії осіб.

Ключові слова: поліція, домедична допомога, передозування опіоїдами, налоксон, особи, які не мають медичної освіти.

Постановка проблеми. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) відзначає, що 76 % смертей у світі були безпосередньо спричинені вживанням ін'єкційних наркотиків – опіоїдів (героїн, метадон, трамадол, оксикодон, кодеїн, промедол, морфін та інші похідні тебаїну). Передозування ними блокує діяльність органів дихання та кровообігу, що призводить до втрати свідомості, коми та смерті. В Україні гостро стоїть проблема нелегального обігу наркотичних засобів та психоактивних речовин, що спричиняє широке їх вживання різними верствами населення [1].

Підрозділи патрульної поліції, які першими потрапляють на місце події є основними у наданні послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги (ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію») [2]. Саме вони виявляють осіб, які зловживають опіоїдами, і чинне законодавство вимагає від них професійної реакції на правопорушення і толерантного надання допомоги.

Найефективнішим у світі для порятунку особи за наявності підозри на передозування опіоїдами визнано негайне застосування лікарського засобу «Налоксон». Водночас, нормативне закріплення такої можливості поліцейським в Україні при наданні домедичної допомоги має декларативний характер, що утворює колізії у правозастосовній практиці та потребує вирішення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Надання поліцейськими домедичної допомоги постраждалим за невідкладних станів, удосконалення нормативно-правової бази та підготовки поліцейських у світлі впровадження міжнародних стандартів в цій сфері малодосліджені у вітчизняній науці, а

© О. Мислива, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0181-9603>
omaxah@gmail.com

© О. Намлинська, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0139-1448>
k_tsp@dduvs.in.ua

проблематиці застосування поліцейськими налоксону до осіб, щодо яких є підозра на передозування опіоїдами досліджувалась зарубіжними вченими: Bradley Ray, Daniel O'Donnell, Kailyn Kahre, Karla D. Wagner, L. James Bovet, Peter J. Davidson, Gia Elise Barboza, Kate Angulski, Jessica Rando, Derek Broering, James E. Olson, Catherine Marco, Stephen B. Evans, Michael D. White, Dina Perrone, Seth Watts та ін.

У контексті розробки Методичних рекомендацій з організації діяльності поліції України під час інформування представників груп підвищеного ризику щодо інфікування вірусом імунодефіциту людини (К. Бугайчук, О. Сердюк, С. Рудой, В. Казусь), описано порядок виявлення ознак передозування наркотиками та підтримки основних показників життєдіяльності у таких осіб. Водночас, авторами не враховано настанови МОЗ України, умови карантину та тактичні умови службової діяльності поліцейських. Зазначене обумовлює актуальність подальшого поглибленого дослідження заявленої тематики.

Метою статті є дослідження стану впровадження міжнародних вимог щодо ефективних методів надання на місці події домедичної допомоги особам з підозрою на передозування опіоїдами в чинне законодавство та можливість їх практичної реалізації в діяльності Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Поширення зловживання наркотиками завдає суттєвої шкоди суспільству, адже утворює як кримінальні, так і соціальні загрози: поширення смертності, отруєнь, розладів психіки та небезпечних хвороб (ВІЛ/СНІДу, туберкульозу, вірусних гепатитів) та продукує злочинність, пов'язану зі вчиненням злочинів у стані наркотичного сп'яніння, і незаконним обігом наркотиків (загальнокримінальну й транснаціональну).

За даними ВООЗ в Україні близько 300000 ін'єкційних наркоманів, а їх кількість зростає на 10 % щороку [3]. Вітчизняна статистика свідчить, що наркотики вживає близько 9 % у віці від 15 до 34 років і смертність від наркотиків складає близько 10:100000 жителів України [4].

Одним із найбільш успішних методів лікування наркозалежності у світі є замісна підтримувальна терапія, у процесі якої використовують налоксон [5]. Це єдиний медичний препарат, що швидко (від 30 секунд до 8 хвилин у залежності від форми препарату – внутрішньовенного, внутрішньом'язового, підшкірного та інтраназального) усуває симптом передозування опіоїдами, насамперед, зупиняє пригнічення дихання та не викликає залежності [6; 7]. На офіційному сайті МОЗ України визначено аналогічні показники його ефективності щодо широкої групи опіоїдів (морфіну, героїну, кодеїну, промедолу та ін.) [8].

Серед основних пріоритетів розбудови в Україні правової держави та розвитку сучасного демократичного суспільства є забезпечення належного рівня реалізації та гарантування прав і свобод людини. У Конституції України зазначено: життя та здоров'я людини визнається найвищою соціальною цінністю (ст. 3), захист життя людини є обов'язком держави (ч. 1 ст. 27), а кожен має право на охорону здоров'я та медичну допомогу (ст. 49).

ВООЗ, Управління ООН з наркотиків і злочинності (ЮНОДК) і Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу (ЮНЕЙДС) для профілактики, лікування та догляду для людей, які вживають опіоїди, рекомендують впроваджувати програми зменшення шкоди (роздачі налоксону особам, які вживають опіоїди, і які можуть бути свідками передозування), адже краще лікувати наркозалежних, ніж витратити ресурси на усунення її наслідків – поширення ВІЛ/СНІДу, туберкульозу, вірусних гепатитів та інших інфекційних хвороб; утримання в місцях позбавлення волі осіб, які вчинили пов'язані з незаконним обігом наркотиків та психотропних речовин злочини [9].

В Україні вживання наркотичних засобів чи психотропних речовин (окрім публічного) не є злочином, адже Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» визначає, що «наркоманія – це психічний розлад, зумовлений залежністю від наркотичного засобу або психотропної речовини внаслідок зловживання цим засобом або цією речовиною» [11].

Потреба протидії наркоманії не має заважати необхідності забезпечення доступності наркотичних лікарських засобів для хворих, приділення належної уваги до питань захисту прав людини, організації програм професійної підготовки фахівців, залучених до профілактики наркоманії та лікування опіоїдної залежності. Із

урахуванням рекомендацій міжнародних організацій в Україні була затверджена Стратегія державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року і План заходів з її реалізації [10].

Водночас, передозування опіоїдами є небезпечним для життя станом, що призводить до безпорадного стану (викликає пригнічення дихання та втрату свідомості, через що особа може померти). Так, Державне бюро розслідувань оголосило підозру за статтею «перевищення службових повноважень» патрульним поліцейським, які 17 лютого 2019 року під час прибуття на місце події виявили агресивну особу в стані наркотичного сп'яніння, затримали її, одягнули кайданки і викликали бригаду швидкої медичної допомоги, що не приїхала на місце події. Під час доставляння особи до місця проживання, вона чинила опір і намагалася вийти з автомобіля, тож патрульні висадили особу на в'їзді до міста, де її знайшли перехожі мертвою від переохолодження. Печерський районний суд Києва заарештував на два місяці без можливості внесення застави за застосування фізичної сили та спеціальних засобів (кайданок), а також залишення без допомоги особи, яка перебувала під дією наркотичних речовин, в результаті чого сталася її смерть [12].

У п. 4 ст. 18, п. 14 ч. 1 ст. 23, ч. 3 ст. 37 та ч. 4 ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» [2] та ст. 12 Закону України «Про екстрену медичну допомогу» [13] серед основних обов'язків поліцейського закріплено надання ним невідкладної домедичної та медичної допомоги особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я, а також особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу.

Забезпечення права наркозалежних осіб на захист життя та медичну допомогу в діяльності поліції, насамперед, полягає у застосуванні до них заходів із запобігання летальних наслідків передозування, підтримці життєво важливих функцій (дихання, кровообігу) до прибуття медичних працівників.

У 2018 році норми належності медичного забезпечення у складі «індивідуальної» та «автомобільної» аптечок для підрозділів патрульної поліції і підрозділів особливого призначення, що беруть участь у боротьбі з тероризмом [14] доповнено лікарським препаратом «Налоксон (спрей назальний)», що є антидотом і антагоністом опіатів і застосовується до осіб з підозрою на наркотичну залежність [15; 16].

Для нормативно-правового врегулювання застосування поліцейськими цього препарату у 2018 році було оновлено наказ МОЗ України «Про порядки надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах» [17] і пункт 1 доповнено підпунктом 29, що встановлює Порядок надання домедичної допомоги особам за наявності підозри на передозування опіоїдами (далі – Порядок) [18]. Останній передбачає послідовність дій під час надання домедичної допомоги особам за наявності підозри на «передозування опіоїдами», а цей стан визначає як «погіршення фізичного та психічного здоров'я, що становить пряму та невідворотну загрозу життю та здоров'ю людини і виникає внаслідок використання опіоїдів».

Порядок доповнено потребою визначення поліцейським чи є постраждалий особою з підвищеним ризиком передозування опіоїдами (п. 7), а також чи є у особи ознаки, які вказують на передозування опіоїдами (п. 9).

У першому випадку (п. 7 Порядку) щодо більшої категорії перелічених в указаному Порядку осіб визначення ризику залежності становить певні труднощі для патрульного поліцейського. Зокрема, відомості щодо осіб, які перебувають на обліку в закладах охорони здоров'я державної та комунальної форм власності, конфіденційні. Підвищений ризик передозування опіоїдами можна з'ясувати щодо звільнених від ув'язнення осіб або осіб, які були притягнені до адміністративної чи кримінальної відповідальності, пов'язаної з незаконним обігом наркотиків – з інформаційного порталу Національної поліції України. На місці події про ризики передозування опіоїдами можуть свідчити сусіди, рідше – родичі або співмешканці, а також візуальні ознаки ін'єкцій на відкритих частинах тіла (переважно на ліктьових або колінних згинах) або специфіка місця події – підвал, притон, засоби введення речовин у приміщенні тощо.

Порядок встановлює ознаки передозування опіоїдами (п. 9): ускладнене/пригнічене дихання (менш як 10-12 вдихів за хвилину) або зупинка дихання; ослаблення або зникнення пульсу; зниження рівня або втрату свідомості; суттєве звуження очної зіниці (діаметр менш як 2 мм); бліді шкірні покриви, ціаноз губ та

кінчиків пальців. За наявності цих ознак особам за наявності підозри на передозування опіоїдами поліцейський має застосовувати антидот опіоїдів – налоксон, оптимальним методом застосування якого є інтраназальне введення, тобто розпилення на слизову оболонку препарату в порожнину носа без порушення цілісності шкірних покривів. Існує дві умови:

– наявність у поліцейського Посвідчення згідно Наказу МОЗ України «Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти від 04.08.2021 року № 1627 [19]:

– наявність налоксону, що входить до складу аптечки.

Посвідчення наразі є обов'язковою умовою допуску до служби поліцейських, а друга умова становить серйозну проблему. Лікарський препарат налоксон (спрей назальний) не представлений на ринку України і має реєстраційне посвідчення Московського ендокринного заводу (Російська Федерація) [20], а в наказі МВС України 20.05.2016 року № 396, у якому затверджено норми належності медичного забезпечення для підрозділів поліції у відповідних аптечках, лікарські засоби в його переліку мають бути укомплектовані «лікарськими засобами, що зареєстровані в Україні» [21]. Таким чином, на цей час/на сьогодні за наявності підозри на передозування опіоїдами поліцейський не має можливості допомогти особі лікарським препаратом.

Опціонально законодавство дозволяє введення поліцейським налоксону постраждалому також і шляхом ін'єкції налоксону внутрішньом'язово в зовнішню поверхню плеча або стегна. Подібний нормативно-правовий дозвіл, безумовно, спрямований на реалізацію права на життя та медичну допомогу осіб, які потребують такої допомоги у зв'язку з передозуванням, до того ж ін'єкційна форма налоксону виробляється в Україні, відпускається без рецепту, має невисоку вартість – 1 ампула коштує менше 20 гривень [22].

Водночас виникає питання про юридичну безпеку поліцейського. Внутрішньом'язова ін'єкція налоксону особою з «немедичною» освітою вважається втручанням в організм людини, а за умов настання негативних наслідків воно має бути кваліфіковане як заподіяння тілесних ушкоджень або смерті. Хоча фахівці ВООЗ стверджують, що застосування налоксону майже не спричиняють якихось побічних ефектів, окрім синдрому відміни опіоїдів, Інструкція до цього препарату надає конкретний перелік протипоказань. Зокрема, препарат «Налоксон» вважається неефективним, якщо передозування спричинено неопіоїдними наркотиками, а тривалість дії деяких опіоїдних анальгетиків може перевищувати тривалість дії налоксону, тому пацієнти мають перебувати під постійним медичним наглядом і в умовах, що дозволяють здійснювати реанімаційні заходи. Окрім цього, налоксон може спричинити абстиненцію, гіпертонію, порушення ритму серця, набряк легень і зупинку серця, якщо постраждалий має серцево-судинні захворювання [22].

Якщо зважити, що в Україні серцево-судинні захворювання є головною причиною смертності населення, а країна є одним зі світових лідерів щодо серцево-судинних захворювань, то ін'єкційне застосування поліцейським може спричинити неочікувану негативну реакцію організму або смерть постраждалого з серцево-судинними захворюваннями на місці події.

У такій ситуації поліцейський не може мати впевненості у правомірному результаті своєї діяльності. Якщо постраждалий перебуває у зміненому стані свідомості чи без свідомості, поліцейський не може з'ясувати анамнез («SAMPLE»). Хоча головним пріоритетом у наданні домедичної допомоги є життя, а не здоров'я потерпілого, не вважається станом крайньої необхідності заподіяння шкоди правоохоронним інтересам (життю), тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі, якщо небезпеку в такій ситуації можна відвернути чи усунути іншим шляхом, окрім заподіяння шкоди, і небезпечна ситуація є наслідком поведінки особи, що опинилась у цій ситуації (ч. 1 ст. 39 Кримінального кодексу України) [23].

Загалом, якщо говорити про правомірність дій, то в умовах надання домедичної допомоги постраждалому заборонено застосування лікарських препаратів. Тобто має місце певна колізія між нормами права (переліком 29-ти Порядків надання домедичної допомоги особам у разі невідкладних станів), матеріальною їх забезпеченістю, а навчанням і практичною діяльністю поліцейських, адже зміст надання домедичної допомоги в діяльності поліцейських базується на алгоритмах ТЕСС, а затверджені програми навчання для осіб, які не мають медичної освіти, існують виключно в

«режимі» рекомендацій щодо тематики навчального плану.

До прибуття бригади екстреної медичної допомоги особі з підозрою на передозування опіоїдами поліцейський, за відсутності інтраназального налоксону, має забезпечити показники життєдіяльності способами, передбаченими його другим рівнем кваліфікації «Перший на місці події», і, насамперед, забезпечити прохідність дихальних шляхів до відновлення самостійного дихання, а за потреби – провести серцево-легеневу реанімацію і забезпечити постійний нагляд за постраждалим [19].

Висновки. В Україні на нормативно-правовому рівні впроваджено позитивний міжнародний досвід з надання домедичної допомоги поліцейськими особі за наявності підозри на передозування опіоїдами – застосування ними налоксону. Задля цього, безумовно існує потреба формування у поліцейських професійних компетентностей шляхом навчання та підвищення кваліфікації з цих питань. Водночас, обов'язковою умовою з реалізації прав і обов'язків поліцейських у сфері профілактики наркоманії є, насамперед, матеріальне забезпечення відповідними формами лікарських препаратів.

Як визначає законодавство, оптимальний спосіб застосування налоксону до осіб за наявності підозри на їх передозування опіоїдами є інтраназальне розпилення налоксону, а застосування його альтернативної ін'єкційної форми утворює правову колізію та тягне за собою можливість кримінальної відповідальності за незаконне втручання в організм людини без медичної освіти. Без забезпечення вітчизняного ринку відповідною формою налоксону, діяльність поліцейських з надання домедичної допомоги особам за наявності підозри на передозування їх опіоїдами слід вважати неможливим, а законодавство у сфері профілактики явища наркоманії та забезпечення прав осіб, які з тих чи інших причин опинилися в безпорадному або небезпечному для їхнього життя чи здоров'я стані – неефективним. До того ж, подальшого нормативно-правового затвердження та уніфікації потребує зміст спеціальних програм навчання саме для поліцейських.

Список використаних джерел

1. Звіт щодо наркотичної та алкогольної ситуації в Україні за 2020 рік. URL : <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/attachments/13559/Zvit-shhodo-narkotyktiv-ta-alkogolyu-za-2020-rik.pdf>.
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
3. Управління ООН по боротьбі з наркотиками і транснаціональною організованою злочинністю. Офіційний веб-сайт. URL : <https://www.unodc.org/unodc/ru/strategy/full-strategy.html>.
4. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Сергій Іллюк. Актуальні питання дотримання прав наркозалежних осіб, які перебувають на ЗІТ. URL : <https://ecpl.com.ua/news/aktualni-pytannia-dotrymannia-prav-narkozaleznykh-osib-iaki-perebuvaiut-na-zpt/25-04-2021>.
6. Центр охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби України. Офіційний веб-сайт. URL : <https://coz.kvs.gov.ua/?p=2651>.
7. World Health Organization. Model List of Essential Medicines. 16th List. Офіційний веб-сайт. URL : http://www.who.int/entity/selection_medicines/committees/expert/17/sixteenth_adult_list_en.pdf.
8. НАЛОКСОН-М. URL : <https://mozdocs.kiev.ua/likiview.php?id=1452>.
9. Зменшення шкоди. URL : <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/zalezhnist-vid-psikhoaktivnikh-rechovin/zmenshennya-shkodi>.
10. Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 № 735-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-p#Text>.
11. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15.02.1995. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 10. Ст. 62.
12. Суд арештував поліцейських, які не довели додому чоловіка в наркотичному сп'янінні. URL : https://zmina.info/news/sud_areshtuvav_policejskih_jiaki_ne_dovezli_do_domu_cholovika_u_narkotichnomu_spyaninni/ 01 Березня 2019.
13. Про екстрену медичну допомогу : Закон України від 05.07.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 30. Ст. 340.
14. Про затвердження норм належності медичного забезпечення для підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 20.05.2016 № 396. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0796-16#Text>.

15. Налоксон-М. URL : <http://yod.ua/drug/nalokson-m/> © YOD.UA.
16. Налоксон (Naloxon). Інструкція по применению. URL : https://www.vidal.ru/drugs/naloxon_29328.
17. Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах : наказ МОЗ України від 16.06.2014 № 398. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-14#n15>.
18. Порядок надання домедичної допомоги особам при підозрі на передозування опіоїдами : наказ МОЗ України від 08.10.2018 р. № 1833. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1500-18#n15>.
19. Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти : наказ МОЗ України від 04.08.2021 № 1627. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-04082021--1627-pro-udoshkonalennja-pidgotovki-z-nadannja-domedichnoi-dopomogi-osib-jaki-ne-majut-medichnoi-osviti>.
20. «Аптечки медичні індивідуальні поліцейського та автомобільні». Офіційний державний тендерний веб-сайт «PROZORRO». URL : <https://prozorro.gov.ua/en/tender/UA-2019-11-19-001754-a>.
21. Про затвердження норм належності медичного забезпечення для підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 20.05.2016 № 396. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0796-16#Text>.
22. Налоксон-3Н раствор для инъекций 0,04%, по 1 мл в ампулах, 10 шт. URL : <https://www.apteka24.ua/nalokson-zn-r-r-d-in-amp-0-04-1ml-n10/>.
23. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Zvit shchodo narkotychnoyi ta alkohol'noyi sytuatsiyi v Ukraini za 2020 rik [Report on the drug and alcohol situation in Ukraine for 2020]. URL: <https://www.emcdda.europa.eu/system/files/attachments/13559/Zvit-shhodo-narkotyktiv-ta-alkogolyu-za-2020-rik.pdf>. [in Ukr.].
2. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2015. № 40-41. Art. 379. [in Ukr.].
3. Upravlinnya OON po borot'bi z narkotykyamy i transnatsional'noyu orhanizovanoyu zlochynnystyu [United Nations Office on Drugs and Transnational Organized Crime]. Ofitsiynyy veb-sayt. URL : <https://www.unodc.org/unodc/ru/strategy/full-strategy.html>. [in Ukr.].
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Ofitsiynyy veb-sayt. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukr.].
5. Serhiy Ilyuk. Aktual'ni pytannya dotrymannya prav narkozaleznykh osib, yaki perebuvayut' na ZPT [Topical issues of observance of the rights of drug addicts who are on SMT]. URL : <https://ecpl.com.ua/news/aktualni-pyannia-dotrymannia-prav-narkozaleznykh-osib-iaki-perebuvaiut-na-zpt/25-04-2021>. [in Ukr.].
6. Tsentri okhorony zdorov'ya Derzhavnoyi kryminal'no-vykonavchoyi sluzhby Ukrainy [Health Center of the State Penitentiary Service of Ukraine]. Ofitsiynyy veb-sayt. URL : <https://coz.kvs.gov.ua/?p=2651>. [in Ukr.].
7. World Health Organization. Model List of Essential Medicines. 16th List. Ofitsiynyy veb-sayt. URL : http://www.who.int/entity/selection_medicines/committees/expert/17/sixteenth_adult_list_en.pdf.
8. NALOKSON-M [NALOXON-M]. <https://mozdocs.kiev.ua/likiview.php?id=1452>. [in Ukr.].
9. Zmenshennya shkody [Harm reduction]. URL : <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/zalezhnist-vid-psykhoaktivnykh-rechovin/zmenshennya-shkodi>. [in Ukr.].
10. Pro shkvalennya Stratehiyi derzhavnoyi polityky shchodo narkotyktiv na period do 2020 roku [On approval of the Strategy of the state policy on drugs for the period till 2020] : rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.08.2013 № 735-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-r#Text>. [in Ukr.].
11. Pro zakhody protydyi nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn i prekursoriv ta zlovzhvannu nymy [On measures to counteract illicit trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances and precursors and their abuse] : Zakon Ukrainy vid 15.02.1995. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1995. № 10. Art. 62. [in Ukr.].
12. Sud areshtuvav politseys'kykh, yaki ne dovezly dodomu cholovika v narkotychnomu sp'yaninni [The court arrested police officers who did not bring home a man under the influence of drugs]. URL : <https://zmina.info/news/sud-areshtuvav-policejskih-jiaki-ne-dovezli-do-domu-cholovika-u-narkotychnomu-spjaninni-/01> Bereznya 2019. [in Ukr.].
13. Pro ekstrenu medychnu dopomohu [On emergency medical care] : Zakon Ukrainy vid 05.07.2012. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2013. № 30. Art. 340. [in Ukr.].
14. Pro zatverdzhennya norm nalezhnosti medychnoho zabezpechennya dlya pidrozdiliv Natsional'noyi politsiyi Ukrainy [On approval of the norms of medical care for units of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 20.05.2016 № 396. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0796-16#Text>. [in Ukr.].

15. Nalokson-M [Naloxone-M]. URL : <http://yod.ua/drug/nalokson-m/> © YOD.UA. [in Ukr.].
16. Nalokson (Naloxon). Instruktsyya po primeneniyu [Naloxone. Instructions for use]. URL : https://www.vidal.ru/drugs/naloxon__29328. [in Russ.].
17. Pro zatverdzhennya poryadkiv nadannya domedychnoyi dopomohy osobam pry nevidkladnykh stanakh [On approval of the procedures for providing home care to persons in emergency situations] : nakaz MOZ Ukrayiny vid 16.06.2014 № 398. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-14#n15>. [in Ukr.].
18. Poryadok nadannya domedychnoyi dopomohy osobam pry pidozri na peredozuvannya opioyidamy [Procedure for providing home care to persons suspected of opioid overdose] : nakaz MOZ Ukrayiny vid 08.10.2018 r. № 1833. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1500-18#n15>. [in Ukr.].
19. Pro udoskonalennya pidhotovky z nadannya domedychnoyi dopomohy osib, yaki ne mayut' medychnoyi osvity [On improving the training in providing home medical care to persons without medical education] : nakaz MOZ Ukrayiny vid 04.08.2021 № 1627. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-04082021--1627-pro-udoskonalennja-pidgotovki-z-nadannja-domedichnoi-dopomogi-osib-jaki-ne-majut-medichnoi-osviti>. [in Ukr.].
20. «Aptechky medychni indyvidul'ni politseys'koho ta avtomobil'ni». Ofitsiyyny derzhavnyy tendernyy veb-sayt «RROZORRO» [«First aid kits for individual police and car.» Official state tender website «PROZORRO»]. URL : <https://prozorro.gov.ua/en/tender/UA-2019-11-19-001754-a>. [in Ukr.].
21. Pro zatverdzhennya norm nalezhnosti medychnoho zabezpechennya dlya pidrozdiliv Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [On approval of norms of medical care for units of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrayiny vid 20.05.2016 № 396. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0796-16#Text>. [in Ukr.].
22. Nalokson-ZN rastvor dlya in'ektsyy 0,04 %, po 1 ml v ampulakh, 10 sht. [Naloxone-ZN solution for injection 0.04%, 1 ml in ampoules, 10 pcs]. URL : <https://www.apteka24.ua/nalokson-zn-r-r-d-in-amp-0-04-1ml-n10/>. [in Russ.].
23. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2001. № 25-26. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oksana Mysliwa, Olga Namlynska. The realities of the use of naloxone by the police in Ukraine. The article deals with nature and purpose of police actions to provide home care to persons suspected of opioid overdose due to the fact that current legislation obliges them to provide emergency home and medical care to persons in a helpless state or condition. , dangerous to their life or health, which is an overdose of opioids (can lead to death).

The legislation and practice on the use of naloxone by the police were analyzed and the need to eliminate the legal conflict caused by the police officer's obligation to provide «home and medical care» without medical education, the lack of a mechanism for drug prevention and opioid overdose due to lack of material security of police officers. Normally, the optimal method of naloxone is fixed – intranasally to persons without medical education. At the same time, police first aid kits cannot be equipped with this drug, as it is not produced or purchased in Ukraine, there is only its injectable form. Having a police certificate of training in home care and a statutory obligation to provide «medical care» does not make him a person with medical education, so he is not allowed to interfere with the human body by injecting naloxone at risk of criminal liability.

The ways of harmonization of the legislation on the considered issues and normative-legal approval of special algorithms of providing home medical training on the scene taking into account the international standards of TES and unification of the content of the corresponding trainings developed for police officers have been offered.

Keywords: *police, home care, opioid overdose, naloxone, people without medical education.*

УДК 351.753.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-35-38

**Свген
ЗЕЛЕНСЬКИЙ[©]**
викладач

**Марія
НОСЕНКО[©]**
курсант

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ДІЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ПІСЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Акцентовано увагу на порядку та правомірності дій поліцейських після застосування одного з найбільш суворого заходу примусу. Детально проаналізовано нормативно-правові акти, в яких зазначається необхідний перелік та послідовність дій поліцейського. У статті всебічно розглянуто цю проблематику, визначено шляхи вирішення деяких недоліків, які було з'ясовано під час дослідження. Кожен поліцейський, який пройшов відповідну спеціальну підготовку, уповноважений застосувати зброю у виняткових випадках та без попередження, а також її використати. Однак необхідність правильно виконаних дій після застосування та використання вогнепальної зброї залишаються одним з основних етапів практичної діяльності.

Ключові слова: працівник поліції, вогнепальна зброя, застосування вогнепальної зброї, використання вогнепальної зброї, нормативно-правовий акт.

Постановка проблеми. На сьогодні правовою основою діяльності органів Національної поліції України є Закон України «Про Національну поліцію». Норми цього закону регулюють дії працівників поліції. Законодавець відповідно до цього нормативно-правового акта передбачив усі можливі випадки застосування вогнепальної зброї в діяльності поліцейського. Крім теоретичної частини, працівник поліції повинен знати, як правильно треба діяти в різних ситуаціях, тому законодавець ввів норми, що трактують порядок дій поліцейського після застосування зброї відповідно до певного випадку.

Однак практичні працівники підрозділів Національної поліції не завжди розуміють порядок дій під час застосування заходів примусу. Одним з найбільш суворих заходів примусу вважається застосування вогнепальної зброї. Бувають випадки, коли після застосування чи використання вогнепальної зброї, поліцейські не діють відповідно до закону, тим самим порушують його та наражають на небезпеку пересічних громадян.

Тому порядок дій поліцейських після застосування та використання вогнепальної зброї є актуальним питанням, яке потребує детального розгляду та дослідження для безпеки громадян України та самих поліцейських.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематику необхідних дій поліцейських після застосування та використання вогнепальної зброї досліджували у своїх працях такі вчені, як М. Федоров, П. Андрушко, В. Віденко, Л. Чистоклетов, Ю. Баулін, А. Корінець, Л. Попов, Н. Куц, І. Тишкевич, О. Фролов, А. Терещук та ін.

Метою статті є дослідження необхідних дій поліцейських після застосування та використання вогнепальної зброї.

© С. Зеленський, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5345-1513>

k_tsp@dduvs.in.ua

© М. Носенко, 2021

marian180401@gmail.com

Виклад основного матеріалу. З'ясовуючи порядок дій поліцейських після застосування вогнепальної зброї, доцільніше буде почати із з'ясування нормативно-правової бази, яка надає право поліцейським застосовувати один з найбільш суворих заходів примусу. До найголовнішого нормативно- правового акта належить Закон України «Про Національну поліцію». Дія цього закону поширюється на всіх працівників поліції та регламентує підстави застосування та використання вогнепальної зброї. У ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» подано перелік випадків, коли поліцейський має право застосувати вогнепальну зброю у виняткових випадках, без попередження, а також ситуації, що дозволяють поліцейському використати зброю.

У ч. 4 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено низку виняткових випадків, які дозволять поліцейському застосовувати вогнепальну зброю, а саме:

- 1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю;
- 2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю;
- 3) для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі;
- 4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення;
- 5) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти;
- 6) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського;
- 7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського [1].

Однак законодавець передбачив та доповнив цю статтю додатковими підставами, які дозволяють поліцейському застосовувати вогнепальну зброю без попереднього попередження, цей перелік є вичерпним. Тож у ч. 6 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» вказано обставини, за яких поліцейський може застосувати вогнепальну зброю без попередження, наприклад:

- 1) при спробі особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї;
- 2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей;
- 3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу;
- 4) якщо особа чинить збройний опір;
- 5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю [1].

Проте поліцейські повинні не тільки знати свої права у застосуванні та використанні вогнепальної зброї, а й свої обов'язки. До головних обов'язків, які покладаються на кожного поліцейського, належать ті, що закріплені у ч. 10 ст. 46 вищезазначеного закону. Ця частина статті покладає на поліцейського зобов'язання у вигляді обов'язкового повідомлення свого керівника у письмовій формі після застосування вогнепальної зброї. Поліцейський зобов'язаний власноруч написати рапорт про випадок застосування вогнепальної зброї та вказати всі обставини та підстави його дій.

У ч. 10 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено поняття активного застосування вогнепальної зброї та дії працівників поліції після цього. Для уникнення прогалин у розумінні цієї норми доречним буде з'ясувати зміст цього терміна. В Академічному тлумачному словнику з української мови поняття «активне» означає, як здатне вступати в реакцію; як таке, що перебуває у дії; швидко, а поняття «застосування» означає, як використовувати що-небудь [2].

Отже, відповідно до аналізу тлумачення цього терміна, можна вказати, що активне застосування зброї – це дія, під час якої поліцейський швидко використовує зброю. Проте деякі науковці стверджують, що поняття активне застосування зброї варто розуміти як застосування зброї без попередження у випадках, передбачених законом.

Одним із недоліків цього поняття є відсутність його тлумачення у законі, тому законодавець для уникнення можливого неправильного трактування цього терміна та розбіжностей в його розумінні повинен виправити цей нюанс.

У ч. 10 ст. 46 вище згаданого закону, зазначено, що поліцейський зобов'язаний негайно повідомити свого керівника про активне застосування вогнепальної зброї. Поліцейський уповноважений активно застосовувати вогнепальну зброю у разі збройного нападу, якщо відвернення чи припинення відповідного нападу неможливо досягнути іншими засобами. Поліцейському заборонено застосовувати вогнепальну зброю в місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогнебезпечних та вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності [3].

Також при цьому після активного застосування вогнепальної зброї поліцейський повинен не тільки негайно повідомити про це свого керівника, а й в ситуації, коли внаслідок цих дій особі було завдано поранення, терміново надати їй домедичну допомогу.

Проаналізувавши науково-практичний коментар до ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», ми дійшли висновку, що кожен поліцейський, незважаючи на обставини, що склалися внаслідок застосування зброї, повинен будь-якими силами забезпечити безпеку інших осіб і надати невідкладну медичну допомогу потерпілому [3, ст. 220].

Після, або ж у момент надання першої домедичної допомоги, поліцейському необхідно викликати карету швидкої медичної допомоги.

Повертаючись до вище згаданих обов'язків поліцейського, після активного застосування вогнепальної зброї, входить негайне повідомлення свого керівника, а, зі свого боку, керівник зобов'язаний проінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора.

На сьогодні випадки застосування вогнепальної зброї трапляються дуже рідко. Однак при цьому бувають ситуації, за яких поліцейський застосовує вогнепальну зброю. Наприклад, нещодавно у місті Чернігові поліцейський зобов'язаний був використати вогнепальну зброю, бо так склалися обставини, а саме вдень до поліції надійшло повідомлення про незаконне проникнення до кафе. Тому поліцейські, прибувши на місце події, побачили розбите вікно та сторонню людину зі зброєю в руках.

Чоловік намагався чинити опір поліцейським та погрожував застосуванням пістолету, тоді один з правоохоронців двічі вистрілив у чоловіка. Перед застосування вогнепальної зброї поліцейський врахував всі ступені ризику та діяв відповідно до ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію», а саме п. 6 ч. 4 цієї статті, тобто для затримання особи, яка чинить збройний опір, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського. Після цього вони надали домедичну допомогу чоловікові та викликали швидку медичну допомогу, проте зараз постраждалий перебуває у комі. Однак за фактом застосування вогнепальної зброї поліцейським проводиться перевірка і розслідування на законність застосування вогнепальної зброї [4]. Тому під час застосування вогнепальної зброї кожний поліцейський повинен розуміти всю відповідальність за свої вчинки та наслідки, які він може спричинити.

Відповідно до ч. 13 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський може використати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги, виклику допоміжних сил або для знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського та інших осіб [1]. Однак при цьому у ч. 10 цієї ж статті не вказано дії працівників поліції після використання зброї. У цьому разі доцільніше було б вказати перелік дій, які поліцейський повинен зробити після використання зброї.

Якщо ж взяти до уваги норму ч. 13 ст. 46 про можливість знешкодження тварини, то варто вказати про дії, які повинен зробити після цього поліцейський. На нашу думку, законодавець повинен доповнити ч. 10 ст. 46 ЗУ «Про Національну поліцію», а саме «Поліцейський зобов'язаний у письмовій формі повідомляти свого керівника про застосування вогнепальної зброї та використання у випадку знешкодження тварини ...». Це доповнення покращило б процес контролювання за діями поліцейських зі зброєю та уникнення зайвих питань щодо подальших дій працівників поліції, наприклад, після знешкодження тварини.

Висновки. Підсумовуючи, варто зауважити, що законодавець надав змогу поліцейським застосовувати та використовувати вогнепальну зброю. Однак із появою прав виникають і обов'язки, які зобов'язують поліцейських у письмовій формі, тобто у вигляді рапорту, повідомляти свого керівника про застосування вогнепальної зброї.

Тому варто наголосити, що для забезпечення ефективної роботи співробітників поліції вважаємо за необхідне наявність обізнаності кожного поліцейського у сфері застосування вогнепальної зброї. Не менш важливим для службової підготовки під час виконання своїх практичних обов'язків є бездоганне знання нормативно правової бази, яка закріплює право поліцейського на застосування та використання вогнепальної зброї.

Також у разі активного застосування вогнепальної зброї поліцейський зобов'язаний негайно повідомити про це свого керівника, який, зі свого боку, зобов'язаний проінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора.

Безпека громадян після застосування вогнепальної зброї покладається на поліцейського, який у разі застосування вогнепальної зброї зобов'язаний надати потерпілому першу медичну допомогу. Під час цього йому необхідно також викликати швидку медичну допомогу.

Список використаних джерел

1. В Чернигове полицейский применил оружие при задержании. URL : <https://www.unn.com.ua/ru/news/1868706-u-chernigovi-politseyskiy-zastosuvav-zbroyu-pid-chas-zatrimannya>.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
3. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / кол. авт.; кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. Т. П. Мінка. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 480 с.
4. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980). URL : <http://sum.in.ua/s/zastosovuvaty>.

Надійшла до редакції 14.09.2021

References

1. V Chernigove politseyskiy primenil oruzhye pri zaderzhanii [In Chernihiv a policeman used a weapon during arrest] : veb sayt. URL: <https://www.unn.com.ua/ru/news/1868706-u-chernigovi-politseyskiy-zastosuvav-zbroyu-pid-chas-zatrimannya>. [in Russ.].
2. Pro Natsionalnu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015 № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2015, no 40-41, art. 379. [in Ukr.].
3. Naukovo-praktychnyi komentar Zakonu Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiyu» [Scientific and practical commentary on the Law of Ukraine «On the National Police»] / kol. avt.; ker. avt. kol. d-r yuryd. nauk, dots. T. P. Minka. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2017. 480 p. [in Ukr.].
4. Slovyk ukrainskoyi movy. Akademichnyi tлумachnyi slovyk (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary (1970–1980)]. URL : <http://sum.in.ua/s/zastosovuvaty> [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Zelenskyi, Mariya Nosenko. Actions of the police after the use of firearms. The article is devoted to the use and utilization of firearms by police. The authors emphasizes the order and legality of police actions after the application of one of the most severe coercive measures. The normative-legal acts in which the necessary list and sequence of actions of the police officer after use or application of the firearm are specified are analyzed in detail. The article provides a comprehensive review of this issue, as well as identifies ways to address some of the shortcomings that were identified during the study. Every police officer who has undergone appropriate special training is authorized to use a weapon in exceptional cases and without warning, as well as to use it in the performance of his / her duties.

However, the need for correct action after the use and use of firearms remains one of the main stages of the practical activities of the police. Police officers do not always act correctly after applying one of the most severe coercive measures, which leads to a violation of the requirements established by law, and can sometimes lead to serious consequences or endanger ordinary citizens. In some cases, police officers have shooting skills and know how to act when using a firearm, but after its use, the psychological aspect of the situation plays an important role, which can negatively affect the course of subsequent actions of the police officer. The article considers not only theoretical information, but also the author performed an analysis of cases that occurred with police officers on the need for knowledge in the field of correctness of actions after the use and utilization of firearms.

Keywords: *police officer, firearms, use of firearms, legal act, actions of a police officer.*

УДК 34.01

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-39-45

Артем ГЕРАСИМОВ[©]
курсант

Андрій ТОКАР[©]
викладач

Олег ЗАВІСТОВСЬКИЙ[©]
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ «РОЗБИТИХ ВІКОН» ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ Й ПЕРЕВАГИ ЇЇ ВПРОВАДЖЕННЯ В ПРАВООХОРОННУ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Застосування ефективного підходу під час роботи правоохоронної системи України є дуже важливим фактором, що прямо впливає на розповсюдженість та поширеність злочинності в державі. Для обрання раціонального методу боротьби з проявами неповаги до суспільства покликані наукові дослідження. Під час написання статті було використано такі методи дослідження: опис, аналіз, синтез, порівняння. Матеріалом для дослідження стали зарубіжні та вітчизняні наукові роботи (статті, журнали та публікації за напрямом дослідження даної тематики).

Ключові слова: «теорія розбитих вікон», наскрізна злочинність, психологічний вплив, відсутність порядку, сигнал до вчинення кримінально-протиправних дій.

Постановка проблеми. Основною проблемою сучасної злочинності є психологічне ставлення українського суспільства до вчинюваних суспільно-небезпечних дій. Інакше кажучи, людей не дуже хвилює стан навколишнього середовища. Українці, постійно бачать прояви неповаги до суспільства зі сторони інших (не важливо, що це: викинутий папір біля магазину або несплачена поїздка у транспорті), і завчасно програмують у свідомості, що ці явища – у межах етичних норм.

Поліцейські ж підрозділи мають слідувати за всіма правопорушеннями, що скоюються в межах адміністративно-територіальної одиниці. У більшості випадків тяжкі та особливо тяжкі злочини є наслідком не приділення достатньої уваги проявам хуліганської поведінки у суспільстві, що не вважається тяжким злочином та не тягне за собою серйозного покарання. Кожен порушник має бути покараний – це положення, яке несе в собі основну засаду теорії «розбитих вікон», що дуже активно практикувалася і практикується в наш час у багатьох розвинених державах світу насамперед США.

На даний момент ця теорія не має загальної розповсюдженості, бо наразі здійснюється досконале вивчення її основних проблем та переваг застосування. На терені українського суспільства вона не набула широкого поширення. Тому варто чітко встановити та визначити доцільність і ефективність впровадження зазначеної теорії, що може бути дуже корисною для поживлення діяльності сучасної української поліції.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми та переваги впровадження даного підходу активно досліджувалися у XX-XXI століттях у

© А. Герасимов, 2021
herasymoff@gmail.com

© А. Токар, 2021
andreika6909@gmail.com

© О. Завістовський, 2021
k_tsp@dduvs.in.ua

багатьох країнах світу. Сутність цього психологічного феномену та його особливостей досліджували такі вчені та кримінологічні практики: Б. Харкур, К. Стербенц, Р. Тейлор, К. Салліван, М. Гладуел, Д. Келінг, Д. Вілсон.

Мета статті – визначити основні проблеми та переваги впровадження ідеї «Теорії розбитих вікон» на терені українського суспільства, охарактеризувати ознаки та особливості цієї теорії, з'ясувати шляхи її раціонального та ефективного застосування у межах поліцейського середовища та вплив на результат роботи поліцейських підрозділів, які використовуватимуть засади даної теорії.

Виклад основного матеріалу. 80-ті роки 20-го століття стали відомі для Нью-Йорка як «пекельне пекло». Нікого не дивували такі показники злочинності в місті: понад 1500 тяжких злочинів щодня, десь по 6 умисних вбивств за добу. Ніч була найнебезпечнішим часом для прогулянок містом, метро було найризикованішим видом пересування навіть у денний час. Грабіжники та жебраки заповнили підземні переходи – вони вважалися невід'ємною складовою нью-йоркського суспільства. Брудні й сирі платформи без якісного освітлення, вагони були переповнені сміттям, стіни та стеля були до жаху покриті графіті.

Про нью-йоркський підземний перехід у ті часи говорили так: «Відстояв нескінченну чергу за жетонами, я спробував опустити його в турнікет, але помітив, що апарат прийому монет поламаний. Біля нього стояв якийсь волоцюга (який дійсно і зламав його), тепер він заявляв, що всі пасажери повинні віддавати жетони особисто йому. Один з його друзів нахилився до приймача монет і витягав зубами застрягли жетони. Пасажери були настільки налякані, що навіть не думали сперечатися із цими хлопцями: «На, забирай цей жетон, яка мені різниця». Більшість людей проходило повз турнікети безкоштовно».

Але потім раптом усе змінилось. Дійшовши до максимальних показників 1990-го року, рівень злочинності різко зменшився. Найближчими роками кількість вбивств поменшала на дві третини, а число тяжких злочинів – наполовину. До кінця десятиліття в метро скоювалося вже на 75 відсотків менше злочинів, аніж на початку. З якоїсь причини десятки тисяч правопорушників припинили порушувати закон.

Розглянемо, хто чи що змогло запобігти цим проявам суспільної нетерпимості та загального насилля. Цей фактор змін має назву теорії «розбитих вікон». Канадський соціолог Малкольм Гладуел в книзі «Переламний момент» пише: американські криміналісти Уіолсон і Келлінг, спираючись на свої дослідження, зробили висновок, що злочинність – це обов'язковий результат відсутності порядку. Якщо вікно розбите і не полагожено, то перехожі вирішують, що всім байдуже і ніхто ні за що не відповідає. Розбивають інші вікна, почуття безкарності поширюється на все навколишнє середовище, даючи сигнал: так можна робити, давайте спробуємо щось серйозніше [1].

М. Гладуел аналізує соціальні епідемії. Він стверджує, що людина порушує закон не тільки через погану спадковість чи неправильне виховання. Велику роль відіграє те, що він бачить навколо. Голландські соціологи підтверджують цю думку. Вони провели низку цікавих досліджень. Наприклад, на стоянці велосипедів біля магазину прибрали смітник та поклали на рулі велосипедів рекламні листівки. Почали спостерігати – скільки людей викине ці флаєри на землю. Стіна біля магазину була ідеально чистою – листівки викинули лише 33 відсотка велосипедистів від загальної кількості. Через час експеримент повторили, але перед цим попередньо розмалювали стінку магазину безглуздими малюнками – листівки викинули вже 69 відсотків велосипедистів [2].

Повернемося до Нью-Йорку часу «дикої злочинності». У середині 80-х років 20-го століття в нью-йоркському метрополітені відбулася зміна керівництва. Його очолив Девід Ган, а почав роботу з протидії графіті. Не можна сказати, що всій міській громадськості сподобалася ця ідея. «Чоловіче, існує багато інших, серйозніших проблем: технічні помилки, пожежна безпека, злочинність. Чому ти витрачаєш наші гроші на це? Але Ган не змінив своєї думки щодо цього».

Девід Ган коментував це так: «Графіті – це символ зламу системи. Якщо починати процес перебудови організації, то першою нашою перемогою має бути перемога над графіті. Якщо ця битва не буде виграна, то ніякі реформи не відбудуться. Ми готові пустити нові потяги ціною в 10 млн. доларів кожен, але ж якщо ми не захистимо їх від вандалізму: відомо, що відбудеться. Вони протримаються один день, а потім їх спотворять до невпізнання».

Ган дав команду чистити вагони. Щодня кожен вагон, кожен маршрут слідували

за цим дуже суворо. «Для нас це стало якимось релігійним дійством» – зізнавався Девід Ган пізніше. На кінці маршрутів облаштували миючі пункти. Якщо вагон приходив із графіті на стінах, то малюнки змивали одразу під час розвороту, в іншому ж випадку – вагон зовсім виводили з експлуатації. Брудні вагони, з яких ще не змили графіті у жодному разі не змішувалися з чистими. Ган доносив чітке послання для вандалів та «улюбленців безглузвих малюнків».

«Ми мали депо в Гарлемі, де вагони стояли вночі, – розповідав він. – Першої ж ночі з'явилися тинейджери, які заляпали стіни вагонів білою фарбою. Наступної ночі, коли фарба підсохла, вони прийшли й навели контури, а вже через добу все це розфарбували. Тобто вони дуже старалися: ніч за нічю. Ми чекали, коли вони закінчать своє «мистецтво». Потім наші робочі взяли валики та за десь усе зафарбували із верху і донизу. Це було наше гірке повідомлення ним: «Ви готові витратити стільки часу для псування поїздів? Давайте. Але цього навіть ніхто не побачить» [3].

У 1990-му році на посаду керівника транспортної поліції був обраний Вільям Братон. Почав свою активну діяльність він не з тяжких злочинів, а зі звичайних безквиткових пасажирів, яких було на той час дуже багато. Чому вирішив саме так? Новий начальник поліції вірив, що як і проблема з графіті, велика кількість безквиткових пасажирів могла бути сигналом та показником відсутності порядку. Це було поштовхом для скоєння більш тяжких злочинів. У той час близько 170 тисяч пасажирів їздило в метро безкоштовно, порушуючи закон. Підлітки просто перелазили турнікети або проривалися силою. І якщо 2-3 особам вдавалося «обдурити» систему, то люди навколо (які б за інших обставин не порушували закон) приєднувалися до них. Вони думали: якщо хтось не платить, то вони теж не мають це робити.

Що ж зробив Братон? Він поставив серед турнікетів по 10 перевдягнених поліцейських. Вони затримували порушників по одному, надягали на них кайданки та вишикували їх один за одним на платформі. Так вони стояли, аж поки не закінчувалася «велика ловля». Після цього їх проводжали до поліцейського автомобіля, проводили поверхневу перевірку, знімали відбитки пальців та шукали в базі даних. Більшість із них мала при собі зброю, інші ж проходили по базі як правопорушники, які перебувають у розшуку. «Для поліцейських ці заходи були такими результативними, що через деякий час вони почали називати нью-йоркське метро Ельдорадо», – розповідав Братон. Дуже швидко «погані хлопці» стали залишати зброю вдома, а щоб зовсім не привертати до себе увагу – почали платити за проїзд.

У 1994 році мером Нью-Йорка було обрано Рудольфа Джуліані. Він забрав Братона з транспортного управління та призначив його шефом поліції міста. Багато хто робить наголос на тому, що саме Джуліані вперше спробував «Теорію розбитих вікон». Це не дуже коректна інформація, хоча дійсно, мер Нью-Йорка зробив великий вклад у розвиток стратегії такої боротьби із злочинністю в межах всього міста.

Поліція зайняла принципово жорстку позицію у ставленні до дрібних правопорушень. Арештовувала кожного, хто хуліганів або здійснював інші протиправні суспільно-небезпечні дії у громадських місцях. Кидання пустих пляшок, розмальовування стін, жебрацтво – усе це було підставою для негайного затримання та доставлення особи до поліцейського відділку з метою подальшого кваліфікування його дій та розгляду справи.

Рівень міської злочинності почав стрімко падати – так швидко як і в метро. Начальник поліції Братон та мер Джуліані пізніше пояснювали, що «дрібні та незначні, на перший погляд, порушення слугували сигналом для скоєння тяжких злочинів». Ланцюгову реакцію було призупинено, криміналізований Нью-Йорк у кінці 1990-х років став найбезпечнішим мегаполісом Америки. Коректні дії влади та поліції виправдали себе.

Теорія «розбитих вікон» або як її ще називають – теорія екологічного дизайну дуже розповсюджена в США, адже там існує багато сучасних міст, де відбувається громадський безлад і наявний помітно низький рівень благоустрою, що обумовлюють певні види кримінальних правопорушень. Більшість криміналізованих штатів США впроваджують положення даної теорії, вона звертає на себе уваги не лише американських науковців-теоретиків, але і практиків.

Наприклад, у 2010 р. капітаном поліції Е. Буком та професором Університету Флориди Р. Шнайдером було опубліковано наукову статтю «Запобігання злочинності шляхом облаштування: 40 років потому» у журналі «Police Chief», що видається

Міжнародною асоціацією начальників поліції. Фінансування даної статті здійснили Національний інститут запобігання злочинності, Асоціація дизайну злочинності Флориди та Департамент поліції м. Гейнсвілл. Спираючись на багатолітній досвід запровадження основних принципів теорії «розбитих вікон» у багатьох містах США, проаналізувавши її вплив на криміногенну ситуацію в країні, авторами було виокремлено певні негаразди, що стають помітними під час реалізації цієї технології, а саме: нестача матеріальних ресурсів для здійснення ефективного впровадження даного механізму муніципальною владою та громадськістю [4].

Проаналізувавши цю статтю, можна визначити провідні засади (стратегії), які автори віднесли до положень теорії «Розбитих вікон» та які слід брати до уваги для якісної організації, забезпечення громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування протидії випадкам майнових і корисливих кримінальних правопорушень:

1) вільне природне спостереження в межах населеного пункту, що не має зайвих споруд, будинків, технічних конструкцій тощо. Ця особливість населеного пункту дасть змогу знаходитись громадянам та поліцейським у контрольованих умовах, а також правопорушникам буде важче безслідно зникнути з місця вчинення кримінального правопорушення / злочину;

2) створення чогось, що схоже на територіальне укріплення (фізичний дизайн) шляхом висадження квітів біля будинків громадян, укладення тротуарної плитки тощо. Такі особливості дизайну будинків є фактом підкреслення приватності певного нерухомого об'єкту особи, що визиває додаткові почуття впевненості у підконтрольності території, а злочинці ж, навпаки, відчувають ризик та небезпеку у разі посягання на цей об'єкт;

3) контроль доступу до майна має здійснюватися шляхом чіткого окреслення меж території будинків, пішохідних доріжок, напрямів входу та виходу. Але не слід перебільшувати межу цих заходів, адже у разі наявності масивних решіток на вікнах, великої кількості грубих заборів, навпаки, у злочинців виникає додаткове бажання порушити межі цієї приватної власності;

4) наступною стратегією теорії «розбитих вікон» є активне сприяння молоді та громадськості з питань усунення та відновлення так званих мертвих зон, закинутих споруд та пустирів. Шляхом розташування на таких об'єктах дитячих майданчиків, інших розважальних комплексів можна досягти збільшення кількості відвідувачів цих місць, що стане проблемою для вчинення протиправних дій на такій території [4].

Ефективним доповненням теорії «розбитих вікон» є модель SAPO (сканування, аналіз, реагування та оцінка). Дана модель характеризується взаємодією поліції та громади. Уперше її було запропоновано канадськими поліцейськими. Вона є найбільш дієвою для досягнення максимального налагодження відносин поліції та громади.

Цей підхід починається із сканування в цілому всієї ситуації у населеному пункті: з'ясування нагальних проблем, опрацювання статистичних даних, документів, медіа-історії, новин та постів в Інтернеті. Аналіз має бути всебічним, з'ясовувати, як і чому сталося те чи інше правопорушення: чому саме на цьому місці відбувається розповсюдження наркотиків, чому поширене насильство у цій сім'ї та чому на цьому перехресті постійно трапляються транспортні пригоди. Такий аналіз має проводитися всебічно: план по законному, ефективному, етичному, реалістичному виконанню поставлених завдань має вибудовуватися завчасно. Реалізація таких заходів є ефективною, якщо вона чітко регламентована у часі, місці, обставинах та суб'єктах, які будуть задіяні під час їх виконання. Також важливим є реагування на ідеї, поради та думки учасників цих заходів. Стадія оцінки складається не з пошуку винних, а з роботи над помилками. Тобто даний етап безпосередньо пов'язаний із думками громади, її зворотнім зв'язком із поліцією [5].

Уперше таку модель було застосовано у невеличкому населеному пункті Канади, якому були притаманні безробіття, бідність, наркозалежність, домашнє насильство, суїцидальні настрої, високий рівень злочинності та корупційна складова. Правоохоронні органи у цій місцевості також мали низку проблем: брак кадрів, достатньої кількості спорядження, матеріально-технічного забезпечення і коштів та недовіра громадян.

Поліцейські вжили заходів щодо зміни обстановки у населеному пункті: вони почали вести статистичні дані, офіційні дані та дані мед. закладів, враховували громадську думку, скарги мешканців, публікації ЗМІ, рівень смертності населення,

аналіз злочинності в різних сферах життєдіяльності. Вони контролювали рейтинг надання послуг поліцією, встановили комунікацію з політиками, підприємцями, медиками та соціальними працівниками. Ситуація почала змінюватися на краще.

Основну увагу поліцією було приділено нормалізації відносин із громадськістю, адже кожен поліцейський має відчувати, що він працює заради когось та його діяльність цінується іншими. Пізніше було організовано навчання поліцейських та оформлені належні умови праці. Усі працівники поліції цього населеного пункту отримали достатньо вихідних для відпочинку та відновлення фізичного та психічного стану, адже кожна хвилина роботи поліцейського пов'язана із стресом та професійним «вигоранням» [6].

Активна профілактична (превентивна) робота поліцейських у школах та інших соціальних закладах принесла лише позитивні зміни. Канадські правоохоронці розповідали про насильство, п'яних за кермом, безпечне поводження зі зброєю, поведінку з батьками, алгоритм дій при виявленні шахраїв, інших злочинців. Поліцейські влаштовували спортивні та культурні заходи, займалися просвітницькою діяльністю, залучали працівників медичних та інших соціальних закладів, судів, прокурорів, адвокатів, відомих спортсменів тощо [5].

Слід зазначити, що лише ефективна діяльність поліцейських може призвести до покращення криміногенної ситуації у державі, для чого поліцейські мають вживати дієвих методів із протидії кримінальним правопорушенням. Це пов'язане з тим, що поліція – це організація, що посідає провідні позиції щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, здійснює свою діяльність у межах компетенції (кожен підрозділ відповідає за кримінальні правопорушення у різних сферах) та функціональності (існують підрозділи, що здійснюють боротьбу з кримінальними угрупованнями).

Працівники поліції протидіють багатьом кримінальним правопорушенням: починаючи від паління або переходу дороги в невстановленому місці, закінчуючи розкриттям особливо небезпечних злочинів. Вони відповідають за криміногенну ситуацію в державі в цілому. Завжди, виявляючи факти нецензурної лайки або викидання звичайного папірця, поліцейські мають за свій обов'язок зробити зауваження тим, хто це зробив [6].

Так склалося історично: незначні правопорушення породжують значні, тому на вулицях міст, сіл та селищ повинна бути достатня кількість поліцейських, щоб люди почувалися в безпеці. Бувають випадки, коли надмірна кількість поліцейських тільки викликає додаткові побоювання населення, тому вони мають діяти за принципом: найбільш ефективна діяльність правоохоронця там, де його менш за все чекають, але більш за все потребують.

Із порушниками правил та норм громадського життя мають проводитися адекватні заходи впливу. Якщо підлітки знаходяться в нетверезому стані на вулиці – батьки мають про це знати та проводити попереджальні заходи. Поліцейський, здійснюючи свою роботу на конкретній закріпленій території, має володіти інформацією щодо винаймання житла та спектра занять студентів. Велику увагу слід приділяти боротьбі з наркоманією серед молоді. Здійснення правоохоронної діяльності можна вважати ефективним лише у разі дотримання цих вимог, адже тільки так працює справжній поліцейський, який готовий завжди та в повній мірі протидіяти негативним явищам суспільства [6].

Дуже серйозним кроком до встановлення загального контролю за всім, що відбувається на вулицях міста, є впровадження розповсюдженої системи відеоспостереження. Якщо розглянути практику міста Дніпра, то на 2016-2020 роки рішенням міської ради було затверджено програму «Безпечне місто», згідно з нормами якої почалося створення системи відеоспостереження. У результаті реалізації трьох етапів цієї програми було встановлено більше ніж 1200 камер, що є дуже ефективними під час розкриття правоохоронцями правопорушень. Аналіз отримуваної інформації з камер здійснює ситуаційний центр Дніпровської міської ради (ДМР), у якому весь час працюють 12 операторів, представників правоохоронних органів та структурних підрозділів ДМР. Основними завданнями ситуаційного центру є спостереження за вулицями міста, миттєва комунікація зі спеціальними службами. Слід зазначити, що ситуаційний центр має прямий зв'язок із екіпажами патрульної поліції, що перебувають на чергуванні в місті. На нашу думку, упровадження такого механізму протидії та розслідування правопорушень є дуже дієвим. Він заслуговує на розгляд та перспективу в

застосуванні у багатьох містах України. Адже, як показує практика, ця система є дуже дієвою у ситуаціях виявлення правопорушень та розслідування правоохоронцям скоєних злочинів [7].

Висновки. Слід зазначити, що теорія «розбитих вікон» вимагає якісного дослідження, що шляхом проведення експериментів доведе, наскільки доречним є впровадження таких засад на теренах українських міст і в суспільстві та для допомоги органам, відповідальним за дотримання норм правопорядку й безпеки навколишнього середовища. У цілому теорія «розбитих вікон» виглядає дуже перспективно, адже її впровадження у систему української поліції допоможе поживити діяльність окремих підрозділів та активізує всі підрозділи превентивної спрямованості. Також такий підхід може стати якісним підґрунтям для винайдення більш досконалого алгоритму дій, що стане основою ефективної діяльності патрульної поліції України та інших спеціальних підрозділів Міністерства внутрішніх справ.

Застосування теорії «розбитих вікон» на теренах української держави, у системі правоохоронних органів є дуже перспективною. Адже згідно з основною особливістю цієї моделі протидії та запобігання злочинності: криміногенна ситуація на певній адміністративно-територіальній одиниці залежить від загальної кількості дрібних правопорушень. Практика застосування даного підходу до роботи співробітників правоохоронних органів показує, що найдрібніші зміни, пов'язані зі збільшенням контролю та здійсненням нагляду за суспільними відносинами, призводять до значних успіхів, досягнень та перемог. Засмічені вулиці, занедбані житлові будинки, брудне навколишнє середовище, розмальовані стіни є факторами, наявність яких мотивує осіб на вчинення правопорушень та інших негативних проявів неповаги до суспільства. «Теорією розбитих вікон» є не лише краса зовнішньої оболонки, а й внутрішньої – запоруки гармонії, нормального морально-психологічного клімату, добробуту в колективі та у державі.

Застосування моделі САРО в реаліях України є важливим кроком в умовах реформи МВС України у сфері профілактики злочинності. Тісна співпраця держави, органів влади із громадою приносить лише позитивні явища: чистота в населеному пункті, зменшення кримінальних правопорушень, оптимізація процесу функціонування поліції. Реалізація запропонованих концепцій має передбачати попереднє якісне дослідження всіх аспектів даного підходу. Ми вважаємо, що зазначені напрацювання вимагають своєї практичної реалізації на регіональному рівні.

Актуальним є розроблення спільних рекомендацій із органами місцевого самоврядування, громадськістю, проведення семінарів-обговорень сучасних негативних тенденцій суспільства задля здійснення протидії та боротьби із негативними явищами. Теорія «розбитих вікон» – це ефективний чинник профілактики кримінальних проявів. Наприклад, слідчий під час проведення огляду місця події акцентує увагу на найдрібніших деталях й тонкощах як фіксації слідів злочину, так і кримінальної, кримінально-процесуальної та міжнародної нормативно-правової бази. Отже, компетентність та професіоналізм під час дослідження наведеної теорії спроможна призвести до масштабних змін духовно-ціннісної складової українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Кашина І. С. Хаос починається з дрібниць, або теорія розбитих вікон. *ВУМ online*. 11.06.2017. URL : <https://vumonline.ua/blog/broken-windows-theory/>.
2. Стасюк І. О. Теорія розбитих вікон: чому насправді вона не працює? *Хмарочос*. 09.09.2019. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/09/09/teoriya-rozbytyh-vikon-chomu-naspravdi-vona-ne-pratsyuye/>.
3. Рак Р. В. Що таке «Теорія розбитих вікон»? *The Ukrainians*. URL : <https://theukrainians.org/teoriya-rozbytyh-vikon/>.
4. Бук Е. Попередження злочинності за допомогою екологічного проектування. *CPTED 40 Years Later*. – январь, 2010.
5. Харді Т. Про громаду і поліцію Канади і України. *Vicini, News*, 25 (934), с. 4-5.
6. Гребенюк М. В. Американська модель запобігання злочинності (на прикладі роботи поліції міста Нью-Йорка). *Питання боротьби зі злочинністю*. 2018. № 36. С. 61-70.
7. Безпечне місто. Дніпровська міська рада. 24.01.2020. URL : <https://dniprorada.gov.ua/uk/page/-62/>.

Надійшла до редакції 08.11.2021

References

1. Kashyna, I. S. (2017). Khaos pochynayetsya z dribnyts, abo teoriya rozbytykh vikon [Chaos begins with the little things, or the theory of broken windows]. *VUM online*. 11.06.2017. URL : <https://vumonline.ua/blog/broken-windows-theory/> [in Ukr.].
2. Stasyuk, I. O. (2019). Teoriya rozbytykh vikon: chomu naspravdi vona ne pratsyuye? [Broken window theory: why doesn't it really work?]. *Khmarochos*. 09.09.2019. URL : <https://hmarochos.kiev.ua/2019/09/09/teoriya-rozbytyh-vikon-chomu-naspravdi-vona-ne-pratsyuye/> [in Ukr.].
3. Rak, R. V. Shcho take «Teoriya rozbytykh vikon»? [What is «Broken Window Theory»?] *The Ukrainians*. URL : <https://theukrainians.org/teoriya-rozbytyh-vikon/> [in Ukr.].
4. Buk, E. (2010). Poperedzhennya zlochynnosti za dopomohoyu ekolohichnoho proektuvannya [Crime prevention through environmental design]. *CPTED 40 Years Later*. – yanvar [in Ukr.].
5. Khardi T. Pro hromadu i politsiyu Kanady i Ukrayiny [About the community and police of Canada and Ukraine]. *Visti, News*, 25 (934), p. 4-5 [in Ukr.].
6. Hrebenyuk, M. V. (2018). Amerykanska model zapobihannya zlochynnosti (na prykladi roboty politsiyi mista N'yu-Yorka). *Pytannya borotbi zi zlochynnistyu*. no. 36, pp. 61-70 [in Ukr.].
7. Bezpechne misto. Dniprovska miska rada. 24.01.2020 [Safe city. Dnipro City Council. 01/24/2020]. URL: <https://dniprorada.gov.ua/uk/page/-62/>. [in Ukr.]

ABSTRACT

Artem Herasymov, Andriy Tokar, Oleh Zavistovskyy. Historical aspect of the development of the theory of «Broken Windows» and main problems and benefits of its implementation into the law enforcement system of Ukraine. The main problem of modern crime is the psychological attitude of Ukrainian society to socially dangerous actions. In other words, people are not very concerned about the state of the environment. Ukrainians, constantly seeing manifestations of disrespect for society on the part of others (regardless of whether it is a piece of paper thrown away near a store or an unpaid trip in a vehicle), program themselves in advance, realizing that this is a normal phenomenon.

The application of the theory of «Broken Windows» on the territory of the Ukrainian state, the system of law enforcement agencies is very promising. After all, the main feature of this model of combating and preventing crime: the criminogenic situation in a particular administrative-territorial unit depends on the total number of minor offenses.

The application of the SARO model (scanning, analysis, response and assessment) in the realities of Ukraine is an important step in the reform of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the field of crime prevention. Close cooperation between the state and the authorities and the community brings only positive phenomena: cleanliness in the settlement, reduction of criminal offenses, optimization of the police functioning. The implementation of the proposed concepts should involve a preliminary qualitative study of all aspects of this approach. We believe that these developments require their practical implementation at the regional level.

In general, the theory of «Broken Windows» looks very promising, because its introduction into the Ukrainian police system will help revive the activities of individual units and activate all units of preventive orientation. Also, this approach can be a qualitative basis for inventing a more advanced algorithm of actions, which will be the basis for the activities of the patrol police of Ukraine and other special units of the Ministry of Internal Affairs. The theory of «broken windows» is an effective factor in preventing crime. Therefore, a competent study of this theory can lead to large-scale changes in the spiritual and value component of Ukrainian society.

Keywords: *the theory of «broken windows», pervasive crime, psychological influence, lack of order, signal to commit criminal offenses.*

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-46-53

Максим ШЕВЯКОВ[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ ПРОФІЛАКТИКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена загальнотеоретичному огляду основ профілактики правопорушень, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку. Об'єктом нашої розвідки послуговували громадський порядок і громадська безпека як категорії адміністративно-деліктного законодавства, предметом – основні профілактичні дії із запобігання правопорушень стосовно громадського порядку та безпеки. Мета роботи – узагальнення та систематизація провідних тенденцій профілактики правопорушень, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку в Україні.

У статті з'ясовано, що профілактична діяльність органів Національної поліції, що безпосередньо спрямована на виявлення та усунення детермінантів, які сприяють учиненню правопорушень, спирається на принципи законності, гуманізму, гласності, диференційованого підходу, взаємодії та поміркованості дій.

Ключові слова: профілактика правопорушень, Національна поліція, громадська безпека, громадський порядок, адміністративні правопорушення, адміністративно-правове регулювання.

Постановка проблеми. Велику роль у системі правопорядку кожної держави відіграє попередження правопорушень, тобто якісне виконання безпосередньо превентивної функції правоохоронних органів, що в більшості випадків залежить від кваліфікованості та комплексності застосовуваних заходів, насамперед у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки. На жаль, простежується тенденція до збільшення кількості правопорушень, як адміністративних, так і кримінальних, а відтак вагомість їх попередження, насправді, є неоціненною. «Останнім часом спостерігається навіть своєрідне звикання населення до антигромадських проявів, роблячи їх, ніби «звичними», «соціально-схвалюваними» або, принаймні, «не засуджуваними» у суспільстві» [1, с. 192].

Проблемою сьогодення залишається достеменно невизначеність профілактичних заходів, що застосовуються підрозділами Національної поліції як до адміністративних правопорушень загалом, так і безпосередньо у сфері забезпечення громадського порядку та безпеки. Така ситуація й обумовила виокремлення об'єкту дослідження, що полягає у якісно новому підході до розгляду концептуально визначених, проте нормативно чітко не регламентованих об'ємних сфер – громадського порядку та громадської безпеки.

Як зазначає О. Миколенко, на сьогодні спеціалістів, які постійно займаються цією проблематикою не так і багато в нашій державі, але, на превеликий жаль, органи державної влади залучають до процесу кодифікації адміністративно-деліктного законодавства «науковців широкого профілю» [2, с. 58]. Тобто науковців, які ознайомлені із загальними проблемами адміністративного права, але ніколи цілеспрямовано не досліджували аспекти проблематики основ профілактики правопорушень у сфері громадського порядку та безпеки.

Істотна необхідність здійснення профілактичної діяльності Національною поліцією України, недостатня регламентованість та недостатнє впровадження конкретизації в теоретичних положеннях щодо її організації, а також недосконалість вже існуючого правового забезпечення у даній галузі закономірно актуалізують важливість глибокого, конструктивного і всебічного наукового дослідження об'єктивно визначеного кола питань, що обов'язковим чином взаємодіють з адміністративно-правовим

© М. Шевяков, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6443-9544>

mshevyakov1212@gmail.com

забезпеченням профілактичної діяльності Національної поліції України, а також розвитком профілактичної діяльності та удосконаленням відповідного законодавства в цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Попри те, що проблеми адміністративно-правового забезпечення профілактичної діяльності у будь-якій сфері суспільного життя ставали предметом наукових досліджень відомих вчених-правознавців, зокрема В. Авер'янова, О. Андрійко, І. Арістової, О. Бандурки, В. Бевзенка, Д. Бахраха, К. Бельського, Ю. Битяка, А. Васильєва, В. Галуцька, В. Гаращука, І. Голосніченка, І. Гриценка, Т. Гуржія, Є. Додіна, Р. Калюжного, С. Ківалова, А. Колодія, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, С. Константинова, В. Костицького, О. Кохановської, М. Лошицького, Р. Мельника, Т. Мінки, Р. Миронюка, С. Мосьондза, В. Настюка, В. Олефіра, В. Погорілка, Д. Приймаченка, П. Рабіновича, Ю. Старилова, Ю. Тихомирова, М. Тищенко, Ю. Тодики, О. Фрицького, О. Харитонової, Ю. Шемшученка, В. Шкарупи, О. Юніна тощо, наразі постало питання перегляду усталених підходів до з'ясування сутності, змісту та значення адміністративно-правової профілактики взагалі та визначення ролі Національної поліції України як важливого суб'єкта профілактики адміністративних правопорушень у сфері громадського порядку та громадської безпеки, зокрема. У нинішніх умовах комплексних досліджень цієї проблематики не проводилося, а зазначену тематику не було комплексно проаналізовано в теоретико-методологічних роботах з адміністративного права.

Мета роботи полягає не лише в узагальненні та систематизації провідних тенденцій профілактики правопорушень, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку в Україні, але також у визначенні фактичних ролі та місця Національної поліції у цьому важливому для країни та суспільства процесі.

Виклад основного матеріалу. В адміністративному праві запобігання та боротьба з правопорушеннями у сфері громадського порядку та безпеки визначається як складна, багаторівнева та комплексна система заходів, істотну частку яких складають саме заходи попереджувального характеру. Серед суб'єктів профілактики адміністративних правопорушень у сфері громадського порядку та громадської безпеки на особливу увагу заслуговує Національна поліція України, що належить до тієї групи суб'єктів, для яких визначена різновидність профілактичної діяльності є однією з основних функцій.

До того ж на спростування думок щодо будь-якої іншої ролі Національної поліції окрім як ролі суб'єкта, що закономірно наділений відповідними повноваженнями, безпосередньо в профілактичній діяльності із забезпечення публічного порядку та громадської безпеки відповідно до ст. 23 ЗУ «Про Національну поліцію» варто зазначити не надто міжгалузеві, проте профільні функції:

- 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;
- 2) виявляє причини й умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, уживає в межах своєї компетенції заходи для їх усунення,
- 3) уживає заходів з метою виявлення кримінальних та адміністративних правопорушень [3].

Істотність об'єктивного підходу до вирішення кола питань, що стосуються адміністративних правопорушень зумовила необхідність правильного розуміння підґрунтя цієї діяльності. Під ним розуміють «нормативно-правовий акт органу законодавчої влади, прийнятий ним у межах його нормотворчої компетенції, який визначає адміністративну протиправність і караність правопорушень, адміністративні стягнення та порядок їх накладення, а також встановлює адміністративну відповідальність за конкретні проступки і порядок провадження у них» [4, с. 47-50].

Для всебічного розуміння основ профілактики правопорушень щодо громадського порядку та громадської безпеки вважаємо за доцільне визначити власне поняття «громадський порядок» та «громадська безпека».

Громадська безпека та порядок – це захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини та громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації та захисту національних інтересів від впливу загроз

[5]. Однак, подібне поєднання порядку та безпеки породжує певні регулятивні труднощі, тому пропонуємо розглядати ці терміни як самостійні одиниці. У Конституції України використано терміни «громадський порядок» (ст. 34–36, 39, 92, 116) та «громадська безпека» (ст. 138) [5].

У дослідженнях діяльності підрозділів поліції, що здійснюють адміністративну діяльність, важливе значення має поняття громадського порядку, його охорони і, звичайно, громадської безпеки як у науковому, так і практичному змісті, оскільки визначення громадського порядку, ефективність його охорон впливають на стабільність прав громадян, функціонування суспільних відносин, усебічне задоволення їх матеріальних та духовних потреб.

Найбільш доцільним визначення дефініції громадського порядку розглядається в теоретичній концепції правознавства, як система суспільних відносин, що складається із забезпечується внаслідок сукупного впливу на процеси суспільного життя всіх нормативно допустимих соціальних норм та принципів, які діють у суспільстві [6, с. 22].

В. Настюк [7, с.59-65.] маніфестує, що громадський порядок, перш за все, характеризується станом налагодженості, організованості, правильності та систематичності суспільних відносин, які регулюються нормами права та соціальними нормами. І.Данильшин зазначає, що громадський порядок є проявом порядку вольових суспільних відносин, які формуються протягом свідомого та добровільного дотримання особами вказаних у нормах права та нормах неюридичного характеру правил комунікативної поведінки, що має забезпечити злагоджене спільне життя людей в умовах розвинутого суспільства [8, с. 68]. Деякі науковці стверджують, що громадський порядок має розглядатись як широка категорія, зміст якої визначається системою ідеологічних відносин, що складаються в різних сферах життєдіяльності при регулюючому впливові правових та інших соціальних норм [9].

До суспільних відносин, що пов'язані із забезпеченням громадського порядку, необхідно віднести громадську безпеку, громадський благоустрій, корпоративні норми діяльності, охорону форм власності, безпеку держави. Найбільш близька до громадського порядку сфера громадської безпеки, яка є більш ширшим поняттям, проте яка також безпосереднім чином залежить від якості забезпечення суспільного та громадського [10, с. 125].

«Громадська безпека» – поняття, що також не є остаточно конкретизованим та має декілька визначень нормативного характеру:

– стан захищеності інтересів людини, суспільства й держави від суспільно небезпечних діянь і негативного впливу надзвичайних обставин, викликаних криміногенною ситуацією, стихійним лихом, катастрофами, аваріями, пожежами, епідеміями та іншими надзвичайними подіями;

– стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки;

– захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина від протиправних посягань, надзвичайних ситуацій, що створюють загрозу спричинення шкоди життю, здоров'ю та майну значної кількості осіб [1].

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» законодавець використовує терміни «громадський порядок» і «громадська безпека», у такому контексті:

– відмова в залученні поліції для проведення виконавчих дій є припустимою лише з підстав залучення особового складу цього територіального органу поліції до припинення групового порушення громадської безпеки й порядку чи масових заворушень (ст. 23) [3];

– поліція, відповідно до порядку, визначеного МВС України, вилучає зброю, спеціальні засоби, боеприпаси, вибухові речовини та матеріали, інші предмети, матеріали й речовини, щодо зберігання та використання яких визначено спеціальні правила чи порядок і на які поширюється дозвільна система, а також опечатує і закриває об'єкти, де вони зберігаються чи використовуються в разі виявлення порушення правил поводження з ними та правил їх використання, що загрожують громадській безпеці, до усунення таких порушень (ст. 39) [3];

– поліція для забезпечення публічної безпеки та порядку може закріплювати на

форменому одязі, службових транспортних засобах, монтувати/розміщувати по зовнішньому периметру доріг і будівель автоматичну фото- й відеотехніку, а також використовувати інформацію, отриману з автоматичної фото- та відеотехніки, що знаходиться в чужому володінні, з метою попередження, виявлення або фіксування правопорушення, охорони громадської безпеки та власності, забезпечення безпеки осіб (ст. 40) [3];

– поліція застосовує спеціальні засоби, зокрема гумові та пластикові кийки, засоби, споряджені речовинами сльозогінної, дратівної дії, пристрої, гранати, боеприпаси й малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень, спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби, водомети, бронемашини й інші спеціальні транспортні засоби для припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень (ст. 45) [3].

Базуючись (спираючись) на позиції відповідальності за адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку відповідно до Глави 14 розділу другого Кодексу України про адміністративні правопорушення, можна виокремити низку таких адміністративних правопорушень, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку: дрібне хуліганство; поширювання неправдивих чуток; вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування; виготовлення та пропаганда георгіївської (гвардійської) стрічки; булінг (цькування) учасника освітнього процесу; стрільба з вогнепальної, холодної металевий чи пневматичної зброї, пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії в населених пунктах і не відведених для цього місцях або з порушенням встановленого порядку; порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки; куріння тютюнових виробів у заборонених місцях; здійснення суб'єктом господарювання господарської діяльності без декларації відповідності матеріально-технічної бази суб'єкта господарювання вимогам законодавства у сфері пожежної безпеки; виготовлення, зберігання самогону та апаратів для його вироблення; придбання самогону та інших міцних спиртних напоїв домашнього вироблення; виготовлення, придбання, зберігання або реалізація фальсифікованих алкогольних напоїв або тютюнових виробів; розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді; розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв на виробництві; доведення неповнолітнього до стану сп'яніння; порушення порядку перебування дітей у закладах, у яких провадиться діяльність у сфері розваг, або закладах громадського харчування; азартні ігри, ворожіння в громадських місцях; заняття проституцією; порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів щодо захисту населення від шкідливого впливу шуму чи правил додержання тиші в населених пунктах і громадських місцях; завідомо неправдивий виклик спеціальних служб; несплата аліментів; ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт; невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей [11].

У наш час захист суспільних відносин від адміністративних правопорушень, у тому числі від посягань на громадський порядок і на громадську безпеку, стає не тільки одним із найважливіших завдань держави [10, с. 125], а одним з найбільш ефективних методів запобігання правопорушень, що закономірно виражається у профілактичній діяльності органів Національної поліції. Діяльність Національної поліції безпосередньо спрямована на виявлення та усунення причин та умов, що сприяють учиненню правопорушень (як кримінальних, так і адміністративних), у тому числі й у сфері громадського порядку, а також виявлення осіб, які схильні до вчинення правопорушень, застосування заходів щодо виправлення таких осіб.

Мета, що мотивує необхідність встановлення, забезпечення та підтримання громадського порядку та безпеки, докорінно не змінюється протягом усього періоду незалежності України. Вона, як і раніше, полягає в охороні від будь-яких протиправних посягань на життя, здоров'я, прав та свобод, гідності громадян, забезпеченні громадського спокою, створенні максимально сприятливих умов для нормального та безперервного функціонування державних і недержавних організацій, насамперед, із наслідками проведення профілактичних робіт у цій сфері, вихованням поваги до

суспільства та дотримання громадської моралі, що полягає у дотриманні суспільно вкорінених, загальноприйнятих правил співіснування.

Профілактична діяльність органів Національної поліції ґрунтується на таких принципах:

1) *законність*, полягає у постійному й обов'язковому дотриманні вимог Конституції та законів України (Закону України «Про Національну поліцію», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального процесуального кодексу України й інших). У процесі здійсненні профілактичної діяльності, регламентація дій законодавством має бути беззаперечною;

2) *гуманізм*, передбачає спрямування будь-яких дій працівників поліції, в тому числі й профілактичного спрямування на забезпечення прав і свобод громадян;

3) *гласність*, передбачає систематичність у діяльності, пов'язаній із інформуванням громадськості, населення щодо результатів та профілактики правопорушень, статистичні дані щодо конкретних правопорушень на конкретній місцевості, особливості їх вчинення, можливості недопущення суспільно-небезпечних наслідків у аспекті необхідності забезпечення громадського порядку та громадської безпеки.

4) *диференційований підхід*, полягає в індивідуалізації дій під час здійснення профілактичних заходів, тобто врахуванні особливостей осіб, які перебувають на обліках, або схильні до вчинення правопорушень.

5) *взаємодія, поміркованість власних дій*, цей принцип передбачає співпрацю у здійсненні профілактичної діяльності з різними суб'єктами адміністративних правопорушень, в тому числі громадськими організаціями.

Завдання, що відносяться до компетенції підрозділів превентивної діяльності під час здійснення індивідуально-профілактичної роботи з населенням, щодо недопущення випадків порушення громадського порядку та безпеки:

– попередження виникнення факторів, що здійснюють безпосередньо негативний вплив на особу й можуть призвести до формування в неї антисоціальної спрямованості, сприяти здійсненню нею протиправної поведінки, та боротьба з уже існуючими, зазначеними факторами;

– здійснення впливу з об'єктивного, раціонального та суспільно безпечного погляду на антисоціальні погляди та інтереси, що може попередити вчинення особою не тільки адміністративних проступків, але й кримінальних правопорушень;

– здійснення невідкладних заходів із попередження, що знаходяться на стадії підготовки до вчинення правопорушень та припинення спроб їх вчинення.

Розглядаючи більш всебічно поняття «індивідуальної профілактичної роботи», доцільно зазначити, що воно складається з кількох послідовних, стадій, що доповнюють одна одну:

1) виявлення осіб, що схильні до вчинення правопорушень в безпосередньо зазначеній та однорідних сферах;

2) здійснення систематичного спостереження за такими особами;

3) застосування до них профілактичного впливу шляхом бесід, попереджень стосовно недопущення випадків неправомірної поведінки, нагадування щодо необхідності дотримання норм чинного законодавства загалом.

Забезпечення громадської безпеки та порядку шляхом саме профілактики є, насправді, як необхідною умовою майбутнього забезпечення правової основи суспільних відносин, так і органічною складовою підтримання успішного функціонування держави, суспільства загалом та установлених державних інститутів.

Однак, хоча обсяг адміністративної юрисдикції поліції є неймовірно широким в аспекті охорони суспільних відносин, визначається він, до речі, приписами статті 222 КУпАП, все ж важливою особливістю адміністративно-юрисдикційної діяльності центрального органу виконавчої влади є те, що домінуючим напрямком цієї діяльності є забезпечення саме громадської та публічної безпеки та порядку. Інші правоохоронні органи також здійснюють адміністративно-правову охорону зазначеної, більш конкретизованої сфери суспільних відносин, проте поліція здійснює це функціонально й цілеспрямовано.

Наразі, варто зауважити, що функціональне призначення певної служби поліції обумовлює інтенсивність та особливості реалізації адміністративно-юрисдикційних повноважень. Очевидним є те, що патрульна поліція й дільничні офіцери, які переважно

підтримують комунікацію з населенням, частіше реалізують власні адміністративно-юрисдикційні повноваження, аніж, наприклад, поліція особливого призначення, чи кримінально поліція.

Основними завданнями діяльності цих служб є:

- проведення індивідуально-профілактичної роботи безпосередньо з особами, які, обґрунтовано, більш схильні до скоєння правопорушень;
- охорона громадського порядку, підтримання правового стану суспільних відносин, забезпечення громадської безпеки;
- робота з населенням та громадськими формуваннями на адміністративній дільниці щодо охорони громадського порядку й громадської безпеки;
- профілактика усіх видів правопорушень; участь у розкритті кримінальних правопорушень, що були вчинені на території адміністративної дільниці.

І хоча на сьогодні вже сформовано певну нормативну базу в актах, що так чи інакше регулює питання профілактики правопорушень, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку (Європейський кодекс поліцейської етики від 2001 р.; Положення про Міністерство внутрішніх справ України від 13.08.2014 № 401; Положення про Національну поліцію від 28.10.2015 № 877; Положення про патрульну службу від 02.07.2015 № 796; Інструкція з оформлення матеріалів щодо адміністративних правопорушень в органах поліції від 06.11.2015 № 1376), проблема нормативної неврегульованості стає більш помітною.

Висновки. Підсумовуючи, варто зауважити, що профілактика правопорушень має беззаперечно велике суспільне значення, але вона дотепер не чітко регламентована законодавством України. Незважаючи на це, пріоритетним напрямом поліцейської діяльності в Україні, як і в більшості розвинених країнах світу, є саме попередження адміністративних правопорушень шляхом здійснення профілактичного комплексу дій у сфері громадського порядку та безпеки як першочергового етапу в процесі боротьби зі злочинністю, дії яких набагато легше попередити та нейтралізувати на етапі задуму, аніж пізніше отримати суспільно шкідливі наслідки в матеріальному вигляді.

Громадський порядок є невід'ємною частиною розвинутої держави, що дотримується демократичних цінностей. Безпосередня охорона громадського порядку потребує застосування значних зусиль та засобів, унаслідок чого починає формуватись закономірний комплекс проблем, що безперечно взаємопов'язані між собою: одна проблема нерідко стає причиною іншої.

Національна поліція України, на чолі із власними структурними підрозділами, належать до тієї категорії суб'єктів попереджувальної діяльності, для яких запобігання (попередження) випадків порушення визначеного кола суспільних відносин зі сфери громадської безпеки та порядку входить до основних завдань і функцій. До того ж, фактом є те, що такий правоохоронний орган як – поліція, досить довгий час функціонував на основах виявлення та розкриття правопорушень, тобто профілактика лишалась як у формально, так і нормативно у не визначеному стані. У зв'язку з цим, ставлячи за мету ефективну реалізацію основних цілей, завдань і функцій поліції щодо виконання превентивних функцій із попередження правопорушень необхідно не лише вдосконалити нормативно-правову базу діяльності української поліції відповідно до міжнародних стандартів, а й підвищити ефективність роботи підрозділів за рахунок об'єктивного сприйняття істотності здійснення заходів із профілактичної діяльності. Варто здійснити як аналіз, так і конструктивний пошук відносно нових, проте перевірено дієвих підходів до здійснення попереджувальної діяльності, що відповідали б потребам сьогодення та враховували б сучасні тенденції розвитку правових відносин, сучасних особливостей функціонування суспільства й держави, навіть і для того, аби по-справжньому якісно підтвердити статус, роль та місце Національної поліції як суб'єкта профілактики правопорушень, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку.

Необхідність підвищення ефективності здійснення адміністративно-правової профілактики залишається одним із актуальних завдань правоохоронної діяльності, розв'язання якого, на наше переконання, досягатиметься за рахунок вжиття таких заходів, серед яких:

- 1) здійснити поширення серед населення досить цікавої форми профілактичних заходів у вигляді інформаційно-просвітницької роботи, при цьому залучити не лише схильних до вчинення правопорушень осіб;

2) удосконалити вже існуючі форми співробітництва, партнерства та взаємодії з громадськими організаціями, органами місцевого самоврядування чи товариствами задля комплексності у підході до вирішення об'єктивно існуючих загроз у сфері громадського порядку та безпеки;

3) вести постійний моніторинг інформаційно-аналітичних даних про результати здійсненої профілактичної роботи, систематизувати їх, вносити зміни, регулювати спектр дій, забезпечувати ефективність конкретної діяльності керівництвом підрозділів;

4) здійснювати невідкладний комплекс заходів профілактичної та превентивної діяльності під час реагування на заяви й повідомлення про можливість вчинення правопорушень певними особами, чи наявність обставин, що здатні цьому сприяти;

5) вивчити передовий європейський досвід організації профілактики правопорушень у сфері громадського порядку та громадської безпеки та обґрунтувати шляхи його імплементації в Україні.

Список використаних джерел

1. Собакаръ А. О. Адміністративно-деліктне законодавство України: стан та шляхи підвищення ефективності його реалізації. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. № 2. С. 192-201.

2. Миколенко О. М. Адміністративно-деліктне право України: проблеми сьогодення та перспективи розвитку. *Правова держава*. 2017. № 27. С. 55-59.

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

4. Небрат О. О. Адміністративно-деліктна законотворчість: поняття та функції. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 46-51.

5. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

6. Фелик В. І. Правове бачення громадського порядку і громадської безпеки, що обумовлює зміни в системі адміністративних служб органів внутрішніх справ. *Право України*. 2008. № 2. С. 22–27.

7. Настюк В. Я. Щодо розуміння громадського порядку. *Проблеми охорони громадського порядку : зб. наук. пр. за матеріалами регіон. круглого столу (19 червня 2014 р., м. Харків)*. Харків : Право, 2014. С. 59-65.

8. Даньшин И. Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. Москва : Юр. лит. 1973. 200 с.

9. Фелик В. І. Проблема співвідношення понять «профілактика», «попередження» та «запобігання» правопорушенням в законодавстві України. *Європейські перспективи*. 2016. № 4. С. 128-132.

10. Дембіцька С. Л. Теоретичні проблеми визначення поняття та змісту адміністративної делікатності. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 121-126.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51, ст. 1122.

Надійшла до редакції 03.11.2021

References

1. Sobakar', A. O. (2015). Administratyvno-deliktne zakonodavstvo Ukrainy: stan ta shlyakhy pidvyshchennya efektyvnosti yoho realizatsiyi [Administrative and tort legislation of Ukraine: status and ways to increase the effectiveness of its implementation]. *Visnyk Luhans'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka*, № 2, pp. 192-201.

2. Mykolenko, O. M. (2017). Administratyvno-deliktne pravo Ukrainy: problemy s'ohodennya ta perspektyvy rozvytku [Administrative tort law of Ukraine: problems of today and prospects for development]. *Pravova derzhava*, № 27, pp. 55-59.

3. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

4. Nebrat, O. O. (2015). Administratyvno-deliktna zakonotvorchist': ponyattya ta funktsiyi [Administrative tort lawmaking: concepts and functions]. *Pravo i bezpeka*, № 3 (58), pp. 46-51.

5. Pro natsional'nu bezpeku Ukrainy [On National Security of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 №2469-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

6. Felyk V. I. (2008) Pravove bachennya hromads'koho poryadku i hromads'koyi bezpeky, shcho obumovlyuye zminy v systemi administratyvnykh sluzhzb orhaniv vnutrishnikh sprav [Legal vision of public order and public safety, which causes changes in the system of administrative services of internal affairs]. *Pravo Ukrainy*, № 2, pp. 22-27.

7. Nastyuk, V. Ya. (2014). Shchodo rozuminnya hromads'koho poryadku [Regarding the understanding of public order]. *Problemy okhorony hromads'koho poryadku : zb. nauk. pr. za materialamy rehion. kruhloho stolu (19 chervnya 2014 r., m. Kharkiv)*. Kharkiv : Pravo, pp. 59-65.

8. Dan'shyn, I. N. (1973). Ugolovno-pravovaya okhrana obshchestvennogo poryadka [Criminal legal protection of public order]. Mosow : Yur. lit. 200 p.

9. Felyk, V. I. (2016) Problema spivvidnoshennya ponyat' «profilaktyka», «poperedzhennya» ta «zapobihannya» pravoporushennyam v zakonodavstvi Ukrayiny [The problem of the relationship between the concepts of «prevention» of offenses in the legislation of Ukraine]. *Yevropeys'ki perspektyvy*, № 4, pp. 128-132.

10. Dembits'ka, S. L. (2016). Teoretychni problemy vyznachennya ponyattya ta zmistu administratyvnoyi delikatnosti [Theoretical problems of defining the concept and content of administrative delicacy]. *Pravo i suspil'stvo*, № 2, pp. 121-126.

11. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy's'koyi RSR*. 1984. App. to № 51, art. 1122.

ABSTRACT

Maksym Shevyakov. National Police of Ukraine as an actor of prevention of administrative offenses in public order and public safety. The article deals with a general theoretical review of the basics of crime prevention encroaching on public order and public safety. The object of the investigation is public order and public safety as categories of administrative tort law, while its subject is the main preventive actions to offenses against public order and public safety. The purpose of the work is to generalize and systematize the leading trends in the prevention of offenses that encroach on public order and public safety in Ukraine.

Public order is understood as a systematic set of actions to ensure law and order in terms of maintaining the functioning of both the range of rights and responsibilities of citizens and legal regulation of public relations on a permanent basis in general; public safety is interpreted as the most vital interests of society which are protected from sources of danger of both natural and artificial character.

It has been found that the preventive activities of the National Police, which are directly aimed at identifying and eliminating determinants that contribute to the commission of offenses, are based on the principles of legality, humanism, publicity, differentiated approach, interaction and moderation.

The need to increase the effectiveness of administrative and legal prevention remains one of the urgent tasks of law enforcement, the solution of which, in our opinion, will be achieved by taking the following measures, including: 1) to spread among the population a very interesting form of preventive measures in the form of informational and educational work, while involving not only prone to committing offenses; 2) to improve existing forms of cooperation, partnership and interaction with public organizations, local governments or societies for the sake of complexity in the approach to solving objectively existing threats in the field of public order and safety; 3) to conduct constant monitoring of information and analytical data on the results of preventive work, systematize them, make changes, regulate the range of actions, ensure the effectiveness of specific activities by the management of units; 4) to carry out an urgent set of measures of preventive and preventive activities in response to statements and notifications about the possibility of committing offenses by certain persons, or the existence of circumstances that may contribute to this; 5) to study the best European experience in the organization of crime prevention in the field of public order and public safety and to justify the ways of its implementation in Ukraine.

Keywords: *crime prevention, National Police, public safety, public order, administrative offenses, administrative and legal regulation.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО.
ФІЛОСОФІЯ ТА СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 342.841 (477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-54-62

**Лариса
НАЛИВАЙКО[©]**
доктор юридичних
наук, професор,
Заслужений юрист
України

**Дар'я
ЛАВРЕНКО[©]**
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

**ПРОТИДІЯ ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНОМУ НАСИЛЬСТВУ
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Обґрунтовано протидію гендерно обумовленому насильству в умовах військового конфлікту. Зауважено, що політична дестабілізація та розгортання збройного конфлікту на Сході України супроводжується проявом різних форм насильства. Негативним фактором у поширенні насильства в суспільстві є погіршення соціальної та економічної ситуації українських сімей. Зазначено, що прояви насильства за ознакою статі руйнують стратегію розвитку європейської держави. Наголошено на важливості та необхідності ефективних механізмів у сфері протидії гендерно обумовленому насильству. Присвячено увагу запобіганню та протидії гендерно обумовленому насильству в Україні, а також сформульовано висновки та пропозиції щодо його удосконалення. Запропоновано розробити Національний план дій щодо боротьби з насильством, що ґрунтується на гендері. У зазначеному Плані доцільно розмежувати компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядування, інших структур, які будуть визначені відповідальними за цей напрямок. Акцентовано, що слід приділити увагу впровадженню та забезпеченню обміну досвідом між державами у сфері протидії гендерно обумовленому насильству.

Ключові слова: права людини, гендер, принцип гендерної рівності, дискримінація за статевою ознакою, рівність прав чоловіків та жінок, насильство, гендерно обумовлене насильство.

Постановка проблеми. В умовах військових конфліктів ризики гендерно обумовленого насильства зростають, адже позбавлення звичних умов повсякденного життя визначають передумови для розвитку нових форм досліджуваного явища. Негативним чинником у поширенні насильства в суспільстві є погіршення соціальної та економічної ситуації на фоні воєнних дій та економічної кризи українських сімей. Політична дестабілізація та розгортання збройного конфлікту на Сході України супроводжується ескалацією різних форм насильства. У боротьбі з гендерно

© Л. Наливайко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7696-4223>

larysa-nalyvaiko@ukr.net

© Д. Лавренко, 2021

fdd.fomina@gmail.com

обумовленим насильством важливу роль відіграє державна політика України у суспільному житті. Так, в юридичній літературі актуалізувалось питання щодо гендерно обумовленого насильства, але сьогодні недостатньо уваги приділено саме практичним аспектам щодо його протидії в умовах військового конфлікту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вагомий внесок у формування теоретичних засад гендерно обумовленого насильства в Україні зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Н. Аніщук, Н. Болотіна, І. Грицай, Г. Герасименко, О. Дашковська, Л. Кобелянська, К. Левченко, Т. Марценюк, Т. Мельник, В. Муранова, М. Ничипоренко, О. Руднева, Г. Христова, Л. Єрохіна, Ю. Черняк та ін.

Метою статті є дослідження проблеми гендерно обумовленого насильства в сучасній юридичній науці, а також механізму його протидії в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Особливо вразливими до ризиків гендерно обумовленого насильства є біженці та ВПО, оскільки розрив родинних зв'язків і соціальних відносин, відсутність постійного житла та доходів, несприйняття у приймаючих громадах та відсутність довіри до місцевої влади створюють передумови для можливих кривдників та обмежують можливості доступу до справедливості для постраждалих [1].

Вплив конфлікту на рівень гендерно обумовленого насильства виявляється у зростанні кількості насильницьких ситуацій та числа постраждалих осіб. Важливість привертання уваги до проблематики гендерно обумовленого насильства підтверджується спеціальними документами міжнародних організацій: Резолюцією Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки. Мир. Безпека» (2000 р.), яка акцентує відповідальність держав за припинення безкарності за злочини проти людства і за військові злочини, включаючи сексуальне й інші форми насильства над жінками та дівчатами та Рекомендацією № 30 до Конвенції ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок, підкреслюючи зв'язок між військовими конфліктами та насильством стосовно жінок [2]. Обидва документа вимагають від держав рішучих дій для припинення насильницьких практик. Необхідністю прийняття Резолюції стала важливість переведення у сферу політики та практичних дій розуміння того, що жінки непропорційно страждають від військових конфліктів та їх наслідків і водночас непропорційно представлені у заходах і процесах прийняття рішень і проведення мирних перемовин.

Резолюція РБ ООН 1325 пов'язана з іншими резолюціями, що були прийняті після 2000 р. та отримали назву «сестринські» резолюції (стосуються теми жінок, миру і безпеки), зокрема: Резолюція РБ ООН 1820 (2008 р.) – засуджує сексуальне насильство як зброя війни, оголошує згвалтування та інші форми сексуального насильства військовими злочинами та наголошує на посиленні попередження гендерно обумовленого насильства та випадків насильства, що скоюють представники сил з підтримання миру; Резолюція РБ ООН 1888 (2009 р.) – містить положення щодо Спеціального Представника з питань сексуального насильства під час збройних конфліктів, створення експертної групи, яка б могла працювати над зменшенням гендерно обумовленого насильства; Резолюція РБ ООН 1960 (2010 р.) – спрямована на припинення безкарності за сексуальне насильство в збройних конфліктах; Резолюція РБ ООН 2106 (2013 р.) – наголошує на необхідності швидкого реагування на випадки сексуального насильства в умовах збройних конфліктів та створення спеціальних фондів і реабілітаційних програм для постраждалих від насильства; Резолюція РБ ООН 2242 (2015 р.) – регулює питання щодо ролі жінок у боротьбі з насильницьким екстремізмом і тероризмом, торкнулась питання відповідальності та участі чоловіків і хлопців у залученні жінок до вирішення питань встановлення миру та безпеки.

Важливо відрізнити сексуальне гендерно обумовлене насильство від сексуального насильства в умовах конфлікту. Сексуальне гендерно обумовлене насильство може бути використане як тактика війни залякати, підкорити, принизити, насильно переселити членів громади чи етнічних груп. Сексуальне насильство в умовах конфлікту – це злочин згідно з міжнародним гуманітарним правом, до якого часто вдаються сторони конфлікту, можуть здійснювати офіційні військові формування, добробати, партизани, бойовики, миротворчі місії. Сексуальне насильство є особливо огидною формою насильства, що включає в себе згвалтування та будь-який інший напад сексуального

характеру, вчинений стосовно жінок і дівчат, чоловіків і хлопців. Його наслідки можуть бути важкими, включаючи тяжкі фізичні та психологічні наслідки для постраждалих і свідків, а також мати глибокий дестабілізуючий вплив на громади та населення в цілому [3]. Більше за інших в умовах конфлікту страждають від сексуального насильства жінки та дівчата. Окрему групу ризику під час конфлікту складають жінки-волонтери, які стикаються з жорстоким ставленням під час затримання представниками озброєних угруповань. Також, в умовах конфлікту насильство часто здійснюють члени озброєних угруповань щодо цивільних осіб.

В Україні на основі опрацьованих документів, інтерв'ю, фото- і відеодоказів, персональних архівів постраждалих, публікацій ЗМІ та інших джерел експертам вдалося сформувати рекомендації органам державної влади, українським неурядовим організаціям, міжнародним та міждержавним організаціям для попередження та протидії гендерно обумовленому насильству в умовах збройного конфлікту на Сході України [4]. Жертвам насильства важливо відчувати, що справедливість відновиться та винні будуть покарані. Проте, вищезазначене важко реалізувати, оскільки жертви насильства не завжди звертаються до відповідних органів по допомогу тощо.

Правозахисниками Східноукраїнського центру громадських ініціатив спільно з членами коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі» здійснюється документування правопорушень на Сході України, аби, спираючись на зібрані дані зробити подання до Міжнародного кримінального суду [5]. Із моменту початку збройного конфлікту на території України навесні 2014 р. міжнародні та національні правозахисні організації фіксують значні порушення прав людини на сході країни. Відсутність безпеки й інтенсивні бойові дії призвели до неможливості реального захисту осіб, які перебувають на непідконтрольній Україні території, а також на українській території, що межує із зоною зіткнення. Має місце ціла низка проблем, пов'язаних із захистом прав людини і прав жінок, зокрема; перед населенням, що проживає у Донецькій та Луганській областях, постають значні труднощі, пов'язані з доступом до судів і органів прокуратури, розташованих на територіях, підконтрольних уряду, у тому числі через втрату або знищення матеріалів справ до та під час процесу переміщення або зміни територіальної підсудності чи підслідності зазначених органів. Часто особи, які проживають на непідконтрольних уряду територіях, змушені долати великі відстані ураженими конфліктом територіями, щоб подати позовні заяви або бути присутніми на судових засіданнях на підконтрольних уряду територіях [6].

Спостерігачі, які виїжджають на території, що межують із лінією зіткнення, а також до окупованих територій, вказують, серед іншого, на те, що інформація про інциденти гендерно обумовленого, зокрема, сексуального, насильства вкрай обмежена, адже її складно перевірити. Оскільки правоохоронні служби не мають достатніх ресурсів розслідувати подібні справи, жертви рідко звертаються за допомогою. До того ж, наголошується, що повідомлення про катування та жорстоке поводження розслідуються вкрай рідко. Є всього лише кілька прикладів притягнення до відповідальності за порушення, вчинені представниками правоохоронних органів. Зафіксовано випадки, коли судді ігнорують чи відхиляють скарги жертв катування [7].

Мінсоцполітики спільно з МБФ «Українська фундація громадського здоров'я», Донецькою, Луганською, Харківською, Дніпропетровською, Запорізькою облдержадміністраціями за підтримки ФН ООН: організовано діяльність – 26 мобільних бригад, що надали психосоціальну допомогу понад 10 тисячам осіб. В Україні необхідним є формування Єдиної міжвідомчої бази даних, що буде забезпечувати ефективний обмін достовірною інформацією щодо різних проявів гендерно обумовленого насильства у суспільстві.

Важливою гарантією гендерної рівності є ефективна і неупереджена система здійснення правосуддя, яка має бути однаково доступною як для чоловіків, так і для жінок. Суди відіграють унікальну роль у суспільстві, оскільки вирішуючи спори, захищаючи порушене право чи законний інтерес, встановлюючи винуватість особи та призначаючи покарання, призначаючи відшкодування у випадку порушення права, судова система є гарантом стабільності суспільних відносин, сприяючи тим самим сталому розвитку [8, с. 20].

У 2014 р. прийнято Закон України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» від 12.08.2014 р. [9], що визначає заходи правового реагування в районі проведення АТО і спрямований на

забезпечення доступу громадян та юридичних осіб до суду. У зв'язку з унеможливленням здійснення правосуддя окремими судами в районі проведення АТО, було запропоновано змінити територіальну підсудність судових справ. Слід зазначити, що після початку військових дій на території України у 2014 р. до ст. 14 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 р., було внесено зміни, що містить положення про те, що у районі проведення АТО можуть вводитися тимчасово обмеження прав і свобод громадян, зокрема, здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб [10]. Окрім того, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» від 12.08.2014 р. КПК України було доповнено ст. 615, що встановлює особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції [10].

У європейському праві з прав людини обов'язок переслідувати осіб, винних у найтяжчих порушеннях прав людини, сформульовано у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) як так зване процедурне зобов'язання. Воно включає обов'язок ефективного проведення розслідування порушень матеріальних аспектів цих норм. ЄСПЛ не розмежовує злочини, вчинені у контексті масового насильства та інші серйозні злочини проти особи. Держава, яка одночасно є стороною ЄКПЛ та Римського статуту МКС, або визнала юрисдикцію останнього, може вважатися такою, що виконує свої міжнародні зобов'язання, за умови здійснення ефективних розслідувань міжнародних злочинів та притягнення до кримінальної відповідальності винних у цих злочинах осіб. Притягнення до кримінальної відповідальності здійснюється як відповідно до процедурних зобов'язань, сформульованих ЄСПЛ щодо статей 2 і 3 ЄКПЛ, так і відповідно до доктрини «активної комплементарності», сформульованої Прокурором МКС, яка передбачає, що держави мають основну відповідальність за запобігання звірствам на їхній власній території та покарання за них людини [11]. ЄСПЛ визначає, що зобов'язання розслідувати існує навіть у складних та небезпечних умовах, оскільки ст. 2 та 3 Конвенції вимагають вжиття всіх необхідних заходів для забезпечення проведення ефективного та незалежного розслідування, включаючи умови військового конфлікту, подій в атмосфері повсюдного насильства і праці слідчих в умовах перешкод та труднощів.

Статтю 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» затверджено, що «Суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» [12]. В Україні на законодавчому рівні фундаментальні права людини й основні свободи, гарантовані Європейською конвенцією, підлягають застосуванню у національній правовій системі і тлумаченню з урахуванням практики ЄСПЛ, а у більш широкому контексті – мають бути реалізовані в обсязі стандартів, визначених Страсбурзьким судом.

Слід акцентувати увагу, що гендерно обумовлене насильство розповсюджено в усіх країнах світу та не залежить від системи державного управління, релігії або економічного розвитку країни. А ось механізм протидії означеному насильству залежить від вищезазначеної системи в конкретній країні.

З урахуванням того, що гендерно обумовлене насильство має різні прояви (звалтування, сексуальні домагання на роботі, примушування до абортів, народження дитини, крайні ревності, заборона спілкування з іншими чоловіками, заборона працювати, торгівля жінками, насильство в сім'ї, що включає фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство) [13], усі країни світу протидіють на законодавчому рівні такому насильству, із урахуванням потреб кожної держави на певному історичному етапі.

Так, закон «Про комплексні заходи захисту від гендерного насильства в Іспанії» було прийнято 28.12.2004 р. [14]. У зазначеному законі гендерно обумовлене насильство визначається як прояв дискримінації, нерівності та владних відносин чоловіків і жінок. Цей закон містить заходи щодо чуливості, захисту та виявлення гендерно обумовленого насильства. Особливістю закону є те, що майже кожна сферу життєдіяльності людини охоплено з метою визначення механізму протидії гендерно обумовленому насильству. Окреслено повноваження різних інституцій в частині протидії та підтримки жертв, починаючи з системи закладів охорони здоров'я та закінчуючи суддівською гілкою

влади. Протидія гендерно обумовленому насильству в Іспанії починається із запровадження певних навчальних курсів у спеціалізованих навчальних закладах: із самого раннього віку дитина розуміє, що саме є гендерно обумовленим насильством і як йому протистояти. На рівні закладів охорони здоров'я визначено певний інструментарій, завдяки якому персонал знає, як треба вчиняти при виявленні гендерно обумовленого насильства або при наданні допомоги жертвам останнього.

У прагненні до розвитку прав людини, сприяння гендерній рівності та розширення прав і можливостей жінок і дівчат нагальним питанням уряду США є реагування на гендерне насильство та запобігання останньому. Масштаби насильства значно ускладнюють здатність всіх людей до повної участі в їх сім'ях та громадах, і є загрозливим для суспільства, яке має процвітати – економічно, політично та соціально.

У 2012 р. Президентом США було підписано розпорядження «Запобігання та реагування на насильство проти жінок та дівчат у всьому світі», де гендерне насильство визначено як насильство, яке спрямоване на людину на основі його або її біологічної статі, гендерної ідентичності або прихильності до соціально визначених норм маскулітності та жіночності.

Стратегія протидії гендерно обумовленому насильству у США побудована наступним чином: інституціоналізація координації гендерного насильства (профілактика та реагування уряду США, Департаментів та агенцій, інших зацікавлених сторін). Вона включає в себе: міжвідомчу і внутрішньо-агентську координацію, забезпечення співпраці з іншими зацікавленими сторонами (консультації з громадянським суспільством, міжгалузеве співробітництво, державно-приватне партнерство); інтеграція заходів щодо запобігання гендерному насильству та реагування на роботу уряду США. У свою чергу, остання поділяється на такі кроки: інтеграція програм щодо запобігання гендерному насильству в існуючі програми та політику департаментів й агенцій; використання наявних платформ для посилення зусиль з метою запобігання та реагування на насильство, пов'язане з гендерними ознаками; збір, аналіз та використання даних і досліджень для посилення гендерної діяльності з попередження та реагування насильства; визначення пріоритетів моніторингу та оцінки державних програм США (система моніторингу та оцінки, оцінка доказів того, як найкраще реалізувати існуючі стратегії); визначення та обмін перспективними практиками, уроками та дослідженнями в межах міжвідомчих і зовнішніх партнерів (вітчизняна перспективна практика та експертиза, перспективні практики й експертизи із різних галузей); започаткування урядових програм із запобігання насильству в уряді США. Повторне або масштабне успішне започаткування, координація підходів, на яких фокусується країна [15]. Досвід США виступає яскравим прикладом, яким чином потрібно взаємодіяти та налагоджувати роботу, з метою викоренення насильства за гендерною ознакою у суспільстві.

Вивчаючи досвід Німеччини, слід звернути увагу на Закон про громадянський захист від насильницьких актів та судових переслідувань (Gewaltschutzgesetz – GewSchG). Захисні ордери не вимагають або не залежать від будь-яких зазначених відносин, але можуть бути застосовані для забезпечення безпеки від будь-якої особи, яка навмисно, злочинно пошкодила тіло, здоров'я або свободу іншої особи. Це положення безпосередньо стосується також переслідування та загрози тілесної шкоди або незаконного обмеження. У цих випадках (наприклад, умисне та злочинне пошкодження тіла, здоров'я чи свободи іншої особи, випадки загрози тілесної шкоди або незаконного обмеження) можливими є також накази про виселення, якщо жертва та особа, яка вчинила насилля, живуть разом. Тривалість виселення залежить від права власності на квартиру або договору лізингу (орендована разом, лише одним партнером) та складає термін до 6 місяців. Обидва види наказів можуть бути видані як тимчасовий порядок, у прискореному порядку. Поліцейські закони у Німеччині дозволяють поліції затримувати злочинців протягом 7-14 днів у випадках фізичного насильства, загроз насильства та переслідування. Ці розпорядження видаються для запобігання подальшому насильству [16].

У Бельгії, з метою протидії гендерно обумовленому насильству, прийнято Національний план дій боротьби з усіма формами гендерно обумовленого насильства на 2015-2019 роки, в якому визначено такі пріоритети, як: продовження комплексної політики боротьби з гендерним насильством та збирання кількісних та якісних даних про всі форми насильства; запобігання насильству; захист та підтримка жертв насилля; розслідування та реагування з вжиттям відповідних заходів; урахування гендерного

аспекту в питаннях притулку та міграційної політики; боротьба з насильством на міжнародному рівні [17]. Усе більше країн у всьому світі запроваджують політику та такі закони у сфері запобігання гендерно обумовленому насильству.

Запобігання гендерно обумовленому насильству означає вжиття заходів щодо припинення такого насильства з першого виникнення (наприклад, розширення масштабів діяльності, що сприяє гендерній рівності, робота з громадами, особливо чоловіками та хлопчиками, для вирішення проблем, що сприяють поширенню гендерно обумовленого насильства тощо) [18]. Вбачається позитивним досвід США у сфері боротьби з гендерно обумовленим насильством, який поділено на певні етапи, які взаємопов'язані один з іншим.

Європейський інститут гендерної рівності у протидії гендерному насильству велику увагу приділяє статистиці, що, зокрема, збирають двома методами: опитування населення, за допомогою якого з'ясується, які форми гендерного насильства превалюють у суспільстві, та офіційна статистика органів, що безпосередньо працюють (стикаються) із особами, які зазнали насильства, та особами, які його вчинили [19].

Ефективна профілактика та реагування на насильство вимагає скоординованих заходів у багатьох сферах життєдіяльності людини, як мінімум у медичній, соціальній, юридичній, правоохоронній. Загальними координаційними обов'язками багатосекторального підходу є: стратегічне планування; збір даних та керування інформацією; мобілізація ресурсів та забезпечення підзвітності; функціональний розподіл праці; проведення переговорів та підтримка ефективних дій як для запобігання, так і реагування. У свою чергу, до конкретних координаційних заходів належать: обмін інформацією про ресурси, керівні принципи та інші матеріали; обмін неочікуваними даними про інциденти сексуального характеру; обговорення та вирішення проблем профілактики та реагування; спільний моніторинг та оцінка; поточна розробка програм та політики [20].

Протидія гендерно обумовленому насильству, зазвичай, складається з трьох категорій: первинна профілактика – запобігання поширенню гендерного насильства щодо жінок та дівчат, які не мають досвіду насильства щодо себе та попередження виникнення нових випадків серед тих, хто це вже пережив; вторинна профілактика (частіше називається «відповіддю») – недопущення подальшого насильства та/або надання підтримки жертвам насилля. Це, зазвичай, включає рівень обслуговування жертв насилля в галузі охорони здоров'я та надання інших соціальних послуг; третинна профілактика (як правило, частина «відповіді») – довгострокова підтримка осіб, які зазнали насилля у правовій та психосоціальній площині [21]. Ефективність зазначених категорій можливо досягнути завдяки комплексному підходу який має на меті: по-перше, зменшення випадків гендерно обумовленого насильства, а по-друге, змінити соціальні норми та гендерні диспропорції, які дозволяють існувати досліджуваному явищу.

Розуміння психологічної сторони насильства – того, що мотивує винуватців, того, що змушує деяких потерпілих бути більш стійкими, ніж інші, – є обмеженим. Отримання кращого розуміння свідомості винуватців та потерпілих від насильства може допомогти у створенні більш націлених та релевантних програм [22]. Отже, механізм протидії гендерно обумовленому насильству – це сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють його структуру та функціонально спрямовані на подолання різних форм насильства, виявлення та припинення його проявів у всіх сферах життєдіяльності людини, поновлення законних прав та інтересів осіб, які зазнали насильства, усунення наслідків останнього.

Хоча Державну соціальну програму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року затверджено на державному рівні, кошти із бюджету виділено лише на проведення інформаційних кампаній, спрямованих на запобігання та протидію дискримінації та насильству за ознакою статі [23]. Ураховуючи досвід зарубіжних країн можемо зауважити, що недостатнім є проведення тільки інформаційних кампаній.

Висновки. Під час воєнних конфліктів загострюються прояви насильницьких дій та насильства, що завжди мають гендерне забарвлення. Війна впливає на жінок і чоловіків по-різному, оскільки жінки більш вразливі під час війни та можуть використовуватись як інструмент тиску та залякування. В умовах позбавлення звичних умов повсякденного життя визначають передумови для розвитку нових форм гендерно

обумовленого насильства. Переважна більшість постраждалих від насильства не зверталися до правоохоронних органів. Відповідальність за сексуальне насильство може наступити в багатьох формах. Її можна досягти шляхом кримінального переслідування, але також вона може бути реалізована в судовому порядку в справах щодо порушення прав людини проти відповідальних державних або недержавних суб'єктів, у межах цивільного законодавства, репараційних претензій із боку жертв/свідків сексуального насильства, а також процесів перехідного правосуддя. Найжахливіші злочини в історії людства вчиняються під час збройних конфліктів. На випадок, якщо держави не можуть або не хочуть притягати винних осіб до відповідальності, створено міжнародні суди та трибунали. Нагальним питанням є розроблення Національного плану дій щодо боротьби з насильством, заснованим на гендері, як це зробили провідні зарубіжні країни (наприклад, США тощо). У вказаному Плані доцільно чітко розмежувати компетенцію міністерств, агентств, органів місцевого самоврядування, закладів охорони здоров'я, громадських організацій та інших структур, що будуть визначені відповідальними за цей напрям. Особливу увагу слід приділити запровадженню та забезпеченню обміну між державами досвідом роботи в умовах дії міжнародних стандартів протидії гендерно обумовленому насильству, який забезпечить ефективну співпрацю держав у процесі реалізації загальнодержавного плану дій протидії насильству за ознакою статі в Україні. Потрібно розробити національні антикризові програми боротьби з насильством, заснованим на гендері за умови дотримання таких засад: забезпечити стабільність органів державної влади, на які буде покладено розробку та впровадження антикризових програм; послідовно виконувати функції, покладені на останні; правильно/адекватно застосовувати методи правового регулювання протидії насильству за ознакою статі у різних сферах життєдіяльності людини; сприяти залученню громадськості до процесу протидії гендерному насильству; залучати засоби масової інформації задля висвітлення вказаного питання серед різних верств населення.

Список використаних джерел

1. Пищуліна О. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України. Центр Разумкова. 2016. 244 с. URL : <http://old.razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf>.
2. Резолюція 1325 (2000), ухвалена Радою Безпеки на її 4213-му засіданні 31.10. 2000 р. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669.
3. Суслова О. Жінки, мир та безпека: Інформаційно-методичний збірник для співробітників Міністерства Оборони і Генерального штабу України. 2016. 34 с. URL : http://ngu.gov.ua/sites/default/files/wps_military_text_manual_final_26_sept_2016_0.pdf.
4. Чому важливо сьогодні документувати правопорушення? 2018. URL : <https://jfp.org.ua/coalition/novyny-koalicii/articles/dokumentuvannia>.
5. Дорошенко К. Документування правопорушень на Донбасі: що це дасть постраждалим. URL : <https://blogs.korrespondent.net/blog/events/3978680/>.
6. Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні. Тематичний звіт. 2015. 52 с. URL : <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321?download=true>.
7. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2016 р. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини. 35 с. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineFevMay2018_UKRAINIAN.pdf.
8. Фарукшин М. Х. Политическая система общества. *Политнаука. Политология в России и мире*. URL: <http://www.politnauka.org/library/teoria/farukshin.php>.
9. Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції: Закон України від 12.08.2014 № 1632-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017, № 48, ст.436.
10. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2021, № 23, ст.197.
11. Гнатівський М. М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні. 2017. 25 с. URL : https://newjustice.org.ua/wpcontent/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf.
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. ВВР, 2014, No 4, ст. 61.
13. Савчук О. Аспекти протидії гендерному насильству – практика в Українію Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України. 11 с.

14. Organic Law 1/2004 of 28 December on Integrated Protection Measures against Gender Violence. Spain. URL: <http://justiciadegenero.com/en/organic-law-12004-of-28december-on-integrated-protection-measures-against-gender-violence-spain/>.
15. United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-based Violence Globally. 2012. 60 p. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDACT888.pdf.
16. Gesetz zum zivilrechtlichen Schutz vor Gewalttaten und Nachstellungen. Gewaltschutzgesetz vom 11. Dezember 2001 (BGBl. I S. 3513), das durch Artikel 4 des Gesetzes vom 1. März 2017 (BGBl. I p. 386) geändert worden ist. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gewschg/GewSchG.pdf>.
17. Stop violence. National action plan to combat all forms of genderbased violence 2015-2019. 35 p. URL: https://www.loonkloof.be/sites/default/files/press_file_0.pdf.
18. Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action: Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. Inter-Agency Standing Committee, 2015. 366 p. URL: http://gbvguidelines.org/wp/wpcontent/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf.
19. Strategic framework on violence against women 2015-2018. URL: <https://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/strategic-framework-violence-against-women2015-2018>.
20. Elimination of Violence Against Women. Commission on Human Rights Resolution 2004/46. Office of the high commissioner for human rights. Geneva, 2004. 8 p.
21. Directive 2011/99/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the European protection order. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0099>.
22. Fulu E., Kerr-Wilson A., Lang J. Effectiveness of interventions to prevent violence against women and girls: a summary of the evidence. Medical Research Council, Pretoria. South Africa. 2014. 4 p.
23. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2018 № 273-2018-п. *Офіційний вісник України*. 2018. № 33. Ст. 1165.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Pyschulina, O. (2016). Henderna rivnist' i rozvytok: pohlyad u konteksti yevropeys'koyi stratehiyi Ukrainy. Tsentr Razumkova [Gender equality and development: a view in the context of Ukraine's European strategy. Razumkov Center]. 244 p. URL : <http://old.razumkov.org.ua/upload/Gender-FINAL-S.pdf>. [in Ukr.].
2. Rezolyutsiya 1325 (2000), ukhvalena Radoyu Bezpeky na yiyi 4213-mu zasidanni 31.10.2000 [Resolution 1325 (2000), adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31.10.2000]. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_669. [in Ukr.].
3. Suslova, O. (2016). Zhinky, myr ta bezpeka: Informatsiyno-metodychnyy zbirnyk dlya spivrobotnykiv Ministerstva Oborony i Heneral'noho shtabu Ukrainy [Women, peace and security: Information and methodical collection for employees of the Ministry of Defense and the General Head-Quarter of Ukraine]. 34 p. URL : http://ngu.gov.ua/sites/default/files/wps_military_text_manual_final_26_sept_2016_0.pdf. [in Ukr.].
4. Chomu vazhlyvo s'ohodni dokumentuvaty pravoporushennya? [Why is it important to document offenses today?] 2018. URL : <https://jfp.org.ua/coalition/novyny-koalicii/articles/dokumentuvannia>. [in Ukr.].
5. Doroshenko, K. Dokumentuvannya pravoporushen' na Donbasi: shcho tse dast' postrazhdalym [Documenting offenses in the Donbass: what it will give victims]. URL : <https://blogs.korrespondent.net/blog/events/3978680/>. [in Ukr.].
6. Dostup do pravosuddya v konteksti konfliktu v Ukraini. Tematychnyy zvit. [Access to justice in the context of the conflict in Ukraine. Thematic report]. 2015. 52 p. URL : <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/212321?download=true>. [in Ukr.].
7. Dopovid' shchodo situatsiyi z pravamy lyudyny v Ukraini 16 lyutoho – 15 travnya 2016 r. Upravlinnya Verkhovnoho komisara Orhanizatsiyi Ob'yednanykh Natsiy z prav lyudyny [Report on the situation of human rights in Ukraine from February 16 to May 15, 2016. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights]. 35 p. URL : https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineFevMay2018_UKRAINIAN.pdf. [in Ukr.].
8. Farukshin, M. Kh. Politicheskaya sistema obshchestva. Politnauka [Politology in Russia and the world]. Political science system of society. Political science. Political science in Russia and the world]. URL : <http://www.politnauka.org/library/teoria/farukshin.php>. [in Russ.].
9. Pro zdiysnennya pravosuddya ta kryminal'noho provadzhennya u zv'yazku z provedennyam antyterrorystychnoyi operatsiyi [On the administration of justice and criminal proceedings in connection with the anti-terrorist operation] : Zakon Ukrainy vid 12.08.2014 № 1632-VII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2017, № 48, art. 436. [in Ukr.].
10. Pro borot'bu z teroryzmom [On the fight against terrorism] : Zakon Ukrainy vid 20.03.2003 № 638-IV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2021, № 23, art. 197. [in Ukr.].
11. Hnatovs'kyu, M. M. (2017). Povaha do prav lyudyny v umovakh zbroynoho konfliktu v

Ukrayini [Respect for human rights in the armed conflict in Ukraine]. 25 p. URL : https://newjustice.org.ua/wpcontent/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf. [in Ukr.].

12. Pro vykonannya rishen' ta zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny [On the implementation of decisions and application of the case law of the European Court of Human Rights] : Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. № 3477-IV. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 2014, № 4, art. 61. [in Ukr.].

13. Savchuk, O. Aspekty protydyi hendernomu nasyt'stvu – praktyka v Ukrainiyu Informatsiyna dovidka, pidhotovlena Yevropeys'kym informatsiyno-doslidnyts'kym tse ntrom na zapyt Komitetu Verkhovnoyi Rady Ukrainy [Aspects of combating gender-based violence – practice in Ukraine Information reference prepared by the European Information and Research Center at the request of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine]. 11 p. [in Ukr.].

14. Organic Law 1/2004 of 28 December on Integrated Protection Measures against Gender Violence. Spain. URL : <http://justiciadegenero.com/en/organic-law-12004-of-28december-on-integrated-protection-measures-against-gender-violence-spain/>.

15. United States Strategy to Prevent and Respond to Gender-based Violence Globally. 2012. 60 p. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDACT888.pdf.

16. Law on civil rights protection and violence. Gewaltschutzgesetz vom 11. Dezember 2001 (BGBl. I S. 3513), das durch Artikel 4 des Gesetzes vom 1. März 2017 (BGBl. I S. 386) geändert worden ist. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/gewschg/GewSchG.pdf>.

17. Stop violence. National action plan to combat all forms of gender-based violence 2015-2019. 35 p. URL: https://www.loonkloof.be/sites/default/files/press_file_0.pdf.

18. Guidelines for Integrating Gender-Based Violence Interventions in Humanitarian Action: Reducing risk, promoting resilience and aiding recovery. Inter-Agency Standing Committee, 2015. 366 p. URL: http://gbvguidelines.org/wp/wpcontent/uploads/2015/09/2015-IASC-Gender-based-Violence-Guidelines_lo-res.pdf.

19. Strategic framework on violence against women 2015-2018. URL : <https://eige.europa.eu/rcd/eige-publications/strategic-framework-violence-against-women2015-2018>.

20. Elimination of Violence Against Women. Commission on Human Rights Resolution 2004/46. Office of the high commissioner for human rights. Geneva, 2004. 8 p.

21. Directive 2011/99 / EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the European protection order. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex%3A32011L0099>.

22. Fulu E., Kerr-Wilson A., Lang J. (2014) Effectiveness of interventions to prevent violence against women and girls: a summary of the evidence. Medical Research Council, Pretoria. South Africa. 4 p.

23. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi sotsial'noyi prohramy zabezpechennya rivnykh prav ta mozhlyvostey zhinok i cholovikiv na period do 2021 roku [On approval of the State social program to ensure equal rights and opportunities for women and men for the period up to 2021] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.04.2018 № 273-2018-p. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*, 2018, № 33, art. 1165. [in Ukr.].

ABSTRACT

Larysa Nalyvaiko, Daria Lavrenko. Combating gender-based violence under the military conflict conditions: theoretical and legal aspect. The article deals with the grounding of counteracting gender-based violence under the military conflict conditions. It has been noted that political destabilization and the armed conflict deployment in the East of Ukraine goes along with escalation of different forms of violence. The worsening of social and economic situation of Ukrainian families is a negative factor in the spread of violence in society. It has been stressed that gender-based violence destroys the strategy of a European state building. It has been emphasized on the importance of efficient mechanism in the sphere of counteracting gender-based violence. It has been given much attention to the prevention and counteracting gender-based violence in Ukraine as well as conclusions and propositions as to its improvement have been defined. The National Plan of Actions regarding fighting against violence based on gender has been proposed. In the mentioned Plan it is efficient to differentiate the competence of state authorities, local authorities and other structures which will be responsible for this direction. It has been defined that attention should be paid to implementation and assurance of the experience exchange between states as to counteracting gender-based violence. The anti-crisis programmes on fighting against violence based on gender should be developed under the following conditions: to ensure the stability of government bodies which will be responsible for the development and implementation of anti-crisis programmes; to fulfill functions imposed on the latter consistently; to use the methods of statutory regulation of counteracting gender-based violence in different spheres of life activity properly; to promote public involvement into the process of counteracting gender violence; to involve media to highlight the said points among different segments of population.

Keywords: *human rights, gender, gender equity principle, gender-based discrimination, gender equality, violence, gender-based violence.*

УДК 94 (477) «1946/1947»
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-63-68

**Юрій
КИРИЧЕНКО**[©]
доктор юридичних
наук, доцент

**Віктор
КИРИЧЕНКО**[©]
кандидат
історичних наук,
доцент

(Національний університет «Запорізька політехніка»)

ГОЛОД 1946-1947 РОКІВ ЯК ЧИННИК ЗРОСТАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті за допомогою методу історіографічного аналізу, методу пізнання та методологічного плюралізму, порівняльно-історичного методу окреслено діяльність партійних і державних органів влади УРСР усіх рівнів в умовах голоду 1946-1947 років, посилення репресивно-карального механізму. Звернуто увагу на те, що голод спровокував небачене з часів громадянської війни зростання злочинності в республіці, що призвело до посилення кримінальної відповідальності навіть за незначні правопорушення та застосування покарання, яке було далеко неадекватним вчиненому злочину.

Ключові слова: голод 1946-1947 років, зростання злочинності, причини злочинності, наслідки злочинності, репресивно-каральний механізм.

Постановка проблеми. Дослідження зазначеної проблематики набуває сьогодні особливої актуальності, адже в цьому році виповнюється 75-ті роковини початку жаклих і трагічних подій в новітній історії українського народу – голоду 1946-1947 років, що завдав найбільшої шкоди сільському населенню центральних, південних і східних областей України.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Підґрунтям дослідження стали архівні документи і матеріали Центрального державного архіву вищих органів державної влади і управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських організацій України (ЦДАГО України), Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України, а також збірка «Голод в Україні 1946-1947: документи і матеріали» та наукові праці українських і зарубіжних учених: І. Біласа, О. Веселової, І. Волкова, І. Воронова, В. Даниленка, В. Зими, В. Кириченка, Н. Коваленко, І. Кожукала, І. Маковійчука, П. Панченка, А. Перковського, Ю. Пилявця, Р. Пилявця, С. Пирожкова, С. Тимченка, Ю. Шаповала, В. Швидкого, І. Шульги та ін. Зазначене свідчить, що голод 1946-1947 рр. в Україні певною мірою вивчався історичною наукою.

Водночас слід констатувати, що зі збільшенням масштабів дослідження проблеми повоєнного голоду, в Україні розширилось і коло досліджуваних питань. І тому, незважаючи на наявність певної кількості наукових праць, ця проблематика потребує подальшого ґрунтовного вивчення та переосмислення причин зазначеного питання.

Метою статті є здійснення на основі ґрунтовного аналізу архівних документів і наукових праць узагальнення основних причин зростання злочинності в Україні в умовах голоду 1946-1947 років.

Виклад основного матеріалу. Трагічною сторінкою в історії українського народу

© Ю. Кириченко, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1212-1622>
kirichenko_yuriy84@ukr.net

© В. Кириченко, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3697-0493>
kafedra_pp@zntu.edu.ua

став голод 1946-1947 років, що охопив центральні, південні та східні області України. У цій кризовій ситуації союзне керівництво замість зміни пріоритетів управління економікою держави взагалі та аграрного сектору зокрема, посилила діяльність репресивно-карального механізму (до якого відносились партійні структури, органи державної безпеки та органи внутрішніх справ) щодо вилучення у селян максимального можливого обсягу продукції, виробленої як у громадському господарстві, так і на присадибній ділянці. Форми цієї діяльності були різноманітними і включали в себе відповідні функції партійного апарату, що стосувалися членів ВКП (б), заходи громадського осуду та адміністративного впливу, виселення, переселення, заслання, кримінальні покарання, у тому числі й застосування «найвищих засобів соціального захисту» (тобто розстрілу), а також конфіскацію особистого майна. Слід наголосити, що зазначені «форми діяльності в умовах голодомору набули особливого розмаху, що свідчить про їх цілеспрямованість та ще раз підтверджує його штучний, керований характер» [1, с. 127].

Незважаючи на те що життєдіяльність селян була суворо регламентована, ЦК КП(б)У лише до жовтня 1946 р. самостійно та спільно з Радою Міністрів УРСР прийняли понад десятка постанов, в яких містилися вказівки щодо термінів проведення сільськогосподарських робіт і безпеляційні вимоги повного виконання планів хлібозаготівлі. У той же час затримка здачі товарного хліба кваліфікувалось як уникнення від найпершого обов'язку, що фактично вважалось «злочином перед партією і державою». До того ж, у цих документах жодним словом не згадувалось про голодуючих людей та їх тяжкий стан. Такі жорсткі рішення приймалися на всіх без винятку щаблях партійної ієрархії. Наприклад, у 1946 р. обкомами і райкомами партії було притягнуто до партійної відповідальності 6029 осіб, із них 596 голів колгоспів було звільнено з роботи, 321 – виключено з партії та 1853 – одержали партійні стягнення [2, с. 264]. Цей партійний терор торкнувся навіть М. Хрущова, якого за рішенням Пленуму ЦК КП(б)У, що відбувся 3 березня 1947 р., було усунуто з посади Першого секретаря ЦК КП(б)У.

Отже, нормативні акти ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР фактично створювали підстави для діяльності репресивно-каральної системи, в якій хлібозаготівельна політика стала основним репресивним фактором, а також свідчили про каральну функцію партійних органів.

Водночас керівників і спеціалістів сільхозгосподарств не лише звільняли з посад, але і притягували до кримінальної відповідальності. Так, у 1946 р. та першому кварталі 1947 р. судові органи України розглянули 1681 справу щодо злочинів голів колгоспів. Фактично засудженим виявився кожен шістнадцятий з 26745 голів колгоспів республіки [3, с. 30]. Часто ініціатива щодо притягнення керівників господарств до кримінальної відповідальності виходила переважно від місцевої влади, зокрема від секретарів районних партійних осередків.

У зв'язку з досить значною кількістю крадіжок колгоспного хліба, що в умовах загострення голоду було вимушеною спробою багатьох селян врятуватися від голодної смерті, посилились жорсткі заходи з боку правоохоронних органів. Часто селян притягали до кримінальної відповідальності за незначні правопорушення. Так, сесія Михайлівського народного суду в селі Широкому розглянула карну справу щодо обвинувачення громадянина Рубеля Федора, який в колгоспі імені Сталіна вкрав 30 кілограмів колосків пшениці та засудила його до 7 років позбавлення волі з відбуттям їх у виправно-трудовому таборі [4, арк. 81]. За неповними даними в 1946 р. за крадіжку колгоспного хліба було засуджено в республіці близько 10 тис. чоловік. З них понад двох третин були засуджені до позбавлення волі, а більше десятка – до розстрілу. А в період проведення весняно-польових робіт 1947 р. органами внутрішніх справ за крадіжки, розбазарювання посівного та паливно-мастильних матеріалів було притягнуто до кримінальної відповідальності 5189 чоловік, з яких 3443 – заарештовано [5, с. 36-37].

Тобто, із формальної точки зору та норм кримінального законодавства ці люди стали порушниками соціалістичної законності, але водночас зазначені діяння не наносили тієї «коლოსальної» економічної шкоди державі, яку їм приписували, а покарання було далеко неадекватним вчиненому злочину, що у решті-решт приводило ще до більшої криміналізації суспільства. Про це свідчить і збільшення кількості в'язнів, яка за словами Ю. Пилявець і Р. Пилявець, «зростала в геометричній прогресії» [6, с. 148]. Так, «якщо на 1 січня 1946 р. у виправно-трудових установах УРСР

утримувалося 53745 в'язнів, то на 1 січня 1947 р. – уже 93551, а на 1 жовтня 1947 р. їх кількість зросла до 142 319 осіб» [7, с. 171; 2, с. 267]. У той же час держава не прагнула здійснити об'єктивний правовий аналіз причин небаченого з часів громадянської війни сплеску злочинності та рівня суспільної загрози, а навпаки, домагалась якнайшвидшого жорстокого покарання тих, хто за умов голоду, спробував зазіхнути на державне, суспільне чи особисте майно. Із цією метою 4 червня 1947 р. було прийнято сумнозвісні Укази Президії Верховної СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і суспільного майна» та «Про посилення охорони особистої власності громадян», які передбачали надмірно суворі заходи покарання та стали основною нормативною базою для винесення вироків, у т. ч. і за дрібні крадіжки, а також активізувало діяльність репресивно-карального апарату.

Голод 1946-1947 років суттєво вплинув на криміногенну ситуацію в республіці, у цей період сталося небачене зростання протизаконних проявів та отримала значне поширення організована злочинність. Так, у березні 1947 р. в Україні було здійснено найбільшу кількість за весь повоєнний період кримінальних злочинів, що на 50% більше ніж за аналогічний період 1946 р. У квітні цього року було затримано 361 бандитсько-грабіжницьких груп з кількістю учасників 1209 осіб і 1246 злочинських груп з кількістю учасників 3211 осіб [8, с. 96]. До того ж, варто наголосити, що злочинні угруповання поповнювалися особами, які раніше взагалі були віддалені від кримінального світу і не здійснювали навіть найдрібніших крадіжок. Серед такої категорії осіб були і фронтовики, які через проблеми матеріально-побутового плану, безробіття, голод і хвороби вимушені були ставати на шлях злочинної діяльності або жебракувати. Тобто голод засвідчив, що позбавлене державної підтримки населення було змушено рятуватись самотужки, часто йдучи на злочини та нелюдські вчинки, нехтуючи моральними нормами.

Безсумнівно, що в цій важкій економічній обстановці рішучі дії органів державної влади були обумовлені об'єктивною необхідністю, однак посилення кримінальної відповідальності не було підкріплено відповідною матеріальною допомогою голодуючим. Через це правове переслідування розкрадачів на практиці перетворилось на репресії проти самих виробників хліба, що в 1947 р. було значно посилено. Правоохоронні органи, у т. ч. і органи державної безпеки робили все, аби не допустити селян до хлібної ниви, але, незважаючи на всі жорсткі репресивні заходи, це не могло стримати голодних людей від зрізування колосків. Так, за інформацією Прокуратури УРСР від 16 липня 1947 р., «основна кількість справ – це про крадіжку колосків, які складають понад 90% від загальної кількості справ; інші справи – це розкрадання зерна у полі, на току та під час перевезення ...». І далі відзначалось, що кількість справ про розкрадання кожного дня збільшується і, що основними винуватцями цього розкрадання є рядові колгоспники [9, с. 255, 257-258]. На 1 вересня 1947 р., із початку збиральної кампанії було всього викрадено 618000 кг. зерна, з яких силами органів внутрішніх справ було повернено 553000 кг., з 10000 кг. колосків – повернуто 9500 кг., а з 18947 снопів – повернуто 15820 штук. За цими фактами було заведено 17015 кримінальних справ, із яких 12643 справи передано до суду. У результаті було розглянуто в суді 8289 справ і засуджено 10062 чоловіків, у т. ч. згідно з указом від 4 червня 1947 р. – 8773 особи [5, с. 30].

Отже, в умовах зростання злочинності в республіці, керівництво органів внутрішніх справ пішло навіть на створення в кожному селі груп самоохорони, яких лише на території східних областей України було організовано 12320 груп, до складу яких входило 115022 особи та яким було видано понад 11000 одиниць вогнепальної зброї [5, с. 25]. Тобто, ситуація, що склалася в Україні, на той час нагадувала собою воєнну. Так, у другій половині 1946 – першій половині 1947 р. грабунки особистого майна громадян і запасів продовольства в Україні становили 70 % від усіх кримінальних злочинів. За висловлюванням В. Зими, велась «війна за шматок хліба голодних проти голодних, оскільки городяни грабували село, а сільські мешканці – місто. Йшли грабувати, часто організовуючись у групи та зі зброєю в руках» [10, с. 92]. Зокрема, відчуваючи відсутність належної уваги до своїх проблем з боку органів державної влади, селяни нерідко вдавалися до самосудів над злочинцями й вбивцями.

Також одним із факторів, що сприяв зростанню «голодної злочинності», став масовий виїзд сільського населення до західних областей республіки, де вони, скупивши за гроші чи вимінявши за речі хліб, крупу, картоплю та інші продукти, поверталися

додому. Водночас нестача харчування спровокувала активізацію спекуляцій продукцією сільськогосподарського виробництва, тобто серед приїжджих була категорія осіб, які їздили не з крайньої потреби, а з метою наступного перепродажу цих продуктів на місцевих базарах. Для протидії напливу населення в Західну Україну, 31 липня 1946 р. Рада Міністрів УРСР заборонила продаж хліба на базарах селянами до виконання ними плану хлібоздачі державі. Тож для боротьби з тепер уже незаконним перевезенням селянами хліба на великих залізничних станціях республіки було організовано оперативні заслони з працівників транспортної міліції, якими у червні-липні 1946 р. було знято лише з товарних потягів 160033 людей [11, с. 45-46]. До того ж, часто серед маси голодних людей пересувались кримінальні злочинці, які здійснювали крадіжки, грабунки чи навіть вбивства людей, що повертались додому з придбаними продуктами харчування.

Але найжахливішим проявом «голодної злочинності» став канібалізм (людодіство) та вживання в їжу людських трупів (трупожерство). В умовах голоду, коли люди були доведені до крайнощів і відчайдушно боролися за своє життя, деякі із них, втративши здатність контролювати свої дії та перетнувши всі правові та моральні норми, вбивали власних чи чужих дітей, членів своїх сімей, як правило, родичів похилого віку, сусідів, жебраків із метою вживання їх в їжу. Траплялися випадки, коли вбивства людей чинились для виготовлення і наступного продажу продуктів харчування. Наприклад, мешканець м. Одеси громадянин В. 16 березня 1947 р. вбив громадянина Д. з метою використання м'яса для виготовлення котлет і ковбаси на продаж [9, с. 215], а Ямпольським райвідділом внутрішніх справ Вінницької області було затримано жителя с. Дзигівка громадянку Б., яка розповіла, що протягом березня-травня 1947 р. нею спільно з громадянином Я. було вбито, перероблено і реалізовано на ринку 5 дітей [5, с. 88-90]. Але не всі з тих, хто наважувався на подібні злочини, були виснажені чи перебували у стані, близькому до божевілля. Так, за перше півріччя 1947 р. органи МВС УРСР на території 15 областей республіки зафіксували 130 випадків людодіства та 189 випадків трупожерства, за що 132 особи було притягнуто до кримінальної відповідальності, а 15 осіб направлено на лікування, оскільки після вживання людського м'яса у них були виявлені суттєві психічні відхилення [12, с. 346].

Водночас слід зауважити, що виявити справжню кількість подібних фактів у той час, коли люди вмирили тисячами щодня, немає можливості, проте навіть ті випадки, що їх державна влада зафіксувала, свідчать, що це страхітливе явище було поширене у всіх охоплених голодом областях України, а також свідчить про те, що ні канібалізм, ні трупожерство не мають регіональних і національних особливостей.

Окрім наведеного, слід зазначити, що дуже важко встановити всі людські втрати під час голоду 1946-1947 років. Українські дослідники називають різну кількість померлих людей від виснаження голодом і відповідного підвищення захворюваності: 100 тис. [12, с. 75], 800 тис. [13, с. 22-23], понад 1 млн. [1, с. 188] і навіть 2,8 млн. [14, с. 85]. Варто звернути увагу, що в досліджуваний період збором та обробкою даних про природний рух населення (народжуваність і смертність) займалися два державних органи: відділ реєстрації актів громадянського стану (РАГС) Головного управління МВС УРСР і відділ демографії ЦСУ при Держплані УРСР, що часто приводило до розбіжностей в інформаціях, наданими цими відділами. Так, за словами І. Маковійчука і Ю. Пилявця лише органами РАГС у 1946 р. в 16 східних та Ізмаїльській і Чернівецькій областях України було зафіксовано 282 тис. померлих, а в 1947 р. – понад 528 тис. [3, с. 29]. У той же час не було враховано чимало людей, які загинули під час стихійної міграції населення за межами України, шляхом до Російської Федерації (Кубань, Поволжя, Урал, Сибір), Закавказзя, Прибалтики, Казахстану та західних областей Білорусі, а також безвісті зниклих селян, які, не маючи паспортів чи інших документів, що засвідчували особу, покинувши село і більше туди не повернувшись, до статистики смертності не потрапляли. У зв'язку із зазначеним, вважаємо, що дослідження питання щодо загальної кількості померлих людей під час голоду 1946-1947 років потребує коректного зіставлення даних, а не намагання жонглювати статистикою жертв, що є лише наругою над їх пам'яттю.

Висновки. Отже, голод 1946-1947 років в Україні став результатом дії комплексу як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів діяльності партійних і державних органів влади всіх рівнів. Окрім того, голод спровокував небачене з часів громадянської війни зростання злочинності. Незважаючи на те що сільське населення республіки на той час

було позбавлене державної підтримки і тому змушене рятуватися самотужки, зокрема йдучи як на дрібні крадіжки, так і на нелюдські вчинки (канібалізм, трупожерство), тим самим перетинаючи межі правових та моральних норм, партійно-державне керівництво суттєво посилює свої репресивно-каральні дії, притягуючи до вирішення всіх питань під час збирання хліба навіть органи державної безпеки. Тобто правоохоронні органи робили все, аби не допустити людей до хлібної ниви. Водночас більшість селян було притягнуто до кримінальної відповідальності за незначні правопорушення (так звані «голодні злочини»), що не завдавали тієї «колосальної» економічної шкоди державі, яку їм приписували, а покарання було далеко неадекватним вчиненому злочину.

Отже, в умовах голоду 1946-1947 років особливої уваги у вирішенні хлібозаготівельних питань надавали репресивно-каральним заходам, що склали основу партійно-державної стратегії.

Список використаних джерел

1. Кириченко В. М. Українське село і тоталітарна держава в умовах голодомору 1946-1947 років : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький держ. ун-т. Запоріжжя, 1996. 215 с.
2. Кожукало І. П. 1946-1947 роки: невідомий голод. Маршрутами історії. Київ : Політвидав України, 1990. 366 с.
3. Маковійчук І. М., Пилявець Ю. Г. Голод на Україні в 1946-1947 роках. *Український історичний журнал*. 1990. №8. С. 14-32.
4. Державний архів Запорізької області України. Ф. 209, оп. 22, спр. 4, с. 81.
5. Архів ГІБ МВС України. Ф. 3, оп. 1, спр. 87, с. 36-37.
6. Пилявець Ю. Г., Пилявець Р. І. Виправно-трудова табори та колонії на території УРСР в умовах голоду 1946-1947 рр. *Український історичний журнал*. 2013. №6. С. 147-161.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) Ф. 1, оп. 23, спр. 4941, с. 171, 2, 267.
8. Кириченко В. М., Тимченко С. М. Голодне повоєнне лихоліття: монографія. Запоріжжя: Запорізький юридичний інститут МВС України, 1996. 119 с.
9. Голод в Україні 1946-1947. Документи і матеріали. Київ – Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 1996. 376 с.
10. Зима В. Ф. Социология бесправия. Реакция сталинской юстиции на голод в СССР 1946-1947 гг. *Социологические исследования*. 1999. № 2. С. 90-96.
11. ЦДАГО України. Ф.1, оп. 23, спр. 3940, с. 45-46.
12. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: у 2-х т. Київ: Либідь – Військо України, 1993.
13. Шульга І. Г. Людомор на Поділлі: до 60-річчя голодомору: монографія. Київ, Республіканська асоціація українознавців, 1993. 235 с.
14. Портрет темряви: свідчення, документи і матеріали. У 2-х кн. / авт.-упоряд. П. Яшук. Кн. 1. Київ – Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 1999.

Надійшла до редакції 12.12.2021

References

1. Kyrychenko, V. M. (1996) *Ukrayins'ke selo i totalitarna derzhava v umovakh holodomoru 1946-1947 rokiv* [Ukrainian village and the totalitarian state in the Holodomor of 1946-1947]: dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / Zaporiz'kyu derzh. un-t. Zaporizhzhya, 215 p. [in Ukr.].
2. Kozhukalo, I. P. (1990). 1946-1947 roky: nevidomyy holod. *Marshrutamy istoriyi* [1946-1947: the unknown famine. History routes]. Kyiv : Politydav Ukrainy, 366 p. [in Ukr.].
3. Makoviychuk, I. M., Pylyavets', Yu. H. (1990). *Holod na Ukrayini v 1946-1947 rokakh* [Famine in Ukraine in 1946-1947]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*, №8, pp. 14-32. [in Ukr.].
4. *Derzhavnyy arkhiv Zaporiz'koyi oblasti Ukrainy* [State Archive of Zaporizhia Region of Ukraine]. F. 209, op. 22, spr. 4, p. 81. [in Ukr.].
5. *Arkhiv HIB MVS Ukrainy* [Archive of the GIB of the Ministry of Internal Affairs of Ukrain]. F. 3, op. 1, spr. 87, p. 36-37. [in Ukr.].
6. Pylyavets', Yu. H., Pylyavets' R. I. (2013) *Vypravno-trudovi tabory ta koloniyi na terytoriyi URSR v umovakh holodu 1946-1947 rr.* [Correctional labor camps and colonies in the USSR during the famine of 1946-1947] *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*. №6. P. 147-161. [in Ukr.].
7. *Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrainy (dali – TSDAHO Ukrainy)* [Correctional labor camps and colonies in the USSR during the famine of 1946-1947]. F. 1, op. 23, spr. 4941, p. 171, 2, 267. [in Ukr.].
8. Kyrychenko, V. M., Tymchenko, S. M. (1996) *Holodne povoyenne lykholittya* [Hungry postwar disaster]: monohrafiya. Zaporizhzhya : Zaporiz'kyu yurydychnyy instytut MVS Ukrainy, 119 p. [in Ukr.].
9. *Holod v Ukrayini 1946-1947. Dokumenty i materialy* [Famine in Ukraine 1946-1947. Documents and materials]. Kyiv – N'yu-York : Vydavnytstvo M. P. Kots', 1996. 376 p. [in Ukr.].

10. Zima, V. F. (1999) Sotsyologiya bespraviya. Reaktsiya stalinskoy yustitsyi na golod v SSSR 1946-1947 gg. [Sociology of lawlessness. The reaction of Stalin's justice to the famine in the USSR in 1946-1947]. *Sotsyologicheskiye issledovaniya*, № 2, pp. 90-96. [in Russ.].
11. TSDAHO Ukrayiny [TsDAGO of Ukraine]. F.1, op. 23, spr. 3940, p. 45-46. [in Ukr.].
12. Bilas, I. (1993) Represyivno-karal'na systema v Ukrayini 1917-1953 [Repressive and punitive system in Ukraine 1917-1953]: u 2-kh t. Kyiv: Lybid' – Viys'ko Ukrayiny. [in Ukr.].
13. Shul'ha, I. H. (1993). Lyudomor na Podilli: do 60-richchya holodomoru [Lyudomor in Podillia: to the 60th anniversary of the Holodomor] : monohrafiya. Kyiv, Respublikans'ka asotsiatsiya ukrayinoznavsiv, 235 p. [in Ukr.].
14. Portret temryavy: svidchennya, dokumenty i materialy [Portrait of darkness: evidence, documents and materials]. U 2-kh kn. / avt.-uporyad. P. Yashchuk. Kn. 1. Kyiv – N'yu-York : Vydavnytstvo M. P. Kots', 1999. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuriy Kyrychenko, Viktor Kyrychenko. Famine of 1946-1947 as a rise in crime factor in Ukraine. The article uses the method of historiographical analysis, the method of cognition and methodological pluralism, comparative-historical method outlines the activities of party and state authorities of the USSR at all levels in the famine of 1946-1947, strengthening the repressive-punitive mechanism. It has been noted that the famine provoked an unprecedented increase in crime in the republic since the civil war, which led to increased criminal liability for even minor offenses and the use of punishment that was far from adequate to the crime.

It has been noted that the tragic page in the history of the Ukrainian people was the famine of 1946-1947, which covered the central, southern and eastern regions of Ukraine. In this crisis situation, the Union leadership instead of changing priorities in the management of the economy in general and the agricultural sector in particular, intensified the repressive and punitive mechanism (which included party structures, state security and internal affairs) to seize from peasants the maximum possible output. both in the public economy and in the backyard.

It has been proved that the famine of 1946-1947 significantly affected the criminogenic situation in the republic, during this period there was an unprecedented increase in illegal activities and organized crime became widespread. Only in March 1947 in Ukraine was the largest number of crimes committed during the postwar period, which is 50 % more than in the same period of 1946.

It has been noted that one of the factors that contributed to the growth of «hunger crime» was the mass exodus of rural people to the western regions of the country, where they bought home for money or exchanged for bread, cereals, potatoes and other products. At the same time the lack of food provoked the intensification of speculation on agricultural products, ie among the visitors there was a category of people who traveled not out of necessity, but to resell these products at local markets.

Attention has been paid to the fact that the most horrible manifestations of «hunger crime» were cannibalism (cannibalism) and eating human corpses (corpse-eating). In conditions of famine, when people were taken to extremes and desperately fought for their lives, some of them lost the ability to control their actions and violated all legal and moral norms and killed their own or others' children, family members, usually the elderly, relatives, neighbors, beggars to eat them. There have been cases of killings for the production and subsequent sale of food.

It has been concluded that the famine of 1946-1947 in Ukraine was the result of a complex of both objective and subjective factors of party and state authorities at all levels. In addition, the famine provoked an unprecedented increase in crime since the Civil War. Despite the fact that the rural population of the republic at that time was deprived of state support and therefore forced to flee alone, while committing both petty theft and inhumane acts (cannibalism, cannibalism), thereby violating legal and moral norms, party the state leadership has significantly intensified its repressive and punitive actions, involving even state security agencies in resolving all issues during the grain harvest.

Keywords: *famine of 1946-1947, rise in crime, causes of crime, consequences of crime, repressive and punitive mechanism.*

УДК 241.1+342.727/731

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-69-74

Михайло МУРАШКІН[©]

доктор філософських наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ПРАВО НА СВОБОДУ ДУМКИ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ

Розкрито поняття «право» і «толерантність». Досліджено право на свободу думки в релігійній сфері. Доведено можливість толерантності між різними релігійними конфесіями. Показано неможливість існування абсолютної толерантності.

Ключові слова: права людини, свобода думки, толерантність, релігія, релігійно-містична культура.

Постановка проблеми. На сьогодні існує проблема права на свободу думки в релігійній сфері. Звідси, нашим завданням є доведення можливості толерантності між різними релігійними конфесіями, а отже, показати неможливість абсолютної толерантності в суспільстві між людьми.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Право людини на свободу думки, що визначене Генеральною Асамблеєю ООН ще в 1948 році [2], продовжувало розвиток до всезагальнолюдського, коли «повинен бути деякий символ (сакральне місце) і для всього людства» [6, с.344]. Цей символ має відображати «Нормальне» [4, с.132], «Свідоме» [3, с. 473].

Метою статті є детальний аналіз права на свободу думки і толерантність у релігійній сфері. Завдання статті полягає в тому, щоб довести можливість існування толерантності між релігійними організаціями. Але також мета полягала й у тому, щоб розкрити неможливість існування абсолютної толерантності в суспільстві між релігійними людьми.

Виклад основного матеріалу. Право – це певна система норм, що санкціонувала держава, норми, які передбачають принцип формальної рівності. У нашому випадку з приводу свободи думки право встановила Генеральна Асамблея ООН.

Загальна декларація прав людини, що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у своїй вісімнадцятій статті вказує на право людини мати свободу думки. Свобода думки у внутрішньому житті людської душі пов'язана зі свободою совісті. А це торкається толерантності в культурі світського і релігійного життя.

Свобода совісті й толерантність. За розумінням Р. Апрусіяна, свободу совісті слід розуміти як право людини на власне особисте духовне життя, у якому вона сама визначає свої переконання. Р. Апрусян доводить, що отримати можливість самій визначати свої переконання для людини дуже важливо. Усі люди мають однакове становище щодо свого тимчасового життя на цій Землі перед обличчям майбутньої смерті. Усі люди смертні. Згідно з цим, усі вони шукають сенс свого життя. Хто більш правий у своїх поглядах? Хто може судити, якщо всі – в однаковому становищі? Тому ми й доводимо один одному власні міркування щодо життя та смерті. Але нівелювати положення доводів іншої людини силоміць ми не маємо права. Свобода совісті поширюється на свободу віросповідання. Який Бог для нас більш привабливий своїм способом життя, до того ми і йдемо, до тієї релігійної організації ми і прагнемо потрапити. Нас приваблює естетична основа релігійних культів. Ми вступаємо до релігійної громади задля відправлення цього культу. Однак для іншої людини може бути прийнятним інший спосіб життя, адже з'являються інші смаки, інші естетичні уподобання. Людину приваблюють інші релігійні пісенспіви, інші зображення божества,

© М. Мурашкін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7656-664X>

michailmurashkin@gmail.com

що видаються більш привабливими. І ми не маємо права це забороняти. Нам краще розширити своє відчуття прекрасного, щоб вмістити в себе й інших богів. Якщо ж нам це не вдається, то слід бути терплячим до іншого божества, толерантним.

Толерантність – це терпимість. Терпимість включає в себе і терплячість як здатність людини своїм вольовим зусиллям протягом довгого часу пригнічувати бажання вийти з несприятливого стану. Терплячість передбачає і наявність терпіння як наполегливості, завзятості, витримки в якійсь справі, роботі. У релігійної аскези терпіння – це покірливо і стійко переносити що-небудь. У результаті релігійної аскези як містичної практики, виникає душевне перетворення, що означає: самодостатній стан духу. Тобто терпіння як вольове зусилля і самонедостатність перетворюється на самодостатній стан просвітленої душі. Тут спочатку передбачається наявність самонедостатності, оскільки людина з дитинства певною мірою має почуття неповноцінності через те, що є залежною від дорослих людей. Терплячість і терпіння запускають механізм компенсації початкового відчуття неповноцінності як самонедостатності. За допомогою терплячості та терпіння релігійна людина намагається опанувати ситуацію за зразковими прикладами із життя святих (нерелігійна людина – із життя світських людей). До того ж, автоматизується вольовий імпульс як постійне керівництво людиною [1, с.113-114]. Вольове постійне керівництво целеспрямовує, змушуючи людину чинити так, щоб врешті-решт опанувати ситуацію. Інтенсивність прагнення діяти певним чином, щоб опанувати ситуацію, формує не тільки риси характеру, а й призводить до зникнення почуття неповноцінності [1, с.113-114], почуття самонедостатності. Почуття неповноцінності в людині так чи інакше шукає компенсації. При цьому людина намагається наблизитися до свого особистісного ідеалу (у релігійної людини ці ідеали зазвичай пов'язані з життям святих), принципово слідуючи своїй направляючій лінії, але при цьому абстрагуючись від реальності [1, с.278]. У підсумку, людина може отримати або максимальне абстрагування від реальності, коли вона вольовими зусиллями та терплячістю переслідує свої цілі, що вже неадекватні зовнішній ситуації, яка змінилася; або отримати перетворення душі як момент стану самодостатності, момент Царства Небесного (Мф 5: 3). У разі перетворення душі, блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне (Мт 5: 3). Реалізуються компенсаторні механізми, а хто плаче, втішаються, бо ж блаженні засмучені, адже вони будуть утішені (Мт 5: 4). При цьому є вказівка бути мужнім. Людина в світі матиме скорботу, але вона повинна мужитися (Ін 16:33).

Преображення душі не буде, якщо терплячість і терпіння не сповнюються терпимістю як умінням без ворожнечі ставитися до чужої думки, характеру. Тобто терплячість має бути у всіх відносинах. Передбачається обов'язковим терпляче ставлення до іншої людини як до рівнодостоїнної особистості. У такому випадку людині (релігійній людині) потрібно свідомо гамувати почуття неприйняття. Тобто терпимість є певною якістю людини, вмінням пригнічувати негативні відчуття.

Терпимість передбачає свідоме придушення почуття неприйняття культу та істин іншої релігії. Інша релігія, як і своя, теж говорить про абсолют. У такому випадку твої абсолютні стають на рівних з іншими абсолютними істинами. Це може сильно зачіпати людину. Простіше, коли неприйняття іншої людини щодо її зовнішності, манери мови, її смаку, способу життя, переконання. Якщо ж ми маємо релігійні переконання, спосіб життя, пов'язаний з релігійним догматом, догматом як абсолютотом, істиною в останній інстанції, то нетерпимість може набагато посилюватися. І в цьому випадку буває дуже важко налаштуватися на діалог із людиною іншої віри, нелегко зрозуміти людину іншої віри. Важко визнати та поважати права інаковірця, визнати право іншої людини відрізнятися від тебе, від твоїх вірувань у Бога.

Толерантність розуміється, насамперед, як пасивне терпіння, що передбачає добровільне перенесення страждань. Перенесення страждань задіює компенсаторні механізми людини, у результаті чого в людини виникає стан самодостатності. Стан самодостатності розуміється як Царство Небесне. Тоді страждають і плачуть, втішаються і стають блаженними (Мф 5: 4), оскільки настає компенсаторна реакція, як протилежний афект, у результаті чого людина знаходить Царство Небесне (Мт 5: 4), або, іншими словами, відчуває стан самодостатності, стан ІНШОГО, коли людина відчуває неможливість смерті, тобто життя вічне. Тобто страждання, біль, результатом чого є плач, змінюється відсутністю болю, благодаттю, або Царством Небесним, або станом ІНШОГО [5, с. 477]. Але спочатку/насамперед має бути терпіння, стриманість.

Стриманість розуміється також як здатність спрямувати критику на можливість допущення відправлення інших релігійних культів, терпимість до цих культів, віротерпимість в цілому як складову частину характеру людини.

Віротерпимість є формою прояву толерантності. Віротерпимість є обов'язковим принципом співіснування конкуруючих церков, синагог, храмів, мечетей, дацанів. Відсутність віротерпимості у будь-якої релігії є ознакою того, що віруючі люди, які відносять себе до цієї релігії, не відчувають стану самодостатнього характеру, а в термінології християнства не знаходять Царства Небесного.

Толерантність і віротерпимість мають бути також у взаєминах світської і релігійної влади, щоб підтримувалася доброзичливість у суспільстві в цілому. Доброзичливість з'являється, коли не переслідуються іновірці, не зводиться на них наклеп. У такому випадку толерантність виступає також і як свобода совісті віруючої людини. Толерантність сама собою є чеснотою, оскільки несе мир і спокій в соціальних, суспільних відносинах. Цим вона несе і соціальне благо. Толерантність як соціальне благо вкорінена в релігійності. Зокрема християнство несе цю толерантність у своїй основній доктрині, у доктрині проповіді милосердя, що яскраво виражено в проповіді любові до ближнього. Решта доктрин і догматів, через які виникають розбіжності, не є основними.

Християнська любов до ближнього передбачає відмову від насильства. Отже, віруюча людина покладається на щирість своїх переконань, коли долучає іновірця до своєї віри. Передбачається, у такому випадку, добровільний вступ нових віруючих до християнської громади. Добровільність виступає також як соціальна необхідність, щоб уникнути насильства, породжуючи додаткове зло, щоб уникнути соціальних вибухів релігійної нетерпимості.

Ідея толерантності затверджується в епоху просвітництва, коли свобода совісті стає природною ознакою в соціальних відносинах. Соціальні відносини епохи просвітництва також припускають свободу слова, що є досить важливим для вільного волевиявлення громадян. Однак це вільне волевиявлення передбачає розум як обов'язкове. Свобода людини передбачає і продуманий вибір, коли є альтернативи між різними способами поведінки, що керують різними точками зору. У таких свободах передбачаються різні точки зору, народжуються ідеї про суспільний прогрес як про такий стан речей, коли наявне різноманіття досвіду і думок громадян, що сприяє найбільш повному розумінню істини [6, с. 237].

Толерантність передбачає мирне співіснування різного людського досвіду, різних думок. Існування різних думок (і різних досвідів людей) передбачає виникнення дискусій, метою яких в ідеалі є взаєморозуміння опонентів і прихід до єдиної точки зору. Але спочатку має бути терпимість до іншої точки зору. Терпимість до іншого (чужого) уявлення, розуміння не означає відмову від критичного ставлення. Терпимість до іншої думки не означає відмови від власних переконань.

Релігійні погляди – це такі погляди, щодо яких немає точних критеріїв їх оцінки. Докази щодо релігійних доктрин носять характер осягнення такого стану речей, коли людина може віддати перевагу і вибрати будь-яку точку зору.

Вільна перевага щодо тих чи інших поглядів завжди присутня, коли немає чітких критеріїв оцінки цих поглядів. Релігійні погляди якраз і не мають чітких критеріїв їх оцінки, бо ж передбачаються релігійна віра, моральні переконання щодо релігійних доктрин.

Умовою громадського єднання представників різних релігійних вірувань є толерантність – через те, що вона є важливим елементом культури спілкування. А культура спілкування передбачає момент єднання людей, яких об'єднує певний стиль спілкування як культурний феномен, як культурна спільність між ними.

Толерантність виступає як єдність спонтанно-негативного сприйняття того, що існує в іншій людині, і в той же час – позитивної дії щодо (в напрямку) цієї людини. Тобто толерантність – це єдність неприйняття і засудження будь-якої людини і в той же час прийняття і допущення, певною мірою, способу життя тієї людини. Толерантне прийняття світогляду та способу життя іншої людини не тотожне вимушеному примиренню з обвинуваченням будь-якої людини стосовно її світогляду і способу життя. Толерантність як терпимість не передбачає «аблерантності». Абсолютизована терпимість відкриває прямий і вільний шлях сваволі та насильству з боку злодіянь людей. Отже, толерантність як терпимість не допускає потурання по відношенню до зла,

компромисів, коли виникає посягання на моральну гідність людини, на свободу в межах загальноприйнятих моральних норм [3].

Толерантність передбачає певну ступінь терпимості та поблажливості, коли людина вирішує, що заради того чи іншого стану речей «не варто списи ламати», та виключити толерантність (терпимість) з релігійної свідомості неможливо, оскільки наслідком терпимості можна вважати виникнення в людині феномена самодостатності містико-естетичного досвіду, феномена, що за своїми характеристиками надзвичайно подібний до божественності – божественності Царства Небесного в християнстві, божественності Нірвани в буддизмі, божественності Дао в даосизмі, божественності Мокши в індуїзмі.

Толерантність. Толерантність передбачає ставлення до іншої людини як до рівного по достоїнству. Для такого ставлення людині часто доводиться свідомо гасити в собі почуття неприйняття до іншої людини. Наприклад, неприйняття манер іншої людини, її способу жестикулювати або манери говорити, тощо. Релігійна людина має свідомо приборкувати неприйняття іншої ритуалістики. Наприклад, послідовник «Фалунь-Дафа» або послідовник руху «Харе-Крішна» має приборкувати неприйняття ритуалістики християн хреститися. І навпаки, християнин повинен ховати в собі неприйняття ритуалістики «Фалунь-Дафа» або ритуалістики послідовника руху «Харе-Крішна». Людина певної культури, певної релігії часто не може прийняти іншу манеру мови, іншу зовнішність, інший спосіб життя людини іншої культури, іншої конфесії. Однак толерантність передбачає таке прийняття. Які ж настанови мають бути, щоб прийняти ту чи іншу культуру, ту чи іншу релігію? Перш за все, слід налаштуватися на розуміння іншої людини. Для цього маємо визнати її право відрізнятись від нас, від нашого способу життя. Проте відмінність повинна мати певну міру. Ми всі – люди, і в нашому житті присутнє загальнолюдське, загальнолюдські цінності є мірою і межею, які не можна перетинати. Тому толерантне ставлення до іншої людини передбачає діалог з приводу способу життя, діалог про загально-людські цінності. І тут вже немає пасивного терпіння іншої культури та іншої релігії. Тут має бути активна розмова про цінності, хоча толерантність передбачає і пасивне терпіння, добровільне перенесення страждань і болю від іншої людини. Однак при перенесенні страждання і болю тепліться надія на те, що цей інший зміниться, ухвалить такі способі життя, який включає в себе, перш за все, загальнолюдські цінності. Тому й існує стриманість по відношенню до тих чи інших неприємних проявів учасників діалогу, тому й цінуються поступки в питаннях надмірних свобод у здійсненні культів тими чи іншими релігійними фанатами.

Віротерпимість є формою прояву толерантності, що необхідна в умовах співіснування церков, які конкурують між собою. Причому це суперництво виявляється більш жорстким, ніж суперництво церкви зі світськістю. Причини такого становища полягають у тому, що церкви мають власний конкретний матеріальний прибуток і тому борються за прихожан, за залучення їх саме до своєї церкви.

Толерантності сприяє обмеження влади, що встановлює перевагу певної релігії. Сприяють і рівні умови для всіх релігій, і умови мирного стану соціуму. Відторгнення тієї чи іншої релігії, того чи іншого способу життя означає відторгнення своєрідності тих чи інших людей, а отже, і їх обурення. Якщо це своєрідність, що суперечить загальнолюдським цінностям, то вона має допускатися та існувати на рівних в будь-якому соціумі. Таке припущення сприяє любові до ближнього і милосердю, про який говорять тексти Біблії та й усі священні писання світових релігій. Наприклад, Коран, Тора, Веди, Упанішади, Бхагавад-Гіта, Трипитака, Дао де цзін. Це милосердя практичне, милосердя, що веде до соціального блага.

Першою тенденцією до соціального блага в державі є відмова від насильства, якщо немає нехтування загальнолюдських цінностей. У релігійних питаннях – це умова добровільного вступу людей до релігійних громад без будь-якого примусу. Добровільність та відсутність будь-якого примусу в цих питаннях пробуджує в людині щирість його переконань. Вона перестає приховувати свої погляди, вести подвійне життя, а отже, роздвоюватися, плекати в собі проблеми, і тим самим йти убік від дійсності свого існування.

Відмова від насильства та примусу в питаннях релігії дає можливість соціуму уникнути більшого зла соціальної нестабільності порівняно з дратівливими часом не життєвими вчинками віруючих, але вчинками, що не порушують загальнолюдські цінності.

Толерантна людина наділена здатністю вибирати загальнолюдське між альтернативними точками зору, вибирати такий спосіб поведінки, що не закреслює позитивне у віруючого під час діалогів із ним. У цих діалогах толерантна людина користується різноманіттям досвіду, інформації, своєрідністю думок, спонукаючи віруючу людини по-іншому поглянути на проблеми, збагачуючи віруючого все новими й новими фактами із життєвого укладу інших релігій, тим самим не даючи зациклюватися на одному.

Різноманіття досвіду, фактів і всіляких альтернативних думок сприяє більш глибокому розуміння істин. Зрештою, такий стан речей можна розцінювати як провідний для прогресивних тенденцій у суспільному житті.

Толерантна людина спирається на наукові факти в дискусії, адже будь-які об'єктивні знання спонукають сперечатися до взаєморозуміння. Оponentи в суперечках часто приходять до загального консенсу, якщо їм пропонуються об'єктивні закономірності та повторюваності в об'єктивній реальності.

Чужа точка зору може йти, також, усупереч здоровому глузду, проти об'єктивних реалій. Але толерантна людина терпляча. Вона спирається на науковість і об'єктивність. Толерантна людина не відмовляється від власних переконань, продовжує критику опонента в дискусії. Толерантна людина приймає плюралізм в судженнях, що не мають точних критеріїв оцінки. Такими судженнями є, наприклад, судження, що ґрунтуються на релігійній вірі. У такій ситуації толерантна людина приймає і розуміє своєрідність і неповторність свого опонента в цілому. Релігійні вірування, а також своєрідність національних традицій у людини, або їх особливості в моральних переконаннях, – це переваги у своїй неповторності, що не мають точних критеріїв оцінки. Отже, толерантна людина може йти на угоду заради суспільного єднання людей протилежних вірувань. Припускаючи правильність тих чи інших положень у суперечках, толерантна людина проявляє позитивне ставлення до свого опонента. Толерантна людина має впевненість у тому, що не варто ламати списи з приводу несуттєвого. Через це вона поблажлива до свого супротивника в суперечці. Однак ця поблажливості і поступливість, насправді, – вимушене примирення, тобто поступливість до певної міри. Навіщо ламати списи через дрібниці? Є в соціальному житті явища, що необхідно засуджувати, ті, що спрямовані проти загальнолюдських цінностей. Відносно таких явищ толерантна людина непримиренна і пояснює своєму опонентові загальну шкоду для всіх. Абсолютної терпимості у толерантної людини немає, адже така терпимість веде до сваволі. Свавілья – як посягання на свободу особистості та моральні загальнолюдські підвалини, як потурання злу – виникає у зв'язку з надмірною терпимістю до цього зла. Надмірна терпимість закінчується насильством.

Розуміння Бога представлене праукраїнськими релігійними віруваннями, розуміння Бога як Дива і Лади, коли світ навколо людини стає дивним, розуміння Бога як Вирію, тобто райського стану душі, Духа, розуміння Бога як Частки, тобто божественного щастя як стану Духа. Усі ці розуміння (якщо їх розуміти символічно) вписуються в наукову картину світу, не суперечать етичним принципам інших релігій і тому з самого початку мають характеристику толерантності.

Релігія в цілому, незважаючи на її фантастичні уявлення та міфологічні положення, зрештою, орієнтує до життя, до ствердження такої цінності як життя людини. А це дає можливість враховувати певну мудрість адептів задля узагальнюючих світоглядних картин світу, у яких на першому місці стоїть людське життя як непорушна цінність, без якої життя людини втрачає сенс.

Інтегруючи наукові факти про релігію, можна фіксувати у висновках багато того, що описано в можливостях, але не може ніяк перетворитися на дійсність. Релігії містять у собі багато мудрості, що орієнтує людину на таку цінність як життя, яка співпадає з науковими фактами. Їх інтеграція веде до положень, що мають бути в способі життя людини.

Висновки. Розкривши право на свободу думки і толерантність маємо зазначити, що в демократичному суспільстві є можливість існування толерантності між різними релігійними конфесіями. Але є і неможливість існування абсолютної толерантності як у світському так і в релігійному житті. Тобто кожна людина може мати свою думку. У Всезагальній декларації прав людини, що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, сказано, що «Кожна людина має право на свободу думки» [2].

Список використаних джерел

1. Адлер А. О нервическом характере ; под ред. Э.В. Соколова ; пер. с нем. И. В. Стефанович. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. 388 с.
2. Загальна декларація прав людини. Прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральною Асамблеєю ООН від 10.12.1948 року. Стаття 18.
3. Мурашкин М. Г. *Записи 2019 года*. Дніпро : СІЧ, 2020. 476 с.
4. Мурашкин М. Г. *Записи 2000 года*. Днепропетровск: СІЧ, 2006. 208 с.
5. Ортіс, Ліза М. (2003) «Я»/інший (self/other) // Енциклопедія постмодернізму. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи».
6. Халапсис А. В. (2017) Зеркало Клио: метафизическое постижение истории: монографія. Днепр : Середняк Т. К. 380 с.

Надійшла до редакції 16.12.2021

References

1. Adler, A. O. (1997). Nervicheskom kharaktere [On the nervous nature] ; pod red. É.V. Sokolova ; per. s nem. I. V. Stefanovich. Saint-Petersburg : Universitetskaya kniga. 388 p. [in Russ.].
2. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny [Universal Declaration of Human Rights]. Prynyata rezolyutsiyeyu 217 A (III) Heneral'noyu Asambleeyu OON vid 10.12.1948 roku. Stattya 18. [in Ukr.].
3. Murashkin, M. G. (2020). Zapisi 2019 goda [Notes of 2019]. Dnipro : SICH. 476 p. [in Russ.].
4. Murashkin, M. G. (2006). Zapisi 2000 hoda [Notes of 2020]. Dnepropetrovsk : SICH, 2006. 208 p. [in Russ.].
5. Ortis, Liza M. (2003). «Ya»/inshyy (self/other) // Entsyklopediya postmodernizmu. Kyiv : Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnovy». [in Ukr.].
6. Khalapsis, A. V. (2017) Zerkalo Klio: metafizicheskoye postizheniye istoriy [Mirror Clio: metaphysical understanding of history] : monohrafiya. Dnepr : Serednyak T. K.. 380 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Mykhailo Murashkin. The right to freedom of opinion and tolerance. Today there is a problem of the right to freedom of thought in the religious sphere. Hence, the task is to prove the possibility of tolerance between different religious denominations, and therefore to show the impossibility of absolute tolerance in society between people.

Tolerance implies treating another person as an equal in dignity. For such an attitude, a person often has to consciously extinguish the feeling of rejection of another person. For example, not accepting the manners of another person, his way of gesturing or manners of speaking, and so on. A religious person must consciously extinguish the rejection of other rituals.

Religious tolerance is a form of tolerance that is necessary in the conditions of coexistence of competing churches. And this rivalry is tougher than the rivalry of the church with the secular. The reasons for this situation lie in the fact that the churches have their own specific material income and therefore fight for the parishioners, for their involvement in their church.

Rejection of violence and coercion in matters of religion enables society to avoid the greater evil of social instability in comparison with the irritating times, not the life actions of believers, but actions that do not violate universal values.

Religion in general, despite its fantastic ideas and mythological positions, still focuses on life, to affirm such a value as human life. And this makes it possible to take into account a certain wisdom of the followers for the sake of generalizing worldviews, in which human life is in the first place as an inviolable value, without which human life loses meaning.

In a democratic society there is a possibility of tolerance between different religious denominations. But there is also the impossibility of the existence of absolute tolerance in both secular and religious life. That is, everyone can have their own opinion.

Keywords: *human rights, freedom of opinion, tolerance, religion, religious and mystical culture.*

УДК 316.347.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-75-80

Наталія КОМИХ[©]

кандидат соціологічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

«СУСПІЛЬСТВО ВРАЖЕНЬ» ЯК ПРОСТІР РОЗГОРТАННЯ ПРОЦЕСІВ ТРАНСФОРМАЦІЇ РОЗУМІННЯ ПРАВА

У статті здійснено спробу розглянути ключові характеристики «суспільства вражень», що обґрунтовують соціальну межу трансформації теоретичного розуміння права в межах постмодерністської парадигми. Стрімкі соціальні зміни, що відбуваються в наш час у суспільстві описують концептами: поняття/метафори як емоції, спектакль (у тому числі й спектакль судочинства), враження, театралізація, видовищна візуалізація, емоційність, віртуальність. Характер поточних перетворень до кінця незрозумілий. У теоретичному науковому дискурсі мова йде про: інформаційну, візуальну, технологічну революції. Сучасне право трансформується разом із суспільними змінами. Виникають нові простори для реалізації права, зокрема віртуальний. З'являються та набувають популярності критичні правові дослідження, феміністська теорія права, семіотична теорія права. З огляду на тектонічні суспільні зміни різнорідного порядку, сучасні теоретики права визнають, що відбувається парадигмальна зміна: від традиційних істин до нематеріалістичних, плюралістичних, контекстуальних означень права, а відтак від легального правосуддя до правосуддя творчого.

Ключові слова: суспільство вражень, постмодерністські теорії, інформаційна революція, віртуальність, право, естетизація, гіперреальність, симулякр, правові дослідження, творче правосуддя.

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються сьогодні у світі, все частіше розглядаються й аналізуються теоретиками в термінах постмодернізму. Саме тому виявляється доцільним звернутися до встановлення сутнісних особливостей сучасного суспільства, відносно якого активно застосовуються такі поняття/метафори? як емоції, спектакль (у тому числі й спектакль судочинства), враження, театралізація, видовищна візуалізація, емоційність. Зрозуміло, що справа не лише у термінології. Остання відображає процес зміни середовища існування людини.

Слід також зазначити, що в наш час світ переживає чергову революцію в системі виробництва значень. Так само, як в епоху неоліту в результаті аграрної революції з'явилося сільськогосподарське виробництво, що заклало основи людської цивілізації, а в історичний час промислової революція ознаменувала перехід від доіндустріального до індустріального суспільства – на наших очах відбувається ще одна революція в засобах виробництва. Оскільки характер поточних перетворень до кінця незрозумілий, у теоретичному науковому дискурсі мова йде про: інформаційну революцію – оскільки основним об'єктом стає інформація; візуальну (пов'язану з процесами домінування візуального простору) та технологічну (пов'язану з розвитком віртуального простору, штучного інтелекту, роботизацією). Зазначені трансформації безумовно впливають на переформатування права, як соціального явища.

Варто зауважити, що право існує тільки у поєднанні з іншими соціальними явищами. Не існує права без культурної, політичної, економічної, психологічної контекстуації. Право обумовлене соціумом, тож і досліджувати його потрібно виключно з урахуванням специфіки останнього.

Проблематика, що сьогодні називається «суспільством вражень», має безперечний інтерес для досліджень у межах соціології, зокрема – соціології права. Саме у сфері досліджень соціології права тема «суспільства вражень» безпосередньо перетинається з тенденціями, глибинними трансформаціями, що відбуваються у сучасному суспільстві

© Н. Комих, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8585-320X>

komnata76.nk@gmail.com

на інституційному рівні, у формуванні смислів та значень форм соціального контролю соціальної поведінки індивіда. У цій площині розгортається цілий ряд соціокультурних проблем, на думку постмодерністів – формування особливої мови сучасної суб'єктивності, множинності та ситуативності способів поведінки в сучасному суспільстві. А, отже відбувається процес фрагментації соціальної поведінки індивідів, що не може не відбиватися на розумінні змісту права. Розвиток постмодерністських уявлень про право спирається на такі теоретичні поняття, як творче правосуддя, перспективістська раціональність, системна теорія істини, судовиробництв. Сучасне суспільство опинилося в ситуації стрімкої появи нових видів права, наприклад – права людини в інтернеті. Поява нового простору соціальної взаємодії індивідів обумовило потребу в проголошенні та захисті, упорядкуванні нових форм правового мислення.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми.

Теоретичне осмислення соціокультурної специфіки сучасного суспільства, природа якого стає дедалі все більше симулятивною, знаково-символічною, «гіпперреальною» знаходимо в роботах таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як Ж. Бодрійяр, С. Леш, Ф. Гваттари, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Ю. Кристевої, Ж. Лакана, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко. Аналіз проявів процесів у сфері права викликав необхідність звернення до корпусу джерел, що безпосередньо стосуються питань теоретичного осмислення феномену розуміння соціальної конекстуації та змісту права. Це перш за все роботи таких авторів: соціології права (Б. Кістяківський, В. Кульчар, В. Кас'ян, А. Демичева), філософії права (К. Дузінас, Б. Мілкевік), правознавство (В. Лапаєва, А. Поляков, В. Братасюк). Залежність форм та змісту права від соціокультурного контексту розгортання соціальних процесів підкреслює Е. Скиба. Дослідниця розглядає трансформацію права через функції філософії права та доходить до висновку, що основою громадянської компетентності є повага до прав людини [4]. Однак, у науковому дискурсі приділяється недостатньо уваги аспектові аналізу права як соціальної реальності. Реальності, що відчула лінгвістичний, антропологічний та прагматичний вплив змін гуманітарного знання, а, відтак, набула, у постструктуралістському розумінні ознак тексту, що створюється індивідом в результаті соціальної взаємодії, яка розгортається в певному соціокультурному просторі. Одним з таких специфічних просторів є, за визначенням соціологів, «суспільство вражень». А, отже, право – це процес відтворення правової реальності в специфічних соціокультурних умовах.

Мета статті полягає в характеристиці суспільства вражень як простору для розгортання розуміння права в рамках постмодерністської парадигми.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві діяльність юриста розуміється, як пошук в кодексах та законах певної комбінації правових норм для вирішення справи, конфліктної ситуації. Однак, прихильники постмодерністських теорій стверджують, що в сучасному суспільстві право динамічна система, яка постійно змінюється. Специфіка змісту права залежить від соціокультурних умов розгортання правової діяльності. Однією з таких реальностей є суспільство вражень.

Із точки зору економічних підстав виникнення суспільства вражень безпосередньо пов'язане з постіндустріальним капіталізмом. Теорія постіндустріального суспільства отримує закінчене формулювання в роботі американського соціолога Д. Белла «Майбутнє постіндустріальне суспільство: досвід соціального прогнозування» [1]. Белл виділяє декілька ключових моментів постіндустріального суспільства: більша частина робочої сили зосереджена у сфері послуг, а не в сільському господарстві або на виробництві; зростає роль професійного і технічного класу, процес індустріалізації породив тип частково кваліфікованого робітника, якого можна навчити додатковим навичкам буквально за кілька тижнів; відбувся переворот у відношенні до знання [1].

Слід зазначити, якщо в індустріальному суспільстві головну роль у виробництві виконувала робоча сила та індустріальна техніка, то в постіндустріальному суспільстві у виробництві на перший план виходить ряд інших факторів – сервіс знання, інформація, нарешті, емоційні фактори, такі як емоційна робота. До сучасного наукового обігу поняття емоційної роботи було введено соціологом А. Хохшильд [5]. Емоційна робота, згідно з Хохшильдом, це «керування почуттями, зображення публічної особи і тілесна демонстрація»; «емоційна праця продається по заробітній платі і, отже, має мінову вартість» [5, с. 87]. Поясняючи значущість емоційної складової, Г. Шульце в роботі «Суспільство переживань: культурсоціологія сучасності» [6], зазначає, що в повоєнний час ставлення людини до споживаних благ і послуг змінюється. Ці зміни стосуються

цінності продукту, про що свідчить зміна рекламного позиціонування продуктів. Якщо раніше в рекламі увага споживача загострювалась на якості продукту, його технічній досконалості та довговічності, то тепер акцентується емоційна цінність (Erlebniswert) пропозиції [6, с. 14].

Таким чином, концепції «суспільства переживань/вражень» фіксує складні культурні зміни, які відбулися в сучасному суспільстві. Зміна споживчої орієнтації з зовнішнього (утилітарного) на емоційно внутрішнє дозволяє говорити про кардинальну зміну культурних, соціальних і політичних аспектів сучасного суспільства, рисою якого все виразніше стає театралізація.

Наукову цінність мають ідеї Г. Дебор стосовно життя суспільства, у якому, на думку дослідника, панують умови виробництва, як неосяжне нагромадження вистав. Під виставою Дебор Гі розуміє суспільні відносини між людьми, опосередковані образами. Спектакль – це постійне відтворення самого спектаклю, який визначає зразки і норми поведінки. Водночас, суспільство не є суспільством видовища, а суспільством споглядання. Глядач Г. Дебора – це синонім публіки. Тут є припущення, що якщо публіка активно сприймає моделі поведінки, то в майбутньому вона буде їх відтворювати [3].

Аналіз суспільства-спектаклю, що здійснює Г. Дебор, призводить до думки, що в епоху постмодерну засоби масової комунікації стають і основним інструментом соціалізації, конкурувати з якими не здатні ні сім'я, ні школа. Штучний світ образів, який формує мас-медіа, відокремлює індивіда від реальності, і «чим більше він споглядає, тим менше він живе, чим більше він погоджується визнавати себе в панівних образах потреб, тим менше він розуміє власне існування і бажання. Зовнішній характер вистави по відношенню до людини з чинним полягає в тому, що його власні вчинки належать вже не йому самому, а іншому – тому, хто їх йому пропонує. Дебора доходить невтішного висновку про те, що в суспільстві спектаклю усувається історична свідомість, оскільки, якщо яка-небудь подія не стає надбанням ЗМІ, то його нібито не існує. Можна сказати, що Г. Дебор передбачив погляди Ж. Бодрійяра про гіперреальність, кажучи про те, що «спектакль не є яким би то не було доповненням до реального світу, надбудовою до нього або декорацією. Це наріжний камінь нереальності реального світу» [3, с. 25].

Розглядаючи специфіку сучасного суспільства як «суспільства вражень», слід зазначити ще один принциповий момент. Якщо в період індустріального розвитку спосіб життя був заснований на матеріальному виробництві, то спосіб життя сучасного суспільства ґрунтується на інформаційних технологіях. На новому етапі технологічного розвитку людство зіткнулося з проблемами соціального і морального характеру – перевантаження інформацією, яка призводить до постійних стресів, поглинання особистості інформаційними технологіями; маніпулювання ЗМІ свідомістю людини, занурення його в віртуальні світи, що, безумовно, призводить до порушення соціального процесу і руйнування звичного фізичного середовища.

Особлива роль в обґрунтуванні ідей суспільства вражень належить Ж. Бодрійяру, який вважав, що відмінною рисою епохи постмодерну є споживання, яке передбачає не просто споживання речей для задоволення життєвих потреб, а споживання знаків і символів. Ж. Бодрійяр також розвиває думку про те, що людей в розвинених суспільствах пов'язують не демократичні цінності, а споживання, «яке забезпечує диференціацію людей і їх схожість, задану певними споживчими моделями» [2, с. 257]. Так, поступово з споживаних знаків складається «мова», що дозволяє значимо спілкуватися з оточуючими: споживані товари можуть красномовно розповісти практично все про їхніх власників, що належать до однієї споживчої групи. Символічне споживання призводить до порушення соціальних зв'язків, Ж. Бодрійяр говорить про «кінець соціального», так як люди перестають відрізнятися за соціальним походженням або положенням, а розрізняються лише за знаками, які ними споживаються.

Стрижнем теорії Ж. Бодрійяра є концепція символічного обміну, яка і призводить його до утвердження «гіперреальності». Під гіперреальністю Бодрійяр розуміє симуляції чогось, коли стирається опозиція між дійсністю і знаками і все стає симулякром. Гіперреальність – це символічне відображення дійсності [2, с. 243]. І політика, і економіка, і сексуальність знаходять форму гіперреальності, так як відбувається заміна реального знаками реальності, утвердження ілюзії творчості, прекрасного, доброти. Відтепер реальність підміняється газетними шпальтами, телерепортажами і телешоу,

Інтернетом.

Отже, гіперреальність створюється образами-знаками, які Ж. Бодрійяр називає симулякрами. Сприйняття дійсності сучасною людиною більше не є безпосереднім, а поступово замінюється симуляцією, і окремі об'єкти перетворюються в симулякри. У результаті відбувається відрив від реального світу, названий Ж. Бодрійяр гіперреальністю. Симулякр – це образ відсутньої дійсності, порожня форма, знак, за яким не стоїть якась реальність. Згідно Бодрійяру, технологічний розвиток призводить до функціональних змін основних агентів комунікації. Медіа стають анти медіаторами, вони більше не транзитивні, тобто не в змозі забезпечити повноцінний обмін між суб'єктами, лиш за умови симуляції їх комунікативної рівності.

Сучасна людина знаходиться в мережах постійної спокуси, оскільки бажання того, хто їй піддається, ніколи не буде задоволено. У суспільстві вражень, в суспільстві споживання спокуса замінює смисл людського існування і одночасно вказує на його повну відсутність, відбувається заміна справжніх цінностей уявними і не існуючими. Усе це породжує у сучасної людини відчуття перенасиченості, незадоволеності і, у підсумку, призводить до відсутності будь-яких бажань.

Важливою складовою суспільства вражень є віртуальна реальність. Можна стверджувати, що заміщення реальності симуляцією є не що інше як віртуалізація – ще одна характерна особливість перебігання процесу естетизації. Естетизація зачіпає сам процес виробництва, що знаходить вираз у створення нових матеріалів і технологій. На рівні буття індивідуального існування ми виявляємо стилізацію суб'єкта та різноманітність життєвих стилів, рух в сторону homo estheticus – чуттєвого, гедоністичного, з розвиненим смаком. Зміни сучасного світу стрімкі й, безумовно, впливають на ставлення людей до подій, речей і звичного укладу життя. Перехід від реальності взаємодії з існуючими фізичними об'єктами та процесами до реальності віртуальної – наприклад, до покупок в інтернеті, спілкування, прогулянок по містах і музеях світу, навчання онлайн – призводить до того, що людина має справу з імітацією. І якщо в епоху модерну людина жила в соціальній реальності та спілкувалася з конкретними людьми, то в світі постмодерну, в епоху віртуальної реальності, спілкується з образами. Так відбувається глобальна трансформація всіх сфер його життя і перехід до віртуальної реальності.

Отже, у сучасному суспільстві відбуваються глибинні процеси трансформації. Саме в концептах естетизації, спектаклю, емоції, враження, екстазу, симулякр, гіперреальність представники постмодернізму прагнуть описати соціальну реальність. Основні особливості суспільства вражень полягають у домінуванні множинності, ситуативності, відсутності ієрархічного порядку, постійна «плинність» соціального та віртуалізація. Віртуальна реальність набуває все більшого значення в житті індивіда та суспільства в цілому. Саме ця реальність породжує нові значення права та можливості вирішення проблем правового раціоналізму, законослухняності, бажання відповідальності, індивідуальної та групової єдності.

За думкою постмодерністів еволюцію права можна розглядати від так званого класичного правознавства або періода, коли право, застосування правових норм ґрунтується на вірі, що норми є стійкими та непорушними до періода «прагматичного» права. Домінуюча теорія права в ХХ столітті є інструментальна. Закон є інструментом, який здатний забезпечити соціальний порядок: його легітимність базується на здатності забезпечувати та гарантувати суспільні цілі. Однак, з огляду на зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві важко визначити загальні суспільні цілі, а ще складніше з'ясувати стратегії. Отже сучасне право трансформується разом з суспільними змінами. Відбувається зміна парадигми правової думки. З'являються та набувають популярності критичні правові дослідження, феміністська теорія права, семіотична теорія права. Сучасні теоретики права визнають, що можлива зміна парадигмальна: від традиційних істин до нематеріалістичних, плюралістичних, контекстуальних. Право саме собою є тільки культурною обумовленою дискурсивною формою. А отже, авторитет права ґрунтується на метонормі. Теорія та практика сучасного ліберального права базується на концепції мови, згідно з якою слова та поняття можуть адекватно та об'єктивно передати значення подій. Професійна юридична мова використовує абстрактні поняття, такі як об'єкт, суб'єкт, закон, суспільство та ін., та будує на них правові норми. У складному суспільстві початку ХХІ століття критерії раціональності розмиваються, тому що виникають групи населення, які мають власні оцінки ситуації, владні преференції та потреби.

Прагматична точка зору у правовій теорії проявляється у розгляді права як другорядного явища або процесу, що формується позаправовими факторами, такими, як історія, економіка, культура тощо. Вирішення проблем різнорідного соціального порядку, у межах якого ми живемо, згідно з уявленнями постмодернізму, можливо здійснити шляхом заміни легального правосуддя правосуддям творчим. Під творчим правосуддям постмодерністи розуміють правосуддя активного суспільства, що ґрунтується на переформулюванні формальних категорій, із якими працюють юристи, щоб перетворити їх на функціональні категорії.

Висновки. Отже, концепція «суспільства вражень» фіксує складні культурні зміни, що відбулися в сучасному суспільстві. Зміна споживчої орієнтації з зовнішнього (утилітарного) на емоційно внутрішнє дозволяє говорити про кардинальну зміну культурних, соціальних і політичних, правових аспектів сучасного суспільства. Виявляється, що в епоху візуальної, видовищної культури, спрямованість і характер соціальних процесів, що протікають в суспільстві починають визначати засоби медіа. Штучний світ образів, який формує мас-медіа, відокремлює індивіда від реальності. Сприйняття дійсності сучасною людиною, як показав Бодрійяр, більше не є безпосереднім, а поступово замінюється симуляцією, і окремі об'єкти перетворюються в симулякри. В результаті відбувається відрив від реального світу, названий Бодрійяр Ж. гіперреальністю. Симулякр – це образ відсутньої дійсності, порожня форма, знак, за яким не стоїть якась реальність.

На думку науковців, які працювали в цій площині логіки, можна стверджувати, що у суспільстві вражень будь яка подія перетворюється на видовище. Для позначення цього процесу перетворення «речей» на образи вчені використовують різні поняття: медіатизація, інсценізація, театралізація, симуляція. Усі разом вони є індикаторами/характеристиками процесів трансформації змісту права.

Список використаних джерел

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования. Москва :Academia, 1999. 956 с.
2. Бодрийяр Ж. Система вещей ; пер. с фр. С. Зенкина. Москва : Рудомино, 2001. 234 с.
3. Дебор Г. Общество спектакля ; пер. с фр. С. Офергаса, М. Якубович. Москва : Логос, 2000, 224 с.
4. Скиба Е. К. Роль філософії права у формуванні свідомості суспільства сучасної формації. *Грані*. 2020. № 5. С. 64-76.
5. Hochschild A. Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology*. 1979. №85. P. 551-575.
6. Schulze G. Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart. N. Y.: Campus Verlag. 2005. 612 p.

Надійшла до редакції 09.12.2021

References

1. Bell, D. (1999). Gryadushcheye postindustrial'noe obshchestvo: opyt sotsyal'nogo prognozirovaniya [The future post-industrial society: the experience of social forecasting]. Moscow : Academia, 956 p. [in Russ.].
2. Bodriyar, Zh. (2001). Sistema veshchey [The system of things] ; per. s fr. S. Zenkina. Moscow : Rudomyno, 234 p. [in Russ.].
3. Debor, G. (2000). Obshchestvo spektaklya [Society of Performance] ; per. s fr. C. Ofertasa, M. Yakubovich. Moscow : Logos, 224 p. [in Russ.].
4. Skyba, E. K. (2020). Rol' filosofiyi prava u formuvanni svidomosti suspil'stva suchasnoyi formatsiyi [The role of philosophy of law in building the consciousness of society of modern formation]. *Hrani* № 5, pp. 64-76. [in Ukr.].
5. Hochschild, A. (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology*, № 85, pp. 551-575.
6. Schulze, G. (2005). Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart. N. Y. : Campus Verlag, 612 p.

ABSTRACT

Nataliia Komykh. «Society of impressions» as a space for developing processes of transformation of understanding right. The article attempts to consider the key characteristics of the «society of impressions», which set the social framework for the transformation of the theoretical understanding of right within the postmodern paradigm. Rapid social changes taking place in society today are described by concepts: concepts / metaphors as emotions, performance (including performance of justice), impressions, dramatization, spectacular visualization, emotionality, virtuality. The nature of

the current transformations is completely unclear, in the theoretical scientific discourse we are talking about: information, visual, technological revolution. The main features of the society of impressions are the dominance of plurality, situationality, lack of hierarchical order, constant «fluidity» of social and virtualization. Virtual reality is becoming increasingly important in the life of the individual and society as a whole. It is this reality that gives rise to new meanings of law and the possibility of solving the problems of legal rationalism, obedience to the law, the desire for responsibility, individual and group unity.

Modern rights is being transformed along with social change. Critical legal research, feminist theory of law, and semiotic theory of law are emerging and gaining popularity. Modern theorists of law recognize that there is a paradigmatic change: from traditional truths to immaterial, pluralistic, contextual definitions of law, and thus from legal justice to creative justice. Law is only a culturally conditioned discursive form. The theory and practice of modern liberal law is based on the concept of language, according to which words and concepts can adequately and objectively convey the meaning of events. Professional legal language uses abstract concepts, such as object, subject, law, society, and builds legal norms on them. In a society of impressions, the criteria of rationality are blurred, because there are groups of the population who have their own assessments of the situation, government preferences and needs.

Keywords: *society of impressions, postmodern theories, information revolution, virtuality, right, aestheticization, hyperreality, simulacrum, legal research, creative justice.*

УДК 347.469.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-80-85

Юрій КРАМАРЕНКО ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТНОЇ СФЕРИ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ МЕДІАТОРА ЯК ЗАПОРУКА НАДАННЯ ЯКІСНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДОПОМОГИ

16 листопада 2021 року в Україні прийнято Закон України «Про медіацію», яким визначено правові основи проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), статус медіатора та вимоги до його підготовки. Для визначення предметної сфери підготовки медіатора у статті проаналізовано сутність та роль медіації та медіатора у вирішенні правових спорів. Визначено основні професійні функції медіатора та компетентності, що мають бути сформовані у нього для якісного надання допомоги. Зроблено висновок про те, що крім правових знань, необхідними є знання в інших сферах, предметом яких є людина, її сприйняття, поведінка, відношення до оточення, закономірності за якими відбувається самовираження особистості чи зміна її переконань тощо. До таких наук належать лінгвістика, психологія, педагогіка, менеджмент та інші, що предметно пов'язані із ними, наприклад, кібернетика, соціологія тощо.

Ключові слова: *медіатор, медіація, компетентності, конфлікт, спір, переговори, врегулювання.*

Постановка проблеми. Відомо, що не існує двох людей з абсолютно однаковими поглядами на навколишній світ та переконаннями. Сучасні інформаційні та комунікативні технології суттєво змінюють світоглядні концепції багатьох людей та впливають на взаємовідносини. На додачу до цього можна спостерігати зростання кількості джерел інформації, розширення можливості її обігу та комунікації з іншими споживачами, а також суперництво за увагу, прихильність та дозвілля пересічних осіб між різними суб'єктами впливу на суспільні та економічні відносини. Ці фактори відбуваються на тлі занепокоєння, розгубленості та невпевненості значної частини населення [1]. Вказане дає підстави для припущення зростання рівня конфліктності як на побутовому, так і глобальному рівні. Питання вирішення конфліктів вже довгий час є предметом досліджень науковців й аналітичних центрів всього світу, а також стають

© Ю. Крамаренко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9023-6302>

ykramlawyer@gmail.com

темою дискусій суспільних і політичних діячів. Завдяки цьому на сьогодні напрацьовано досить значний обсяг інструментів та заходів, що дозволяють вирішувати конфліктні ситуації. Проте, внаслідок змін як на індивідуальному, так і колективному рівні, ці питання не втрачають своєї актуальності та затребуваності суспільством.

Однією із форм, що дозволяє з мінімально можливими втратами вирішувати конфліктні ситуації побутового та правового характеру є медіація. 16 листопада 2021 року в Україні прийнято Закон «Про медіацію» [2]. Згідно тексту законопроекту, поданого до другого читання (далі – законопроект), медіація визначається як «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів». У ч.1 ст.9 законопроекту визначено, що медіатором може бути «фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном». На сьогодні в Україні відсутні стандарти чи більш-менш усталені вимоги до компетентностей, що повинні бути сформовані у фахівців цієї сфери. Розробка напрацювань з цього питання дасть можливість не тільки удосконалювати роботу медіаторів, а й визначити пріоритети та напрямки такої підготовки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання врегулювання складних ситуацій та конфліктів були предметом досліджень фахівців різних сфер, таких як управління, психологія, педагогіка, економіка, міжнародні відносини та правознавство. Серед осіб, які сформували підґрунтя для таких досліджень можна назвати Р. Акоффа, А. Рапопорта, М. Розенберга, К. Юнга, Т. Шеллінга та інших. В Україні питанням медіації присвячені роботи О. Кармази, Н. Крестовської, Н. Мазаракі, К. Наровської, Л. Романадзе та інших.

Метою статті є визначення предметної сфери компетентностей, якими необхідно володіти медіатору для вирішення професійних завдань.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб визначитися з особистими якостями та компетентностями особи, яка проводить процедуру позасудового врегулювання спору у формі медіації, необхідним є розуміння сутності спору (конфлікту) та ролі медіації і медіатора в ньому.

Спір та конфлікт можна розглядати як синоніми, з різницею в тому, що для конфлікту притаманна особлива гострота суперечки. Їх суть полягає у наявності різних поглядів та відсутності домовленості щодо фактів та обставин, що мають суттєве значення для сторін. Конфлікт (спір) може бути як результатом зіткнення різних поглядів чи інтересів, так і засобом для досягнення певних цілей окремих сторін або інших осіб, які не є безпосередніми учасниками (штучно створений конфлікт). Прикладом останнього є створення корпоративного або управлінського конфлікту для здійснення рейдерської атаки та заволодіння майном суб'єкта господарської діяльності чи правом його управління.

Для того, щоб позбутися конфлікту або зменшити його інтенсивність, окремі фахівці виділяють три основні способи впливу на нього.

1. Усунути – це «така зміна в оточенні конфлікту, за якої його учасники перестають конфліктувати між собою».

2. Розв'язати – «така зміна у поведінці чи властивостях одного чи обох учасників, при якій вони більше конфліктують один з одним».

3. Вирішити – «вибір одним із учасників такого способу дій з безлічі доступних, який максимізував би його очікувану питому цінність».

При цьому «усунути або розв'язати конфлікт означає позбутися його», а вирішити «вчинити якнайкраще в даній конфліктній ситуації» [3, с.195].

Медіація є однією з альтернативних методів вирішення спорів, поряд з такими як переговори, арбітраж, третейські суди тощо. Аналізуючи публікації за темою медіації, можна помітити, що в різних країнах та сферах застосування вона розглядається по-різному [4]. Медіацію, разом з переговорами та арбітражем відносять до альтернативних методів вирішення спорів, при цьому «переговори відрізняються від медіації тим, що сторони спілкуються без посередництва нейтральної сторони», а арбітраж – «тим, що арбітр має право ухвалити остаточне рішення стосовно спору» [5, с.61-64].

Не вдаючись до особливостей визначення поняття медіація, слід зазначити, що це «закритий процес, під час якого нейтральна третя сторона, яка називається медіатором, допомагає зацікавленим сторонам проаналізувати та спробувати врегулювати їхній спір», при цьому медіатор «не має повноважень ухвалювати рішення замість сторін, але

може допомогти сторонам знайти взаємно прийнятний вихід із конфлікту» [5, с.61-62].

Фахівці виділяють три основні виміри спору (конфлікту) – правовий, комерційний та емоційний, при цьому судові процедури стосуються виключно правової сторони, а медіація дозволяє «розглянути усі виміри спору» [5, с.36-37]. Як слушно зазначає Я.Зейкан, для правових спорів ключовим питанням є можливість позитивного вирішення справи в суді та обґрунтованість вимог. Під позицією у цивільній справі він бачить «результат, якого хоче домогтися особа, або її представник, лінія поведінки в суді, розроблена і спрямована на досягнення позитивного результату», при цьому вона включає в себе такі складові частини як «законність вимоги або спірного інтересу» і «можливість довести в суді ці вимоги» [6, с.29]. Ці питання є характерними для визначення правових перспектив будь-якого спору. Для визначення судової перспективи необхідно аналізувати і контраргументи іншої сторони, проте для медіації ключовим є законність та обґрунтованість вимог не однієї із сторін, а всіх учасників спору. А це дещо змінює підходи до аналізу ситуації, котра стала причиною спору.

Роль (функції) медіації в Україні можна розглядати принаймні в двох площинах. По-перше, зменшення рівня конфліктності в суспільстві, і, по-друге, розвантаження судової системи та спрощення процедури вирішення окремих правових спорів.

В широкому розумінні роль медіатора у правовому спорі можна визначити в наступному.

1. Створення та забезпечення належної комунікації між сторонами. За мету тут ставиться досягнення розуміння взаємних вимог, інтересів та очікувань, забезпечення однозначності тлумачення та розуміння основних фактів та обставин спору (конфлікту).

2. Переведення конфлікту з емоційної площини в раціональну. Вказане досягається за рахунок забезпечення уникнення емоційно забарвленої лексики, взаємних образ, оціночних суджень тощо.

3. Допомога в дослідженні проблемної ситуації та пошуку варіантів її вирішення. Для цього необхідним є визначення поточного стану, можливостей, ризиків, альтернатив та можливих прогнозів.

4. Управління процесом (процедурою медіації), роз'яснення вимог чинного законодавства та цілеспрямований вплив на учасників щодо пошуку варіантів вирішення проблемної ситуації.

5. Фіксація процесу медіації та оформлення або допомога в оформленні результатів досягнутих домовленостей.

З огляду тексту законопроекту, поданого до другого читання, медіація в Україні спрямована на регулювання та запобігання будь-яких конфліктів (спорів), а отже може застосовуватись до будь-яких відносин. Проте, можливість укладення угоди за результатами медіації ставить її результати у статус юридичного факту (юридичного акту), що створює правові наслідки для її сторін.

Ще однією особливістю медіації в Україні є те, що медіація проводиться «шляхом переговорів» (п.4 ч.1 ст.1 законопроекту). Для цього медіатор може «здійснювати комунікацію, досягати порозуміння та проводити переговори» (ч.4 ст.7 законопроекту), керувати процедурою медіації (п.7 ч.1 ст.12 законопроекту) та визначати її методику (п.1 ч.1 ст.11 законопроекту). Медіатор не може надавати сторонам медіації консультації та рекомендації щодо прийняття рішення по суті конфлікту (спору) (п.2 ч.2 ст.7 законопроекту), при цьому його консультації та рекомендації можуть стосуватись «порядку проведення медіації та фіксування її результатів» (ч.5 ст.7 законопроекту) [2]. Отже, основні функції полягають у забезпеченні комунікації та управлінні процедурою переговорів. Враховуючи, що сфера медіації стосується переважно майнових та особистих немайнових відносин, що складають предмет регулювання цивільного права, якому притаманна юридична рівність та диспозитивність, то такі формулювання правових норм не є обмеженнями дій медіатора у процедурі, метою якої є позбавлення сторін конфліктної ситуації.

Враховуючи поставлені перед медіатором завдання, можна визначити предметну сферу знань, вмінь та навичок якими він повинен володіти. Проте така задача стає досить складною, оскільки вимагає оперування категоріями з різних сфер. З цього приводу доречним вказати на вислів 60-х років минулого століття, що надано в праці «Про цілеспрямовані системи»: «Але в міру того як плоди наукової праці почали широко застосовуватися для поліпшення нашого матеріального добробуту, стали розвиватися спеціалізовані області, і шляхи наукової діяльності вчених дедалі більше розходилися.

Нині більшість із нас задовольняється інтенсивною розробкою своїх власних маленьких городів науки, лише інколи знаходячи задоволення в тому, щоб поговорити з сусідами через паркан, коли ми вступаємо в дискусію, критикуємо один одного або виставляємо напоказ свою продукцію» [3, с. 12]. Наявні в Україні стандарти вищої освіти не завжди дозволяють охопити значний обсяг дисциплін та сфер науки.

Ключовим в роботі медіатора є забезпечення комунікації, яка залежить не тільки від правильного застосування термінології щодо предмету спору, а й розуміння семантичних властивостей слів, якими оперують учасники під час спілкування. Останнє є предметом вивчення лінгвістики. Важливим є також розуміння методів ненасильницького спілкування, що розроблені Маршаллом Розенбергом і котрі засновані «на мові та комунікативних навичках, які посилюють нашу здатність залишатися людьми навіть у складних ситуаціях» [7, с.26].

Людина, її внутрішній світ, поведінка, взаємодія з іншими та здатність до навчання є предметом таких наук, як психологія (соціальна психологія), педагогіка (дидактика), менеджмент. Інструментарій вирішення спорів та конфліктів напрацьовано теорією та практикою переважно саме в цих сферах знань, а також в інших, науках що предметно пов'язані із ними. Так, наприклад у кібернетиці досліджуються питання обігу інформації та поведінки систем за різних умов та обставин. Використання цих знань дозволяє медіатору під іншим кутом зору аналізувати дії учасників конфлікту, встановлювати їх мету та прогнозувати зміни у їхній поведінці.

Знання основних закономірностей сприйняття та формування (зміни) переконань, дозволяють медіатору правильно обирати засоби і форми донесення інформації й скеровувати учасників спору чи конфлікту від суперечки до пошуку варіантів її вирішення. Розуміння особливостей поведінки людини та спостережливність, дозволяють вчасно виявляти дійсні наміри або бажання учасників, що інколи відрізняються від задекларованих на початку спілкування.

Вміння приймати рішення, структурувати процес та управляти його перебігом дозволяють медіатору більш якісно керувати процедурою та вчасно корегувати власні дії та рішення щодо обрання засобів та методів впливу на ситуацію.

Оскільки підставою для медіації є переважно спір у галузі права, а процедура закінчується угодою, то для медіатора є необхідними знання щодо сутності правовідносин, особливостей їх регулювання в різних галузях права. Розуміння вимог цивільного, сімейного, господарського, трудового законодавства, дозволять правильно визначати конкретні дії та форми фіксації досягнутих домовленостей. Звісно, спори щодо правовідносин, врегульованих різними сферами права мають свої особливості. Як показує практика, в спорах в сфері підприємницької діяльності або за участю таких суб'єктів (переважно представників малого та середнього бізнесу) основними питаннями є вигода та збитки, на які можуть піти сторони у зобов'язаннях та поступках один одному. Для спорів, пов'язаних із спадкуванням, спільним майном чи сімейними відносинами притаманним є наявність особистісних мотивів, що ускладнює встановлення домовленості та пошук альтернативних рішень. Спори із суб'єктами владних повноважень ускладнюються відсутністю дискреційних повноважень та неможливістю діяти з підстав, чи у спосіб або в межах повноважень, прямо не передбачених законом.

Дослідниками різних сфер науки неодноразово вказувалось на різноманітність особистісного сприйняття та факторів, що впливають на поведінку людей. Так, К. Юнг зазначав, що існує принаймні вісім психологічних типів, для кожного з яких розуміння будь-чого буде різним. Він наголошував, що «основою для залагодження суперечки між різними розуміннями може послужити визнання різних типів установки, проте визнання не тільки їхньої наявності, але й того факту, що кожна людина настільки в полоні у свого типу, що виявляється нездатною до повного розуміння іншої точки зору. Поза визнанням цієї широкої вимоги насильство над іншою точкою зору може вважатися неминучим. Подібно до того, як сторони, що сперечаються перед судом, відмовляються від прямого насильства один над одним і віддають свої претензії на справедливе рішення закону та судді, так і тип, у свідомості свого власного полону, повинен утримуватися від образи, підозрілості та приниження противника» [8]. Отже, кожний спір чи конфлікт має свої особливості і не завжди може бути вирішений за допомогою медіатора, який не уповноважений на прийняття обов'язкового для сторін рішення. Проте, розуміння та правильне застосування надбань з різних сфер знань дозволяють не тільки збільшити

вірогідність позитивного результату, а й не нашкодити сторонам чи іншим чином погіршити їх становище.

Крім професійних компетенцій, також необхідними є особисті якості, що дозволяють не тільки результативно здійснювати професійну діяльність, а й викликати повагу і довіру з боку учасників спору. До таких можна віднести спостережливість, уважність, ввічливість, вміння управляти емоціями (як власними, так і оточуючих) тощо.

Якісна професійна та особистісна підготовленість медіатора є необхідною ще через те, що медіація та медіатор суттєво «програють» судовій процедурі (особливо в сфері цивільних та сімейних спорів) та переговорам, що здійснюються сторонами опосередковано через представників (адвокатів). Щодо першого, не виключено, що це пов'язано не тільки з наявним глибоким особистісним конфліктом сторін та бажанням помститися опоненту, а й неготовністю учасників спору до самостійного (хоч із допомогою) вирішення своїх складних ситуацій та сприйняття медіатора як рівного суб'єкта відносин (без наявності владних повноважень). З цього приводу завідувач сектору Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду Михайло Вайнагіт зазначив, що «якщо прогалину між альтернативним врегулюванням спору та людиною можна врегулювати законотворчим, нормотворчим шляхом, то подолання прогалини між людиною і альтернативним врегулюванням спору залежить від «внутрішнього світу» кожної окремо взятої людини» [9]. Щодо переговорного процесу за участю представників (адвокатів), то в цих випадках слід вказати на те, що ступінь довіри представникам буде більший ніж до нейтрального медіатора, оскільки перші зазвичай перевірені часом, а іноді дружніми чи іншими відносинами сторін. Тут небажання спілкування сторін один з одним через особисті мотиви, може усуватись безпосереднім спілкуванням представників. Їм легше знайти правовий компроміс, що буде відповідати інтересам їх довіритель, та донести його обґрунтованість до останніх.

Висновки. Позасудові процедури врегулювання правових спорів завжди існували, існують і будуть існувати в юридичній практиці. Ефективність їх застосування залежить не тільки від законодавчого врегулювання, а й професійних якостей фахівців, що надають правничу допомогу та готовності членів суспільства до самостійних дій, заснованих на взаємній повазі та відповідальності. Компетентності медіатора не обмежені лише суто професійною сферою – знаннями норм матеріального та процесуального права, вміннями застосовувати правові норми для життєвих ситуацій та складанням процесуальних документів. Для врегулювання конфліктних ситуацій необхідними є знання в інших сферах, предметом яких є людина, її сприйняття, поведінка, відношення до оточення, закономірності за якими відбувається самовираження особистості чи зміна її переконань тощо. Зазначене є сферою дослідження таких наук як лінгвістика, психологія, педагогіка, менеджмент, а також інших, що предметно пов'язані із ними – кібернетика, соціологія тощо. Базові знання та окремі інструментарій і надбання цих наук є ключовими для медіатора, який береться допомагати у вирішенні конфліктних ситуацій. А отже, і підготовка медіаторів повинна здійснюватись із можливістю засвоєння таких знань.

Медіація як один із альтернативних способів врегулювання спорів та конфліктів є досить новим інститутом для вітчизняного законодавства й має свої особливості. Основна роль медіатора – це створення комунікації між сторонами та забезпечення просування сторін від конфлікту чи спору до його вирішення. Не маючи владних повноважень та довірливих відносин із сторонами, йому необхідно завдяки своїм особистим якостям та професійності набувати однаково довірливого відношення з боку всіх учасників конфлікту. А це в свою чергу ставить перед медіатором досить високі критерії готовності до професії.

Список використаних джерел

1. 2020 Edelman trust barometer. URL: <https://www.edelman.com/trustbarometer>.
2. Проект Закону про медіацію. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877.
3. Акофф Р., Эмери Ф. О целеустремленных системах ; пер с англ. ; под ред. И.А. Ушакова. Москва : Сов. радио, 1974. 272 с.
4. Законодательство ЕС-ЕЭЗ о медиации. URL : <https://imimmediation.org/ru/resources/eu-eea-legislation-on-mediation/>.
5. Ерік М. Рунессон, Марі-Лоранс Гі. Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління. *Всесвітній форум з питань корпоративного управління. Фокус 4. 2007 рік.* 68 с.

6. Зейкан Я. П. Захист у цивільній справі. Науково-практичний коментар. Київ: КНТ, 2007. 488 с.
7. Розенберг М. Язык жизни. Ненасильственное общение. Москва : ООО «София Медиа», 2015. 205 с.
8. Карл Густав Юнг. Психологические типы. Перевод: София Лорие ; под редакцией В. Зеленского. Санкт-Петербург, 2001. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. 12.12.2011. URL : <https://gtmarket.ru/library/basis/4132>.
9. До питання про ефективність застосування форм альтернативного (позасудового) та досудового врегулювання спорів: що чекати від держави, а що – від людей. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/214948-do-pitannya-pro-efektivnist-zastosuvannya-form-alternativnogo-pozasudovogo-ta-dosudovogo-vregulyuvannya-sporiv-scho-chekati-vid-derzhavi-a-scho-vid-lyudey>.

Надійшла до редакції 08.12.2021

References

1. 2020 Edelman trust barometer. URL: <https://www.edelman.com/trustbarometer>.
2. Proekt Zakonu pro mediatsiyu [Draft Law on Mediation]. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877. [in Ukr.].
3. Akoff, R., Émery, F. (1974). O tselestremlynykh sistemakh [On purposeful systems] ; per angl. ; pod red. I. A. Ushakova. Moscow : Sov. radio, 272 p. [in Russ.].
4. Zakonodatel'stvo ES-EÉZ o medyatsyy [EU-EEA legislation on mediation]. URL : <https://imimediation.org/ru/resources/eu-eea-legislation-on-mediation/>. [in Russ.].
5. Erik M. Runesson, Mari-Lorans Hi. (2007). Mediatsiya konfliktiv i sporiv u haluzi korporativnoho upravlinnya [Mediation of conflicts and disputes in the field of corporate governance]. Vsesvitniy forum z pytan' korporativnoho upravlinnya. Fokus 4. 2007 rik. 68 p. [in Ukr.].
6. Zeykan, Ya. P. (2007). Zakhyst u tsyvil'niy spravi. Naukovo-praktychnyy komentar [Protection in civil cases. Scientific and practical commentary]. Kyiv : KNT, 488 p. [in Ukr.].
7. Rozenberg, M. (2015) Yazyk zhyzni. Nenasil'stvennoye obshcheniye [The language of life. Nonviolent communication]. Moscow : ООО «Sofiya Media», 205 p. [in Russ.].
8. Karl Hustav Yunh. Psikhologicheskiye tipy [Psychological types]. Perevod: Sofiya Loriye; pod redaktsyyey V. Zelenskogo. Saint-Petersburg, 2001. // Élektronnaya publykatsyya: Tsentr humanyarnykh tekhnolohyy. 12.12.2011. URL : <https://gtmarket.ru/library/basis/4132>. [in Russ.].
9. Do pytannya pro efektyvnist' zastosuvannya form al'ternatyvnoho (pozasudovoho) ta dosudovoho vrehulyuvannya sporiv: shcho chekaty vid derzhavy, a shcho – vid lyudey [On the question of the effectiveness of the use of forms of alternative (extrajudicial) and pre-trial settlement of disputes: what to expect from the state and what – from the people]. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/214948-do-pitannya-pro-efektivnist-zastosuvannya-form-alternativnogo-pozasudovogo-ta-dosudovogo-vregulyuvannya-sporiv-scho-chekati-vid-derzhavi-a-scho-vid-lyudey>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuriy Kramarenko. Defining the subject area of competence of the mediator as a guarantee of providing quality professional assistance. On November 16, 2021, the Law of Ukraine «On Mediation» was adopted in Ukraine. It defines the legal basis for mediation as an out-of-court procedure for resolving a conflict (dispute), the status of a mediator and the requirements for its preparation. The article attempts to determine the subject area of mediator training. To do this, the essence and role of mediation as an out-of-court dispute resolution procedure are analyzed. Mediation differs significantly from other forms of alternative dispute resolution, such as arbitration and negotiation. Negotiation differs from mediation in that the parties communicate without the mediation of a neutral party, and arbitration in that the arbitrator has the right to make a final decision on the dispute. The main professional functions of a mediator and the competencies that should be formed in him for quality care are identified.

The role of the mediator in a legal dispute is as follows. 1. Creating and ensuring proper communication between the parties. 2. Transfer of conflict from the emotional plane to the rational. 3. Assistance in researching the problem situation and finding solutions to it. 4. Management of the process (mediation procedure), clarification of the requirements of current legislation and targeted influence on participants to find solutions to the problem situation. 5. Fixation of the mediation process and registration or assistance in registration of the results of the agreements reached.

Important in the preparation of a mediator is the availability of thorough knowledge in the field of law. The key function of a mediator is to ensure communication between the parties to a dispute or conflict. The article concludes that the need for knowledge, skills and abilities in the areas of which the person is, his perception, behavior, attitude to the environment, the laws by which the self-expression of the individual or change his beliefs and more. Such sciences include linguistics, psychology, pedagogy, management, and others related to them, such as cybernetics, sociology, and so on. In addition to professional competencies, personal qualities that evoke respect and trust from the parties to the dispute are also required. These include observation, attentiveness, courtesy, ability to control emotions and more.

Keywords: mediator, mediation, competencies, conflict, dispute, negotiations, settlement.

УДК 341
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-86-92

Олег
НАЛИВАЙКО[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

Орина
КОВІНЕНКО[©]
здобувач
вищої освіти

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

КОЛІЗІЇ У ЗАКОНОДАВСТВІ ЯК РІЗНОВИД ЮРИДИЧНИХ КОЛІЗІЙ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, ВИДИ, ПРАВИЛА ТА СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ

Досліджено питання колізій у законодавстві як різновиду юридичних колізій, під якими мають на увазі: 1) колізії між актами (нормативними і індивідуальними); 2) колізії між положеннями (умовами) нормативних та індивідуальних актів; 3) колізії між правовими нормами. Визначено поняття, ознаки, види колізій у законодавстві, проаналізовано наявні підходи їх переборення та запропоновано авторське бачення можливих способів попередження та зменшення колізійності між нормативно-правовими актами, засобів вдосконалення законодавства.

Ключові слова: юридичні колізії, колізії в законодавстві, темпоральні колізії, ієрархічні колізії, змістовні колізії, система права, система законодавства, юридична наука.

Постановка проблеми. Сутність права – це безперервний процес виникнення, зміни та припинення міжсуб'єктних правових комунікацій. До того ж, правові норми є результатом правового впливу на суб'єктів, а їх існування можливе лише в межах соціуму. Отже, якщо немає поведінки суб'єктів, то і право є відсутнім. Можна допустити, що одне без іншого не може існувати. При цьому поведінка в суспільстві може мати місце, проте вона nebude злагодженою та мати певні рамки, а правила поведінки без суб'єктів-носіїв позбавлені соціального змісту та впливу. Необхідною умовою існування суспільства є наявність системи загальнообов'язкових правил поведінки, за допомогою яких забезпечується його єдність, не заважаючи на наявність у ньому протиріч [1, с. 33].

Питання щодо існування колізій у законодавстві вважаємо актуальним, оскільки від чіткості розуміння правової проблеми завжди залежить її вирішення. Окрім цього, налагодження функціонування механізму подолання колізій гарантує стабільність і покращення цілісної правової системи у загальному її вигляді, як сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами [1, с. 49].

Мета статті – виокремлення правових колізій, що виникають між правилами поведінки, що містяться в нормативно-правових актах однакової юридичної сили, а також полягає у наданні розуміння стосовно негативний вплив колізій у законодавстві, розгляду практики застосування норм права у випадку протиріччя одного закону змісту іншого, з'ясування сутності найпоширеніших способів вирішення колізій. 100 %

Виклад основного матеріалу. Термін «колізія» у перекладі з латинської (collisio, collide) означає «зіткнення» [2, с. 83]. На початковому етапі розуміємо поняття як зіткнення протилежних сил, мотивів, прагнень, нетотожність поглядів та/або певних інтересів.

© О. Наливайко, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2911-2108>
kafedra_zpd@ukr.net

© О. Ковіненко, 2021
jurf@dduvs.in.ua

Пояснимо значення загального терміну, яким визначаються суперечності формального типу всередині правової системи держави – юридичні колізії. Мова йде про розбіжності між: нормативно-правовими актами, нормативно-правовим актом і нормативно-правовим договором, правозастосовними актами, нормативно-правовим актом та правозастосовним; актами тлумачення норм права та подібними.

Причинами таких розбіжностей стає численність факторів, але найдомінуючими причинами колізійності сьогоденного національного законодавства, на думку Д. Лилака, є концептуальні, оскільки серед них вагоме місце належить радикальним перетворенням у суспільстві, що можуть відбуватися в процесі реформ (чи то економічних, політичних або інших), а запровадження реформ одразу свідчить про нестабільність життя суспільства та держави, про наявність багатьох думок, що розходяться між собою, серед політичних діячів, представників законодавчої гілки влади, та громадян, яким притаманно виступати випробувальним чинником усіх змін, відчувати їх на собі та показувати реакцію: подобається їм жити з новими, заданими в українському законодавстві, пунктами чи ні [3, с. 3].

До приводів появи колізій потрібно віднести ще такі, як неналежна «фільтрація» законодавства, одночасна дія нових актів і тих, що були вже скасовані, недостатня формальна визначеність термінів у нормативній базі, що веде за собою труднощі застосування права на практиці, прогалини в описі повноважень суб'єктів влади стосовно розподілу їх діяльності, через що відбувається недоречно втручання деяких осіб у державні структури, у внутрішній роботі яких вони не є компетентними.

Відповідність правилам юридичної техніки – строга вимога до сучасного законодавства, яка гарантує його якість, адже мова законів має бути максимально зрозумілою. При законотворчому процесі абсолютно кожна, навіть найдрібніша, деталь тексту нормативно-правового акту береться до уваги, так як лише одна кома може повністю змінити зміст написаної інформації в документі.

У 2008 році медіаюристи помітили, що стаття 5 Закону України «Про рекламу» вийшла в новій редакції, у тексті статті з'явилася кома. У п. 1 зазначається: «у телепередачах забороняється наводити будь-яку інформацію рекламного характеру, яка подається у вигляді дикторського тексту та/або звукового супроводу, про спонсора – виробника алкогольних напоїв, його ім'я (найменування) та/або знак для товарів і послуг, що належить спонсору» [4]. Редакційний відділ у процесі внесення правок додав кому в тексті після словосполучення «звукового супроводу», та обґрунтував це тим, що, згідно правилам синтаксису української мови, відокремлюється підрядне речення всередині головного. Така проста дія набурила депутатів на суперечку, державні службовці розділилися на дві групи за думками: одні вважали це виправлення дійсно тільки граматичним, а саме виділенням підрядного означального речення, що уточнює пояснення співвідносного головного слова, інші доводили, що у положеннях Закону України «Про рекламу» можуть виникнути колізії через один розділовий знак, оскільки читачі можуть сприйняти абзац таким, що забороняє будь-яке телевізійне спонсорство. У цій ситуації пощастило уникнути вагомих негативних наслідків через існування іншого положення статті 5, згідно з яким спонсорство алкогольних виробників на телебаченні є обмеженим, але стосовно повної заборони спонсорства мова не йде. Проте схожих випадків існує безліч, і такі ситуації для правників, перш за все, є прикладами настання наслідків під час/у процесі не досить уважної роботи.

Ознаки законодавчих колізій, що є різновидом юридичних і також мають свою класифікацію, О. Скакун, авторка понад семисот наукових праць, доктор юридичних наук, сформулювала в своєму підручнику «Теорія права і держави» таким чином:

- 1) виникають тільки між нормами права, закріпленими в законодавстві; не можуть утворюватися між нормами, вираженими в інших формах права, а також між нормою права й актом її тлумачення, між актами тлумачення;
- 2) виникають з приводу регулювання однакових фактичних обставин;
- 3) утворюються тільки у випадку різного регулювання однакових фактичних обставин принаймні двома нормами права [5, с. 301].

Для українського законодавства більш відомими видами колізій вважаються темпоральні, ієрархічні та змістовні.

Темпоральні колізії ще називаються часовими через те, що вони характеризуються виданням у різний час двох і більше норм права з однакового питання, коли під час прийняття нового нормативно-правового акта не скасовуються

інші, з якими, ймовірно, виникне неузгодженість. Із ускладненням правового регулювання, враховуючи наявність тисяч нормативно-правових актів, що потенційно можуть містити конфліктуючі норми, доведення процесу звірки всіх законів щодо їх узгодженості до ідеалу, об'єктивно є недосяжним [6, с. 17].

До ієрархічних (субординаційних) колізій належать такі, що виникають унаслідок введення в дію суперечливих актів із тотожного питання державними органами, що знаходяться на різних щаблях у вертикальній структурі законодавства, а отже, мають різну юридичну силу [7].

Під змістовними колізіями, на думку професора С. Погребняка, мають на увазі колізії чинних одночасно на одній території приписів рівної юридичної сили, що виникають у результаті часткового збігу обсягів регулювання й обумовлені специфікою регламентації суспільних відносин [8, с. 124].

Незважаючи на значний науковий доробок, досить мало розробленим залишається питання форм, способів і механізму розв'язання колізій законодавства, і це завдає шкоди державі, тому що нерідко перед громадськими діячами, судами виникає проблема «вибору правильного закону». Ситуації повинні вирішуватися знаходженням джерел конфліктів і формуванням протистоянь протилежним переконанням за допомогою колізійної норми, що вказує на матеріально-правовий закон, який можна застосувати у конкретних випадках.

Структура колізійної норми складається з обсягу (об'єму) та прив'язки (формули прикріплення). Обсягом колізійної норми називається вказівка на ті відносини, що потребують правової регламентації, а прив'язкою – вказівка на те, яке право підлягає вживанню до цих правових відносин, тобто прив'язка посилається на правопорядок, правову систему, за допомогою якої будуть урегульовані зазначені відносини [9].

Існують загально визнані принципи вирішення колізій у правовій сфері, а прикладом такого є принцип пріоритету норми вищої юридичної сили [10, с. 57]. Конституція України має пріоритет перед усіма іншими законами, тож пріоритет полягає у визначенні ступеня юридичної сили одного нормативно-правового акту стосовно іншого.

Напрацьованих принципів вирішення колізій у праві, окрім вищезгаданого, ще достатньо таких, що широко використовуються, зокрема, принцип пріоритету спеціальної норми перед загальною та принцип пріоритету норми, яка була прийнята пізніше та має більшу відповідність з об'єктивними стандартами, що розвинулися в правовій сфері з плином часу.

Під згадкою будь-якого механізму мається на увазі специфічна динамічна система елементів. На думку Я. Ленгера, елементами механізму вирішення правових колізій виступають: суб'єкти (правотворчий орган; суб'єкт, що тлумачить норму права, суд); принципи та норми, на основі яких здійснюється знищення колізій; колізійно-правові відносини, у межах яких суб'єкти реалізують норми і застосовують принципи; процедури вирішення правових колізій; підсумковий акт (або у формі нормативного, або у формах акту тлумачення, акту застосування права) у певному вигляді, залежності від того, який спосіб ліквідації колізійності обрав суб'єкт [11, с. 82].

Із метою обґрунтованого запобігання невідповідностей у текстах законів, призначається деталізований план послідовності набуття ними чинності, тобто кожний закон може бути придатний до застосування тільки за умовою припинення застосування попереднього.

Фахівці відзначають, що зменшити колізійність можна трьома шляхами: попередження (запобігання), подолання й усунення [12, с. 179].

Попередження застосовується на стадії підготовки, коли проводиться етап ухвалення законів і вони вводяться в дію. Науковцями гідно обґрунтовано першочерговість і значимість превентивних методів та вжиття превентивних заходів у сфері юридичних колізій із можливістю констатувати факт ефективності попередження порівняно з розв'язанням, таких, як аналіз, прогнозування сучасної нормотворчої діяльності; чітке визначення суб'єкту правозастосування та його повноважень; планування змін задля досягнення вдосконалення законодавчої техніки; попереднє проведення правової експертизи проєктів нормативно-правових актів; систематизування законодавчого процесу [13, с. 179].

Подолання – це вирішення колізій, але тимчасове, без остаточного зняття факту розбіжності, тобто колізія між нормами повністю не зникає. Шлях подолання

актуальний у тому випадку, коли правозастосувач не може собі дозволити відкласти застосування норми права до того моменту, поки будуть запроваджені зміни законодавства, та ситуацію, що виникла, потребує негайного вирішення. Тому в науці та на практиці вироблено точні способи подолання колізій – застосування загальних колізійних норм і правоположень, а також, тлумачення закону.

Адвокат О. Яновський, власник Адвокатського бюро «Яновський і партнери», спираючись на свій досвід роботи практикуючим юристом, сформулював загальні правила подолання юридичних колізій. Він здійснює класифікацію правил подолання за видами колізій: у разі виникнення темпоральної колізії (між нормативно-правовими актами, прийнятими в різний час) перевагу має той акт, що прийнятий пізніше; у разі ієрархічної (між актами різної юридичної сили) — перевагу має акт вищої юридичної сили [14]. Змістовну колізію між загальними та спеціальними нормами можна вирішити наданням переваги спеціальній нормі, а змістовну між спеціальними нормами в сфері податкового права потрібно вирішувати наданням переваги такому акту, що для платника податків визначається більш сприятливим, що зазначається у пункті 56.21 статті 56 Податкового кодексу України: «у разі коли норма цього Кодексу чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі цього Кодексу, або коли норми різних законів чи різних нормативно-правових актів, або коли норми одного і того ж нормативно-правового акта суперечать між собою та припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, внаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу, рішення приймається на користь платника податків» [15].

Тлумачення законодавчих актів є одним із найпоширеніших способів подолання колізій, особливо коли на підставі колізійних норм вибір між нормами зробити неможливо.

На думку О. Лейста, під тлумаченням норми права розуміється з'ясування її справжнього змісту та його роз'яснення, що підлягає реалізації в конкретно визначених умовах дії правової норми [16, с. 56]. Перед тим, як відбудеться створення нового юридичного акту, суб'єкт тлумачення завжди повинен пройти процес самостійного інтелектуального усвідомлення, пізнати зміст матеріалу, що розглядається ним як можливим до прийняття, цілеспрямовано проявити критичне мислення, сформулювати свою точку зору після початкового аналізу, бути готовим висловлювати своє невдоволення в разі потреби, дати конструктивну критику щодо окремих пунктів юридичного акту або документу в цілому. Саме така внутрішня інтелектуально-вольова операція у свідомості людини, що застосовує право, згодом виражається зовні у вигляді новоприйнятого інтерпретаційного акту з юридичними порадами.

На наступному етапі правову норму інтерпретатор обов'язково роз'яснює іншим суб'єктам. Вчена Ж. Мельник-Томенко зазначає, що розумовий процес не обов'язково завершується прийняттям індивідуального інтерпретаційного акта, а може ще й іноді знаходити своє вираження й у тексті наукового практичного коментаря нормативного акта, наукової статті, чи промови адвоката або представника в суді тощо [17, с. 112-113].

Зазвичай тлумачення норм права не має самостійного значення та повністю розділяє долю норми чи акта. Разом із скасуванням або зміною правової норми чи акта скасовується (змінюється) її/його тлумачення. Головним правилом інтерпретатора в цьому разі є таке: чим більше текст закону не доведений до досконалості, тим більш досконалим, точним і тонким має бути його роз'яснення.

Щодо усунення неузгодженостей, які не можна владнати способом тлумачення законних положень, обґрунтовуючи неконституційність у положеннях деяких законів, суб'єкт, що має право на конституційне подання, посиляється на невідповідність положенням чинних міжнародних договорів та законодавства України, дія яких обмежується. Зазначене питання врегульовується у законодавчому порядку. Маємо також зазначити, що усунення розбіжностей між нормами закону не належить до повноважень Конституційного Суду України, згідно зі статтею 150 Конституції України та статтею 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» [18-19]. Однак сам судовий розгляд (визнання судом – Конституційним судом і адміністративними судами – нормативного акта таким, що не відповідає акту вищої юридичної сили) враховується як метод повного звільнення від колізій у процесі законодавчої діяльності, їх ліквідація. На одному рівні з цим методом стоять методи скасування актів, що зароджують

колізійність, внесення змін у чинні закони, та прийняття нового нормативно-правового акта чи правової норми.

Усунення існуючих неузгодженостей норм законодавства, про які може стверджувати суб'єкт права на конституційне подання, належить виключно до компетенції Верховної Ради України. Відповідно до статті 131 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», Голова Верховної Ради України може внести на розгляд Верховної Ради пропозиції щодо усунення редакційних неточностей, у разі виникнення таких, до тексту закону, або наявних неузгодженостей між положеннями цього закону, поданому на підпис. Пропозиції вважаються прийнятими, якщо вони були підтримані більшістю голосів народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради. Якщо ж пропозиції депутатами було відхилено, Голова Верховної Ради України зобов'язаний затвердити своїм підписом раніше поданий йому текст закону [20].

На наш погляд, один із найважливіших критеріїв вдосконалення чинного законодавства – право на оскарження рішень.

Юридична наука не припиняє відкривати та висвітлювати нові засоби вирішення конфліктних моментів у законодавстві, запобігання юридичним колізіям, ситуаціям, що складаються. Із розвитком різноманітного та цілком суперечливого суспільного життя науці та практиці ще належить досліджувати інші способи залагодження різних сутічок і отримання нового досвіду їх практичного розв'язання.

На нашу думку, від законодавців вимагається не стільки винаходити та розробляти нові методи покращення законодавства шляхом вилучення колізійності, скільки контролювати роботу та ефективність існуючих методів, не допускати пом'якшень у формі перевірки нормативно-правових актів перед тим, як вони наберуть чинності.

Висновки. Проаналізувавши деякі проблеми чинного законодавства та причини незадовільного розуміння громадянами держави текстів законів, вважаємо актуальним удосконалення його формулювання та здійснення підвищеного контролю за використанням правильної юридичної техніки, що зменшить відсоток колізійності загалом. Отже, зважаючи на результати дослідження, можна констатувати, що, будучи різновидом зіткнень норм права, колізії правил поведінки рівної юридичної сили виступають протиріччям норм, спрямованих на регулювання одних і тих же сторін одного і того ж виду суспільних відносин в один і той же період часу, утворюються на рівні горизонтальної (галузевої) структури права та законодавства. Їх специфіка полягає в тому, що вони виникають між нормативними правовими актами, прийнятими одним правотворчим органом, або різними правотворчими органами одного рівня. У всіх інших аспектах їм притаманні ті ж риси, що й іншим різновидам правових колізій.

Список використаних джерел

1. Бахрах Д. Н. Конституционные основы действия правовой нормы во времени. *Журнал российского права*. 2003. № 5. С. 32-39.
2. Хаустова М. Структура правової системи суспільства. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 1(60). С. 49-58.
3. Богуславский М. М. Международное частное право: учеб. Москва : Юристъ, 2001. 462 с.
4. Лилак Д. Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 19 с.
5. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 2020, № 43, ст. 371.
6. Скаун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. 4-е вид., стер. Київ : Алерта, 2021. 528 с.
7. Мірошніченко А. М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. 270 с.
8. Галицький районний суд м. Львова. Колізії в законодавстві / 10.12.2015. URL : <https://gl.lv.court.gov.ua/sud1304/pres-centr/news/226748/>.
9. Погребняк С. П. Колізії в законодавстві України та шляхи їх переборення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 201 с.
10. Правова сторінка «Колізійні норми» від 20.01.2015 / Офіційний сайт Солом'янської районної в місті Києві державної адміністрації. URL : <https://www.solor.gov.ua/info/19/8031>.
11. Розгон О. В. Сутність механізму вирішення колізій норм права. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 1 (01). С. 53–61.
12. Ленгер Я. І. Механізм вирішення правових колізій в муніципальному праві, його елементи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 78. С. 81-85.
13. Мірошніченко А. М. Земельне право України: підруч. 2-е вид., доп. і перероб. Київ :

Алерта ; ЦУЛ, 2011. 678 с.

14. Сидор В. Д. Колізійність земельного законодавства України як перепона на шляху його розвитку. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2011. № 2, ч. 2. С. 90-95.

15. Олексій Яновський. Правила подолання юридичних колізій / Адвокатське бюро «Яновський і партнери» / Статті правова тематика / 10.01.2019. URL : <https://zkg.ua/pravyyla-podolannya-yurydychnyh-kolizij/>

16. Податковий кодекс України від 02.12.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 17. Ст. 106.

17. Лейст О. Э. Сущность права. Проблемы теории и философии права. Москва : ИКД Зерцало-М, 2002. 288 с.

18. Мельник-Томенко Ж. М. Застосування практики Європейського суду з прав людини при тлумаченні загальних принципів адміністративного судочинства : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ун-т митної справи та фінансів. Дніпро, 2020. 234 с.

19. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 38. Ст. 160.

20. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

21. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 19. Ст. 171.

Надійшла до редакції 02.12.2021

References

1. Bakhrakh, D. N. (2003). Konstitutsyonnyye osnovy deystviya pravovoy normy vo vremeni [Constitutional foundations of the rule of law in time]. *Zhurnal rossiyskogo prava*, № 5, pp. 32-39. [in Russ.].

2. Khaustova, M. (2010). Struktura pravovoyi systemy suspil'stva [The structure of the legal system of society]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*, № 1(60), pp. 49-58. [in Ukr.].

3. Boguslavskiy, M. M. (2001). Mezhdunarodnoye chastnoye pravo [Private International Law] : ucheb. Moscow : Yurist', 462 p. [in Russ.].

4. Lylak, D. D. (2004) Problemy koliziy u zakonodavstvi Ukrayiny (teoriya i praktyka) [Problems of conflicts in the legislation of Ukraine (theory and practice)] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. Kyiv, 19 p. [in Ukr.].

5. Pro reklamu [On advertising] : Zakon Ukrayiny vid 03.07.1996. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2020, № 43, art. 371. [in Ukr.].

6. Skakun, O. F. (2021). Teoriya prava i derzhavy [Theory of Law and State] : pidruch. 4-e vyd., ster. Kyiv : Alerta, 528 p. [in Ukr.].

7. Miroshnychenko, A. M. (2010). Koliziyi v pravovomu rehulyuvanni zemel'nykh vidnosyn v Ukrayini [Conflicts in the legal regulation of land relations in Ukraine]. 2-e vyd., pererob. i dop. Kyiv : Alerta ; KNT ; TsUL, 270 p. [in Ukr.].

8. Halyts'kyi rayonnyy sud m. L'vova. Koliziyi v zakonodavstvi [Conflicts in the legal regulation of land relations in Ukraine] / 10.12.2015. URL : <https://gl.lv.court.gov.ua/sud1304/pres-centr/news/226748/>. [in Ukr.].

9. Pohrebnyak, S. P. (2001). Koliziyi v zakonodavstvi Ukrayiny ta shlyakhy yikh pereborennia [Conflicts in the legislation of Ukraine and ways to overcome them] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. yuryd. akad. Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 201 p. [in Ukr.].

10. Pravova storinka «Koliziyi normy» vid 20.01.2015 [Legal page «Conflict rules» of 20.01.2015] / Ofitsiynyy sayt Solom'yans'koyi rayonnoyi v misti Kyievi derzhavnoyi administratsiyi. URL : <https://www.solor.gov.ua/info/19/8031>. [in Ukr.].

11. Rozhon, O. V. (2016). Sutnist' mekhanizmu vyrishennia koliziy norm prava [The essence of the mechanism for resolving conflicts of law]. *Eurasian Academic Research Journal*, № 1 (01), pp. 53-61. [in Ukr.].

12. Lenher, Ya. I. (2017). Mekhanizm vyrishennia pravovykh koliziy v munitsypal'nomu pravi, yoho elementy [The mechanism for resolving legal conflicts in municipal law, its elements]. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava*, issue 78, pp. 81-85. [in Ukr.].

13. Miroshnychenko, A. M. (2011). Zemel'ne pravo Ukrayiny [Land law of Ukraine] : pidruch. 2-e vyd., dop. i pererob. Kyiv : Alerta ; TsUL, 678 p. [in Ukr.].

14. Sydor, V. D. (2011). Koliziynist' zemel'noho zakonodavstva Ukrayiny yak perepona na shlyakhu yoho rozvytku [Conflict of land legislation of Ukraine as an obstacle to its development]. *Visnyk Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. Yurydychni nauky*, № 2, part 2, pp. 90-95. [in Ukr.].

15. Olexsiy Yanovs'kyi. Pravyla podolannya yurydychnyh koliziy [Rules for overcoming legal conflicts] / Advokat s'ke byuro «Yanovs'kyi i partnery» / Statti pravova tematyka / 10.01.2019. URL : <https://zkg.ua/pravyyla-podolannya-yurydychnyh-kolizij/>. [in Ukr.].

16. Podatkovyy kodeks Ukrayiny vid 02.12.2010 [Tax Code of Ukraine of 02.12.2010]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2020, № 17, art. 106. [in Ukr.].

17. Leyst, O. É. (2002) Sushchnost' prava. Problemy teorii i filosofii prava [The essence of law.

Problems of theory and philosophy of law]. Moscow : IKD Zertsalo-M., 288 p. [in Russ.].

18. Mel'nyk-Tomenko, Zh. M. (2020) Zastosuvannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny pry tlumachenni zahal'nykh pryntsyviv administratyvnoho sudochynstva [Application of the practice of the European Court of Human Rights in the interpretation of general principles of administrative proceedings] : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 / Un-t mytnoyi spravy ta finansiv. Dnipro, 234 p. [in Ukr.].

19. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2019, № 38, art. 160. [in Ukr.].

20. Pro Konstytutsiynyy Sud Ukrainy [On the Constitutional Court of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.07.2017. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2017, № 35, art. 376. [in Ukr.].

21. Pro Rehlament Verkhovnoyi Rady Ukrainy [On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 10.02.2010. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2021, № 19, art. 171. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleh Nalyvaiko, Oryna Kovinenko. Conflicts in legislation as a variety of legal conflicts: concepts, signs, types and ways of resolution. The issue of conflicts in legislation as a kind of legal conflicts is understood, which means: 1) conflicts between acts (normative and individual); 2) conflicts between the provisions (conditions) of regulations and individual acts; 3) conflicts between legal norms. The concepts, signs, types of conflicts in the legislation are defined, the existing approaches of their overcoming are analyzed and the author's vision of possible ways of prevention and reduction of conflict between normative-legal acts, means of improvement of the legislation is offered.

It has been found that in the legal literature, the issue of conflicts has traditionally been associated with the problem of inconsistency of the system of both law and law. Scientists talk about the existence in the field of legal regulation of two types of inconsistencies: material and formal. Material, or dialectical, contradictions in law have an objective nature and are related, above all, to such external factors as the dynamics of social relations. Such contradictions can be attributed to the inconsistency of legal regulations and social relations, which are intended to regulate, as well as contradictions between the norms of law and moral, religious, customary norms, etc. It is determined that formal inconsistencies are contradictions within the legal system, they are subjective in nature and arise mainly from the intellectual errors of the legislator, first of all violations of the rules of formal logic.

Formal contradictions lead to a violation of the integrity, internal coherence and unity of the legal system. The authors have concluded that within the framework of the rulemaking process an effective means of eliminating collisions is the systematization of regulatory legal material. At the same time, it should be correlated with the rates and volumes of rulemaking activity of the subjects of systematization of normative legal acts. The planning and intensity of legal rulemaking, the extent of the workload of the relevant public authority should be adjusted in the direction of reduction or elimination of parallelism with the systematization of normative legal acts. At the same time, the key to reducing conflicts in positive law is the constant monitoring of legislation. Further implementation of the system of monitoring the legislation, first of all, in the rulemaking process is a condition for overcoming legal conflicts.

Keywords: *legal conflicts, conflicts in legislation, temporal conflicts, hierarchical conflicts, substantive conflicts, legal system, legislation system, legal science.*

УДК 342

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-93-98

**Андрій
РИБАЛКІН**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Катерина
ВЕРБИЦЬКА**[©]
здобувач
вищої освіти

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ГРОМАДСЬКИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Надано теоретико-правову характеристику заходів у сфері запобігання домашньому насильству в Україні. Визначено, що домашнє насильство існує у всіх без винятку соціальних групах, його зазнають незалежно від рівня доходів, освіти й положення в суспільстві, також воно є не лише фізичним, а й психологічним. Більшість випадків залишаються невідомими, адже жертви не повідомляють щодо них до поліції. Це свідчить про відсутність правової та просвітницької обізнаності жертв домашнього насильства, які часом навіть не розуміють, що таке діяння відносно них є протиправним та караним, не кажучи вже стосовно інформування щодо таких випадків органів внутрішніх справ, що переважно обумовлене економічною ситуацією та матеріальним становищем кожної окремої родини; психічними особливостями та особливостями виховання осіб, які скоюють насильницькі дії проти членів своєї родини. Досліджено систему організаційно-правових заходів запобігання та протидії насильству в Україні. Охарактеризовано порівняльно-правовий стан поширеності окресленої проблеми в Україні та іноземних державах. Наведено статистичні показники звернень до органів публічної влади. Проаналізовано перспективи розвитку заходів запобігання домашньому насильству в Україні.

Ключові слова: домашнє насильство, насильство, протидія, заходи запобігання, захист.

Постановка проблеми. Важливою умовою становлення громадянського суспільства є забезпечення прав людини, соціальної справедливості, доступності суспільних благ. У витоках концепції прав людини знаходяться такі цінності як людська гідність, справедливість і безпека. Низка соціальних проблем перешкоджає розвитку людського потенціалу та уповільнює становлення громадянського суспільства в Україні, серед них – домашнє насильство.

Проблема насильства у сім'ї актуалізується складним соціально-економічними становищем, недосконалим законодавством, широкою необізнаністю серед населення своїх прав та способів їх захисту, браком ресурсів у суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Збройний конфлікт на сході України, що призвів до внутрішнього переміщення значної частини населення, знищення інфраструктури в східних областях, погіршення економічної ситуації, посилив це негативне соціальне явище. До того ж, латентність цього правопорушення зумовлює зростання невдоволення громадян ефективністю реалізації правоохоронної функції держави загалом. Домашнє насильство є соціальною проблемою, що деструктивно впливає на різні сфери життєдіяльності суспільства, що обумовлює необхідність комплексного дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблема домашнього насильства має комплексний характер, тому різні її аспекти досліджено в

© А. Рибалкін, 2021
kafedra_zpd@ukr.net

© К. Вербицька, 2021
jurf@dduvs.in.ua

наукових розвідках вчених різних галузей науки. Зокрема, юридичні проблеми запобігання та протидії домашньому насильству науковці, серед яких: Н. Аніщук, А. Байда, А. Бова, О. Бандурка, Н. Болотіна, Л. Бойченко, А. Вознюк, В. Гальцова, Г. Герасименко, Т. Гончарова, Н. Гнатюк, І. Грицай, О. Дашковська, А. Джужа, О. Дудоров, Л. Єрохіна, К. Ілікчієва, Л. Кобелянська, А. Колесова, С. Коталейчук, М. Лактіонова, К. Левченко, Ю. Лисюк, Т. Матюшкова, Т. Марценюк, Т. Мельник, В. Муранова, Л. Наливайко, Я. Оленіна, О. Руднева, Я. Сотак, О. Старков, О. Старчук, М. Хавронюк, О. Харитонова, Г. Христова, Ю. Черняк, Т. Шевчук та ін. Домашнє насильство впливає, передусім, на громадянське суспільство, тому потребує постійного моніторингу та дослідження з метою вчасного запобігання та протидії йому.

Метою статті є надання теоретико-правової характеристики системи заходів запобігання домашньому насильству в Україні, а також аналіз сучасного стану реалізації зазначених заходів в українському суспільстві, із метою виявлення найбільш ефективних для запобігання цьому деструктивному явищу.

Виклад основного матеріалу. За даними ЮНЕСКО, домашнє насильство існує у будь-якому суспільстві, будь-якій культурі. Причини домашнього насильства мають тривалу історію та базуються на багатовікових традиціях, що в тих чи інших формах притаманні кожному суспільству. Не виключенням є і українське.

Аналізуючи стан такої делікатної теми в наш час, слід дійти висновку, що, на жаль, випадки насильницьких дій в домашніх умовах збільшилися. Головним чинником цього було введення карантинних заходів, якими передбачено бути у колі своєї сім'ї. Кількість звернень та скарг на заподіяне до особи насильство зросло до 40% порівняно з 2020 роком, лише протягом першої половини 2021 року до органів поліції надійшло понад 100 тисяч викликів. Однак будь-які статистичні дані, наведені державними чи громадськими організаціями, не можуть бути абсолютно правильними, тому що, як було вже зазначено, проблема має латентні характеристики.

Є фактори, що створюють перепони для звернення реальних чи потенційних жертв до структур, які здійснюють заходи з протидії домашньому насильству. Це – обґрунтована занепокоєність жертв, що злочинець не буде заарештований, недовіра до правової системи, небажання відкривати свою таємницю суспільству та багато іншого. Умовою зниження латентності домашнього насильства є забезпечення ефективності інституційної системи запобігання цьому явищу, а також створення та реалізація ефективних заходів запобігання насильству.

Для виокремлення найбільш ефективних заходів варто звернутись до результатів наукових досліджень, що розкривають детермінанти та сутність правопорушень у цій сфері.

Поняття має нормативно-правове закріплення у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», відповідно до якого домашнє насильство – дії, характерні для фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються між родичами або подружжям чи між іншими людьми, які спільно проживають, але не перебувають у родинних відносинах чи у шлюбі між собою [1]. Запропоноване чинним законодавством визначення розкриває важливі елементи поняття, проте має певні недоліки, серед яких пропонуємо виділити наступні: воно не відображає ефективні механізми захисту суб'єктів, які зазнали насильства в родині; не окреслює види відповідальності за його вчинення. З огляду на зазначені доводи, вбачаємо доцільність у додатковій правовій регламентації досліджуваного поняття.

Домашнє насильство має внутрішню узгоджену, регламентовану законодавством систему, що включає різні види такого насильства. Зокрема, до неї віднесено такі види: фізичне, психологічне, економічне та сексуальне.

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що включає ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру.

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну

непевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [2, с. 231].

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що включає умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Серед головних причин домашнього насильства відзначають: алкоголізм когось із членів родини; безкарність; виховання батьків, а також жорстокість, пережита в дитинстві [3]; психічні відхилення та захворювання; низький рівень культури та нехтування нормами моралі; незадоволеність життям; прагнення до приниження та контролю над членом родини; дискримінація за ознакою статі; низький соціальний та фінансовий стан у родині; фізична та емоційна уразливість одного з членів родини [4, с. 171]. Важливою причиною домашнього насильства є економічна нестабільність у державі, оскільки, найчастіше насилля має місце саме через незадоволеність у матеріальному стані та соціальному благополуччі [5, с. 322]. У державах, що переживають кризу та політичну нестабільність домашнє насильство прогресує.

За даними всесвітньої організації охорони здоров'я ця проблема є більш гострою для економічно слабозрозвинених країн, до того ж, жінки в цих країнах з більшою ймовірністю визнають таке насильство над собою виправданим. Зашкалюючим показником такої позиції жінок є становище в Афганістані, де більше 80% осіб жіночої статі у віці 50 років допускають насилля у родині та вважають його припустимим, однак ще більший показник має ситуація у Гвінеї – 92 % [6, с. 268]. Такий високий показник зумовлюється двома об'єктивними причинами, по-перше, це застарілі стереотипи щодо місця жінки у родині, де усі основні рішення залежать від чоловіка. До речі, незламним цей стереотип вважається в країнах, де державною релігією є іслам, а також, там, де життя йде за законами племені, тобто віддалене від цивілізації. По-друге, це невтручання держави у стосунки родини, що обумовлюється таким поняттям як «особисте життя особи», а саме, замовчування цієї причини стало каталізатором прогресування насильницьких дій. Держава не захищала права особи на законодавчому рівні щодо здійсненого на неї проявів насильства.

Однак ситуація змінилась у зв'язку з прийняттям 11 травня 2011 року Стамбульської Конвенції, що містить комплексні юридично обов'язкові стандарти для державних заходів щодо викорення насильства [7, с. 108]. Вона включає зобов'язання щодо прийняття та реалізації комплексної і скоординованої політики стосовно запобігання та боротьби з усіма формами насильства. По-друге, вона містить заходи спрямовані на впровадження змін у соціальних і культурних моделях поведінки чоловіків і жінок із метою викоринення звичаїв та традицій, які засновані на ідеї неповноцінності жінок.

На жаль, Україною не було здійснено ратифікацію Стамбульської конвенції [8, с. 94]. Однак, ООН в Україні закликає вжити заходів щодо її ратифікації, тому що збільшення законодавчим шляхом захисту постраждалих осіб та гарантування відповідальності за такий вчинок, буде свідчити про глобальний початок вирішення проблем гендерної нерівності та насильства.

Нормативно-правове регулювання заборони домашнього насильства здійснено у національному законодавстві. Зокрема, у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», наказі Міністерства соціальної політики «Про затвердження Типової програми для кривдників», постанові Кабінету Міністрів України «Порядок формування, ведення та доступу до Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі» тощо.

Одним із заходів запобігання насильства є функціонування реєстру випадків домашнього насильства. У ст. 16 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено мету діяльності реєстру: захист життєво важливих інтересів постраждалих осіб, зокрема постраждалих дітей; попередження повторних випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі; забезпечення здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі; надання комплексної та своєчасної допомоги постраждалим особам суб'єктами, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та у сфері запобігання та протидії насильству за

ознакою статі; облік випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі; координація діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та у сфері запобігання та протидії насильству за ознакою статі [9]. Доступ до цього реєстру є обмеженим, онлайн-доступ може бути надано працівникам поліції, мерії, районної адміністрації та соціальних служб.

Ефективним організаційно-правовим заходом є проєкт «ПОЛІНА», організований Національною поліцією України. Основою роботи є створення мобільних груп, до складу яких входять представники різних підрозділів поліції: слідчі підрозділи, дільничні офіцери, інспектори ювенальної превенції. Метою роботи є виявлення та робота з детермінантами домашнього насильства та превентивна робота. Однак, на думку О. Старчука, основною проблемою у сфері попередження домашнього насильства залишається відсутність дієвої системи перенаправлення та спільних дій у випадку виявлення факту насильства щодо жінки або чоловіка представниками структурного підрозділу [10, с. 77]. Робота над цим проєктом ведеться спільно з соціальними службами, благодійними організаціями та місцевою владою.

Окрім здійснення захисту постраждалих осіб уповноваженими на це органами, існує деяка кількість громадських організацій, причиною виникнення яких вважається неналежна якість наданих державними установами послуг у сфері запобігання та протидії домашньому насильству [11, с. 48]. Однією з найвідоміших є «Ла Страда-Україна», що сприяє дотриманню прав людини, протидію насиллю та запобігання торгівлі людьми. Програма організації «Ла Страда-Україна» передбачає проведення корегуючих робіт із особою, що спричинила насильство, розповсюдження навчально-інформаційних наукових матеріалів, надання безкоштовних психологічних консультацій. Також існує громадська організація «Жіночий інформаційно-координаційний центр» заснована у м. Дніпро. Організація здійснює роботу за різними напрямками: протидія насильству в сім'ї; протидія сприяння утвердженню гендерної рівності; розвиток підприємництва, у тому числі й жіночого, сприяння розвитку громадських організацій і розширення їх можливостей. Надання інформаційної та консультативної допомоги постраждалим, а також захист жінок в органах влади та судах здійснює правозахисний центр «Співдружність», що здійснює діяльність як громадська юридична приймальня.

Маємо виокремити організації, що опікуються правами чоловіків, щодо яких було здійснено насилля. Однією з них є громадський центр «Чоловіки проти насильства». Організація здійснює психологічні, інформаційні та юридичні консультації, привертає увагу громадськості до проблем, пов'язаних із гендерним насильством. Збільшення руху протидії домашньому насильству було зафіксовано у м. Дніпрі, де для допомоги жертвам домашніх тиранів активісти створили інтернет-сайт «Побач», щоб розвинути актуальну для області проблему. Проєкт було створено громадською організацією «Gender Stream» у партнерстві з управлінням патрульної поліції. До того ж, в Україні створено компанію «Розірви коло», створену у межах проєкту «UNFPA Україна», що надає допомогу постраждалим дівчатам та жінкам з дітьми тощо.

Як зазначає Г. Герасименко, основною перешкодою запобігання домашньому насильству є небажання жертв подавати заяви до правоохоронних органів щодо їхньої поведінки або поширення випадків, коли потерпілі забирають свої заяви протягом нетривалого часу [11, с. 48]. У зв'язку з цим у нашій державі реалізовано акція «16 днів проти насильства». Метою заходу є привернення уваги громадськості до актуальних проблем подолання насильства в сім'ї, гендерного насильства та забезпечення рівних прав жінок і чоловіків, а також, протидії торгівлі людьми та жорстокому поводженню з дітьми. Проведення інформаційних кампаній із метою підвищення поінформованості населення України з питань попередження насильства в сім'ї є дуже важливим заходом у формуванні нової суспільної думки.

Висновки. Виходячи з викладеного, можемо констатувати, що сфера заходів запобігання домашньому насильству в українському суспільстві перебуває на стадії розвитку, хоча в Україні вже створено досить ефективний механізм запобігання та протидії домашньому насильству. Так, законодавцями прийнято низку нормативно-правових актів та внесено зміни до існуючих положень законодавства. Однак, для запобігання домашньому насильству особливу увагу слід приділити також організаційно-правовим заходам протидії цьому деструктивному явищу. Домінуюче місце серед суб'єктів, що функціонують у цій сфері, має посідати діяльність інститутів громадянського суспільства з подолання, зміни, усунення стереотипів що оточують це

явище. В Україні для цього функціонує велика кількість загальнодержавних та локальних громадських організацій. Для досягнення найвищих показників роботи, їхня діяльність потребує всебічної підтримки та визнання органами публічної влади.

Список використаних джерел

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
2. Зуєва І.І., Приступ В.М. Сучасні аспекти правового регулювання запобігання та протидії домашньому насильству в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 229-233.
3. Циганчук Т. В., Лях Д. Д. Причини та наслідки насильства над жінкою в сім'ї. URL : <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3530/1/2.pdf>.
4. Шрамко С. С. Щодо об'єктів запобіжного впливу у сфері протидії домашньому насильству. *Організаційно-правові засади запобігання домашньому насильству: реалії та перспективи : матеріали круглого столу (м. Запоріжжя, 31 трав. 2019 р.)* Запоріжжя : КПУ, 2019. 174 с.
5. Грицай І. О. Принцип гендерної рівності та механізм його забезпечення: теоретико-правовий аспект : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2018. 543 с.
6. Лесько Н. Державна політика у сфері попередження насильства в сім'ї: поняття та сучасний стан. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. *Юридичні науки*. 2017. № 865. С. 267-272.
7. Мінченко С. І. Проблеми реалізації міжнародних стандартів запобігання домашньому насильству в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 105-110.
8. Головін О. В. Стамбульська конвенція: ризики для суспільства і сім'ї. *Судова апеляція*. 2018. № 4. С. 90-99.
9. Старчук О. Заходи запобігання та протидії домашнього насильства: український досвід в міжнародному контексті. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2019_2_18.
10. Шамрук Н. Б. Особливості участі громадських організацій у запобіганні та протидії домашньому насильству в сучасних умовах. *Науковий вісник Сіверщини. Серія : Право*. 2018. № 2. С. 75-86.
11. Герасименко Г. В. Проблеми реагування правоохоронних органів на домашнє насильство крізь призму громадської думки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 1. С. 43-57.

Надійшла до редакції 30.11.2021

References

1. Pro zapobihannia ta protydiuu domashnomu nasylstvu [On prevention and combating domestic violence]: Zakon Ukrainy vid 07.12.2017 roku № 2229-VIII (zi zminamy i dopov.). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2018, № 5, art. 35. [in Ukr.].
2. Zuieva I. I., Prystup V. M. (2020). Suchasni aspekty pravovoho rehuliuвання zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu v Ukraini [Modern aspects of legal regulation of prevention and counteraction to domestic violence in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, № 3, art. 229-233. [in Ukr.].
3. Tsyhanchuk T. V., Liakh D. D. Prychyny ta naslidky nasylstva nad zhinkoiu v simyi [Causes and consequences of violence against women in the family]. URL : <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3530/1/2.pdf>. [in Ukr.].
4. Shramko, S. S. (2019). Shchodo ob'ektiv zapobizhnoho vplyvu u sferi protydiu domashnomu nasylstvu [Regarding the objects of preventive influence in the field of combating domestic violence]. *Orhanizatsiino-pravovi zasady zapobihannia domashnomu nasylstvu: realii ta perspektyvy: materialy kruhloho stolu (m. Zaporizhzhia, 31 trav. 2019 r.)*. Zaporizhzhia : KPU, 174 p. [in Ukr.].
5. Hrytsai, I. O. (2018). Pryntsyp hendernoi rivnosti ta mekhanizm yoho zabezpechennia: teoretykopravovyi aspekt [The principle of gender equality and the mechanism of its provision: theoretical and legal aspect] : dys. ... d-ra yuryd. nauk : 12.00.01 / Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. Dnipro, 543 p. [in Ukr.].
6. Lesko, N. (2017). Derzhavna polityka u sferi poperedzhennia nasylstva v simi: poniattia ta suchasnyi stan [Public policy in the field of prevention of domestic violence: the concept and current state]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. *Yurydychni nauky*. № 865, pp. 267-272. [in Ukr.].
7. Minchenko, S. I. (2018). Problemy realizatsii mizhnarodnykh standartiv zapobihannia domashnomu nasylstvu v Ukraini [Problems of implementation of international standards for prevention of domestic violence in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, № 2, pp. 105-110. [in Ukr.].
8. Holovkin, O. V. (2018). Stambulska konventsiiia: ryzyky dlia suspilstva i simyi [Istanbul Convention: risks to society and the family]. *Sudova apeliatsiia*, № 4, pp. 90-99. [in Ukr.].

9. Starchuk, O. (2019). Zakhody zapobihannia ta protydii domashnohonasylstva: ukrainskyi dosvid v mizhnarodnomu konteksti [Measures to prevent and combat domestic violence: the Ukrainian experience in the international context]. *Istoryko-pravovy chasopys*, № 2, URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2019_2_18. [in Ukr.].

10. Shamruk, N. B. (2018). Osoblyvosti uchasti hromadskykh orhanizatsii u zapobihanni ta protydii domashnomu nasylstvu v suchasnykh umovakh [Features of participation of public organizations in prevention and counteraction to domestic violence in modern conditions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Seriia : Pravo*, № 2, pp. 75-86. [in Ukr.].

11. Herasymenko, H. V. (2018). Problemy reahuvannya pravookhoronnykh orhaniv na domashnye nasylstvo kriz pryzmu hromadskoyi dumky [Problems of law enforcement response to domestic violence through the prism of public opinion]. *Demohrafiya ta sotsialna ekonomika*, № 1, pp. 43-57. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andriy Rybalkin, Kateryna Verbytska. Theoretical and legal characteristics of measures to prevent domestic violence by public organizations in Ukraine: current situation and prospects of development. The article provides a theoretical and legal description of measures in the field of prevention of domestic violence in Ukraine. It has been determined that domestic violence exists in all social groups without exception, it is experienced regardless of income level, education and position in society, and it is not only physical but also psychological. Most cases remain unknown, as victims are not reported to the police. This indicates a lack of legal and educational awareness of victims of domestic violence, who at the time do not even understand that such an act against them is illegal and punishable, not to mention the reporting of such cases to the police, which is mostly due to the economic situation and financial situation of each individual family; mental features and peculiarities of upbringing of persons who commit acts of violence against their family members.

The system of organizational and legal measures to prevent and combat violence in Ukraine has been studied. A comparative legal description of the state of the problem in Ukraine and foreign countries has been made. The statistical indicators of appeals to public authorities are given. Prospects for the development of measures to prevent domestic violence in Ukraine are analyzed. It is concluded that the field of measures to prevent domestic violence in Ukrainian society is under development, although Ukraine has already established a very effective mechanism for preventing and combating domestic violence. Thus, the legislator adopted a number of regulations and amended the existing provisions of the legislation. However, in order to prevent domestic violence, special attention should be paid to organizational and legal measures to combat this destructive phenomenon. The dominant place among the actors operating in this area should be occupied by the activities of civil society institutions to overcome, change, eliminate stereotypes surrounding this phenomenon. To this end, a large number of national and local public organizations operate in Ukraine. To achieve the highest performance, their activities require comprehensive support and recognition by public authorities.

Keywords: *violence, domestic violence, counteraction, prevention measures, protection.*

УДК 342.727+351.751

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-99-109

Андрій САМОТУГА ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗНАЧЕННЯ ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТІВ ДЕРЖАВИ У ЗАКОНОДАВЧОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРОАКТИВНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Зважаючи на те що суб'єктивне право на інформацію все більше позбавляється ознак абсолютності, наголошено на комплексному формуванні нормативно-правових гарантій забезпечення державної інформаційної політики, завданням якої є захист інформаційного суверенітету держави та інформаційної безпеки її громадян. У сучасних умовах гібридної війни проти України, складовою якої є інформаційна війна та спецоперації, пріоритетного значення набуває перехід від реактивної (захисної) до проактивної (наступальної) інформаційної політики держави, зокрема на міжнародному рівні. За результатами порівняльно-правового аналізу таких програмних документів держави, як доктрин, стратегій і концепцій виявлено недоліки та запропоновано заходи вдосконалення законодавчого забезпечення державної інформаційної політики.

Ключові слова: інформація, інформаційна політика, інформаційна безпека, захист, проактивна інформаційна діяльність, законодавство, стратегія, доктрина, концепція

Постановка проблеми. Прийнятою 1996 р. Конституцією України встановлено гарантії захисту інформаційних інтересів людини, суспільства і держави й закладено підґрунтя для подальшої правотворчості та правозастосування в інформаційній сфері. Насамперед статтею 17 Основного закону визначено, що забезпечення, зокрема, інформаційної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу. Статтею 34 також гарантується кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, а також проголошується право кожного вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в іншій спосіб – на свій вибір. Водночас цією нормою передбачено, що здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [10].

Положення національного конституційного законодавства цілком кореспондується з відповідними ратифікованими Україною міжнародно-правовими актами, прийнятими у різні роки ще задовго до прийняття чинної Конституції: 1) Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. (ст. ст. 19, 29) [6]; 2) Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. (ст. 19) [16]; 3) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ст. 10) [9]. У них також, з одного боку, закріплено право людини на інформацію, з іншого, передбачено можливість держав обмежувати це право, у т.ч. через ліцензування телерадіомовлення та засекречування певних категорій інформації.

Тому відповідні національні та міжнародні конституційні акти прийнято вважати визначальною засадою формування та реалізації державної інформаційної політики, спрямованої не лише на виявлення і протидію внутрішнім та зовнішнім загрозам шляхом нейтралізації негативних щодо неї інформаційних атак і спецоперацій з викриттям і спростуванням спотвореного, тенденційного, шкідливого та руйнівного контенту, а й здійснення державою цілеспрямованої проактивної діяльності щодо формування закордоном її позитивного іміджу шляхом просування і популяризації її історичних і сучасних здобутків, прогресивних суспільних поглядів, ідей і цінностей,

© А. Самотуга, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9802-0226>

samotuga@ua.fm

заснованих на принципах демократії та верховенства права, поваги до права націй на політичне самовизначення. Питання інформаційної безпеки нашої держави надзвичайно актуалізувалося під час гібридної війни проти України з боку Росії, коли поряд із використанням класичної зброї та економічними важелями широко та витончено застосовуються, зокрема, інтелектуально-інформаційні засоби експансії, навіть спеціально класифіковані з розрахунку на різні категорії споживачів інформаційного продукту, «засвоєнню» якого сприяють здебільшого відсутність поки що, на жаль, мовно-культурних та ментальних бар'єрів. Необхідно зазначити, що інформаційна війна Росії проти України розпочалася задовго до подій 2014 р. – окупації Криму та частини території Донецької і Луганської областей, а саме ще з 1991 р. – проголошення 24 серпня Верховною Радою Акта незалежності України. Відмінність лише в тому, що ця інформаційна війна велася з перемінним ступенем агресивності, залежно від ситуації у зв'язку зі зміною в Україні політичних влад, які декларували різні, інколи діаметрально протилежні зовнішньо-політичні пріоритети.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Останнім часом наукові дослідження, здійснені в межах інформаційного права, яке досить активно розвивається у зв'язку з появою нових викликів і загроз через стрімкий розвиток інформаційних технологій та поширеними фактами їх протиправного використання, закономірно не обійшли увагою питання державної інформаційної політики як засобу забезпечення інформаційної безпеки. Правові проблеми формування та реалізації державної інформаційної політики на монографічному рівні в різні роки досліджено у працях І. Арістової, Л. Арнаутової, О. Довганя, Л. Коваленко, Б. Кормича, В. Ліпкана, О. Марценюка, Ю. Мосенко, Н. Новицької, О. Олійника, І. Сопліко, В. Шемчука та інших авторів переважно з наукових спеціальностей адміністративного та конституційного права, теорії держави та права. Значний масив праць з аналізованої проблематики, окрім юриспруденції, стосується також політичних та історичних наук і галузі державного управління.

Зважаючи на вагомий внесок зазначених науковців у розвиток теорії інформаційного права загалом, доводиться констатувати про поверховість та фрагментарність їхньої уваги питанням законодавчого забезпечення зовнішньої інформаційної політики держави, тим більше її проактивному напрямку.

Мета статті, зважаючи на значний на сьогодні обсяг національного та міжнародного інформаційного законодавства, полягає у порівняльно-правовому аналізі таких програмних документів держави, як доктрин, стратегій і концепцій та у формулюванні пропозицій з удосконалення законодавчого забезпечення державної інформаційної політики.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан глобального інформаційного суспільства свідчить про те, що, на превеликий жаль, Україна у світовому інформаційному просторі виступає поки що здебільшого в ролі не виробника, а споживача різноманітної інформаційної продукції і технологій (інколи шкідливих і небезпечних). За твердженням українських правників, протягом тривалого часу інформаційний простір України залишався абсолютно незахищеним від постійного тиску на свідомість людей, у тому числі і з боку іноземних держав, негативної політичної, соціальної, економічної інформації, створюючи реальну загрозу не лише моральним засадам українського суспільства, але й національній безпеці країни в цілому [12, с. 23].

На аксіологічному та концептуально-законодавчому рівнях інформаційну безпеку України беззаперечно визнано складовою її національної безпеки. В умовах розвитку глобалізаційних процесів вітчизняний інформаційний ресурс підпорядковується стратегії розвитку нації чи держави, що реалізується через відповідну державну інформаційну політику [3, с. 106]. Кожна країна формує свою стратегію інформаційної політики, в якій визначаються усі аспекти інформаційного забезпечення міжнародних відносин [8, с. 9]. Багато країн давно займаються політикою захисту інформаційних потоків та систем – не лише як джерел державних секретів, але і як джерел економічного прибутку, а деякі наголос роблять на імперських способах політичної та ідеологічної експансії.

Подібні заходи свідчать про зусилля держави із захисту власного інформаційного суверенітету. Як зазначають українські дослідники, суверенітет нашої держави розглядається як «виключне право України, відповідно до Конституції і законодавства України та норм міжнародного права, самостійно і незалежно, з додержанням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні та

геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір та гарантувати інформаційну безпеку держави» [3, с. 108].

Факти здійснення інформаційного впливу на широку аудиторію (в т. ч. з боку цілих держав) можна виявити протягом усієї історії людства, починаючи з античних часів. Одним із найважливіших методів психологічного впливу, на думку китайського полководця Сунь-Цзи (VI–V ст. до н. е.), є дезінформація [7, с. 46]. Хоча в подальшому, окрім дезінформації, активно спекулювали на чутливих темах і замовчуваних проблемах супротивника, напр., в СРСР – про дефіцит товарів першої необхідності, пияцтво, позастатутні стосунки й розкрадання у його збройних силах, а питання історичної пам'яті (голодомор, геноцид, політичні репресії, воєнні кампанії закордоном, міжнародні відносини, латентний антисемітизм), сучасні проблеми «Brexit» чи міграційної кризи в ЄС з критикою політики мультикультуралізму, соціально-расові протиріччя у США під час президентських виборів 2020 р., або щодо України – постійне просування наративів щодо регіональних, мовних та релігійних відмінностей, перетворюючи їх на протиріччя. Методи ведення інформаційних війн вдосконалювалися паралельно з появою нових видів інформаційної діяльності та засобів донесення інформації – від паперових (листівки та газети, які інколи складно й ризиковано було переправляти через державний кордон або лінію фронту) до сучасних аудіо-візуальних засобів, для яких вже не є перешкодою ані державні кордони та великі відстані, ані матеріальний стан споживача (спутникове й цифрове телебачення, зокрема із закордонним мовленням мовою споживача, FM-радіо, мобільний інтернет із соціальними мережами, здатними видко й безпомилково підлаштовуватися під конкретного користувача інформації відповідно до його віку, соціального статусу, поглядів, інтересів та вподобань).

Стрімкий науково-технічний прогрес у галузі ІТ вимагає як від окремих держав, так і світового співтовариства вживати правових заходів до врегулювання нововиниклих інформаційних відносин, щоправда право ще ніколи не випереджало суспільні процеси, як того б не бажали, особливо щодо стабільності законодавства. Якщо такі вже традиційні види інформаційної діяльності, як друковані ЗМІ й книговидавнича справа, телебачення й радіомовлення певним чином законодавчо врегульовані (через запровадження, зокрема, державного ліцензування, серед вимог якого – мовне квотування та національний екранний час), то новітні залишаються поки що «вільними» від державного впливу, зумовлюючи прискорене до себе перетікання користувачів із традиційного сегменту, що сприяє через використання цих засобів поширенню не лише суспільно-корисної інформації, а й учиненню протиправних діянь – шахрайство, психологічне цькування (кібер-булінг), порнографія, створення та розповсюдження шкідливих програмних продуктів, використання ненормативної лексики тощо через відсутність редакційної політики та цензури. Загалом, як зауважують деякі автори, соцмережі — головне джерело інформації та основне місце концентрації фейків і пропаганди, передусім для молоді, 70 % якої використовують соціальні мережі як основне джерело інформації про суспільно-політичне життя країни [17].

Ефективність державної інформаційної політики залежить від створення тотожної, узгодженої системи національного законодавства та її інтегрованості до міжнародно-правових стандартів, а саме створення правових норм, які забезпечують можливість учасників правовідносин вільно реалізувати право на інформацію [15, с. 3]. З цього приводу зауважимо, що ратифіковані Україною міжнародні акти в галузі інформації мають на меті не лише адаптацію її національного законодавства, що вже певним чином реалізовано, але й перетворення нашої держави на реального суб'єкта міжнародних інформаційних відносин, зокрема здійснення нею проактивної (наступальної, випереджальної, запобіжної, а інколи й пропагандистської) зовнішньої інформаційної політики [22, с. 91].

Загалом, реакція України на російську дезінформацію є здебільшого децентралізованою і значною мірою здійснюється громадянським суспільством та переважно роздержавленими ЗМІ, тоді як їхні російські опоненти є високоорганізованими та керованими, навпаки, державою [24, с. 196]. Адже деякі автори ще у 2016 р. зауважували на відсутності заснованої на національних інтересах

зовнішньополітичної стратегії, яка могла би бути визначена як самостійна, на противагу «реактивним» стратегіям, зумовленим реакцією на зовнішні чинники [13, с. 245-246].

Поряд із чинними нормативно-правовими актами в інформаційній галузі останнім часом парламентом здійснено рішучі кроки до законодавчого забезпечення інформаційної політики зовнішнього напрямку. Проте й акти останніх років не позбавлені певних конструктивних та смислових недоліків. Це передусім закони України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про Кабінет Міністрів України», «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», положення про центральні органи виконавчої влади, які реалізують державну інформаційну політику, тощо. Ці акти містять майже ідентичні формулювання, про що свідчать такі, твердження, як, наприклад, «підтримка», «сприяння», що мають декларативний характер [21, с. 80-81].

Інша група документів, які не належать до нормативно-правових актів, але визначають пріоритети зовнішньої інформаційної політики, – це концепції, доктрини та стратегії, прийняті у відповідь на прояви інформаційної війни, яка ведеться щодо України як всередині нашої держави, так і ззовні.

Переходячи до аналізу цих документів, вважаємо за необхідне звернутися до теоретичних доробків з приводу їх тлумачення, класифікації та ранжування.

По-перше, як зазначають деякі науковці при аналізі стратегічних актів Верховної Ради України, не всі акти з назвою «Декларація», «Заява», «Звернення» можна віднести до стратегічних, по-друге, деякі з них затверджуються постановами, а інші існують відповідно у формі декларації, заяви, звернення. Окрему групу стратегічних актів Верховної Ради України становлять ті з них, правовий статус яких взагалі не визначений у законодавстві України. До них належать концепції, стратегії та ін. [1, с. 156]. Ситуацію ускладнює, на наш погляд, ще й відсутність закону про нормативно правові акти, результати голосування за проект якого Верховна Рада України скасувала ще 5 квітня 2000 р.

Приміром, першим кроком парламенту до законодавчого оформлення керівних документів в інформаційній сфері була Постанова Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про Концепцію державної інформаційної політики» від 11 січня 2011 року. А вже 5 липня 2011 р. Постановою Верховної Ради України цей проект було відхилено. Підстав для його відхилення фахівцями називалося чимало: і відсутність політичної волі для ухвалення цього важливого акта, і його критика за надмірну декларативність та непотрібність через наявність інших законів з інформаційної діяльності та вже взяті Україною міжнародні зобов'язання в інформаційній сфері [27].

Отже, на сьогодні таких актів в інформаційній сфері, як стратегій, прийнятних на рівні закону, немає. Хоча стосовно стратегій парламентом прийнято закони України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 та «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14.10.2014. Зважаючи на значний масив подібних документів, вважаємо за доцільне навести чинний їх перелік у табл. 1.

Таблиця 1

Керівні документи держави у сфері здійснення зовнішньої інформаційної політики (за датою прийняття)

Назва	Яким документом затверджено, статус акта	Яким органом прийнято	Дата прийняття
<i>Засади, Основні засади</i>			
Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки	Закон України	Верховна Рада України	09.01.2007
Про засади внутрішньої і зовнішньої політики	Закон України	Верховна Рада України	01.07.2010
Про Основні засади забезпечення кібербезпеки України	Закон України	Верховна Рада України	05.10.2017
<i>Концепції</i>			
Концепція Національної програми інформатизації	Закон України	Верховна Рада України	04.02.1998
Концепція популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі	Розпорядження	Кабінет Міністрів України	11.10.2016

<i>Доктрини</i>			
Доктрина інформаційної безпеки України	Указ	Президент України	25.02.2017
<i>Стратегії</i>			
Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні	Розпорядження	Кабінет Міністрів України	15.05.2013
Стратегія інформаційної реінтеграції Донецької та Луганської областей	Розпорядження	Кабінет Міністрів України	26.07.2018
Стратегія інформаційної реінтеграції Автономної Республіки Крим та м. Севастополя	Розпорядження	Кабінет Міністрів України	27.12.2018
Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»	Указ	Президент України	14.09.2020
Стратегія зовнішньополітичної діяльності України	Указ	Президент України	26.08.2021
Стратегія кібербезпеки України «Безпечний кіберпростір – запорука успішного розвитку країни»	Указ	Президент України	26.08.2021
Проект Стратегії інформаційної безпеки України	Рішення	Рада національної безпеки і оборони України	15.10.2021

Як вбачається із таблиці, такі програмні документи, як концепції та стратегії прийнято різними органами і навіть гілками державної влади. На думку фахівців, складнощі у прийнятті та практичній реалізації різноманітних концепцій, стратегій, доктрин тощо значно обумовлено відсутністю усталеної системи ієрархії керівних документів державної політики та неусвідомленням відмінності від інших нормативно-правових актів. Нерозв'язаність цієї проблеми призводить до нестабільної та незбалансованої державної політики, зменшує ефективність державно-управлінського впливу як в інформаційній сфері, так і в політиці в цілому [27, с. 2].

Щодо ієрархії зазначених документів, то з цього приводу існують поки що розбіжності в наукових колах. Одні автори пропонують розташовувати аналізовані документи так: Концепція → Доктрина → Стратегія → Програма [27, с. 4]; інші – Стратегія → Концепція → Доктрина → Програма [27, с. 2]. Треті вважають, що доктрина має прийматися таким правовим актом, як закон України на строк до 20-х років, концепція – постановою Верховної Ради України на строк до 10-х років, стратегія – Указом Президента України і, як свідчить світова практика, на час його обрання, програма – центральними органами виконавчої влади на один рік із визначеними тактичними методами її виконання [2].

Окремі автори щодо національного законодавства у сфері інформаційної безпеки вказують на наявність методологічної помилки, наслідком якої стало введення в чинне інформаційне законодавство зазначених вже суперечливих актів. Їхня суперечливість полягає, по-перше, у відсутності їх підпорядкованості єдиній державній інформаційній політиці, яка в Україні ще не визначена на законодавчому рівні (за винятком деяких положень Закону України «Про інформацію» щодо напрямків державної інформаційної політики, зокрема забезпечення інформаційної безпеки України та сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору [18]), а, по-друге, у слабкості термінологічної бази як теоретичної основи сутності нормативних положень, викладених у цих документах [28, с. 162-163].

Так, в першій після початку військової агресії Стратегії національної безпеки України від 2015 р. одним із пріоритетів забезпечення інформаційної безпеки є розробка й реалізація скоординованої інформаційної політики органів державної влади [25]. Чинною вже Стратегією від 14 вересня 2020 р. вже передбачено завдання Кабінетові Міністрів України, державним органам за відповідними сферами національної безпеки подати у шестимісячний строк на розгляд Ради національної безпеки і оборони України

проект, зокрема, Стратегії інформаційної безпеки [25]. Виходить, що на 14 березня 2021 р. слід було очікувати на появу проекту цього документа. Відтак, виникає питання стосовно відповідності Стратегії Доктрині інформаційної безпеки (далі – Доктрина) від 25 лютого 2017 р., якою, зокрема, на МЗС України має бути покладено в установленому порядку сприяння просуванню українських телеканалів у кабельні та супутникові мережі закордоном [5].

І, нарешті, найважливіший документ стосовно тематики нашої статті – Стратегія інформаційної безпеки (далі – Стратегія), проект якої 15 вересня 2021 р. схвалено Кабінетом Міністрів України, а 15 жовтня 2021 р. схвалено рішенням РНБО України і яку має затвердити своїм указом Президент України. Щодо зовнішньої інформаційної політики держави, то на відміну від Доктрини, у якій констатується про недостатню розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії та *проактивно* (тут і далі курсив – наш) діяти в інформаційній сфері для реалізації національних інтересів України [5], у Стратегії конкретизовано таку стратегічну ціль, як створення ефективної системи стратегічних комунікацій, завдяки чому ефективна побудова своєї міжнародної інформаційної діяльності дасть змогу Україні здійснювати *проактивні* інформаційні заходи, інформувати світову спільноту про події в Україні та на її тимчасово окупованих територіях, прогрес у реформах та позитивні внутрішні зміни в державі попри наявну збройну агресію проти України, про ключові рішення органів державної влади щодо стратегічних питань розвитку держави, що сприятиме кращому розумінню міжнародними партнерами внутрішньої і зовнішньої політики держави, забезпечить міжнародну підтримку та покращить імідж України як надійного і передбачуваного партнера. Досягнення зазначеної мети здійснюватиметься шляхом виконання таких, зокрема, завдань: забезпечення стабільного функціонування системи іномовлення України шляхом створення та поширення інформаційного продукту каналами супутникового, ефірного наземного аналогового і цифрового мовлення, мовлення в кабельних мережах за межами України, зокрема англійською, російською та іншими мовами; використання національного бренду «Ukraine Now» з метою популяризації та просування України у світі [29].

Незважаючи на суттєву конкретизацію зазначених заходів, їм ще, однак, бракує наступальності, що пов'язано з таким популярним висловом, як «м'яка сила». Крім того, як зазначають українські вчені-юристи, однією із особливостей сучасного інформаційного права є відносно широке, порівняно з іншими галузями, використання саме норм-принципів та норм-декларацій, за допомогою яких не лише визначаються звичайні для будь-якої галузі принципи, а й установлюються основи державної інформаційної політики, визначаються перспективні плани та програми розвитку. Наприклад, такий нормативно-правовий акт, як Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» практично повністю складається із норм-принципів та декларацій [11, с. 43-44]. Не позбавлені такої, на наш погляд, вади, і решта наведених вже у таблиці керівних документів у цій галузі.

Також важливими вже для нас є аналіз проекту Стратегії, викладені Інститутом масової інформації на підставі порівняння її з Доктриною. Правовий характер проекту Стратегії, так само як і чинної ще Доктрини, не передбачає норм прямої дії – посилаючись на Стратегію не можна притягати до кримінальної відповідальності, порушувати права державних органів тощо. Для реальних правових наслідків мають бути прийняті спеціальні нормативні акти: нові закони, постанови Кабміну, рішення інших органів влади, які мають базуватися на засадах, визначених Доктриною і Стратегією. Так, якщо Стратегія визначає засади забезпечення інформаційної безпеки України, протидії загрозам національній безпеці в інформаційній сфері, захисту прав осіб на інформацію та захист персональних даних (тобто, даний документ передбачає загальні засади інформаційної безпеки, незалежно від джерела виникнення небезпеки, і в цьому найсуттєвіша відмінність Стратегії від чинної Доктрини), то Доктрина 2017 року визначає, що саме через застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України виникла необхідність запровадження додаткових заходів забезпечення інформаційної безпеки. Ця різниця відчувається й далі: якщо Доктрина є способом реагування саме на агресію з боку Російської Федерації й вбачається як виняткова і тимчасова необхідність впровадження певних заходів додатково до чинного інформаційного законодавства, то Стратегія пропонує переформатування

інформаційного середовища без прив'язки саме до агресії з боку Російської Федерації. Виходячи з положень, викладених у Стратегії, більшість її норм мають діяти в тому числі після закінчення агресії з боку Російської Федерації [23].

Про недостатній характер проактивності положень як проекту Стратегії, так і чинної Доктрини можна переконатися, порівнявши її з аналогічним документом держави-агресора – Доктриною інформаційної безпеки РФ [4]. У російській доктрині йдеться, наприклад, про сприяння забезпеченню захисту інтересів союзників РФ в інформаційній сфері (фактично реалізація концепції «відновлення та розширення сфери національних інтересів», до якої віднесено майже весь пострадянський простір); ліквідацію залежності вітчизняної промисловості від зарубіжних інформаційних технологій та засобів забезпечення інформаційної безпеки (тобто підготовка до пом'якшення наслідків застосування з боку міжнародного співтовариства санкцій, у т.ч. у сфері ІТ); доведення до російської та міжнародної громадськості достовірної інформації про державну політику РФ та її офіційну позицію щодо соціально значущих подій у країні та світі, застосування інформаційних технологій з метою забезпечення національної безпеки РФ у галузі культури; нейтралізація інформаційно-психологічного впливу, у тому числі спрямованого на підрив історичних основ та патріотичних традицій, пов'язаних із захистом Вітчизни; нейтралізація інформаційного впливу, спрямованого на розмивання традиційних російських духовно-моральних цінностей; просування у рамках діяльності міжнародних організацій позиції РФ, що передбачає забезпечення рівноправного та взаємовигідного співробітництва всіх зацікавлених сторін в інформаційній сфері (насправді завуальовано унормовано агресивну зовнішню пропаганду як складову гібридної війни).

Незважаючи на задекларовані в доктрині наміри, навіть відданість принципам міжнародного права, практика руйнівного інформаційного впливу, навпаки, давно вже просувається шаленими темпами і є більш ніж промовистою. Чого лише варта діяльність російської міжнародної мережі інформаційних (по суті, пропагандистських) телеканалів «Russia Today», фінансованої Урядом РФ та мовлення якої охоплює всю територію ЄС, а також Близький Схід і навіть США і здійснюється англійською, арабською, іспанською, німецькою та французькою мовами здебільшого із закордонних філій, позиціонуючи себе як альтернативу російськомовним секторам таких міжнародних каналів новин, як CNN, BBC, Голос Америки або Euronews.

Приклад, на жаль, поки що реактивної (захисної) діяльності Української держави можна навести у вигляді заборони Національною радою телебачення і радіомовлення України понад 70-х російських телеканалів для ретрансляції (тобто лише провайдерами, в т.ч. приватними, кабельного телебачення) на території України. Хоча до більшості російських телеканалів можна отримати доступ через Інтернет, супутникове телебачення чи ОТТ-сервіс, а у прифронтових областях України через систему Т-2 вільно приймаються телеканали маріонеткових квазі-державних утворень «ДНР» та «ЛНР» «Оплот ТВ», «Республіка», «Новороссія ТВ».

Між тим тактика інформаційної війни з боку РФ проти України та інших країн постійно видозмінюється. Тобто зараз замість прямих фейків тепер поширюється така інтерпретація виступів реальних спікерів, із посиленням певних месиджів, спрямована на те, щоб призвести до хаосу та некерованості серед людей, активізувавши одну групу громадян, призвести до її зіткнення з іншими, які вбачають в активних громадянах небезпеку для себе [21]. Ситуація вимагає від країни-об'єкта інформаційних війн не лише звичайних контрзаходів, а навпаки, новітнього типу проактивних інформаційних спецоперацій – асиметричних інформаційних дій, тобто можливість за допомогою незначної кількості інформаційних технологій здійснити обернено пропорційний вплив на свідомість та кардинально змінити ситуацію навіть у світовому розподілі сфер впливу. При проведенні інформаційних операцій слід дотримуватися правила: чим сильніший супротивник, тим більш асиметричною має бути інформаційна дія проти нього [14, с. 28], що має на меті перетворення держави з об'єкта («жертви», «дезертира», «полоненого») на впливового суб'єкта («гравця») проактивної зовнішньої інформаційної політики.

Висновки. На підставі викладеного доводиться констатувати, що на сьогодні в Україні поки що не створено належної законодавчої бази зовнішньої інформаційної політики держави. Це характеризується тим, що, з одного боку, законодавчі акти прийнято в різні періоди, а відтак, деякі з них є вже надто застарілими щодо нинішньої ситуації, з іншого – прийняття таких програмних актів, як концепцій, доктрин, стратегій,

навпаки, вимагає на їх виконання негайного прийняття відповідних актів та внесення змін до чинних. Однак стрімкий розвиток як внутрішньо-, так і зовнішньополітичних процесів не сприятиме остаточному вирішенню цього питання, спонукаючи до рішучих, проактивних організаційних заходів, що, безумовно, завжди випереджатимуть роботу законодавця, оскільки війна, в т.ч. інформаційна здебільшого ведеться поза правилами.

З метою усунення нормативних прогалин необхідно:

1) законодавче закріплення дефініцій (хоча з практичної точки зору, терміни – категорія вторинна, тоді як первинним є їхній зміст), процедури розробки та прийняття таких нетипових нормативних актів, як концепцій, доктрин, стратегій, програм. Як вважаємо, відповідний процес розпочато 16 листопада 2021 р. прийняттям Верховною Радою України за основу проекту Закону України «Про правотворчу діяльність», в якому передбачено окрему норму стосовно програмного правового акта, що є документом програмно-цільового характеру, у якому відображаються основні напрями розвитку публічної політики і приймається у формі доктрин, стратегій, концепцій, програм, планів. На виконання програмних правових актів приймаються (видаються) нормативно-правові акти, що забезпечують реалізацію цих документів і сприяють досягненню передбачених ними результатів [19]. Цей проект, на наше переконання, має містити ще перелік органів, уповноважених приймати зазначені документи, місце яких в ієрархії нормативно-правових актів має бути чітко визначене;

2) систематизація інформаційного законодавства, про що вже давно дискутується в юридичній літературі. Проте стосовно нашої теми такий вид систематизації, як кодифікація вбачається малоімовірним через неможливість об'єднати різні за структурою нормативні та ненормативні акти, норми прямої і непрямої дії (закони з концепціями, доктринами і стратегіями), тим більше що санкції інформаційного права розпорошені як в різних спеціальних законах, так і в кодифікованих актах різних галузей права – адміністративного, кримінального, цивільного. Найприйнятнішим варіантом вбачається часткова консолідація, тобто на основі кількох законів створення одного, напр., про ЗМІ (за аналогією Виборчого кодексу) або ж у майбутньому об'єднання концепцій, доктрин і стратегій у закон про засади інформаційної політики тощо;

3) залучення інститутів громадянського суспільства, груп експертів для того, щоб зібрати кілька думок та уникнути таких ситуацій, коли однакові за змістом документи розробляються в різних відомствах, і при цьому немає платформи, яка забезпечила б їх об'єднання. Подібна практика вже позитивно себе зарекомендувала і активно розвивається в демократичних країнах, де законопроектну роботу здійснюють, в т.ч. й на замовлення державних структур, переважно неурядові, приватні фонди, громадські організації, волонтерські формування, а також науково-освітня спільнота у ЗВО, які здійснюють підготовку фахівців та дослідження в галузі журналістики, соціальних комунікацій, міжнародного та інформаційного права, головною рушійною силою чого часто виступає національний бізнес.

У розвиток аналізованої проблематики подальші публікації мають стосуватися питань організаційно-інституційного забезпечення проактивної зовнішньої інформаційної політики, зокрема визначення кола її суб'єктів та аналіз їхньої правозастосовної діяльності в галузі інформаційної безпеки.

Список використаних джерел

1. Берназюк І. Стратегічні акти Верховної Ради України: поняття, види та особливості. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 153-158.
2. Гордієнко С. Доктринальні положення інформаційної безпеки України в умовах сучасності. *LexInform: юридичні новини України* – 24.03.2019. URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/doktrynalni-polozhennya-informatsijnoi-bezpeky-ukrayiny-v-umovah-suchasnosti/>.
3. Довгань О. Д. Національний інформаційний суверенітет – об'єкт інформаційної безпеки. *Інформація і право*. 2014. № 3(12). С. 102-113.
4. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации : утверждена Указом Президента Российской Федерации от 5 декабря 2016 г. № 646. URL : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102161033&backlink=1&&nd=102417017>.
5. Доктрина інформаційної безпеки України : затв. Указом Президента України від 25 лютого 2017 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>.
6. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року (неофіційний переклад). *Голос України* від 10.12.2008. № 236.

7. Історія інформаційно-психологічного протидіяння : підруч. / Я. М. Жарков, Л. Ф. Компанцева, В. В. Остроухов та ін. ; за заг. ред. д.ю.н., проф., засл. юриста України С. Д. Скулиша. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. 212 с.
8. Кісілевич-Чорнойван О. М. Міжнародне інформаційне право: навч. посібник. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 160 с.
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (офіційний переклад) : прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 р. *Голос України* від 10.01.2001. № 3.
10. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Кормич Б. А. Інформаційне право : підруч. Харків : БУРУН і К., 2011. 334 с.
12. Костицький В. В. Протидія антиукраїнській інформаційній війні у контексті європейської безпеки: політико-правові аспекти. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матер. наук. семінару (м. Дніпро, 8 груд. 2017 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 23-27.
13. Кужельний М. Зовнішня інформаційна політика як інструмент захисту національної безпеки: український досвід. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2016. № 33-34. С. 238-248.
14. Лук'яненко В. В., Кротюк В. А. Асиметричний характер сучасної інформаційної війни. *Інформаційна агресія Російської Федерації проти України : Науковий семінар ХНУ ПС ім. І. Кожедуба, 25 жовтня 2018*. URL : <http://www.hups.mil.gov.ua/assets/doc/science/stud-conf/informacijna-agresiya-rf-proti-ukraini/11.pdf>.
15. Марценюк О. Г. Теоретико-методологічні засади інформаційного права України : реалізація права на інформацію : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київський нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2009. 20 с.
16. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
17. Ничка Д. Кремлівська діста. Чим Росія «годує» українську молодь в інформаційній сфері – 25 листопада 2021 р. URL : <https://tyzhden.ua/Society/253724>.
18. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
19. Проект Закону про правотворчу діяльність, реєстр. № 5707 від 25.06.2021 (прийнято за основу 16.11.2021). URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355.
20. РФ змінила підхід у веденні інформаційної війни проти України – експерт AMES (05.08.2020). URL : <https://www.prostir.ua/?blogs=rf-zminyla-pidhid-u-vedenni-informatsijnoi-vijny-proty-ukrajiny-ekspert-ames>.
21. Самотуга А. В. Проактивна зовнішня інформаційна політика України й питання її законодавчої регламентації. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матер. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 12 бер. 2021 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 79-82.
22. Самотуга А. В. Україна в міжнародному інформаційному праві. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару (м. Дніпро, 10 груд. 2020 р.)*. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 89-91.
23. Сафаров А. Аналіз Стратегії інформаційної безпеки в порівнянні з чинною Доктриною інформаційної безпеки – 29.04.2021. URL : <https://imi.org.ua/monitorings/analiz-strategiyi-informatsijnoyi-bezpeky-v-porivnyanni-z-chynnoyu-doktrynoyu-informatsijnoyi-i38852>.
24. Співак К., Саврук М. Інформаційна політика протидії російській пропаганді в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2019. Вип. 46. С. 189-198.
25. Стратегія національної безпеки України : затв. Указом Президента України від 26 травня 2015 року (втратила чинність на підставі Указу Президента України від 14.09.2020). URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070/>.
26. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» : затв. Указом Президента України від 14.09.2020. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
27. Структура керівних документів державної політики в інформаційній сфері: нагальні проблеми та шляхи впорядкування : Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при РНБО України. 04.10.2011. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informatsijni-strategii/struktura-kerivnikh-dokumentiv-derzhavnoi-politiki-v>.
28. Таволжанський О. В. Інформаційна безпека України: стан правового забезпечення в контексті глобалізаційних процесів. *Журнал східноєвропейського права*. 2018. № 57. С. 158-164.
29. Уряд схвалив Стратегію інформаційної безпеки України до 2025 року. URL : <https://detector.media/infospace/article/192019/2021-09-15-uryad-skhaliv-strategiyu-informatsijnoi-bezpeky-ukrainy-do-2025-roku/>.

Надійшла до редакції 15.12.2021

References

1. Bernazyuk, I. (2017) *Stratehichni akty Verkhovnoyi Rady Ukrayiny: ponyattya, vydy ta osoblyvosti* [Strategic acts of the Verkhovna Rada of Ukraine: concepts, types and features]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 1, pp. 153-158. [in Ukr.].

2. Hordiyenko, S. Doktrynal'ni polozhennya informatsiynoyi bezpeky Ukrainy v umovakh suchasnosti [Doctrinal provisions of information security of Ukraine in modern conditions]. LexInform: yurydychni novyny Ukrainy – 24.03.2019. URL : <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/doktrynalni-polozhennya-informatsiynoyi-bezpeky-ukrainy-v-umovah-suchasnosti/>. [in Ukr.].
3. Dovhan', O. D. (2014). Natsional'nyy informatsiynyy suverenitet – ob'ekt informatsiynoyi bezpeky [National information sovereignty – the object of information security]. *Informatsiya i pravo*. № 3 (12), pp. 102-113. [in Ukr.].
4. Doktrina informatsionnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsiyi [Doctrine of Information Security of the Russian Federation] : utverzhdena Ukazom Prezidenta Rossiyskoy Federatsiyi ot 5 dekabrya 2016 g. № 646. URL : <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&prevDoc=102161033&backlink=1&&nd=102417017>. [in Russ.].
5. Doktryna informatsiynoyi bezpeky Ukrainy [Doctrine of information security of Ukraine] : zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 25 lyutoho 2017 roku. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>. [in Ukr.].
6. Zahal'na deklaratsiya prav lyudyny [Universal Declaration of Human Rights] : pryynyata i proholoshena rezolyutsiyeyu 217 A (III) Heneral'noyi Asambleyi OON vid 10 hrudnya 1948 roku (neofitsiynyy pereklad). *Holos Ukrainy* vid 10.12.2008. № 236. [in Ukr.].
7. Istoriya informatsiyno-psykholohichnoho protyborstva [History of information and psychological confrontation] : pidruch. / Ya. M. Zharkov, L. F. Kompantseva, V. V. Ostroukhov ta in. ; za zah. red. d.yu.n., prof., zasl. yurysta Ukrainy Ye. D. Skulysha. Kyiv : Nauk.-vyd. viddil NA SB Ukrainy, 2012. 212 p. [in Ukr.].
8. Kisilevykh-Chornoyvan, O. M. (2011). Mizhnarodne informatsiynne pravo [International information law] : navch. posibnyk. Kyiv : DP «Vyd. dim «Personal», 160 p. [in Ukr.].
9. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (Ofitsiynyy pereklad) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (Official Translation)] : pryynyata Radoyu Yevropy 4 lystopada 1950 r. *Holos Ukrainy* vid 10.01.2001. № 3. [in Ukr.].
10. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : pryynyata na 5-y sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
11. Kormych, B. A. (2011). Informatsiynne pravo [Information law] : pidruch. Kharkiv : BURUN i K., 334 p. [in Ukr.].
12. Kostyts'kyi, V. V. (2018). Protydiya antyukrayins'kiy informatsiyniy viyni u konteksti yevropeys'koyi bezpeky: polityko-pravovi aspekty [Combating anti-Ukrainian information war in the context of European security: political and legal aspects]. *Aktual'ni problemy derzhavotvorennya, pravotvorennya ta pravozastosuvannya : mater. nauk. seminaru (m. Dnipro, 8 hrud. 2017 r.)*. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 23-27. [in Ukr.].
13. Kuzhel'nyy, M. (2016). Zovnishnya informatsiyna polityka yak instrument zakhystu natsional'noyi bezpeky: ukrayins'kyy dosvid [Foreign information policy as a tool for protecting national security: the Ukrainian experience]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*. № 33-34, pp. 238-248. [in Ukr.].
14. Lukyanenko, V. V., Krotiyuk, V. A. (2018). Asymetrychnyy kharakter suchasnoyi informatsiynoyi viyny [Asymmetric nature of modern information warfare]. *Informatsiyna ahresiya Rosiys'koyi Federatsiyi proty Ukrainy : Naukovyy seminar KHNU PS im. I. Kozheduba, 25 zhovtnya 2018*. URL : <http://www.hups.mil.gov.ua/assets/doc/science/stud-conf/informacijna-agresiya-rf-proti-ukraini/11.pdf>. [in Ukr.].
15. Martsenyuk, O. H. (2009). Teoretyko-metodolohichni zasady informatsiynoho prava Ukrainy : realizatsiya prava na informatsiyu [Theoretical and methodological principles of information law of Ukraine: implementation of the right to information] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Kyiv's'kyy nats. un-t vnutr. sprav. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
16. Mizhnarodnyy pakt pro hromadyans'ki i politychni prava [International Covenant on Civil and Political Rights] : pryynyato 16 hrudnya 1966 roku Heneral'noyu Asambleyeyu OON. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text. [in Ukr.].
17. Nychka, D. (2021). Kremliivs'ka diyeta. Chym Rosiya «hoduye» ukrayins'ku molod' v informatsiyniy sferi – 25 lystopada 2021 r. [The Kremlin diet. What Russia «feeds» Ukrainian youth in the information sphere] – November 25, 2021. URL : <https://tyzhden.ua/Society/253724>. [in Ukr.].
18. Pro informatsiyu [On information] : Zakon Ukrainy vid 02.10.1992. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1992. № 48, art. 650. [in Ukr.].
19. Proekt Zakonu pro pravotvorochu diyal'nist' [Draft Law on Law-Making], reyestr. № 5707 vid 25.06.2021 (pryynyato za osnovu 16.11.2021). URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355. [in Ukr.].
20. RF zminyla pidkhid u vedenni informatsiynoyi viyny proty Ukrainy – ekspert AMES [Russia has changed its approach to waging an information war against Ukraine – AMES expert] (05.08.2020). URL : <https://www.prostir.ua/?blogs=rf-zminyla-pidkhid-u-vedenni-informatsiynoyi-viyny-proty-ukrajiny-ekspert-ames>. [in Ukr.].
21. Samotuha, A. V. (2021) Proaktyvna zovnishnya informatsiyna polityka Ukrainy y pytannya yiyi zakonodavchoyi rehlementatsiyi [Proactive foreign information policy of Ukraine and issues of its legislative regulation]. *Mizhnarodna ta natsional'na bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : mater. V*

Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 12 bereznya 2021 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 79-82. [in Ukr.].

22. Samotuha, A. V. (2021). *Ukrayina v mizhnarodnomu informatsiyomu pravi* [Ukraine in international information law]. *Aktual'ni problemy derzhavotvorenniya, pravotvorenniya ta pravozastosuvannya : materialy nauk. seminaru (m. Dnipro, 10 hrudnya 2020 r.).* Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, pp. 89-91. [in Ukr.].

23. Safarov, A. (2021). *Analiz Stratehii informatsiyoi bezpeky v porivnyanni z chynnoyu Doktrynoyu informatsiyoi bezpeky* [Analysis of the Information Security Strategy in comparison with the current Doctrine of Information Security] – 29.04.2021. URL : <https://imi.org.ua/monitorings/analiz-strategiyi-informatsijnoyi-bezpeky-v-porivnyanni-z-chynnoyu-doktrynoyu-informatsijnoyi-i38852>. [in Ukr.].

24. Spivak, K., Savruk, M. (2019). *Informatsiyana polityka protydyi rosiys'kiy propahandi v Ukraini* [Information policy to counter Russian propaganda in Ukraine]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya mizhnarodni vidnosyny*, issue 46, pp. 189-198. [in Ukr.].

25. *Stratehiya natsional'noyi bezpeky Ukrainy* [National Security Strategy of Ukraine] : zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 travnya 2015 roku. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070/>. [in Ukr.].

26. *Stratehiya natsional'noyi bezpeky Ukrainy «Bezpeka lyudyny – bezpeka krayiny»* [National Security Strategy of Ukraine «Human Security – Security of the Country «] : zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnya 2020 roku. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037/>. [in Ukr.].

27. *Struktura kerivnykh dokumentiv derzhavnoyi polityky v informatsiyoni sferi: nahal'ni problemy ta shlyakhy vporядkuvannya* [Structure of guiding documents of state policy in the information sphere: urgent problems and ways of regulation] : *Analitychna zapyska Natsional'noho instytutu stratehichnykh doslidzhen' pry RNBO Ukrainy.* 04.10.2011. URL : <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/informaciyni-strategii/struktura-kerivnykh-dokumentiv-derzhavnoi-politiki-v-> [in Ukr.].

28. Tavolzhans'kyi, O. V. (2018). *Informatsiyana bezpeka Ukrainy: stan pravovoho zabezpechennya v konteksti hlobalizatsiynykh protsesiv* [Information security of Ukraine: the state of legal support in the context of globalization processes]. *Zhurnal skhidnoyevropeys'koho prava*, № 57, pp. 158-164. [in Ukr.].

29. *Uryad skhvalyv Stratehiyu informatsiyoi bezpeky Ukrainy do 2025 roku* [The Government has approved the Information Security Strategy of Ukraine till 2025]. URL : <https://detector.media/infospace/article/192019/2021-09-15-uryad-skhvalyv-strategiyu-informatsiyoi-bezpeky-ukrainy-do-2025-roku/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Andriy Samotuha. Importance of state program documents in legislative support of proactive foreign information policy of Ukraine. The article deals with comparative and legal consideration of such state program documents as concepts, doctrines and strategies in legislative support of national proactive foreign information policy. Regarding that the subjective right to information is increasingly deprived of signs of absoluteness, the emphasis has been placed on the comprehensive formation of legal guarantees for national information policy, which aims to protect the information sovereignty and information security of the nation. In the current conditions of the hybrid war against Ukraine, which includes information warfare and special operations, the transition from reactive (defensive) to proactive (offensive) information policy of the state, in particular at the international level, becomes a priority. According to the results of comparative and legal analysis of such program documents of the state as doctrines, strategies and concepts, shortcomings have been identified and measures to improve the legislative support of national information policy have been proposed.

Unlike protective functions, proactive information activities of the state have not yet received clear legislative regulations. Moreover, the issue of information security has become extremely important during the Russian hybrid war against Ukraine, when along with the use of conventional weapons and economic levers, they are widely and subtly used, in particular.

The author has concluded that today Ukraine does not have a proper legal framework for foreign information policy. In this concern he has proposed the legislative consolidation of definitions, procedures for the development and adoption of such atypical regulations as concepts, doctrines, strategies, programs; to systematize information legislation through consolidation; to involve civil society institutions in draft law process.

Keywords: *information, information policy, information security, protection, proactive information activities, legislation, strategy, doctrine, concept.*

УДК 342.729
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-110-117

Максим РОМАНОВ[©]
науковий співробітник
(Науково-дослідний інститут
публічного права)

ФОРМИ МИРНИХ ЗІБРАНЬ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Проаналізовано сутність та зміст мирних зібрань як інституту безпосередньої демократії, що має найбільше значення в Україні серед інших основоположних і конституційних прав людини і громадянина. З'ясовано зміст і сутність понять «зібрання», «збори», «мітинги», «походи» і «демонстрації», що є формами реалізації права збиратися мирно відповідно до Конституції України. На підставі аналізу наукових напрацювань дослідників України та зарубіжних учених, нормативно-правового підґрунтя функціонування відповідного інституту автором обґрунтовано позицію щодо відмежування визначених законодавством форм реалізації права збиратися мирно та доведено необхідність внесення змін до законодавства України.

Ключові слова: мирні зібрання, збори, походи, демонстрації, мітинги, нормативний аналіз.

Постановка проблеми. Право на мирні зібрання в системі вітчизняних правових цінностей, перш за все уможливує активізацію руху країни до європейської спільноти, утверджує демократію та правову державність як інститути права й фундаментальні основи соціального буття.

На сьогодні, хоч вітчизняною нормативно-правовою базою питання мирних зібрань й не врегульоване через відсутність профільного Закону України, що чітко встановив би гарантії його реалізації, та це не уособлює весь спектр проблемних питань, пов'язаних із його функціонуванням.

Одним із таких питань, на нашу думку, є широкий спектр форм мирних зібрань, що передбачені Конституцією України, а також невизначеність їх відмежування однієї від одної, що, зокрема, спричиняє проблемні питання в правозастосуванні та не дозволяє громадянам повністю реалізовувати свої конституційні права.

Отже, вважаємо, що визначення змісту всіх запропонованих форм мирних зібрань уможливить їх ефективне правозастосування та дасть змогу якомога продуктивніше організувати ті чи інші мирні зібрання з урахуванням їх кінцевої мети, потреб, що передували його проведенню та основним підставам.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Водночас дослідження та наукове опрацювання основних проблем, що виникають у процесі реалізації громадянами права на мирні зібрання досліджували: А. Колодій, Р. Куйбіда, О. Куракін, В. Матвеев, Л. Наливайко, М. Смокович, Ю. Шемшученко та інші. Водночас, на дисертаційному рівні, під час різних історичних періодів становлення української державності інститут мирних зібрань крізь призму різних галузей науки досліджували: О. Васьковська [1], О. Власенко [2], О. Клименко [3], Р. Мельник [4], О. Шкарнега [5], М. Серета [6], М. Філоретова [7], А. Загороднюк [8] та інші.

Зазначені вчені, глибоко та концептуально підходячи до питання наукового опрацювання основних проблемних питань, що постають в процесі реалізації громадянами права на мирні зібрання, внесли значну кількість пропозицій, деякі з яких суттєво позитивно вплинули на функціонування відповідного інституту. Наразі вважаємо, що більш детальне опрацювання основних форм мирних зібрань значно оптимізує правозастосування відповідних конституційних положень.

Метою статті є дослідження форм конституційного права громадян на мирні зібрання з точки зору його реалізації. Поставлена мета зумовила необхідність

розв'язання ряду дослідницьких завдань, серед яких: з'ясування поняття та сутності права громадян на мирні зібрання в Україні; аналіз нормативно-правового підґрунтя його функціонування; визначення основних форм мирних зібрань, відповідно до чинного законодавства; узагальнення та обґрунтування основних науково-практичних пропозицій, щодо оптимізації функціонування відповідного інституту з огляду на предмет дослідження.

Виклад основного матеріалу. Україна, як незалежна, вільна, суверенна держава, неодноразово відстоювала свої демократичні намагання у спосіб реалізації права на мирні зібрання, що є найбільш ефективним способом впливу на владу та пасивні верстви суспільства. Водночас, як зазначалось, функціонування даного інституту, характерне певною низкою проблем, врегулювання яких дозволить оптимізувати цей процес.

Конституція України статтею 39 регламентує, що громадяни мають право збиратися мирно, без зброї та проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону та лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – із метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [8].

Таким чином, ураховуючи, запропоновані єдиною юридично значимою нормою законодавства України форми мирних зібрань, слід підкреслити, що досі неоднозначним залишається питання, щодо їх характеристики та сутнісного наповнення. Так, Основним законом передбачається можливість проведення таких форм мирних зібрань, як «збори», «мітинги», «походи» і «демонстрації». Водночас, коротка характеристика запропонованих форм, а також аналіз окремих норм законодавства, уможливить обґрунтувати новий підхід до їх визначення.

Слід перш за все зосередити увагу на тому, що словникові видання тлумачать поняття «форма» по-різному, що зумовлює необхідність короткої характеристики відповідного питання. Наприклад, поняття «форма», словником іншомовних слів тлумачиться як зовнішній вигляд, обрис предмета; всякий зовнішній вираз якого-небудь змісту; вираз вартості одного товару в іншому або інших товарах; вид, устрій, тип, структура чогось [10]. Тобто, «збори», «мітинги», «походи» і «демонстрації» є зовнішнім виразом права на мирні зібрання, що забезпечується Конституцією України. Водночас, детальне пропрацювання та надання характеристики кожній із запропонованих форм мирних зібрань уможливить більш ефективне їх правозастосування та забезпечить дотримання всіма суб'єктами, що мають відповідне право, а також зобов'язані забезпечувати правопорядок під час їх проведення.

Визначення поняття «збори». Академічний тлумачний словник української мови визначає поняття «збори» у декількох значеннях: як «Зустріч, зібрання членів якого-небудь колективу, організації з метою обговорення або проведення чого-небудь» та як «Відкривати (відкрити) збори див. відкривати. Відкриті збори – зібрання членів якої-небудь організації з допуском сторонніх осіб» [11]. Водночас, надається розширене тлумачення поняттю «збиратися», що буквально означає – сходитися, з'їжджатися, злітатися і т. ін. в одне місце [12]. Слід підкреслити, що збори, як базове й вихідне поняття в системі інституту мирних зібрань може інтерпретуватись дослідниками по-різному, оскільки загальний перелік ознак, що встановлюються правовою доктриною та чинним законодавством не визначає точного змісту, а етимологічна сутність його полягає в зустрічі людей для вирішення певних питань (при цьому, виключається можливість одноосібного проведення цього заходу).

Окрім цього, Статутом патрульно-постової служби міліції (від 1994 року), що на сьогодні втратив чинність, під зборами пропонувалось розуміти спільну, спеціально організовану невелику присутність громадян у громадському або іншому місці, викликану необхідністю обговорення різних політичних, соціальних, економічних, культурних та інших проблем [13], проте вважаємо за неможливе погодитись з інтерпретацією, що існувала в законодавстві, оскільки вказані критерії у вигляді «невеликої присутності громадян», «у громадському або іншому місці», «викликана необхідність обговорення» не відповідають засадам міжнародного законодавства та Конституції України щодо регламентації функціонування відповідного інституту. Водночас, критерій у вигляді «спеціальної організованості», слід розглянути як ймовірно об'єктивний, оскільки, як правило, всі мирні зібрання організовуються лідерами

громадської думки та підтримуються певним колом небайдужих громадян.

Разом із цим, питання щодо відмінності зборів від зібрання, розглядається дослідниками неоднотайно, про що свідчить перш за все, відсутність чітко визначених наукових позицій, а також тотожність наявних думок. Наприклад, згідно з Керівними принципами зі свободи мирних зібрань, опублікованими Венеціанською комісією Ради Європи в 2010 році, зібрання – це «навмисна та тимчасова присутність в громадському місці групи осіб з метою вираження спільних інтересів» [14], про що йдеться також і в Керівництві з моніторингу мирних зібрань, та наголошується на тому, що право на зібрання передбачає, що зібрання проводиться з метою передачі певного повідомлення, яке може бути адресоване окремій особі, групі осіб, організації або суспільству в цілому. Як правило, зібрання проводяться у відкритих громадських місцях – на вулицях, у парках, тощо [15].

Наведене дає підстави визнавати тотожність понять «збори» і «зібрання», що змістовно є ідентичними за своєю сутністю та буквально трактуються, як тимчасова присутність двох і більше осіб у будь-якому громадському чи іншому, не забороненому законодавством України місці з метою публічної демонстрації своєї громадянської позиції з важливих для суспільства питань.

Зміст терміна «мітинг». Мітинг Конституцією України визначається як окрема форма мирних зібрань, проте його особливості та характерні риси, наразі, не окреслюються відповідним актом.

Слід також наголосити на тому, що це явище трансформувалось із плином часу, але перш за все, словосполучення «meeting» [16], з англійської мови перекладається як «зустріч», що в свою чергу є похідним від слів «зібрання», «збори». Саме тому, частково, у наукових колах підтримується позиція, що дана форма мирного зібрання з'явилась унаслідок дослівного перекладу відповідного поняття з англійської мови. Проте, враховуючи позиції інших науковців, положення законодавства України, а також міжнародні нормативно-правові акти, ми вважаємо, що дане поняття трансформувалось у повноцінну форму мирного зібрання, що має характерні риси, як соціальне явище, а також відмінності від інших форм.

Натомість у рекомендаціях Української Гельсінської спілки наводиться інтерпретація поняття мітинг, як найпопулярнішої форми самовираження й у політиків, і громадських та арт активістів, що є більш ресурсною – адже апіорі потребує сцени, обладнання та значно більшої кількості учасників. «Мітинг зі сценою, навколо якої перебувають 10-15 осіб то формує доволі дискредитуюче і зневіруюче враження» [17]. Окрім цього, як зазначалось раніше, Статут патрульно-постової служби міліції, наводячи поняття різних форм мирних зібрань, до втрати чинності визнавав їх як масові збори, що характеризуються масовістю, промовцями, відповідними атрибутами (лозунгами, прапорами), закликами (усними, друкованими, письмовими), і проводяться переважно на вулицях, майданах, стадіонах, парках, зі злободенних, переважно політичних питань [13].

Водночас, на нашу думку, дещо необгрунтованим є тлумачення мітингу як масового зібрання, що обов'язково характерне наявністю сцени, а також «масовістю, промовцями, відповідними атрибутами (лозунгами, прапорами)», оскільки мітинг як форма мирного зібрання є, на нашу думку, формою доведення до суспільства та влади певної вимоги, демонстрації непогодження з напрямом політики в певному сегменті, або в цілому та може й не супроводжуватись відповідними елементами.

Зміст мітингу як форми мирного зібрання полягає в тому, що один чи більше громадянин, сформувавши власне бачення певного соціального явища, не погоджуючись із позицією органів влади (вектором політики загалом чи в певній галузі) публічно демонструє (демонструють) його. Тобто, відмінним у процесі проведення зборів (зібрання), від мітингу є те, що мирні збори (зібрання) не має на меті висловлення непогодження (демонстрації акту незгоди) з політикою влади в широкому її розумінні. Тобто, мітинг, як модернізована форма зборів несе в собі протестну складову, сформоване непогодження щодо соціального питання чи комплексу таких питань, на відміну від зборів (зібрання), що здебільшого носить установчий характер.

Похід як форма мирного зібрання. Ще одним способом реалізації права на мирні зібрання є організація походу, що науковцями та дослідниками характеризується як динамічне мирне зібрання, що має точку, з якої він починається та кінцеву точку.

Поняття «похід» у сучасних словникових виданнях тлумачиться як: (1) воєнні дії, воєнна кампанія, операція (часто пов'язані з пересуванням армії або флоту);

(2) пересування, перехід організованої групи людей, рідше однієї людини з повною метою, завданням; (3) піше пересуваний, перехід; (4) група людей, що пересувається куди-небудь з якоюсь метою; процесія [18]. Тобто, наведені тлумачення дають підстави стверджувати, що похід перш за все є організованим і динамічним. Ці дві ознаки виступають ключовими в контексті зовнішнього прояву такої форми мирного зібрання, як похід. Крім цього, логічним є визначення, що похід має початкову та кінцеву точку (тобто, характеризується завчасно пропрацьованим маршрутом), про що вказують, також інші дослідники.

Р. Мельник вважає, що під походом необхідно розуміти зібрання, що переміщується просто неба. У зв'язку з цим походи варто розцінювати як спеціальний вид мирного зібрання, оскільки під час їх організації та проведення, порівняно зі «статичними зібраннями», мають бути виконані (дотримані) додаткові вимоги (наприклад, узгодження із відповідним компетентним суб'єктом маршруту руху, обмеження руху транспорту тощо). У разі, якщо похід закінчується зібранням у певному місці, то він, відповідно, перетворюється на статичне зібрання. Так само й статичні зібрання можуть бути перетворені на походи в їх найрізноманітніших формах (мовчазні марші, факельні процесії, автомобільні колони тощо) [14]. Формулювань та визначень процесу походу може бути безліч, проте, його змістовне наповнення перш за все характеризується наявністю початкової (кінцевої) точки слідування, чітким маршрутом, здебільшого – масовістю учасників, що рухаються в заданому напрямі.

Історичні джерела висвітлюють події 1967 року в Сполучених Штатах Америки, котрі отримали назву «Похід на Пентагон», що відбулись у результаті протестних акцій, проти війни у В'єтнамі. Після мітингу біля меморіалу Лінкольна натовп рушив у напрямку Пентагону [19]. Дане явище, взяло свій початок із проведення протестної акції, а завершилось мирною ходою, що має початкову й кінцеву точки, маршрут, а також потребує забезпечення перекриття транспортних сполучень.

До того ж наведений практичний приклад також підтверджується й теоретичними положеннями, що викладені в рекомендаціях Української Гельсінської спілки, де зазначається, що похід, як правило, закінчується мітингом. Відрізняється від мітингу тим, що крім площ або окремих ділянок вулиць передбачає перекриття, як мінімум, великої ділянки тротуару, дороги. Фактично це масове проходження громадян за задалегідь визначеним маршрутом із метою привернення уваги до будь-яких проблем [17].

Таким чином, нами обгрунтовується позиція про те, що походом є форма мирного зібрання, що має на меті публічну демонстрацію позиції однієї чи більше осіб, щодо важливих, на їх думку, соціальних проблем, вектору державної політики тощо, має маршрут руху й здійснюється у спосіб пересування учасників від початкової до кінцевої точки. Окрім цього, як демонструють напрацювання дослідників, а також практичні приклади, похід починається з мирних зборів або мітингу (оскільки для організації руху між точками маршруту, існує необхідність групування учасників) та/ або закінчується ним (ними).

Демонстрація. Ще однією формою реалізації права на мирні зібрання законодавством України визначається можливість проведення демонстрацій, що, зокрема, межує з визначенням мирних зборів, а також мітингу, проте, на нашу думку, має певні характерні відмінні ознаки.

Словникові видання тлумачать поняття демонстрації як: «1) мітинг, процесія, інші форми вираження суспільних настроїв; 2) наочний метод навчання; 3) загрозливі дії з боку певної держави; 4) специфічні військові дії з метою виявити сили противника; 5) (*перен.*) виклична, гордовита поведінка» [10]; «1) процесія людей на знак вираження яких-небудь громадсько-політичних настроїв; 2) дії, вчинки та ін., що виражають протест проти кого-, чого-небудь; 3) публічний показ чого-небудь; 4) вияв, свідчення чого-небудь; 5) тактичні дії збройних сил, скеровані на дезорганізацію противника» [18], окрім цього, слід звернути увагу на тому, що «*demonstratio*» з латини дослівно перекладається як «показ» [20]. Такі інтерпретації, дають підстави стверджувати про те, що під час проведення демонстрації, як форми мирного зібрання має бути візуально показано певні елементи, котрі є свідченням (прямо чи опосередковано) демонструють певний соціальний заклик, позив (володіють певним контекстом).

Наведені тлумачення, також свідчать, що для проведення демонстрації, не обов'язковим є організація зібрання, проте, сам формат проведення такого заходу (в незалежності демонстрації тих чи інших елементів однією людиною чи групою людей)

найбільш імовірно збере певну кількість глядачів, що власне й надасть такому заходу ознак зібрання та ототожнить таку демонстрацію з ним.

Ю. Дмитрієв вважає, що демонстрацію не варто розглядати як сукупність зборів, мітингів, походів, демонстрацій і пікетувань, оскільки основна мета – привернути увагу органів державної влади та місцевого самоврядування до проблем громадян [21, с.15-16], а ми, навпаки, звертаємо увагу, що демонстрація фактично не можлива без проведення зібрання (у формі мітингу, походу та інших). До того ж зібрання (похід, голодування, пікетування та багато інших) можуть бути реалізовані без демонстрації (як способу візуального вираження позиції).

Таким чином, демонстрацією є здійснення під час мирного зібрання (у формі зборів, мітингу, походу та інших) візуального відтворення будь-яких елементів, предметів, образів й інших проявів, у тому числі за допомогою відео-, звукопідсилювальної та будь-якої іншої техніки. Тобто, демонстрація, як форма вираження позиції під час зібрання, має на меті інтерпретування усно сформованої позиції щодо проблемного соціального питання, наприклад у спосіб демонстрації плакатів або інших символічних предметів, а також проведення публічних вистав й іншого.

Водночас окремі положення законодавства України, дозволяють звернути увагу на те, що ним передбачаються також й інші можливості громадян збиратися мирно, без зброї, що гарантовано Конституцією України й обґрунтовано відображається в галузевому законодавстві.

Зокрема, Ж. Пустовіт висловила думку, що під маніфестацією (лат. *manifestatio* – виявлення, прояв) слід розуміти публічний масовий виступ у формі зібрання прихильників ідеї, однодумців, скандування лозунгів, закликів, виголошення промов та ін. для проголошення ідей, солідарності, співчуття або протесту як суб'єктивне право кожної особи оперативно і незалежно (на відміну від участі у діяльності будь-якого громадського об'єднання) висловлювати власну позицію з будь-якого питання суспільного життя [22, с. 123]. У той же час, наданий перелік ознак цілком поглинається запропонованим законодавством і дослідниками терміном «зібрання», «мітинг».

Водночас, на думку європейських авторів, нині, поряд із такими традиційними формами мирних зібрань, як збори, демонстрації, походи, прийнятними є й інші, зокрема: пікети, сидячі демонстрації, мовчазні марші, «людські ланцюги», вело- та мотопробіги, а також специфічні музичні чи театралізовані вистави [23, с. 101-102]. Разом із цим, це не означає, що приватні особи під приводом реалізації права на мирне зібрання можуть порушувати засади демократичної та правової держави, недотримуватися норм Конституції та законів [24]. Тобто, наведені інтерпретації форм мирних зібрань потребують додаткового наукового опрацювання, та можуть стати предметом і об'єктом подальших наукових пошуків.

Висновки. На підставі з'ясування поняття та сутності права громадян на мирні зібрання в Україні, встановлення нормативно-правового підґрунтя його функціонування, визначення основних форм мирних зібрань, відповідно до чинного законодавства, нами обґрунтовано науково-практичні пропозиції щодо оптимізації функціонування відповідного інституту.

1. Право на мирні зібрання є, на нашу думку, одним із найбільш важливих основоположних конституційних прав громадян, що уможливує реалізацію інших політичних і соціальних прав і свобод. Окрім цього, історичні етапи становлення української державності демонструють визначальність ролі й місця відповідного інституту в правовій системі держави.

2. Нормативно-правовим підґрунтям функціонування інституту мирних зібрань є Конституція України, що констатує, відповідно до своїх же положень фіксовані норми прямої дії. Окрім зазначеного, окремі елементи механізму відповідного інституту забезпечуються положеннями рішень Конституційного Суду України та окремих Законів України.

3. До форм мирних зібрань, на нашу думку, наразі належать: збори (зібрання), мітинги, походи і демонстрації.

3.1. Тотожність понять «збори» і «зібрання», що змістовно є ідентичними за своєю сутністю та буквально трактуються, як тимчасова присутність двох і більше осіб у будь-якому громадському чи іншому, не забороненому законодавством України місці з метою публічної демонстрації своєї громадянської позиції з важливих для суспільства питань.

3.2. Зміст мітингу, як форми мирного зібрання полягає в тому, що один чи більше громадян, сформувавши власне бачення певного соціального явища, не погоджуючись із позицією органів влади (вектором політики загалом чи в певній галузі) публічно демонструє (демонструють) його.

3.3. Походом є форма мирного зібрання, що має на меті публічну демонстрацію позиції однієї чи більше осіб щодо важливих на їх думку соціальних проблем, вектору державної політики, тощо, має маршрут руху й здійснюється у спосіб пересування учасників від початкової до кінцевої точки.

3.4. Демонстрація, на нашу думку, – це здійснення під час мирного зібрання (у формі зборів, мітингу, походу тощо) візуального відтворення будь-яких елементів, предметів, образів та інших проявів, у тому числі за допомогою відео-, звукопідсилувальної та будь-якої іншої техніки.

4. Перспектива подальших наукових пошуків полягає в необхідності нормативно та теоретико-правової характеристики інших форм реалізації права на мирні зібрання, що чітко не визначені законодавством України, наприклад: пікетування, голодування, живі ланцюги, вело-, мото-, автопробіги тощо.

Список використаних джерел

1. Васюковська О. В. Конституційне право на мирні збори та механізм його реалізації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 20 с.
2. Власенко О. Л. Конституційне право громадян на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. 20 с.
3. Клименко О. І. Конституційне право громадян на мирні зібрання та його забезпечення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2014. 20 с.
4. Мельник Р. С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. Київ, 2015. 168 с. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/0/e/233491.pdf>.
5. Шкарнега О. С. Проведення у справах щодо реалізації права на мирні зібрання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.». Одеса, 2016. 239 с.
6. Серета М. Л. Право на мирні зібрання: теоретичні, практичні та порівняльно-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ, 2019. 204 с.
7. Філоретова М. В. Свобода мирних зібрань як об'єкт захисту адміністративними судами: дис. ... д-ра філос. : 081 «Право». Київ, 2021. 251 с. URL : http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/3e1/dis_Filoretova%20M.V.pdf.
8. Загороднюк А. Г. Конституційне право громадян на збори, мітинги, походи і демонстрації: питання теорії та практики : дис. ... д-ра філос. : 081 «Право». Вінниця, 2021. 268 с. URL : <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/9958>.
9. Конституція України: прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30, ст. 141.
10. Словник іншомовних слів. URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D4%EE%F0%EC%E0>.
11. Словник української мови у 20 томах. URL : <http://sum.in.ua/s/zbyratysja>.
12. Словник UA. Портал української мови та культури. URL : <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=Збиратися>.
13. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції України : наказ МВС України від 28.07.1994 № 404 (втратив чинність). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-94#Text>.
14. БДПЛ/ОБСЕ, Керівні принципи з свободи мирних зібрань: 2-е видання (Варшава: БДПЛ, 2010 р.), стор. 15, § 1.2.
15. Керівництво з моніторингу свободи мирних зібрань. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/140366.pdf>.
16. Англійсько-українські словники / упоряд. А. Рисін, В. Старко та ін. 2011–2020. URL : <https://e2u.org.ua>.
17. Масові акції. Українська Гельсінська спілка. URL : <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/010.pdf>.
18. Словник української мови. В 20 томах / Л. Шевченко, В. Білоноженко, В. Винник та ін.. Київ: Наук. думка, 212. 976 с.
19. Chris Marker & François Reichenbach. *The Sixth Side of the Pentagon*. IcarusFilms. URL : <https://icarusfilms.com/if-sixt>.
20. Латинсько-український словотвірний словник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2010. 880 с.
21. Дмитриев Ю. А. Правовое обеспечение манифестаций в условиях правового

- государства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Моск. юрид. ин-т. Москва, 1991. 23 с.
22. Пустовіт Ж. Актуальні проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні: навч. посібник. Київ : КНТ, 2009. 232 с.
23. Versammlungsrecht: das hoheitliche Eingriffshandeln im Versammlungsgeschehen / Hartmut Brenneisen. 4. Aufl. Hilden/Rhld. : VDP Verl. Dt. Polizeiliteratur, 2011.
24. Мельник Р. С. Категорія «зібрання» та її належне тлумачення як одна з передумов реалізації права на участь у мирному зібранні. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 2. С. 4–9.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Vas'kovs'ka, O. V. (2007). Konstytutsiynе pravo na myrni zbory ta mekhanizm yoho realizatsiyi v Ukraini [Constitutional right to peaceful assembly and the mechanism of its implementation in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / In-t zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
2. Vlasenko, O. L. (2011). Konstytutsiynе pravo hromadyan na svobodu zboriv, mitynhiv, pokhodiv i demonstratsiy [Constitutional right of citizens to freedom of assembly, rallies, marches and demonstrations]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
3. Klymenko, O. I. (2014). Konstytutsiynе pravo hromadyan na myrni zibrannya ta yoho zabezpechennya v Ukraini [Constitutional right of citizens to peaceful assembly and its provision in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / In-t zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
4. Mel'nyk, R. S. (2015). Pravo na svobodu myrnykh zibrannya: teoriya i praktyka [The right to freedom of peaceful assembly: theory and practice]. Kyiv. 168 p. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/0/e/233491.pdf>. [in Ukr.].
5. Shkarneha, O. S. (2016). Provadzhennya u spravakh shchodo realizatsiyi prava na myrni zibrannya [Proceedings in cases of realization of the right to peaceful assembly] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. un-t «Odes'ka yuryd. akad.». Odesa, 239 p. [in Ukr.].
6. Sereda, M. L. (2019). Pravo na myrni zibrannya: teoretychni, praktychni ta porivnyal'no-pravovi aspekty [The right to peaceful assembly: theoretical, practical and comparative legal aspects] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Nats. un-t «Kyievo-Mohylans'ka akademiya». Kyiv, 204 p. [in Ukr.].
7. Filoretova, M. V. (2021). Svoboda myrnykh zibrannya yak ob'yekt zakhystu administratyvnymy sudamy [Freedom of peaceful assembly as an object of protection by administrative courts] : dys. ... d-ra filoz. : 081 «Pravo». Kyiv. 251 p. URL : http://scc.univ.kiev.ua/upload/iblock/3e1/dis_Filoretova%20M.V.pdf. [in Ukr.].
8. Zahorodnyuk, A. H. (2021). Konstytutsiynе pravo hromadyan na zbory, mitynhy, pokhody i demonstratsiyi: pytannya teorii ta praktyky [Constitutional right of citizens to gatherings, rallies, marches and demonstrations: questions of theory and practice] : dys. ... d-ra filoz. : 081 «Pravo». Vinnytsya, 268 p. URL : <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/9958>. [in Ukr.].
9. Konstytutsiya Ukrainy [Constitution of Ukraine] : pryynyata na 5-y sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996, № 30, art. 141. [in Ukr.].
10. Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words]. URL : <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D4%EE%F0%EC%E0>. [in Ukr.].
11. Slovnyk ukrayins'koyi movy u 20 tomakh [Dictionary of the Ukrainian language in 20 volumes]. URL : <http://sum.in.ua/s/zbyratsya>. [in Ukr.].
12. Slovnyk UA. Portal ukrayins'koyi movy ta kul'tury [UA Dictionary. Ukrainian language and culture portal]. URL : <https://slovnyk.ua/index.php?sword=Zbyratsya>. [in Ukr.].
13. Pro zatverdzhennya Statutu patrol'no-postovoyi sluzhby militsiyi Ukrainy [On approval of the Statute of the patrol service of the militia of Ukraine] : nakaz MVS Ukrainy vid 28.07.1994 № 404 (vtratyv chynnist'). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-94#Text>. [in Ukr.].
14. BDIPL/OBSYE, Kerivni pryntsyipy z svobody myrnykh zibrannya [OSCE / ODIHR, Guiding Principles on Freedom of Peaceful Assembly] : 2-e vydannya (Varshava: BDIPL, 2010), p. 15, § 1.2.
15. Kerivnytstvo z monitorynhu svobody myrnykh zibrannya [Guidelines for monitoring the freedom of peaceful assembly]. URL : <https://www.osce.org/files/f/documents/e/8/140366.pdf>. [in Ukr.].
16. Anhliys'ko-ukrayins'ki slovnyky [English-Ukrainian dictionaries] / uporyad. A. Rysin, V. Staro ta in. 2011–2020. URL : <https://e2u.org.ua>. 17. Masovi aktsiyi. Ukrayins'ka Hel'sins'ka spilka. URL : <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/010.pdf>. [in Ukr.].
18. Slovnyk ukrayins'koyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. V 20 tomakh / L. Shevchenko, V. Bilozhenko, V. Vynnyk ta in.. Kyiv: Nauk. dumka, 212. 976 p. [in Ukr.].
19. Chris Marker & François Reichenbach. The Sixth Side of the Pentagon. IcarusFilms. URL : <https://icarusfilms.com/if-sixt>.
20. Latyns'ko-ukrayins'kyy slovotvirnyy slovnyk [Latin-Ukrainian word-forming dictionary]. Ternopil': Navchal'na knyha – Bohdan, 2010. 880 p. [in Ukr.].
21. Dmitriyev, Yu. A. (1991). Pravovoye obespecheniye manifestatsiy v usloviyakh pravovogo gosudarstva [Legal support of manifestations in the conditions of the rule of law] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02 / Mosk. yurid. yn-t. Moscow, 23 p. [in Russ.].

22. Pustovit, Zh. (2009). Aktual'ni problemy prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukraini [Current issues of human and civil rights and freedoms in Ukraine] : navch. posibnyk. Kyiv : KNT, 232 p. [in Ukr.].

23. Versammlungsrecht: das hoheitliche Eingriffshandeln im Versammlungsgeschehen [Right of assembly: sovereign intervention in assembly events] / Hartmut Brenneisen. 4. Aufl. Hilden/Rhld. : VDP Verl. Dt. Polizeiliteratur, 2011. [in Germ.].

24. Mel'nyk, R. S. (2014). Katehoriya «zibrannya» ta yiyi nalezhne tlumachennya yak odna z peredumov realizatsiyi prava na uchast' u myrnomu zibranni [The category of «assembly» and its proper interpretation as one of the prerequisites for the exercise of the right to participate in a peaceful assembly]. *Zhurnal skhidnoevropeys'koho prava*, № 2, pp. 4-9. [in Ukr.].

ABSTRACT

Maksym Romanov. Forms of peaceful assemblies in Ukrainian legislation: regulatory analysis. The article analyzes the essence and content of peaceful assemblies as an institution of direct democracy, which is of the greatest importance in Ukraine, among other fundamental and constitutional rights of the man and the citizen.

The content and essence of the terms «assembly», «meeting», «rallies», «campaigns» and «demonstrations», which are forms of exercising the right to assemble peacefully in accordance with the Constitution of Ukraine, have been established. In addition, based on the analysis of scientific achievements of Ukrainian researchers and foreign scientists, the legal basis for the functioning of the institute, the author substantiated the position on delimitation of legally defined forms of exercising the right to assemble peacefully and proved the need to amend Ukrainian legislation.

The author substantiates the position that the right to peaceful assembly is one of the most important fundamental constitutional rights of citizens, which allows the realization of other political and social rights and freedoms. In addition, the historical stages of formation of Ukrainian statehood demonstrate the role and place of the institution in the legal system of the state. It was found out that the normative and legal basis for the functioning of the institution of peaceful assemblies is the Constitution of Ukraine, which contains norms of direct action. In addition, certain elements of the mechanism of the relevant institution are provided by the provisions of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine and certain Laws of Ukraine. In our opinion, the forms of peaceful assemblies include: assemblies (meetings), rallies, marches and demonstrations.

The prospect of further scientific research is to study other forms of exercising the right of citizens to assemble peacefully, without weapons, which are not directly provided for in the legislation of Ukraine. In addition, a separate issue in our opinion should be the problem of distinguishing certain progressive forms of implementation of peaceful assemblies from the basic categories and concepts.

Keywords: *peaceful assemblies, meetings, campaigns, demonstrations, rallies, normative analysis.*

ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 347.9(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-118-125

Владислав КУЦЕНКО[©]
кандидат економічних наук

Тетяна ЛЕОНЕНКО[©]
доктор юридичних наук,
професор

Ольга ШИЯН[©]
кандидат юридичних наук,
доцент

(Національний університет «Запорізька політехніка»)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У роботі здійснено спробу визначення основних засад цивільного судочинства, на підставі аналізу наукових поглядів, теоретичних положень та законодавства щодо цієї проблеми. З метою узгодження переліку основних засад здійснення судочинства із положенням верховенства права із чинного положення ч. 2 ст. 129 Конституції України вилучено поняття «законності» – передусім через те, що «законність» є лише одним із невід’ємних елементів верховенства права – того, що вже було закріплено вище (у частині першій цієї ж статті), – як керівного принципу здійснення правосуддя. Судове рішення, яким закінчується розгляд провадження, може стати об’єктом перегляду в суді вищого рівня в апеляційному порядку та подання апеляційної скарги стосовно такого рішення не може бути обмежено законом. Водночас законом можуть бути передбачені заборони або обмеження стосовно апеляції певних процесуальних рішень суду. Групи принципів окремих правових інститутів або стадій процесу існувати не можуть, оскільки нівелюється єдність системи принципів цивільного процесуального права, адже інститут є частиною галузі права і виділяти для нього окремі принципи немає підстав.

Ключові слова: засади цивільного судочинства, верховенство права, законність, система права, галузі права, міжгалузеві засади, загальні засади.

Постановка проблеми. Цивільне процесуальне право України й врегульоване ним цивільне судочинство ґрунтуються на демократичних принципах (латиною *principium* – засади, основа).

В енциклопедичній літературі термін «принцип» формулюється як «те, що визначається на ґрунті певної науки, теорії, та певного світогляду, вчення тощо».

© В. Куценко, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0878-9360>
kutsenkovi82@gmail.com

© Т. Леоненко, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8466-7192>
leonenko-t@ukr.net

© О. Шиян, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2336-2314>
dsshian@gmail.com

Засади права характеризуються як провідні, загальні (керівні) положення, ідеї, що є базою права, розкривають зміст, суть, скерованість і покликання правового регулювання суспільних відносин. Правові засади є тим фундаментом, що визначає процедуру виникнення, формування, функціонування і вдосконалення (розвитку) права та є важливими домінантами, на яких право має базуватися в усіх його напрямках (правотворчість, правозастосування, правоохоронна діяльність).

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми. В юридичних наукових працях питанням окремим аспектам дослідження засад цивільного судочинства приділялася увага в працях А. Андрушка, О. Гетманцева, О. Гусак, К. Гусарова, І. Ізарової, А. Колодія, В. Комарова, В. Кройтора, Д. Луспеника, В. Мамницького, С. Погребняка, Ю. Притики, Й. Резніченка, О. Рожнова, Н. Сакари, В. Тертишнікова, О. Ткачука, С. Фурси, Т. Цувіної, О. Шутенко, М. Ясинка та інших дослідників. У цих наукових розвідках автори приділяють увагу визначенню поняття, сутності принципів цивільного судочинства, дають характеристику окремим із них, деталізують певні аспекти системи принципів цивільного судочинства, однак, потрібно зазначити, що кількість таких наукових розвідок усе ж залишається незначною.

Метою статті є вирішення проблемних питань визначення основних засад цивільного судочинства.

На підставі аналізу наукових поглядів, теоретичних положень і законодавства досліджуються основні засади цивільного судочинства України.

Виклад основного матеріалу. Засади цивільного процесуального права України – це зафіксовані в його приписах положення та судження людей на цілі та задачі цивільного судочинства, організаційну його структуру та процедурне функціонування та процесуально-правовий статус учасників судового процесу.

До принципів цивільного процесу, закріплених Конституцією України [1], належать:

- 1) публічність (ст. 3, ч. 2 ст. 19 Конституції України);
- 2) недоторканність людини (ст. 3, ст. 29 Основного Закону);
- 3) верховенство права (ч. 1 ст. 8, ч. 1 ст. 129 Конституції України).

Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [2] закріплено у ч. 1 ст. 129 Основного Закону сучасну вагому засаду, згідно з якою здійснення судочинства ґрунтується на принципі верховенства права. Ця підстава є потрібною сходячкою в напрямку фактичного утвердження вимоги ч. 1 ст. 8 Конституції України. З метою узгодження переліку основних засад здійснення судочинства із зазначеним положенням чинного положення ч. 2 ст. 129 Основного Закону вилучено поняття «законності» – передусім через те, що «законність» є лише одним із невід’ємних елементів верховенства права – того, що вже було закріплено вище (у частині першій цієї ж статті), – як керівного принципу здійснення правосуддя [3, с. 8-9]. У тому числі, враховано, що міжнародні експерти у висновках щодо тексту змін, підготовлених Робочою групою з питань правосуддя та суміжних правових інститутів Конституційної Комісії, вказали, що: «...» Законність» являє собою надзвичайно розпливчастий масштаб, який у мовному плані відштовхується від (позитивного) «закону», зміст якого визначається змінними політичними міркуваннями щодо доцільності. Унаслідок цього законність становить лише дуже відносний масштаб. «Верховенство права» у свою чергу звертає увагу на фундаментальні, універсальні правові цінності людства: людська гідність, свобода, права людини, правова держава, демократична конституція» [4];

4) гарантованість і доступність захисту судом свобод і прав громадянина та людини (ч. 3 ст. 8, ч. 4 ст. 32, ч. 1, ч. 2 ст. 55, ч. 1 ст. 59, п. 6 ч. 2 ст. 129 Основного Закону);

5) мова правосуддя – державна (ст. 10 Конституції України). Згідно зі ст. 10 Основного Закону українська мова є державною в Україні. Країна забезпечує функціонування та всебічний розвиток державної мови в усіх галузях громадського життя на всіх теренах держави. Уживання мов в нашій державі декларується у Конституції України та передбачається законодавством. Згідно зі ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» діловодство та судочинство в судах нашої держави здійснюється українською мовою. Суди забезпечують право людей на користування ними у судочинстві мови, яку вони використовують, чи рідної мови та гарантують рівноправність людей у судочинстві за рисою мови. Суди користуються українською мовою в ході судового процесу [5];

- 6) недоторканність житла (ст. 30 Основного Закону);

- 7) таємниця телеграфної кореспонденції, телефонних розмов, листування й іншої кореспонденції (ст. 31 Конституції України);
- 8) захист сімейного та приватного життя людини (ст. 32 Основного Закону);
- 9) участь суспільства для охорони прав людей (ст. 36 Конституції України);
- 10) реалізація судочинства виключно судами (ст. 124 Основного Закону);
- 11) участь громадськості у реалізації судочинства через присяжних та народних засідателів (ст. 124 Конституції України);
- 12) обов'язковість рішень судів до виконання на всіх теренах нашої держави та їх проголошення судами іменем України (ч. 5 ст. 124, п. 9 ч. 2 ст. 129 Основного Закону);
- 13) спеціалізація і територіальність структури системи судів загальної юрисдикції (ст. 125 Конституції України);
- 14) імунітет та незалежність суддів (ч. 1 ст. 126, ч. 1 ст. 129 Основного Закону) – незалежність передбачає обов'язкове підпорядкування закону, що саме і гарантує законність у діяльності суддів; незалежність означає:
 - незалежність їх від впливу окремих громадян, засобів масової інформації, громадських формувань, посадових або службових осіб, органів місцевого самоврядування й органів державної влади;
 - суди мають бути незалежними від вищих судових гілок, а судді – від інших суддів і голови суду;
- 15) реалізація судочинства професійними судьями та у передбачених законом випадках присяжними та народними засідателями (ст. 127 Конституції України);
- 16) призначуваність і виборність суддів (ст. 128 Основного Закону);
- 17) рівноправність усіх учасників процесу перед судом та законом (п. 1 ч. 2 ст. 129 Конституції України);
- 18) свобода в наданні сторонами судові своїх доказів та у доказуванні перед судом їх переконливості та змагальності сторін (п. 3 ч. 2 ст. 129 Основного Закону);
- 19) повне фіксування судового процесу технічними засобами та його гласність (п. 6 ч. 2 ст. 129 Конституції України);
- 20) розумні строки судового розгляду справи (п. 7 ч. 2 ст. 129 Основного Закону);
- 21) гарантування права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення (п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України) закріплено Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)».

Запропонована нова редакція положення щодо забезпечення права на апеляційний перегляд та касаційне оскарження мінімізує наявні у попередній редакції ризики розширеного тлумачення на рівні закону винятків із цього правила, що спричиняє обмеження конституційного права особи на оскарження судового рішення.

Нова редакція цього положення дає змогу гарантувати особі право на перегляд справи судом принаймні один раз – в апеляційному порядку. До того ж, йдеться не про надання можливості оскаржувати будь-яке судове рішення, а лише про перегляд справи загалом – тобто справи, стосовно якої суд ухвалив рішення по суті спору або стосовно іншого (що не має характеру юридичного спору) питання, яке віднесене законом до компетенції суду.

Отже, судові рішення, яким закінчується розгляд провадження, може стати об'єктом перегляду в суді вищого рівня в апеляційному порядку та подання апеляційної скарги стосовно такого рішення не може бути обмежено законом. Водночас законом можуть бути передбачені заборони або обмеження стосовно апеляції певних процесуальних рішень суду.

Щодо забезпечення права на касаційне оскарження, то Європейський суд з прав людини неодноразово зазначав у своїх рішеннях, що «одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточного характеру судового рішення. Цей принцип наголошує, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового судового рішення лише через те, що вона переслідує мету домогтися нового слухання справи та нового її вирішення. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду. Перегляд не повинен фактично підміняти собою апеляцію, а сама можливість існування двох точок зору на один предмет не є підставою для нового розгляду. Винятки із цього принципу

можуть мати місце лише за наявності підстав, обумовлених обставинами важливого та вимушеного характеру» (рішення у справі «Пономарьов проти України» [6], заява № 3236/03, п. 40; див. також рішення у справі «Рябих проти Росії», заява № 52854/99, п. 52 [7]).

Тому встановлення законом виняткових підстав для касаційного оскарження у тих випадках, коли таке оскарження є дійсно необхідним, дасть змогу побудувати ефективну судову систему, що гарантуватиме особі право на остаточне та обов'язкове судове рішення [3, с. 9–10];

22) обов'язковість рішення суду (п. 9 ч. 2 ст. 129 Основного Закону);

23) реалізація судочинства судом присяжних, колегією суддів або суддею одноособово (ч. 4 ст. 129 Конституції України) тощо.

Далі розглянемо основні засади (принципи) цивільного процесу.

1. Верховенство права. При розгляді справ суди повинні дотримуватися положення про верховенство права. Суди здійснюють правосуддя відповідно до Основного Закону України, законів України, міжнародних договорів, ратифікованих Україною.

2. Рівноправність усіх учасників судового процесу перед судом і законом, пошана достоїнства та честі. Суд повинний шанувати достоїнство та честь усіх учасників судового процесу і чинити правосуддя на підставах їх рівноправності перед правосуддям і законодавством незалежно від місця проживання, майнового стану, статі, соціального та етнічного походження, релігійних, політичних та інших переконань, кольору шкіри, раси, мовних та інших якостей.

3. Повне фіксування судового процесу засобами техніки і його публічність та гласність. Будь-хто може бути присутнім у відкритому судовому процесі. Забороняється вимагати будь-які документи, крім посвідчуючого особу документа, від особи, яка хоче перебувати у судовому процесі. Особи, які хочуть перебувати у судовому процесі, допускаються до зали судових засідань до початку судового процесу чи під час перерви. У судах правосуддя здійснюється публічно й усно, крім передбачених Цивільного процесуального кодексу України [8] (далі – ЦПК України) випадків. Особа не може бути позбавлена права на повідомлення про місце, день і час розгляду власного провадження чи обмежена у праві одержання у суді письмового чи усного повідомлення про наслідки розгляду його судового провадження. У особи, яка не є учасником провадження, є повноваження на доступ до рішень суду за встановленою законом процедурою.

4. Змагальність учасників справи. Цивільний процес провадиться на засадах змагальності учасників справи. У сторін є однакові повноваження стосовно реалізації всіх процедурних повноважень, установлених законом. Кожен учасник справи зобов'язаний довести факти, що є вагомими для провадження й на які він спирається як на основу власних вимог чи спростовувань, крім випадків, передбачених ЦПК України. Будь-який учасник справи несе небезпеку отримання результатів, пов'язаних із вчиненням ним процедурних діянь.

5. Диспозитивність. Провадження розглядає суддя не інакше як за заявою особи, поданою згідно із ЦПК України, у межах заявлених нею вимог та на основі доказів, наданих сторонами чи витребуваних суддею у випадках, передбачених ЦПК України. У цивільному судочинстві збирання доказів не є обов'язком судді, крім випадків, передбачених ЦПК України. Суддя має повноваження збирати докази, що відносяться до предмета позову, зі своєї ініціативи тільки у разі, коли це потрібно з метою охорони неповнолітніх або малолітніх чи осіб з обмеженою дієздатністю, або які визначені судом недієздатними, а також в інших випадках, визначених ЦПК України. Сторони розпоряджаються власними повноваженнями стосовно предмета позову на свій розсуд. Подібні повноваження мають так само особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком тих осіб, які не мають процесуальної дієздатності. Суддя притягує певну особу або певний орган, яким законом надано повноваження охороняти інтереси, свободи та права інших осіб, якщо діяння законного представника не відповідають інтересам особи, яку він представляє.

6. Пропорційність. У межах, передбачених ЦПК України, суддя встановлює процес реалізації правосуддя у судочинстві згідно з положенням пропорційності, зважаючи на: величину судових витрат, пов'язаних із певними процедурними діями, час, потрібний для скоєння тих або інших діянь, важливість здійснення судочинства для учасників справи; складність справи; ціну спору; особливості предмета позову; забезпечення розумного балансу серед публічних і приватних інтересів; задачі

цивільного процесу, тощо.

7. **Обов'язковість рішення суду.** Рішення суду, що набуло чинності, є обов'язковим для виконання усіма громадянами та службовими чи посадовими особами, організаціями, установами, підприємствами, органами місцевого самоврядування й органами державної влади і підлягає застосуванню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними нормативно-правовими актами, ратифікованих нашою державою, – і за її межами. Невиконання судових рішень є основою для відповідальності, передбаченої законом. Обов'язковість судових рішень не обмежує особу, яка не брала участі у провадженні, права звернутися до суду, якщо прийнятим рішенням суду зачіпаються його інтереси, свободи або права.

8. **Гарантування можливості на апеляційний перегляд справи.** Сторони, а так само особа, яка не брала участі у провадженні, якщо суддя ухвалив рішення про його обов'язки і (чи) інтереси, свободи, права, мають повноваження на апеляційне оскарження рішення суду.

9. **Гарантування права на касаційне оскарження судового рішення у випадках, встановлених законом.** Сторони, а так само особа, яка не брала участі у провадженні, якщо суддя ухвалив рішення про його обов'язки і (чи) інтереси, свободи, права, мають повноваження у передбачених випадках законом на касаційний перегляд провадження. Не допускається касаційний перегляд судового рішення суду першої інстанції без його оскарження в апеляційному порядку.

10. **Раціональність строків розгляду справи судом.** Суддя повинен визначати розумні терміни для скоєння процедурних діянь. Термін є раціональним, якщо він містить час, необхідний, з урахуванням обставин провадження, для скоєння процедурного діяння, і відноситься до задач цивільного правосуддя.

11. **Неприпустимість зловживання процедурними повноваженнями.** Сторони та їх представники зобов'язані сумлінно використовувати процедурні повноваження; зловживання процедурними повноваженнями заборонено.

12. **Компенсація судових витрат стороні, на користь якої ухвалене рішення суду.** Судовий збір покладається на сторони пропорційно величині задоволених вимог позову. Інші судові витрати, пов'язані з цивільним судочинством, покладаються у випадку:

- 1) часткового задоволення позову – на обидві сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог;
- 2) відмови в позові – на позивача;
- 3) задоволення позову – на відповідача.

Для вираження характерних ознак засад цивільного процесуального права України вони поділяються на види за різними підставами (критеріями).

Засади цивільного процесуального права України поділяються за дією в системі права на: 1) засади правових інститутів; 2) галузеві засади, що характеризують зміст певних галузей; 3) міжгалузеві засади, що виражають зміст певних груп галузей; 4) загальні (загальноправові) засади, що поширюють свою дію на право в цілому та характеризують особливості його змісту.

Погоджуючись із самою можливістю такого підходу, можливо виділити окремі принципи правових інститутів (окремих груп норм). Групи принципів окремих правових інститутів або стадій процесу існувати не може, оскільки нівелюється єдність системи принципів цивільного процесуального права, оскільки інститут є частиною галузі права, і виділяти для нього окремі принципи немає підстав. Іншими словами, не можна виділяти принципи окремих інститутів, що не характерні для галузі права в цілому.

Традиційний поділ принципів за сферою поширення, або дією в системі права: загальноправові, міжгалузеві та галузеві, – видається недостатньо обґрунтованим. У цій класифікації заперечення викликає виокремлення групи, що має назву «галузеві принципи цивільного процесу». Галузевих принципів цивільного процесуального права, як і принципів окремих процесуальних інститутів, не існує. Така позиція обґрунтовується тим, що принципи, включені до цієї групи, властиві не лише цивільному процесу. Так, принцип диспозитивності, окрім цивільного процесуального права, характерний для господарського процесуального права (п. 5 ч. 3 ст. 2, ст. 14 Господарського процесуального кодексу України [9]), адміністративного судочинства (п. 4 ч. 3 ст. 2, ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України [10]) і кримінального процесуального права (п. 19 ч. 1 ст. 7, ст. 26 Кримінального процесуального кодексу України [11]).

Отже, означені принципи об'єктивно слід відносити до міжгалузевих. Принципи, що можливо включити до «галузевої» групи, відсутні взагалі. Принципи цивільного процесуального права здебільшого мають міжгалузевий характер, оскільки виявляють свою дію і в інших суміжних галузях правового регулювання – судоустрої, кримінальному, господарському та адміністративному судочинстві [12, с. 571–572].

За формою нормативної регламентації засади цивільного процесуального права України поділяються на: 1) визначені законодавством про цивільне судочинство; 2) конституційні.

Класифікація принципів цивільного процесу за роллю в регулюванні процесуально-правового статусу суб'єктів цивільного процесу, відповідно до якої засади цивільного процесуального права розбиваються на такі види: 1) засади, що зумовлюють процесуально-правове становище та функціонування суб'єктів правовідносин; 2) засади, що визначають статус суду та виконавців.

За предметом (об'єктом) регулювання засади цивільного процесуального права України поділяються на: 1) організаційно-функціональні засади (засади організації правосуддя (судоустрою і судочинства)) регулює організацію правосуддя та здійснює вплив на порядок його реалізації; 2) функціональні засади (засади, що визначають процесуальну діяльність суду (судочинство) й учасників процесу) регулює в основному порядок здійснення правосуддя, тобто визначає процесуальну діяльність суду й учасників цивільного судочинства; також – на: 1) засади, що характеризують процедурну конфігурацію здійснення процедурної діяльності (безперервність, безпосередність, усність), 2) принципи, що розкривають сутність процедурних дій (об'єктивна істина, диспозитивність та ін.).

Оцінюючи таку класифікацію, також можна зазначити, що вона має сумнівне юридичне (практичне) значення та не є комплексною для встановлення насамперед саме системи принципів цивільного судочинства. Запропонована класифікація виходить за межі цивільного процесуального права, оскільки розглядає відносини, пов'язані з організацією судових органів.

За значенням засади цивільного процесуального права класифікуються на наступні види: 1) фундаментальні (абсолютні) – процесуальний формалізм, суддівське керівництво, рівноправність сторін і диспозитивність; 2) конструктивні (відносні) – усі інші засади.

Систематизацію засад цивільного процесуального права можна провадити за змішаною підставою, зокрема, за дією в системі права та за конфігурацією законодавчого визначення чи за предметом правового регулювання, проте найбільш розповсюджене групування засад – за конфігурацією законодавчого передбачення.

Висновки. Отже, з метою узгодження переліку основних засад здійснення судочинства з положенням верховенства права із чинного положення ч. 2 ст. 129 Конституції України вилучено поняття «законності» – передусім через те, що «законність» є лише одним із невід'ємних елементів верховенства права – того, що вже було закріплено вище (у частині першій цієї ж статті), – як керівного принципу здійснення правосуддя.

Судове рішення, яким закінчується розгляд провадження, може стати об'єктом перегляду в суді вищого рівня в апеляційному порядку та подання апеляційної скарги стосовно такого рішення не може бути обмежено законом. Водночас законом можуть бути передбачені заборони або обмеження стосовно апеляції певних процесуальних рішень суду.

Групи принципів окремих правових інститутів або стадій процесу не може існувати, оскільки нівелюється єдність системи принципів цивільного процесуального права, адже інститут є частиною галузі права, і виділяти для нього окремі принципи немає підстав. Іншими словами, не можна виділити принципи окремих інститутів, що не є характерними для галузі права в цілому.

Традиційний поділ принципів за сферою поширення, або дією в системі права: загальноправові, міжгалузеві та галузеві, – видається недостатньо обґрунтованим. У цій класифікації заперечення викликає виокремлення групи, що має назву «галузеві принципи цивільного процесу». Галузевих принципів цивільного процесуального права, як і принципів окремих процесуальних інститутів, не існує. Така позиція обґрунтовується тим, що принципи, які включаються до цієї групи, властиві не лише цивільному процесу. Так, принцип диспозитивності, окрім цивільного процесуального

права, характерний для господарського процесуального права (п. 5 ч. 3 ст. 2, ст. 14 Господарського процесуального кодексу України), адміністративного судочинства (п. 4 ч. 3 ст. 2, ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України) і кримінального процесуального права (п. 19 ч. 1 ст. 7, ст. 26 Кримінального процесуального кодексу України).

Отже, означені принципи об'єктивно мають бути віднесені до міжгалузевих. Принципи, що можуть бути додані до «галузевої» групи, відсутні взагалі. Принципи цивільного процесуального права в основному мають міжгалузевий характер, оскільки виявляють свою дію і в інших суміжних галузях правового регулювання – судоустрої, кримінальному, господарському та адміністративному судочинстві.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (з наступними змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.
3. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25 листопада 2015 р. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3524&skl=9.
4. Лухтерхандт О. Експертний висновок з приводу пропозицій робочої групи з питань судочинства щодо перегляду Конституції України (текст станом на 6 липня 2015 року). Люнебург (ФРН). 2015. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3524&skl=9.
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII (з наступними змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пономарьов проти України» (Заява № 3236/03). Страсбург, 3 квітня 2008 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text.
7. Решение Европейского суда по правам человека по делу «Рябых против России» (Заявление № 52854/99). Страсбург, 24 липня 2003 р. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>.
8. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
9. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII (з наступними змінами). *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
12. Кройтор В. А. Принципи цивільного судочинства та їх система : проблеми сучасної теорії і практики : монографія. Харків: Право, 2020. 672 с.

Надійшла до редакції 06.11.2021

References

1. Konstitutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
2. Pro vnesennya zmin do Konstitutsiyi Ukrayiny (shchodo pravosudiv) [On amending the Constitution of Ukraine (concerning justice)] : Zakon Ukrayiny vid 02.06.2016. № 1402-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2016. № 28, art. 532. [in Ukr.].
3. Poyasnyvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrayiny «Pro vnesennya zmin do Konstitutsiyi Ukrayiny (shchodo pravosudiv)» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On amending the Constitution of Ukraine (concerning justice)»] vid 25.11.2015 . URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3524&skl=9. [in Ukr.].
4. Lukhterkhandt O. Ekspertnyy vysnovok z pryvodu propozytsiy robochoyi hrupy z pytan sudochynstva shchodo perehlyadu Konstitutsiyi Ukrayiny (tekst stanom na 6 lypnia 2015 roku) [Expert opinion on the proposals of the working group on judicial proceedings to revise the Constitution of Ukraine (text as of July 6, 2015)]. Liuneburg (FRN). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=3524&skl=9. [in Ukr.].
5. Pro sudoustriy i status suddiv [On the judiciary and the status of judges] : Zakon Ukrayiny vid 02.06.2016. № 1401-VIII. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2016. № 31, art. 545. [in Ukr.].
6. Rishennya Yevropeyskoho sudu z prav lyudyny u spravi «Ponomarev proty Ukrainy» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Ponomarev v. Ukraine] (Zayava № 3236/03). Strasburh, 03.04.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text. [in Ukr.].
7. Resheniye Yevropeyskogo suda po pravam cheloveka po dyelu «Ryabykh protiv Rossii» [Judgment of the European Court of Human Rights in the case of Ryabykh v. Russia] (Zayavleniye № 52854/99). Strasburh, 24.07.2003. URL : <http://www.echr.ru/documents/doc/new/003.htm>. [in Russ.].
8. Tsyvilnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny [Civil Procedure Code of Ukraine] vid 18.03.2004.

№ 1618-IV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2004. № 40–41, 42, art. 492. [in Ukr.].

9. *Hospodarskyy protsesualnyy kodeks Ukrainy* [Commercial Procedural Code of Ukraine] vid 06.11.1991. № 1798-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1992. № 6, art. 56. [in Ukr.].

10. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy* [Code of Administrative Procedure of Ukraine] vid 06.07.2005. № 2747-IV. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2005. № 35–36, № 37, art. 446. [in Ukr.].

11. *Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy* [Criminal Procedural Code of Ukraine] vid 13.04.2012. № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13, art. 88. [in Ukr.].

12. Kroytor, V. A. (2020) *Pryntsypy tsyvilnoho sudochynstva ta yikh systema : problemy suchasnoyi teorii i praktyky* [Principles of civil justice and their system: problems of modern theory and practice] : monohrafiya. Kharkiv: Pravo. 672 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vladislav Kutsenko, Tetyana Leonenko, Olha Shyian. Problematic issues of civil justice principles. An attempt has been made to determine the basic principles of civil proceedings, based on the analysis of scientific views, theoretical positions and legislation on this issue. In order to reconcile the list of basic principles of judicial proceedings with the provisions of the rule of law from the current provisions of Part 2 of Article 129 of the Constitution of Ukraine removed the concept of «legality» – primarily because «legality» is only one of the integral elements of the rule of law – what has already been enshrined above (in the first part of the same article) – as a guiding principle of justice. A judicial decision ending with consideration proceedings may become an object of viewing in a higher level court in appeal and submitting an appeal against such a decision may not be limited by law. At the same time, the law may provide prohibitions or restrictions on appeals of certain procedural court decisions. Groups of principles of individual legal institutions or stages of the process cannot exist, because the unity of the system of principles of civil procedural law is leveled, because the institution is part of the field of law, and there are no grounds to allocate separate principles for it. In other words, it is impossible to identify the principles of individual institutions that are not specific to the field of law as a whole.

The traditional division of principles by scope, or action in the legal system: common law, intersectoral and sectoral – seems insufficiently justified. In this classification, the objection is caused by the separation of the group, which is called «sectoral principles of civil procedure». There are no sectoral principles of civil procedural law, as well as the principles of individual procedural institutions. This position is justified by the fact that the principles included in this group are inherent not only in civil proceedings. Thus, the principle of dispositiveness, in addition to civil procedural law, is characteristic of commercial procedural law (paragraph 5 of Part 3 of Article 2, Article 14 of the Commercial Procedural Code of Ukraine), administrative proceedings (paragraph 4 of Part 3 of Article 2, Article 9 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine) and criminal procedural law (paragraph 19 of Part 1 of Article 7, Article 26 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). Therefore, these principles should be objectively applied to intersectoral. There are no principles that can be included in the «industry» group at all. The principles of civil procedural law are mainly cross-sectoral in nature, as they have their effect in other related areas of legal regulation – the judiciary, criminal, commercial and administrative proceedings.

Keywords: *principles of civil proceedings, rule of law, legality, system of law, branches of law, intersectoral principles, general principles.*

УДК: 349.22: 331.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-126-131

Наталія ОБУШЕНКО ©

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УЗАГАЛЬНЮЮЧА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У статті висвітлено та з'ясовано, що мета є ідеальним передбаченням у свідомості результату, на досягнення якого спрямовано дії, а тому вона – це безпосередній свідомий мотив, що спрямовує та регулює дії. Мету можна розглядати як сукупне уявлення щодо певної моделі майбутнього результату, який здатен задовольнити первинну потребу за певних реальних можливостей, що оцінюються за результатами колишнього досвіду. Мета безпосередньо залежить від потреби і є в цьому процесі її прямим наслідком. Мета виражає активність суб'єкта. Поряд із цілями систематизації трудового законодавства важливе місце посідають і завдання її здійснення, оскільки цілі мають досить узагальнений характер, а завдання вказують на певні питання, що мають бути вирішені та характер і обсяг роботи, яку необхідно виконати на шляху до вищезазначених цілей. Мета виступає засобом інтеграції різних дій у певну послідовність чи систему. Мета державного управління є продуктом свідомої діяльності, суб'єктивним відображенням об'єктивного. Об'єктивні умови, реальні можливості та сили суб'єктивного фактору, конкретне усвідомлення потреб та інтересів об'єктів управління й достовірна оцінка наявного потенціалу призводять до об'єктивної, раціональної, системно організованої спрямованості державного управління.

Ключові слова: систематизація трудового законодавства, європейська інтеграція, система, правова діяльність, мета, завдання, результат діяльності, мета системи, сутність мети державного управління, мета діяльності, аналіз та оброблення чинних нормативних актів, виявлення прогалин і суперечностей.

Постановка проблеми. Будь-яка діяльність має свої цілі та завдання, а також реалізує певні функції. Це повною мірою стосується і систематизації трудового законодавства, де їх установлення дозволить більш чітко та змістовно зрозуміти її сутність і призначення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Отже, мета у словниках сучасної української мови визначається як те, до чого хтось прагне, прямує; чого хоче досягти [1, с. 661]. Мета є ідеальним передбаченням у свідомості результату, на досягнення якого спрямовано дії, а тому вона виступає безпосереднім свідомим мотивом, що спрямовує та регулює дії. В. Шинкарук зазначає, що мета є поняттям, що характеризує певний елемент поведінки та діяльності людини. Мета – усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення. Філософ зауважує, що розрізняють суб'єктивну мету й об'єктивну мету. Перша стосується абстрактно-загальної мети (ідеал) і конкретної мети, яку треба реалізувати заради досягнення цього ідеалу. Під об'єктивною метою мається на увазі або «мета буття» (Божественна, провіденційна), або заданий тим чи тим законом (алгоритмом, правилом) стан у розвитку певної системи, що має властивість саморегуляції (формальна мета). Виділяють також загальну й окрему, ближню й віддалену, кінцеву та проміжну мету [2, с. 371].

Ю. Сурмін тлумачить мету як ідеальне передбачення результату діяльності, що виступає її регулятором. Для мети, пише науковець, є характерними дві особливості: по-перше, вона є моделлю майбутнього результату, первинним образом, до якого рухається об'єкт; по-друге, мета виступає як варіант задоволення потреби, сформований із кількох альтернатив.

Мета. Мету можна розглядати як сукупне уявлення про певну модель

майбутнього результату, що може (має змогу) задовольнити первинну потребу за певних реальних можливостей, що оцінюються за результатами колишнього досвіду. Мета безпосередньо залежить від потреби і є в цьому процесі її прямим наслідком. Мета виражає активність суб'єкта. Поряд із цілями систематизації трудового законодавства важливе місце посідають і завдання її здійснення, оскільки цілі мають досить загальний характер, а завдання окреслюють коло відповідних питань, що мають бути вирішеними, і характер та обсяг роботи, яку необхідно виконати на шляху до вищезазначених цілей.

Виклад основного матеріалу. Мета – це те, чого прагне досягти людина, для чого вона працює, долаючи труднощі й перешкоди, чого хоче досягти у своїй діяльності. Отже, без мети не може бути свідомої діяльності.

Мету системи дослідники тлумачать як бажаний результат діяльності системи, що формується як найкращий для неї стан. Ю. Сурмін зазначає, що мету системи зазвичай виражають у вигляді цільової функції, яка відображає кілька цілей, що створюють ієрархію. Під метою системи розуміють певні переважаючі стани, до яких рухається система. Це можуть бути стани рівноваги або деякі функціональні дії системи та її перетворення на певні якісні стани [3, с. 385]. О. Скакун, розмірковуючи про мету правового регулювання, визначила її як отримання передбачуваних і бажаних для творця правових норм результатів їх здійснення (упорядкування суспільних відносин, їх закріплення, охорони, захисту і розвитку) [4, с. 249]. Висвітлюючи сутність мети державного управління, розуміємо під нею суспільну потребу, що є сформульованою у вигляді кінцевого результату державно-управлінської дії, що має об'єктивний, раціональний і системно організований характер. Мета виступає засобом інтеграції всіляких дій у певну послідовність чи систему. Мета державного управління є продуктом свідомої діяльності, суб'єктивним відображенням об'єктивного. Об'єктивні умови, реальні можливості та сили суб'єктивного фактору, конкретне усвідомлення потреб та інтересів об'єктів управління й достовірна оцінка наявного потенціалу призводять до об'єктивної, раціональної, системно організованої спрямованості державного управління.

Отже, мета діяльності – це, з одного боку, та місія, що вкладається у певну діяльність і яку суб'єкт її здійснення має та бажає реалізувати, втілити, а з іншого – той орієнтир, фінальний (кінцевий) результат, до якого цей суб'єкт прагне у своїй діяльності. Важливість цілепокладання важко переоцінити, адже саме в процесі його здійснення відбувається виокремлення цілей у практичній діяльності, їх ранжування за пріоритетами, якими згодом визначається пропонований набір способів практичної діяльності. Будь-яка робота, у тому числі й наукова, закінчується формулюванням результатів і ступеня досягнення цілей у практичній діяльності соціуму.

Що стосується безпосередньо мети систематизації законодавства, то вона полягає у полегшенні встановлення й усунення дефектів, внесення коректив до законодавства; підвищенні ефективності законодавства й у забезпеченні зручності користування ним, у полегшенні відшукування юридичної норми, що підлягає застосуванню чи реалізації; сприянні вивченню законодавства, а також його дослідженню О. Петришин, С. Погребняк і В. Смородинський вважають, що метою систематизації є приведення національного законодавства до стану упорядкованої системи [5, с. 245]. За О. Скакун, систематизація має на меті впорядкування та вдосконалення законодавчих і підзаконних актів, приведення їх до єдиної внутрішньо погодженої системи [4, с. 378]. Метою систематизації є встановлення та усунення прогалин і суперечностей у чинному законодавстві, внесення до нього коректив; підвищення ефективності законодавства, забезпечення можливості оперативно знаходити та правильно тлумачити всі потрібні правові норми, сприяння вивченню законодавства, а також його дослідженню.

Головною метою систематизації є постійний контроль за динамікою поточної правотворчості, узгодженість в поєднанні її структурних елементів, їх усебічне опрацювання, техніко-правова уніфікованість. Окрім того, до цілей систематизації законодавства належать забезпечення доступності законодавства, полегшення пошуку необхідної норми, зручність користування законодавством та облік законодавства.

До мети систематизації належить створення єдиної системи нормативно-правових актів, а також забезпечення можливості оперативно орієнтуватися в законодавстві й точно тлумачити необхідні норми, що є передумовою ефективної правової освіти й виховання громадян.

С. Алексєєв бачить цілі систематизації у сфері права в подоланні негативних

явищ, об'єктивно притаманних законодавчій діяльності, що впливають на стан масиву законодавчих актів у країні. Науковець пише, що система законодавства, на відміну від системи самого права, характеризується рухливістю, безпосередньою залежністю від суб'єктивного чинника, від розсуду законодавця. Нормативні акти видаються в різний час, різними, часом безпосередньо не підпорядкованими один одному правотворчими органами. Багато актів ухвалюється у зв'язку з певними конкретними подіями чи особливими завданнями в діяльності держави та її органів. Іноді виявляється, що акти є неузгодженими, чи навіть суперечливими. Розвиток законодавства, наголошує С. Алексєєв, виражається не лише в діяльності з видання нових, перш за все системних, нормативних актів (у тому числі для нормативного заповнення прогалин у праві), але і в діяльності щодо впорядкування системи законодавства [6, с. 23].

Систематизація законодавства є необхідною умовою ефективної правотворчої діяльності, сприяє усуненню прогалин і суперечностей у чинному законодавстві. Аналіз та оброблення чинних нормативних актів із метою створення внутрішньо узгодженої системи актів забезпечить зручні умови під час реалізації своїх прав та обов'язків суб'єктами правовідносин. У сучасних умовах оновлення всієї правової системи України систематизація законодавства про працю є дуже актуальною. Метою такої систематизації має бути виявлення прогалин і суперечностей у правовому регулюванні трудових і тісно пов'язаних з ними відносин; скасування нормативних положень, що регулюють застарілі відносини, й уніфікація норм трудового законодавства з нормами інших галузей права.

В. Протасов вважає, що метою систематизації є підтримання системності законодавства та забезпечення суб'єктів права необхідною нормативно-правовою інформацією [7, с. 156]. Н. Кошіль, аналізуючи проблематику систематизації конституційного законодавства України, вбачає її мету в упорядкуванні, приведенні в систему нормативно-правових актів і міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Вони регламентують суспільні відносини, які складаються щодо основ правового становища особи, юридичної організації держави та у процесі здійснення публічної (державної й публічно-самоврядної) влади та її взаємодії з громадянським суспільством і населенням країни [8, с. 50]. А. Граціанов вбачає мету систематизації у приведенні до системи норм, що регулюють певну галузь суспільних відносин, з одночасним усуненням прогалин у законодавстві та зміною в разі потреби правового регулювання деяких питань [9, с. 31-32].

Поряд із цілями систематизації трудового законодавства важливе місце посідають і завдання її здійснення, оскільки цілі мають досить загальний характер, оскільки завдання вказують на коло відповідних питань, що необхідно вирішити, і характер та обсяг роботи, яку необхідно виконати на шляху до вищезазначених цілей. На сторінках наукової та навчальної літератури висловлюються різні думки щодо кола завдань систематизації як законодавства взагалі, так і його окремих галузей. Так, наприклад, М. Цвік із співавторами вбачають завдання систематизації законодавства у забезпеченні уніфікації національного законодавства – його приведенні до єдиної системи шляхом усунення розбіжностей і надання одноманітності правовому регулюванню схожих або близьких видів суспільних відносин; забезпеченні вільного й оперативного доступу громадян до всього масиву національного законодавства [10, с. 313]. Першочерговими завданнями систематизації законодавства є впорядкування та оновлення його структури, вдосконалення процесу підготовки та ухвалення законів, створення дієвого механізму їх виконання, підготовка загальнодержавного класифікатора правових актів і видання Зводу законів держави.

Завданнями систематизації нормативно-правових актів є створення стрункої системи законодавства, що забезпечувала б повноту, доступність і зручність у користуванні нормативним матеріалом; зручність у користуванні розгалуженою, складною системою законодавства, яка містить велику кількість нормативно-юридичних актів (норм); звільнення законодавства від застарілих положень, нормативних колізій і прогалин; оновлення законодавства відповідно до потреб життя.

М. Рассолов і В. Малахов стверджують, що систематизація законодавства передбачає вирішення таких завдань: розміщення у певній системі нормативно-правових актів, що полегшує їх облік та пошук; знаходження прогалин у нормативному матеріалі, застарілих, таких, що дублюють і суперечать одне одному, нормативних актів та швидка їх ліквідація, адже вони певною мірою впливають на забезпечення законності та правопорядку. Дослідники підкреслюють, що оперативне виявлення та усунення

недоліків підвищують якість законодавства, сприяють його спрощенню, якості та прозорості (прозорості), роблять розуміння законодавства доступним для широкого загалу населення та в кінцевому підсумку підвищують рівень правосвідомості громадян [11, с. 217-218].

У процесі систематизації законодавства виконуються такі завдання, як визначення й усунення його дефектів і помилок, підвищення його ефективності, забезпечення зручності користування ним, полегшення пошуків юридичної норми, що підлягає застосуванню чи реалізації; сприяння вивченню законодавства, а також його дослідженню.

Досить змістовний підхід до розуміння кола завдань систематизації законодавства продемонстрував О. Чашин, якого підтримує у своїх працях О. Блажівська. На думку цих правознавців, систематизація дозволяє вирішити широкий спектр завдань, що угруповані за такими напрямками. У сфері правотворчості та правозастосування вирішуються завдання:

- підвищення ефективності нормотворчої діяльності;
- забезпечення поступального розвитку законодавства;
- підвищення якості нормативних правових актів шляхом усунення колізій, прогалин, повторень та оновлення застарілого правового матеріалу;

- формування системи законодавства.

У сфері правової інформації:

- забезпечення суспільства повною, офіційною та достовірною правовою інформацією;

- оперативного пошуку правових норм;

- створення єдиного і контрольованого, інформаційно-правового простору.

У сфері правосвідомості та правової культури:

- створення належних передумов цілеспрямованого правового виховання та просвітництва;

- формування бази для проведення науково-правових досліджень;

- сприяння підготовці кадрів у сфері державно-правової діяльності [12, с. 8].

У контексті вивчення проблем систематизації конституційного законодавства виокремлюємо такі завдання:

а) сприяння послідовній реалізації принципів сучасного українського конституціоналізму, а також принципів верховенства права, верховенства Конституції та законів України, пріоритету прав людини перед іншими соціальними цінностями та інтересами, конституційної законності (конституційності), конституційного демократизму (концептуальне завдання);

б) забезпечення доступу до конституційного законодавства та зручності користування ним;

в) усунення дефектів законодавства та прогалин у конституційному законодавстві.

Висновки. Отже, позиції дослідників із приводу завдань систематизації законодавства різняться, найчастіше правники не бачать суттєвої різниці між цілями та завданнями систематизації, вважаючи їх тотожними, взаємозамінними категоріями. Однак хоча цілі та завдання – це тісно пов'язані поняття, вони все ж таки не є повнозначно синонімічними. Перші виражають, як ми вже зауважували, певний стан, кінцевий результат, якого слід досягти чи бажано отримати за підсумками виконаної роботи. У свою чергу, завдання є якоюсь конкретною роботою, яку слід завершити, або проблемним питанням, що має бути вирішеним для досягнення мети (цілей).

Ураховуючи вищенаведене, вважаємо, що цілями систематизації трудового законодавства є такі:

1) забезпечення системності цього законодавства;

2) забезпечення відповідності законодавства;

3) забезпечення зручності користування законодавством.

Отже, резюмуючи викладене вище, мета і завдання є надзвичайно важливими елементами процесу систематизації трудового законодавства, оскільки саме у них виражаються та міся, те соціальне призначення, що вкладаються у цей процес, а також ті результати, до яких прагнуть його здійснювачі. Чітке визначення цілей, завдань і напрямків реалізації систематизації є необхідною умовою забезпечення високого рівня її якості та результативності.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
2. Філософський енциклопедичний словник ; гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / укл. : Ю.П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 564 с.
4. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підруч. 2-ге вид. Київ : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2010. 520 с.
5. Теорія держави і права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В.С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2014. 368 с.
6. Кодан С. В., Алексеев С. С. О систематизации в праве (к 90-летию со дня рождения). *Юридические исследования*. 2015. № 1. С. 22–38.
7. Протасов В. Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства. 2-е изд., перераб. и дополн. Москва : Юрайт-М, 2001. 740 с.
8. Кошіль Н. М. Систематизація конституційного законодавства України : дис. ... канд. юрид наук : 12.00.02 / Нац. ун-т «Одеськ. юрид. акад.». Одеса, 2017. 187 с.
9. Граціанов А. І. Процес систематизації та уніфікації законодавства і розвиток правової системи України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 185 с.
10. Загальна теорія держави і права : підруч. / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Харків : Право, 2010. 584 с.
11. Рассолов М. М., Малахов В. П., Иванов А. А. Актуальные проблемы теории государства и права : учеб. пособ. для студентов вузов, обучающихся по спец. «Юриспруденция». 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юнити-Дана ; Закон и право, 2012. 448 с.
12. Блажівська О. Є. Теоретико-правовий аналіз поняття та змісту кодифікації як форми систематизації законодавства. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 6. С. 5–11. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_6_3.

Надійшла до редакції 20.09.2021

References

1. Velykyy tлумachnyy slovnyk suchasnoyi ukraïns'koyi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] (z dod. i dopov.) / uкл. i hol. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin' : Perun, 2005. VIII, 1728 p. [in Ukr.].
2. Filosofov's'kyy entsyklopedychnyy slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary] ; hol. red. V. I. Shynkaruk. Kyiv : Abrys, 2002. 742 p. [in Ukr.].
3. Entsyklopedychnyy slovnyk z derzhavnoho upravlinnya [Encyclopedic Dictionary of Public Administration] / uкл. : Yu. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in. ; za red. Yu. V. Kovbasyuka, V. P. Troshchyns'koho, Yu. P. Surmina. Kyiv : NADU, 2010. 564 p. [in Ukr.].
4. Skakun, O. F. (2010). Teoriya prava i derzhavy [Theory of Law and State] : pidruch. 2-he vyd. Kyiv : Alerta ; KNT ; TSUL, 520 p. [in Ukr.].
5. Teoriya derzhavy i prava [Theory of State and Law] : pidruch. dlya stud. yuryd. vyshch. navch. zakl. / O. V. Petryshyn, S. P. Pohrebnyak, V.S. Smorodyns'kyi ta in. ; za red. O. V. Petryshyna. Kharkiv : Pravo, 2014. 368 p. [in Ukr.].
6. Kodan, S. V., Alekseyev, S. S. (2015). O sistematizatsii v prave (k 90-letiyu so dnya rozhdeniya) [On systematization in law (to the 90th anniversary)]. *Yuridicheskiye issledovaniya*, № 1, pp. 22–38. [in Russ.].
7. Protasov, V. N. (2001). Teoriya prava i gosudarstva. Problemy teorii prava i gosudarstva [Theory of law and the state. Problems of the theory of law and the state]. 2-ye izd., pererab. i dopoln. Moscow : Yurayt-M, 740 p. [in Russ.].
8. Koshil', N. M. (2017). Systematyzatsiya konstytutsiynoho zakonodavstva Ukrayiny [Systematization of constitutional legislation of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd nauk : 12.00.02 / Nats. un-t «Odes'k. yuryd. akad.». Odesa, 187 p. [in Ukr.].
9. Hratsianov, A. I. (2004). Protses systematyzatsiyi ta unifikatsiyi zakonodavstva i rozvytok pravovoyi systemy Ukrayiny [The process of systematization and unification of legislation and the development of the legal system of Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny. Kyiv, 185 p. [in Ukr.].
10. Zahal'na teoriya derzhavy i prava [General theory of state and law] : pidruch. / M. V. Tsvik, O. V. Petryshyn, L. V. Avramenko ta in. Kharkiv : Pravo, 2010. 584 p. [in Ukr.].
11. Rassolov, M. M., Malakhov, V. P., Ivanov, A. A. (2012). Aktual'nyye problemy teorii gosudarstva i prava [Actual problems of the theory of state and law] : ucheb. posob. dlya studentov vuzov, obuchayushchikhsya po spets. «Yurisprudentsyya». 2-e izd., pererab. i dop. Moscow : Yuniti-Dana ; Zakon i pravo, 448 p. [in Russ.].
12. Blazhivs'ka, O. Ye. (2013). Teoretyko-pravovyy analiz ponyattya ta zmistu kodyfikatsiyi yak formy systematyzatsiyi zakonodavstva [Theoretical and legal analysis of the concept and content of codification as a form of systematization of legislation]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, № 6, pp. 5-11. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2013_6_3. [in Ukr.].

ABSTRACT

Nataliya Obushenko. Generalizing characteristics of the purpose and tasks of systematization of labor legislation. The article highlights and clarifies that the goal is an ideal prediction in the mind of the result to which actions are directed, and therefore it acts as a direct conscious motive that directs and regulates actions. The goal can be considered as a collective idea of a certain model of future results, which is able to meet the primary need for certain real opportunities, which are assessed by the results of past experience. The goal directly depends on the need and is in this process its direct consequence. The goal expresses the activity of the subject. Along with the goals of systematization of labor legislation, the tasks of its implementation are important, as the goals are quite general, while the tasks indicate the range of relevant issues that need to be addressed and the nature and scope of work to be done on the way to the above goals. The goal is a means of integrating all sorts of actions into a specific sequence or system. The purpose of public administration is a product of conscious activity, a subjective reflection of the objective. Objective conditions, real possibilities and forces of the subjective factor, concrete awareness of needs and interests of objects of management and reliable estimation of the available potential lead to objective, rational, systematically organized orientation of public administration. The purpose of the activity is, on the one hand, the mission that is invested in a certain activity and which the subject of its implementation must and wants to implement, implement, and on the other – the landmark, the final result to which this subject seeks in its activities. The importance of goal setting is difficult to overestimate, because it is in the process of its implementation is the separation of goals in practice, their ranking by priorities, which subsequently determines the proposed set of methods of practice. Any work, including scientific, ends with the formulation of results and the degree of achievement of goals in the practical activities of society.

Keywords: *systematization of labor legislation, European integration, system, legal activity, purpose, tasks, result of activity, purpose of system, essence of the purpose of public administration, purpose of activity, analysis and processing of current regulations, identification of gaps and contradictions.*

УДК 657.6

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-131-137

Ірина ПАТЕРИЛО®

доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара)

ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ АУДИТУ ТА АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Розглянуто методологічні, організаційні та правові засади щодо контролю якості аудиту та аудиторських послуг. Проблему підвищення якості аудиту та створення системи контролю за наданням аудиторських послуг в Україні загострює ситуація, що склалася на світовому ринку аудиту й обумовлена специфікою відносин між користувачами інформації та аудиторськими фірмами. Ураховуючи те, що аудит ґрунтується на довірі зацікавлених осіб до професійності аудиторів, питання підвищення якості аудиторських послуг набувають першочергового значення.

Ключові слова: *аудит, аудиторські послуги, Аудиторська палата України, Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, фінансові перевірки, користувачі інформацією.*

Постановка проблеми. Чинний Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», розроблений Міністерством фінансів України за участю проекту ЄС «FINSTAR», Світового банку, Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Національного банку України, Нацкомфінпослуг, а також Комітету Верховної Ради України з питань податкової та митної політики, отримав позитивні висновки від Європейської комісії, Міжнародного форуму незалежних регуляторів аудиту (IFIAR), Ради фінансової звітності Великої Британії та Комісії аудиторського

© І. Патеріло, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3943-2906>

uct2106@gmail.com

нагляду Федеративної Республіки Німеччина. Враховуючи, що гармонізація законодавства у сфері аудиту до європейських стандартів є одним з прямих обов'язків у рамках Угоди про асоціацію, то реформа аудиторської діяльності у нашій державі сприяє позитивному інвестиційному клімату в Україні, оскільки є одним із чинників забезпечення підвищення рівня довіри з боку інвесторів до фінансової звітності вітчизняних підприємств, підвищення рівня довіри до діяльності національних аудиторів, унеможливить надання неякісних аудиторських послуг, а також сприятиме прозорості та достовірності фінансової звітності емітентів цінних паперів, банків, страхових компаній, інших публічних компаній, у тому числі державних підприємств, та відкриє українським аудиторам доступ на європейські ринки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблеми контролю якості надання аудиторських послуг досліджувались у наукових працях таких вчених, як Р. Адамс, Е. Аренс, М. Василюк, Р. Додж, І. Дрозд, Т. Каменська, Д. Лоббек, О. Лубенченко, О. Петрик, В. Шевчук, Л. Шнайдерман та ін. Однак потребують подальшого удосконалення питання, щодо подальшого розвитку та розробки форм і методів організації робіт із формування системи управління якістю аудиторських послуг, розробки базових положень концепції формування системи управління якістю аудиторських послуг.

Мета статті – дослідження зазначеної проблеми на основі нормативного підґрунтя методологічних, організаційних засад і практичних рекомендацій щодо контролю якості аудиторських послуг.

Виклад основного матеріалу. Нові законодавчі ініціативи суттєво розширюють ринок споживачів послуг аудиту, включаючи в нього не тільки представників великого, але й середнього бізнесу. Це потребує від аудиторів високого професійного рівня та якості послуг, змін в організації аудиторської діяльності, впровадження нової для ринку системи регулювання та нагляду за професією загалом.

Перед керівництвом аудиторських фірм постає завдання пошуку стратегічних можливостей і формування нових стійких конкурентних переваг, що в подальшому дозволять виявляти та реалізовувати не використані резерви підвищення органічності системи управління якістю послуг і довіри користувачів інформації до результатів аудиту. Якість роботи аудиторської фірми забезпечується завдяки виконанню вимог стандартів, що надає впевненість користувачів у прийнятній якості аудиторських послуг та створює основу для довіри до висновку аудитора. У практиці орієнтація аудиторської фірми на відповідність стандартам знижує її стратегічні переваги, тобто професійна діяльність аудиторської фірми може відповідати стандартам аудиторської діяльності та водночас не відповідати стандартам якості, встановленим потенційними клієнтами та іншими зацікавленими користувачами.

Узагальнюючи досвід роботи провідних аудиторських фірм можемо зробити висновок, що їх основною конкурентною перевагою є унікальний кадровий потенціал та культура бізнесу. Високий рівень культури робить аудиторську фірму привабливою для талановитих працівників, утримує їх в організації, а результати їх праці, в свою чергу, створюють відповідну репутацію фірми, залучають нових замовників послуг та висококваліфікованих співробітників. Головним завданням аудиторських фірм є сприяння зростанню професійної компетенції аудиторів та розвитку їх навичок і вмій.

Основними проблемами сучасного професійного надання аудиторських послуг є розробка та впровадження економічного механізму регулювання аудиту, що охоплює відповідальність аудиторів за неякісні аудиторські перевірки, страхування аудиторської відповідальності, розвиток цивілізованої конкуренції на ринку аудиторських послуг тощо. Аудиторські послуги мають важливе значення для бізнесу та суспільства, адже вони покликані надавати впевненість у достовірності операцій суб'єктів господарювання та забезпечувати їх ефективність [2, с. 226-229].

Відповідно до Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» аудиторські послуги це – аудит, огляд фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності, виконання завдань з іншого надання впевненості та інші професійні послуги, що надаються відповідно до Міжнародних стандартів аудиту [10].

У ринковій економіці послуги купуються на основі вільного вибору, вони стають об'єктом купівлі-продажу й є товаром, хоча і досить специфічним: їх виробництво та споживання частіше співпадають за місцем і часом; як частина сфери нематеріального виробництва беруть участь паралельно з продукцією матеріальної сфери в сукупному

процесі суспільного виробництва [7, с. 114].

За О. Ланге, послуги є діяльністю, пов'язаною безпосередньо або опосередковано із задоволенням людських потреб, але безпосередньо не спрямованою на виробництво яких-небудь предметів [8, с. 31].

Таким чином, попит послуг на ринку забезпечується їх споживчими характеристиками, серед яких провідною є якість. Аудиторські послуги є складовою сучасного ринку послуг.

Ринок аудиторських послуг, сформований на основі міжнародних стандартів аудиту та надання інших послуг, постійно еволюціонує, виходячи з інформаційних потреб суспільства та користувачів фінансової звітності суб'єктів господарювання. Провідною концепцією формування системи контролю якості аудиторських послуг є незалежність органів контролю, що базується на принципах компетентності, відповідальності, конфіденційності та суспільної корисності.

Координацію діяльності професійних бухгалтерських та аудиторських організацій на міжнародному рівні здійснює недержавне професійне об'єднання аудиторів та бухгалтерів – Міжнародна федерація бухгалтерів (МФБ) (International Federation of Accountants). МФБ якістю аудиторських послуг називає відповідність результатів роботи аудиторів вимогам чинного законодавства та стандартам аудиту. Наприклад, МСА 220 «Контроль якості під час аудиту історичної фінансової інформації», регламентує певні складові якості аудиторських послуг [9]. Зокрема: незалежність, чесність, об'єктивність, компетентність, професіоналізм, конфіденційність, політика призначення виконавців, політика прийняття на роботу, політика делегування повноважень, організація службового зростання аудиторів, політика внутрішнього контролю якості, політика вибору й утримання замовника, політика консультування співробітників, підвищення кваліфікації співробітників.

Основним критерієм якості аудиторських перевірок є дотримання вимог стандартів аудиту, але наявність лише одного критерію не дозволяє оцінити якість аудиту повною мірою. Якість аудиту необхідно розглядати з погляду, по-перше, чи є надання послуги із проведення перевірки аудитом і, по-друге, чи задоволені потреби замовника у встановленні об'єктивності фінансової інформації [11, с. 53-57].

Міжнародна практика аудиту засвідчує, що забезпечення якості аудиторських послуг можливе через запровадження нормативних вимог і внутрішніх стандартів та формування системи управління якістю в аудиторських фірмах. Нормативна база формується на перших двох рівнях регулювання аудиторської діяльності: на першому рівні – законодавче регулювання (державний рівень); на другому рівні – нормативно-методичне регулювання та контроль (рівень професійних організацій), розробка та запровадження системи управління якістю; на третьому рівні – внутрішнє регулювання аудиторських організацій (рівень суб'єктів аудиторської діяльності).

У наш час існує два підходи до створення нормативно-правової бази регулювання аудиторської діяльності у світі: 1) актуальний для країн континентальної Європи та Росії. Держава сама розробляє та затверджує законодавчі акти, нормативи (стандарти) аудиту; здійснює реєстрацію аудиторських фірм (аудиторів); контролює діяльність аудиторських фірм (аудиторів); 2) актуальний для таких країн, як США, Великобританія та деяких інших. Процес регулювання діяльності здійснюється з ініціативи громадських професійних організацій.

У Німеччині нагляд за виконанням професійних обов'язків здійснює єдина Рахункова палата, що має сім представництв в федеральних землях і об'єднує аудиторів, присяжних ревізорів, аудиторські фірми та товариства з ревізії. У Франції контроль за правильним здійсненням аудиторами своєї професійної діяльності покладено на Національну компанію комісарів із рахунків Франції (CNCC). У Великобританії регулювання аудиторської діяльності здійснюється трьома провідними професійними об'єднаннями: Інститутом присяжних бухгалтерів Англії і Уельсу (ТСАЕВ), Інститутом присяжних бухгалтерів Шотландії (ІСАС) та Інститутом присяжних бухгалтерів Ірландії (ІСАІ), якими з метою здійснення контролю якості створений об'єднаний відділ моніторингу (ЖМО), що складається із 48 фахівців. Аудиторську діяльність в США регулює Американський інститут дипломованих громадських бухгалтерів, що переважно виконує три функції: встановлює професійні вимоги; здійснює дослідження та публікує матеріали з тематики, пов'язаної з бухгалтерським обліком, аудитом, податками, консультаційними послугами для адміністрації; провадить безперервне

навчання [12, с. 213-217].

Так, у країнах ЄС стали більшу увагу приділяти контролю якості аудиторських послуг із боку державних органів та громадськості (громадський нагляд). До того ж, громадський нагляд організовується не з представників професії, а з представників замовників аудиторських послуг та користувачів фінансової звітності. Так, новою редакцією директиви ЄС передбачено, що система громадського нагляду має керуватися особами, що не є практикуючими аудиторами, але мають достатній рівень обізнаності в питаннях, що стосуються аудиту.

Вважаємо, що найважливішим кроком у забезпеченні якості аудиту, що включений до системи контролю якості є забезпечення незалежності аудитора та дотримання усіх етичних норм професії. Незалежність аудитора забезпечується перш за все неухильним дотриманням правил професійної етики, що ґрунтуються на Кодексі професійної етики Міжнародної федерації бухгалтерів. Відповідно до вимог ЄС, до правил професійної етики слід додати такі положення забезпечення незалежності та підвищення якості аудиторських послуг: – аудитор має дотримуватись незалежності у процесі аудиту та надання інших послуг; – аудитор має зважати на можливі загрози втрати незалежності та вживати необхідних заходів щодо зниження її ризику.

Для розуміння сутності аудиту важливе значення має вивчення його регулювання. Аудиторська діяльність існує в умовах ринкової економіки. Тому важливо зрозуміти, як і хто регулює цю діяльність, що забезпечує високу якість послуг. Якість наданих аудиторськими послуг безпосередньо залежить від організації, нормативно-законодавчого забезпечення та професійного регулювання аудиторської діяльності в Україні.

Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» та МСА вимагають від суб'єктів аудиторської діяльності забезпечення якості аудиторських послуг. Порівняно з МСА Закон вимагає забезпечити контроль якості аудиту фінансової звітності для обов'язкового аудиту, у першу чергу для 164 суб'єктів, що становлять суспільний інтерес і передбачає більш жорстке регулювання процесу надання аудиторських послуг та відповідальність аудиторів.

До запровадження Закону України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» зовнішній контроль якості обов'язкового аудиту здійснювала Аудиторська палата України. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», що вступив у дію з 01.10.2018, встановлює нові правила контролю якості аудиторських послуг, окремо для аудиторських фірм, що перевіряють фінансову звітність суб'єктів суспільного інтересу, окремо для інших суб'єктів господарювання. Контроль якості аудиту фінансової звітності суб'єктів суспільного інтересу здійснює Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю. Контроль якості аудиту фінансової звітності суб'єктів, що не становлять суспільний інтерес проводить Аудиторська палата України (АПУ) [10].

Отже, згідно закону, АПУ є юридичною особою, що здійснює професійне самоврядування аудиторської діяльності та не має на меті отримання прибутку, та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань аудиторського самоврядування. Членами Аудиторської палати України є включені до Реєстру аудитори і аудиторські фірми. У складі Аудиторської палати України з метою забезпечення проведення перевірок суб'єктів аудиторської діяльності створюється Комітет із контролю якості аудиторських послуг. Його очолює голова комітету, який призначається на посаду з'їздом аудиторів України та працює в Аудиторській палаті України за основним місцем роботи. Головою комітету може бути особа, яка має досвід у сфері аудиту та/або бухгалтерського обліку не менше 10 років, має бездоганну репутацію та яка на момент призначення на посаду припинила діяльність із надання аудиторських послуг одноосібно або у складі суб'єкта аудиторської діяльності. Інспекторами Комітету з контролю якості аудиторських послуг можуть бути особи, які відповідають вимогам, встановленим ч. 8 ст. 40 цього Закону. На працівників Комітету з контролю якості аудиторських послуг поширюється законодавство у сфері запобігання корупції [10].

Система контролю якості аудиторських послуг формується Аудиторською палатою України і охоплює: регулярну звітність суб'єктів аудиторської діяльності за затвердженою АПУ формою; моніторинг із питань якості аудиторських послуг, 86 додаткові процедури із забезпечення контролю якості та дисциплінарні заходи за наслідками контролю; інформування суспільства про функціонування системи контролю якості аудиторських послуг [4].

Аудиторська палата України в рамках нового Закону отримала повноваження: ведення Реєстру аудиторів та аудиторських фірм; здійснення контролю якості аудиторських послуг, що надані не суб'єктам суспільного інтересу; контроль підвищення кваліфікації аудиторів; організація системи розслідувань та санкцій. Професійним організаціям також варто надати повноваження: методичного та методологічного забезпечення аудиторської діяльності; – проведення процедури сертифікації аудиторів; організація та контроль за впровадженням ефективної системи контролю якості членами професійної організації; захист членів професійної організації в процедурі розслідування та застосування санкцій Аудиторською палатою України.

Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю складається з Ради нагляду за аудиторською діяльністю та Інспекції із забезпечення якості. Він забезпечує здійснення нагляду та несе відповідальність за нагляд за: реєстрацією аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності; впровадженням міжнародних стандартів аудиту; контролем за атестацією аудиторів та безперервним навчанням аудиторів, які здійснюють обов'язковий аудит фінансової звітності; контролем якості аудиторських послуг суб'єктів аудиторської діяльності, які здійснюють обов'язковий аудит фінансової звітності; дисциплінарними провадженнями щодо аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, які здійснюють обов'язковий аудит фінансової звітності; застосуванням стягнень [10].

Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» вніс певні корективи в процес контролю якості на рівні держави, професії та аудиторської фірми. Якість окремої перевірки досягається повним документуванням усіх етапів її проведення таким чином: 1) укладання договору на проведення аудиту; 2) планування аудиту; 3) здійснення аудиторської перевірки та документування процесу аудиту; 4) документування результатів аудиту. Документування етапів аудиту створює умови для контролю своєчасності і повноти виконання аудиторських процедур, дозволяє своєчасно виявити недоліки у контрольних діях аудитора (нелогічна послідовність планування аудиторських процедур, порушення порядку застосування запланованих методів перевірки, використання неадекватних процедур контролю тощо) [1, с. 22-27].

Одним із основних чинників якості аудиторських послуг зараз визнається ступінь виконання вимог стандартів та інших нормативних документів, а також ступінь повноти і точності виконання плану та програми аудиту. Однак, відсутність конкретних методик виконання вимог до стандартів і критеріїв якості складання плану та програми аудиту призводить до використання щоразу однотипних методик та форм та до суб'єктивності їх оцінки як керівництвом аудиторської фірми, так і зовнішніми контролерами. Водночас кожна аудиторська перевірка є унікальною та вимагає певного обсягу й характеру аудиторських процедур, що в першу чергу залежить від особливостей діяльності клієнта. Отже, слід доповнити вимоги до стандартів і нормативних актів чітким порядком їх виконання, а також складання плану і програми аудиту. За результатами розгляду цих нормативних документів можна зробити висновки стосовно того, що в них відсутні конкретні методики забезпечення якості та показники оцінки якості аудиторських послуг. Унаслідок цього кожна аудиторська фірма має самостійно розробити порядок застосування цих документів [6].

Проблемним питанням залишається контроль якості аудиту та послуг, що надаються приватними аудиторами. Проблему становить питання, як прослідкувати за порушеннями якості наданих послуг, якщо кількість приватно практикуючих аудиторів перевищує половину загальної кількості суб'єктів, що є негативним фактором [13, с. 46-54].

Висновки. У підсумку слід зазначити, що створення чіткого та досконалого законодавчого підґрунтя є першим і дуже важливим кроком у напрямку до побудови ефективної системи регулювання аудиторської діяльності, що має забезпечити підвищення якості аудиту фінансової звітності в інтересах суспільства. Також зазначаємо, що побудова ефективної системи нагляду за аудиторською діяльністю вимагатиме відповідального ставлення у прийнятті рішень особами, які очолюватимуть орган суспільного нагляду, та інспекторами, які перевірятимуть систему контролю якості аудиторських послуг. Забезпечення високої якості аудиту потребує: високого рівня професійної освіти та досвіду роботи від працівників у сфері бухгалтерського обліку; відповідних стандартів методології аудиту; дотримання етичних норм професійної поведінки; створення гідного довіри дисциплінарного механізму, що реагує на скарги та проблемні питання; застосування систематичного та дієвого підходу для

забезпечення якості аудиторської діяльності.

Також слід зазначити, що умовами забезпечення якості аудиторських послуг є розробка національних стандартів щодо якості та визначення її критеріїв, запровадження методик оцінки якості аудиторських послуг та посилення контролю за сертифікацією аудиторів. Урахування перелічених пропозицій є запорукою покращення ефективності та якості аудиторських послуг, а, отже, сприятиме розвитку аудиторської справи в цілому. Дотримання зазначених принципів і вимог до формування системи забезпечення якості аудиту є гарантією раціональної організації процесу досягнення та підтримання якості аудиторських послуг на високому рівні.

Список використаних джерел

1. Бондар В. П. Якість аудиту та фактори її підвищення. *Вісник ЖДТУ*. 2008 № 4 (46). С. 22-27.
2. Василюк М. М., Григорів О. О. Організація й забезпечення гарантій якості аудиторських послуг та механізм їх реалізації у сучасній професійній практиці аудиту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 8. Ч. 7. С. 226-229.
3. Василюк М. М. Організація контролю якості аудиторських послуг як необхідна умова реалізації можливостей аудиторських фірм. *Стратегія інноваційного розвитку економіки України: проблеми, перспективи, ефективність: зб. матеріалів доп. IV Міжнар. інтернет-конф. (20 грудня 2013. м. Харків)*. Харків, 2013. С. 112-113.
4. Глуценко В. В. Риженко І. Є. Правове регулювання та методичне забезпечення аудиторської діяльності в Україні. *Економічний простір*. № 57. 2012. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/fkd/2009_1/R2/1.pdf.
5. Господарський кодекс України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
6. Коваленко В. П. Теоретико-методичні аспекти управління якістю. *Ефективна економіка*. 2010. № 7. С. 14-20.
7. Международное предпринимательство: анализ зарубежного опыта / П. И. Хвойник, Ю. В. Аджубей, И. Е. Артемьев и др. Москва : Наука, 1992. 205 с.
8. Услуги и их социально-экономическая роль. Москва : Прогресс, 1967. 312 с.
9. Міжнародний Стандарт Аудиту 220 «Контроль якості аудиторських послуг»: прийнятий Міжнародною Федерацією Бухгалтерів 1999. URL : http://abc.vvsu.ru/Books/mezhd_stand_audita/page0004.asp.
10. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність : Закон України від 21.12.2017 № 2258-VIII. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>.
11. Проскуріна Н. М., Коваленко В. П. Якість аудиторських послуг в Україні: реалії та перспективи. *Економічний часопис – XXI*. 2010. № 9–10. С. 53-57.
12. Публичный надзор за качеством аудиторских услуг / Б. А. Алибекова, Б. А. Жуматаева, Н.Н. Таштанова и др. *Международный журнал экспериментального образования*. 2015. № 12-2. С. 213-217.
13. Редько О. Ю. Якість аудиторських послуг: філософія та міфологія. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2011. № 1. С. 46-54.

Надійшла до редакції 23.11.2021

References

1. Bondar, V. P. (2008). Yakist' audytu ta faktory yiyi pidvyshchennya [Audit quality and factors for improving it.]. *Visnyk ZhDTU* № 4 (46), pp. 22-27. [in Ukr.].
2. Vasylyuk, M. M., Hryhoriv, O. O. (2014). Orhanizatsiya y zabezpechennya harantiy yakosti audytors'kykh posluh ta mekhanizm yikh realizatsiyi u suchasniy profesiyniy praktytsi audytu [Organization and provision of guarantees for the quality of audit services and the mechanism of their implementation in modern professional audit practice]. *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekonomiczni nauky»*, issue 8, part. 7, pp. 226-229. [in Ukr.].
3. Vasylyuk, M. M. (2013). Orhanizatsiya kontrolyu yakosti audytors'kykh posluh yak neobkhdna umova realizatsiyi mozhlyvostey audytors'kykh firm [Organization of quality control of audit services as a necessary condition for the implementation of the capabilities of audit firms. Strategy of innovative development of economy of Ukraine: problems, prospects, efficiency]. *Stratehiya innovatsiynoho rozvytku ekonomiky Ukrayiny: problemy, perspektyvy, efektyvnist': zb. materialiv dop. IV Mizhnar. internet-konf. (20 hrudnya 2013. m. Kharkiv)*. Kharkiv, pp. 112-113. [in Ukr.].
4. Hlushchenko, V. V. Ryzhenko, I. Ye. (2012). Pravove rehulyuvannya ta metodychne zabezpechennya audytors'koyi diyal'nosti v Ukrayini [Legal regulation and methodological support of auditing in Ukraine]. *Ekonomicznyy prostir*. № 57. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/fkd/2009_1/R2/1.pdf. [in Ukr.].
5. Hospodars'kyu kodeks Ukrayiny [Economic Code of Ukraine]. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15>. [in Ukr.].
6. Kovalenko, V. P. (2010). Teoretyko-metodychni aspekty upravlinnya yakystyu [Economic Code of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, № 7, pp. 14-20. [in Ukr.].

7. Mezhdunarodnoye predprinimatel'stvo: analiz zarubezhnogo opyta [International entrepreneurship: analysis of foreign experience] / P. I. Khvoynik, Yu. V. Adzhubey, I. E. Artemyev i dr. Moscow : Nauka, 1992. 205 p. [in Russ.].
8. Uslugi i ikh sotsyal'no-ekonomicheskaya rol' [Services and their socio-economic role]. Moscow : Progress, 1967. 312 p. [in Russ.].
9. Mizhnarodnyy Standart Audytu 220 «Kontrol' yakosti audytors'kykh posluh»: pryinyaty Myzhnarodnoyu Federatsiyeyu Bukhhalteriv 1999 [International Standard on Auditing 220 «Quality Control of Audit Services»: adopted by the International Federation of Accountants 1999]. URL : http://abc.vvsu.ru/Books/mezhd_stand_audita/page0004.asp. [in Ukr.].
10. Pro audyt finansovoyi zvitnosti ta audytors'ku diyal'nist' [On the audit of financial statements and auditing activities] : Zakon Ukrayiny vid 21.12.2017 № 2258-VIII. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>. [in Ukr.].
11. Proskurina, N. M., Kovalenko V. P. (2010). Yakist' audytors'kykh posluh v Ukrayini: realiyi ta perspektivy [Quality of audit services in Ukraine: realities and prospects]. *Ekonomichnyy chasopys – XXI*, № 9-10, pp. 53-57. [in Ukr.].
12. Publichnyy nadzor za kachestvom auditorskikh uslug [Public supervision over the quality of audit services] / B. A. Alibekova, B. A. Zhumatayeva, N. N. Tashtanova i dr. *Mezhdunarodnyy zhurnal eksperimental'noho obrazovannya*. 2015, № 12-2, pp. 213-217. [in Russ.].
13. Red'ko, O. Yu. (2011). Yakist' audytors'kykh posluh: filosofiya ta mifolohiya [Quality of audit services: philosophy and mythology]. *Bukhhalters'kyy oblik i audyt*, № 1, pp. 46-54. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Paterylo. Issues of quality control of audit and audit services: national and foreign experience. The article deals with methodological, organizational and legal principles for quality control of audit and audit services. The problem of improving the quality of audit and creating a system of control over the provision of audit services in Ukraine is exacerbated by the situation in the global audit market and due to the specifics of the relationship between information users and audit firms. Given that the audit is based on the trust of stakeholders in the professionalism of auditors, improving the quality of audit services is of paramount importance.

The author has concludes that the creation of a clear and perfect legal basis is the first and very important step towards building an effective system of regulatory audit, which should improve the quality of audit of financial statements in the public interest. In turn, building an effective system of oversight of audit activities will require responsible decision-making by those who will head the public oversight body and inspectors who will oversee the quality control system of audit services. Ensuring high quality audit requires: a high level of professional education and experience from employees in the field of accounting; relevant standards of audit methodology; observance of ethical norms of professional behavior; creating a credible disciplinary mechanism that responds to complaints and concerns; applying a systematic and effective approach to ensuring the quality of auditing.

The conditions for ensuring the quality of audit services are the development of national quality standards and the definition of its criteria, the introduction of methods for assessing the quality of audit services and strengthening control over the certification of auditors.

Keywords: *audit, audit services, Audit Chamber of Ukraine, Public oversight body for auditing, financial audits, users of information.*

УДК 347.615:347.135.224

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-138-145

Тетяна АНДРУЩЕНКО ©
кандидат юридичних наук
(Академія Державної
пенітенціарної служби)

СІМЕЙНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

Досліджено поняття та специфічні ознаки сімейно-правового договору. На підставі проведеного аналізу запропоновано авторські підходи щодо диференціації галузевих ознак сімейно-правового договору та його місця в системі інших договірних конструкцій. Увагу акцентовано на необхідності здійснення процедури доказування під час укладання та нотаріального посвідчення деяких видів сімейно-правових договорів.

Ключові слова: сімейно-правовий договір, договірні конструкції, сімейні-правовідносини, ознаки сімейно-правових договорів, доказування, нотаріальне посвідчення.

Постановка проблеми. Останнім часом у науці сімейного права спостерігається пріоритетне використання договірної конструкції врегулювання сімейних правовідносин. Така тенденція є цілком виправданою, адже наразі значно підвищується результативність та ефективність використання часових ресурсів учасників сімейних правовідносин. Окрім того, широке застосування саме договірної моделі врегулювання сімейних правовідносин сприяє розвантаженню та підвищенню рівня ефективності роботи вітчизняної судової системи. Отже, безперечно, враховуючи фідучіарність сімейно-правових відносин, укладання сімейно-правових договорів є досить ефективною та вдалою альтернативою судовому врегулюванню сімейних відносин. Водночас, на сьогодні в сімейному законодавстві наявні деякі прогалини. Так, наприклад, відсутнє законодавче закріплення поняття сімейно-правового договору та його специфічних ознак, що відокремлюють даний вид договору з-поміж інших, насамперед, від цивільно-правових договірних конструкцій. Останнє, на наш погляд, має принципове значення, оскільки з'являються нові види договорів, що мають ознаки як сімейного так і цивільного договору. Насамперед ідеться про квазісімейні договори, передшлюбні договори, майнові договори між чоловіком та жінкою, що проживають без реєстрації шлюбу тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання визначення ролі сімейно-правових договорів у системі інших договірних конструкцій було і залишається предметом дослідження багатьох вітчизняних вчених, як матеріалістів, так і процесуалістів, таких як: С. Фурса, В. Антошкіна, Т. Андрущенко, О. Михальнюк, Г. Ахмач, З. Ромовська, О. Розгон, В. Черенга, М. Пленюк, Ю. Коренга. Водночас концептуальні підходи щодо визначення поняття сімейно-правового договору в його класичному розумінні та його класифікуючих ознак залишаються неоднозначними. Причиною відсутності чітких відмежувальних ознак, вважаємо «фрагментарну», розгалужену систему регламентації норм сімейного права. Безперечно, така тенденція спричинена історичними закономірностями розвитку радянського сімейного права, специфічною особливістю якого стало саме «унікнення» договірного порядку врегулювання сімейних правовідносин. А тому й адаптація вчених та законодавців до таких нововведень до відбулась не відразу.

Мета статті: надати визначення поняття та специфічні (класифікуючі) ознаки сімейно-правових договорів у системі інших договірних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Отже, не зважаючи на те, що з моменту, «плавного та поступового» уведення договірних конструкцій до сімейного законодавства пройшло не одне десятиліття, на сьогодні не існує єдиного погляду на диференціацію сімейно-правового договору з-поміж інших правових договорів, а особливо від цивільно-правового.

© Т. Андрущенко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5128-3261>

sergeevna1987@gmail.com

Відповідно до ч. 1 ст. 626 Цивільного кодексу України договір це домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [1]. На наш погляд, таке визначення не є вдалим, оскільки поняття «домовленість» між сторонами правовідносин та сімейно-правовий договір не слід ототожнювати. Але домовленість і договір не слід також протиставляти одне одному. Саме домовленість, якщо вона досягнута з дотриманням вимог, установлених законом, є підставою виникнення договірної зобов'язання, що трансформується у договір. Відмінність домовленості від договору полягає і в тому, що від домовленості будь-яка сторона може відмовитися, оскільки відсутні будь-які гарантії виконання зобов'язання. Натомість відмовитися від договору за відсутності гарантій виконання навряд чи можливо. Законодавець, зазначаючи домовленість учасників, мав на увазі одиничний акт, мета якого полягає у виникненні правових наслідків, що реалізовуватиметься у вигляді юридично спрямованої дії на встановлення, зміну та припинення прав та обов'язків [2, с. 162]. Отже, є можливість відмовитись від домовленості в односторонньому порядку, а одностороння відмова від договору, відповідно до положень цивільного та нотаріального-процесуального законодавства – неможлива.

Хоча на сьогодні не існує чіткої диференціації між цивільним та сімейним договором, проте деякі вчені припускають існування договору в сімейному праві з поєднанням ознак цивільно-правового договору. Так, наприклад, Ю. Коренга вважає, що сімейно-правовий договір може мати двоїсту (тобто подвоєну) – цивільно-сімейну правову природу [3, с. 13]. Але все ж таки є низка вчених, що є «приблизниками» теорії «сімейне право – підгалузь цивільного права», котрі розглядають договори в сімейному праві як самостійну групу цивільно-правових договорів, що мають певну індивідуалізацію притаманну саме для сімейно-правових відносин. О. Некрасова сімейно-правовим договором вважає домовленість, що має ознаки цивільного правочину між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами як суб'єктами сімейних і водночас цивільних правовідносин, про виникнення, зміну та припинення майнових, а в окремих випадках особистих немайнових прав та обов'язків, що обумовлені їх сімейно-правовими зв'язками [4, с. 105]. Деякі вчені, взагалі, не підтримують ідею автономності сімейно-правового договору. Зокрема, Ш. Чіквашвілі зазначав: «що між подружжям та іншими членами сім'ї можуть виникати різні цивільно-правові відносини. Однак це не впливає на правову природу таких відносин і не перетворює їх на сімейно-правові, вони залишаються цивільно-правовими і регулюються нормами цивільного, а не сімейного права» [5, с. 12]. А. Корецький також вважає, що всі галузеві договори схожі один на одного та якісно однорідні з цивільно-правовими визначенням [6; 12].

До того ж, незважаючи на відсутність єдиного бачення «концепції автономності сімейно-правового договору», у наш час існує єдиний підхід до визначення самого його поняття. Так, сімейно-правовими вважають договори, що укладаються фізичними особами і спрямовані на встановлення, зміну або припинення сімейних прав та обов'язків [7, с. 54]. Як зазначає О. Михальнюк, сімейно-правовий договір є правомірною вольовою дією (правочином) суб'єктів сімейного права, що спрямована на набуття, зміну або припинення майнових та/або особистих немайнових сімейних прав та обов'язків [8, с. 2]. Більш широке визначення сімейно-правового договору надає А. Дутко: «сімейно-правовими можна вважати договори, що укладаються суб'єктами сімейних правовідносин і спрямовані на встановлення, зміну або припинення сімейних прав і обов'язків та є обов'язковими до виконання, якщо не суперечать вимогам СК України, іншим законам України та моральним засадам суспільства» [9, с. 137]. Деяко вузько-галузеве розуміння сімейно-правового договору надає О. Розгон: «це окремий документ, підписаний сторонами, що його уклали, який підтверджує факт укладення сторонами цього правочину, договірні сімейні відносини, що виникли між цими суб'єктами сімейного права» [10, с. 14]. Деяко універсальне визначення надає В. Черенга: «сімейно-правовий договір резонно трактувати як поійменовану (визначену в законі) або непоійменовану (не визначену в законі, але таку, що корелюється з основними засадами сімейного законодавства та моральними засадами суспільства) згоду сторін, що зумовлює виникнення, зміну або припинення здебільшого майнових сімейних прав та обов'язків, але не допускає односторонню відмову від неї [11, с. 101]. Значна кількість визначень сімейно-правового договору приводить нас до єдиного його правового тлумачення та визначення його специфічних ознак. Так можна зробити висновок, що такий договір вважається однією з ефективних, універсальних та високорезультативних форм регулювання поведінки суб'єктів сімейних правовідносин; це сукупність «вмотивованих» компромісів,

що досягаються сторонами взаємоузгоджено, на добровільних засадах (але в межах дозволеного чинним законодавством) та спрямовані на виникнення, зміну чи припинення сімейних правовідносин.

Для кращого розуміння правової природи сімейно-правового договору та в підтримку доведення його автономності, слід розглянути притаманні йому особливості.

1. *Специфічність* розміщення договорів у СК України. І з цим важко не погодитись, оскільки законодавча регламентація деяких видів договорів у сімейному законодавстві характеризується фрагментарністю та розгалуженістю. Фрагментарність у такому випадку полягає в тому, що на відміну від Цивільного кодексу, у Сімейному відсутні загальні положення про договір, не регламентовано чітку послідовність укладення окремих видів договорів, момент набрання ними чинності та підстав припинення, особливості відповідальності за неналежне або повне невиконання умов договору. Крім того, не визначено форму укладення більшості сімейно-правових договорів. Як справедливо зауважила І. Спасибо-Фатєєва, розглядаючи питання щодо фрагментарності загальної концепції сімейно-правового договору: «Усі правила про договори в сімейній сфері знаходяться в одній площині їх конкретних видів».

Що стосується «розгалуженості», то вважаємо, що це є дійсно проблемне питання, котре породжує певні складнощі як для науковців, так і для практиків. Так наприклад, розташування норм в Цивільному кодексі характеризуються пандектною системою побудови. Зокрема, є норми загальної частини, котрі містять загальні положення та особливі. До того ж, особлива частина складається з норм, що регулюють окремі види цивільно-правових відносин: норми про речове, зобов'язальне, спадкове, право, право інтелектуальної власності). Теж саме стосується і розташування норм, що регулюють порядок укладення цивільно-правових договорів: стосовно передачі майна у власність (купівля-продаж, міна, дарування тощо); щодо передачі майна у тимчасове користування (прокат, лізинг тощо); про виконання робіт (підряд тощо); стосовно надання послуг (доручення, перевезення тощо); щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності (ліцензійні договори, про передання майнових прав на твір тощо); загальноцільові (про спільну діяльність).

Такий принцип побудови Сімейного кодексу, в аспекті договірного врегулювання сімейно-правових відносин, видається дещо «неадаптованим до сучасних реалій». Так, у наш час з'явилися деякі види правових договорів. Зокрема, унаслідок недостатньої законодавчої регламентації, не можуть вважатись суто сімейними: договори стосовно сурогатного материнства чи передшлюбні договори, пов'язані з приготуванням до державної реєстрації шлюбу та весілля; договір про організацію державної реєстрації шлюбу та весілля; договір про організацію державної реєстрації шлюбу за 24 години, договір про наставництво тощо.

2. *Комплексність* сімейно-правового договору. На «відносній самостійності» сімейно-правового договору акцентувала увагу О. Розгон. Вчена звертає увагу на те, що однією з суттєвих ознак сімейно-правових договорів є зближення договорів у сімейному праві із цивільно-правовими: «нерідко між цивільно-правовими та договорами у сімейному праві можна провести межу лише умовно, оскільки договори у сімейному праві поєднуються із цивільно-правовими договорами». Наприклад, договори за участю співвласників за умови спільної часткової власності регулюються нормами цивільного законодавства, а договори подружжя або інших «типових» учасників відносин спільної сумісної власності – нормами сімейного законодавства» [13, с. 31]. І мова йде не тільки про поєднання норм сімейного та цивільного законодавства, а й використання складових елементів інших галузей права, що будуть диктуватись не тільки суб'єктивним складом, а й предметом договору. Непоодинокі є правові ситуації, котрі передбачають поєднання сімейного права зі спадковим. Так, наприклад, спадковий договір подружжя містить у собі складові як сімейного права, так і цивільного. Якщо за спадковим договором буде набуватись земельна ділянка, то договір буде містити свого роду «компоненти» земельного права. За аналогією буде будуватись конструкція договору, передбаченого статтею 190 СКУ, що передбачатиме поєднання норм сімейного, цивільного та земельного права у випадку погашення аліментних зобов'язань за рахунок передачі у власність земельної ділянки. А враховуючи положення ч. 5 статті 190 СКУ щодо обов'язкової участі органів опіки і піклування, то в названому сімейно-правовому договорі будуть застосовані ще й норми конституційного та адміністративного права. Яскравим прикладом поєднання сімейного права з публічним є укладення договору про

патронат. Погоджуємось із думкою, О. Розгон щодо можливості розгляду договорів, укладених щодо влаштування дітей-сиріт, де безпосередньо надається послуга, яка має соціальний характер, як соціальні договори у сімейному праві. Зауважимо, що це не означає, що вони розглядаються як договори про надання соціальних послуг, оскільки вони є лише близькими за соціальною природою [10, с. 26]. На особливостях конвергенції сімейно-правових договорів з елементами інших правових договорів акцентувала увагу Л. Зілковська. Зокрема, вчена зауважила, що не варто ототожнювати, наприклад, договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї із трудовим договором або договором про надання соціальних послуг, доводячи, що він має особистий характер виконання, зокрема, хвороба прийомних батьків не дозволяє залучати когось іншого до його виконання, не передбачається в такому разі й видача та оплата лікарняного листка, прийомні батьки не можуть залучати на договірних засадах для виконання своїх обов'язків інших осіб [13, с. 263].

3. *Індивідуалізований суб'єктний склад сторін сімейно-правового договору.* Така ознака обумовлена наявністю особливого правового статусу учасників сімейних відносин. Зокрема, цивільно-правовий договір ґрунтується на протистоянні інтересів його сторін, кожна сторона «адаптує» договір в сторону найбільш вигідніших для себе умов. Сімейно-правовий договір має особливий довірчий (фидуціарний) та погоджений характер, а дії сторін спрямовані на досягнення єдиної мети. Дійсно якщо сторони цивільно-правового договору протистоять один одному, то відносини зазначені в цій категорії договорів побудовані, як правило, на домовленості. І. Жилінкова зазначає, що «сама домовленість як сторін договору в сімейному праві, які перебувають у сімейних відносинах, пов'язані спільним побутом, а отже, діють «спільно, на користь один одному», від сторін цивільно-правового договору, які ставлять інші цілі» [13, с. 112].

Не менш важливою відмінністю буде наявність кровних або споріднених зв'язків між сторонами договору. Більше того, однією із умов укладення більшості сімейно-правових договорів буде саме перевірка факту наявності кровних або родинних зв'язків, відносин свояцтва між сторонами сімейно-правового договору. Так наприклад, нотаріальне посвідчення аліментного договору передбачає надання нотаріусу доказів, що підтверджують факт спорідненості його сторін. Такими доказами, залежно від різновиду аліментного договору, можуть бути свідоцтво про народження, довідка з органів опіки та піклування тощо [14, с. 9]. Вважаємо, що на сьогодні, якщо брати до уваги нові тенденції розвитку договірного інституту в сімейному праві, появу нових договірних конструкцій встановлення факту наявності кровоспоріднених зв'язків між сторонами сімейно-правового договору, не повинно мати принципового значення. Автором пропонується встановити таку універсальну ознаку як «довірчий характер відносин» між сторонами сімейно-правового договору. Такий підхід значно спростить процедуру нотаріального посвідчення сімейно-правового договору. Існує ціла низка сімейно-правових договорів, для яких неможливо встановити наявність факту кровного або родинного зв'язку. Так наприклад, договір про заручини укладається між нареченими та нареченою, тобто, особами, які навіть ще не подали заяву про реєстрацію шлюбу, або ж між їх батьками. Враховуючи положення статті 31 Сімейного кодексу, ні про яку спорідненість ще не може йти мови. Аналогічною буде ситуація при укладенні договору сурогатного материнства, оскільки суб'єктне коло даного договору, по своїй правовій природі, не може характеризуватися кровноспорідненими зв'язками.

Ще однією ознакою більшості сімейно-правових договорів є невідчужуваність прав та обов'язків, що закріплені в ньому. В. Антошкіна, акцентуючи увагу на принципі невідчужуваності прав та обов'язків в сімейно-правових договорах, зазначає, що права та обов'язки, які належать особам за цими договорами, не відчужуються, не передаються, тобто заміна боржника або кредитора не допускається [15, с.80]. Представляється вчена мала на увазі сімейно-правові договори предметом яких є майно або ж грошові кошти, але цей принцип буде застосовується і у разі якщо предметом виступатимуть немайнові особисті права та обов'язки. Наприклад, предметом договору стосовно наставництва, відповідно до п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 року «Про деякі питання здійснення наставництва над дитиною» (далі Постанова), буде надання наставником дитині, яка проживає у закладі, індивідуальної підтримки та безоплатної допомоги, насамперед у підготовці до самостійного життя [17]. Не можна оминати той факт, що «особистісно-індивідуалізована невідчужуваність» від особи, у випадку укладення договору про наставництво має своє відображення в названій Постанові. Отже,

відповідно до п. 5 та ч. 3. п. 14 наставництво здійснюється в «індивідуальній формі» однією повнолітньою дієздатною особою над однією дитиною; під час встановлення контакту з дитиною наставник має виконувати рекомендації психолога, педагога та соціального працівника індивідуально щодо конкретної дитини; наставник повинен здійснювати наставництво виключно в найкращих інтересах дитини [16]. Отже все вищезазначене дає можливість зробити висновок, що незалежно від предмету сімейно-правового договору права та обов'язки його сторін завжди залишаються невід'ємними та невідчужуваними; не передаються іншим особам в порядку правонаступництва; є особистісно-індивідуалізованими.

4. *«Презумція доказовості»* у межах укладення сімейно-правового договору. Автором зверталась увага, що необхідності доказування фактів кровоспоріднення та фідучіарно-довірчих відносин між сторонами договору. У зазначеній ситуації мова йде, насамперед, про імперативну вимогу закону щодо надання згоди органів опіки та піклування при укладенні та нотаріальному посвідченні більшості сімейно-правових договорів. В Сімейному кодексі передбачена обов'язкова участь органів опіки та піклування при укладенні правочинів, стороною якої є неповнолітні або повнолітні діти. Так, наприклад, статті 190 та 177 Сімейного кодексу [17], ч. 3. статті 17 ЗУ «Про охорону дитинства» передбачають отримання дозволу при укладенні правочинів батьками дитини щодо її майнових прав [18] (наприклад, частини 2, 4 ст. 177 і ст. 190 СК України). Така вимога закріплена і в п. 3. 1 глави 1, розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (далі Порядок): «у разі укладення правочинів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) права, за якими підлягають державній реєстрації, у тому числі договорів щодо поділу, обміну житлового будинку, квартири за участю малолітніх осіб, а також осіб, над якими встановлено опіку або піклування, нотаріус перевіряє наявність дозволу органу опіки та піклування на укладення таких правочинів» [19]. Дозвіл має надаватись у вигляді розпорядження місцевої державної адміністрації за місцем розташування майна, що відчужується. Також, відповідно до п.3.3. на вчинення одним із батьків правочинів щодо транспортних засобів та нерухомого майна малолітньої дитини має бути згода другого з батьків, справжність підпису на якій засвідчується нотаріально. Якщо той із батьків, хто проживає окремо від дитини протягом не менш як шість місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме, правочини, зазначені у цій частині статті, можуть бути вчинені без його згоди. Вищезазначене має бути підтверджене рішенням суду, що набрало законної сили. За такою аналогією посвідчуються і правочини від імені осіб, цивільна дієздатність яких обмежена. Зокрема, вони можуть бути посвідчені з дозволу піклувальника та органу опіки і піклування. Специфічні особливості процедури доказування притаманні і ситуаціям, коли посвідчуються правочини щодо розпорядження майном, що є особистою приватною власністю одного з партнерів по шлюбу. В такому разі договір посвідчується нотаріусом без згоди другого з подружжя, але замість нього нотаріусу надаються докази у вигляді документів, що підтверджують особистий характер приватної власності одного з подружжя. Так, відповідно до п.п. 4.4. гл. 1 Розділу II Порядку такими можуть бути договір дарування, заповіт, спадковий договір, майно придбане за особисті кошти, шлюбний договір тощо [19].

5. *Тривалість дії прав та обов'язків сторін обумовлених в сімейно-правових договорах.* В сімейно-правових договорах, на відміну від цивільно-правових договорів, строки тривалості прав та обов'язків, в своїй більшості, залежать від настання певних умов. Наприклад, в аліментному договорі щодо утримання дитини може бути зазначений строк його дії до досягнення дитиною певного віку, день отримання диплому про здобуття вищої освіти або укладення договору про погашення аліментних зобов'язань за рахунок нерухомого майна або одноразової грошової виплати. Щодо аліментного договору між колишнім подружжям (що укладається з метою надання часу для «соціальної реабілітації» одного з подружжя), то припинення надання утримання може співпадати з днем влаштування на роботу або днем отримання першої заробітної плати тією особою з колишнього подружжя, яка отримувала аліментні платежі. Обмеженою є свобода сторін сімейно-правового договору. На відміну від цивільно-правових договорів, сторони сімейно-правових договорів не можуть самостійно обирати сторону договору. Зокрема, сторони договорів у сімейному праві можуть укладати договори тільки між суб'єктами сімейних відносин, а договори між подружжям можуть укладати тільки подружжя. Як зазначає, К. Забоев, особливості реалізації в сімейному праві принципу свободи договору або, навпаки, неможливості його застосування пояснюються тим, що він, як один із принципів цивільного права, не є принципом галузі

сімейного права [20, с. 85]. О. Розгон також стверджує, що обмеженість свободи договору можна спостерігати у разі вибору сторони договору. Так, сторони договорів у сімейному праві можуть укладати договори тільки між суб'єктами сімейних відносин (за винятком договорів, де обов'язковою стороною є державний орган), а договори між подружжям можуть укладати тільки подружжя [10, с. 32].

6. *Переважно безоплатний характер сімейно-правових договорів.* Дійсно, для переважної більшості сімейно-правових договорів характерною особливістю є їх безоплатність. Так, наприклад, класично-безоплатними договорами будуть договір про наставництво, договори подружжя щодо виховання дітей, щодо здійснення батьками своїх прав та обов'язків, між батьками дитини та бабою, дідом, прабабою, прадідом щодо спілкування із онуками та правнуками, їх виховання тощо. Проте є такі договори, безоплатність яких викликає сумніви. О. Розгон акцентує увагу на безоплатності договору, передбаченого статтею 190 СКУ (договір про припинення права на аліменти для дитини у зв'язку з переданням права власності на нерухоме майно). Автор стверджує, що такий договір передбачає безоплатне передання житла (житлового будинку, квартири) у власність отримувача аліментів, або його законного представника [10, с. 68]. Але вважати такий договір «класично» безоплатним неможливо, оскільки мета цього договору вважається компенсаційною, оскільки або погашається вже наявна заборгованість зі сплати аліментів (що все ж таки мають майновий характер), або ж у разі бажання погасити аліментні зобов'язання на майбутнє.

Висновки. Таким чином, враховуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що сімейно-правовий договір є, безумовно, самостійним видом правового договору. Безперечно, як і кожен вид договору, він має ознаки цивільно-правового договору, а також ознаки, котрі неможливо вважати «безпрецедентно-галузевими». До того ж розгалуженість та фрагментарність розміщення договорів у Сімейному кодексі характерна й для інших документів приватного права. Укладення більшості як цивільно-правових, так і господарсько-правових договорів також передбачає дотримання комплексного підходу. У свою чергу, фідуціарно-договірний характер стосунків між сторонами договору, особистісно-індивідуалізована невід'ємність прав та обов'язків сторін, його безоплатність є саме тими специфічними ознаками, що притаманні виключно сімейно-правовим договорам. Відкритим залишається питання щодо законодавчого закріплення поняття сімейно-правового договору, адже з моменту прийняття Сімейного кодексу минуло вже не одне десятиліття. Більше того, термін «сімейно-правовий-договір» сформувався завдяки науковим розробкам провідних вітчизняних учених. Водночас сучасні реалії передбачають появу нових договірних конструкцій, таких як договір сурогатного материнства, договір про заручини, наставництво, договір про виховання дітей тощо.

Отже, можна зробити висновок, що чіткий та послідовний підхід щодо законодавчої регламентації поняття сімейно-правового договору та його галузево-специфічних ознак сприятиме більш ефективному дотриманню прав та інтересів його сторін.

Список використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Пленюк М. Д. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення зобов'язань. *Приватне право і підприємництво*. № 15. 2016. С. 102-107.
3. Коренга Ю. В. Договір сурогатного материнства в сімейному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2014. 20 с.
4. Некрасова О. В. Розвиток договору як регулятора сімейних відносин. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2011. Т. 24 (63). № 2. С. 104–109.
5. Чиквашвили Ш. Д. Имущественные отношения в семье. Москва: Юр. лит., 1976. 200 с.
6. Корецкий А. Д. Теоретико-правовые основы учения о договоре. Санкт-Петербург : Юридический Центр Пресс, 2001. 211 с.
7. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України ; за ред. Є. О. Харитонова. Харків : ТОВ «Одісей», 2006. 552 с.
8. Михальнюк О. В. Договори в сімейному праві України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 10. С. 84-91.
9. Дутко А. О. Договір як регулятор сімейних відносин: особливості конструкції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. Вип. 3. С. 135-142.
10. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України : монограф. Київ : Ін Юре, 2018. 301 с.
11. Черенга В. М. Сутність і систематика сімейно-правових договорів і домовленостей.

Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 1. С. 100-103.

12. Харьковская цивилистическая школа: о договоре : монограф. / И. В. Спасибо-Фатеева и др. ; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. Харьков : Право, 2017. 570 с.

13. Сімейне право України : підруч. / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 200 с.

14. Андрущенко Т. С. Особенности установления, исследования и оценки нотариусом доказательств в процессе удостоверения алиментного договора . *Leges et Viata*. 2015. № 1. С. 7-11.

15. Антошкіна В. Договірне регулювання відносин з надання утримання між подружжям (колишнім подружжям). *Право України*. 2004. № 11. С. 79-82.

16. Про деякі питання здійснення наставництва над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України від 04.07.2017. URL : <https://www.msp.gov.ua/documents/2624.html>.

17. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 21-22. Ст. 135.

18. Про охорону дитинства : Закон України від 02.09.1993. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.

19. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : затв. наказом М-ва юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 66.

20. Забоев К. И. Правовые и философские аспекты гражданско-правового договора. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. 278 с.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003 [Civil Code of Ukraine of 16.01.2003]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2003, № 40–44, art. 356. [in Ukr.].

2. Plenyuk, M. D. (2016). Tsyvil'no-pravovyy dohovir yak pidstava vynykennya zobov'yazan' [Civil law contract as a basis for obligations]. *Pryvatne pravo i pidpryyemnytstvo*, № 15, pp. 102-107. [in Ukr.].

3. Korenha, Yu. V. (2014). Dohovir surohathnoho materynstva v simeynomu pravi Ukrayiny [The contract of surrogacy in family law of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / NDI pryvat. prava i pidpryyemnytstva im. F. H. Burchaka NAPrN Ukrayiny. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

4. Nekrasova, O. V. (2011). Rozvytok dohovoru yak rehulyatora simeynykh vidnosyn [Development of the contract as a regulator of family relations]. *Uchenyye zapiski Tavricheskogo natsyonal'nogo universyteta im. V. I. Vernadskogo. Seriya «Yuridicheskije nauki»*, vol. 24 (63), № 2, pp. 104-109. [in Ukr.].

5. Chikvashvili, Sh. D. (1976). Imushchestvennyye otnosheniya v sem'ye [Property relations in the family]. Moscow : Yur. lit., 200 p. [in Russ.].

6. Koretskiy, A. D. (2001). Teoretiko-pravovyye osnovy ucheniya o dogovore [Theoretical and legal foundations of the doctrine of the contract]. Saint-Petersburg : Yuridicheskiy Tsentr Press, 211 p. [in Russ.].

7. Naukovo-praktychnyy komentar do Simeynogo kodeksu Ukrayiny [Scientific and practical commentary on the Family Code of Ukraine] ; za red. Ye. O. Kharytonova. Kharkiv : TOV «Odisey», 2006, 552 p. [in Ukr.].

8. Mykhal'nyuk, O. V. (2013). Dohovory v simeynomu pravi Ukrayiny [Contracts in family law of Ukraine]. *Byuleten' Ministerstva yustytisyi Ukrayiny*, № 10, pp. 84-91. [in Ukr.].

9. Dutko, A. O. (2013). Dohovir yak rehulyator simeynykh vidnosyn: osoblyvosti konstruktiviyi [Contract as a regulator of family relations: features of construction]. *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, issue 3, pp. 135-142. [in Ukr.].

10. Rozhon, O. V. (2018). Dohovory u simeynomu pravi Ukrayiny [Contracts in family law of Ukraine] : monohraf. Kyiv : In Yure, 301 p. [in Ukr.].

11. Cherenha, V. M. (2021). Sutnist' i systematyka simeyno-pravovykh dohovoriv i domovlenostey [The essence and systematics of family law agreements and arrangements]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, № 1, pp. 100-103. [in Ukr.].

12. Khar'kovskaya tsyvilysticheskaya shkola: o dogovore [Kharkiv civilist school: about the contract] : monohraf. / I. V. Spasibo-Fateyeva i dr. ; pod obshch. red. I. V. Spasibo-Fateyevoy. Khar'kov : Pravo, 2017. 570 p. [in Russ.].

13. Simeyne pravo Ukrayiny [Family law of Ukraine] : pidruch. / L. M. Baranova, V. I. Borysova, I. V. Zhylinkova ta in. ; za zah. red. V. I. Borysovoyi ta I. V. Zhylinkovoyi. Kyiv : Yurinkom Inter, 2004. 200 p. [in Ukr.].

14. Andrushchenko, T. S. (2015). Osobennosti ustanovleniya, issledovaniya i otsenki notariusom dokazatel'stv v protsesse udostovereniya alymentnogo dogovora [Features of the establishment, study and evaluation by a notary of evidence in the process of certifying the alimony agreement]. *Leges et Viata*, № 1, pp. 7-11. [in Russ.].

15. Antoshkina, V. (2004). Dohovirne rehulyuvannya vidnosyn z nadannya utrymannya mizh podruzzhzham (kolyshnim podruzzhzham) [Contractual regulation of relations for the provision of maintenance between spouses (former spouses)]. *Pravo Ukrayiny*, № 11, pp. 79-82. [in Ukr.].

16. Pro deyaki pytannya zdiysnennya nastavnytstva nad dytynoyu [On some issues of mentoring a child] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 04.07.2017. URL : <https://www.msp.gov.ua/documents/2624.html>. [in Ukr.].

17. Simeynyy kodeks Ukrainy of 10.01.2002 [On some issues of mentoring a child]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2003, № 21-22, art. 135. [in Ukr.].

18. Pro okhoronu dytynstva [On the protection of childhood] : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1993, № 39, art. 383. [in Ukr.].

19. Poryadok vchynennya notarial'nykh diy notariusamy Ukrainy [Procedure for notarial acts by notaries of Ukraine] : zatv. nakazom M-va yustytstsiyi Ukrainy vid 22.02.2012 № 296/5. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2012, № 17, art. 66. [in Ukr.].

20. Zaboyev, K. I. (2003). *Pravovyye i filosofskyye aspekty grazhdansko-pravovogo dogovora*. [Legal and philosophical aspects of the civil law contract]. Saint-Petersburg : Yurid. tsentr Press, 278 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Tetyana Andrushchenko. Family law contract: concepts and signs. The article deals with the study of the concept and specific features of the family law contract. Based on the analysis, author's approaches to differentiation of industry features of the family-right contract and its place in the system of other contractual structures have been proposed. The author emphasizes the need to carry out the procedure of proof when concluding and notarization of certain types of family legal contracts.

The article proved that the family law contract is an independent type of legal agreement. The author notes that like each type of contract, it has signs of a civil law contract, as well as signs that are considered «unprecedented» is not possible. For example, the branching and fragmentation of the placement of contracts in the Family is characteristic of other private law. The conclusion of most of both civil law and economic and legal agreements also provides for compliance with a comprehensive approach. In turn, the fiduciary-trusting nature of relations between the parties to the contract, personal-individualized inalienability of the rights and obligations of the parties, its free of charge is represented by exactly those specific features inherent only in family legal contracts.

The author emphasizes the lack of legislative consolidation of the concept of a family law contract, because more than a decade has passed since the adoption of the Family Code. Nevertheless, the term family-legal agreement was formed due to scientific developments of leading domestic scientists. In turn, modern realities provide for the emergence of new contractual structures, such as a surrogacy contract, an engagement agreement, mentoring, an agreement on the upbringing of children, etc. Therefore, a clear and consistent approach to legislative regulation of the concept of a family-right agreement and its sectoral-specific features will contribute to more effective adherence to the rights and interests of its parties.

Keywords: family law contract, contractual structures, family-legal relations, signs of family law contracts, proof, notarization.

УДК 347.958

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-145-150

**Олександра
НЕСТЕРЦОВА-СОБАКАРЬ[©]**

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Здійснено аналіз історії поширення, класифікації та загальна характеристика основних джерел права, норми яких врегульовували спадкові правовідносини в історичній ретроспективі цивільного права України. Виділено основні етапи становлення й розвитку українського спадкового права, серед яких: звичаєве право давніх слов'ян; вплив римського права; класичні джерела права Київської Русі; право Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Воно ж інтегрувало правотворчі пошуки Запорозької Січі та Війська Запорозького; період Відродження української державності (1917–1920 рр.); право Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917–1991 рр.); сучасне спадкове право України.

Ключові слова: спадкування, спадкові правовідносини, спадкове право, спадкове законодавство, цивільне право, спадковий договір, історія.

© О. Нестерцова-Собакарь, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>

k_cpd@dduvs.in.ua

Постановка проблеми. Однією з найбільш дискутованих тем сучасної цивілістики є особливості реалізації спадкових правовідносин, що пов'язано із недоліками, прогалинами та протиріччями чинного законодавства. Інститут успадкування отримав широке висвітлення в українській цивілістиці, проте історичні дослідження процесів зародження та розвитку спадкових відносин є досить рідкісними. У зв'язку з цим, у сучасних умовах вирішальне значення набуває пошук нових концептуальних підходів до проблеми врегулювання спадкових правовідносин, необхідність перегляду базових юридичних концепцій та теорій, вибір нових для сучасної української держави основ правового регулювання різних видів спадкування, що, своєю чергою, тягне за собою перегляд стратегії та визначення суттєвих характеристик процесу зародження та розвитку цих відносин.

Визначальну роль у регулюванні майнових відносин у сім'ї відіграло ненормативне традиційне право, закріплене не в позитивних законах держави, а в існуючих століттями звичаях із урахуванням національних, конфесійних та соціальних особливостей. Указане спонукає звернутися до аналізу вузьких питань означеної проблеми, а саме – правового регулювання майнових відносин у сім'ї та особливостей реалізації спадкових правовідносин.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. До наукового доробку з проблематики дослідження цивільного законодавства та його складової – інституту спадкування на українських землях у різні історичні періоди здійснили внесок такі вітчизняні та закордонні вчені, науковці та дослідники: О. Гетманцев, Н. Самсонов, Д. Слинко, С. Благовісний, О. Іоффе, Т. Коваленко, О. Нелін, К. Победоносцев, О. Підпригора, В. Серебровський, Є. Суханов, Є. Рябоконт, Є. Фурса, Ю. Заїка, О. Харитонов та інші.

Метою статті є аналіз історії поширення, класифікації та загальна характеристика основних джерел права, норми яких врегульовували спадкові правовідносини в історичній ретроспективі цивільного права України.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в українській державі значно зростає потреба вивчення історії права України, оскільки розбудова демократичного суспільства базується на глибокому осмисленні знань минулого та використанні історичного досвіду. Спадкове право традиційно вважається однією з центральних підгалузей цивільного права, що зосереджує в собі сукупність норм, які забезпечують правонаступництво в цивільних правах та обов'язках фізичної особи-спадкодавця. Українська держава є спадкоємицею всієї тієї правової спадщини, що протягом віків створювалась на українських землях. Так, становлення й розвиток українського спадкового права можна розподілити на такі основні етапи:

- звичаєве право давніх слов'ян;
- вплив римського права;
- класичні джерела права Київської Русі;
- право Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Воно ж інтегрувало правотворчі пошуки Запорозької Січі та Війська Запорозького;
- період Відродження української державності (1917–1920 рр.);
- право Української Радянської Соціалістичної Республіки (1917–1991 рр.);
- сучасне спадкове право України [1, с. 169-173].

Головна ідея спадкування, що є основним його принципом і донині, утворилась ще за часів створення патріархальних родин. Розмірковуючи з позицій примітивної правосвідомості, можна сказати, що зі смертю людини випадає суб'єкт прав, і внаслідок цього майно, що належить покійному, стає безхазяйним, вимоги втрачають свого кредитора, а борги – свого боржника. До того ж, відгуки цього примітивного уявлення можна знайти навіть у римському праві пізнього періоду, коли передбачалися випадки захоплення речей померлого будь-ким. Це можна зрозуміти, якщо суспільство є групою ізольованих індивідів і не містить у собі інших, тісніших осередків. Але становище змінюється, коли виникає патріархальна родина і на її основі – патріархальний рід. Починаючи з цього періоду вже вирізняються суб'єкти спадкового права – а саме: рід, родина, її члени [2, с. 28].

Аналізуючи інститут спадкового права у Стародавньому Римі, доречно зазначити, що за своїм характером воно було не тільки суворо національним, оскільки його норми стосувались тільки римських громадян, а й природним і закономірно виникало із суспільного порядку. Як наслідок, порядок покликання до спадкування визначався

самим фактом споріднення, і майно переходило після смерті громадянина до осіб, що були найближчими до нього в порядку патріархального споріднення (спадкували лише сини) [3, с. 20]. До того ж, у римському праві на всіх етапах його розвитку існував поділ людей на вільних і рабів, через що воно набуло класового характеру [4, с. 35-39].

Істотного розвитку римське спадкове право зазнало з прийняттям преторських едиктів і практики їх застосування. Це були майже одні з перших відомих людству державних актів, що врегулювали відносини спадкування та на законодавчому рівні закріпили склад спадщини, суб'єктів спадкування, поняття кровного (когнітивного) споріднення, за яким і визначались спадкоємці, порядок позбавлення статусу спадкоємця (наприклад, у разі якщо дочка померлого виходила заміж і змінювала місце постійного проживання, вона виключалась із складу спадкоємців, але при цьому могла фактично володіти спадковим майном у разі відсутності інших спадкоємців тощо), а також можливість спадкодавця укласти заповіт [1, с. 170].

Реформи, здійснені претором у сфері спадкування, розпочалися ще за республіканського періоду й завершилися в епоху принципату [2, с. 29]. Вагоме значення поряд з преторською діяльністю займала практика центумвиріального суду, що розглядав спори про спадкування. Набули поширення питання спадкового права за часів принципату, особливо імперії, що узаконило та класифікувало основні засади преторської системи спадкування. Кульмінація розвитку спадкового права була закріплена у новелах Юстиніана – реформа спадкування за законом та необхідне спадкування (право на обов'язкову частку).

Як наслідок, спадкове право країн романо-германської правової сім'ї, зокрема України, значною мірою зобов'язано римському праву своїм створенням, тому що саме воно вперше визначило коло спадкоємців, поняття кровного споріднення та особливостей його визначення, сформулювало думку про універсальний характер спадкового правонаступництва.

В історії розвитку інституту спадкування вагоме значення мав і період становлення русько-українського спадкового права (XV-XVI ст.), коли більшість українських земель перебувала в складі Великого князівства Литовського [5, с. 192].

Перші згадки про спадкування на українських землях з'являються у письмових джерелах княжої доби IX–XII століть. Серед них важливе місце посідають церковні та княжі устави (установи), уроки, договір між греками та Київською Руссю (874 р.), збірник права «Руська Правда». Так, за безпосередньої участі Ярослава Мудрого було створено першу збірку правничих актів, що отримала назву «Руська Правда». Вона містила традиції церковного суду та княжої влади, карного права, сімейні (родові) звичаї, право спадкування та моральні засади в суспільстві. Редакція «Руської Правди» базувалася на церковних і княжих уставах та вікових звичаях народу. Широкі міжнародні зв'язки київської княжої влади не виключали впливу і рецепції окремих приписів візантійського права [6, с. 340].

Наступним законодавчим актом, що врегулював спадкове право, була Псковська Судна Грамота, що розрізняла спадкування за законом та за заповітом, викладеним у письмовій формі. Ці види спадкування набувають самостійного значення. Розширюється також коло родичів, що можуть бути спадкоємцями, змінюються їхні права та відповідальність [2, с. 30].

Спадкове право України змінювалося та вдосконалювалося під впливом російського законодавства.

У Московський період (15 ст.) основного вагомого значення набуває нерухомість, тому спадкуванню законодавець приділяє найбільшу увагу. У цей час дуже великим є вплив на інститут спадкового права римського спадкового права та візантійського спадково-правового регулювання. Поступово змінюється коло спадкоємців у бік розширення, тому до спадкування закликають не лише близьких, а й далеких родичів [2, с. 31].

Основним джерелом спадкового права того часу був Звід Законів Російської імперії. Спадкове майно не розглядалося як єдине ціле, а поділялося на дві самостійні спадкові маси: родове майно, що переходило тільки до спадкоємців за законом, та інше майно, що успадковувалося в загальному порядку. Спадщина відкривалася не лише після смерті особи, а й після позбавлення всіх прав, стану, постригу в монахи, визначення особи безвісно відсутньою [7, с. 34].

Аналізуючи російську систему до держперевороту 1917 р., можна зробити висновок, що спадкування було побудовано на принципах родового дворянського ладу,

який на початку ХХ ст. вже застарів, що об'єктивно викликало необхідність перегляду основних засад спадкування. Проект Цивільного Уложення Російської імперії, що було створено за прикладом новітніх європейських кодифікацій, поділяв спадкоємців за законом на 5 черг [7, с. 34]. Це був перший законодавчий акт, що затвердив розширення кола спадкоємців аж до прадідів спадкодавця.

В історії радянського періоду в інституті спадкування відбувалися підйоми й падіння. В Українській РСР було прийнято декілька Цивільних кодексів, що майже копіювали основний цивільний закон СРСР.

Так, в УРСР перший Цивільний кодекс було прийнято постановою ВУЦВК від 16 грудня 1922 р. і введено в дію з 1 лютого 1923 р. [8, с. 408]. Він повністю відповідав принципами побудови ЦК РРФСР і складався з чотирьох частин. Четвертий розділ регулював спадкове право. Спадкове право, яке дістало закріплення у першій кодифікації, було по суті реформованою системою російського кодексу царизму. Кодекс не поділяв майно на трудове та нетрудове, дозволивши спадкувати обидва види. Спадкування теж припускалося у межах встановленого максимуму (10 тис. карбованців золотом після відрахування боргів померлого) [9].

Аналізуючи норми ЦК УРСР 1922 р., можна зробити висновок, що у ціновому обмеженні були й винятки. Так, у примітці до ст. 416 цього кодексу припускався перехід спадкового майна, що перевищує встановлений максимум 10 тис. карбованців золотом, якщо воно складалося з прав, що впливають із укладених органами держави з приватними особами договорів (орендних, концесійних, будівельних тощо). Згодом до складу спадкової маси могли бути включені патенти на винаходи та грошова оцінка авторського права, що переходить у порядку спадкування до спадкоємця автора. Предметом спадкування в селянському господарстві було майно, що особисто належало спадкодавцеві, а не предмети селянського господарства (живий та мертвий інвентар) і загального користування двору [10, с. 7].

Істотні зміни у спадковому праві пов'язані із затвердженням Постановою РНК СРСР «Положення про державні трудові ощадні каси» від 22 грудня 1922 року. У ст. 17 Положення як виняток із загального правила спадкування за заповітом вкладнику надавалася можливість заповісти будь-яку суму вкладу будь-якій особі, зокрема юридичній, незалежно від того, чи віднесена вона законодавцем до числа спадкоємців за законом. Причиною такої зміни було народне господарство країни, яке потерпало від наслідків громадянської війни та потребувало інвестицій, що й зумовило прийняття такого нехарактерного в цілому для спадкової політики тих років рішення [9].

Із набранням чинності Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти цивільного стану УРСР від 31 травня 1926 р. розширилося коло спадкоємців за рахунок включення в нього усиновлених та їх нащадків 18. Спадкування за законом мало місце в усіх випадках, якщо воно не змінювалося заповітом. Наприклад, передбачалась можливість спадкування за двома варіантами – за законом і за заповітом. За відсутності зазначених спадкоємців майно померлого визнавалося виморочним і переходило до прибутку держави (ст. 419 ЦК УРСР 1920 р.).

Свобода заповідальних розпоряджень була вкрай обмежена. Заповіт визначався як розпорядження спадкодавця про своє майно на випадок смерті, ним розподілялися спадкові частки між усіма спадкоємцями за законом у нерівних частинах, або відписувалося усе майно одному чи тільки деяким (ст. 422 ЦК УРСР 1920 р.). Заповітом спадкодавець міг позбавити одного, деякого або всіх законних спадкоємців спадщини. В останньому випадку, згідно з приміткою до ст. 422 ЦК УРСР, уся спадщина або її частка позбавленого спадкоємця переходила до прибутку держави.

Таким чином, заповіт був актом односторонньої волі фізичної особи (заповідача) щодо розподілу свого майна між законними спадкоємцями в інших частках, аніж це встановлено законом (у межах максимуму), або актом позбавлення спадщини одного, декількох осіб або всіх законних спадкоємців [9]. До того ж, залишалася відкритим питання щодо обов'язкової частки у спадщині для неповнолітніх і непрацездатних.

Окрім зазначеного вище, було прийнято низку актів, що доповнювали законодавство щодо спадкування. Так, було прийнято Декрет ВЦВК РРФСР «Про спадкове мито» та постанову ВУЦВК «Про спадкові мита», що встановлював розмір і порядок сплати мита за отриманий спадок. Із прийняттям постанови ВУЦВК і РНК УРСР від 6 лютого 1929 р. «Про внесення змін до ЦК УРСР» було також змінено порядок охорони спадкового майна. Охорона спадкового майна покладалася вже не на

народні суди, а на нотаріальні органи за місцем відкриття спадщини.

Наступний етап значних змін, що свого часу називали реформою спадкового права, пов'язаний із прийняттям Указу Президії Верховної Ради СРСР від 14 березня 1945 р. «Про спадкування за законом і за заповітом». Ці істотні зміни полягали в такому:

1) розширено коло спадкоємців за законом, до числа яких були включені працездатні батьки, брати і сестри померлого;

2) встановлено черговість закликання до спадщини. Спадкоємці закликалися до спадщини не одночасно, а по порядку;

3) розширено свободу заповіту. Під час складання заповіту заповідач мав можливість на свій розсуд призначити спадкоємця, але із числа спадкоємців за законом, тобто заповідач мав право змінити черговість отримання спадщини та відійти від принципу рівності часток спадщини [11, с. 448].

Спадкове право з внесеними до нього у 1945 р. змінами діяло без будь-яких істотних доповнень або вилучень аж до прийняття Верховною Радою СРСР «Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік» від 1962 року. Основні принципові положення спадкового права, закріплені у ст. 117–121 Основ, було конкретизовано у низках цивільних кодексів союзних республік, зокрема, у ЦК УРСР від 18 липня 1963 р. подальшого розвитку спадкове право України набуло в Цивільному Кодексі УРСР 1963 р., де цьому інституту було присвячено окремий розділ. Особливістю того часу було те, що спадкування за законом визнавалося первинним, а спадкування за заповітом – додатковим, тому цей спосіб не дуже поширився й не був ґрунтовно розроблений із правового погляду [2, с. 30].

У наш час норми інституту спадкування закріплені в Цивільному кодексі України від 1 січня 2004 р., конкретно в Книзі VI, що називається «Спадкове право». ЦК України доповнився позитивними змінами спадкування, на відміну від ЦК УРСР. До них належать такі: право на укладення заповіту подружжя; можливість укладення секретного заповіту, а також заповіту з умовою, про розширення кількості черг на спадкування з однієї до п'яти тощо. Ці зміни є достатньо прогресивними та демократичними.

Висновки. Підсумовуючи викладене, наголошуємо, що історія становлення інституту спадкового права пройшла досить тривалий шлях до удосконалення. Зацікавлення правовознавців питанням спадкування та особливостей, пов'язаних із цим процесом, зумовлене необхідністю врегулювання спадку після встановлення факту смерті фізичної особи. Як наслідок, правове закріплення відносин у сфері спадкування забезпечило механізм реалізації права суб'єктів на спадщину. Даний інститут виступав динамічною категорією протягом декількох тисячоліть, пройшов етапи розвитку та набув сталості на сьогоднішній день. Нормативно-правове закріплення спадкового права забезпечувалось низкою законів на всіх історичних етапах, у сучасній Україні воно регулюється Цивільним кодексом України від 2004 року, а саме у Книзі VI, яка називається «Спадкове право». Норми, що були започатковані ще за часів стародавнього римського права, положення про спадкування та поняття спадкового права знаходили відображення в перших правових актах Київської Русі й Литовських статутах, законодавстві Російської імперії, законодавчих актах радянських часів та в сучасному українському законодавстві. Наведені факти свідчать про доцільність та стабільність інституту спадкового права, його важливе значення в розвитку та регулюванні суспільних відносин, пов'язаних із спадкуванням.

Список використаних джерел

1. Кондратова А. М. Історія становлення і розвитку законодавства про спадкування в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 169-173.
2. Благовісний С. Г. Історичні аспекти інституту спадкового права України. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 2. С. 28-31.
3. Зайцев О. А. Право спадкування землі в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2000. 20 с.
4. Історія держави і права України : підруч. : у 2-х т. ; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина ; кол. авторів : В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. Т. 1. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. 648 с.
5. Никольский В. Н. Об основных моментах наследования. Москва : Унив. тип. Катков и Ко, 1871. 369 с.
6. Історія України: у 2-х т. / Н. Д. Полонська-Василенко ; голов. ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1992. Т. 1 : До середини XVII ст. 588 с.
7. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток : монограф. 2-е вид. Київ:

КНТ, 2007. 288 с.

8. Гражданский кодекс советских республик / Текст и практический комментарий под ред. А. Малицкого. Киев : Государственное издание Украины, 1923. 320 с.

9. Цивільний Кодекс УРСР від 18.07.1923. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>.

10. Чуйкова В. До витоків українського спадкового права. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2013. № 3. С. 7.

11. Шершеневич Е. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) ; авт. предисл. Е. А. Суханов. Москва : Фирма «СПАРК», 1995. 556 с.

Надійшла до редакції 07.11.2021

References

1. Kondratova, O. M. (2014). Istorija stanovlennya ta rozvytku zakonodavstva pro spadkuvannya v Ukrayini [History of the formation and development of legislation on inheritance in Ukraine]. *Zhurnal Kyivskoho universytetu prava*, № 3, pp. 169-173. [in Ukr.].

2. Blahovisnyy, S. H. (2006). Istorychni aspekty instytutu spadkovoho prava Ukrayiny [Historical aspects of the institute of inheritance law of Ukraine]. *Zhurnal Kyivskoho universytetu prava*, № 2, pp. 28-31 [in Ukr.].

3. Zaytsev, O. O. (2000). Pravo spadkuvannya zemli v Ukrayini [The right to inherit land in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. Nauk : 12.00.03 / Nats. yuryd. akad. Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].

4. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny [History of the state and law of Ukraine] : pidruchnyk (2000) u 2-kh t. ; za red. V. Ya. Tatsiya, A. Yo. Rohozhyna; kol. avtoriv: V. D. Honcharenko, O. Yo. Rohozhyn, O. D. Svyatots'kyi ta in. T.1. Kyiv : Vydavnychyy Dim «In Yure», 648 p. [in Ukr.].

5. Nikol'skiy, V. N. (1871). Ob osnovnykh momentakh nasledovaniya [About the main points of inheritance]. Moscow : Univ. tip. Katkov y Ko. 369 p. [in Russ.].

6. Istoriya Ukrayiny [History of Ukraine] u 2-kh t. / N. D. Polons'ka-Vasylenko; [Holov. red. S. Holovko]. Kyiv : Libid', 1992. T. 1: Do seredyiny XVII st. 588 p. [in Ukr.].

7. Zaika, Yu. O. (2007). Spadkove pravo v Ukrayini: stanovlennya ta rozvytok [Inheritance law in Ukraine: formation and development] : monohrafiya. 2-he vyd. Kyev : KNT. 288 s. [in Ukr.].

8. Grazhdanskiy kodeks sovetskikh respublik / Tekst i prakticheskiy kommentariy pod red. A. Malitskogo. Kyev : Gosudastvennoye izdaniye Ukrainy, 1923. 320 p. [in Ukr.].

9. Tsyvil'nyy Kodeks URSR vid 18.07.1923 [Civil Code of the USSR from 18.07.1923]. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> [in Ukr.].

10. Chuykova, V. (2013). Do vytokiv ukraïns'koho spadkovoho prava [To the origins of Ukrainian inheritance law]. *Mala entsyklopediya notariusa*, № 3. p. 7. [in Ukr.].

11. Shershenovich, Ye. F. (1995). Uchebnyk russkogo grazhdanskogo prava (po izdaniyu 1907 g.) [Textbook of Russian civil law (published in 1907)] ; avt. predisl. Ye. A. Sukhanov. Moscow : Firma «SPARK», 556 p.

ABSTRACT

Oleksandra Nestertsova-Sobakar. Features of formation and development of hereditary legal relations in the historical retrospective of civil law of Ukraine. The article analyzes the history of distribution, classification and general characteristics of the main sources of law, the rules of which regulated hereditary relations in the historical retrospective of civil law of Ukraine. The main stages of formation and development of Ukrainian inheritance law are highlighted, among which: the customary law of the ancient Slavs; the influence of Roman law; classical sources of law of Kievan Rus; the law of the Grand Duchy of Lithuania and the Commonwealth. It also integrated the law-making search of the Zaporozhian Sich and the Zaporozhian Army; the period of the Renaissance of Ukrainian statehood (1917–1920); the law of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (1917–1991); modern inheritance law of Ukraine.

The importance of the institution of inheritance, which has been a dynamic category for several millennia, has passed the stages of development and has become stable today. The legal consolidation of inheritance law was ensured by a number of laws at all historical stages, in modern Ukraine it is regulated by the Civil Code of Ukraine of 2004, namely in Book VI, which is called «Inheritance Law».

The norms that were introduced in ancient Roman law, the provisions on inheritance and the concept of inheritance law were reflected in the first legal acts of Kievan Rus and Lithuanian statutes, the legislation of the Russian Empire, Soviet legislation and modern Ukrainian law. These facts testify to the expediency and stability of the institution of inheritance law, its importance in the development and regulation of social relations related to inheritance.

Keywords: inheritance, inheritance legal relations, inheritance law, inheritance legislation, civil law, inheritance contract, history.

УДК 347.441.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-151-154

**Кристина
РЕЗВОРОВИЧ**[©]
кандидат
юридичних наук

**Марія
АЛЬОШИНА**[©]
курсант

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВИХ РОЗГЛЯДІВ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджено низку проблем цивільної процесуальної форми, що притаманна судовій діяльності з розгляду та вирішення цивільних справ у порядку окремого провадження, що має різну природу та специфічний матеріально-правовий характер, який визначається певними особливостями об'єктів та способів судового захисту, предмет розгляду даного провадження. Розглянуто наявність «спору про факт» у цивільному судочинстві та взагалі розмежування окремого провадження з позовним. Визначено коло осіб, що є учасниками окремого провадження, особливості кожного з них та зазначено види справ, що розглядаються в суді у межах окремого провадження. Наведено приклади рішень із судової практики, де чітко визначено сучасну проблематику помилкового звернення громадян до суду, у межах окремого провадження, за наявності у справі ознак позовного провадження та проаналізуємо подальше вирішення даної справи. Також розглянуто окремі положення з нормативно-правових актів, що регламентують порядок окремого провадження та проаналізовано результати дослідження науковців, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Визначено загальну проблематику цієї статті, законодавчі недоліки та запропоновано певні заходи, що можуть розв'язати та спростити деякі проблеми, що виникають під час вирішення справ окремого провадження.

Ключові слова: цивільне судочинство, судове рішення, окреме провадження, суд, Цивільний процесуальний кодекс України, спір.

Постановка проблеми: Аналіз наукових джерел, національних нормативних актів та діяльність судів України демонструє важливість у цивільному судочинстві такого виду провадження як «окреме». На сьогодні люди все частіше стикаються з ситуаціями, що регулюються цивільним законодавством. Щодня громадяни придбавають якість майно, отримують спадщину, розлучуються, всиновлюють дитину. Внаслідок цього виникають деякі суперечливі питання, які громадяни не в змозі вирішити, і тоді вони звертаються до суду. Починається цивільний процес із вирішення цивільних спорів. Та такий спектр цивільних відносин дуже широкий, тому цивільне процесуальне законодавство відокремлює три види цивільних проваджень, і в процесі кожного аналізується свій окремий перелік цивільних правовідносин. Також виникають ситуації, що потребують надання певній події законної сили, і такі випадки частішають в Україні. Наприклад, визнання особи недієздатною. Встановити це має право тільки суд, що в даному випадку розглядатиме цю справу в окремому провадженні.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. У науковій діяльності цивільного процесу ефективно досліджуються характеристика та відокремлені риси окремого провадження. Теоретичну базу даного дослідження склали навчальна література та наукові праці М. Поліщук, С. Абрамова, Д. Чечот, Р. Каллістратова; правову основу – нормативно-правові акти: Цивільний процесуальний кодекс України,

© К. Резворович, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>

goldkristina@gmail.com

© М. Альошина, 2021

nnipfnp@dduvs.in.ua

Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.95, ухвала Бориславського міського суду Львівської області.

Мета статті – аналіз загальної характеристики справ окремого провадження; змісту його процесуальних особливостей розгляду та вирішення справ у цивільному судочинстві; вирішення деяких суперечливих питань щодо справ окремого провадження.

Виклад основного матеріалу. Положення статті 19 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) чітко визначає три види проваджень, у порядку яких здійснюється цивільне судочинство. Можна вважати, що переважно на цих провадженнях побудовано цивільний процес. Їм притаманний особливий порядок їх розгляду та вирішення, адже вони мають окрему процесуальну мету та вирішення специфічних завдань. Позовне провадження у цивільному процесуальному законодавстві називають традиційним. Його властивостями є стандартні умови і порядок – наявність двох сторін, що поєднані вирішенням цивільного спору, ініційованим однією стороною спору (позивачем) до іншої сторони (відповідача). Загальнооб'язковим правилом у трьох провадженнях є участь суду. Справи окремого провадження вирішуються за правилами позовного провадження, але з урахуванням окремих положень. Однак цивільно-процесуальна форма, характерна для судової діяльності при вирішенні цивільних справ, значно відрізняє окреме провадження від позовного, адже в його основі лежить спрощена процедура вирішення справ, оскільки в ньому відсутній цивільний спір. Особливий порядок розгляду та вирішення справ окремого провадження визначає конкретну процесуальну форму, у якій реалізується цей порядок.

Згідно з ч. 1 ст. 293 ЦПК окремим провадженням є вид непозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються цивільні справи щодо підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав [1].

Зауважимо, що особливістю окремого провадження є відсутність спору між сторонами, але відсутність спору не означає абсолютної безспірності справи, саме це і унеможливає порушення принципу змагальності сторін, передбаченого ст. 12 ЦПК.

У цьому разі слід розмежовувати «Спір про право» і «Спір про факт». На думку М. Поліщук та А. Цимбал, найчастіше така наявність спору більш виражена у справах про вирішення питання щодо визнання фізичної особи обмежено дієздатною та недієздатною, надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності [2]. Із зазначеною думкою погоджуються С. Абрамов, Д. Чечот, Р. Калістратова та інші наковці.

Відповідно до п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.95 «У разі, якщо буде виявлено, що встановлення підвідомчого судові факту пов'язане з вирішенням спору про право, суд відмовляє в прийнятті заяви до розгляду в окремому провадженні, а якщо це буде виявлено під час судового розгляду, залишає заяву без розгляду та роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах» [3].

Тобто у даному провадженні спором буде вирішення наявності чи відсутності юридичного факту судом та заявником, тобто «спір про факт».

Прикладом є Ухвала Бориславського міського суду Львівської області щодо залишення заяви без розгляду. «У судовому засіданні представник заінтересованої особи ОСОБА_2 заявила клопотання про залишення заяви ОСОБА_1 про встановлення факту, що має юридичне значення, без розгляду, через те що існує спір про право. На обґрунтування даного клопотання надала пояснення, аналогічні змісту письмового заперечення на заяву. Із заяви ОСОБА_1 вбачається спір між фізичною особою та суб'єктом владних повноважень, зокрема, спір про право на перерахунок, отримання пенсії та пільг, що повинен вирішуватися в порядку позовного провадження з дотриманням правил юрисдикції. Факти про які просить встановити заявник, не підлягають судовому розгляду в порядку окремого провадження. Суд ухвалив заяву залишити без розгляду та роз'яснити заявнику його право на звернення та порядок позовного провадження» [4].

Відповідно до положень ч. 2 ст. 293 суд розглядає справи у порядку окремого провадження про:

- 1) обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи;
- 2) надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності;
- 3) визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою;

- 4) усиновлення;
- 5) встановлення фактів, що мають юридичне значення тощо [1].

Найчастіше у судових розглядах окремого провадження участь судді є одноосібною, а в окремих випадках – у складі одного судді та двох присяжних. Такі випадки передбачені п. 1, 3, 4, 9, 10 ч. 2 ст. 293 ЦПК [1].

Наголошуємо, що учасниками окремого провадження є суд, заявник та заінтересовані особи, у деяких випадках – представники осіб щодо яких здійснюється вирішення питання юридичного факту та інші юридичні особи. Прикладом представника є вирішення справи про розірвання шлюбу з особою, що була засуджена до позбавлення волі.

Як уже зазначалось, суд є обов'язковим учасником цивільного провадження, незалежно від його виду.

Заявником є особа, щодо інтересів якої порушена справа в суді щодо встановлення обставин, необхідних для здійснення нею суб'єктивних майнових і немайнових прав. Залежно від виду справи, заявниками можуть бути різні категорії осіб. Наприклад, у випадку усиновлення, заявником частіше виступає чоловік матері дитини, що виявляє бажання усиновлення. У справах щодо визнання особи недієздатною, заявником може бути член сім'ї, психіатричний заклад, орган опіки та піклування. Щодо визнання особи обмежено дієздатною, враховуюче вищесказане, заявником також може бути наркологічний заклад.

Щодо заінтересованих осіб у цивільному процесуальному законодавстві. Це ті особи, що беруть участь у справі і мають будь-яку юридичну заінтересованість. На нашу думку, заінтересованою особою може бути не будь-яка особа. Вона зобов'язана мати взаємовідносини з заявником щодо тих обставин, що підлягають встановленню і можуть вплинути на їх суб'єктивні права та процесуальні обов'язки. У справах стосовно усиновлення заінтересованою особою можуть бути представники опіки та піклування, члени сім'ї, якщо такі є, та сама дитина, враховуючи її загальний стан та вік.

Властивостями окремого провадження, окрім вищезазначеної відсутності спору, є також відсутність інститутів та категорій (подання зустрічного позову, мирова угода, треті особи тощо).

Особливий порядок вирішення справ окремого провадження включає ті самі стадії, що й у позовному провадженні, але вони наділені певними особливостями щодо їх ведення. Відповідно до ч. 7 ст. 294, при ухваленні судом рішення судові витрати не відшкодовуються, якщо інше не встановлено законом [1].

З огляду на викладене, відшкодування витрат на правову допомогу можливе у судових справах позовного провадження, а судові витрати в окремому провадженні не відшкодовуються.

Також ч. 2 передбачає, що на відміну від позовного провадження, суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Це положення є підставою для збирання доказів і посилює роль суду під час розгляду окремого провадження.

Таким чином, означена форма судового захисту, як окреме провадження, містить, окрім загальних, ще й специфічні особливості розгляду. Предмет розгляду, порядок діяльності учасників процесу, коло учасників та ряд інших відмінних ознак дозволяють визнавати цю форму окремим провадженням. Цивільна процесуальна форма, властива судовій діяльності з розгляду та вирішення цивільних справ, суттєво відрізняє цей вид судочинства від інших тим, що в його основі лежить спрощений порядок вирішення справ через відсутність спору відносно права. Тому, під окремим провадженням слід розуміти сукупність норм цивільного процесуального права, що регулюють провадження в окремих категоріях справ, що характеризуються відсутністю спору про закон та особливостями процесу.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене, можливо констатувати, що справи окремого провадження мають різну природу та специфічний матеріально-правовий характер, що визначається певними особливостями об'єктів та способів судового захисту. Для них є характерними ознаки суб'єктивного складу учасників, предмета судової діяльності та процесуального порядку розгляду та вирішення справ. Враховуючи вищезазначені дослідження проблематики судових рішень у справах окремого провадження, для вдосконалення українського законодавства та подальшого становища у судових розглядах, пропонуємо запровадити у судах безкоштовну консультацію для громадян, які отримуватимуть її під час звернення до суду з приводу правильної подачі належного виду

заявки та роз'яснення їм прав, обов'язків та порядку вирішення справи по суті. Також, зазначити у нормативно-правових актах, що стосуються цивільних справ, чіткі строки подавання та «переподавання» заяв щодо окремого провадження, для ефективного та швидкого розгляду, взагалі, будь-якого провадження у цивільному процесі.

Список використаних джерел

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
2. Цимбал А. В. Феномен окремого провадження в цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку приватного права в сучасних умовах : матеріали Регіон. наук.-практ. конф.* Дніпро : Видавць Біла К. О., 2019. С. 209-213.
3. Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.95№5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text>.
4. Постанова суду № 99943323, 27.09.2021, Бориславський міський суд Львівської області. URL : <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/99943323/>.

Надійшла до редакції 22.11.2021

References

1. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 18.03.2004 [Civil Procedure Code of Ukraine of 18.03. 2004]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukr.].
2. Tsybal, A. V. (2019). Fenomen okremoho provadzhennya v tsyvil'nomu sudochynstvi [The phenomenon of separate proceedings in civil justice]. *Aktual'ni problemy ta perspektyvy rozvytku pryvatnoho prava v suchasnykh umovakh : materialy Rehion. nauk.-prakt. konf.* Dnipro : Vydavets' Bila K. O., pp. 209-213. [in Ukr.].
3. Pro sudovu praktyku v spravakh pro vstanovlennya faktiv, shcho mayut' yurydychne znachennya [On judicial practice in cases of establishing facts of legal significance] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 31.03.95 № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-95#Text>. [in Ukr.].
4. Postanova sudu № 99943323, 27.09.2021, Boryslavs'kyi mis'kyi sud L'vivs'koyi oblasti [Court decision № 99943323, 27.09.2021, Boryslav City Court of Lviv Region]. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/99943323/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Krystyna Resvorovych, Mariya Alyoshyna. Peculiarities of litigation in cases of individual proceedings. The article contains a number of analyzes and studies of civil procedural form, which is inherent in the judicial activity of consideration and resolution of civil cases in a separate proceeding and its consideration, which has a different nature and specific substantive nature, which is determined by certain features and methods of judicial protection, the subject of this proceeding. There are consideration of the existence of a «dispute of fact» in civil proceedings and the difference between this dispute and the «dispute of law», as well as the distinction between a separate proceeding and a claim, in general.

The authors have defined the range of persons who are participants in a separate proceeding, the features of each of the participants, indicate the types of cases considered in court in a separate proceeding, such as adoption, limitation of civil capacity of an individual, recognition of incapacity and restoration of civil capacity, granting a minor full civil capacity, declaring a natural person missing or declaring him dead, establishing facts of legal significance and others specified in the Civil Procedure Code of Ukraine. They have given examples of decisions from judicial practice, where we will clearly define the current issue of erroneous treatment of citizens in court, in a separate proceeding, if there are signs of litigation and further resolution of the case. Also, They have considered some provisions of regulations governing the procedure of separate proceedings and analyze the results of research by scientists, which initiated the solution of this problem. They have identified the general issues of this article, legislative shortcomings and suggest some aspects that can improve and simplify some of the problems that arise in resolving individual cases.

Keywords: *civil proceedings, court decision, separate proceedings, court, Civil Procedure Code of Ukraine, dispute.*

УДК 347.99

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-155-161

Марина ЮНІНА ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СТВОРЕННЯ ВИЩОГО СУДУ З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В УКРАЇНІ

Ідеться про необхідність створення важливої судової установи, а саме Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Наводяться аргументи щодо важливості утворення такої інституції, оскільки чи не найбільшою увагою в питаннях Угоди про асоціацію України та ЄС від нашої держави вимагається уніфікація законодавства та створення ефективної системи у сфері захисту та розвитку прав інтелектуальної власності. Зауважується, що інтелектуальна власність є одним з найголовніших каталізаторів розвитку людського капіталу та інтелектуального потенціалу суспільства, і саме судовий захист прав інтелектуальної власності є важливим елементом у побудові ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності. Акцентується увага на незадовільному стані захисту прав власності в українських реаліях, про що свідчать показники в рейтингах міжнародних авторитетних агенцій. Водночас наголошується на позитивному досвіді новостворених антикорупційних інституцій та правоохоронних органів щодо значного кредиту довіри до них з боку громадян, що може слугувати аргументом для створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності, який може отримати високу довіру та стати реальним захисником прав громадян і юридичних осіб. Наголошується на успішному досвіді існування подібних судових установ у передових державах світу. Висвітлюється компетенція суду, окреслюється важливість його повноважень.

***Ключові слова:** міжнародні рейтинги, право власності, інтелектуальна власність, судова гілка влади, іноземний досвід.*

Постановка проблеми. В результаті драматичних політичних подій Революції Гідності, після 2014 р. Україна знову спрямувала зовнішньополітичний вектор розвитку на євроінтеграцію та побудову державності на принципах та засадах Західної цивілізації. Превалюючим чи навіть основоположним принципом такої цивілізаційної моделі є недоторканість приватної власності. Для європейських держав, що є країнами-членами Європейського Союзу, чи не основним індикатором готовності вступу до нього слугує стан у державі-претенденті дотримання фундаментальних прав і свобод людини та громадянина, а також захист прав власності. Тобто тематика впровадження такої інституції, як Вищий суд із питань інтелектуальної власності є актуальною саме через його необхідність у контексті євроінтеграційних прагнень України.

Із розвитком цифрових технологій та доступу до мережі Інтернет в умовах існування інформаційного суспільства продукти інтелектуальної власності набувають неабиякого рівня розповсюдження. Як приклад, ще десять або п'ятнадцять років тому неможливо собі було уявити, що онлайн сервіси із перегляду серіалів та фільмів за рівнем капіталізації можуть становити більше 250 млрд доларів США, тобто, компанія, що продає продукти інтелектуальної власності онлайн, може коштувати більше за декілька найбільших автомобільних концернів світу. Такі компанії не можуть існувати легально в державах, де не існує ефективного механізму захисту прав інтелектуальної власності. Наприклад, для українців ще й сьогодні незвично купувати електронні книги або купувати право перегляду фільму в онлайн-кінотеатрі на певному сервісі (навіщо, якщо це можна завантажити безкоштовно завдяки використанню піратських програм або сервісів). Тому актуальність проблематики, визначеної в темі статті, як і, власне, запровадження такого суду, посилюється тим, що такі суспільні відносини, що потребують захисту, із розвитком технологій отримали значного розповсюдження.

Низка дослідників стверджують, що сучасний економічний розвиток провідних держав світу залежить від інтелектуальної власності як одного з основних елементів

© М. Юніна, 2021

marysia2004@ukr.net

ORSID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0311-4591>

національного багатства, інтелектуальна власність стає одним з найбільших активів підприємства, водночас інтелектуальна власність є основою інтелектуального капіталу суспільства та важливою частиною так званого людського капіталу. Наприклад, В. Дюндін називає інтелектуальну власність основною складовою інтелектуального потенціалу суспільства [4] (зауважимо, що певну інформацію, процитовану в цій статті, взято з електронного наукового журналу). Питання захисту інтелектуальної власності є актуальними також через значну важливість цієї проблеми для розвитку інтелектуального потенціалу українського суспільства та може впливати на потужність людського капіталу загалом в Україні.

Водночас актуальність дослідження полягає в аналізі ситуації з дотриманням прав інтелектуальної власності в Україні та ефективністю й довірою (скоріше недовірою) суспільства до вже існуючих судів як основних інстанцій, де фізична чи юридична особа може захистити власні права, у випадку, коли їх порушено, у тому числі й право інтелектуальної власності. Тому створення подібного суду є в Україні на часі, що, у свою чергу, має потребу у потужній науково-теоретичній базі висвітлення проблеми.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. У вітчизняній науковій літературі є лише поодинокі праці, у яких досліджено подану в статті проблему, хоча вона є достатньо актуальною та важливою, для сучасного правознавства. Також відсутні дослідження комплексного монографічного характеру з питань уніфікації законодавства та створення ефективної системи у сфері захисту та розвитку прав інтелектуальної власності.

Серед наукових праць маємо виділити дослідження І. Аристової, К. Резворович, Е. Сидорової, Л. Нестерчук та І. Кісліциної [13], у якій дослідниці розглядають не лише нормативно-правові, а й організаційні й економічні аспекти функціонування та історію становлення та формування судів із захисту інтелектуальної власності держав із розвинутою демократією та сталою й ефективною судовою системою (ФРН, Швейцарії та ін.). Вони висвітлюють також основні факти щодо ситуації із становленням Вищого суду з питань інтелектуальної власності в Україні. Вартий уваги доробок А. Білецької [2], І. Коваль [8], Ю. Канарик та В. Петлюка [6], Ю. Ремескової та Ю. Цапун [10] та ін.

Метою статті є аналіз ситуації з системою захисту прав власності в Україні та висвітлення питання необхідності запровадження та впливу Вищого суду з питань інтелектуальної власності на забезпечення в Україні захисту права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Отже, слід розпочати розгляд питання створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності з аналізу загального стану захисту інтелектуальної власності в Україні, оскільки, власне, створення такого суду має вирішувати фундаментальні завдання, а на бюджет України «лягає» ще одна достатньо (в умовах загальносвітової кризи економіки, а не лише в хронічному економічно-важкому становищі України) складна задача в скрутних умовах обмеженості українських фінансових ресурсів.

Задля моніторингу ситуації з правом власності загалом та зокрема інтелектуальної власності, то найбільш доцільно, на нашу думку, звернутись за інформацією до міжнародних рейтингів, що складені виключно загальноновизнаними та авторитетними міжнародними організаціями чи незалежними агенціями (варто зауважити, що результати таких організацій та агенцій стають яскравим індикатором для інвесторів із питань інвестиційної привабливості певної держави). Одним із таких рейтингів є Міжнародний індекс захисту прав власності (International Property Rights Index (IPRI)). І якщо розглянути сучасну ситуацію станом на 2021 р., то вона є, на нашу думку, незадовільною. Загалом у рейтингу беруть участь 129 країн, починаючи з 2007 р. цей рейтинг складається як інтегрований показник, що характеризує загальну ситуацію з узгодженістю та досконалістю нормативно-правової бази, а також ефективність системи із захисту прав власності, в тому числі й права інтелектуальної власності [12]. У 2021 р. у загальному рейтингу захисту прав власності Україна посідає 109 місце (із 129 країн). У регіоні з 25 країн (Центральна та Східна Європа та Центральна Азія) 25, тобто останнє місце. Щодо інтелектуальної власності ситуація дещо краща, ми посідаємо 93 місце (із 129) та 23 (із 25) в регіоні [14]. Розглянувши ці показники, не слід проводити прискіпливий аналіз для того, щоб підкреслити неприйнятну ситуацію стосовно захисту прав власності в Україні. Не виглядає кращою ситуація загального рейтингу захисту прав власності в питанні хронології останніх декількох років, оскільки у 2016 р. Україна посідала 113 та 24 місця, 2017 р. 123 та 24, 2018 р. 110 та 23, 2019 р. 109 та 23, 2020 р. 105 та 22 місця. Тобто

тенденція бути позаду всіх не є винятком. Вона, на жаль, є сталим фактом.

Звісно, що переломити таку невтішну тенденцію можна завдяки системній політиці влади із реформування різних державних інституцій. Одним із гарантів захисту права власності, звісно, є судова система (як ключовий елемент серед гарантів), і саме суди мають виступати основним рушієм щодо відновлення справедливості в питаннях права власності, однак судова система в Україні, що наразі існує не є ефективною. Водночас задля того, щоб бути таким гарантом захисту прав власності, та інтелектуальної власності зокрема, громадяни України мають вірити в неї та без застороги звертатися у випадку порушення своїх прав. Але в наш час довіра до існуючої судової гілки влади та до судів першої інстанції практично відсутня, про що свідчать результати досліджень.

Так, у період із лютого по березень 2021 незалежне урядове агентство США «Агентство США з міжнародного розвитку», що відоме аббревіатурою з англійської USAID у межах міжнародної Програми USAID «Нове правосуддя» проводило опитування щодо рівня довіри населення до судової гілки влади в Україні (і не лише до зазначеної, але й до інших також, до суспільних інститутів). У підсумку серед ключових результатів було зазначено: «У питанні довіри до судової гілки влади та інших гілок влади в Україні спостерігається негативна тенденція. Лише 10 % широкої громадськості визнали, що вони повністю чи переважно довіряють судовій гілці влади. Цей показник, отриманий у результаті проведення попереднього опитування Програмою USAID «Нове правосуддя» наприкінці 2018 року, був на рівні 16 %. Лише 7 % населення зазначили, що довіряють Кабінету Міністрів України, із таким самим рівнем довіри (7 %) до Верховної Ради України. У 2018 році ці показники були дещо вищими – 13 % та 11 % відповідно. Водночас довіра до Президента зросла з 15 % у 2018 році до 25 % у 2021 році» [11] (табл. 1).

Таблиця 1

Довіра до влади та деяких суспільних інститутів, %*

Органи влади та суспільні інститути	Повністю довіряю / скоріше довіряю	Нейтрально	Зовсім не довіряю / скоріше не довіряю	Важко відповісти	Відмова від відповіді
Збройним Силам України	68	19	10	2	0
Засобам масової інформації / журналістам	36	33	28	3	0
Громадським організаціям	35	38	28	3	0
Органам місцевого самоврядування	29	32	36	3	0
Службі безпеки України (СБУ)	27	34	33	6	0
Президенту України	25	28	45	2	1
Органам поліції	25	35	38	2	0
Органам прокуратури	15	37	42	6	0
Національному антикорупційному бюро України (НАБУ)	14	31	46	8	0
Верховному Суду	13	29	49	9	0
Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК)	11	24	57	8	0
Судовій владі / судам	10	24	59	7	0
Вищому антикорупційному суду	10	26	56	8	0
Політичним партіям	10	29	55	5	0
Кабінету Міністрів України	7	27	63	2	0
Верховній Раді України	7	24	68	2	0

*результати опитування, проведені USAID [9, с. 7].

З огляду на такі показники постає логічне питання стосовно того, наскільки наявні судові інстанції зможуть стати ефективним гарантом захисту прав інтелектуальної власності в Україні, якщо їм довіряє лише кожен десятий українець, і, ймовірно, ті, хто не довіряють, переважно не звертаються до судів і будуть шукати інші шляхи захисту власних прав.

Як указує практика, до новостворених інституцій в українців набагато більше рівень довіри, ніж до вже існуючих, часто повністю (в очах населення)

скомпрометованих, органів державної влади. Ми маємо позитивний досвід кредиту довіри до Національної поліції України, до ДБР, САП тощо. Ще у 2020 р. позитивно ставились до створення Вищого антикорупційного суду України 54,9 % громадян України, а негативно до цього ставились лише 14,8 % громадян [5, с. 32]. Тому, окрім усіх плюсів, що може принести новий судовий орган, він може отримати значний кредит довіри від громадян України та внаслідок ефективної діяльності цей кредит перетворити у стабільну довіру та ставлення зі сторони громадян України як до дієвої, незаангажованої судової установи, що може дійсно захистити їх права на інтелектуальну власність.

Разом із тим, як вже зазначалось вище, Україна взяла активний курс на євроінтеграцію, і переваги створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності, на думку деяких експертів, полягають у тому, що в питаннях адаптації українських правових реалій до стандартів Європейського Союзу близько п'ята частина Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом стосується уніфікації українського законодавства, що регулює суспільні відносини у сфері інтелектуальної власності. Також додатковим аргументом проти суджень скептиків *на кшталт «навіщо знову нова установа, достатньо вже існуючих» та «знову Україна намагається видумати щось нове» (стиль)* є практика наявності в країнах Європи патентних судів, що займаються розглядом справ, які стосуються саме інтелектуальної власності. І в даному аспекті Україна наслідує приклад і успішний досвід передових держав Європи [1]. Зауважимо, що спеціальні суди використовують європейські країни (Австрія, Великобританія, Німеччина, Швеція), інші держави Західного світу (США, Японія та інші). Запроваджуються подібні суди внаслідок загальносвітових тенденцій до уніфікації національних систем законодавства у сфері інтелектуальної власності [1]. Отже, спеціалізовані суди з питань інтелектуальної власності діють у державах, що є взірцем системи захисту таких прав (Японія, США, ФРН та інші). Тобто іноземний досвід може вказувати, що спеціалізовані суди із захисту прав інтелектуальної власності діють у державах із потужними економіками та слугують важливим фактором формування ефективної системи захисту права інтелектуальної власності (без сформованої подібної системи, наприклад, у США, не могли скластися ті суспільні відносини і той рівень економіки та інвестиційної привабливості, що існують наразі в Україні).

Аналізуючи конкретні приклади, зазначимо, що у Федеративній Республіці Німеччини діє Федеральний патентний суд Німеччини (Bundespatentgericht), який засновано 1961 р. До компетенції цієї установи належить, як зазначають деякі дослідники, вирішення питань щодо надання законної власності (патент, торгова марка, корисна модель, топографія, дизайн, право на конкретний вид рослин) або відмова у реєстрації права власності. Судді до Федерального патентного суду Федеративної республіки Німеччина обираються на 2 роки з числа діючих суддів. Особа, яка має намір зайняти вакантну посаду у цьому суді, має відповідати таким вимогам: мати досвід щонайменше 5 років, мати знання у галузі права, бути фахівцем у будь-якій галузі техніки, мати освіту з патентного права [2]. «До складу Федерального патентного суду Федеративної республіки Німеччина входять 120 суддів, що є одним із найбільших показників порівняно із подібними судами інших країн Європи» [7, с. 384].

В іншій державі-лідері ЄС, Франції, розгляд справ щодо порушення прав інтелектуальної власності здебільшого відбувається в суді вищої інстанції під назвою Tribunal de Grande Instance (також тут діє Кодекс інтелектуальної власності, який містить важливі норми щодо захисту прав інтелектуальної власності). Хоча тут діє такий суд, розгляд справ може покладатися на спеціалізовані палати дев'яти окружних судів, серед яких лише Паризький суд має право розглядати патентні спори. Справи стосовно т.зв. ноу-хау можуть розглядатись в господарських судах, тобто, у Франції деякі спори щодо прав інтелектуальної власності розглядаються не лише одним спеціалізованим судом [13, с. 364-365].

Натомість український новий суд, що наразі ще не функціонує, після початку роботи має взяти на себе справи щодо таких спорів:

- щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку (знак для товарів і послуг), комерційне найменування та інших прав інтелектуальної власності, у тому числі щодо права попереднього користування;
- у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів,

що посвідчують або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси;

- про визнання торговельної марки добре відомою;
- у спорах щодо прав автора та суміжних прав, у тому числі спорах щодо колективного управління майновими правами автора та суміжними правами;
- у спорах щодо укладання, зміни, розірвання та виконання договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, комерційної концесії;
- у спорах, що виникають із відносин, пов'язаних із захистом від недобросовісної конкуренції, щодо: неправомірного використання позначень або товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; збирання, розголошення та використання комерційної таємниці; оскарження рішень Антимонопольного комітету України з визначених цим пунктом питань [2, с. 7].

Такі справи новий суд розглядатиме як суд першої та апеляційної інстанції [3]. З огляду на зазначені повноваження щодо спорів, погоджуємося із дослідниками Ю. Ремесковою та Ю. Цапун, які стверджують, що створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності стане не лише важливою складовою загальної судової реформи, а також визначальним кроком на шляху до вдосконалення функціонування судової системи загалом і системи захисту прав інтелектуальної власності [10, с. 136]. Водночас погоджуємося із В. Дюндіним, який окреслив цілий комплекс заходів із покращення діяльності у сфері виробництва і використання, у тому числі й захисту, інтелектуальної власності, серед яких вчений називає «приведення вітчизняного законодавства до повної відповідності нормам і вимогам, що передбачені міжнародними угодами, вдосконалення діяльності стосовно проведення судових експертиз, пов'язаних із промисловою власністю» [4]. Вказане свідчить про необхідність створення ефективної системи заходів, спрямованих на захист права інтелектуальної власності, у різних сферах державного, суспільного й економічного життя України. Це вкрай важливо зробити, оскільки дієвий захист прав інтелектуальної власності сприяє ефективності використання інтелектуальної власності та інтелектуальної праці, що визначають перспективи розвитку економіки тієї чи іншої країни в таких аспектах: 1) висока питома вага прибутків від інтелектуальної діяльності в загальних доходах населення. Інтелектуальна діяльність включає роботу в управлінні, фінансах, юриспруденції, науково-освітній діяльності, засобах масової інформації, культурі тощо. Саме масштаби інтелектуальної діяльності в розвинених країнах свідчать про формування правової інтелектуальної економіки; 2) ключова роль інформації в економічних і соціальних процесах. В інтелектуальній економіці значення інформації за своїми масштабами перевищує матеріальні продукти та енергію; 3) відбувається перетворення науки безпосередньо в продуктивну силу [13, с. 367]. Тобто створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності може сприяти зростанню матеріальних статків населення та технологічному розвитку України.

Висновки. На підставі аналізу результатів моніторингу стану системи захисту прав власності в різних країнах встановлено, що в сучасних умовах ситуація із захистом прав власності в Україні є незадовільною, а Україна у міжнародних рейтингах знаходиться серед «аутсайдерів», що гальмує економічний розвиток держави, не сприяє розвитку інтелектуального та людського потенціалу України.

Рівень довіри до існуючої системи загалом та, зокрема, судів загальної юрисдикції, також не дозволяє стверджувати, що ситуація може кардинально змінитися на краще, тому створення нового Вищого суду з питань інтелектуальної власності на основі демократичних та прогресивних принципів може сприяти отриманню державою від громадянського суспільства суттєвого кредиту довіри. А довіра громадян та задоволеність діяльністю певного державного органу є одним із основних індикаторів ефективності виконання органом влади поставлених перед ним завдань. Разом із тим, запровадження такого спеціалізованого судового органу є фактором формування ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності, якщо апелювати до успішного досвіду найбільш розвинених країн світу, де права інтелектуальної власності дійсно захищаються судом (досвід США, Німеччини, Японії).

Створення такого суду має бути одним із елементів комплексного реформування системи захисту прав інтелектуальної власності, нормативно-правової бази з регулювання сфери виробництва, захисту, обігу результатів інтелектуальної діяльності як об'єктів інтелектуальної власності. Водночас вказано, що Вищий суд з питань

інтелектуальної власності не лише сприятиме формуванню ефективної системи захисту прав інтелектуальної власності, а також (опосередковано) загальному зростанню матеріального благополуччя населення та технологічному розвитку України.

Список використаних джерел

1. Беззуб І. Спеціалізований суд із розгляду справ у сфері інтелектуальної власності. URL : http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3182:spetsializovaniy-sud-iz-rozglyadu-sprav-u-sferi-intelektualnoyi-vlasnosti-2&catid=71&Itemid=382.
2. Білецька А. М. Запровадження в Україні судової спеціалізації з питань інтелектуальної власності. *Право і суспільство*. 2018. № 1–2. С. 3-8.
3. Вищий суд з питань інтелектуальної власності. Dejure: веб-сайт. URL : <https://sudovavlada.dejure.foundation/courts/sudy/vyshhyj-sud-z-pytan-intelektualnoyi-vlasnosti/>.
4. Дюндін В. Д. Інтелектуальна власність як головна складова інтелектуального потенціалу суспільства. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3021>.
5. Звіт за результатами дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». Верховний суд: веб сайт. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvitSud2020.pdf.
6. Канарик Ю.С., Петлюк В.О. Актуальні питання створення вищого суду з питань інтелектуальної власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 67–69.
7. Кісліцина І. Утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності в Україні: дискусійні питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 383-388.
8. Коваль І. Щодо правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2016. № 5. С. 39–44.
9. Опитування населення України стосовно довіри до судової та інших гілок влади, суддівської незалежності та підзвітності, сприйняття корупції та готовності повідомляти про її прояви. Результати опитування. URL : https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/2021_Survey_Population_Report_UKR.pdf.
10. Ремескова Ю. О., Цапун Ю. С. Утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності: окремі аспекти. *Знання європейського права*. 2021, № 3. С. 136–142.
11. Результати національних опитувань населення та працівників, які є учасниками судових проваджень, щодо довіри до судової гілки влади, суддівської незалежності й підзвітності, сприйняття корупції та готовності повідомляти про її прояви. USAID: веб-сайт. URL : <https://newjustice.org.ua/uk/novini/rezultati-natsionalnih-opituvan-naselennya-ta-pravnikov-yaki-ye-uchasnikami-sudovih-provadzen-shhodo-doviri-do-sudovoyi-gilki-vladi-suddivskoyi-nezalezhnosti-j-pidzvitnosti-spriynyatta-koruptsiyi-ta/>.
12. Україна в глобальних інноваційних рейтингах: міжнародний індекс захисту прав власності. Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності». Управління патентно-інформаційних послуг: *веб сайт*. URL : <http://iii.ua/uk/ukrayina-v-globalnih-innovatsiyah-reytingah-mizhnarodniy-indeks-zahistu-prav-vlasnosti>.
13. Aristova I., Rezvorovich K., Sydorova E, Nesterchuk L., Kislitsyna I. Creation of an intellectual property court in Ukraine: protection of Intellectual property rights in a system of economic security of a country. *Journal of security and sustainability issues*. 2020 Volume 9, Number May. Pp. 362–380.
14. International Property Rights Index. Ukraine. Property Rights Alliance: веб-сайт. URL : <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/ukraine>.

Надійшла до редакції 10.12.2021

References

1. Bezzub, I. Spetsializovanyy sud iz rozhlyadu sprav u sferi intelektual'noyi vlasnosti [Specialized court for intellectual property cases]. URL : http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3182:spetsializovaniy-sud-iz-rozglyadu-sprav-u-sferi-intelektualnoyi-vlasnosti-2&catid=71&Itemid=382. [in Ukr.].
2. Bilets'ka, A. M. (2018) Zaprovadzhennya v Ukrayini sudovoyi spetsializatsiyi z pytan' intelektual'noyi vlasnosti [Introduction of judicial specialization in Ukraine on intellectual property]. *Pravo i suspil'stvo*. № 1–2, pp. 3-8. [in Ukr.].
3. Vyshchyu sud z pytan' intelektual'noyi vlasnosti [Introduction of judicial specialization in Ukraine on intellectual property]. Dejure: veb-sayt. URL : <https://sudovavlada.dejure.foundation/courts/sudy/vyshhyj-sud-z-pytan-intelektualnoyi-vlasnosti/>. [in Ukr.].
4. Dyundin, V. D. (2014). Intelektual'na vlasnist' yak holovna skladova intelektual'noho potentsialu suspil'stva [Intellectual property as a major component of the intellectual potential of society]. *Efektivna ekonomika*. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3021>. [in Ukr.].
5. Zvit za rezul'tatamy doslidzhennya «Stavlennya hromadyan Ukrayiny do sudovoyi systemy» [Report on the results of the study «Attitudes of Ukrainian citizens to the judiciary»]. Verkhovnyy sud: veb sayt. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/zvitSud2020.pdf. [in Ukr.].
6. Kanaryk, Yu. S., Petlyuk, V. O. (2017). Aktual'ni pytannya stvorennya vyshchoho sudu z

pytan' intelektual'noyi vlasnosti [Report on the results of the study «Attitudes of Ukrainian citizens to the judiciary»]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 5, pp. 67-69. [in Ukr.].

7. Kislitsyna, I. (2020). Utvorennya Vyschoho sudu z pytan' intelektual'noyi vlasnosti v Ukraini: dyskusiyini pytannya [Formation of the Supreme Court of Intellectual Property in Ukraine: debatable issues]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 7, pp. 383-388. [in Ukr.].

8. Koval' I. (2016). Shchodo pravovoho statusu Vyschoho sudu z pytan' intelektual'noyi vlasnosti [On the legal status of the Supreme Court of Intellectual Property]. *Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti*. № 5, pp. 39-44. [in Ukr.].

9. Opytuvannya naseleennya Ukrainy stosovno doviry do sudovoyi ta inshykh hilok vlady, suddivs'koyi nezalezhnosti ta pidzvitnosti, spryynyattya koruptsiyi ta hotovnosti povidomlyaty pro yiyi proyavy. Rezul'taty opytuvannya [Survey of the population of Ukraine on trust in the judiciary and other branches of government, judicial independence and accountability, perception of corruption and willingness to report its manifestations. Survey results]. URL : https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/2021_Survey_Population_Report_UKR.pdf. [in Ukr.].

10. Ryemyeskova, Yu. O., Tsapun, Yu. S. (2021). Utvorennya Vyschoho sudu z pytan' intelektual'noyi vlasnosti: okremi aspekty [Establishment of the Supreme Court on Intellectual Property: some aspects]. *Znannya yevropeys'koho prava*. № 3, pp. 136-142. [in Ukr.].

11. Rezul'taty natsional'nykh opytuvan' naseleennya ta pratsivnykiv, yaki ye uchasykamy sudovykh provadzhen', shchodo doviry do sudovoyi hilky vlady, suddivs'koyi nezalezhnosti y pidzvitnosti, spryynyattya koruptsiyi ta hotovnosti povidomlyaty pro yiyi proyavy [Establishment of the Supreme Court on Intellectual Property: Some Aspects]. USAID: veb-sayt. URL : <https://newjustice.org.ua/uk/novini/rezultati-natsionalnih-opytuvan-naseleennya-ta-pravnykiv-yaki-ye-uchasnykamy-sudovykh-provadzhen-shchodo-doviry-do-sudovoyi-gilki-vladi-suddivskoyi-nezalezhnosti-j-pidzvitnosti-sprinyattya-koruptsiyi-ta/>. [in Ukr.].

12. Ukrainyina v hlobal'nykh innovatsiynykh reytingakh: mizhnarodnyy indeks zakhystu prav vlasnosti [Ukraine in global innovation rankings: international index of property rights protection]. Derzhavne pidpryyemstvo «Ukrayins'kyi instytut intelektual'noyi vlasnosti». Upravlinnya patentno-informatsiynykh posluh: veb sayt. URL : <http://iii.ua/uk/ukrayina-v-globalnih-innovatsiynykh-reytingah-mizhnarodnyy-indeks-zahystu-prav-vlasnosti>. [in Ukr.].

13. Aristova, I., Rezvorovich, K., Sydorova, E., Nesterchuk, L., Kislitsyna, I. (2020). Creation of an intellectual property court in Ukraine: protection of Intellectual property rights in a system of economic security of a country. *Journal of security and sustainability issues*. Vol. 9, Number May. pp. 362-380.

14. International Property Rights Index. Ukraine. Property Rights Alliance: veb-sayt. URL : <https://www.internationalpropertyrightsindex.org/country/ukraine>.

ABSTRACT

Maryna Yunina. Establishment of an intellectual property court in Ukraine as a factor of formation of an effective system of protection of intellectual property rights in Ukraine. The study discusses the need to establish an important judicial institution, namely the High Court of Intellectual Property. Arguments of the importance of establishing such an institution, as Ukraine's unification of legislation and creation of an effective system in the field of protection and development of intellectual property rights is required from the Association of Ukraine and the European Union have been given. Also, it has been noted that intellectual property is one of the main catalysts for the development of human capital and intellectual potential of society, and judicial protection of intellectual property rights is an important element in building an effective system of protection of intellectual property rights. The emphasis is placed on the unsatisfactory situation in the protection of property rights in the current Ukrainian realities, as evidenced by the indicators in the ratings of international reputable agencies. The author also points to the low level of trust of Ukrainian citizens in the existing branch of government in general and in some of its elements in particular, while emphasizing the positive experience of newly established anti-corruption institutions and law enforcement agencies intellectual property court, which can gain high credibility and become a real defender of the rights of citizens and legal entities. The emphasis is placed on the successful experience of the existence of such judicial institutions in advanced countries, including the United States, Germany, Japan and others. The competence of the court has been highlighted, the importance of its powers has been outlined. The author has also emphasized that in addition to the introduction of such a court as a factor in the formation of an effective system of protection of intellectual property rights, it is necessary to apply a range of measures in various spheres of state, social and economic life of Ukraine.

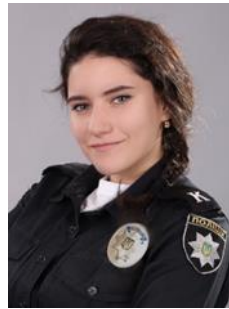
Keywords: *international ratings, property rights, intellectual property, judiciary, foreign experience.*

УДК 349.415

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-162-166

Артем ЯРОШЕНКО[©]
кандидат юридичних наук

Анна БУРЯК[©]
курсант

Валерія ЛАКТИОНОВА[©]
курсант

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ЕКОЛОГО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Землі сільськогосподарського призначення, як і інші категорії земель, виконують певні екологічні функції. Охорона земель полягає у діяльності таких органів як: державної влади, місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб, які спрямовані на захист землі. Землевласники, землекористувачі та особи, що орендують земельні ділянки повинні вчиняти дії щодо відновлення урожайності земель, слідкувати за захистом земель від ерозії (як вітрової, так і водної), заболочення, засолення, забруднення хімічними речовинами чи відходами, у тому числі виробничими та споживчими. Особлива цінність земель сільськогосподарського призначення обумовлена виробництвом сільськогосподарської продукції, необхідної для забезпечення продуктами харчування населення, кормом сільськогосподарських тварин і птахів.

Ключові слова: *землі сільськогосподарського призначення, раціональне використання, охорона земель сільськогосподарського призначення, еколого-правові проблеми, земельне та екологічне законодавство.*

Постановка проблеми. Землі сільськогосподарського призначення мають власний розподіл; виділяють сільськогосподарські угіддя, до них належать рілля, пасовище, косовиці тощо, а також землі, на яких розташовані внутрішньогосподарські дороги, комунікації, чагарникова рослинність, яка призначена для гарантування охорони земель від негативного впливу природних, техногенних, а також антропогенних факторів. На жаль, на території України є безліч недоліків із зазначеного питання, тому в даній статті ми прагнемо навести проблемні завдання/моменти та можливі шляхи їх вирішення. Метою охорони земель є забезпечення схоронності та відтворення земельних ресурсів, екологічних цінностей як природних, так і набутих якостей земель. При цьому основним об'єктом охорони є природа та довкілля людини та всіх живих і рослинних організмів, основного об'єкту нерухомості та основного засобу виробництва в роботі сільського господарства.

Метою цієї статті є проведення аналізу щодо ситуації правового регулювання раціонального, практичного використання й захисту земель сільськогосподарського призначення та вияву проблемних питань у даній сфері. Під час дослідження застосовувалися методи: аналізу, узагальнення, статистичної, екологічної експертизи. Проте перш за все слід з'ясувати поняття та складові частини земель сільськогосподарського призначення, оскільки вони є найважливішою частиною земельного фонду будь-якої країни та підлягають особливій охороні.

© А. Ярошенко, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7072-0589>
k_cpp@dduvs.in.ua

© А. Буряк, 2021
anna99buriak112@gmail.com

© В. Лактіонова, 2021
nnipfnp@dduvs.in.ua

Виклад основного матеріалу. Раціональне використання земель сільськогосподарського призначення є гарантією забезпечення землевласниками, землекористувачами та орендарями земельних ділянок у процесі виробництва сільськогосподарської продукції як найбільшого впливу на здійснення намірів землекористування із врахуванням охорони земель й ідеальної взаємодії з природними факторами, способами їх використання, що не призводять до суттєвого зниження родючості ґрунтів, а також забезпечення всіма землекористувачами в процесі максимального ефекту здійснення цілей землекористування з урахуванням охорони земель та оптимальної взаємодії з природними факторами. У такому випадку охорона ґрунтів полягає/втілюється/реалізується в комплексі організаційно-господарських та агрономічних, агрохімічних, меліоративних, економічних та правових заходів щодо запобігання та усунення процесів, що погіршують стан земель [1].

Заходи щодо раціонального використання земель повинні забезпечувати їх збереження, підвищення продуктивності та родючості сільськогосподарських угідь запобігання ерозії земель, їх забруднення та інших небажаних ресурсів. Раціональне використання землі сприяє її постійному поліпшенню. Зі свого боку, якість сільськогосподарських угідь та ефективність їх використання значною мірою визначають зростання продукції. Обов'язок землекористувачів – ефективно використовувати землю, дбайливо ставитись до неї, підвищувати родючість. Нераціональне використання може призвести до скорочення продуктивних земель, зниження та зменшення виробництва сільськогосподарської продукції, погіршення екологічної обстановки. Земельні угіддя продовжують виходити з господарського обороту, що призводить до деградації ґрунтової родючості [2].

Раціональний підхід до використання земель економічно та соціально вигідний для виробників сільгосптоварів, оскільки це дозволяє отримувати довготривалий і стійкий ефект за рахунок науково-обґрунтованої експлуатації земельних ресурсів, що якісно зберігаються та повсякчас оновлюються. Виробники сільгосптоварів мають брати до уваги екологічну ефективність землекористування як основний елемент побудови виробничої діяльності. Це, зрештою, позначиться і їх ефективності використання земельних ресурсів [3].

У багатьох країнах виникли та неухильно поглиблюються/збільшуються серйозні проблеми збереження земельно-ресурсного потенціалу сільського господарства, спричинені масштабним порушенням використання земель, деградацією ґрунтів, втратою ґрунтової родючості. Ці проблеми умовно можна поділити на три великі групи, до яких належать:

1. Проблеми, пов'язані з деградацією ґрунтів та втратою ґрунтової родючості в результаті неправильного та виснажливого ведення на землях сільського господарства.
2. Проблеми, пов'язані з фізичними та хімічними впливами на ґрунти, що призводять їх до порушення, забруднення, підтоплення та інших негативних явищ.
3. Кількісне скорочення земель сільськогосподарського призначення, викликане їх відторгненням під промислові та містобудівні потреби [4].

Деградація ґрунтів – це сукупність процесів, що призводять до зміни функцій ґрунту, кількісного та якісного погіршення його властивостей, поступового погіршення та втрати родючості. Деградація ґрунтів та втрата ґрунтової родючості полягають у зменшенні кількості поживних речовин – азоту, фосфору, калію, мікроелементів, збільшення кислотності ґрунтів тощо. Проблеми деградації ґрунтів спричинені недотриманням технології обробітку культур, що забезпечують збереження та збільшення ґрунтової родючості. Отже, маємо назвати кілька основних причин, що викликають деградацію: недотримання системи сівозмін у землеробстві, хижацьке ставлення до землі та агрономічна неграмотність [5].

Провідною причиною становища, що склалося, є відсутність спонукальних стимулів у власників землі до збереження ґрунтової родючості – нині ведення сільського господарства відбувається в умовах недостатнього контролю над якістю землі сільськогосподарського призначення. Із метою збереження та управління земельним фондом, потрібно встановити критерії для землекористування раціональністю та встановити вимоги, які призведуть до сталого використання землі. Відсутність будь-яких екологічних обмежень та вимог призвела до того, що після проведення земельної реформи та переходу значної кількості земель до приватних рук виробники сільгосппродукції переважно перейшли до виробництва монокультур, що мають максимальну ринкову ціну, оскільки основною метою їхньої діяльності було одержання

прибутку. Наслідком переходу до монокультури стала відмова від парів та обробки культур, що дозволяють відновлювати природну родючість землі [6].

Другою причиною значного погіршення стану ґрунтів стала «агрономічна» неграмотність землекористувачів і власників сільгоспугідь, що знову з'явилися. Унаслідок цього, почалось повсюдне недотримання традиційних прийомів ведення сільського господарства та ігнорування науково-обґрунтованих способів землеробства. На сьогодні використання земель сільськогосподарського призначення регулюється Земельним кодексом України від 25.10.2001, Цивільним кодексом України від 16.01.2003, а також регулюється нормами інших законодавств, що регулюють сільськогосподарське землекористування, наприклад, Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020. На жаль, українське законодавство не містить єдиного закону щодо обігу земель сільськогосподарського призначення, проте існує проект «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» від 02.10.2019 р. № 2178-4 [4].

Використання земельних ресурсів України на сучасному етапі не збігається з принципами раціонального природокористування. Не додержано екологічно припустимого взаємовідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на дотримання правил співіснування агроландшафтів. Розораність ґрунтів на території України досягла майже 81 %, точніше 57 % всієї території. Тобто сільськогосподарська освоєність земель перебільшує екологічно обумовлені норми, наприклад, розораність території США – 15,8 %, сільськогосподарських угідь – 35,9 %. Слід зауважити, що нормативи відведення для необхідності певних діянь промисловості, транспорту чи енергетики майже у 2,5 разів перевищує нормативи, що є затвердженими в країнах Західної Європи. Більшість території зайнята залишками підприємства, відвальними ґрунтами. Велике використання прозорого шляху здобутку корисних копалин стає причиною знищення ґрунтового покриву землі на значній площині. Вичерпність та обмеженість локальних земельних ресурсів, поступове зменшення площі продуктивних земель загострює в окремих регіонах України проблему землезабезпечення.

За останні 30-40 років площа ріллі, що припадає на одного мешканця України, скоротилася в середньому на 30 %. У Закарпатській, Київській та Львівській областях на одного мешканця припадає відповідно по 0,16, 0,36 і 0,33 га ріллі, що, згідно з нормативами Міжнародної комісії з продовольства ФАО при ООН, визначається недостатньою. Лише приблизно 8 % землі розташованої на території України перебувають у природному стані, до них належать: озера, болота та гірські масиви, зокрема, як покриті, так і не покриті лісом. Погіршився екологічно припустимий зв'язок між ділянками ріллі, природних угідь, водних та лісових ресурсів. Це погано впливає на характер агроландшафту, збільшилися ерозійні процеси. За останні 25 років, площа еродованої ріллі збільшилася на 33 % і досягла 123,1 млн. га, а дефляційно небезпечної – 19,8 млн. га (55,2 %), вміст гумусу зменшився з 3,5 до 3,2 %. З кожним роком площа еродованих земель збільшується на діапазон від 70 до 80 тисяч га. Слід зауважити, що великої екологічної шкоди ґрунтам завдають саме забруднення викидами індустрії, наслідки транскордонного перевезення та, у свою чергу, недовершена експлуатація агрохімікатів в аграрному секторі [7].

У цьому випадку порушення (руйнування) ґрунтів є складним комплексом антропогенних та природних змін у фізико-хімічних та механічних особливостей ґрунту. Початковою підставою погіршення ґрунтів є дії, що ініціюються людиною, наприклад, механічні обробки ґрунтів, переущільнення ґрунтів внаслідок діяльності транспорту, випасання худоби, зрошення або інші зміни режиму ґрунтових і поверхневих вод, забруднення ґрунтів тощо. Наслідки вказаних змін здатні багатократно збільшуватися від впливу природних факторів, таких як вітер чи зливові дощові потоки. Таким чином, ґрунт – це дуже складний і вразливий порядок, що формувався століттями, проте може бути зруйнований шляхом хибних діянь людини. Саме тому, питання щодо раціонального використання земельних ресурсів та їх захисту є першочерговим при зміні земельних відносин. Така ситуація обумовлена експлуатацією землі як безпосереднього об'єкта господарської діяльності, а також такими принципами як: обмеження у просторі, незамінність та не відтворюваність. Відповідно до практики використання земель, – зростання різноманітних форм власності та халяжіння на землі без жорстокої та вірної державної, митної й економічної інспекції, яка слідує за ввезенням шкідливих відходів, нестача належної законодавчої бази призвела до

споживацького ставлення до землі. Вказаний стан також ускладнюється через використання мінеральних добрив, пестицидів, а також інших хімічних препаратів у великій кількості разом з промисловими та радіаційними забрудненнями, що, у свою чергу, може ще більше обтяжити екологічну ситуацію [8].

Науковці обґрунтували, що суспільно дієвим і еколого безпечним необхідно вважати землекористування на території, де взаємовідношення природних ландшафтів, антропогенних змінених територій та виробничих ландшафтів наближається чи дорівнює співвідношенню 5:4:1. Згідно рекомендацій ООН ліси мусять обіймати близько 50 %, сільськогосподарські угіддя 45 %, забудована територія 5 % всієї території. В Україні ж дані периметри становлять 17,6 %, 45 %, 4,2 %. Негативні тенденції містять у собі дефіцит гумусу й основних елементів живлення в ґрунті. Вказаний екологічний погляд на сільськогосподарське землекористування обумовлюється, насамперед, недовершеністю структури посівної площі, що пізнала великих змін в збільшенні внеску культур, які користуються нарощеним попитом на ринку. Згідно цього, за минулі 25 років, частина таких культур як соняшник, ріпак чи кукурудза мали реальний потяг до активного зростання. Гарний здобуток врожаю даних культур відбувається за допомогою отримання з ґрунту великої чисельності поживних речовин. Окрім цього, середня врожайність соняшника становить 15-20 ц/га та, наразі, ріпак використовує 200-260 кг/га [7].

Висновки. Отже, перевищене сільськогосподарське опанування й розораність земельного володіння є одними з найважливіших факторів, що погіршують екологічну ситуацію на території України. Вказані питання слід вирішувати у проєктах землеустрою на еколого-ландшафтних засадах сільськогосподарського підприємства. Також слід звернути увагу на: оптимізацію вмісту земельного угіддя; формування простору ріллі, природних поживних угідь з найменшими екологічними витратами; відшкодування необґрунтованих приватизованих, зруйнованих та мало дієвих угідь; система застосування земельних частин, належно до нового формування території. Занепад сільськогосподарських земель на території України здобув небезпечний характер відносно національної продовольчої безпеки. Виходячи з вищевикладеного, такий стан зумовлений втратою економічної зацікавленості землекористувача щодо екологічної безпеки землекористування та вимагає нагального аргументування зрозумілого механізму вирішення. Для збереження доцільного використання та захисту ґрунтового покриву слід застосовувати засади еколого-ландшафтного землеробства, згідно з нормами якого взаємний зв'язок сільськогосподарських угідь та природних комплексів буде економічно доцільним і екологічно логічним, а їх структура стане пристосованою до ландшафтних властивостей території.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>.
2. Охорона і раціональне використання земельних ресурсів – пріоритет в збереженні екосистеми. URL : <https://uman-rda.gov.ua/news/1585056797/>.
3. Ушкаленко І. М. Аналіз раціонального використання земельних ресурсів в Україні. *Ефективна економіка*. 2018. № 11. URL : <http://www.economy. nauka. com. ua/>.
4. Раціональне використання земельних ресурсів, збереження і підвищення родючості ґрунтів. URL: http://www.isg.rv.ua/images/files/Konference_2014_06_27.pdf.
5. Управління та раціональне використання земельних ресурсів в новостворених територіальних громадах: проблеми та шляхи їх вирішення. URL: http://www.ksau.kherson.ua/files/kaf_himiyi.pdf.
6. Ягодзінська А. С. Раціональне використання земельних ресурсів у процесі виробництва органічної продукції. *Modern economics*. 2020. № 22. С. 131-134.
7. Раціональне використання земельних ресурсів – запорука успішного розвитку громад. URL : <https://khoda.gov.ua/rac%D1%96onalne-vikoristannja-zemelnih-resurs%D1%96v-%E2%80%93-zaporuka-usp%D1%96shnogo-rozvitku-gromad>.
8. Нагірняк Т. Б., Грабовський Р. С., Грицина М. Р. Еколого-економічні аспекти раціонального використання і охорони земельних ресурсів в Україні. *Науковий вісник ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького*. 2017, т. 19. № 79. С. 111-116.

Надійшла до редакції 03.12.2021

References

1. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo umov obihu zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya [On amendments to some legislative acts of Ukraine concerning the conditions of circulation of agricultural lands] : Zakon Ukrainy vid 31.03.2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>. [in Ukr.].
2. Okhorona i ratsional'ne vykorystannya zemel'nykh resursiv – priorytet v zberezhenni ekosystemy [Protection and rational use of land resources – a priority in preserving the ecosystem]. URL : <https://uman-rda.gov.ua/news/1585056797/>. [in Ukr.].
3. Ushkalkenko, I. M. (2018). Analiz ratsional'noho vykorystannya zemel'nykh resursiv v Ukraini [Analysis of rational use of land resources in Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, № 11. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/>. [in Ukr.].
4. Ratsional'ne vykorystannya zemel'nykh resursiv, zberezhennya i pidvyshchennya rodyuchosti gruntiv [Rational use of land resources, preservation and improvement of soil fertility]. URL: http://www.isg.rv.ua/images/files/Konference_2014_06_27.pdf. [in Ukr.].
5. Upravlinnya ta ratsional'ne vykorystannya zemel'nykh resursiv v novostvorenykh terytorial'nykh hromadakh: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya [Management and rational use of land resources in newly created territorial communities: problems and ways to solve them]. URL: http://www.ksau.kherson.ua/files/kaf_himiya.pdf. [in Ukr.].
6. Yahodzins'ka, A. S. (2020). Ratsional'ne vykorystannya zemel'nykh resursiv u protsesi vyrobnytstva orhanichnoyi produktsiyi [Rational use of land resources in the production of organic products]. *Modern economic*, № 22, pp. 131-134. [in Ukr.].
7. Ratsional'ne vykorystannya zemel'nykh resursiv – zaporuka uspishnoho rozvytku hromad [Rational use of land resources – the key to successful community development]. URL : <https://khoda.gov.ua/rac%D1%96onalne-vikoristannya-zemelnih-resurs%D1%96v-%E2%80%93-zaporuka-usp%D1%96shnogo-rozvitku-gromad>. [in Ukr.].
8. Nahirnyak, T. B., Hrabovs'kyi, R. S., Hrytsyna, M. R. (2017). Ekoloho-ekonomichni aspekty ratsional'noho vykorystannya i okhorony zemel'nykh resursiv v Ukraini [Ecological and economic aspects of rational use and protection of land resources in Ukraine]. *Naukovy visnyk LNUVMB imeni S. Z. Gzhyts'koho.*, t. 19. № 79. pp. 111-116. [in Ukr.].

ABSTRACT

Artem Yaroshenko, Anna Buryak, Valeriya Lactionova. Environmental and legal problems of rational use and protection of agricultural lands. Agricultural lands, like other categories of land, perform certain environmental functions. As the main object of nature and the environment of man and all living and plant organisms, the main object of real estate and – the main means of production in agriculture. Agricultural lands have their own distribution, allocate agricultural land, they include arable land, pasture, mowing, etc., as well as land on which are domestic roads, communications, shrubs, which is designed to ensure the protection of land from the negative effects of natural, man-made, and also anthropogenic factors. Scientists also interpret rationality as the use of natural resources taking into account environmental requirements, standards, standards, limits. Hence the conclusion about the attraction of this provision to environmental factors. Rational and efficient use of natural resources – concepts, although closely related, but not identical. Land protection is the activity of such bodies as state authorities, local governments, legal entities and individuals, which are aimed at protecting land as an important component of the environment and natural resources. Landowners, land users and land tenants must take action to restore land yields, monitor the protection of land from erosion (both wind and water), waterlogging, salinization, pollution by chemicals or waste, including industrial and consumer. The special value of agricultural land is due to the production of agricultural products needed to provide food for the population, feed for farm animals and birds, agricultural raw materials of certain industries. Greening of agricultural activity, observance of norms and requirements of land and ecological legislation by subjects of agricultural production are of fundamental importance.

Keywords: *agricultural lands, rational use, protection of agricultural lands, ecological and legal problems, land and ecological legislation.*

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-167-172

**Роман
ГОЛОБУТОВСЬКИЙ**[©]
доктор юридичних наук,
доцент

Анна БАГЛАЙ[©]
здобувач вищої освіти

Вікторія ПРОНЕНКО[©]
здобувач вищої освіти

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ПО ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРАХ ЗА УЧАСТЮ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В ПОРЯДКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Досліджено актуальні питання встановлення юрисдикції адміністративних судів щодо розгляду земельних спорів за участю суб'єктів публічної адміністрації.

У сфері земельних правовідносин у порядку адміністративного судочинства розглядаються справи щодо оскарження рішень (нормативних правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності суб'єкту владних повноважень у сфері земельних правовідносин. Зазначено, що в основі розмежування адміністративної юрисдикції від цивільної та господарської юрисдикції закладений суб'єктивний склад сторін, особливості спірних відносин, підпорядкування одного учасника іншому та імперативний метод регулювання цих правовідносин. Досліджується практика та особливості визначення підсудності справ у сфері земельних правовідносин та особливості розгляду таких справ у порядку адміністративного судочинства. Здійснено класифікацію публічно-правових земельних спорів, з'ясовано, що ключовою ознакою їх поділу на види є предмет спірних відносин. Розкрито процесуальний статус учасників судового розгляду публічно-правового земельного спору.

Ключові слова: земельні спори, публічно-правовий спір, суб'єкт владних повноважень, юрисдикція земельних спорів, розмежування земельних спорів.

Постановка проблеми. Із моменту набрання чинності Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) у правозастосовній практиці все більше постає питання визначення судової юрисдикції розгляду спорів із земельних правовідносин за участю суб'єктів владних повноважень. Визначення юрисдикції

© Р. Голобутовський, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3160-3333>
kafedra_zpd@ukr.net

© А. Баглай, 2021
jurf@dduvs.in.ua

© В. Проненко, 2021
jurf@dduvs.in.ua

земельних спорів, предметом яких виступає оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади, розглядається в порядку господарського, цивільного та адміністративного судочинства, їх розмежування постійно обговорюється на практиці.

Публічно-правові відносини виникають не лише щодо здійснення фізичними чи юридичними особами, суб'єктами публічної адміністрації їхніх прав, дотримання їх юридичних обов'язків – вони утворюються також стосовно об'єктів матеріального світу, що суб'єкт владних повноважень або суспільство використовують задля досягнення публічних інтересів.

Законодавець зазначає низки складностей, пов'язаних із розглядом даної категорії адміністративних справ, стосовно яких є норми матеріального права, котрі визначають правовий статус розпорядника землі та процесуальної норми, що регламентують особливості розгляду такої категорії справ, яка не відображена в нормах КАС України.

Таким чином вирішення проблем, що пов'язані з розглядом та вирішенням публічно правових спорів щодо використання та розпорядження землею як публічним майном, можливе шляхом з'ясування правової природи понять «земля» як публічне майно, «земельні публічно-правові відносини», розкриття їх змісту та характеристики земельних правовідносин, котрі вирішуються в порядку адміністративного судочинства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Загалом проблематику вирішення зазначеної категорії справ досліджувало багато науковців, зокрема: В. Авер'янов, О. Агєєва, А. Альохіна, В. Бевзенко, Е. Демський, А. Кармолицький, І. Коліушко, Т. Коломоєць, Р. Куйбіда, Р. Мельник, О. Миколенко, Р. Миронюк, О. Пасенюк, В. Перепелюк, М. Руденко, Я. Рябченко, І. Сіліча, С. Стеценко, В. Тимошук, А. Школик та ін.

Метою статті є дослідження сутності земельних відносин як адміністративно-правової категорії; висвітлення особливостей визначення підсудності справ у сфері земельних правовідносин та особливостей розгляду таких справ у порядку адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Публічно-правові спори утворюються не тільки з приводу здійснення фізичними чи юридичними особами, суб'єктами публічної адміністрації їх прав, дотримання ними юридичних прав та обов'язків – вони виникають з приводу об'єктів матеріального світу, які суб'єкти публічної адміністрації або суспільство використовують задля досягнення публічних інтересів. Таким об'єктом матеріального світу є земля, що відповідно до ст. 13 Конституції України є власністю Українського народу [13]. Конституція України, а також інші нормативно-правові акти регулюють земельні відносини. Законодавством передбачено процедуру вирішення земельних спорів, при цьому суб'єкти мають право звертатися до судових установ, оскаржувати дії чи бездіяльність державних органів та органів місцевого самоврядування.

Однією з категорій справ, що розглядаються в межах адміністративного судочинства у порядку КАС України є справи, що виникають з підстав публічно-правового земельного спору. Із цим типом справ виникає багато складнощів, оскільки в науці та правозастосовній судовій практиці поняття «публічно-правовий земельний спір» у правовій доктрині відсутнє, чітких ознак віднесення публічно-правових спорів до цієї категорії не виокремлено.

Згідно з ч.1 ст.2 Кодексу адміністративного судочинства України завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства в тому числі на виконання делегованих повноважень, шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ [1].

Самі відносини, що виникають із приводу розпорядження землями комунальної та державної власності, регулюються нормами приватного та публічного права, вони виступають об'єктом міжгалузевого правового регулювання. Для цього виду відносин властивий спір щодо права їх регулювання, який у підсумку, за відсутності можливості його досудового вирішення, вирішується у порядку господарського, цивільного чи адміністративного судочинства. Із прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України, незважаючи на численні роз'яснення Пленумів Верховного Суду України, Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищого

господарського суду України, Вищого адміністративного суду України, постала та сьогодні загострюється проблема визначення судової юрисдикції щодо земельних правовідносин [2-4].

Усі земельні спори можна умовно поділити на чотири види:

- спори щодо володіння, користування та розпорядження земельними ділянками, які й складають земельні спори;
- суперечки щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей, що становлять адміністративно-територіальні спори;
- спори щодо меж земельних ділянок, порушення правил добросусідства, встановлення обмежень у використанні земель та земельних сервітутів;
- інші спори, пов'язані із земельними відносинами.

Говорячи про поняття «земельний спір», зауважимо, що багато науковців намагалися вкласти свій певний сенс в цей термін.

Б. Єрофєєв, зазначає, що земельний спір – це обговорення і доведення своїх прав на землю з дотриманням встановленої процесуальної процедури і рівноправністю перед законом усіх учасників земельних відносин [5, с. 50].

А. Нецветаєв зазначає, що поняття земельного спору представляє собою конфлікт, що виникає між суб'єктами права на землю, а також між ними і державними органами, органами місцевого самоврядування з питань власності на землю, землеволодіння та землекористування [6, с. 75].

Отже, ми вважаємо, що земельний спір – це, насамперед, правовідносини, що сформувались на підставі розбіжностей (конфліктів) під час застосування земельного законодавства щодо володіння, користування та розпорядження земельними ділянками та реалізацією інших прав на землю з метою захисту своїх порушених прав та інтересів.

Виходячи з вищевикладеного, предметом земельного спору може виступати будь-яка конфліктна ситуація, що пов'язана з розбіжністю користування земельною ділянкою, її межами, розміром тощо.

Сторонами у спорах, окрім власників землі, інших користувачів, можуть бути юридичні та фізичні особи, які порушили їх законні інтереси, а також органи влади та управління, що прийняли рішення із земельних питань, що викликали незгоду з боку позивача.

Земельно-правові спори своєрідні тим, що їх об'єктом завжди виступає земельна ділянка прямо або опосередковано. Це суперечки з приводу надання, вилучення, порядку користування земельними ділянками, а також відшкодування витрат, що виникають у зв'язку з земельними відносинами.

В. Бевзенко зазначає, що точне визначення природи земельних правовідносин має принципове значення для належного захисту суб'єктивних прав, свобод, інтересів, правозастосовної та судової практики [7, с. 202]. Слід погодитись із його думкою з приводу того, що поділ земельних правовідносин на приватні й публічні гарантуватиме правильність обрання судового захисту чи визнання суб'єктивних прав, свобод, інтересів, визначення судової юрисдикції, однакове застосування національного законодавства, його сталий розвиток.

Згідно з ч. 2 ст. 17 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема на спори фізичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності [1].

Визначення поняття публічно-правового спору вказано в п. 2 ч. 1 ст. 4 КАСУ. Це спір, у якому:

- хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, спір виникає у зв'язку із виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій;
- хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, спір виникає через наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг;
- хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму, спір виникає на підставі порушення її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи [1].

Підсумовуючи вищевикладене, публічно-правовий спір – це спір, заснований на публічному праві між двома або більше суб'єктами, із яких однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень (орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих

повноважень).

Публічно-правові земельні відносини можна поділити на такі групи: 1) відносини між фізичними, юридичними особами приватного і публічного права та суб'єктами публічної адміністрації (суб'єктами владних повноважень); 2) відносини, що виникають між суб'єктами публічної адміністрації (суб'єктами владних повноважень); 3) відносини між приватними суб'єктами – фізичними та юридичними особами.

Положення ст. 17 КАС України прямо вказує на загальні принципи розмежування підсудності справи [1]. До адміністративного суду можуть бути оскаржені будь-які нормативні чи індивідуальні правові акти суб'єктів владних повноважень у випадку їх незаконності чи невідповідності правовому акту вищої юридичної сили.

Виходячи з вищевикладеного, згідно з положенням КАС України в порядку адміністративного провадження підлягають розгляду, у тому числі, справи щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкту владних повноважень (органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових чи службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень) у сфері земельних правовідносин.

Важливим є розмежування юрисдикції земельних спорів під час розгляду судами позовних заяв, вони повинні звертати увагу на особливості категорії земельного спору, оскільки співвідношення приватно-правових і публічно-правових спорів та їх врегулювання нормами матеріального права призводить до неоднакової судової практики з цього виникають прогалини в судовому процесі.

Суб'єктивний склад сторін їх становище, особливості спірних правовідносин, метод регулювання правовідносин та характер домінуючого інтересу є основою розмежування адміністративної юрисдикції від цивільної та господарської. Обов'язковою ознакою публічно-правового спору полягає в участнику, який повинен здійснювати владні управлінські функції.

Слід підкреслити, що земельні спори фізичних чи юридичних осіб із органом місцевого самоврядування як суб'єктом владних повноважень, пов'язані з оскарженням його рішень, дій чи бездіяльності, належать до публічно-правових спорів, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів.

Законодавством визначено необхідні вимоги для порядку розгляду та вирішення земельних спорів, що визначають правомірність розгляду земельного спору та законність його вирішення. До них відносять володіння заявником суб'єктивним правом на конкретну земельну ділянку та реальне порушення цього права, перешкоджання задоволенню законних інтересів землевласника або землекористувача, наявність предмета земельного спору та встановлення правових вимог його сторін, звернення до компетентного органу за захистом порушеного суб'єктивного права та надання відповідних доказів тощо. Усі ці обставини можуть бути виявлені як у процесі підготовки справи до розгляду, так і під час вирішення земельного спору по суті.

Висновки. Під публічно-правовими земельними відносинами слід розуміти суспільні відносини, що виникають між фізичними, юридичними особами приватного і публічного права та суб'єктами публічної адміністрації (суб'єктами владних повноважень) щодо реалізації конституційного права стосовно володіння, користування і розпорядження землею.

Слід виокремити такі види публічно-правових земельних відносин: 1) відносини між фізичними, юридичними особами приватного і публічного права та суб'єктами публічної адміністрації (суб'єктами владних повноважень); 2) формалізовані відносини, передбачені законодавством, і неформалізовані відносини (відносини взаємодії, взаємовідносини) між суб'єктами публічної адміністрації (суб'єктами владних повноважень); 3) стосунки між приватними особами – фізичними, юридичними приватними особами. Земельні правовідносини регулюються як адміністративним законодавством, так і законодавством, що вміщує норми і публічного (адміністративного), і приватного права.

Головними ознаками відмінності публічно-правового земельного спору від приватно-правового земельного спору є суб'єктний склад учасників спору та наявність публічного чи приватного інтересу в спорі, але ці ознаки не є вичерпними, адже визначення юрисдикції залежить також від предмета, сутності земельного спору, підстав та позовних вимог.

Отже, під час розгляду позовних заяв судам важливо звертати увагу на особливості категорій земельних спорів, оскільки співвідношення публічно-правових відносин та приватно-правових відносин і їх регулювання положеннями матеріального права у земельних спорах призводить до неоднакової судової практики у процесі вирішення питання юрисдикції та розмежування компетенції адміністративних, господарських та цивільних.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005, № 35-36, № 37, ст. 446.
2. Про практику застосування судами земельного законодавства при розгляді цивільних справ : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 16.04.2004. *Вісник Верховного Суду України*. 2004. № 6. Ст. 22.
3. Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 6 від 17.05.2011. *Вісник господарського судочинства*. 2011. № 3. С. 6.
4. Про окремі питання юрисдикції адміністративних судів : Постанова Пленуму Вищого адміністративного суду України № 8 від 20.05.2013. URL : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13/ card6#Public](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13/card6#Public) .
5. Ерофеев Б. В. Земельное право России ; под ред. М. И. Краснова. Москва : Юрайт, 2004. 403 с.
6. Нецветаев А. Г. Земельное право: учеб. Москва : ЭАОИ, 2008. 386 с.
7. Бевзенко В. М. Земельні правовідносини як предмет юрисдикції адміністративних судів. *Адміністративне право і процес*. 2014. № 2 (8). С. 198–217.
8. Лисенко Я. О. Правове регулювання земельних юрисдикційних відносин в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. 190 с.
9. Ковальський Д. В. Земельно-процесуальні правовідносини: монограф. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 176 с.
10. Бакуліна С. В. Земельні правовідносини, як передумова виникнення публічно-правового спору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. № 44. Том 2. С. 7–11.
11. Арсенюк А. О. Процесуально-процедурний порядок судового розгляду земельних спорів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 / Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2016. 21 с.
12. Бакуліна С. В. Юрисдикційна природа публічно-правових земельних спорів. *Наука і правоохорона*. 2015. № 1 (28). Ч. 2. С. 4–11.
13. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30, ст. 141.

Надійшла до редакції 09.12.2021

References

1. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 [Code of Administrative Procedure of Ukraine of July 6, 2005]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2005, № 35-36, № 37, art. 446. [in Ukr.].
2. Pro praktyku zastosuvannya sudamy zemel'noho zakonodavstva pry roz'hlyadi tsyvil'nykh sprav [On the practice of application of land legislation by courts in civil cases] : Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 7 vid 16.04.2004 r. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 2004, № 6, art. 22. [in Ukr.].
3. Pro deyaki pytannya praktyky roz'hlyadu sprav u sporakh, shcho vynykayut' iz zemel'nykh vidnosyn [On some issues of the practice of consideration of cases in disputes arising from land relations] : Postanova Plenumu Vyshchoho hospodars'koho sudu Ukrainy № 6 vid 17.05.2011 r. *Visnyk hospodars'koho sudochynstva*. 2011, № 3, p. 6. [in Ukr.].
4. Pro okremi pytannya yurysdyktsiyi administratyvnykh sudiv [On certain issues of jurisdiction of administrative courts] : Postanova Plenumu Vyshchoho administratyvnoho sudu Ukrainy № 8 vid 20.05.2013. URL : [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13/ card6#Public](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008760-13/card6#Public). [in Ukr.].
5. Yerofeyev, B. V. (2004). *Zemel'noye pravo Rossii* [Land law of Russia] ; pod red. M. I. Krasnova. Moscow : Yurayt, 403 p. [in Russ.].
6. Nyetsvyetayev, A. G. (2008). *Zemel'noye pravo* [Land law] : ucheb. Moscow : ÉAOI, 386 p. [in Russ.].
7. Bevzenko, V. M. (2014) *Zemel'ni pravovidnosyny yak predmet yurysdyktsiyi administratyvnykh sudiv* [Land relations as a subject of jurisdiction of administrative courts]. *Administratyvne pravo i protses*. № 2 (8), pp. 198–217. [in Ukr.].
8. Lysenko, Ya. O. (2011). *Pravove rehulyuvannya zemel'nykh yurysdyktsiynykh vidnosyn v Ukraini* [Legal regulation of land jurisdictional relations in Ukraine] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.06 / Kyiv. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2011. 190 p. [in Ukr.].

9. Koval's'kyi, D. V. (2009). *Zemel'no-protsesual'ni pravovidnosyny* [Legal regulation of land jurisdictional relations in Ukraine] : monohraf. Kyiv : Yurinkom Inter, 176 p. [in Ukr.].

10. Bakulina, S. V. (2017). *Zemel'ni pravovidnosyny, yak peredumova vynyknennya publichno-pravovoho sporu* [Land relations as a prerequisite for public law dispute]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya «Pravo»*, № 44, vol. 2, pp. 7-11. [in Ukr.].

11. Arsenyuk, A. O. (2016). *Protsesual'no-protsedurnyy poryadok sudovoho rozhlyadu zemel'nykh sporiv v Ukraini* [Procedural and procedural procedure for judicial review of land disputes in Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.06 / Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy. Kyiv, 21 p. [in Ukr.].

12. Bakulina, S. V. (2015). *Yurysdyktsiyna pryroda publichno-pravovykh zemel'nykh sporiv* [Jurisdictional nature of public land disputes]. *Nauka i pravookhorona*, № 1 (28), part. 2, pp. 4-11. [in Ukr.].

13. *Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996* [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996, № 30, art. 141. [in Ukr.].

ABSTRACT

Roman Holobutovskyy, Victoriya Pronenko, Anna Bahlay. Peculiarities of proceedings on land disputes with the participation of public administration entities in the procedure of administrative judiciary. The article deals with the study of topical issues of establishing the jurisdiction of administrative courts to consider land disputes with the participation of public administration. In the field of land relations, administrative proceedings are considered cases of appeal against decisions (regulations or legal acts of individual action), actions or omissions of the subject of power in the field of land relations. It is noted that the separation of administrative jurisdiction from civil and commercial jurisdiction is based on the subjective composition of the parties, the peculiarities of the disputed relationship, the subordination of one participant to another and the imperative method of regulating these legal relations. The practice and features of determining the jurisdiction of cases in the field of land relations and the features of consideration of such cases in administrative proceedings are studied. The classification of public-law land disputes has been carried out, it has been found out that the key feature of their division into types is the subject of disputable relations. The procedural status of the participants in the trial of a public land dispute is revealed. An analysis of the solution of the specified type of disputes in the context of the appeal is conducted as a way of protecting the rights, freedoms and legitimate interests of a person and a citizen from violations by the authorities of the authorities, local self-government, and other entities that exercise power management powers. Within the scope of this publication, a survey of investigations concerning the right of a person to judicial protection and access to administrative legal proceedings, the fundamental (outgoing) principles of administrative legal proceedings, the institution of the claim and the general forms of appeal to administrative proceedings were reviewed. Some researches in the direction of judicial control by administrative courts are analyzed, those which are devoted to the procedural status of the participants in the dispute, which is subject to the decision by means of administrative legal proceedings. The conclusions reviewed the problems and drawbacks of the use of methodological tools in the formation of theoretical approaches to resolving the dispute in the field of public-law relations within the existing domestic scientific schools.

Keywords: *land disputes, public law dispute, subject of power, jurisdiction of land disputes, delimitation of land disputes.*

УДК 342

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-173-179

Юрій КОЗАР[©]

доктор юридичних наук, професор
(Ужгородський національний університет)

Максим ГАРІФУЛЛІН[©]

аспірант
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

ІНСТИТУТ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

У статті окреслено сучасний стан нормативного та організаційного забезпечення, особливості державно-приватного партнерства в Україні. Акцентовано увагу на активізації планувальної діяльності як закономірному етапі розвитку регіонів і окремих територій та намаганням регіонів знайти адекватні економічні інструменти. Висвітлюється роль державно-приватного партнерства у здійсненні економічного та соціально-культурного розвитку об'єднаних територіальних громад. Запропоновано рекомендації щодо шляхів удосконалення розвитку та запровадження стратегічного підходу до планування сталого територіального розвитку.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, економічний та соціально-культурний розвиток, об'єднані територіальні громади, шляхи вдосконалення.

Постановка проблеми. За даними центральних та місцевих органів виконавчої влади в Україні станом на 1 січня 2017 на засадах державно-приватного партнерства (далі – ДПП) реалізується 186 проектів (укладено 153 договорів концесії, 32 договори про спільну діяльність, 1 договір державно-приватного партнерства). Більше 60% від загальної кількості проектів ДПП припадає на сферу переробки відходів, 20% – на збір, очищення та розподіл води, понад 8% – на сферу інфраструктури та понад 3% на сферу виробництва, транспортування та опалення. Тому питання державно-приватного партнерства в економічному, соціальному та культурному розвитку територіальних громад – це питання, яке потребує термінового вивчення та аналізу [1, с. 6].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Тему державно-приватного партнерства та розвитку територіальних громад досліджували у своїх працях такі науковці: В. Армашова, М. Бриль, Г. Васильченко, І. Парасюк, Н. Єременко та інші науковці. Здійснення державно-приватного партнерства в економічному та соціально-культурному розвитку територіальних громад залишається і на даний час важливим та актуальним.

Метою статті є дослідження інституту державно-приватного партнерства в Україні та особливостей його вдосконалення.

1. Нормативно-правове регулювання державно-приватного партнерства в Україні

Основним законом, що регулює питання державно-приватного партнерства, є Закон України «Про державно-приватне партнерство». Стаття 1 Закону визначає та окреслює характеристики державно-приватного партнерства, а саме: державно-приватне партнерство – це співпраця між державою Україна, Автономною Республікою Крим та територіальною громадою, представленою відповідними державними органами, що згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності» [2] здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих

© Ю. Козар, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>
vovo4ka23@ukr.net

© М. Гаріфуллін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6469-4924>
mgaspire20@gmail.com

академії наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організації (приватні партнери), що здійснюється на підставі угоди в порядку, передбаченому цим законом та іншими законами та нормативними актами, та відповідає характеристикам державно-приватного партнерства, визначеним у цьому законі. Галузями застосування державно-приватного партнерства є виробництво, транспортування, постачання тепла, розподіл та постачання природного газу; автомобільні дороги, шосе, залізниці, злітно-посадкові смуги аеропортів, мости, шляхопроводи, тунелі та метро, морські порти та внутрішні порти та їх інфраструктура будівництво та / або експлуатація; збір, очищення та розподіл води; охорона здоров'я; туризм, відпочинок, розваги, культура та спорт; забезпечення функції зрошувальних та дренажних систем; поводження з відходами, крім збору та транспортування; виробництво, розподіл та постачання електроенергії; надання соціальних послуг, управління соціальними установами; виробництво та впровадження енергозберігаючих технологій, будівництво та капітальний ремонт житлових будинків, повністю чи частково зруйнованих внаслідок бойових дій на території проведення антитерористичної операції; встановлення модульних будинків та будівництво тимчасового житла для внутрішньо переміщених осіб; надання освітніх послуг та послуг у сфері охорони здоров'я; управління пам'ятками архітектури та культурної спадщини; донорство крові та/або компонентів крові, заготівля, переробка, тестування, зберігання, розподіл і реалізація донорської крові та/або компонентів крові. Відповідно до рішення державного партнера, державно-приватне партнерство може бути використано в інших сферах діяльності, які надають важливі соціальні послуги, за винятком видів господарської діяльності, які, відповідно до закону, дозволяється здійснювати виключно державним установам, підприємствам та організаціям. З урахуванням особливостей правової системи щодо певних об'єктів та певних видів діяльності, передбачених законом, здійснюється державно-приватне партнерство. Отже, наведений перелік сфер діяльності не є вичерпним, оскільки ДПП можуть застосовуватися в інших сферах діяльності згідно з рішенням національних партнерів, за винятком видів економічної діяльності, які дозволені лише державними підприємствами, установами та підприємствами відповідно до закону. Так само, визначаючи потенційну сферу реалізації проекту ДПП, необхідно враховувати особливості правової системи щодо певних об'єктів та певних видів діяльності, передбачених Законом [3].

Як і інші країни, Україна активно розвиває та застосовує стратегічний підхід до планування сталого територіального розвитку. З одного боку, така активізація запланованих заходів є природним етапом для розвитку регіонів та окремих територій, з іншого – намаганням регіонів знайти адекватні інструменти, які б допомагали відповісти на виклики сучасного глобалізованого світу, коли істотно пришвидшуються різноманітні зміни, в тому числі політичні, економічні, соціальні, технологічні, екологічні. Процес стратегічного планування відіграє важливу роль у здійсненні державно-приватного партнерства, оскільки це довготривалий інноваційний процес, як правило, розробляється 7-10 років, і має певний алгоритм дій для забезпечення сталого розвитку територіальної громади. Стратегічне планування в об'єднаних територіальних громадах (далі – ОТГ) регулюється наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30 березня 2016 р. № 75 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації прогнозних та програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади» [4, с. 1]. Починаючи планувати розвиток громади, потрібно зосередитися на трьох складових стратегії: місцевий економічний розвиток; розвиток людського капіталу та охорона навколишнього середовища. При формуванні плану стратегії розвитку ОТГ важливо пам'ятати, що документ повинен базуватися на конкурентних перевагах певної ОТГ та відповідати регіональній та державній стратегіям регіонального розвитку, також важливо, аби він був реальним та міг бути реалізований в умовах сучасного періоду; розрахованим на реальні фінанси, які можна залучити; процес підготовки має відповідати правилам громадської участі і лобістської незаангажованості. Планування регіонального розвитку не обмежується лише формулюванням стратегії, а являє собою цілу низку планових документів, які повинні утворювати загальну систему. До базових складників такої системи планування територіального розвитку слід віднести: стратегічні довгострокові плани соціально-економічного розвитку; просторові плани територіального розвитку (генеральні плани міст і містобудівна документація населених

пунктів); середньострокові плани соціально-економічного розвитку території та цільові програми розвитку окремих сфер діяльності; короткострокові програми соціально-економічного розвитку. Усі види документів тісно пов'язані між собою та сприяють розв'язанню питань підвищення ефективності функціонування території, але відрізняються між собою. Створення стратегій розвитку громади можна оцінити як виняткову можливість до побудови відчуття громадянської відповідальності за місцеві справи. Почуття відповідальності може бути поширене далеко поза межами середовища місцевого самоврядування і має шанси охопити коло місцевих лідерів з різних сегментів громадського життя [5, с. 19].

У зв'язку з цим існує кілька методів (методик) для формулювання стратегій, включаючи патерналістські методи, експертні методи, методи консультацій експертів, методи адміністративної консультації та методи «співучасті». Метод патерналістського управління передбачає, що стратегія формулюється урядом та муніципальним менеджментом, пишеться в «кабінеті», і не має контакту з громадою. Використовуючи експертні методи, стратегія формулюється експертами, які проводять поглиблені дослідження статистичних показників, використовують математичні інструменти, проводять кореляційний або факторний аналіз, прогнозують тенденції та пропонують плани дій та професійно працюють над формулюванням стратегій. Експертно-консультативний метод використовується, коли стратегія розробляється експертами, які в процесі дослідження середовища та розробки основних напрямків розвитку звертаються по консультації до місцевої громади та влади. Адміністративно-консультативний метод, коли стратегія розробляється владою та муніципальним менеджментом з консультативним залученням громади через опитування громадської думки, круглі столи, громадські слухання тощо. В наш час найефективнішим методом є метод «співучасті», який базується на довготривалих відносинах співпраці з експертами. Концепція цього методу базується на колективній участі громади та формуванні професійної групи, що складається з лідерів місцевих громад, підприємств та органів влади, яка працює над стратегією розвитку за допомогою залучених незалежних експертів [5, с. 19].

Отже, стратегічне планування сьогодні ґрунтується на постійному моніторингу та оцінці змін у діяльності, формуванні та реалізації стратегій розвитку ОТГ для підтримання життєздатності території та забезпечення її ефективної функції в умовах мінливого зовнішнього середовища. Все більш важливим стає пошук нових шляхів стабілізації регіонального розвитку та підвищення конкурентоспроможності територіального виробництва. Дотримання цих вимог стратегічного плану забезпечить ефективність плану, що, в свою чергу, забезпечить інтенсивний розвиток регіону. Ось чому державно-приватне партнерство відіграє важливу роль в економічному та соціально-культурному розвитку територіальних громад. У його межах, відповідно до законодавства, можуть укладатися: концесійний договір; договір управління майном (виключно за умови передбачення у договорі, укладеному в рамках державно-приватного партнерства, інвестиційних зобов'язань приватного партнера); договір про спільну діяльність та інші договори. Договір, укладений у рамках державно-приватного партнерства, може містити елементи різних договорів (змішаний договір), умови яких визначаються відповідно до цивільного законодавства України. Правовими засадами здійснення державно-приватного партнерства є Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та інші закони України, а також міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо обов'язковий український міжнародний договір затверджений Верховною Радою України, а правила, передбачені цією угодою, не є тими, що передбачені цим законом, застосовуються норми міжнародного договору. Інші закони України не можуть встановлювати або змінювати відносини, пов'язані з державно-приватним партнерством, за винятком законів, що містять лише положення про зміни до цього закону. Законодавство про публічні закупівлі не охоплює відносини, пов'язані з вибором приватних партнерів та виконанням контрактів, укладених у рамках державно-приватного партнерства, а також підтримка державою здійснення державно-приватних партнерств [1, с. 22].

2. Деякі особливості реалізації державно-приватного партнерства в Україні

Державно-приватне партнерство в Україні – система взаємовідносин між державними та приватними партнерами, що поєднує ресурси обох з відповідним

розподілом ризиків, відповідальності та винагороди (погашення) для досягнення довгострокової взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) наявних об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами. Державно-приватне партнерство вказано як один із ключових механізмів реалізації політики економічної модернізації України та вирішення важливих соціально-економічних питань. Досвід багатьох країн довів, що ДПП є формою взаємодії держави та підприємств, і вона має високу ефективність. Сьогодні об'єктивна ситуація із запровадженням механізму ДПП оновлена. Реалізація масштабних проектів модернізації в різних галузях економіки вимагає великої кількості інвестиційних ресурсів, базовим джерелом яких можуть бути приватні підприємства. Основні переваги державно-приватної співпраці включають фінансові вигоди державних установ та установ місцевого самоврядування, соціально-економічні вигоди місцевих громад та політичні вигоди. Успішний міжнародний та вітчизняний досвід використання державно-приватного партнерства доводить, що ДПП є інструментом партнерської, рівноправної та взаємовигідної співпраці між державою, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади чи місцевого самоврядування та бізнесом. У межах такої співпраці спільні зусилля спрямовуються на реалізацію проектів, які дозволяють вирішити важливі для територіальної громади соціально-економічні та інші проблеми.

Особливий інтерес регіональних та місцевих органів влади до використання та розвитку ДПП обумовлений перевагами механізму у залученні ресурсів (фінансових, інвестиційних, технологічних, управлінських), особливо в нинішніх умовах коли поточні потреби розвитку та наявний бюджет серйозно не узгоджені. Професійний підхід до використання ДПП може забезпечити використання внутрішніх ресурсів розвитку на регіональному та місцевому рівнях, що матиме позитивний вплив на реалізацію нової державної та регіональної політики. Участь приватних інвесторів може забезпечити більш ефективне використання фінансових ресурсів місцевої громади та залучити досвід приватних партнерів для ефективної реалізації проектів ДПП.

Реалізація проекту ДПП базується на досягненні таких цілей: а) розвиток державних послуг, включаючи транспортні послуги: пасажирські перевезення (аеропорти, громадський транспорт (машини, метро), міжміські перевезення, морські та річкові перевезення, пасажирський термінал морського порту); б) соціальні послуги – будівництво шкіл, університетів, лікарень, поліклінік, стадіонів, театрів, бібліотек, парків; будівництво будівель судів, інших органів влади; в) розвантаження бюджетів на всіх рівнях (включаючи місцеві бюджети): проекти ДПП забезпечують можливість залучення приватного капіталу, хоча обмеженнями проекту не виключаються кошти, безпосередньо надані державним або місцевим бюджетами; інколи можуть використовуватися непрямі методи фінансування проекту (наприклад, державні позики місцевим бюджетам); г) покращити якість послуг; д) зменшити (або утримати) витрати на обслуговування; е) скорочення відповідальності та ризиків публічного партнера в сфері надання послуг, що є об'єктом ДПП: у процесі реалізації проекту ДПП частина ризиків переходить приватному партнеру, також держава/територіальна громада залишається відповідальною за надання послуги в цілому; ж) сприяти діалогу та взаємодії між підприємствами та владою; з) використовувати досвід та професіоналізм приватного сектору, зберігаючи контроль держави над активами; і) брати участь у впровадженні раніше «в тіні» (політичні та економічні фактори); к) залучення нових ресурсів для реалізації політики регіонального розвитку (реалізація інвестиційних проектів на місцевому та регіональному рівнях) [1, с. 25].

Висновки. Варто зазначити, що державно-приватне партнерство – це засноване на договорі довгострокове співробітництво між державою (державними органами та органами місцевого самоврядування) і приватними компаніями, спрямоване на фінансування, проектування, впровадження та управління публічними об'єктами та публічними послугами (public facilities and public services), що, зазвичай забезпечуються державою (публічним сектором) відповідно до умов, визначених законом, територіальні громади, які зацікавлені у реалізації спільних проектів, мають змогу координувати діяльність суб'єктів співробітництва та акумулювати ресурси для спільного здійснення відповідних заходів [7, с. 1]. Третє тисячоліття в поєднанні з новими інвестиційними, технологічними та інноваційними можливостями для забезпечення високих та стійких темпів розвитку країни змусило Україну стати арбітром у галузі партнерських відносин

між державними установами та приватними компаніями. Адже виконання державних планів та проєктів повністю забезпечується бюджетом, і вони не завжди здатні повністю досягти цілей, що призводить до зниження національної конкурентоспроможності [8, с. 1]. Очевидно, що лише місцевих бюджетів недостатньо. Слід розробити відповідні плани та програми, у тому числі в рамках державно-приватного партнерства [9, с. 1].

У наш час багато українців страждають від поганих державних об'єктів та інфраструктури, і місцева влада не завжди може вирішити ці проблеми з наступних причин: відсутність достатніх коштів для отримання належного рівня сучасних технологій та досвіду управління. Проаналізовано як надати якісні послуги людям у цій ситуації. Понад 25 років європейські та американські органи влади використовують механізм державно-приватного партнерства, що дозволяє приватним партнерам брати участь в управлінні, модернізації існуючих об'єктів та створенні нових об'єктів. Одним із найважливіших аспектів державно-приватного партнерства є надання можливості приватному сектору брати участь у реконструкції інфраструктури та наданні державних послуг, залучаючи тим самим більше фінансів, досвіду та управлінських навичок, що є недоступними для державного сектору. Механізм співпраці державного та приватного секторів полягає в тому, що приватні компанії використовують державні активи для надання певних послуг громаді. Це довгострокове партнерство, і його суть полягає у розподілі функцій: державний сектор (процедури, правила) може надавати кращі послуги, тоді як приватний сектор може надавати інші послуги на найвищому рівні, за умови, що приватний партнер справді найкращий у цьому. Певною мірою в цьому полягає суть ДПП. Влада головним чином зосереджується на встановлених цілях, співпраці та моніторингу їх досягнення, а також якості та вартості послуг, що надаються. Приватні партнери використовують досвід бізнесу та сучасні технології для інвестування власних коштів та ефективного управління проєктом. Програма державно-приватного партнерства не передбачає перехід майнових прав до інвестора, тобто інвестор отримує права користування на протязі якогось тривалого часу, але після того як цей час закінчиться – земля залишається у власності громади, а майно, що було створене, також переходить до власності громади [10, с. 1].

Відповідно до пункту 1 статті 1 Закону про державно-приватне партнерство, кілька територіальних громад, об'єднаних для досягнення певних цілей, можуть діяти від імені державних партнерів за контрактами, укладеними згідно з ДПП. Це дозволяє ОТГ реалізовувати проєкти, спрямовані на розвиток територіальних громад, що не можуть бути реалізовані такими громадами без участі приватних партнерів. Ефективне спільне використання механізмів ДПП територіальними громадами може бути інструментом забезпечення їх розвитку та надання якісних послуг, коли конкретні територіальні громади не можуть забезпечити відповідність умовам, встановленим для проєктів ДПП. Упроваджуючи проєкти ДПП, регіональні громади та ОТГ на місцевому рівні можуть отримати механізм, що може сприяти регіональному розвитку та підвищувати його конкурентоспроможність. Кожна територіальна громада має самостійно визначати пріоритетні напрямки розвитку. У межах цього пріоритетного напрямку рекомендується реалізовувати проєкти на основі паритету купівельної спроможності з урахуванням потреб та інтересів населення, якими можуть бути: виробництво, транспортування та опалення та розподіл; будівництво доріг, технічне обслуговування та експлуатація; збір, очищення та розподіл води; охорона здоров'я; освітні послуги; туризм, відпочинок, розваги, культура та спорт; забезпечення функцій зрошувальних та дренажних систем; збір та обробка відходів; виробництво електроенергії та постачання; надання інформації та послуг у телекомунікаціях та інших сферах.

Список використаних джерел

1. Державно-приватне партнерство як механізм реалізації нової регіональної політики: можливості застосування та практичні аспекти підготовки і впровадження інвестиційних проєктів. Report програми U-LEAD. URL : http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf.
2. Про управління об'єктами державної власності : Закон України від 21.09.2006. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text>.
3. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.
4. Бриль М. Стратегія – основа становлення та розвитку. *Місцеве самоврядування*. 2018. № 5. Травень. URL : <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html>.

5. Армашова В. О. Основи стратегічного планування ОТГ. *Розвиток територіальних громад в умовах децентралізації: правові, економічні та соціальні аспекти: збірник тез всеукраїнської науково-практичної конференції 13-14 грудня 2018 року м. Миколаїв*. 19-22 с. URL : https://www.mnau.edu.ua/files/nauk_prof_konf/abstracts2018-12-13.pdf.
6. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України : Інформаційний ресурс Мінекономіки. URL : <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&tag=Derzhavno-privatnePartnerstvo>.
7. Державно-приватне партнерство в системі охорони здоров'я України: міф чи реальність. *Юридична газета online*. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/derzhavnoprivatne-partnerstvo/derzhavnoprivatne-partnerstvo-v-sistemi-ohoroni-zdorovya-ukrayini-mif-chi-realnist.html>.
8. Державно-приватне партнерство в медичній галузі України: реалії та перспективи. *Реанімаційний пакет реформ*. URL : <https://rpr.org.ua/news/derzhavno-privatne-partnerstvo-v-medychniy-haluzi-ukrayini-realii-ta-perspektyvy>.
9. Що таке державно-приватне партнерство? Гірсівська ОТГ. URL : <https://girsivskagromada.gov.ua/news/1574057241/>.

Надійшла до редакції 16.11.2021

References

1. Derzhavno-privatne partnerstvo yak mekhanizm realizatsiyi novoyi rehional'noyi polityky: mozhyvosti zastosuvannya ta praktychni aspekty pidgotovky i vprovadzhennya investytsiynykh proektiv. Report prohramy U-LEAD. URL : http://rdpa.regionet.org.ua/images/129/PPP_report_U-LEAD_30_10_2017.pdf. [in Ukr.].
2. Pro upravlinnya ob'ektamy derzhavnoyi vlasnosti [On the management of state property] : Zakon Ukrayiny vid 21.09.2006. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#Text>. [in Ukr.].
3. Pro derzhavno-privatne partnerstvo [On public-private partnership] : Zakon Ukrayiny vid 01.07.2010. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>. [in Ukr.].
4. Bryl' M. (2018). Stratehiya – osnova stanovlennya ta rozvytku [Strategy – the basis of formation and development]. *Mistseve samovryaduvannya*, № 5. Traven'. URL : <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2018/may/issue-5/article-36538.html>. [in Ukr.].
5. Armashova, V. O. (2018). Osnovy stratehichnoho planuvannya OTH [Fundamentals of strategic planning of UTC]. *Rozvytok terytorial'nykh hromad v umovakh detsentralizatsiyi: pravovi, ekonomichni ta sotsial'ni aspekty: zbirnyk tez vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi 13-14 hrudnya 2018 roku m. Mykolayiv*, pp.19-22. URL : https://www.mnau.edu.ua/files/nauk_prof_konf/abstracts2018-12-13.pdf. [in Ukr.].
6. Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta sil's'koho hospodarstva Ukrayiny [Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine] : Informatsiynny resurs Minekonomiky. URL : <https://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&tag=Derzhavno-privatnePartnerstvo>. [in Ukr.].
7. Derzhavno-privatne partnerstvo v systemi okhorony zdorov'ya Ukrayiny: mif chy real'nist' [Public-private partnership in the health care system of Ukraine: myth or reality]. *Yurydychna hazeta online*. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/derzhavnoprivatne-partnerstvo/derzhavnoprivatne-partnerstvo-v-sistemi-ohoroni-zdorovya-ukrayini-mif-chi-realnist.html>. [in Ukr.].
8. Derzhavno-privatne partnerstvo v medychniy haluzi Ukrayini: realiyi ta perspektyvy [Public-private partnership in the medical field of Ukraine: realities and prospects]. *Reanimatsiynny paket reform*. URL : <https://rpr.org.ua/news/derzhavno-privatne-partnerstvo-v-medychniy-haluzi-ukrayini-realii-ta-perspektyvy>. [in Ukr.].
9. Shcho take derzhavno-privatne partnerstvo? Hirsivs'ka OTH [What is a public-private partnership? Hirsiv UTS]. URL : <https://girsivskagromada.gov.ua/news/1574057241/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yurii Kozar, Maksym Garrifullin. Institute of public-private partnership in Ukraine: some aspects. The article outlines the current state of regulatory and organizational support, features of public-private partnership in Ukraine. The emphasis is placed on intensifying planning activities, which on the one hand is a natural stage in the development of regions and individual territories, on the other – the regions' efforts to find adequate tools to help meet the challenges of today's globalized world, when a variety of changes are accelerating, including political, economic, social, technological, environmental. The topic of public-private partnership in the implementation of economic and socio-cultural development of united territorial communities has been covered. Recommendations on ways to improve development and introduce a strategic approach to sustainable territorial planning have been offered.

It has been noted that the main law in the system of public-private partnership is the Law of Ukraine «On Public-Private Partnership». The definition is given and the features are outlined that depict the relationship of public-private partnership. The definition of public-private partnership as cooperation between the state of Ukraine, the Autonomous Republic of Crimea, territorial communities represented by the relevant state bodies, which in accordance with the Ukrainian law «On management of state property», managing state property, local authorities self-government, the National Academy of Sciences

of Ukraine, national branch academies of sciences (state partners) and legal entities, except state and municipal enterprises, institutions, organizations (private partners), carried out on the basis of an agreement in the manner prescribed by the Law «On Public-Private Partnership» and other legislative acts, and meets the characteristics of public-private partnership, defined by this Law. The emphasis is placed on the relevance of strategic planning and development of united territorial communities and focuses on the important role of public-private partnership in the implementation of economic and socio-cultural development of territorial communities.

Keywords: *public-private partnership, economic and socio-cultural development, united territorial communities, ways of improvement.*

УДК 342.9

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-179-185

Євген КУРІННИЙ[©]

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет)

СУТНІСТЬ, ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ АНТИВАКЦИНАТОРСТВА В УКРАЇНІ

Статтю присвячено актуальній проблемі – загальній характеристиці сутності, поняття та основних детермінантів антивакцинонаторства в Україні. Здійснено аналіз сутнісних характеристик цього загрозового соціального явища, ставлення до вакцинації у світі та в нашій державі. Викладено основні умови, що сприяють поширенню несприйняття щеплень серед населення. Наведені головні ознаки антивакцинонаторства на основі яких запропоноване його авторське визначення. Наголошено на необхідності подальшого наукового дослідження порушеної наукової проблеми.

Ключові слова: *адміністративно-правові норми, вакцинація, антивакцинонаторство, детермінанти, законодавство, національне здоров'я, національна безпека.*

Постановка проблеми. Забезпечення належного рівня здоров'я нації є однією з найголовніших соціальних потреб, які постають перед суспільством і державою будь-якої країни світу, що вважає себе невід'ємною складовою загальносвітової цивілізації.

У сучасному світі вакцинація відіграє одну з ключових ролей у запобіганні та поширенні небезпечних хвороб та відповідних епідемій у масштабах конкретних країн, континентів та світу, взагалі. За її допомогою вдається мінімізувати показники захворюваності колись невиліковних людських недугів або, взагалі, звести їх нанівець – тим самим щорічно не допускаючи сотні тисяч фатальних випадків серед населення планети.

Однак, як відомо, кожна корисна та позитивна справа, за певних несприятливих обставин може стикнутись з малоочікуваними труднощами та перешкодами. Так сталося й з вакцинацією, коли наприкінці 20-го століття у світі почав поширюватися антивакцинонаторський рух – відносно масове соціальне явище, що ґрунтується на різноманітних конспірологічних теоріях антинаукового та антисуспільного спрямування.

Навіть у сприятливих соціальних умовах (відсутності епідемій, пандемій) результати антивакцинонаторства є беззаперечно вражаючі – щорічно десятки та сотні втрачених або скалічених людських (переважно дитячих) життів у межах середньостатистичної держави. Як свідчить світова та вітчизняна практика, за часів епідемій та пандемій, ці цифри збільшуюся у тисячі разів, країни втрачають населення, родини – рідних та близьких. Виникає питання – чому? Відповідь проста та водночас жахлива – щоб й надалі давати заробити різноманітним мракобісам і віщунам або піднімати авторитет та соціальну вагу особам з формально високими медичними та

іншими науковими регаліями, але без жодних помітних та суспільнокорисних теоретичних і практичних досягнень у сфері, яку вони репрезентують.

Антивакцинонаторство небезпечне не лише простотою своєї безаргументованої антинауковості (як казав одних із керманічів 3-го рейху, чим жажливіша брехня, тим більше у неї вірять люди), воно також небезпечне суб'єктами свого поширення, починаючи з тих, хто розносить почуті з телевізора нісенітниці, сидючи на осліничках біля під'їзду, і завершуючи членами найвищого представницького органу держави, які, стоячи за парламентською трибуною, ретранслюють згадану дезінформацію на всю країну.

Платити високу ціну у вигляді десятків тисяч надлишкових смертей на рік в умовах пандемії COVID-19 в Україні за такий суспільно небезпечний різновид соціального невігластва як антивакцинонаторство, на наш погляд, є не тільки не припустимо, а й аморально. Необхідно, щоб за численні «здобутки» антивакційного руху відповідали не лише його жертви, а насамперед ті особи, які поширюють різноманітні безглузді відомості серед населення, а також ті суб'єкти, котрі є «першоджерелами» брехливої антивакційної інформації.

На роль ефективного правового інструментарію вивчення організаційно-правових питань ативакцинонаторства, на наш погляд, найбільш підходять норми адміністративного права (так зване медичне право, це скоріш медичне законодавство, значний масив якого складається з адміністративно-правових норм), бо саме за допомогою останніх формується основний понятійний апарат та зміст державно-владної політики у сфері, що розглядається.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Для обрання правильного напрямку подальшого вивчення та зміцнення наукового обґрунтування розв'язання порушеного питання слід широко використовувати вагомі наукові здобутки, що насамперед зосереджені у працях таких визнаних представників адміністративно-правової науки, як В. Авер'янова, Ю. Битяка, І. Голосніченка, Р. Калюжного, В. Колпакова, Т. Коломоєць, А. Комзюка, В. Настюка, О. Харитонові та ін.

Мета статті: враховуючи нагальність і маловивченість порушеної проблеми, розгляд загальних характеристик сутності, поняття та основних детермінантів ативакцинонаторства в Україні

Виклад основного матеріалу. Необхідного зазначити, що помітні та відносно непоодинокі прояви ативакцинонаторства на території теперішньої української держави пов'язані із серединою 1990-х років, і здебільшого стосуються достатньо довільного, що межує з демагогією, трактування конституційно закріплених окремих прав і свобод громадян України (свобода слова, висловлювання власної думки тощо).

На початку 2000-х років серед немалої частки пострадянського українського населення набула свого поширення та популяризації різноманітна навколоокультурна, конспірологічна інформація, що ставила під сумнів відчуття реальності та об'єктивності оточуючого світу, здобутки науки, зокрема її медичної складової.

Занадто необачне розуміння права на свободу слова та розповсюдження відповідної сумнівної інформації, зіграло страшний жарт із значною частиною громадян на пострадянському просторі, до майже хронічної недовіри до влади, додався ще один різновид – недовіра до медицини, взагалі, й вакцинації, зокрема. Ще до виникнення COVID-19, у серпні 2019 року зазначалося, що 79 % людей у світі погоджуються з твердженням, що вакцини безпечні. В Україні цей показник був значно нижчий – лише 29 %. Про це свідчать результати дослідження Wellcome Global Monitor. Опитування показало, що така недовіра характерна для пострадянських країн (зокрема, для Білорусі та Росії).

Результати дослідження також свідчили, що у світі вакцини вважають ефективними 84 % людей, тоді як в Україні – 50 %. В опитуванні взяли участь понад 140 тисяч людей з більш як 140 країн світу.

В Україні рівень охоплення щепленнями дітей до року залишається низьким: 71% вакцинації від поліомієліту, 69,3 % – від дифтерії та правця, 67 % – від гепатиту В (дані за 2018 рік).

Недовіра українців до вакцинації – результат десятиліть дезінформації з боку представників ативакцинонаторських рухів. Фейкові новини та ативакцинальна пропаганда разом із дефіцитом вакцин у минулі роки підірвали довіру до програм імунізації. Внаслідок цього з'явилась велика група людей, які з різних причин не

отримали необхідні щеплення, що створює високі ризики виникнення спалахів небезпечних інфекційних хвороб та є загрозою національній безпеці країни [1].

Вітчизняна криза недовіри до вакцинації була ускладнена ще у 2008 році, коли після щеплення проти кору у Краматорську помер старшокласник Антон Т., якого вакцинували закупленою МОЗ індійською вакциною. Тоді ще сто людей потрапили до лікарні, а президент В. Ющенко після цього випадку скасував обов'язкову вакцинацію. За словами керівника програм з комунікації та розвитку ЮНІСЕФ-Україна А. Суходольської, у наведеному випадку щеплення хибно пов'язали зі смертю дитини, і хоча було доведено, що вакцина не була причиною трагедії, з того часу батьки ще більше стали не довіряти вакцинації, а лікарі почали відмовляти їх робити щеплення.

На думку експертки ЮНІСЕФ К. Булавінової, в Україні незначний антивакцинальний рух. Проте основна проблема, за її словами, полягає в тому, що ця тема постійно політизується і часом навіть деякі науковці виступають проти вакцинації. Зокрема, через професорів і академіків, які, наприклад, протистоять МОЗ, доносяться міфи про щеплення [2].

Незважаючи на негативне ставлення до вакцинації значної частини українських громадян, вона залишається одним із найефективніших методів профілактики інфекційних та неінфекційних хвороб (особливо це стосується дітей дошкільного і шкільного віку).

Існує перелік профілактичних щеплень, які є обов'язковими і включені до календаря щеплень, про що ми можемо дізнатися зі статті 12 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» (далі – Закон). До обов'язкових відносять профілактичні щеплення проти туберкульозу, поліомієліту, дифтерії, кашлюку, правця, кору.

З моменту прийняття Закону перелік обов'язкових щеплень розширився. Станом на кінець 2020 року Календар профілактичних щеплень, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16 вересня 2011 року № 595 (далі – календар щеплень), передбачав обов'язкову вакцинацію від 10-и хвороб. У 2022 році планується запровадити вакцинацію проти пневмококової інфекції.

Вакцинація, передбачена календарем щеплень, проводиться безоплатно відповідно до частини другої статті 8 Закону.

У ст. 15 Закону чітко визначено, що дітям, які не отримали профілактичних щеплень згідно з календарем щеплень, відвідування дитячих закладів не дозволяється.

Існує такий виняток: у разі якщо профілактичні щеплення дітям проведено з порушенням установлених строків у зв'язку з медичними протипоказаннями, при благополучній епідемічній ситуації за рішенням консилиуму відповідних лікарів вони можуть бути прийняті до відповідного дитячого закладу та відвідувати його.

Окрім того, наказом Міністерства охорони здоров'я України від 16 вересня 2011 року № 595 затверджено Перелік медичних протипоказань та застережень до проведення профілактичних щеплень.

Тому діти, які не отримали профілактичних щеплень не через медичні протипоказання, не мають права відвідувати дитячі колективи.

Така відмова не порушує право на освіту. Законом України «Про освіту» передбачено, що ніхто не може бути обмежений у праві на здобуття освіти. Право на освіту гарантується незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин та ознак.

Однак законодавець надає змогу обирати і форму освіти, у тому числі дистанційну або сімейну (домашню), як зазначено у статті 9 Закону України «Про освіту». Відповідальність за здобуття освіти дітьми на рівні не нижче стандартів освіти несуть батьки. Також, якщо розглянути ситуацію з іншого боку, то всі інші здобувачі освіти мають право на безпечні та нешкідливі умови навчання.

Зробивши щеплення своїй дитині, батьки захищають не лише її, але й осіб, що не можуть бути вакцинованими через медичні протипоказання.

Існуюча судова практика з цього питання доволі однозначна, підтвердженням чого є рішення Верховного Суду від 17 квітня 2019 року у справі № 682/1692/17 про законність недопуску до дитячих закладів без обов'язкових щеплень. Так, Верховний Суд у своєму рішенні зазначив, що вимога про обов'язкову вакцинацію населення проти особливо небезпечних хвороб з огляду на потребу охорони громадського здоров'я, а

також здоров'я заінтересованих осіб, є виправданою. Тобто в цьому питанні превалює принцип важливості суспільних інтересів над особистими.

Водночас Верховний Суд у постанові від 20 березня 2018 року у справі № 337/3087/17 висловив аналогічну правову позицію і зазначив, зокрема, що завданням держави є забезпечення дотримання оптимального балансу між реалізацією права дитини на дошкільну освіту та інтересами інших дітей.

Висновок Верховного Суду повністю узгоджується з позицією Європейського суду з прав людини. Право особи на відмову від лікування (вакцинації тощо) закінчується там, де починаються інтереси держави у захисті життя та здоров'я всього населення [3].

Проблема антивакцинозорства в Україні особливо виросла за останні 7-9 місяців, коли наші громадяни набули реальну можливість в умовах пандемії зробити щеплення від тяжкого захворювання – COVID-19.

Про небезпечність цього захворювання свідчать численні факти. Зокрема, це стосується кількості так званих надлишкових смертей, які показують більш-менш об'єктивний стан речей, ніж офіційна державна статистика. Так, в Україні станом на кінець червня 2021 року офіційна статистика повідомляла про 52532 померлих від коронавірусу, а кількість надлишкових смертей становила 102 тисячі, тому приблизно виходить, що на кожну враховану смерть від COVID-19 є ще одна – неврахована.

Наведені цифри корелюються з результатами інших досліджень цього питання. Так, за оцінкою групи моделювання НАН України, кількість померлих від COVID-19 становить 90–110 тис. людей, а за моделюванням видання The Economist, ця кількість для нашої країни сягає приблизно 98 тис. людей.

Співвідношення між реальними та офіційно зареєстрованими випадками смерті від COVID-19 насамперед свідчить про систему тестування та про роботу медичної системи загалом. Є приклади значно гіршого співвідношення: наприклад, реальна смертність у Росії від COVID-19 (де померло вже 570 тис. людей) в'ятеро перевищує офіційну. Є країни, де співвідношення краще: у США або Бразилії цей показник дорівнює одиниці, тобто виявляють практично всіх померлих від коронавірусу.

Черговим важким тестом для нашої медичної системи буде наступна хвиля, коли значно заразніший варіант «Дельта» витіснить поточний штаму вірусу і кількість нових хворих почне зростати із ще більшою швидкістю, ніж було до цього [4].

Незважаючи на те що крива четвертої хвилі пандемії почала стрімко зростати у вересні-жовтні поточного року, питома вага громадян України, які не бажають вакцинуватися, залишається тривожно загрозливою і коливається у межах 40-45 %.

Так, проведене Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) в Україні національне репрезентативне опитування, показало, що 42 % українців, які ще не вакцинувались, готові щепитись за певних умов. Страх перед хворобою, досвід близьких, поради лікарів та міфи про щеплення – усе це може впливати на рішення людини вакцинуватися від COVID-19.

Найбільше мотивує охочих щепитись те, що вакцинація може запобігти коронавірусній хворобі чи ускладненням від неї і що вони не заразять інших людей.

Це також було найбільшим мотивом і для тих, хто вже вакцинувався. Так 65 % вакцинувались, щоби не хворіти і не мати ускладнень від COVID-19. Лише 14 % зазначили, що вони зробили це через рекомендацію роботодавця чи закладу освіти. Нагадаємо, станом на 3 листопада, в Україні 10 682 752 людей вже отримали хоча б першу дозу, а 7 596 587 – дві.

Серед основних причин небажання вакцинуватися – недооцінка ризиків COVID-19, міфи про щеплення та небажання повторно вакцинуватися, якщо в цьому буде необхідність.

Серед тих, хто ще не вакцинувався і не бажає цього робити, більшість не довіряють вакцинам, вважаючи, що вакцинація несе більше ризиків, аніж сам COVID-19 та не хочуть пережити реакцію на вакцини. А майже чверть вважають, що мають медичні протипоказання до вакцинації від COVID-19, хоча насправді абсолютні протипоказання можуть мати менше одного відсотка людей. Ті, хто не хочуть вакцинуватися, не вважають пандемію серйозною загрозою чи COVID-19 такою хворобою, від якої потрібно щепитися взагалі.

Важливою у процесі вакцинації є роль сімейного лікаря. З цього приводу 87 % щеплених українців сказали, що прислухались до поради лікаря щодо вакцинації. З тих,

хто ще не вакцинувались, 77 % дослухались би до поради лікаря вакцинуватись.

Понад половина з тих, хто не хоче вакцинуватись, не довірилися б пораді лікаря з цього приводу, 48 % не обговорювали питання щеплення з медиком, а 6 % – лікар не рекомендував щепитись [5].

Антивакцинатори хибно вважають себе розумними та практичними, бо не вчаться на чужих помилках і не беруть до уваги досвід іноземних країн, жителів яких, враховуючи їхній рівень життя, навряд чи можна вважати наївними та легковажними людьми. Зокрема, на 8 листопада 2021 р. лідерами з вакцинації (2 щеплення) від коронавірусу є ОАЕ – 87 %, Португалія – 87 %, Китай – 80 %, Іспанія та Чілі – по 79 %, Південна Корея – 77 %, Японія – 74 %, Італія – 72 %, Франція – 70 %. Також позначку 60 % здолали: Велика Британія – 67 %, Німеччина – 66 %, Ізраїль – 61 %, наближуються до неї США з 57 %. Натомість в Україні повністю вакциновано 19 %, Білорусі 21 %, Болгарії – 22 %, у Росії та Румунії по 34 %, Польщі – 53 % [6].

Навіть за результатами поверхового аналізу видно, що переважна більшість економічно розвинутих країн не має значних проблем з вакцинацією. Найгірше справи з відповідним щепленням спостерігаються у трьох пострадянських країнах – Україні, Білорусі та Росії. Також не набагато краще справи йдуть постсоціалістичних Болгарії та Румунії. Також ще одним із об'єднувальних факторів є те, що переважна більшість населення цих 5-и країн належить до православних конфесій християнства.

Антивакцинаторство в Україні не мало б такого поширення без наявності відповідних сприятливих умов (детермінантів), серед яких основними є: тривалий перехідний міжформаційний період, що не виправдано затягнувся (радянські світоглядні пріоритети та цінності майже втрачені, система нових більш адаптованих до потреб сьогодення життєвих принципів в українському суспільстві поки що не сформована); продовження перебування українського суспільства і держави у перманентному стані системних криз, зокрема й криз у системах охорони здоров'я, науки, освіти; значний рівень недовіри та безвідповідальності серед громадян країни; часте домінування у нормах права не суспільного, а завуальованого під нього приватного інтересу; неефективність державного апарату, поширення корупції та казнокрадства серед значної частини його представників; низький рівень як загальної, так і правової культури і свідомості населення; загрози масштаби поширення правового нігілізму серед українського населення; зосередження популярних і рейтингових каналів ТБ, інтернет сайтів в олігархічній власності; низький розвиток структур місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства; неререформованість, різнопорядкованість православних конфесій, що сприяє виникненню конфліктів між ними; продовження пандемії COVID-19 як у світі, так й в Україні; відсутність системної, послідовної та наступальної державної політики щодо проведення вакцинації населення; негативний вплив російської пропаганди на значну частину населення нашої держави (зокрема щодо формування антивакцинаторських поглядів).

Антивакцинаторство як будь-яке соціально-значуще явище має власні ознаки, зокрема такі: суспільна небезпека; масовість; стійке несприйняття вакцинації; публічність; антинауковість; неперевіреність або явна неправдивість інформації; тяжкі безповоротні наслідки для життя і здоров'я громадян; загроза національному здоров'ю та національній безпеці.

Використовуючи наведені ознаки, під антивакцинаторством пропонується розуміти суспільно-небезпечне явище, послідовники якого, використовуючи неперевірену або явно неправдиву інформацію антинаукового змісту, публічно (за допомогою засобів масової інформації або без них) формують серед значної частини громадян стійке несприйняття вакцинації (щеплень, імунізації), що може призвести до тяжких незворотних наслідків для здоров'я і життя громадян та становить реальну загрозу національному здоров'ю та національній безпеці держави.

Щоб ще раз переконатися у небезпеці антивакцинаторства, можна ознайомитись з офіційними відомостями про досягнення вакцинації у світі, що надані Центром громадського здоров'я МОЗ України. Так, щороку завдяки щепленням у світі вдається зберегти 2,5 млн дитячих життів. Ось кілька фактів про досягнення вакцинації: завдяки вакцинації людство перемогло натуральну віспу; захворюваність на поліомієліт знизилася на 99%, ще трохи й людство назавжди знищить цю страшну хворобу; знизився рівень захворюваності на правець, дифтерію, кашлюк, краснуху, захворюваність менінгітами, на рак печінки; глобальна смертність від кору знизилася на 75%; також

більш ніж у 13 разів знизилася щорічна смертність від правця новонароджених [7].

Висновки. На підставі викладеного слід констатувати, що розгляд загальних характеристик сутності, поняття та основних детермінантів антивакцинології в Україні може сприяти його нормативно-правовому закріпленню в Законі України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року або в окремому законодавчому акті, присвяченому цій проблемі; формуванню більш результативної та дієвої державної політики у сфері вакцинації населення; посиленню ефективності адміністративно-правової протидії антивакцинології в Україні.

Список використаних джерел

1. Недовіра до вакцин – «тренд» постсовєцьких країн: результати дослідження, 13 серпня 2019 р. URL : <https://moz.gov.ua/article/news/nedovira-do-vaksin---trend-postradjanskih-krain-rezultati-doslidzhennja>.
2. Діана Куришко. Вакцинація: чому українці бояться щеплень. BBC News Україна, 6 травня 2019. URL : [URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-48040635](https://www.bbc.com/ukrainian/features-48040635).
3. URL : <https://minjust.gov.ua/m/vaktsinatsiya-za-chi-proti-scho-pro-tse-kaje-zakon>.
4. Анатолій Бондаренко. Скільки людей насправді померло в Україні від COVID-19 (графіки), 8 серпня 2021. URL : <https://texty.org.ua/projects/104159/skilky-lyudej-naspravdi-pomerlo-v-ukrayini-vid-COVID-19-hrafiky/>.
5. 42 % українців, які ще не вакцинувалися від COVID-19, готові це зробити – дослідження ЮНІСЕФ, 3 листопада 2021. URL : <https://moz.gov.ua/article/news/42-ukrainsiv-jaki-sche-ne-vakcinuvalis-vid-COVID-19-gotovi-ce-zrobiti---doslidzhennja-junisef>.
6. URL : <https://index.minfin.com.ua/reference/coronavirus/vaccination/>.
7. URL : <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/imunizaciya/zagalna-informaciya>.

Надійшла до редакції 11.11.2021

References

1. Nedovira do vaktsyn – «trend» post-sovets'kykh krayin: rezul'taty doslidzhennya, 13 serpnja 2019 r [Distrust of vaccines – the «trend» of post-Soviet countries: the results of the study, August 13, 2019]. URL : <https://moz.gov.ua/article/news/nedovira-do-vaksin---trend-postradjanskih-krain-rezultati-doslidzhennja>. [in Ukr].
2. Diana Kuryshko. Vaktsynatsiya: chomu ukrayintsi boyat'sya shcheplen' [Distrust of vaccines – the «trend» of post-Soviet countries: the results of the study, August 13, 2019]. BBC News Ukraina, 6 travnya 2019. URL : [URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-48040635](https://www.bbc.com/ukrainian/features-48040635). [in Ukr].
3. URL : <https://minjust.gov.ua/m/vaktsinatsiya-za-chi-proti-scho-pro-tse-kaje-zakon>. [in Ukr].
4. Anatoliy Bondarenko. Skil'ky lyudey naspravdi pomerlo v Ukraini vid COVID-19 (hrafiky), 8 serpnja 2021 [How many people actually died in Ukraine from COVID-19 (graphics), August 8, 2021]. URL : <https://texty.org.ua/projects/104159/skilky-lyudej-naspravdi-pomerlo-v-ukrayini-vid-COVID-19-hrafiky/>. [in Ukr].
5. 42% ukrayintsv, yaki shche ne vaktsynuvalysya vid COVID-19, hotovi tse zrobyty – doslidzhennya YuNISEF, 3 lystopada 2021 [42% of Ukrainians who have not yet been vaccinated against COVID-19 are ready to do so – UNICEF study, November 3, 2021]. URL : <https://moz.gov.ua/article/news/42-ukrainsiv-jaki-sche-ne-vakcinuvalis-vid-COVID-19-gotovi-ce-zrobiti---doslidzhennja-junisef>. [in Ukr].
6. URL : <https://index.minfin.com.ua/reference/coronavirus/vaccination/>. [in Ukr].
7. URL : <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/imunizaciya/zagalna-informaciya>. [in Ukr].

ABSTRACT

Yevhen Kurinny. Essence, concepts and main determinants of anti-vaccination in Ukraine.

The article deals with a topical issue – the general characteristics of the essence, concepts and main determinants of anti-vaccination in Ukraine.

In particular, it has been emphasized that ensuring the proper level of health of the nation is one of the most important social needs facing society and the state of any country in the world, which considers itself an integral part of global civilization.

In today's world, vaccination plays a key role in the prevention and spread of dangerous diseases and epidemics across countries, continents and the world at large. With its help it is possible to minimize the incidence of once incurable human diseases or eliminate them altogether – thus preventing hundreds of thousands of fatalities among the world's population each year.

It has been noted that at the end of the 20th century the anti-vaccination movement began to spread in the world – a relatively mass social phenomenon based on various conspiracy theories of anti-scientific and anti-social orientation.

It is noteworthy that before the emergence of COVID-19, in August 2019, 79 % of people in the world agreed with the statement that vaccines are safe. In Ukraine, this figure was much lower – only 29 %. In the world, 84 % of people considered vaccines effective, while in Ukraine – only 50 %.

The author has emphasized that among the main determinants of the spread of anti-vaccination in our country are: the continued existence of Ukrainian society and the state in a permanent state of systemic crises, including crises in health care, science, education; significant level of distrust and irresponsibility among the country's citizens; frequent domination in the norms of law not of public, but of private interest veiled under it; inefficiency of the state apparatus, the spread of corruption and embezzlement among many of its representatives; low level of both general and legal culture and consciousness of the population; lack of systematic, consistent and aggressive state policy on vaccination of the population; the negative impact of Russian propaganda on a large part of the population of our state (in particular on the formation of anti-vaccination views).

It has been proposed to understand anti-vaccination as a socially dangerous phenomenon, the followers of which, using unverified or obviously false information of anti-scientific content, publicly (with or without the media) form a strong rejection of vaccination (vaccinations, immunizations) among many citizens, which can lead to irreversible consequences for the health and lives of citizens and poses a real threat to national health and national security.

The author has stated that consideration of the general characteristics of the essence, concept and main determinants of anti-vaccination in Ukraine can contribute to: its legal enshrinement in the Law of Ukraine «On Protection of Infectious Diseases» of April 6, 2000 or in a separate legislative act on this issue; formation of a more effective and efficient state policy in the field of vaccination of the population; strengthening the effectiveness of administrative and legal counteraction to anti-vaccination in Ukraine.

Keywords: *administrative and legal rules, vaccination, anti-vaccination, determinants, legislation, national health, national security.*

УДК 342. 95:351.74(4)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-185-190

**Роман
МИРОНЮК[©]**
доктор юридичних
наук, професор

**Аліна
ЛУКОМСЬКА[©]**
курсант

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ЗАКОНОДАВСТВО ПРО АДМІНІСТРАТИВНЕ ОСКАРЖЕННЯ ОКРЕМИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН: СФЕРА ДІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Досліджено особливості та сфера дії законодавства про адміністративне оскарження країн СНД, Грузії і Балтії для можливості подальшого використання цього правового досвіду в Україні. Зроблено висновок, що законодавство вищезгаданих держав розпочинає свій розвиток у напрямку уніфікації адміністративної процедури, в тому числі процедури розгляду адміністративної скарги. Крім того, різні закони по-різному тлумачать питання врегулювання предмета оскарження. Інколи це стосується лише права осіб, інколи ще й законні свободи та інтереси. Водночас законодавчі акти, які були ухвалені на пострадянському просторі, визначають, що права на адміністративне оскарження виникають тільки у особи, законні інтереси та права якої було порушено. Не визначається й інститут скарги у публічному інтересі.

Ключові слова: *адміністративне оскарження, суб'єкти владних повноважень, орган публічної влади, зарубіжний досвід, напрямки удосконалення законодавства.*

Постановка проблеми. Одним із найактуальніших питань сьогодення є проблема

© Р. Миронюк, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>

mironyk1977@ukr.net

© А. Лукомська, 2021

alinalukomskaa00@gmail.com

реформування українського законодавства, що стосується адміністративної процедури та адміністративного оскарження. Адже чинний Закон України «Про звернення громадян» уже застарів. Даний Закон вже давно не відповідає потребам суспільства, а розпорошені в різноманітних актах норми, що торкаються питання адміністративного оскарження рішень суб'єктів владних повноважень аж ніяк не сприяють правовому визначенню у вищезазначеній сфері [9].

Реформування чинного законодавства, що стосується проблеми адміністративного оскарження, має передусім спиратися на стандарти країн Європи, а також враховувати правовий досвід країн, що вже пройшли та тільки перебувають на етапі переходу від авторитарного політичного режиму до демократії з певними концептуальними змінами щодо правового регулювання правовідносин між людиною та державою [1, с. 225-226]. Тому вважаємо, що у цьому сенсі досить цікавим для української держави є правовий досвід пострадянських країн, тобто держав СНД, Грузії і Балтії.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням оскарження неправомірних рішень та дій органів публічної влади були присвячені наукові праці Л. Кисіль, О. Грибка, І. Картузова, Д. Лученко, О. Костюкевича, В. Тимощука В. Полуховича; специфіку адміністративного оскарження в окремих сферах державного управління поркщували у своїх наукових дослідженнях В. Колпаков, Н. Александрова, С. Убогий та інші науковці. Проте, процедурним питанням адміністративного оскарження дій (бездіяльності) та рішень, здійснюваних (прийнятих) у процесі надання адміністративних послуг, у зарубіжних країнах належної уваги з боку науковців не приділялось.

Мета дослідження полягає в окресленні проблем законодавчого забезпечення адміністративного оскарження в окремих зарубіжних країнах, зокрема країнах СНД, Грузії і Балтії.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши законодавства зазначених країн щодо проблеми адміністративної процедури вищезгаданих країн, зробили висновок, що цей аналіз надає неоціненну можливість визначити шляхи реформування, надати оцінювання помилковості чи правильності тих чи інших законодавчих рішень, окреслити той правовий досвід, який може бути інкорпорований до правової системи української держави. Тому в даному дослідженні звернемо увагу, насамперед, на особливості законодавства щодо адміністративного оскарження вищевказаних країн, суб'єктів, моделей, підстав, строків оскарження, не торкаючись проблем самої процедури безпосереднього розгляду адміністративних скарг [2, с.99-100].

Таким чином, Азербайджан має Закон «Про адміністративне провадження», який регулює питання адміністративного оскарження. Дія відповідного Закону поширюється на діяльність адміністративних органів, яка невід'ємно пов'язана з питанням ухвалення виконання чи скасування адміністративних актів. Даний Закон не торкається кримінально-процесуальної діяльності, а також діяльності, що стосується справ щодо адміністративних порушень. Окрім цього, нами було враховано те, що п. 3.3 ст. 3 Закону Азербайджанської Республіки «Про адміністративне провадження» передбачає, що спеціальними законами Республіки можуть бути встановлені положення, які дещо доповнюють відповідні положення, або спеціальні правила, що безпосередньо торкаються питання адміністративного провадження [4]. Тому необхідно зазначити, що не викликає жодних заперечень сама необхідність застосування спеціальних процедур у відповідних різновидах адміністративних правових відносин. Проте, таке невизначене формулювання вищезгаданої норми створює певний ризик, який проявляється у тому, що будь-яка процедура адміністративного оскарження може зазнати будь-яких змін, а це може негативно відобразитись на досягненні безпосередньої мети оскарження, а саме захисті прав та законних інтересів юридичних та фізичних осіб.

Водночас саме органи виконавчої влади Азербайджанської Республіки, їхні структурні (місцеві) та інші організації, муніципалітети, а також будь-які юридичні та фізичні особи, які є уповноваженими на підставі закону ухвалювати різноманітні адміністративні акти, є адміністративними органами (ст. 2 Закону). Таким чином, Закон Азербайджанської Республіки «Про адміністративне провадження» приділяє досить велику увагу феномену делегування публічно-владних повноважень юридичними чи фізичними особами, а також підпорядковує дії відповідних осіб певним вимогам, процедурам та принципам адміністративного оскарження, що закладені у цьому Законі.

Також адміністративний акт визначається як розпорядження, рішення або владний захід іншого характеру, що є ухваленим відповідним адміністративним органом з метою вирішення або врегулювання конкретного питання в публічній сфері, а також такий, що породжує певні юридичні наслідки для юридичної чи фізичної особи, якій вона адресована (ст. 2 Закону) [4]. Отже, можемо зробити висновок, що поняття «адміністративний акт» охоплює як види владних рішень, так і адміністративних органів, у тому випадку, якщо вони породжують для особи відповідні юридичні наслідки.

Також ст. 71 Закону Азербайджанської Республіки «Про адміністративне провадження» наголошує на тому, що у тому разі, коли мета звернення особи не пов'язана з ухваленням адміністративного акту, можна подати скаргу на дію чи бездіяльність адміністративного органу. Скарга на проміжний адміністративний акт може подаватися щодо питань повноважень, відводу, відмовою у наданні зацікавленій особі матеріалів адміністративного провадження чи відомостей із відповідної справи, а також в інших випадках передбачених законодавством. Відповідно до п. 71.1. ст. 71 Закону Азербайджанської Республіки «Про адміністративне провадження» відповідне подання особою скарги відбувається у зв'язку із захистом її прав та законних інтересів [4]. Тобто, можна зробити логічний висновок, що подання скарги у публічному інтересі неможливо. Адже Закон не передбачає врегулювання проблеми можливості оскарження адміністративних актів, щодо яких існує припущення з приводу можливості порушення ними прав та законних інтересів скажника.

Закон «Про основи адміністративних процедур» діє в Білорусії та регламентує оскарження в адміністративно-правовій сфері. Даний закон виокремлює численні випадки свого застосування. Також він не поширений на правовідносини у сфері виконання покарань та здійснення правосуддя, правовідносини у сфері виборів та референдумів, нормотворчої діяльності, банківські, господарські, митні, бюджетні відносини, проведення та організацію перевірок, вчинення нотаріальних дій, відносини у сфері призначення пенсійних виплат, іншої соціальної допомоги, у сфері праці, освіти, військової чи державної служби, служби у контролюючих та правоохоронних органах, відносини у сфері присудження вчених ступенів та звань. Окрім цього, даний Закон не поширює свою дію на іноземців, що постійно проживають за межами Республіки Білорусь (ст. 3 Закону). Деякі із вищезгаданих виключень є очевидними та справді виправданими, наприклад, як судовий процес, а деякі навпаки – виглядають досить надмірними. Проте, у будь-якому випадку занадто широкий перелік адміністративних правовідносин, які містять у своєму змісті безпосереднє застосування спеціальних процедур оскарження, не узгоджується повною мірою з принципом правової визначеності, що вимагає цілковитої уніфікованості та простоти. Закон окрему увагу приділяє й на тому, що до безпосереднього розгляду адміністративних справ не застосовується законодавство про звернення громадян та юридичних осіб (ч. 2 ст. 2 Закону) [6].

Відповідно до §71 Закону Республіки Естонія «Про адміністративну процедуру» особа, яка вважає, що її законні права та інтереси було порушено чи обмежено її свободи адміністративним актом чи протягом адміністративного провадження має право подати відповідне заперечення. Заперечення не може бути подано проти заходу чи дії адміністративного органу, відповідно яких нагляд здійснюється Урядом Республіки [7]. Таким чином, можемо зауважити, що під оскарження підпадають як адміністративні акти, так і дії або бездіяльність адміністративних органів під час провадження адміністративної справи, а щодо предмету захисту, то ним виступатимуть законні права та інтереси особи.

Грузія має Загальний адміністративний кодекс, де визначається діяльність держави, урядових органів та інституцій, органів місцевого самоврядування, а також осіб, що виступають як адміністративні органи. У ст. 2 цього Закону міститься поняття «адміністративне агентство», що тлумачиться як будь-яке державне агентство або агентство місцевого самоврядування чи інститут, юридична особа публічного права (окрім релігійних та політичних асоціацій) та будь-яка інша особа, що має повноваження на здійснення публічної влади відповідно до закону [2]. Тобто, іншими словами, у порядку цього Кодексу здійснюється оскарження й таких суб'єктів, як професійні самоврядні організації, що мають право допуску до відповідної професії (національне адвокатське об'єднання).

Водночас положення Загального адміністративного кодексу Грузії жодним чином

не мають відношення до діяльності парламенту Грузії, а також вищих представницьких органів автономних республік Аджарії та Абхазії, Народного захисника Грузії, дорадчого органу при Президенті Грузії, але крім випадків, коли вони діють як адміністративні органи [3]. Окрім цього, даний Кодекс не поширює свою дію на діяльність органів виконавчої влади, що безпосередньо пов'язана з кримінальним переслідуванням, оперативно-розшуковою діяльністю та слідством, військовою справою, виконанням рішень суду, звільненням чи призначенням особи Президентом Грузії на роботу в органи, що є визначеними Конституцією, а також безпосереднє здійснення Президентом низки суттєвих конституційних повноважень (ст. 3 Кодексу).

Відповідно до ст. 177 Загального адміністративного кодексу Грузії зацікавлена особа має право на подання відповідної скарги на адміністративне рішення, що є виданим адміністративним органом. Дане право охоплюється можливістю подання скарги у зв'язку з пропуском строку, який встановлений для ухвалення рішення. Окрім цього, можуть бути оскарженими і дії адміністративного агентства, що не мають жодного відношення до ухвалення рішення. Жодне процедурне рішення окремо від рішення по суті оскарженню не підлягає, якщо інше не є прямо передбаченим законом або ж коли таке рішення порушує права та законні інтереси особи незалежно від ухваленого рішення по суті [3].

Республіка Вірменія загальну процедуру адміністративного оскарження регулює Законом «Про основи адміністрування і адміністративне провадження». Даний Закон свою дію поширює на будь-яку діяльність адміністративних органів, що мають відношення до сфери публічного права. Закон не розповсюджується лише на правовідносини, які регулюються процесуальним правом (судовий процес) та справи про притягнення до адміністративної відповідальності [5]. До того ж, адміністративні органи розуміються як органи територіального управління виконавчої влади Республіки Вірменія та республіканські органи, а також як органи місцевого самоврядування. Таким чином, можемо зробити висновок, що сама процедура оскарження охоплює всі ланки публічного управління, як виконавчу вертикаль, так і органи місцевого самоврядування.

Також Вірменське законодавство користується поняттями «опротестування» та «протест», що слугують еквівалентними поняттям «оскарження» та «адміністративна скарга», що часто застосовуються у нашій роботі. Згідно зі ст. 69 Закону Республіки Вірменія «Про основи адміністрування і адміністративне провадження» особи мають право опротестувати адміністративний акт, дії чи бездіяльність адміністративного органу з метою захисту свої прав та охоронюваних законом інтересів. Тобто, можемо зауважити, що право протесту мають як юридичні так і фізичні особи. До того ж, протест можна заявити тільки у випадку, якщо було порушення права скажника, іншими словами, подання відповідного протесту у публічному інтересі неможливо. Також цей Закон не містить заборони щодо подання протестів колективом, за умови, коли у відповідній категорії порушено право усіх заявників. Спрямованість протесту може вилитися як проти дій чи бездіяльності адміністративних органів, та і проти окремих адміністративних актів [5].

Таджикистан проблему адміністративного оскарження врегулює за допомогою Кодексу про адміністративні процедури. Даний Кодекс поширює свою дію на діяльність адміністративних органів (органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, а також інших суб'єктів, що наділені публічно-владними повноваженнями) та не розповсюджується на діяльність парламенту, Президенту та Уряду, прокуратури, суду Республіки Таджикистан. Діяльність цього Кодексу поширюється на уряд республіки лише в частині безпосереднього розгляду скарг щодо рішень адміністративних органів, а також на діяльність судів під час здійснення адміністративного провадження в суді (ч. 1-2 ст. 3 Кодексу). Окрім цього, дія цього Кодексу не розповсюджується на діяльність адміністративних органів, які здійснюють кримінальне переслідування осіб, виконання рішення чи вироку суду, оперативно-розшукову діяльність ухвалення рішень, що стосуються військових питань та здійснення зовнішньої політики (ч. 3 ст. 3 Кодексу) [8].

Також ст. 89 Кодексу Республіки Таджикистан про адміністративні процедури зазначає, що зацікавлена сторона має право на оскарження ухваленого органом адміністративного акту [8]. Так само як і в Загальному адміністративному кодексі Грузії, порушення строку ухвалення адміністративним органом адміністративного акту вважається відмовою від його безпосереднього ухвалення та оскаржується у порядку, який встановлений цим Кодексом. Проблема оскарження дій чи бездіяльності

адміністративних органів та можливість оскарження процедурних рішень окремо від адміністративного акту не врегульовується.

Висновки. Отже, розвиток законодавчого врегулювання адміністративного оскарження у країнах СНД, Грузії та Балтії надає нам певні підстави наголосити на відповідних моментах:

1) законодавство вищезгаданих держав розвиваються у напрямку уніфікації адміністративної процедури, у тому числі процедури розгляду адміністративної скарги. Це передбачається ухваленням комплексного закону, тобто Кодексу, про адміністративні процедури. Окремі держави, серед яких і Україна, Республіка Узбекистан, мають досі не кодифіковані адміністративні процедури.

Окрім цього, досить важливого значення набуває необхідність визнання сфер, що загальний порядок розгляду адміністративних справ не застосовують (судовий процес, слідство, кримінальне провадження тощо). Головним демократичним принципом тут є максимальне зменшення відповідних ситуацій. Окремо виділимо, що досліджуване нами законодавство ґрунтується, насамперед, на розмежуванні оскарження, що стосується сфери позитивної управлінської владно-розпорядчої діяльності, а також оскарження в адміністративно-юрисдикційній сфері, що врегульовується окремим законодавчим актом та відбувається за допомогою спеціальної процедури;

2) різні закони по-різному тлумачать питання врегулювання предмету оскарження. Інколи це стосується лише права осіб, інколи ще й законних свобод та інтересів. Проте, водночас у законодавчих актах, що були ухвалені на пострадянському просторі, зазначається, що права на адміністративне оскарження виникають тільки у особи, законні інтереси та права якої було порушено. Не визначається й інститут скарги у публічному інтересі;

3) право на скаргу надається як фізичним, так і юридичним особам. Республіка Білорусь розрізняє правове регулювання громадян та іноземців. Тільки на першу категорію осіб, а також іноземців, які мають постійне проживання на території Білорусі, поширено загальний порядок адміністративного оскарження.

Список використаних джерел

1. Лученко Д. В. Про новий проект Адміністративно-процедурного кодексу України в аспекті проблем адміністративного оскарження: *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Економічна теорія та право*. 2013. № 1 (12). С. 223-232.

2. Лученко Д. В. Про позасудове оскарження в адміністративному праві та перспективи його розвитку в Україні. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: *Економічна теорія та право*. 2012. № 3 (10). С. 97-105.

3. The General administrative code of Georgia of 29.06.99 № 2181-III. URL : http://humanrights.ge/files/code_admin_general.pdf.

4. Закон Азербайджанской Республики «Об административном производстве» от 11.07.2000 № 906-IQ. URL: http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2011/mecelleler/inzibati_xetalar_mecellesi_rus.pdf.

5. Закон Республики Армения «Об администрировании и административном производстве» от 18.02.2004 г. URL:<http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1937&lang=rus>.

6. Закон Республики Беларусь «Об основах административных процедур» от 28.10.2008 г. № 433-3. URL: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=h10800433&p2=%7BNRPA%7D>.

7. Administrative Procedure Act: Passed 06.06.2001. RT I 2001, 58, 354. Entry into force 01.01.2002. URL : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/530102013037/consolide>.

8. Кодекс Республики Таджикистан об административных процедурах от 05.03.2007 г. (в редакции Закона Республики Таджикистан от 28.12.2012 № 929). URL : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=17361.

9. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.96 № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47 (19.11.96). Ст. 256.

Надійшла до редакції 03.12.2021

References

1. Luchenko, D. V. (2013). Pro noviy project administrativno-protsedurnoho kodeksy Ukrainu v aspekti problem administrativnogo oskargena [On the new draft Administrative Procedure Code of Ukraine regarding the problem of administrative appeal]. *Visnik Natsionalnogo universitetu «Yuridichna akademiya imani Yaroslava Mudrogo»*. Seriya: *Economichna teoriya ta pravo*, № 1 (12), pp. 223-231. [in Ukr].

2. Luchenko, D. V. (2012). Pro pozasudove oskardzena v administrativnomu pravin ta perspektivu Togo rozvutky v Ukraini [On out-of-court appeal in administrative law and prospects of its

development in Ukraine]. *Visnik Natsionalnogo universitetu «Yuruduchna akademiya imani Yaroslava Mudrogo»*. Seriya: *Economichna teoriya ta pravo*, № 3 (10), pp. 97-105. [in Ukr].

3. The General administrative code of Georgia of 29.06.99 № 2181-IIR. URL : http://humanrights.ge/files/code_admin_general.pdf.

4. Zakon Azerbaydzanskoj Respubliki «Ob administrativnom proizvodstve» ot 11.07.2000 № 906-IQ [Law of the Republic of Azerbaijan «On Administrative Proceedings» 11.07.2000 № 906-IQ.]. URL : http://www.taxes.gov.az/uploads/qanun/2011/mecelleler/inzibati_xetalar_mecellesi_rus.pdf. [in Russ.].

5. Zakon Respubliki Armeniya «Ob administrirovanii i administrativnom proizvodstve» ot 18.02.2004. [Law of the Republic of Armenia «On Administration and Administrative Proceedings» dated 18.02.2004.]. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1937&lang=rus>. [in Russ.].

6. Zakon Respybliki Belarus «Ob osnovah administrativnuh protsedur» ot 28.10.2008 г. № 433-3. [Law of the Republic of Belarus «On the Fundamentals of Administrative Procedures» dated 28.10.2008, no. 433-3.]. URL: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=h10800433&p2=%7BNRPA%7D>. [in Russ.].

7. Law of the Republic of Estonia «On Administrative Procedure»: as of 2020. URL : <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/530102013037/consolide>.

8. Zakon Respybliki Taddzukistan ob administrativnuh protsedurah ot 05.03.2007. [Code of the Republic of Tajikistan on Administrative Procedures of 05.03.2007]. URL : http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=17361 [in Russ.].

9. Pro zvernennya hromadyan [On Citizens' Appeals] : Zakon Ukrayiny vid 02.10.96 № 393/96-VR. *Vidomosti Verhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1996, № 47, art. 256. [in Ukr].

ABSTRACT

Roman Myroniuk, Alina Lukomska. Legislation on administrative appeals of certain foreign countries: scope and features. The purpose of the study is to outline the problems of legislative support for administrative appeals in some foreign countries, including the CIS, Georgia and the Baltics. In addition, attention should be paid to the scope and peculiarities of the application of the law on administrative appeals against decisions, actions or omissions of the subjects of power. In this article we have studied the features and scope of the legislation on administrative appeals of the CIS countries, Georgia and the Baltics. This study was conducted to enable further use of this legal experience in Ukraine. That is why it's necessary to draw attention, first of all, to the peculiarities of the legislation on administrative appeals of the above countries, entities, models, grounds, deadlines for appeals, without affecting the problems of the procedure of direct consideration of administrative complaints.

The authors have also emphasized that each of the above countries has both common and distinctive features on the issue of resolving administrative appeals in different countries. In addition, we analyzed the subjects and subjects of administrative appeals, deadlines and relevant models of appeals.

Different laws interpret the issue of settling the appeal differently. Sometimes it concerns only the rights of individuals, sometimes also legitimate freedoms and interests. However, at the same time, the legislation passed in the post-Soviet space stipulates that the right to an administrative appeal arises only from a person whose legitimate interests and rights have been violated. The institution of a complaint in the public interest is not defined either.

Summarizing the above, the authors have concluded that the development of legislative regulation of administrative appeals in the CIS, Georgia and the Baltics gives us some reason to emphasize the relevant points, which we highlighted in the conclusions of this study.

Keywords: *administrative appeal, subjects of power, public authority, foreign experience, directions of improvement of the legislation.*

УДК 349.6: 504.3.054

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-191-196

Тетяна ШЕВЧУК[©]
кандидат
юридичних наук

Андрій СОБАКАРЬ[©]
доктор юридичних
наук, професор

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИМИ ЗАСОБАМИ ПРОФІЛАКТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

У статті на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі зарубіжного досвіду, визначено поняття, з'ясовано сутність і значення адміністративно-правових засобів забезпечення безпеки атмосферного повітря профілактичного характеру. Встановлено суть правової охорони атмосферного повітря, підкреслено значення адміністративно-правової профілактики як засобу правового забезпечення атмосферного повітря, що дозволяє забезпечити проведення у життя перспективних напрямів охорони довкілля та сприятливий стан навколишнього природного середовища.

Ключові слова: *атмосферне повітря, безпека атмосферного повітря, адміністративно-правовий засіб, правова охорона, адміністративно-правова охорона, адміністративно-правова профілактика.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах характер і масштаби помітно зростаючого негативного антропогенного впливу на навколишнє середовище викликає обґрунтоване занепокоєння серйозних наслідків для природних екосистем. Зважена екологічна політика будь-якої держави має забезпечувати надійну профілактику, що сприяла б недопущенню скоєнню екологічних правопорушень та зниженню до мінімуму можливої шкоди природі від усіх видів діяльності людини.

Не випадково, сучасний принцип ефективної природоохоронної політики будь-якої країни полягає у запобіганні забрудненню в джерелах його утворення, а не в усуненні наслідків. Ефекти впливу на навколишнє середовище потрібно враховувати, починаючи з самої ранньої стадії процесу планування та прийняття рішень.

Пов'язане це з тим, що екологічна ситуація в Україні, незважаючи на вжиті органами державної влади заходи, залишається напруженою. Особливу занепокоєність викликає рівень забруднення атмосферного повітря. Незважаючи на помітну останніми роками тенденцію до зниження рівня шкідливих викидів до атмосфери, правоохоронними та природоохоронними державними відомствами щорічно фіксується зростання порушень екологічного законодавства, у тому числі законодавства з питань охорони атмосферного повітря. Перше місце у забезпеченні безпеки атмосферного повітря посідає екологічна профілактика. Останнє, як захід насамперед адміністративно-правового характеру – соціально спрямований діяльністю держави, її органів та посадових осіб, громадських об'єднань та окремих громадян, що полягає у здійсненні заходів, спрямованих на виявлення причин та умов скоєння адміністративних екологічних правопорушень, ліквідації факторів, що сприяють формуванню антигромадської поведінки у сфері природокористування. Її спрямованість виражається у спробі ліквідувати адміністративну деліктність як соціальне явище.

© Т. Шевчук, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2358-1667>
dduvs.vuz@gmail.com

© А. Собакарь, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>
aasobakar77@ukr.net

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми Важливі аспекти адміністративно-правового забезпечення безпеки атмосферного повітря досліджувалися багатьма відомими правниками. Не є фрагментарними вітчизняні наукові дослідження, і в цьому аспекті слід віддати належне науковим працям вчених радянського періоду (монографії М. Малишка «Державний контроль за охороною атмосферного повітря» (1982) і М. Бринчука «Правова охорона атмосферного повітря» (1985) і сучасності (дисертації О. Ільїної «Організаційно-правові заходи охорони озонного шару в Україні» (2004), С. Ворушило «Адміністративно-правова охорона атмосферного повітря» (2011)), що, маючи беззаперечний науковий інтерес, підготовлені в дещо інших правових реаліях. Воночас проблематика застосування необхідного набору адміністративно-правових засобів, насамперед превентивно-профілактичного характеру, комплексно не досліджувалась. Переважна більшість учених у своїх доробках або висвітлюють її фрагментарно, або не торкаються зовсім.

Метою статті є визначення на основі аналізу чинного законодавства наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі закордонного досвіду, сутності та значення адміністративно-правових засобів забезпечення безпеки атмосферного повітря превентивно-профілактичного характеру.

Виклад основного матеріалу. Екологічна профілактика містить заходи, що спрямовані виключно на усунення чи нейтралізацію деліктогенних факторів, виправлення та виконання осіб, які вже скоїли адміністративні проступки або можуть їх вчинити. Спеціальні заходи екологічної профілактики адміністративних проступків здійснюються державними органами, громадськими організаціями та окремими громадянами. Вони відрізняються від загальносоціальних своєю спрямованістю на боротьбу з адміністративними проступками, а загальносоціальні заходи здійснюються незалежно від деліктогенних факторів (хоча з їх урахуванням). Водночас зазначені загальносоціальні та спеціальні заходи взаємопов'язані та взаємозумовлені. Загальносоціальні заходи створюють відповідні економічні, ідеологічні та організаційні умови для застосування спеціальних заходів екологічної профілактики. Масштаб застосування заходів спеціальної профілактики адміністративних проступків менше чим загальносоціальних заходів, але в окремих випадках він може набути великих розмірів (у межах якої-небудь ланки, або щодо окремих груп суб'єктів природокористування).

Водночас наразі у питаннях екологічної профілактики простежуються певні негативні соціальні зміни, серед яких:

а) поява нових відносин між громадськими структурами та приватними суб'єктами природокористування, у межах яких публічне право хоча і зберігає своє провідне значення, але в багатьох сферах витісняється контрактним правом, а відтак, послаблюються традиційні методи екологічного контролю;

б) значне розширення кола суб'єктів природокористування, до того ж, змінилася їх мотивація;

в) іншою стала суспільна екологічна свідомість як наслідок змін системи соціального та економічного управління в широкому сенсі слова; багатьма періодичними джерелами фіксується байдужість законодавчих і виконавчих органів до проблем профілактики, зростання корупції та пов'язане з нею падіння соціальної дисципліни.

Розв'язання названих і багатьох інших проблем екологічної профілактики, у тому числі й в атмосферно-охоронній сфері, вбачається на сьогодні нагальним завданням. І це не випадково, адже основною особливістю природоохоронної діяльності, що визначається потребами науково-технічної революції, є визначальна роль профілактики у попередженні шкідливого впливу на природу, оскільки вона надає можливість кардинального розв'язання завдань охорони природи. Це, відповідно, зумовлено рядом чинників: профілактика запобігає настанню негативних незворотних процесів природи, вона є вигідною в економічному сенсі, екологічно ефективною. Задачі запобігання порушенням норм, правил і стандартів у сфері охорони довкілля надзвичайно складні, вони вимагають для свого розв'язання значних зусиль, і, перш за все, удосконалення державно-правових форм і методів використання наукових досягнень у природоохоронних цілях, реальних і оптимальних з точки зору сучасного рівня розвитку суспільного виробництва.

Для забезпечення природоохоронної функції, передусім, необхідним є комплекс заходів у сфері публічного адміністрування сферою охорони довкілля, ефективність якого багато в чому залежить від реалізації принципу пріоритету екологічних цілей

охорони природи, що передбачає здійснення усіх видів управлінського впливу під кутом зору охорони природи. Переважно, під час розв'язання природоохоронних задач має використовуватися метод профілактики, що забезпечує проведення у життя перспективних напрямів охорони довкілля та сприятливий стан навколишнього природного середовища для нинішнього та майбутнього покоління. Досягнення таких цілей в комплексі залежить від ефективної реалізації заходів щодо подальшого екологічного планування, прогнозування, екологічного інформування та екологічного виховання, посилення ролі громадськості у цьому процесі тощо.

Забезпеченню безпеки атмосферного повітря адміністративно-правовими засобами превентивно-профілактичного характеру має передувати чітке окреслення схем охорони природи, необхідних для максимального врахування нормативів якості повітря під час розміщення міст, підприємств, виробничо-господарських об'єктів, складання необхідної екологічно важливої інформації.

У даному випадку мова йде про екологічне планування, значення якого в сучасних умовах екологічної кризи має постійно зростати. Саме екологічне планування природокористуванням та природоохоронною діяльністю має забезпечити розширене відновлення природних ресурсів, ефективність використання окремих видів природних ресурсів, збереження навколишнього середовища. Досить слушно висловився з цього приводу відомий вчений-еколог Н. Реймерс: «Екологічне планування та прогнозування – багаторівневе визначення системно-оптимальної тактики та стратегії взаємовідносин між соціально-економічним розвитком суспільства та природними ресурсами, яке передбачає збереження або створення доцільної глобальної або регіональної соціоекологічної та природно-антропогенної біогеоцентричної рівноваги. Воно включає в себе одночасне управління як суспільством, так і природою з врахуванням динамічного характеру всієї соціоекологічної системи» [1, с. 120].

Саме екологічне планування дає змогу реалізувати найважливіші завдання державної екологічної політики, сформулювати основні напрями природоохоронної діяльності, зосередити сили та матеріальні ресурси для вирішення найскладніших та найактуальніших природоохоронних проблем, послідовно здійснювати комплекс заходів з раціонального природокористування та охорони довкілля.

Окремою формою такого виду еколого-профілактичних заходів забезпечення атмосферного повітря можна вважати і встановлення санітарно-захисних зон. Застосування такого запобіжного заходу здійснюється з метою забезпечення оптимальних умов життєдіяльності людини в районах житлової забудови, масового відпочинку та оздоровлення населення при визначенні місць розміщення нових, реконструкції діючих підприємств та інших об'єктів, що впливають або можуть впливати на стан атмосферного повітря [2].

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище, види й розміри шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього підлягають державному обліку. Екологічний облік є засобом адміністративно-профілактичної діяльності у сфері охорони атмосферного повітря. Зокрема, підприємства, установи та організації, у тому числі в атмосферноохоронній галузі, повинні проводити первинний облік і безплатно подавати відповідну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі [3].

Відповідно до ст. 25 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» одним із видів інформації щодо стану навколишнього природного середовища, яка повинна обов'язково подаватися спеціальним органам державної влади, є інформація стосовно джерел, чинників, матеріалів, речовин, продукції, енергії, фізичних чинників (шуму, вібрації, електромагнітного випромінювання), що впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей. Такий вид інформації стосується й екологічно небезпечної діяльності на транспорті [4].

Водночас майже за всі роки незалежності України надання широким верствам населення та зацікавленим особам необхідної та об'єктивної екологічної інформації було значною проблемою. Така можливість існувала завжди – але лише на папері. До реформи державної системи моніторингу довкілля, цей моніторинг здійснювався 11 різними державними агентствами та установами, чії обов'язки часто перетинались і в результаті не виконувались ніким. Та найгірше було з доступом до існуючих даних: всі

ці установи, що регулярно проводили заміри стану повітря, вод, ґрунтів тощо, ніде ці дані не оприлюднювали. Мешканцям умовного селища доводилося писати офіційні запити на адреси тих самих держустанов, де вони стикалися з усіма проявами української бюрократії. Фактично, ці дані існували та не існували водночас, адже реальної можливості скористатися ними майже не було.

Лише з прийняттям Закону України від 12 грудня 2019 року «Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів» було визначено правові та організаційні засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів, спрямовані на виконання зобов'язань України за міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, зокрема, Угодою щодо асоціації між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії й їхніми державами-членами, з іншої, а також стосовно виконання вимог Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Паризької угоди [5].

Хоча екологічний моніторинг, першочергово, є засобом контролю-наглядового характеру, йому також притаманний превентивно-профілактичний зміст. Моніторинг розглядається як система регулярних тривалих спостережень у просторі та часі, що надає об'єктивну інформацію щодо стану навколишнього середовища з метою оцінки минулого, нинішнього та прогнозу у майбутньому параметрів довкілля, маючих значення для людини [6].

Невід'ємними адміністративно-профілактичними засобами забезпечення безпеки атмосферного повітря є державна санітарно-епідеміологічна експертиза та оцінка впливу на довкілля. Зокрема, згідно статті 25 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» «для визначення безпеки для здоров'я людини та екологічної безпеки під час проектування, розміщення, будівництва нових і реконструкції діючих підприємств та інших об'єктів проводяться оцінка впливу на довкілля та державна санітарно-гігієнічна експертиза в порядку, визначеному законодавством».

Другий профілактичний засіб є видом професійної діяльності органів, установ і закладів Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, що полягає у комплексному вивченні об'єктів експертизи з метою виявлення можливих небезпечних факторів у цих об'єктах, встановленні відповідності об'єктів експертизи вимогам санітарного законодавства, а у разі відсутності відповідних санітарних норм – в обґрунтуванні медичних вимог щодо безпеки об'єкта для здоров'я та життя людини. У зв'язку зі змінами до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» у 2011 році, із об'єктів, що підлягають державній санітарно-епідеміологічній експертизі виключено проекти будівництва [7]. На сьогодні об'єктами державної санітарно-епідеміологічної експертизи є будь-яка діяльність, технологія, продукція та сировина, проекти нормативних документів, реалізація (функціонування, використання) яких може шкідливо вплинути на здоров'я людини, а також діючі об'єкти та чинні нормативні документи у випадках, коли їх шкідливий вплив встановлено в процесі функціонування (використання), а також у разі закінчення встановленого терміну дії висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи. Таким чином, лише в процесі функціонування об'єкта, що забруднює повітря, може проводитися оцінка впливу виробничої діяльності на предмет безпеки для здоров'я людини та відповідності санітарним нормам і стандартам у формі санітарно-епідеміологічної експертизи. Висновки такої експертизи, як і висновки оцінки впливу на довкілля, є обов'язковими для виконання власником об'єкта експертизи.

Наступним засобом профілактичної спрямованості слід розглядати оцінку впливу на довкілля, що у 2017 році прийшла на зміну застосовуваній тривалий час екологічній експертизи як виду науково-практичної діяльності уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян [8].

Заміною екологічної експертизи став новий профілактичний засіб – оцінка впливу на довкілля, що визначається як процедура, що передбачає: 1) підготовку суб'єктом господарювання звіту з оцінки впливу на довкілля відповідно до статей 5, 6 та 14 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»; 2) проведення громадського обговорення відповідно до статей 7, 8 та 14 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»; 3) аналіз уповноваженим органом відповідно до статті 9 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» інформації, наданої у звіті з оцінки впливу на довкілля, будь-якої додаткової інформації, що надається суб'єктом господарювання, а також інформації,

отриманої від громадськості під час громадського обговорення, під час здійснення процедури оцінки транскордонного впливу, іншої інформації; 4) надання уповноваженим органом мотивованого висновку з оцінки впливу на довкілля, що враховує результати аналізу, передбаченого пунктом 3 частини 9 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля»; 5) врахування висновку з оцінки впливу на довкілля у рішенні щодо провадження планованої діяльності відповідно до статті 11 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [9].

Ще одним адміністративно-правовим засобом превентивно-профілактичного спрямування забезпечення безпеки атмосферного повітря вважаємо екологічний аудит. Лише з прийняттям 24 червня 2004 р. Закону України «Про екологічний аудит» [10] було розпочато новий етап у сфері сприяння реалізації громадянами права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє середовище.

Висновки. Таким чином, у наш час можна констатувати, що стан екологічної профілактики не є оптимальним. Саме в цій сфері (мова не йде про інші системи регулювання взаємодії природи і суспільства) спостерігається дефіцит правового регулювання, організації, ресурсів, соціальної підтримки та низки інших джерел її здійснення. До того ж, не можна не відзначити, що дефіцит екологічної профілактики тією чи іншою мірою характерний практично для всіх країн світу, хоча інтенсивність протизаконного впливу на навколишнє середовище, безсумнівно, у них відрізняється. Напрямки вирішення цієї проблеми визначаються станом екологічної профілактики. Природно, аналіз шляхів і напрямків її розвитку вкрай складний і вимагає проведення теоретичних і практично орієнтованих досліджень, що включатимуть оцінку та освоєння накопиченого досвіду. Однак, за всієї значущості та складності вирішення окремих питань у першу чергу належним є виділення основних напрямків розвитку екологічної профілактики як феномена цілісного і, водночас, різноманітного, що базується на єдиній соціальній і правовій основі, що має відповідні ресурси і ефективно їх використовує.

З урахуванням зарубіжного досвіду здається доцільним ввести до чинного законодавства правила щодо складання уповноваженими органами зведених розрахунків сукупного негативного впливу на навколишнє середовище стаціонарних і розсіяних джерел для оцінки та обмеження негативного впливу на атмосферне повітря в містах і на водні об'єкти (їх частини) по окремим найбільш поширеним або небезпечним забруднюючих речовин. Для цього слід:

1) ввести до законодавства поняття «розсіяні джерела негативного впливу на навколишнє середовище»;

2) визначити території (акваторії), щодо яких будуть складатися зведені розрахунки сукупного негативного впливу на навколишнє середовище;

3) встановити порядок складання зведених розрахунків і визначення цільових показників зниження негативного впливу на атмосферне повітря, водні об'єкти, що мають бути досягнуті до певного терміну;

4) визначити перелік обмежувальних заходів, що можуть вводитися стосовно розсіяних джерел для досягнення цільових показників зниження негативного впливу на навколишнє середовище, передбачених зведеними розрахунками;

5) ввести до законодавства поняття «квоти на викиди забруднюючих речовин», передбачивши їх закріплення за діючими стаціонарними джерелами впливу на навколишнє середовище в обсягах нормативів допустимих викидів, скидів забруднюючих речовин, у тому числі технологічних;

6) надати суб'єктам господарської діяльності право переуступати частини закріплених за ними квот на викиди і / або скиди певних забруднюючих речовин іншим особам, у тому числі з приводу створенням цими особами нових стаціонарних джерел впливу на навколишнє середовище в межах території (акваторії), для якої складено зведений розрахунок;

7) передбачити заходи щодо обмеження негативного впливу на навколишнє середовище від розсіяних джерел, у тому числі під час виникнення надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру.

Список використаних джерел

1. Іванюк Д.П., Шульга І.В. Управління природоохоронною діяльністю : навч. посібник. Київ : Алерта, 2007. 368 с.
2. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>.

3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
4. Краснова Ю. А. Правові аспекти екологічно небезпечної діяльності на транспорті у системі глобального екологічного убезпечення. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2006/16_8/126_Krasnowa_16_8.pdf
5. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів : Закон України від 12.12.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2020. № 22. Ст. 150.
6. Програма ЮНЕСКО «Человек и биосфера». Найроби, 1974. 24 с.
7. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 27. Ст. 218.
8. Про екологічну експертизу : Закон України від 09.02.1995. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 8. Ст. 54.
9. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 29. Ст. 315.
10. Про екологічний аудит : Закон України від 24 червня 2004 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 45. Ст. 500.

Надійшла до редакції 07.11.2021

References

1. Ivanyuk, D. P., Shul'ha, I. V. (2007). *Upravlinnya pryrodookhoronnoyu diyal'nisty* [Environmental management] : navch. posibnyk. Kyiv : Alerta. 368 p. [in Ukr.].
2. Pro okhoronu atmosferoho povitrya [On air protection] : Zakon Ukrayiny vid 16.10.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>. [in Ukr.].
3. Pro okhoronu navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyshcha [On environmental protection] : Zakon Ukrayiny vid 25.06.1991. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1991, № 41, art. 546. [in Ukr.].
4. Krasnova, Yu. A. Pravovi aspekty ekolohichno nebezpechnoyi diyal'nosti na transporti u systemi hlobal'noho ekolohichnoho ubezpechennya [Legal aspects of environmentally hazardous activities in transport in the system of global environmental protection]. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2006/16_8/126_Krasnowa_16_8.pdf. [in Ukr.].
5. Pro zasady monitorynhu, zvitnosti ta veryfikatsiyi vykydiv parnykovykh haziv [On the principles of monitoring, reporting and verification of greenhouse gas emissions] : Zakon Ukrayiny vid 12.12.2019. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2020, № 22, art. 150 [in Ukr.].
6. Prohramma YuNESKO «Chelovek i biosfera» [UNESCO Man and the Biosphere Program]. Nayrobi, 1974. 24 p. [in Russ.].
7. Pro zabezpechennya sanitarnoho ta epidemichnoho blahopoluchchya naseleennya [On ensuring the sanitary and epidemic well-being of the population] : Zakon Ukrayiny vid 24.02.1994. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 1994. № 27. St. 218. [in Ukr.].
8. Pro ekolohichnu ekspertyzu [on ecological expertise] : Zakon Ukrayiny vid 09.02.1995. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1995, № 8, art. 54 [in Ukr.].
9. Pro otsinku vplyvu na dovkillya [On impact on environmental assessment] : Zakon Ukrayiny vid 23.05.2017. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 2017, № 29, art. 315. [in Ukr.].
10. Pro ekolohichnyy audyt [On ecological audit] : Zakon Ukrayiny vid 24.06.2004. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2004, № 45, art. 500. [in Ukr.].

ABSTRACT

Tetyana Shevchuk, Andriy Sobakar. Ensuring air safety by administrative and legal means of preventive nature. The article, based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodological sources, including foreign experience, defines the concept, clarifies the essence and importance of administrative and legal means of ensuring air safety of a preventive nature.

It has been established that the essence of legal protection of atmospheric air is to limit those anthropogenic impacts on atmospheric air that have negative consequences for humans and the environment. Carrying out protection of atmospheric air, the state in the person of the authorized nature protection bodies proceeds from a task to prevent harm to the person and environment in the course of interaction of a society and the atmosphere.

The importance of administrative and legal prevention as a means of legal protection of atmospheric air is emphasized, which allows to ensure the implementation of promising areas of environmental protection and a favorable state of the environment. Achieving such goals in the complex depends on the effective implementation of measures of environmental planning, forecasting, environmental information and environmental education, strengthening the role of the public in this process and so on.

The main directions of development of environmental prevention in the field of air protection have been identified, including: a) monitoring and control of environmental prevention activities by public authorities and society to differentiate preventive functions and determine the capabilities of the subjects of this activity, increase their status, etc.; b) improvement of information, legal and organizational support of the carried out ecological preventive activity; c) obtaining the necessary social support in the implementation of weather protection measures; d) establishing useful for the country international relations in this area.

Keywords: *atmospheric air, safety of atmospheric air, administrative-legal means, legal protection, administrative-legal protection, administrative-legal prevention.*

УДК 342.95

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-197-203

Вячеслав КОВАЛЕНКО[©]
кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА ЙОГО РІШЕНЬ ДЛЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ

Розглянуто роль основного суду конституційної юрисдикції та його рішень для адміністративного процесу. У статті встановлено, що адміністративне судочинство як спеціалізований вид судової діяльності стало тим конституційно і законодавчо закріпленим механізмом, що збільшив можливості людини для здійснення права на судовий захист від протиправних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Також автор статті зазначає про наявний між адміністративними судами та Конституційним Судом України процесуальний зв'язок.

Як підсумок визначено, що вплив актів КСУ на практику адміністративних судів полягає в тому, що вони постають методологічною основою для розуміння конституційних засад, що використовуються адміністративними судами під час адміністративного судочинства.

Ключові слова: Конституційний Суд України (КСУ), рішення суду, адміністративні суди, Конституція України, конституційна скарга.

Постановка проблеми. Конституція України, як базовий нормативно-правовий акт, яким користується Конституційний Суд України (КСУ), зважаючи на її основоположну роль по відношенню до всієї правової системи України, в комплексі джерел адміністративного процесу має фундаментальне значення, адже, притаманність даному акту вищої юридичної сили робить Конституцію базою для появи нових джерел. Відповідно до ч. 5 ст. 125 Конституції України, з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди [1]. Так, в Конституції виокремлено й підкреслено функціональну роль адміністративної юстиції. Роль адміністративного судочинства визначено і КСУ: «Адміністративне судочинство як спеціалізований вид судової діяльності стало тим конституційно і законодавчо закріпленим механізмом, що збільшив можливості людини для здійснення права на судовий захист від протиправних рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень» [2, абз. 5 п. 3.2.].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Серед вчених, які присвячували свої праці питанню впливу позицій КСУ на практику адміністративних судів в Україні виділимо роботи наступних вчених та практиків: Я. Берназюка, В. Бринцева, М. Вітрука, Г. Гаджієва, М. Гримич, В. Жуйкова, К. Кобилянського, А. Ланкевича, П. Ткачука, Т. Цимбалістого, О. Ющика, тощо. Між тим варто відмітити, що повноцінного висвітлення специфіки застосування рішень КСУ в адміністративних правових відносинах та процесі не здійснювалося.

Метою статті є комплексний аналіз питань щодо ролі Конституційного Суду України у становленні права особи на захист адміністративним судом та розкриття характерних рис впливу діяльності й рішень КСУ на практику адміністративних судів. Задля досягнення поставленої мети висунуто наступне завдання – комплексно вивчити конституційні положення та аналіз судової практики щодо реалізації права особи на судовий захист адміністративними судами.

Виклад основного матеріалу. Основне завдання адміністративного судочинства, беручи до уваги правові позиції КСУ – це захист прав й інтересів фізичних, юридичних осіб в сфері публічно-правових відносин проти порушень зі сторони державних, місцево-самоврядних органів, їх посадовців та службовців, інших суб'єктів під час

© В. Коваленко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5410-904X>

marshall24111989@gmail.com

реалізації владних управлінських завдань на законодавчій базі, зокрема – на здійсненні делегованих їм повноважень [3, с. 42].

Адміністративні суди та Конституційний Суд України взаємодіють між собою, також варто зазначити про наявний між ними процесуальний зв'язок. Під час прийняття рішення, КСУ враховує сенс, що надано акту, котрий є предметом розгляду, а також правозастосовну практику судів загальної юрисдикції. При цьому КСУ не має права втручатися в те судочинство, що реалізується загальними судами [4, с. 29], однак Конституційний Суд має можливість на основі п. 1 ч. 1 ст. 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» витребувати копії необхідних документів, матеріалів, а також інформацію, котра має відношення до справи, від інших судів [5].

Даний процесуальний зв'язок може статися і за ініціативою адміністративного суду, у випадку, коли під час загального судочинства він віднайде спірні питання стосовно конституційності положення закону, що має бути використана судом для вирішення справи за суттю [4, с. 30]. Згідно ч. 3 ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ), у разі невідповідності нормативно-правового акта Конституції України, закону України, міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або іншому правовому акту суд застосовує правовий акт, який має вищу юридичну силу [6, ч. 3 ст. 7]. У випадку висновку суду про невідповідність правового акта Конституції України, він застосовує норми прямої дії – положення Конституції. Після винесення рішення по справі, адміністративний суд має звернутися до Верховного Суду за вирішенням питання про внесення до КСУ подання щодо конституційності закону або іншого нормативного акта [6, ч. 4 ст. 7].

Стосовно взаємовідносин КСУ й адміністративних судів істотну роль відіграє також те, що під час своєї діяльності суди загальної юрисдикції мають керуватися, окрім Конституції та законів України, також і актами офіційного тлумачення КСУ, що мають загальнообов'язковий характер.

Тож, констатуємо факт того, що за об'єктивно різної правової природи, КСУ та адміністративні суди у передбачених в законодавстві процесуальних формах взаємодіють між собою. Завдяки цьому стає можливим утворення умов по реалізації верховенства права, забезпечення вищої юридичної сили й прямої дії Основного закону України.

Аби проаналізувати який же вплив мають рішення КСУ на адміністративне судочинство, спробуємо спершу поділити цей вплив на такі категорії:

- права людини;
- демократія;
- організація публічної влади.

Нижче пропонується трохи детальніше розглянути зазначені вище категорії.

Так, першою розглянемо категорію впливу рішень КСУ на права людини. У галузі людських прав є досить істотними правові позиції КСУ, відповідно до яких конституційними принципами, на яких засновується реалізація прав і свобод людини й громадянина в Україні, передбачаються правові гарантії, визначеність та пов'язана з ними передбачуваність законодавчої політики, зокрема, в рамках сфери пенсійного забезпечення, що потрібні для завчасного бачення учасниками відповідних правовідносин наслідків своїх дій та їх впевненості у власних правових очікуваннях, що набуте ними право, його суть й обсяг буде ними втілено в життя, іншими словами набуте право не скасують або не звують [7, с. 557].

Під другою категорією розуміємо таке: КСУ було сформовано низку юридичних позицій, котрі є «маяками» для прийняття адміністративними судами рішень, що пов'язані з виборчим, референдним процесом, діяльністю політичних партій та громадських організацій. Як то наприклад, КСУ, беручи до уваги ст. 5 Конституції, зазначає, що норма, за якою «носієм суверенітету... є народ» закріпила принцип народного суверенітету, й означає, що влада Українського народу має характер первинної, єдиної та невідчужуваної, інакше кажучи державні й місцево-самоврядні органи реалізують владу, котра походить від народу України [8]. Якщо навести приклад дуже важливого рішення КСУ щодо референдного процесу, то варто зазначити рішення КСУ № 6-рп/2008 від 16.04.2008, де суд зазначає, що народ в якості носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні має право реалізувати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою виключне право щодо визначення та зміни конституційного ладу в Україні шляхом прийняття Основного Закону України в тому порядку, що

повинен визначатися Конституцією та законодавчими нормативними актами [9].

Третя категорія впливу – це організація публічної влади. Діяльність органів публічної влади визначаємо відштовхуючись від позиції КСУ, котрий визначив, що кінцевим результатом функціонування органів публічної влади є «досягнення конституційних цілей і завдань (забезпечення прав і свобод людини і громадянина, їх безпека, стабільність конституційного ладу тощо)» [10]. Якщо розглянемо цей кінцевий результат з боку адміністративного права, то це втілюється у:

- забезпеченні управління публічними справами;
- належному функціонуванні адміністративної юрисдикції;
- охороні громадського порядку, тощо [7, с. 557].

Отже, ключовими напрямками впливу КСУ на практику адміністративних судів постають забезпечення прав людини, засад демократичного ладу та належної організації публічної влади. Даний вплив КСУ можна відмітити в:

- забезпеченні сутності змісту прав та основоположних свобод людини й недопущення звужування їх обсягу та змісту при вирішенні адміністративних справ;
- забезпеченні судового контролювання аби робота політичних партій відповідала конституційним цілям й належній організації;
- судовому контролюванні актів виконавчих органів держави та місцево-самоврядних органів заради забезпечення ефективної роботи та діяльності публічної влади й поділу влади [7, с. 558-559].

Розглядаючи справи про конституційність законів і інших правових актів, КСУ має можливість визнати їх повністю чи окрему їх частину неконституційними, через що за нормою ч. 2 ст. 152 Основного Закону України вони втрачають чинність з дня ухвалення КСУ рішення щодо їх неконституційності. Такі рішення мають обов'язково виконуватися на території України, вони мають характер остаточних та їх не можна оскаржувати. Рішення КСУ щодо визнання нормативних актів чи окремих їх норм неконституційними тягне їхнє скасування. Конституційний суд має право тільки визнавати такими, що не відповідають Конституції, певні акти, а не створювати нові або змінювати чинні правові норми. Так, КСУ виключно «очищує» законодавчу систему від неконституційних нормативних актів [11, с. 67].

Особливою процедурою захисту КСУ прав й свобод людини та громадянина постає інститут конституційної скарги. Конституційною скаргою постає подане до КСУ письмове клопотання про запит на перевірку на конституційність закону України або його окремих норм, що використано в рамках остаточного судового рішення у справі особи, що звернулася з конституційною скаргою.

Суб'єкт права на конституційну скаргу – це особа, котра вважає, що використаний в остаточному рішенні суду по її справі нормативний акт України (чи його окремі норми) суперечить Конституції. До суб'єктів права на конституційну скаргу не належать юридичні особи публічного права. Можливість подання конституційної скарги існує у випадку, коли решту національних засобів юридичного захисту було використано [1].

Інститут конституційної скарги перебуває на етапі становлення, з усіма вихідними звідси проблемними моментами в правовому регулюванні, правозастосуванні й судовій практиці. Двадцять років діяльності КСУ фізичні й юридичні особи не могли звертатися до суду із проханням вирішити питання відповідності Конституції норм законів й їх окремих положень, адже це право разом з довгоочікуваним інститутом конституційної скарги в якості нової форми звернення до КСУ заявилось після конституційної реформи щодо правосуддя у 2016 році.

За 2019 рік до КСУ почали звертатися із конституційними скаргами, таких звернень 96 % від всієї сукупності клопотань, поданих до КСУ за рік [12, с. 89]. Тож ми бачимо, що люди прагнуть відновити власні порушенні неконституційними нормами законів права, проте порушення Основного закону України й негативні наслідки таких порушень ефективно не усуваються виключно однією констатацією невідповідності законодавчих норм приписам Конституції (КСУ своїм рішенням не робить законодавче положення неконституційним – він тільки констатує факт його неконституційності) і їх не можна виправити ніяк інакше, аніж завдяки повторному судовому провадженню в судах загальної юрисдикції [13, с. 122], зокрема і в адміністративних судах. Аби повністю відновити порушене людське право, український законодавець запровадив такі правові механізми: конституційна скарга (конституційна юрисдикція) та перегляд

судових рішень за виключними обставинами (загальна юрисдикція). Отже, аби поновити права осіб, які виграли процес, що було запроваджено через подану до КСУ конституційну скаргу, необхідно переглянути в порядку загальної юрисдикції судові рішення, які стали причиною звернення до КСУ [14]. Задля перегляду судових рішень в адміністративному процесі за виключними обставинами, відповідно до законодавства (п. 1 ч. 5 ст. 361 КАСУ) має існувати така підстава, як встановлена КСУ неконституційність нормативно-правового акта чи його окремої норми, що застосовував суд при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконано [6].

Суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду В. Кравчук на круглому столі, що було присвячено проблемам застосування оновленого КАСУ щодо впровадження рішень КСУ, зазначив, що інститут конституційної скарги продовжить користуватися громадським попитом, а громадяни отримуватимуть позитивні рішення. Однак важливим аспектом є громадське право на поновлення власних прав після винесення Конституційним судом рішення на їх користь, в разі, коли адміністративний суд, наприклад, визнає, що рішення, котрі вже вступили в силу, не підлягають перегляду, а особи захищали власні права виключно для майбутнього [15].

Висновки. Отже, підсумовуючи, слід зазначити, що саме існування такого органу конституційного контролю в Україні значно дисциплінує державні органи, вимагає від них ефективного функціонування за українським законодавством, із спрямуванням своєї діяльності на забезпечення і захист прав й свобод людини та громадянина, зокрема і в рамках сфери адміністративного судочинства.

Варто відмітити наявний процесуальний зв'язок між конституційною юрисдикцією (Конституційний Суд України) та загальною юрисдикцією (в нашому випадку адміністративні суди). Ключовими напрямками впливу Конституційного Суду України на практику адміністративних судів постають забезпечення прав людини, засад демократичного ладу та належної організації публічної влади. Даний вплив Суду можна відмітити в забезпеченні сутності змісту прав та основоположних свобод людини й недопущення звужування їх обсягу та змісту при вирішенні адміністративних справ; забезпеченні судового контролювання аби робота політичних партій відповідала конституційним цілям й належній організації; а також в судовому контролюванні актів виконавчих органів держави та місцево-самоврядних органів заради забезпечення ефективної роботи та діяльності публічної влади й поділу влади.

Особливою процедурою захисту КСУ прав й свобод людини та громадянина постає інститут конституційної скарги. Після введення законодавцем України цього інституту, та в якості її продовження, інституту судового перегляду справ за виключними обставинами, на практиці можна помітити потребу у внесенні законодавчих змін (уточнень й прибирання колізій в нормах Конституції України, Закону України «Про КСУ» та процесуальних кодексів України). Запровадивши конституційну скаргу й надавши особам право використання цього такої інструментарію, законодавець має гарантувати громадянам так само й ефективний спосіб поновлення порушених прав, адже особи звертаються до КСУ перш за все задля захисту порушених прав, а не лише заради поновлення правового порядку на майбутнє [16].

Вплив актів КСУ на практику адміністративних судів полягає в тому, що вони постають методологічною базою для розуміння засад конституційного типу, що використовуються адміністративними судами під час адміністративного судочинства [7, с. 558]. Нормативною основою цього є правові позиції КСУ, які можна віднайти в рамках мотивувальної та резолютивної частин рішень й висновків КСУ. Правові позиції постійно мають відстежуватись адміністративними судами, зокрема апеляційними судами та Касаційним адміністративним судом Верховного Суду через інстанційність будови адміністративних судів.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141.
2. Рішення Конституційного Суду України № 19-рп/2010 від 9 вересня 2010 р. у справі № 1-40/2012 за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами». *Офіційний вісник України* від 01.10.2010, № 72, ст. 2582.
3. Кобилянський К. М. Роль Конституційного Суду України і Верховного Суду України у становленні права на судовий захист в адміністративних судах України. *Адвокат*. 2010. № 4. С. 39-43.

4. Цимбалістий Т. Акти Конституційного Суду України як дієвий механізм захисту прав і свобод людини в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3. С. 28-33.
5. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017. *Відомості Верховної Ради України*, 2017, № 35, ст. 376.
6. Кодекс адміністративного судочинства України : від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*, 2005, № 35-36, № 37, ст. 446.
7. Ланкевич А. З. Вплив правових позицій Конституційного Суду України на усталену практику адміністративних судів. *Форум права*. 2012. № 4. С. 554-560. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.
8. Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 р. у справі № 1-5/2005 за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень ч. 1 статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень ч. другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом). *Офіційний вісник України* від 26.10.2005, № 41, ст. 2605.
9. Рішення Конституційного Суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 р. у справі № 1-2/2008 за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі). *Офіційний вісник України* від 08.05.2008, № 32, ст. 1056.
10. Рішення Конституційного Суду України № 7-рп/2000 від 27 квітня 2000 р. у справі № 1-22/2000 за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України» (справа про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб). *Офіційний вісник України* від 19.05.2000, № 18, ст. 756.
11. Євграфова Є. Акти Конституційного Суду України в системі національного законодавства. *Право України*. 2001. № 10. С. 65-67.
12. Конституційна доповідь за 2019 рік (затверджено Постановою Конституційного Суду України від 26 березня 2020 року № 19-п/2020), 120 с. URL : https://ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2019.pdf.
13. Єзеров А. А. Неконституційність закону як підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами в адміністративному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020, № 3, с. 112-124.
14. Єзеров А. Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ – 25.10.2019 URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/811129/>.
15. Про відновлення прав людини за наслідками ухваленого рішення КСУ говорили під час круглого столу в Касаційному адміністративному суді Верховного Суду – 10.09.2019. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/776896>.
16. Суддя КАС ВС Наталія Блажівська окреслила проблемне питання щодо ретроспективного застосування рішень КСУ. URL : <https://m.facebook.com/supremecourt.ua/photos/a.113951749379719/844339363007617/?type=3&source=57>.

Надійшла до редакції 03.12.2021

References

1. Konstytutsiya Ukrainy vid 28.06.1996 [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 1996, № 30, art. 141. [in Ukr.].
2. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy № 19-rp/2010 vid 9 veresnya 2010 r. u spravi № 1-40/2012 za konstytutsiynym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrainy (konstytutsiynosti) polozhen' Zakonu Ukrainy «Pro vnesennya zmin do deyakikh zakonodavchikh aktiv Ukrainy shchodo pidvidomchosti sprav, pov'yazanykh iz sotsial'nymy vyplatamy» [Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 19-rp / 2010 of September 9, 2010 in case № 1-40 / 2012 on the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts Of Ukraine on the jurisdiction of cases related to social benefits»]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy* vid 01.10.2010, № 72, art. 2582. [in Ukr.].
3. Kobylans'kyu, K. M. (2010). Rol' Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy i Verkhovnoho Sudu Ukrainy u stanovleni prava na sudovyy zakhyst v administratyvnykh sudakh Ukrainy [The role of the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court of Ukraine in the formation of the right to judicial protection in the administrative courts of Ukraine]. *Advokat*, № 4, pp. 39-43. [in Ukr.].
4. Tsymbalystyy, T (2018). Akty Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy yak diyevyy mekhanizm zakhystu prav i svobod lyudyny v administratyvnomu sudochynstvi [Acts of the Constitutional Court of Ukraine as an effective mechanism for protection of human rights and freedoms in administrative proceedings]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*. Vyp. 3. pp 28-33. [in Ukr.].

5. Pro Konstytutsiynyy Sud Ukrainy [On the Constitutional Court of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 13.07.2017. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2017, № 35, art. 376. [in Ukr.].
6. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] : vid 06.07.2005. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2005, № 35-36, № 37, art. 446. [in Ukr.].
7. Lankevych, A. Z. (2012). Vplyv pravovykh pozytsiy Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy na ustalenu praktyku administratyvnykh sudiv [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. *Forum prava*, № 4, pp. 554-560. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. [in Ukr.].
8. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy № 6-rp/2005 vid 5 zhovtnya 2005 r. u spravi № 1-5/2005 za konstytutsiynym podannym 60 narodnykh deputativ Ukrainy pro ofitsiynne tlumachennya polozhen' ch. 1 statti 103 Konstytutsiyi Ukrainy v konteksti polozhen' yiyi stately 5, 156 ta za konstytutsiynym zvernennym hromadyan Halaychuka Vadyma Serhiyovycha, Podhornoji Viktoriyi Valentynivny, Kysloyi Tetyany Volodymyrivny pro ofitsiynne tlumachennya polozhen' ch. druhoyi, tret'oyi, chetvertoyi statti 5 Konstytutsiyi Ukrainy (sprava pro zdiysnennya vlady narodom) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 6-rp / 2005 of 5 October 2005 in case № 1-5 / 2005 on the constitutional petition of 60 People's Deputies of Ukraine on official interpretation of the provisions of Part 1 of Article 103 of the Constitution of Ukraine in the context of its Articles 5, 156 and at the constitutional request of citizens Galaychuk Vadym Serhiyovych, Podgorina Victoria Valentinovna, Kisla Tetyana Volodymyrivna on the official interpretation of the provisions of parts two, three, four of Article 5 of the Constitution of Ukraine (case on the exercise of power by the people)]. *Ofitsiynny visnyk Ukrainy* vid 26.10.2005, № 41, art. 2605. [in Ukr.].
9. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy № 6-rp/2008 vid 16 kvitnya 2008 r. u spravi № 1-2/2008 za konstytutsiynym podannym Prezydenta Ukrainy pro ofitsiynne tlumachennya polozhen' chastyh druhoyi, tret'oyi statti 5, statti 69, chastyh druhoyi statti 72, statti 74, chastyh druhoyi statti 94, chastyh pershoyi statti 156 Konstytutsiyi Ukrainy (sprava pro pryynyattya Konstytutsiyi ta zakoniv Ukrainy na referendumi) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 6-rp / 2008 of 16 April 2008 in case № 1-2 / 2008 on constitutional petitions of the President of Ukraine on official interpretation of the provisions of parts two, three of Article 5, Article 69, part two of Article 72, Article 74, part two of Article 94, part one of Article 156 of the Constitution of Ukraine (the case on the adoption of the Constitution and laws of Ukraine in a referendum)]. *Ofitsiynny visnyk Ukrainy* vid 08.05.2008, № 32, art. 1056. [in Ukr.].
10. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy № 7-rp/2000 vid 27 kvitnya 2000 r. u spravi № 1-22/2000 za konstytutsiynym podannym Prezydenta Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsiyi Ukrainy (konstytutsiynosti) Zakonu Ukrainy «Pro tymchasove vykonannya obov'yazkiv posadovykh osib, yakyyh pryznachaye na posadu za z'hodoyu Verkhovnoyi Rady Ukrainy Prezydent Ukrainy abo Verkhovna Rada Ukrainy za podannym Prezydenta Ukrainy» (sprava pro tymchasove vykonannya obov'yazkiv posadovykh osib) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine № 7-rp / 2000 of 27 April 2000 in case № 1-22 / 2000 on the constitutional petition of the President of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine «On Temporary Acting of Officials, appointed by the President of Ukraine with the consent of the Verkhovna Rada of Ukraine or by the Verkhovna Rada of Ukraine on the proposal of the President of Ukraine «(case on temporary performance of duties of officials)]. *Ofitsiynny visnyk Ukrainy* vid 19.05.2000, № 18, art. 756. [in Ukr.].
11. Yevhrafova, Ye. (2001) Akty Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy v systemi natsional'noho zakonodavstva [Acts of the Constitutional Court of Ukraine in the system of national legislation]. *Pravo Ukrainy*, № 10, pp. 65-67. [in Ukr.].
12. Konstytutsiyna dopovid' za 2019 rik [Constitutional Report for 2019] (zatverdzheno Postanovoyu Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy vid 26 bereznya 2020 roku № 19-p/2020), 120 p. URL : https://ccu.gov.ua/sites/default/files/dopovid_2019.pdf. [in Ukr.].
13. Yezerov, A. A. (2020) Nekonstytutsiynist' zakonu yak pidstava dlya perehlyadu sudovykh rishen' za vyklyuchnymy obstavynamy v administratyvnomu sudochynstvi [Unconstitutionality of the law as a basis for review of court decisions in exceptional circumstances in administrative proceedings]. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy*, № 3, pp. 112-124. [in Ukr.].
14. Yezerov, A. Konstytutsiyna skarha i vyklyuchni obstavyny dlya perehlyadu sprav [Constitutional complaint and exceptional circumstances for review of cases] – 25.10.2019. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/811129/>.
15. Pro vidnovlennya prav lyudyny za naslidkamy ukhvalenoho rishennya KSU hovoryly pid chas kruhloho stolu v Kasatsynomu administratyvnomu sudi Verkhovnoho Sudu [The restoration of human rights as a result of the decision of the CCU was discussed during a round table in the Administrative Court of Cassation of the Supreme Court] – 10.09.2019. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/776896>. [in Ukr.].
16. Suddya KAS VS Nataliya Blazhivs'ka okreslyla problemne pytannya shchodo retrospektyvnoho zastosuvannya rishen' KSU [Judge of the Supreme Court of Justice Natalia Blazhivska outlined the problematic issue of retrospective application of CCU decisions]. URL : <https://m.facebook.com/supremecourt.ua/photos/a.113951749379719/844339363007617/?type=3&source=57>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vaycheslav Kovalenko. Role of the Constitutional Court of Ukraine and its decisions in administrative procedure. The article deals with review of the role of the Constitutional Court of Ukraine and its decisions in the administrative process.

The article determines that administrative process as a specialized type of judicial activity became that constitutionally and legislatively enshrined mechanism, which increased the opportunities for a person to exercise the right to judicial protection from unlawful decisions, actions or inaction of subjects of powers. Also, the author of the article notes the existing procedural connection between the administrative courts and the Constitutional Court of Ukraine.

The key areas of the Constitutional Court of Ukraine's influence on the practice of administrative courts are ensuring human rights, the foundations of the democratic system and the proper organization of public authority.

In the article the new institute of constitutional complaint is investigated, the concepts of constitutional complaint, the subject of the right to a constitutional complaint are considered, as well as analyzes the problems of the new institute, which require improvement. Also, the author of the article notes that for full restoration of the violated human rights, the Ukrainian legislator has introduced not only the mechanism of constitutional complaint (constitutional jurisdiction), but also the review of court decisions on exceptional circumstances (general jurisdiction) to restore the rights of persons who won the process, which was initiated by the constitutional complaint.

As a result, it is determined that the impact of the acts of the Constitutional Court of Ukraine on the practice of administrative courts is that they become a methodological basis for understanding the constitutional framework used by administrative courts during administrative proceedings.

Keywords: *Constitutional Court of Ukraine, court decision, administrative courts, Constitution of Ukraine, constitutional complaint.*

УДК 349.6:504.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-203-208

Дмитро БУЦЬКИХ[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ В МЕХАНІЗМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ВОД ТА ВІДТВОРЕННЯ ВОДНИХ РЕСУРСІВ

У статті на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі зарубіжного досвіду, з'ясовано сутність та значення публічного контролю за додержанням законодавства у сфері забезпечення охорони вод та відтворення водних ресурсів та його роль у реалізації державної екологічної політики.

Окреслено характерні риси публічного контролю в механізмі адміністративно-правового забезпечення охорони вод та відтворення водних ресурсів, який являє собою діяльність уповноважених органів державної влади, місцевого самоврядування та окремих інституцій громадянського суспільства з перевірки дотримання суб'єктами екологічних правовідносин норм, правил і стандартів водного законодавства.

Ключові слова: *охорона, адміністративно-правова охорона, вода, водні ресурси, водний фонд, навколишнє середовище, адміністративно-правові засоби, публічний контроль.*

Постановка проблеми. Дієвим адміністративно-правовим заходом підвищення ефективності охорони вод та відтворення водних ресурсів вже неодноразово було доведено науковою спільнотою та безпосередньо правозастосувачами виступає публічний контроль. Необхідність його запровадження в екологічній сфері зумовлено завданнями Директиви 2010/75/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 24 листопада 2010 року про промислові викиди (інтегроване запобігання та контроль забруднення)

© Д. Буцьких, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8597-057X>

k_appad@dduvs.in.ua

(далі – Директива 2010/75/ЄС), упровадження якої є зобов'язанням України в межах Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони. У даному випадку йдеться про зменшення, запобігання та контроль скидів стічних вод із концентраціями забруднюючих речовин та контроль за операціями у сфері управління відходами, адже наразі забруднення навколишнього природного середовища на глобальному рівні спричиняє близько 16 відсотків передчасних смертей щороку, що в 15 разів перевищує кількість смертей у збройних конфліктах та війнах.

Недостатній рівень здійснення контролю з боку держави за виконанням умов документів дозвільного характеру в питаннях охорони навколишнього природного середовища та недієвий механізм забезпечення дотримання виконання вимог законодавства щодо охорони навколишнього природного середовища не заохочують суб'єктів господарювання до збільшення інвестицій у природоохоронні заходи. У свою чергу така ситуація негативно позначається й на ефективності водоохоронних заходів, провідне місце серед яких посідає контроль.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Важливі аспекти забезпечення реалізації екологічної функції держави досліджувалися багатьма відомими правниками. Не є фрагментарними і вітчизняні наукові дослідження адміністративно-правового забезпечення організації державного управління і контролю у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і в цьому аспекті слід віддати належне дисертаційним роботам Л. Коваленко «Адміністративно-правові заходи охорони навколишнього природного середовища», О. Лазор «Адміністративно-правові засади державного управління у сфері реалізації екологічної політики в Україні», Т. Григор'євої «Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів», О. Черноус «Правове регулювання використання та охорони природних ресурсів виключної (морської) економічної зони України», В. Присяжного «Кримінальна відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів», Н. Локтевої «Правове регулювання комплексного використання водних ресурсів дніпровського басейну», М. Гаврильціва «Адміністративно-правові засади діяльності органів виконавчої влади у сфері забезпечення природоохоронної функції держави», О. Улютіної «Адміністративно-правові засади охорони навколишнього природного середовища та природокористування», Д. Лазаренко «Адміністративно-правова регулювання використання природних ресурсів», М. Шиленка «Адміністративно-правова охорона природних ресурсів», Л. Гбур «Адміністративна відповідальність за правопорушення в сфері використання та охорони водних ресурсів України» та інших вчених. Попри те що останні, хоча і мають важливе теоретико-прикладне значення для розвитку науки адміністративного права, однак проблему підвищення ефективності публічного контролю в питаннях адміністративно-правового забезпечення охорони вод та відтворення водних ресурсів в Україні в цілому не вирішують.

Метою статті є з'ясування на основі аналізу чинного законодавства наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі зарубіжного досвіду, місця та ролі публічного контролю в механізмі адміністративно-правового забезпечення охорони вод та відтворення водних ресурсів, а також виробленні шляхів підвищення ефективності його застосування.

Виклад основного матеріалу. Основні негативні наслідки антропогенного впливу на стан водних об'єктів полягають у забрудненні, засміченні та їх вичерпанні. Забруднення водних ресурсів країни відбувається внаслідок скидання або за допомогою іншого способу до водних об'єктів шкідливих речовин, що погіршують якість поверхневих та підземних вод, обмежують використання або негативно впливають на стан дна та берегів водних об'єктів. Засмічення водних об'єктів – скидання або потрапляння іншим способом до водних об'єктів предметів, що погіршують та ускладнюють використання водних об'єктів. Вичерпання вод – стійке скорочення запасів та погіршення якості поверхневих та підземних вод.

Стан водовідведення та очистки забруднених стічних вод у державі можна віднести до критичного. До річок та водоймів України щороку потрапляють понад 4 млрд. куб. метрів шкідливих речовин та предметів. Близько 90 % забруднених вод припадають на промислово розвинені регіони: Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку, Одеську, Луганську, Херсонську, Миколаївську області та м. Київ. Унаслідок того, що понад 70 тис. малих річок України вкрай занедбані, надмірно виснажені та забруднені,

більшість із них фактично перетворилась на стічні канали. Робота з ліквідації такого стану проводиться надто повільно та неефективно. Така ситуація зайвий раз переконує в необхідності вживання рішучих контрольно-наглядових заходів щодо забезпечення водних ресурсів від забруднення та нераціонального використання. Важлива роль у цьому питанні також належить превентивним контрольным заходам.

У радянській юридичній літературі контроль визначався як засіб забезпечення законності в державному управлінні, невід'ємна частина управління і функція державних органів (представницьких органів влади – за апаратом управління, вищих органів – за діяльністю нижчих, надвідомчих органів – в межах своєї сфери діяльності), стадія управлінського циклу і форма зворотнього зв'язку в управлінні. Така різниця у визначенні державного контролю не є суперечливою та взаємозамінною його властивостей.

Контроль є сукупність норм, інституцій і відносин, спрямованих на забезпечення поведінки людей відповідно до інтересів певної соціальної групи, класів чи суспільства в цілому. Основа соціального контролю – це система цінностей у сферах моралі, права, релігії, естетики, що віддзеркалюють інтереси певної соціальної спільноти [1, с. 212].

Саме контроль, як засіб адміністративно-правової охорони водних ресурсів, дає змогу отримати оперативну інформацію, що об'єктивно відображає стан справ на підконтрольних об'єктах, відповідність їх діяльності наміченій програмі; виявити недоліки у змісті схвалюваних рішень, організації їх виконання, способах і засобах їх реалізації [2, с. 261].

На думку багатьох українських вчених, сутність контролю полягає в перевірці відповідності дій установленим правилам, нормам, стандартам, в отриманні інформації щодо процесів, які відбуваються в суспільстві, та сприянні подальшому його розвитку [3, с. 29; 4, с. 43]. Разом із тим, Т. Коломоєць визначає контроль як діяльність відповідних органів, що в межах своїх повноважень наділяються функціями, що є основним видом їх роботи, і які за допомогою притаманних їм форм, методів та визначених процедур реалізують контрольні повноваження [5, с. 123]. Таке поняття є доволі звуженим, хоча по суті розкриває зміст цього важливого для водоохоронної діяльності адміністративно-правового заходу.

На сьогодні публічний контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів є найбільш ефективним з нині існуючих публічно-правових засобів попередження, виявлення та припинення порушень водного законодавства. Такий контроль є діяльністю уповноважених органів державної влади, місцевого самоврядування та окремих інституцій громадянського суспільства з перевірки дотримання суб'єктами екологічних правовідносин норм, правил і стандартів водного законодавства.

Правові основи публічного контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів закладені, насамперед, у Водному кодексі України, де контролю присвячено Главу 5 «Контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів». Зокрема у статті 18 зазначено, що його завдання полягають в забезпеченні додержання усіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства.

Проте, на нашу думку, таке формулювання завдань є неповним та таким, що не відображає сутності контролю використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів. У зв'язку з цим пропонуємо розширити перелік завдань контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів і викласти статтю 18 Водного кодексу України у такій редакції:

«Контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів полягає в забезпеченні додержання усіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства; раціонального використання водних ресурсів; запобіганні, виявленні та припиненні порушень водного законодавства; з'ясуванні причин та умов, що сприяли порушенню вимог водного законодавства; застосуванні до порушників норм водного законодавства заходів державного примусу, у тому числі юридичної відповідальності».

Окрім цього, Водний кодекс України виділяє два види контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів – державний та громадський. Відповідно до статті 19 державний контроль у зазначеній сфері здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що

реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, іншими державними органами відповідно до законодавства України.

Водночас громадський контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля, повноваження яких визначаються положенням, що затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища. Наразі недієвий громадський контроль не сприяє Держекоінспекції щодо покращення результативних показників стосовно заходів із керівництва та управління у сфері екологічного контролю.

Однією із гарантій екологічних прав громадян, відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», є громадський контроль за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Однією з форм громадського контролю у цій сфері є контроль, що здійснюється громадськими інспекторами з охорони довкілля. Фактично функцію останніх було зведено до епізодичної участі в заходах з контролю Держекоінспекції, відсутність відповідної матеріальної та соціальної мотивації, як наслідок висока плінність серед громадських інспекторів, свідчить про не виконання ними функцій громадського контролю за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Слід зазначити, що законодавством проігноровано ще один вид публічного контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів – виробничий контроль. Він здійснюється підприємствами, установами, організаціями та громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності в процесі їх господарської та іншої діяльності, якщо вона має шкідливий вплив на стан водних ресурсів. Зміст виробничого контролю полягає в тому, що кожне підприємство – забруднювач у регіоні має самостійно здійснювати контроль за своїми викидами (скидами) і природокористуванням і вчасно подавати відповідні звіти до органів регіонального екологічного контролю. Матеріали таких звітів мають містити точну інформацію щодо технічних характеристик джерел забруднення повітря, технології виробництва, часу роботи, середніх і максимальних норм викидів забруднюючих речовин, устаткування, що застосовується для скорочення викидів. Випадки подання звітів мають бути чітко закріплені в законодавстві. Настільки ж чітко мають бути визначені обсяг і строки поданої інформації. Потрібно визначити й економічні гарантії вчасного подання і вірогідності звітів.

Обсяг виробничого екологічного контролю природно є значно меншим ніж, наприклад, державного і поширюється лише на одне підприємство або групи підприємств. Однак, зважаючи на те, що саме підприємства є основними джерелами техногенного навантаження на навколишнє середовище в умовах роздержавлення та формування економіки, що ґрунтується на різноманітності форм власності, реалізація принципу «забруднювач платить», що виражається в перенесенні тягаря вирішення екологічних проблем на суб'єкт господарювання, цей вид управління починає переважати [6].

Тому для законодавчого унормування питань виробничого екологічного контролю у досліджуваній сфері логічним здається доповнити Водний кодекс України *статтею 19-1 «Виробничий контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів»* такого змісту:

«Виробничий контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів здійснюється підприємствами, установами, організаціями та громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності в процесі їх господарської та іншої діяльності, якщо вона справляє шкідливий вплив на стан водних ресурсів».

Безпосередня мета публічного контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів полягає у забезпеченні виконання положень водного законодавства, що досягається шляхом реалізації різних, але тісно пов'язаних між собою задач, серед яких: виявлення і припинення «водних правопорушень»; притягнення до адміністративної відповідальності винних осіб; вироблення пропозицій щодо усунення виявлених порушень; встановлення причин та умов скоєння виявлених адміністративних правопорушень у сфері охорони водних ресурсів тощо.

Предмет публічного контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів складає діяльність підконтрольних суб'єктів за фактичним виконанням водного законодавства, підзаконних нормативно-правових актів, інструкцій, правил, нормативів і стандартів з охорони водних ресурсів, а також кількісні та якісні результати цієї діяльності, доцільність вибору засобів і способів виконання ними своїх водоохоронних обов'язків.

Водночас, від предмету публічного контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів слід відмежовувати предмет нагляду у цій же сфері, оскільки він полягає у виконанні органами влади екологічного «водного» законодавства, управлінні та контролі, дотриманні ними, а також комерційними та некомерційними організаціями гарантованих законом прав людини на безпечне користування водними ресурсами, раціональне їх використання та екологічно спрямований захист.

Завдання публічного контролю за використанням і охороною вод і відтворенням водних ресурсів полягає в забезпеченні додержання усіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства, а також у дотриманні встановленого законодавством порядку регулювання правових відносин із метою забезпечення збереження науково обґрунтованого, раціонального використання вод для потреб населення та галузей економіки, відтворення водних ресурсів, охорони вод від забруднення, засмічення та вичерпання, запобігання шкідливим для стану вод діям та ліквідації їх наслідків, поліпшення стану водних об'єктів, а також охорони прав підприємств, установ, організацій і громадян на водокористування.

Висновки. Таким чином, сукупність наявних у законодавстві адміністративно-правових засобів не забезпечує ефективного здійснення публічного контролю за дотриманням вимог і положень водного законодавства та раціональним використанням водних ресурсів, у зв'язку з чим виникають такі проблеми як: дублювання повноважень між органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; відсутність офіційно закріпленого порядку здійснення громадського екологічного контролю в цій сфері; відсутність механізму реалізації виробничого контролю за додержанням правил водного законодавства.

На нашу думку, виникла реальна необхідність прийняття *Положення про публічний контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів*, у якому мають знайти відображення положення щодо поняття, принципів, завдань, суб'єктів, напрямів, форм і методів здійснення контролю за додержанням усіма юридичними та фізичними особами вимог водного законодавства, оформлення результатів контрольних заходів тощо. Таким чином, будуть усунені й інші правові колізії в цій сфері, що, безперечно, дозволить підвищити ефективність зазначеного виду екологічного контролю та одночасно спростити взаємодію між відповідними контролюючими суб'єктами.

У цьому Положенні мають міститися імперативні норми, що регламентуватимуть порядок проведення та здійснення державного, виробничого і громадського контролю за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів. Прийняття Положення про публічний контроль за використанням і охороною вод та відтворенням водних ресурсів сприятиме:

– збереженню сприятливого навколишнього середовища за рахунок запобігання та припинення негативного впливу господарської та іншої діяльності на стан водних ресурсів в Україні;

– створенню правових механізмів для реалізації послідовної екологічної контрольної діяльності уповноваженої публічної адміністрації;

– законодавчому закріпленню всіх видів публічного контролю за додержанням приписів водного законодавства: державного, виробничого, муніципального та громадського;

– визначенню порядку організації та здійснення кожного з видів публічного контролю за додержанням приписів водного законодавства, встановленню його принципів, а також форм і методів взаємодії контролюючих суб'єктів;

– упорядкуванню відносин у сфері публічного контролю за додержанням приписів водного законодавства, в тому числі ліквідації дублювання повноважень як між різними суб'єктами публічного адміністрування водними ресурсами.

Список використаних джерел

1. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посібник. Луцьк: Ред.-вид. відділ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.
2. Яковенко О. О. Зміст та завдання контролю в сфері прав споживачів у системі функцій органів державного управління. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. Вип. 53. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. С. 260-265.
3. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади. Київ : Наук. думка, 2004. 304 с.
4. Кичиліук Т. С. Державний контроль за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. аграр. ун-т. Київ, 2007. 232 с.
5. Адміністративне право України : підруч. ; за заг. ред. Т. О. Коломосьц. Київ : Істина, 2010. 480 с.
6. Екологічне законодавство та законодавча система охорони довкілля. URL : <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/9753/>.

Надійшла до редакції 06.12.2021

References

1. Malynovs'kyu, V. Ya. (2000). Derzhavne upravlinnya [Public administration] : navch. posibnyk. Luts'k: Red.-vyd. viddil «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrayinky, 558 p. [in Ukr.].
2. Yakovenko, O. O. (2011). Zmist ta zavdannya kontrolyu v sferi prav spozhyvachiv u systemi funktsiy orhaniv derzhavnoho upravlinnya [Content and tasks of control in the field of consumer rights in the system of public administration functions]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, issue 53. Kyiv : In-t derzhavy i prava im. V. M. Korets'koho NAN Ukrayiny, pp. 260-265. [in Ukr.].
3. Andriyko, O. F. (2004). Derzhavnyy kontrol' v Ukrayini: orhanizatsiyno-pravovi zasady [State control in Ukraine: organizational and legal principles]. Kyiv : Nauk. dumka, 304 p. [in Ukr.].
4. Kychylyuk, T. S. (2007). Derzhavnyy kontrol' za vykorystanniam ta okhoronoyu zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya [State control over the use and protection of agricultural land] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Nats. ahrar. un-t. Kyiv, 232 p. [in Ukr.].
5. Administratyvne pravo Ukrayiny [Administrative law of Ukraine] : pidruch. ; za zah. red. T. O. Kolomoyets'. Kyiv : Istyna, 2010. 480 p. [in Ukr.].
6. Ekolohichne zakonodavstvo ta zakonodavcha systema okhorony dovkillya [Environmental legislation and legislative system of environmental protection]. URL : <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/9753/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Dmytro Butskych. Place and role of public control in the mechanism of administrative and legal support of water protection and water resources reproduction. The article, based on the analysis of current legislation, available scientific, journalistic and methodological sources, including foreign experience, clarifies the essence and significance of public control over compliance with legislation in the field of water protection and reproduction of water resources and its role in state environmental policy.

The characteristic features of public control in the mechanism of administrative and legal support of water protection and reproduction of water resources, which is the activity of authorized bodies of state power, local government and individual civil society institutions to verify compliance with environmental laws, rules and standards of water legislation.

It has been found that the subject of public control over the use and protection of water and reproduction of water resources is the activities of controlled entities for the actual implementation of water legislation, regulations, instructions, rules, regulations and standards for water protection, as well as quantitative and qualitative results. activities, the expediency of choosing the means and methods of fulfilling their water protection responsibilities.

The task of public control over the use and protection of water and reproduction of water resources, which is to ensure compliance by all legal entities and individuals with the requirements of water legislation, is compliance with legal regulations to ensure conservation, scientifically sound, rational use of water for the population and sectors of the economy, reproduction of water resources, protection of water from pollution, clogging and depletion, prevention of harmful effects of water and elimination of their consequences, improvement of water bodies, as well as protection of the rights of enterprises, institutions, organizations and citizens to water use.

The destructive factors that hinder the effective implementation of public control over compliance with water legislation and rational use of water resources have been identified, and a set of measures has been proposed to improve it.

Keywords: *protection, administrative and legal protection, water, water resources, water fund, environment, administrative and legal means, public control.*

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-209-215

Віталій КОЗИН[©]

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

АДМІНІСТРАТИВНА ТА ФІНАНСОВО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Досліджено правові питання розмежування адміністративної та фінансово-правової відповідальності як видів юридичної відповідальності за правопорушення у бюджетній сфері. Законодавчі зміни, які відбулися в Україні, дозволяють вести мову про фінансово-правову відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності.

Констатується, що бюджетним порушенням є вчинене порушення бюджетного законодавства, інших нормативних правових актів, що регулюють бюджетні правовідносини, та договорів, на підставі яких надаються кошти з бюджету, дію чи бездіяльність фінансового органу, головного розпорядника бюджетних коштів, розпорядника бюджетних коштів, одержувача бюджетних коштів, за вчинення якого Бюджетним кодексом України передбачено застосування бюджетних заходів примусу.

Фінансово-правова відповідальність у бюджетній сфері є самостійним видом юридичної відповідальності. Основним критерієм, що свідчить про самостійність фінансово-правової відповідальності, є самостійність фінансового права, а також специфіка предмета і методу правового регулювання фінансового права.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, фінансово-правова відповідальність, бюджетне законодавство, бюджетне правопорушення, бюджетна сфера.

Постановка проблеми. Визначення фінансового права як самостійної галузі права зумовлює необхідність обґрунтування самостійної природи фінансово-правової відповідальності. Дослідження даного питання є актуальним, зокрема, для визначення структури інституту фінансово-правової відповідальності, оскільки норми, що закріплюють фінансово-правову відповідальність, спрямовані на регулювання та охорону певного виду суспільних відносин, що входять до предмету фінансового права.

Фінансово-правова відповідальність є однією з базових категорій фінансового права, що значною мірою визначає місце та роль правового регулювання фінансових відносин в системі вітчизняного права. Розвиток фінансово-правової відповідальності зумовлюється економічними змінами, що мають місце в нашій державі, – змінами форм та методів державного управління, створенням нових державних органів та інституцій, намаганням запровадити дієвий механізм ринкового регулювання з мінімальним, проте необхідним державним впливом.

Законодавчі зміни, що відбулися в Україні з часів здобуття незалежності дозволяють вести мову щодо фінансово-правової відповідальності, як самостійного виду юридичної відповідальності. Варто зазначити, що інститут фінансового права, на сьогодні, знаходиться на стадії становлення, а відтак є проблеми, що вимагають законодавчого опрацювання. Однак у юридичній літературі існує точка зору, що її юридична природа носить адміністративно-правовий характер, а фінансово-правова відповідальність є різновидом адміністративної відповідальності.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню окремих питань розмежування адміністративної та фінансово-правової відповідальності як видів юридичної відповідальності за правопорушення у бюджетній сфері, приділялася увага в працях вітчизняних та закордонних дослідників права у галузях теорії держави і права, адміністративного та фінансового права, зокрема: В. Авер'янова, О. Андрійко, А. Берлача, Л. Воронової, О. Гетманець, Е. Дмитренко,

© В. Козін, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4397-8570>

vitalykozin83@gmail.com

І. Заверухи, А. Іванського, А. Касьяненка, О. Кузьменко, М. Кучерявенка, А. Монаєнка, О. Музики-Стефанчук, О. Орлюк, В. Ортинського, О. Остапенка, П. Пацурківського, Ю. Ровинського, Л. Савченко, І. Сікорської, О. Соколова, А. Суббота, С. Теленика, В. Чернадчука, Н. Якимчук та ін. Проте відсутність у юридичній науковій думці єдиного погляду на правову природу відповідальності в бюджетній сфері, а також останні законодавчі зміни зумовлюють додаткову актуальність зазначеного питання.

Мета статті полягає у визначенні правової природи юридичної відповідальності в бюджетній сфері, зокрема, розмежуванні поняття адміністративної та фінансово-правової відповідальності за бюджетні правопорушення.

Виклад основного матеріалу. У сучасній теорії права майже не викликає дискусій самостійність фінансового права як галузі права. Так, фінансове право вважається самостійною галуззю права, а в якості основного відмежовуючого критерію називається метод правового регулювання. Фінансове право, як самостійна галузь права, що відокремилась у процесі спеціалізації законодавства з адміністративного права. Вона не могла відокремитися частково, залишивши інститут відповідальності в адміністративному праві. Адже наявність відповідальності є обов'язковою рисою методу правового регулювання суспільних відносин і додатковим критерієм самостійності галузі права.

Сучасний етап розвитку науки фінансового права, науковці пов'язують із розвитком суспільних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу, використання публічних фондів як на рівні держави, так і регіонів, та їх контролю для виконання державою власних функцій та завдань. У фінансовій діяльності держави та органів місцевого самоврядування постійно виникають нові фінансові відносини, що пов'язані з розвитком сучасного матеріального виробництва, ринкових умов господарювання та міжнародних зв'язків [1; 2].

Як слушно зазначає професор А. Ковальчук, органічне поєднання фінансових ресурсів держави і публічного фінансового капіталу являє собою загальнонаціональні (суспільні) фінансові ресурси, що переважно явно виступають об'єктом фінансово-правового регулювання. Таким чином, фінансовим правом регулюються фінанси держави й та частина недержавних фінансів, що запускається до подальшого обігу як фінансовий капітал й інвестиційний ресурс та використовується як джерело фінансування загальнонаціональних програм і проектів [3].

У теорії права визначити правову природу інституту відповідальності можна тільки після визначення предмета та методу відповідної галузі права. Надалі, вважаємо за доцільне визначитися, що є предметом фінансового права та особливості його методу. Зазначене дозволить відмежувати фінансово-правову відповідальність від адміністративної та визначити правову природу та структуру інституту фінансово-правової відповідальності.

По-перше, варто з'ясувати, які суспільні відносини входять в предмет адміністративного права. Так, предметом адміністративного права виступають суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням органами державної влади, у першу чергу виконавчої, наданих їм владних повноважень із підтримання належного функціонування економічної, військової, політичної, соціально-культурної систем країни, а також щодо охорони громадського порядку та громадської безпеки. Загалом, можна стверджувати, що до предмету адміністративного права не входять відносини, що виникають в процесі фінансової діяльності держави.

У науковій літературі зазначається, що юридична відповідальність за правопорушення у бюджетній сфері має системний, міжгалузевий характер, що зумовлює доцільність розгляду її за схемою: юридична відповідальність у цілому (як система) – види юридичної відповідальності (як підсистеми) – підвиди юридичної відповідальності (як елементи системи) – норма, що передбачає юридичну відповідальність (як первинний елемент). Окрім того, наголошується, що у теорії права відсутнє єдине розуміння суті юридичної відповідальності. У термінологічно-понятійних словниках, юридична відповідальність розглядається як державний примус до виконання конкретних вимог права; правовідносини в яких кожна зі сторін зобов'язана відповідати за свої вчинки перед іншою стороною, державою і суспільством [4-5].

Деякі науковці включають до предмета фінансового права суспільні відносини, що виникають у процесі діяльності щодо формування, розподілу, перерозподілу і використання публічних грошових фондів (фінансових ресурсів) з метою реалізації

завдань публічного характеру.

Таким чином, на відміну від адміністративного права, предмет фінансового права складають відмінні групи суспільних відносин, що охороняються переважно нормами фінансового права, зокрема фінансово-правовою відповідальністю. Це твердження є справедливим, зокрема для бюджетних правовідносин.

Своєрідність методу правового регулювання є іншою вагомою ознакою, що свідчить про самостійність фінансового права. Як відомо, до структури методу правового регулювання в якості однієї з основних складових включають заходи державного примусу, що застосовуються у випадках порушення встановлених прав та правопорядку. Відповідно, існування методу фінансового права обумовлює наявність самостійної відповідальності та передбачених санкцій.

Незважаючи на наявні суперечки відносно предмета фінансового права, у науковців не виникає сумнівів щодо його самостійності. У процесі регулювання окремих відносин можливим є перетин предмета адміністративного права з предметом фінансового, однак така ознака свідчить про системність українського права і юридичної відповідальності. У предмет адміністративного права не входять фінансові правовідносини, особливість яких викликає необхідність застосування фінансово-правового методу регулювання. Більшість приписів у таких відносинах виходить від фінансових органів держави, спеціально створених для здійснення фінансової діяльності.

У предметі фінансового права можна виділити окрему групу фінансових правовідносин: податкових, бюджетних, банківських, валютних. У зв'язку з цим оформилися підгалузі податкового та бюджетного права, інститути, що регулюють валютні відносини, відносини між Національним банком України та комерційними банками. Відповідно до цих сфер фінансових правовідносин, що входять у предмет фінансового права, виділилися різновиди фінансово-правової відповідальності: податкова, бюджетна, банківська та інші.

Однак в юридичній науковій літературі можна знайти й інші точки зору. Так, деякі вчені вважають бюджетну відповідальність самостійним видом юридичної відповідальності. Та наголошують на неможливості розглядати бюджетну відповідальність у відриві від фінансово-правової відповідальності. Перш за все, тому, що бюджетне та фінансове право співвідносяться як частина і ціле, як правовий інститут, який збільшився до розмірів підгалузі, і включає в себе цей інститут галузі права.

Інші вчені вважають фінансово-правову відповідальність різновидом адміністративної. Однак їхня позиція дуже суперечлива. З одного боку, вони вважають фінансове право самостійною галуззю права, а з іншого – фінансово-правову відповідальність визначають як різновид адміністративної.

Тоді виникає питання: чому ці норми відносять до адміністративних, хоча містяться вони абсолютно в іншій галузі права й у нормативно-правовому акті, що відноситься до іншої галузі законодавства? Зазвичай прийнято говорити про невеликі за обсягом норми іншої галузевої приналежності в нормативно-правовому акті, в цілому відноситься до іншої галузі права. Однак, законодавчий масив норм про фінансово-правову відповідальність не можна назвати невеликим за обсягом. Для цього достатньо звернутися до основоположних нормативно-правових актів, що встановлюють фінансово-правову відповідальність. Фінансово-правова відповідальність у бюджетній сфері закріплена, зокрема, у Бюджетному кодексі України. У БК України контролю за дотриманням бюджетного законодавства та відповідальності за порушення бюджетного законодавства присвячено Розділ 5.

Суперечливість суджень вчених, що визначають адміністративну природу фінансово-правової відповідальності, очевидна. Отже, сама норма має фінансово-правовий характер, є частиною фінансового права, а відповідальність за її порушення (яка і передбачена цією нормою) є адміністративною.

Варто зазначити, що на сьогодні в Україні відсутнє законодавче визначення поняття «адміністративна відповідальність». Проте особливих труднощів у правозастосовній діяльності такий порядок справ не викликає, а визначення адміністративної відповідальності, сформульовані вченими, не містять суттєвих відмінностей. Окрім того, у науковій літературі побутує думка щодо необхідності саме нормативною визначення вищезгаданого поняття, оскільки, для того щоб поняття використовувалося в суспільстві ефективно, запам'ятовувалося людьми, ставало

часткою їх правосвідомості, йому потрібно дати визначення в законодавчому акті [6].

Перейдемо до дослідження інших ознак, що свідчать про самостійність фінансово-правової відповідальності у бюджетній сфері: кодифіковані нормативно-правові акти; підстави відповідальності; природа об'єкта правопорушення; характер санкцій; порядок їх застосування до винних осіб.

Дослідити ознаки, що свідчать про самостійність фінансово-правової відповідальності у бюджетній сфері, необхідно в порівнянні з аналогічними ознаками адміністративної відповідальності. Використання порівняльно-правового методу дослідження дозволить отримати додаткові докази самостійної природи фінансово-правової відповідальності. Відтак, адміністративна відповідальність передбачена виключно в Кодексі України про адміністративні правопорушення.

Варто наголосити на ще одному протиріччі в судженнях прихильників віднесення фінансово-правової відповідальності у бюджетній сфері до адміністративної: слідуючи їх логіці, можна зробити висновок, що за вчинення фінансового правопорушення застосовується міра адміністративної відповідальності, яка КУпАП не передбачена, але це суперечить принципу законності юридичної відповідальності, оскільки санкції за вчинення правопорушень повинні міститися в тому нормативно-правовому акті, у якому визначено саме правопорушення. Вичерпний перелік заходів адміністративної відповідальності міститься в Кодексі України про адміністративні правопорушення, і вони не закріплені в інших нормативно-правових актах.

Досліджуючи місце та сутність бюджетної відповідальності, слід з'ясувати природу бюджетних порушень та бюджетних заходів примусу. Так, бюджетним порушенням є вчинене порушення бюджетного законодавства, інших нормативних правових актів, що регулюють бюджетні правовідносини, та договорів, на підставі яких надаються кошти з бюджету, дію чи бездіяльність фінансового органу, головного розпорядника бюджетних коштів, розпорядника бюджетних коштів, одержувача бюджетних коштів, за вчинення якого БК України передбачено застосування бюджетних заходів примусу. Слід підкреслити обмежений та вичерпний перелік осіб, якими можуть бути вчинені бюджетні порушення.

Щодо характеру впливу контролюючих органів слід зазначити, що такий вплив не можна зводити лише до систематичного спостереження, оскільки до повноважень контролюючих органів відноситься накладення стягнень, прийняття нормативних рішень тощо [7].

Бюджетні заходи примусу за вчинення бюджетного порушення застосовуються фінансовими органами та органами Казначейства України (посадовими особами) на підставі повідомлення органу державного фінансового контролю [8].

Бюджетні заходи примусу застосовуються на підставі повідомлень органів фінансового контролю на адресу фінансових органів, у вигляді обов'язкових до розгляду документів, що містить підстави для застосування бюджетних заходів примусу.

Згідно з Бюджетним кодексом, за порушення бюджетного законодавства до учасників бюджетного процесу можуть застосовуватися такі заходи впливу:

- 1) попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства;
- 2) зупинення операцій із бюджетними коштами;
- 3) призупинення бюджетних асигнувань;
- 4) зменшення бюджетних асигнувань;
- 5) повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету;
- 6) зупинення дії рішення про місцевий бюджет;
- 7) безспірне вилучення коштів з місцевих бюджетів;
- 8) інші заходи впливу, що можуть бути визначені законом про Державний бюджет України [9].

Д. Шутлів, досліджуючи державний примус у сфері бюджетних відносин, пропонує класифікувати бюджетні правопорушення залежно від:

- 1) форми вчинення на: а) дії (включення недостовірних даних до бюджетних запитів, нецільове використання бюджетних коштів та ін.); б) бездіяльність (неподання проекту закону про Державний бюджет у встановлений строк, відсутність інструкції з підготовки бюджетних запитів як одного з документів, відповідно до яких основні розпорядники бюджетних коштів складають бюджетні запити);

- 2) стадії бюджетного процесу на правопорушення, вчинені під час: а) складання

проектів бюджетів; б) розгляду проектів та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет); в) виконання бюджетів, внесення змін до них; г) підготовки та розгляду звіту щодо виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього;

3) суб'єкта правопорушення на вчинені: а) посадовими особами органів державної влади; б) посадовими особами органів місцевого самоврядування; в) головними розпорядниками бюджетних коштів; г) розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів;

4) різновиду норм, що порушуються, на порушення: а) матеріальних норм; б) процесуальних норм;

5) об'єкта бюджетних правовідносин на порушення щодо: а) капітального об'єкта (нецільове використання бюджетних коштів, надання кредитів з бюджету з порушенням вимог Бюджетного кодексу України та ін.); б) координаційного об'єкта (порушення встановленого порядку або термінів подання проекту закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет) на розгляд Верховної Ради України та ін.) [10].

Заходи фінансово-правової відповідальності за бюджетні порушення подані в ст. 117 БК України. У той час, як адміністративні стягнення закріплені в ст. 164-12 КУпАП. Провівши порівняння, можна помітити, що не всі заходи адміністративної та фінансово-правової відповідальності тотожні. Збігається тільки штраф, і всі судження про те, що штраф існує в адміністративному праві, а отже, фінансові санкції є різновидом адміністративних, позбавлені вагомих підстав. Отже, штраф передбачений і в кримінальному праві, але тоді маємо зробити абсурдний висновок: кримінальний штраф є різновидом адміністративного штрафу або, навпаки, адміністративний штраф є різновид кримінального.

Варто зазначити, що Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачена стаття 164-12. Порушення бюджетного законодавства, якою встановлено відповідальність за «включення недостовірних даних до бюджетних запитів, що призвело до затвердження необґрунтованих бюджетних призначень або необґрунтованих бюджетних асигнувань; порушення вимог Бюджетного кодексу України при здійсненні попередньої оплати за товари, роботи та послуги за рахунок бюджетних коштів, а також порушення порядку і термінів здійснення такої оплати; здійснення платежів за рахунок бюджетних коштів без реєстрації бюджетних зобов'язань, за відсутності підтвердних документів чи при включенні до платіжних документів недостовірної інформації, а також безпідставна відмова у проведенні платежу органами, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів; порушення вимог Бюджетного кодексу України під час здійснення витрат державного бюджету (місцевого бюджету) у разі несвоєчасного набрання чинності законом про Державний бюджет України (несвоєчасного прийняття рішення про місцевий бюджет) на відповідний рік» [11; 12].

Однакові назви деяких санкцій, що існують у різних галузях права, обумовлені системністю юридичної відповідальності. Заходи фінансово-правової відповідальності за порушення бюджетного законодавства сформульовані в БК України, а не в КУпАП. За своїми характеристиками вони істотно відрізняються. Поняття адміністративного правопорушення не охоплює поняття бюджетного порушення.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що фінансово-правова відповідальність у бюджетній сфері є самостійним видом юридичної відповідальності. Основним критерієм, що свідчить про самостійність фінансово-правової відповідальності, є самостійність фінансового права, а також специфіка предмета та методу правового регулювання фінансового права.

Додатковими ознаками, що доводять самостійність фінансово-правової відповідальності в бюджетній сфері, є:

– наявність кодифікованого нормативно-правового акта – Бюджетного кодексу України, що встановлює фінансово-правову відповідальність, та є джерелом фінансового права та наявність підзаконних нормативно-правових актів, що закріплюють процедурні моменти застосування фінансово-правової відповідальності;

– різні підстави фінансово-правової та адміністративної відповідальності;

– законодавче закріплення поняття бюджетного порушення;

– різний порядок притягнення до фінансово-правової та адміністративної відповідальності.

Фінансове право є самостійною галуззю права, відповідно – усі вхідні в нього правові інститути володіють самостійністю, зокрема фінансово-правовою відповідальністю. Таким чином, фінансово-правова відповідальність у бюджетній сфері – це самостійний вид юридичної відповідальності, що виник у сфері фінансових відносин і входить до предмета регулювання фінансового права.

Список використаних джерел

1. Гетманець О. П. Завдання науки фінансового права в умовах розвитку господарських відносин в Україні. *Форум права*. 2020. № 1 (60). С. 6-12.
2. Уткіна М. С. Методи забезпечення функціонування фінансової системи України. *Європейські перспективи*. 2018. № 1. С. 65-69.
3. Ковальчук А. Т. Фінансове право: проблеми утвердження та ефективного застосування. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 10-17.
4. Назар Ю. С., Проць І. М. Адміністративна та фінансово-правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства : монограф. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ. 2018. 172 р.
5. Кучерявенко М. П. Фінансове право: підручник. Харків : Право. 2013. 400 с.
6. Ярошенко А. С. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства в галузі насінництва й розсадництва. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 120-124.
7. Костенко О., Ярошенко А. Здійснення державного контролю у сфері публічних закупівель. *Право України*. 2020. № 10. С. 171-183.
8. Костенко О. М. Проблемні питання здійснення моніторингу публічних закупівель Державною аудиторською службою України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 119-124.
9. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 50. С. 1778.
10. Шутлів Д. С. Державний примус у сфері бюджетних відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2018. 18 с.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
12. Резворович К. Р., Юнін О. С., Круглова О. О. та ін. Фінансово-економічна безпека: теоретико-правові аспекти: навч. посібник. Дніпро : Видавець Біла К.О. 2019. 195 с.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Hetmanets', O. P. (2020). Zavadannya nauky finansovoho prava v umovakh rozvytku hospodars'kykh vidnosyn v Ukrayini [Tasks of the science of financial law in the development of economic relations in Ukraine]. *Forum prava*, № 1 (60), pp. 6-12. [in Ukr.].
2. Utkina, M. S. (2018). Metody zabezpechennya funktsionuvannya finansovoyi systemy Ukrayiny [Methods of ensuring the functioning of the financial system of Ukraine]. *Evropeyskiye perspektivy*, № 1, pp. 65-69. [in Ukr.].
3. Koval'chuk, A. T. (2017). Finansove pravo: problemy utverdzhennya ta efektyvnoho zastosuvannya [Financial law: problems of approval and effective application]. *Publichne pravo*, № 1, pp. 10-17. [in Ukr.].
4. Nazar, Yu. S., Prots', I. M. (2018). Administratyvna ta finansovo-pravova vidpovidal'nist' za porushennya byudzhetnoho zakonodavstva [Administrative and financial-legal responsibility for violation of budget legislation] : monohraf. L'viv : L'viv. derzh. un-t vnutr. sprav, 172 p. [in Ukr.].
5. Kucheryavenko, M. P. (2013). Finansove pravo [Financial law] : pidruchnyk. Kharkiv : Pravo, 400 p. [in Ukr.].
6. Yaroshenko, A. S. (2015). Administratyvna vidpovidal'nist' za porushennya zakonodavstva v haluzi nasinnytstva y rozsadnytstva [Administrative liability for violations of legislation in the field of seed and nursery]. *Pravo i suspil'stvo*, № 3, pp. 120-124. [in Ukr.].
7. Kostenko, O., Yaroshenko, A. (2020). Zdiysnennya derzhavnogo kontrolyu u sferi publichnykh zakupivel' [Implementation of state control in the field of public procurement]. *Pravo Ukrayiny*, № 10, pp. 171-183. [in Ukr.].
8. Kostenko, O. M. (2018). Problemni pytannya zdiysnennya monitorynhu publichnykh zakupivel' Derzhavnoyu audytors'koyu sluzhboyu Ukrayiny [Problematic issues of monitoring public procurement by the State Audit Service of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnurishnikh sprav*, № 1, pp. 119-124. [in Ukr.].
9. Byudzhetnyy kodeks Ukrayiny vid 08.07.2010 [Budget Code of Ukraine of July 8, 2010]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2010. № 50, pp. 1778. [in Ukr.].
10. Shutliv, D. S. (2018). Derzhavnyy pryms u sferi byudzhetnykh vidnosyn [State coercion in the field of budgetary relations] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Zaporizhzhya, 18 p. [in Ukr.].
11. Kodeks Ukrayiny pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on

Administrative Offenses of December 7, 1984]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*. 1984. № 51, art. 1122. [in Ukr.].

12. Rezvorovych, K. R., Yunin, O. S., Kruhlova, O. O. ta in. (2019). *Finansovo-ekonomichna bezpeka: teoretyko-pravovi aspekty* [Financial and economic security: theoretical and legal aspects] : navch. posibnyk. Dnipro : Vydavets' Bila K. O., 195 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Vitaliy Kozin. Administrative and financial-legal liability as types of legal liability for offenses in budget area. The article deals with the study of legal issues of differentiation of administrative and financial-legal liability as types of legal liability for offenses in the public sector.

The purpose of the article is to determine the legal nature of legal liability in the public sector, in particular, to distinguish between the concepts of administrative and financial and legal liability for budget offenses.

It has been noted that the legislative changes that have taken place in Ukraine since independence allow us to talk about financial and legal liability as an independent type of legal liability. In addition, the Institute of financial law is currently in its infancy, which means that there are problems that require legislative elaboration. However, in the legal literature, there is a point of view that its legal nature is administrative and legal in nature, and financial and legal liability is a type of administrative liability.

The article states that a budget violation is a committed violation of budget legislation, other normative legal acts regulating Budget legal relations, and contracts on the basis of which funds are provided from the budget, the action or omission of a financial body, the main administrator of budget funds, the administrator of budget funds, the recipient of budget funds, for the commission of which the Budget code of Ukraine provides for the use of budget enforcement measures. Budget enforcement measures for committing a budget violation are applied by the financial authorities and Treasury bodies of Ukraine (officials) on the basis of a notification from the state financial control body.

The author has concluded that financial and legal liability in the public sector is an independent type of legal liability. The main criterion that indicates the independence of financial and legal responsibility is the independence of financial law, as well as the specifics of the subject and method of legal regulation of financial law.

Keywords: *administrative liability, financial and legal liability, budget legislation, budget offense, budget area.*

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-215-221

Вікторія ПАРХЕТА®

аспірант

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ДОРОЖНЬОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

У статті на виконання завдань дослідження з'ясовано теоретико-правові наукові позиції щодо розуміння поняття «публічного адміністрування», розкрито сутність та зміст публічного адміністрування в сфері дорожньої інфраструктури. Наведено ознаки, що зумовлюють необхідність та доцільність регулювання публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури в Україні нормами адміністративного права.

Ключові слова: *публічне адміністрування, дорожня інфраструктура, сфера дорожньої інфраструктури, публічне адміністрування в сфері дорожньої інфраструктури.*

Постановка проблеми. В Україні регулювання відносин у сфері діяльності автомобільного транспорту належить до пріоритетних напрямів внутрішньої політики держави. Створення правових стимулів щодо розвитку автомобільної транспортної системи є одним з основних резервів підвищення добробуту суспільства, його

© В. Пархета, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2774-4790>

k_appad@dduvs.in.ua

економічного потенціалу відповідно до напрямів розвитку держави, закріплених Конституцією. Розвиток автомобільного транспорту та інших засобів комунікації визначає не тільки структуризацію економічного простору держави, тобто екстенсивний процес економічного росту, але й якісне вдосконалення економіки, тобто процес інтенсивного росту, відповідно функціонування транспорту стає найважливішим фактором розвитку економіки, суспільства в цілому.

Також ефективне функціонування автомобільного транспорту має забезпечуватись належною дорожньою інфраструктурою, що крім автомобільних доріг має включати інженерні мережі, державні та приватні підприємства й організації, що їх обслуговують, об'єкти (підприємства, заклади), які займаються ремонтом, будівництвом та реконструкцією, а також експлуатаційним утриманням доріг, мостів та інших дорожніх шляхів. Комплексний підхід до належного функціонування автомобільного транспорту та дорожньої інфраструктури включає також механізм публічного адміністрування в цій сфері. Потри досить поширене вживання останнім часом в правовому полі поняття «публічне адміністрування», ні законодавчого ні іншого єдиного автентичного чи доктринального тлумачення цього поняття в правовій доктрині не здійснено, що унеможливує визначення сутнісних характеристик та його змісту, прояву та ознак у різних сферах суспільного життя.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання публічного адміністрування були предметом досліджень С. Вирового, А. Волкова, Н. Гавкалової, А. Гоголева, В. Корженка, Н. Мельгюхової, С. Чернова та ін. Останнім часом на теренах правової науки з'являються все більше наукових робіт, що присвячені дослідженню особливостей публічного адміністрування у різних сферах та галузях і часто в них термін «адміністрування» замінений терміном «управління», що є значно вужчим за свою сутність. Разом із тим, питання публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури, що останнім часом із запровадження та досить успішним втіленням програми «Велике будівництво» [1] набувають значної актуальності та потреби їх аналізу та часткового вирішення в межах наукових робіт правового спрямування, що і актуалізує тематику запропонованої нами статті.

Мета статті – з'ясувати поняття та розкрити зміст публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури. Для виконання цього завдання доречно здійснити аналіз наукових положень, що тлумачать поняття «публічне адміністрування».

Виклад основного матеріалу. Останнім часом визначено, що публічне адміністрування є міжгалузєвою сферою регулювання як галузі «державного управління», так і «адміністративного права». З'ясуємо наукові позиції представників науки з державного управління та адміністративного права. Наукові позиції представників галузі державного управління полягають у такому. На думку О. Шатило «публічне адміністрування це регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, спрямована на здійснення законів та інших нормативноправових актів шляхом прийняття адміністративних рішень, надання встановлених законами адміністративних послуг» [2, с. 15].

Публічне адміністрування – це цілеспрямована взаємодія публічних адміністрацій із юридичними та фізичними особами з приводу забезпечення реалізації законів та виконання основних функцій: орієнтуючого планування, що визначає бажані напрями розвитку, створення правових, економічних та інших умов для реалізації інтересів учасників взаємодії, розподілу праці, кооперування та координування діяльності, а також моніторинг результатів [3, с. 77–78].

Як правильно зазначає О. Ястремська, «поняття публічне адміністрування останніми роками набуло широкого розповсюдження та передбачає надання адміністративних послуг європейського рівня шляхом впровадження у практику діяльності принципів демократичного управління» [4, с.37]. У процесі еволюціонування публічного адміністрування сформувалось три основні моделі: «Old Public Management» – класична бюрократична форма організації за М. Вебером, «New Public Management» – сукупність адміністративно-політичних стратегій реформування, в основу якої покладено переважно тлумачення адміністративної діяльності крізь призму приватної економіки (походить від теорії суспільного вибору (Public Choice) і менеджералізму) та «Good Governance» – найвищий розвиток соціально-економічної системи характеризує соціально орієнтоване управління та визначає управління на розвинених демократичних засадах [5, с.9]. Таким чином, на погляд учених із державного управління, публічне

адміністрування включає в себе відносини, що, по-перше, виникають у сфері створення та функціонування органів публічного управління; по-друге, що виникають із приводу здійснення (реалізації) ними управлінських функцій (повноважень) у тій чи іншій сфері суспільного життя.

Нижче розглянемо наукові положення щодо поняття та змісту публічного адміністрування з боку правників, передусім фахівців у сфері адміністративного права. Французькі вчені-адміністративісти вважають, що публічне адміністрування – це адміністративна діяльність суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюється з метою задоволення публічного інтересу. Вони негативно відмежовують від публічного адміністрування, по-перше, юридичну діяльність, спрямовану на задоволення приватних інтересів, по-друге – законодавчу та судову діяльність держави. Класик німецького адміністративного права О. Майєр уважав, що публічне адміністрування полягає в діяльності суб'єктів публічної адміністрації, пов'язаній із виконанням виконавчих функцій. До того ж, він відмежовував від такої діяльності здійснення виконавчою владою політичних функцій. Інші німецькі адміністративісти, відзначаючи складність категорії «публічне адміністрування», виокремлюють його ознаки: організаційні – публічне адміністрування складається із сукупності суб'єктів, які переважно займаються адміністративною діяльністю, тобто застосуванням норм адміністративного права, до публічного адміністрування в організаційному сенсі не належить правотворчість, політична діяльність та правосуддя; функціональні – до публічного адміністрування належать усі види діяльності, що здійснюються суб'єктами публічної адміністрації незалежно від матеріального змісту цієї діяльності; відмежовуючи – публічним адмініструванням визнається діяльність, що знаходиться за межами законотворчості, правосуддя та політичної діяльності. Публічне адміністрування є складним видом діяльності не лише, у так би мовити, зовнішньому, а також у внутрішньому вимірі, оскільки здійснюється за допомогою численних засобів, що тягнуть різні юридичні наслідки для об'єктів адміністративного впливу [6, с. 4-5].

Вітчизняні науковці в галузі адміністративного права, вивчаючи досвід країн так званого прогресивного та усталеного адміністративного права, до яких можна віднести Францію, Німеччину, Великобританію, надають поштовх розвитку теорії публічного адміністрування в Україні. Зокрема, Р. Мельник та В. Бевзенко в підручнику «Загальне адміністративне право» (2014) зазначають, що термін «публічне адміністрування» сьогодні застосовується переважно на теоретичному рівні та має синонім категорія «управління». Потреба заміни терміну «управління» категорією «адміністрування» пов'язана зі зміною призначення адміністративного права, що дедалі формується, виходячи з так званої «людиноцентристської ідеології», яка власне і вимагає заміни поняття «управління» категорією «адміністрування». Категорія «публічне адміністрування» є надзвичайно складною за своїм змістом, у зв'язку з чим її набагато легше описати, аніж дати їй визначення. На їх думку, під публічним адмініструванням можна розуміти «зовнішньоорієнтовану діяльність широкого кола суб'єктів (насамперед, публічної адміністрації), пов'язану з реалізацією політичних рішень та впровадженням у життя Конституції та законів України, що має на меті задоволення публічного інтересу [7, с. 41].

Автори навчального посібника за загальною редакцією В. Галуцька (2018) доходять висновку, що зовнішньою формою реалізації публічної влади є: для законодавчої влади – законотворчість; для виконавчої влади – публічне адміністрування; для судової влади – правосуддя. На їх думку, до ознак публічного адміністрування як форми реалізації публічної влади слід віднести: «1) воно є зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади; 2) є адміністративною діяльністю публічної адміністрації; 3) здійснюється з метою задоволення публічного інтересу; 4) має відмежовуватись від законодавчої діяльності, здійснення правосуддя, політичної діяльності виконавчої влади, діяльності, спрямованої на задоволення приватних інтересів». Під публічним адмініструванням вони розуміють «адміністративну діяльність суб'єктів публічної адміністрації, що є зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади, що здійснюється з метою задоволення публічного інтересу й негативно відмежовується від законодавчої судової та політичної діяльності» [8, с. 15]. Заслуговує на увагу їх наукова позиція щодо виокремлення таких видів (напрямків) публічного адміністрування, які, по-суті, розкривають його зміст: надання публічною адміністрацією адміністративних послуг і здійснення виконавчо-розпорядчої

(управлінської) діяльності (за змістом); зовнішня та внутрішньоорганізаційна адміністративна діяльність публічної адміністрації (за спрямуванням владного впливу публічної адміністрації); втручальне, сприяльне та забезпечувальне адміністративні провадження (за юридичними наслідки для об'єктів адміністративного впливу) [8, с. 18]. Беручи їх класифікацію видів публічного адміністрування за основу, слід виділити такі види публічного адміністрування:

1) надання публічною адміністрацією адміністративних послуг, у результаті яких найбільш повно реалізується людиноцентристська ідеологія сучасного адміністративного права, коли публічна адміністрація має якнайповніше задовольняти права, свободи та законні інтереси фізичних і юридичних осіб (зокрема, через діяльність центрів надання адміністративних послуг місцевих органів виконавчої влади та суб'єктів місцевого самоврядування, у тому числі надання приватним особам суб'єктами публічної адміністрації послуг, дозволів, пільг, довідок) – публічно-сервісна обслуговуюча складова;

2) здійснення виконавчо-розпорядчої (управлінської) діяльності, у процесі якої публічна адміністрація здійснює публічне виконання законодавства на території всієї держави відповідно до чітко прописаної компетенції та видає з цією метою підзаконні нормативно-правові акти на основі законів і з метою їх виконання через деталізацію та уточнення – управлінська складова;

3) діяльність спрямована на створення та перерозподіл повноважень суб'єктів, що здійснюють виконавчо-розпорядчу (управлінську) діяльність та надають публічні послуги – внутрішньоорганізаційна складова. Водночас слід погодитись із позицією Р. Мельника та В. Бевзенка, що «не є публічним адмініструванням діяльність, пов'язана з внутрішньою організацією функціонування (реорганізація підрозділів, переміщення державних службовців, реалізація дисциплінарної відповідальності тощо) органів публічної влади (Верховної Ради України, міністерств, суду, прокуратури, органів місцевого самоврядування тощо); зазначену діяльність можна назвати внутрішньоуправлінською, яка, однак, так само як і публічне адміністрування, регламентується нормами адміністративного права» [7, с. 41];

4) застосування чітко визначеним законом обмежень прав, свобод або законних інтересів приватної особи, а також покладення на неї відповідних обов'язків або обтяжень, визначених законом – втручальне публічне адміністрування;

5) сприяння та забезпеченням нормального існування приватних осіб і спрямовується на вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням населення водою, електрикою, газом; наданням інформаційних, освітніх послуг, а також забезпеченням протезуванням, житлом та іншими соціальними пільгами учасників АТО, інвалідів, багатодітних родин тощо – забезпечувальна складова (яку можливо поєднати з функцією з надання адміністративних послуг). Всі ці види публічного адміністрування можуть здійснюватися відокремлено, але частіше сам зміст публічного адміністрування в окремих сферах суспільного життя проявляється у комплексі всіх складових публічного адміністрування.

Все це пояснюється тим, що на сьогодні більшість наукових правових досліджень публічно-правових відносин, які виникають у різних сферах суспільного життя (наприклад, у сфері освіти, культури, транспортній, банківській, митній, податковій та інших сферах) об'єднуються під назвою «публічне адміністрування у сфері...». Не виключенням із цього правила є публічне адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури.

Для того щоб надати систематизоване визначення поняття публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури та розкрити його зміст, далі необхідно з'ясувати поняття дорожньої інфраструктури, що, попри його постійне вживання в засобах масової інформації, є нормативно неврегульованим.

Закон України «Про автомобільні дороги» від 8 вересня 2005 року № 2862-IV [9], визначає правові, економічні, організаційні та соціальні засади забезпечення функціонування автомобільних доріг, їх будівництва, реконструкції, ремонту та утримання в інтересах держави і користувачів автомобільних доріг. Зокрема, ним визначено поняття «автомобільна дорога», «вулиця», «дорожнє покриття», визначено види автомобільних доріг та їх складові, органи управління автомобільними дорогами та їх повноваження, натомість поняття «дорожньої інфраструктури» не наведено.

Нормативними актами у сфері дорожньої інфраструктури України є Закони

України «Про транспорт» та «Автомобільний транспорт», що визначають правові, економічні, організаційні та соціальні основи діяльності транспорту (зокрема автомобільного транспорту), визначають поняття та зміст транспортної системи України, органів управління в галузі автомобільного транспорту, види автомобільного транспорту, загальні засади безпеки на автомобільному транспорті, знову ж таки не зазначаючи поняття та об'єкти дорожньої інфраструктури [10]. Натомість дотичний Закон України «Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку телекомунікаційних мереж» від 7 лютого 2017 року № 1834-VIII в ст.1 дає визначення інфраструктури об'єкта транспорту як «виробничо-технологічних комплексів і споруд авіаційного, автомобільного, залізничного, морського та річкового, трубопровідного транспорту, міського електротранспорту, що надаються чи можуть надаватися власником інфраструктури об'єкта доступу у користування замовнику на договірних засадах» [11]. Навіть Закон України «Про джерела фінансування дорожнього господарства України» від 18 вересня 1991 року № 1562-XII [12], що визначає правові основи забезпечення фінансування витрат, пов'язаних із будівництвом, реконструкцією, ремонтом і утриманням автомобільних доріг загального користування та сільських доріг України, не наводить поняття «дорожнього господарства». Лише в енциклопедичних виданнях наводяться поняття «дорожнє господарство – це система автомобільних доріг, інженерних мереж, державних та приватних підприємств і організацій, що їх обслуговують», «транспортна інфраструктура – сукупність об'єктів (підприємств, закладів), які займаються ремонтом, будівництвом та реконструкцією, а також експлуатаційним утриманням доріг, мостів та інших дорожніх шляхів. Транспортна інфраструктура забезпечує наявність рівних та якісних доріг, а також зберігання їх у гарному стані» [13].

У зв'язку з цим назріла необхідність прийняття Закону «Про дорожню інфраструктуру», у якому доцільно визначити об'єкти дорожньої інфраструктури, правові, економічні, організаційні та соціальні засади забезпечення функціонування дорожньої інфраструктури, напрямків її розбудови, реконструкції, ремонту та утримання з визначенням чіткої юрисдикції конкретних органів публічної влади, відповідальних за її утримання та фінансування. Або доповнити Закон України «Про дорожній рух» окремим розділом, який би визначав такі правові засади. Також є нагальна потреба прийняття Постанови КМУ «Про порядок утримання автомобільних доріг та дорожньої інфраструктури України», у якому визначити на основі Закону «Про автомобільні дороги» види (типи) автомобільних доріг та їх інфраструктуру, та визначити юрисдикцію кожного органу публічної влади щодо їх утримання, зокрема юрисдикції: Укравтодору, служб автомобільних доріг (департаментів, управлінь, відділів) місцевих органів влади (АР Крим, обласних, районних та міських державних адміністрацій), органів місцевого самоврядування (обласних, районних, міських, об'єднаних територіальних громад, селищних, сільських радах).

Висновки. Усе вищевикладене надає можливість сформулювати такі висновки щодо наукового розуміння поняття публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури в Україні.

Під дорожньою інфраструктурою слід розуміти систему автомобільних доріг, інженерних мереж, державних і приватних підприємств і організацій, що їх обслуговують, об'єктів (підприємств, закладів), що займаються ремонтом, будівництвом та реконструкцією, а також експлуатаційним утриманням доріг, мостів та інших дорожніх шляхів. Це поняття потребує закріплення в Законі «Про дорожню інфраструктуру», що потребує розробки та затвердження, або шляхом доповнення Закон України «Про дорожній рух».

Публічне адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури в Україні – це регламентована законами та іншими нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування, спрямована на виконання законів та інших нормативно-правових актів, у тому числі шляхом прийняття адміністративних рішень, надання встановлених законами адміністративних послуг щодо будівництва, ремонту, реконструкції, а також експлуатаційного утриманням доріг та дорожньої інфраструктури.

Ознаки, що зумовлюють необхідність та доцільність регулювання публічного адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури в Україні нормами адміністративного права:

1) публічне адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури є правовою та організаційною формою діяльності відповідних суб'єктів владних повноважень (Міністерства інфраструктури, Укравтодору, Укртрансбезпеки, міської ради та ін.), як засобу реалізації їх адміністративно-правового статусу;

2) публічне адміністрування у сфері дорожньої інфраструктури є адміністративною діяльністю суб'єктів публічної адміністрації, що здійснюється шляхом надання публічною адміністрацією адміністративних послуг (основний вид діяльності) і здійснення виконавчо-розпорядчої (управлінської) та контрольної діяльності (додаткові види діяльності), містить сприяльне публічне адміністрування та забезпечувальне адміністративне провадження, що пов'язане із забезпеченням нормального функціонування дорожньої інфраструктури для забезпечення реалізації соціальних та економічних прав громадян, приватних осіб і забезпечення публічного інтересу держави.

Список використаних джерел

1. Програма Президента України «Велике будівництво». Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку громад та територій України. URL : www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/prezentacziya.pdf.

2. Шатило О. А. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Публічне адміністрування» (для студентів спеціальностей «Менеджмент організацій і адміністрування» та «Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності»). Житомирський державний технологічний університет. Житомир: Кафедра менеджменту організацій і адміністрування ЖДТУ, 2014.

3. Європеїзація публічного адміністрування в Україні в контексті європейської інтеграції : матеріали наук.-практ. конф. 17 груд. 2009 р., м. Дніпропетровськ ; за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2009. 224 с.

4. Ястремська О. М., Мажник Л. О. Публічне адміністрування : навч. посібник. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 132 с.

5. Амосов О. Ю., Гавкалова Н. Л. Моделі публічного адміністрування (архетипова парадигма). *Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління*. Харків : Вид-во «ДокНаукДержУпр». Спеціальний випуск. Червень, 2013. С. 6–13.

6. Detterbeck S. Allgemeines Verwaltungsrecht mit Verwaltungsprozessrecht. 4-te. Auflage. München : Verlag C. H. Beck, 2006.

7. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посібник ; за заг. ред. Р. С. Мельника. Київ : Ваіге, 2014. 376 с.

8. Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О. Адміністративне право України. Повний курс : навч. посібник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

9. Про автомобільні дороги : Закон України від 08.09.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 51. Ст. 556.

10. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001І. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 22. Ст. 105.

11. Про доступ до об'єктів будівництва, транспорту, електроенергетики з метою розвитку телекомунікаційних мереж : Закон України від 07.02.2017. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 11. Ст. 101.

12. Про джерела фінансування дорожнього господарства України : Закон України від 18.09.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 47. Ст. 648.

13. Тлумачення понять «дорожнє господарство», «транспортна інфраструктура» в Українській Вікіпедії, заснованій 30 січня 2004 року. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

Надійшла до редакції 19.11.2021

References

1. Prohrama Prezydenta Ukrayiny «Velyke budivnytstvo» [Program of the President of Ukraine «Large Construction»]. Ofitsiyyny veb-sayt Ministerstva rozvytku hromad ta terytoriy Ukrayiny. URL : www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/prezentacziya.pdf. [in Ukr.].

2. Shatylo, O. A. (2014). Oporny konspekt leksiy z dystsypliny «Publichne administruvannya» (dlya studentiv spetsial'nostey «Menedzhment orhanizatsiy i administruvannya» ta «Menedzhment zovnishn'oekonomichnoyi diyal'nosti») [Reference syllabus of lectures on the subject «Public Administration» (for students majoring in «Management of Organizations and Administration» and «Management of Foreign Economic Activity»)]. Zhytomyr's'kyi derzhavnyy tekhnolohichnyy universytet. Zhytomyr: Kafedra menedzhmentu orhanizatsiy i administruvannya ZHDТУ. [in Ukr.].

3. Yevropeyzatsiya publichnoho administruvannya v Ukrayini v konteksti yevropeys'koyi intehratsiyi [Europeanization of public administration in Ukraine in the context of European integration] : materialy nauk.-prakt. konf. 17 hrud. 2009 r., m. Dnipropetrovs'k ; za zah. red. L. L. Prokopenska. Dnipropetrovs'k : DRIDU NADU, 2009. 224 p. [in Ukr.].

4. Yastrems'ka, O. M., Mazhnyk, L. O. (2015). Publichne administruvannya [Public administration] : navch. posibnyk. Kharkiv : KhNEU im. S. Kuznetsya, 132 p. [in Ukr.].
5. Amosov, O. Yu., Havkalova, N. L. (2013). Modeli publichnoho administruvannya (arkhetypova paradyhma) [Models of public administration (archetypal paradigm)]. *Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka : zbirnyk naukovykh prats' Asotsiatsiyi doktoriv nauk z derzhavnoho upravlinnya*. Kharkiv : Vyd-vo «DokNaukDerzhUpr». Spetsial'nyy vypusk. Cherven', pp. 6-13. [in Ukr.].
6. Detterbeck, S. (2006). Allgemeines Verwaltungsrecht mit Verwaltungsprozessrecht [General administrative law with administrative procedural law]. 4-te. Auflage. München : Verlag C. H. Beck. [in Germ.].
7. Mel'nyk, R. S., Bevzenko, V. M. (2014). Zahal'ne administratyvne pravo [General administrative law] : navch. posibnyk ; za zah. red. R. S. Mel'nyka. Kyiv: Vaite, 376 p. [in Ukr.].
8. Halun'ko, V., Dikhtyevs'kyi, P., Kuz'menko, O. (2018). Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyy kurs [Administrative law of Ukraine. Full course] : navch. posibnyk. Kherson : OLDI-PLYUS, 446 p. [in Ukr.].
9. Pro avtomobil'ni dorohy [On highways] : Zakon Ukrainy vid 08.09.2005. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2005. № 51, art. 556. [in Ukr.].
10. Pro avtomobil'nyy transport [On road transport] : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2001. № 22, art. 105. [in Ukr.].
11. Pro dostup do ob'yektiv budivnytstva, transportu, elektroenerhetyky z metoyu rozvytku telekomunikatsiynykh merezh [On access to construction, transport, electricity for the development of telecommunications networks] : Zakon Ukrainy vid 07.02.2017. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2017. № 11, art. 101. [in Ukr.].
12. Pro dzherela finansuvannya dorozhn'oho hospodarstva Ukrainy [On sources of financing of the road economy of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 18.09.1991. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1991. № 47, art. 648.
13. Tlumachennya ponyat' «dorozhnye hospodarstvo», «transportna infrastruktura» v Ukrainy's'kiy Vikipediyi, zasnovaniy 30 sichnya 2004 roku [Interpretation of the concepts of «road management», «transport infrastructure» in the Ukrainian Wikipedia, established on January 30, 2004]. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Viktoriya Parkheta. Concept and content of public administration in the field of road infrastructure. The article clarifies the theoretical and legal scientific positions on the understanding of the concept of «public administration», reveals the essence and content of public administration in the field of road infrastructure.

The study found that: road infrastructure should be understood as a system of roads, utilities, public and private enterprises and organizations that serve them, facilities (enterprises, institutions) engaged in repair, construction and reconstruction, and as well as operational maintenance of roads, bridges and other roads. It is determined that this concept needs to be enshrined in the Law «On Road Infrastructure», which requires development and approval, or by supplementing the Law of Ukraine «On Road Traffic»

It is established that public administration in the field of road infrastructure in Ukraine should be understood as regulated by laws and other regulations of public administration, aimed at implementing laws and other regulations, including through administrative decisions, the provision of statutory administrative services for construction, repair, reconstruction, as well as maintenance of roads and road infrastructure.

The features that determine the necessity and expediency of regulating public administration in the field of road infrastructure in Ukraine by the norms of administrative law, namely:

1) public administration in the field of road infrastructure is a legal and organizational form of activity of the relevant subjects of power (Ministry of Infrastructure, Ukravtodor, Ukrtransbezpeky, city council, etc.), as a means of implementing their administrative and legal status;

2) public administration in the field of road infrastructure is an administrative activity of subjects of public administration, which is carried out by providing public administration of administrative services (main activity) and implementation of executive (administrative) and control activities (additional activities), contains favorable public administration and supporting administrative proceedings related to ensuring the proper functioning of road infrastructure to ensure the realization of social and economic rights of citizens, individuals and the public interest of the state.

Keywords: *public administration, road infrastructure, road infrastructure sphere, public administration in road infrastructure sphere.*

УДК 342.6:342.922(477)

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-222-229

Максим ПРИШЕДЬКО[©]

аспірант

(Науково-дослідний інститут інформатики і права
Національної академії правових наук України)

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СУТНІСНИХ ОЗНАК ДЕРЖАВНИХ РЕЄСТРІВ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Викладено результати загальнотеоретичного дослідження сутнісних ознак державних реєстрів в Україні. Державні реєстри розглядаються як правовий засіб регулювання суспільних відносин державою. Визначаються їх основні сутнісні ознаки та принципи їх формування і функціонування, роль і місце в системі правових інститутів держави.

На підставі системного підходу сформульовано авторське визначення поняття «державний реєстр». Зазначається, що державні реєстри залежно від завдань державного реєстру, обсягу інформації у ньому, складності та масштабності завдань з обробки та обміну інформацією в державних реєстрах є електронними автоматизованими базами даних. У нормативно визначених випадках вони ведуться і в паперовому вигляді.

Ключові слова: державний реєстр, державна реєстрація, база даних, автоматизована інформаційна система, автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, принципи формування державних реєстрів, правова форма діяльності держави, правова основа державних реєстрів, юридична значущість даних державного реєстру.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої держави актуальною проблемою є створення ефективної системи правового регулювання суспільних відносин, особливо в соціально-економічній сфері, де держава намагається зменшити рівень прямого державного регулювання і збільшити рівень регулювання діяльності господарюючих суб'єктів через інститут реєстрації. Однією з передумов вирішення цього питання є удосконалення правових інститутів державних реєстрів.

У той же час аналіз чинної нормативно-правової бази (і в першу чергу стосовно сутнісних ознак державних реєстрів), якою врегульовано формування та функціонування державних реєстрів, дозволяє стверджувати наявність безсистемності, непорядкованості з непоодинокими випадками дублювання та суперечностей у змісті норм [1].

Тому дослідження особливостей формування та функціонування державних реєстрів на підставі визначення шляхів забезпечення їх ефективності у вирішенні проблем держави не може бути успішним без визначення їхніх сутнісних ознак.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Характеризуючи наявний стан наукового опрацювання проблеми, зазначаємо, що питання сутнісних ознак державних реєстрів до недавнього часу не було предметом комплексних наукових досліджень у вітчизняній правовій науці. Проте висвітлення цієї проблеми має місце в наукових працях теоретиків права та фахівців із адміністративного права. Зокрема, питання правового режиму державних реєстрів досліджували у своїх працях С. Антоненко, М. Апанасюк, М. Гурковський, В. Дмитришин, Л. Заставська, Т. Євсюков, І. Мишак, О. Скакун. Адміністративно-правовий аспект сутності та ознак державної реєстрації як необхідної умови формування державних реєстрів були предметом уваги, зокрема, таких вчених-правознавців, як М. Гурковський, Д. Іваненко, М. Колесников, О. Мартинюк, С. Погребняк, В. Спасенко, М. Теличко. Важливим є доробок учених, які досліджували історико-правові питання формування державних реєстрів та особливості правових засад формування державних реєстрів за кордоном, серед яких: К. Батир, О. Коровайко, В. Нагнибіда, О. Піфко, В. Сенчук, С. Слободянюк, Г. Шершеневич. Важливим є внесок, зокрема, І. Лазарева, П. Кононова, О. Шмалій стосовно вирішення питання класифікації реєстраційної діяльності.

Метою статті є визначення основних сутнісних ознак державних реєстрів, зокрема, правові підстави, принципи їх формування і функціонування, їх роль і місце в системі правових інститутів держави.

Виклад основного матеріалу. Свою назву «реєстр» успадкував від латинського «*regestrum (registrum)*», що означає «список», «перелік», «опис», «книга для обліку певних об'єктів» [3]. Тобто «реєстр» передбачає облік певних об'єктів, які заносяться до нього. Облік об'єктів у реєстрі передбачає створення бази даних у певній формі. Наразі можна говорити про дві форми: паперову і електронну. Отже, на цей час уведення державних реєстрів здійснюється в електронній формі, хоча в деяких державних реєстрах поряд із електронною передбачається і паперова форма ведення реєстру.

Основною метою створення державних реєстрів є правове регулювання суспільних відносин у відповідних сферах життєдіяльності держави, взаємовідносин держави та громадянина, забезпечення надання якісних адміністративних послуг державою, надання органам державної влади, органам місцевого самоврядування та іншим державним органам необхідної інформації для прийняття оптимальних управлінських рішень.

Правовою основою державних реєстрів є законодавчі акти, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та нормативні акти центральних органів виконавчої влади. До того ж, в одному випадку це може бути, наприклад, відповідний Закон України або Постанова Кабінету Міністрів України, в іншому – Закон України, Постанова Кабінету Міністрів України і нормативний документ центрального органу виконавчої влади, або Закон України і нормативний документ центрального органу виконавчої влади. Наприклад, правовою підставою формування та функціонування Державного реєстру виборців України є Закон України від 22.02.2007 № 698 «Про державний реєстр виборців» [9], а Державного реєстру географічних назв – Закон України від 31.05.2005 № 2604 «Про географічні назви» [8], постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 № 622 «Про затвердження Положення про Державний реєстр географічних назв» [5] та наказ Міністерства аграрної політики і продовольства України від 11.06.2014 № 219 «Про затвердження обліково-реєстраційних форм Державного реєстру географічних назв» [16].

Формування та функціонування державних реєстрів здійснюється у межах певної правової форми. Організаційна форма діяльності органів держави та їх посадових осіб щодо формування та функціонування державних реєстрів передбачена правом і відповідає йому, а своїм результатом тягне юридично значимі наслідки для суб'єктів права. Формуванню та функціонуванню державних реєстрів властиві такі ознаки правової форми: діяльність здійснюється винятково уповноваженими на те органами держави, їхніми посадовими особами; здійснення операцій права, визначених законами та нормативними актами; закріплення результатів діяльності у відповідних офіційних процесуальних документах, що мають установлену законом форму. Щодо державних реєстрів характерними є зокрема такі види правових форм діяльності держави, як установча, правотворча, правозастосовна, контрольна. Прикладом установчого виду правової форми діяльності держави у сфері державних реєстрів можна навести такий приклад. Згідно з вимогами п.п.2 п.6 Розділу XIII «Прикінцеві положення» Закону України «Про запобігання корупції» [14]. Кабінету Міністрів України було поставлено завдання у шестимісячний термін з дня набрання чинності цього Закону створити Національне агентство по запобіганню корупції, одним із завдань якого відповідно до пункту 9 статті 11 Закону є забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. Правотворчий вид правової форми діяльності держави пов'язаний зі створенням та удосконаленням нормативної бази, що є правовою підставою формування та функціонування державних реєстрів. Реалізація юридичних норм, що визначають особливості практичної діяльності органів державної влади, інших державних органів та суб'єктів щодо формування і ведення державних реєстрів є правозастосовним видом правової форми діяльності держави. Ці особливості викладаються в нормативних актах, що є правовою підставою роботи з формування та функціонування державних реєстрів. Контрольний вид правової форми діяльності держави у сфері державних реєстрів пов'язаний із перевіркою відповідності поведінки й діяльності підконтрольних суб'єктів

вимогам права. Наприклад, відповідно до статті 34 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» контроль у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань здійснюється Міністерством юстиції України, у тому числі шляхом моніторингу реєстраційних дій в Єдиному державному реєстрі з метою виявлення порушень порядку державної реєстрації державними реєстраторами, уповноваженими особами суб'єктів державної реєстрації, а порядок здійснення контролю, проведення камеральних перевірок визначає Кабінет Міністрів України.

Формування і функціонування державних реєстрів здійснюється за рахунок державного бюджету. Проте допускається залучення й інших коштів, не заборонених законом. Наприклад, відповідно до статті 11 Закону України «Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних» [12] фінансування «...діяльності щодо створення та функціонування Реєстру здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, інших джерел, не заборонених законодавством».

Держателями державних реєстрів є центральні органи виконавчої влади або інші державні органи. Наприклад, держателем Єдиного державного реєстру міжнародних організацій, членом яких є Україна, визначено Міністерство закордонних справ України як центральний орган виконавчої влади, а, наприклад, держателем Державного реєстру виборців України є Центральна виборча комісія – державний орган, який не належить до органів влади України. Деякі органи виконавчої влади та державні органи є держателями кількох державних реєстрів. Зокрема, Міністерство юстиції України є держателем таких державних реєстрів, як Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (далі – Єдиний державний реєстр), Державний реєстр прав на нерухоме майно, Державний реєстр актів цивільного стану громадян, Єдиний державний реєстр нормативно-правових актів, а Національне агентство з питань запобігання корупції, що не належить до органів державної влади України, є держателем Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, та Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Залежно від завдань державного реєстру, обсягу інформації у ньому, складності та масштабності завдань із обробки та обміну інформацією в державних реєстрах, державні реєстри є електронними базами даних, автоматизованих інформаційних систем та автоматизованих інформаційно-телекомунікаційних систем. Державні реєстри, у яких міститься невеликий обсяг інформації, як правило, є електронними базами даних. В окремих випадках база даних державного реєстру може бути в електронній і паперовій формах. Наприклад, відповідно до п.3 розділу I «Загальні положення» Авіаційних правил України, Частина 43 «Правила реєстрації цивільних повітряних суден в Україні», що затверджені наказом Державної авіаційної служби України від 5 лютого 2019 року №153 [15], Державний реєстр цивільних повітряних суден України – книга та електронна база даних, у яких ведеться поточний реєстр цивільних повітряних суден та безпілотних повітряних суден, зареєстрованих в Україні.

У державних реєстрах, що мають великі обсяги інформації та виконують широкі функції, електронні бази даних є автоматизованими інформаційними системами. Наприклад, відповідно до статті 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», Єдиний державний реєстр – єдина державна інформаційна система, що забезпечує збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадські формування, що не мають статусу юридичної особи. Забезпечує роботу цієї автоматизованої інформаційної системи портал електронних сервісів – веб-сайт, організований як системне багаторівневе об'єднання різних ресурсів та сервісів для забезпечення максимального доступу до інформації та послуг у сфері державної реєстрації, ліцензування та дозвільної системи у сфері господарської діяльності.

У разі, якщо функціонування державного реєстру передбачає активну взаємодію з великими обсягами баз даних інших державних реєстрів або активний обмін значною кількістю інформації з іншими державними органами чи підпорядкованими територіальними органами держателя державного реєстру, електронні бази даних таких державних реєстрів є автоматизованими інформаційно-телекомунікаційними системами. Наприклад, відповідно до статті 1 Закону України «Про Єдиний державний реєстр

військовозобов'язаних» Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних – це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система, призначена для збирання, зберігання, обробки та використання даних про військовозобов'язаних (призовників), створена для забезпечення військового обліку громадян України. Автоматизованою електронною інформаційно-телекомунікаційною системою є і Єдиний державний демографічний реєстр, що, відповідно до п.1 статті 4 Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [13] є електронною інформаційно-телекомунікаційною системою, що призначена для зберігання, захисту, обробки, використання та поширення визначеної цим Законом інформації про особу та про документи, що оформлюються із застосуванням засобів Реєстру.

Зазвичай, внесення відомостей до державного реєстру здійснюється шляхом державної реєстрації. Правова категорія «державна реєстрація» серед вітчизняних вчених, як і в законодавстві України, не має однозначного нормативного визначення. Аналізуючи наукові праці таких вчених як, зокрема, М. Гурковського [1], Т. Закупень [2], С. Лихачова [4], В. Тимошук [18] можна стверджувати, що на цей час існує декілька підходів щодо визначення суті правової категорії «державна реєстрація». М. Гурковський, як і багато інших учених, вважає державну реєстрацію адміністративною послугою. Він наголошує (стверджує), що «розбіжності в думках науковців обумовлені багатогранністю (багатоаспектністю) цього інституту» [1, с. 33]. Отже, будь-яка реєстрація – це облік, однак не будь-який облік є реєстрацією. Офіційність реєстраційного обліку забезпечують реєстри [1, с. 25]. Ознакою, що є основою розмежування категорій «реєстрація» та «облік», є правостановлюючий характер. Тобто, характерною особливістю державних реєстрів є юридична значущість та законність даних, які знаходяться у реєстрі, що підтверджується певним документом. Наприклад, це може бути свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи чи фізичної особи-підприємця відповідно до сучасних вимог Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань», що надає можливість здійснювати цим особам певну діяльність. У той же час у окремих випадках юридичну значущість та законність даних, що перебувають у реєстрі, підтверджується самим фактом перебування у реєстрі. Так, внесення медичного закладу до Державного реєстру акредитованих закладів охорони здоров'я відповідно до вимог постанови Кабінету Міністрів України від 15 липня 1997 року №765 «Про затвердження Порядку державної акредитації закладу охорони здоров'я» [6] та наказу Міністерства охорони здоров'я України від 23 листопада 2007 року №739 «Про заходи щодо формування Державного реєстру закладів охорони здоров'я» [17] свідчить про офіційне визнання наявності в закладі охорони здоров'я умов для якісного, своєчасного, певного рівня медичного обслуговування населення, дотримання в ньому сучасних стандартів у сфері охорони здоров'я, відповідності медичних (фармацевтичних) працівників єдиним кваліфікаційним вимогам, а також цей медичний заклад має ліцензію на здійснення діяльності у галузі охорони здоров'я та пройшов акредитацію та має відповідну акредитаційну категорію – першу, другу або третю.

Проте слід зазначити, що сама державна реєстрація об'єкту може не бути достатньою правовою підставою для внесення його до певного державного реєстру. Наприклад, відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» державна реєстрація юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, проводиться відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців із урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про банки і банківську діяльність». Уповноважена засновником особа подає документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, після погодження Національним банком України статуту цієї особи. Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі подати Національному банку України в порядку, визначеному цим Законом та нормативно-правовими актами Національного банку України, документи для отримання банківської ліцензії. Національний банк України вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії. Тобто, внесення новоствореного банку до Єдиного державного реєстру не є достатньою підставою для внесення його до Державного реєстру банків. Внесення до цього реєстру

можливе лише після отримання банком ліцензії на здійснення банківської діяльності. Юридична особа набуває статусу банку після реєстрації в Єдиному державному реєстрі, але право на здійснення банківської діяльності отримує виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків.

Порядок здійснення державної реєстрації відомостей стосовно об'єктів, що вносяться до державних реєстрів, визначається законодавцем або держателем державного реєстру. І підходи щодо цього різняться. Для прикладу розглянемо, хто може бути суб'єктом державної реєстрації. Як свідчить законодавча база у сфері державної реєстрації відомостей, що вносяться до державних реєстрів, в одному випадку це можуть бути держателі державних реєстрів, їх територіальні органи, державні реєстратори, нотаріуси, наприклад, Єдиний державний реєстр. В іншому випадку це можуть бути виключно держателі державних реєстрів. Такий підхід є характерним для галузевих реєстрів. Наприклад, державну реєстрацію географічних назв та внесення їх до Державного реєстру географічних назв здійснює держатель цього реєстру Держгеокадастр. Суб'єктом державної реєстрації відомостей, що подаються до Єдиного Державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є декларант, який особисто подає документ до реєстру через мережу Інтернет у вигляді заповненої електронної форми у порядку, визначеному держателем реєстру. Таке декларування є обов'язковим. У разі відповідності з оформленням цього документу до вимог держателя, документ вноситься до реєстру. Уся відповідальність щодо достовірності даних, що містить документ, своєчасності його подання та реєстрації покладається на декларанта. Вичерпний перелік суб'єктів декларування визначено у Законі України «Про запобігання корупції».

Водночас державні реєстри в окремих випадках формуються не шляхом здійснення державної реєстрації відомостей щодо об'єкту, а шляхом внесення до державного реєстру відомостей про об'єкти певного правового статусу на підставі вимог нормативних актів. Наприклад, формування Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних органи ведення Реєстру здійснюють шляхом внесення даних про військовозобов'язаних та призовників до Єдиного державного реєстру військовозобов'язаних на підставі вимог Закону України «Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних». Внесення до цього державного реєстру не потребує згоди особи, дані про яку вносяться до реєстру, на обробку їх персональних даних для цілей Реєстру. Таким же чином здійснюється формування і Державного реєстру виборців. Відомості про об'єкти, що вносяться до державного реєстру, суб'єктам ведення державного реєстру у таких випадках надають, як правило, відповідні органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, інші державні органи в межах своєї компетенції.

Незважаючи на досить значну кількість державних реєстрів, що регулюють певні суспільні відносини в різних сферах життєдіяльності, формування державних реєстрів здійснюється за певними принципами, що сформульовані в Конституції України, законах України, регулюючих питання формування та функціонування державних реєстрів, нормативних та розпорядчих актах органів державної влади щодо формування та функціонування відповідних державних реєстрів. Умовно ці принципи можна розділити на три групи. До першої групи доцільно, на наш погляд, віднести основоположні принципи організації та здійснення діяльності, визначені Конституцією України, і які поширюються на всі види суспільної діяльності, у тому числі й щодо формування та ведення державних реєстрів: принцип забезпечення прав і свобод людини; принцип законності; принцип узгодженості з чинними міжнародними договорами; принцип забезпечення суб'єктів права власності рівності перед законом. До другої групи, зокрема, доцільно віднести принципи, що стосуються організації та здійснення діяльності саме у сфері державних реєстрів: принцип обов'язковості державної реєстрації (внесення до державного реєстру) відомостей про об'єкти, що мають бути внесені до державного реєстру; принцип настання юридичних наслідків для об'єктів, відомості щодо яких унесені до державного реєстру або виключені з нього; принцип внесення до державного реєстру або виключення з нього лише відповідно до порядку та правил і на підставі документів, законодавчо або нормативно визначених; принцип відкритості та доступності відомостей у державних реєстрах у межах визначених законодавчими або нормативними актами; принцип єдності методології державної реєстрації відомостей, що вносяться до державних реєстрів; принцип об'єктивності, достовірності та повноти відомостей у державному реєстрі; принцип

захищеності інформації, що міститься у реєстрі; принцип постійності ведення державного реєстру та поновлюваності відомостей державного реєстру; принцип однократності внесення відомостей про об'єкт державної реєстрації до державного реєстру. До третьої групи доцільно віднести принципи, які стосуються формування окремих державних реєстрів. Наприклад, Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» передбачено принцип одночасності вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва та державної реєстрації прав (внесення до державного реєстру).

Висновки. Визначаючи сутнісні особливості державних реєстрів в Україні, слід зазначити, що державні реєстри – це електронні автоматизовані бази даних, що у юридично визначених випадках ведуться і у паперовому вигляді, або інформаційні телекомунікаційні системи, з певною моделлю побудови та доступу до даних, які формуються і функціонують за рахунок державного бюджету або інших, не заборонених законом джерел фінансування, органами державної влади та іншими державними органами за відповідними законодавчо визначеними принципами побудови та функціонування. Метою створення державних реєстрів є правове регулювання певних суспільних відносин у відповідних сферах життєдіяльності держави. Формування та функціонування державних реєстрів здійснюється в межах правової форми діяльності державних органів та у порядку, визначеному в законодавчих та нормативних актах, що стали підставою для формування та функціонування державного реєстру. Формування державних реєстрів здійснюється шляхом державної реєстрації відомостей щодо об'єкту реєстрації уповноваженими органами центральної виконавчої влади або іншими державними органами, що є функціональним напрямком діяльності цих органів, або у іншому законодавчо визначеному порядку. Внесення до державного реєстру відомостей про об'єкт або вилучення відомостей про об'єкт з державного реєстру тягне за собою певні юридичні наслідки.

Список використаних джерел

1. Гурковський М. П. Реєстраційна діяльність публічної адміністрації: організаційно-правовий аспект : монограф. Львів : ЛьвДУВС, 2012. 203 с.
2. Закупень Т. В. Государственная регистрация юридических лиц и индивидуальных предпринимателей : науч.-практ. пособие. Москва : Инфра-М, 2001. 240 с.
3. Коровайко О. Історія становлення та розвитку державного реєстру нерухомості. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 10. С. 113-116.
4. Лихачов С. В. Дозвільне провадження в адміністративному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / НУВС. Харків, 2001. 177 с.
5. Про затвердження Положення про Державний реєстр географічних назв : постанова Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 № 622. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2006-%D0%BF#Text>.
6. Про затвердження Порядку державної акредитації закладу охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 15.07.1997. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-97-%D0%BF#Text>.
7. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000. *Відомості Верховної Ради України*, 2001, № 5-6, ст.30.
8. Про географічні назви : Закон України від 31.05.2005. *Відомості Верховної Ради України*, 2005, № 27, ст. 360.
9. Про державний реєстр виборців : Закон України від 22.02.2007. *Відомості Верховної Ради України*, 2007, № 20, ст. 282.
10. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004. *Відомості Верховної Ради України*, 2004, № 51, ст. 553.
11. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003. *Відомості Верховної Ради України*, 2003, № 31-32, ст. 263.
12. Про Єдиний державний реєстр військовозобов'язаних : Закон України від 16.03.2017. *Відомості Верховної Ради України*, 2017, № 18, ст. 217.
13. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013, № 51, ст. 716; 2014, №14, ст. 255, № 36, ст. 1190.
14. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради України*, 2014, № 49, ст. 2056.
15. Про затвердження Авіаційних правил України, Частина 47 «Правила реєстрації цивільних повітряних суден в Україні» : наказ Державної авіаційної служби України від 05.02.2019 №153. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.
16. Про затвердження обліково-реєстраційних форм Державного реєстру географічних назв :

наказ Міністерства аграрної політики і продовольства України від 11.06.2014 № 219. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.

17. Про заходи щодо формування Державного реєстру закладів охорони здоров'я : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.11.2007 №739. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>.

18. Адміністративна процедура та адміністративні послуги: зарубіжний досвід і пропозиції для України / авт.-упоряд. В. П. Тимошук. Київ : Факт, 2003. 496 с.

Надійшла до редакції 05.11.2021

References

1. Hurkovs'kyu, M. P. (2012). Reyestratsiyna diyal'nist' publichnoyi administratsiyi : orhanizatsiyno-pravovyy aspekt [Registration activity of public administration: organizational and legal aspect] : monohraf. L'viv : L'vDUVS, 203 p. [in Ukr.].

2. Zakupen', T. V. (2001). Gosudarstvennaya registratsiyya yuridicheskikh lits i indyvidual'nykh predprinimateley [State registration of legal entities and individual entrepreneurs] : nauch.-prakt. posobiye. Moscow : Ynfra-M, 240 p. [in Russ.].

3. Korovayko, O. (2017). Istoriya stanovlennya ta rozvytku derzhavnoho reyestru nerukhomosti [History of formation and development of the state real estate register]. *Administratyvne pravo i protses*, № 10, pp. 113-116. [in Ukr.].

4. Lykhachov, S. V. (2001). Dozvil'ne provadzheniya v administrativnomu protsesi [Permitting proceedings in the administrative procedure] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / NUVS. Kharkiv, 177 p. [in Ukr.].

5. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnyy reyestr heohrafichnykh nazv [On approval of the Regulations on the State Register of Geographical Names] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11.05.2006 № 622. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622-2006-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].

6. Pro zatverdzhennya Poryadku derzhavnoyi akredytatsiyi zakladu okhorony zdorov'ya [On approval of the Procedure for state accreditation of a health care institution] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.07.1997. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-97-%D0%BF#Text>.

7. Pro banky i bankivs'ku diyal'nist' [On banks and banking activity] : Zakon Ukrainy vid 07.12.2000. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2001, № 5-6, art. 30. [in Ukr.].

8. Pro heohrafichni nazvy [On geographical names] : Zakon Ukrainy vid 31.05.2005. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2005, № 27, art. 360. [in Ukr.].

9. Pro derzhavnyy reyestr vybortsiv [On the State Register of Voters] : Zakon Ukrainy vid 22.02.2007. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2007, № 20, art. 282. [in Ukr.].

10. Pro derzhavnu reyestratsiyu rechovykh prav na nerukhome mayno ta yikh obtyazhen'. [On state registration of real rights to real estate and their encumbrances] : Zakon Ukrainy vid 01.07yu2004. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2004, № 51, art. 553. [in Ukr.].

11. Pro derzhavnu reyestratsiyu yurydychnykh osib, fizychnykh osib-pidpryyemtsiv ta hromads'kykh formuvan' [On state registration of legal entities, individual entrepreneurs and public formations] : Zakon Ukrainy vid 15.05.2003. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2003, № 31-32, art. 263. [in Ukr.].

12. Pro Yedyny derzhavnyy reyestr viys'kovozyobov'yazanykh [On the Unified State Register of Conscripts] : Zakon Ukrainy vid 16.03.2017. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2017, № 18, art. 217. [in Ukr.].

13. Pro Yedyny derzhavnyy demohrafichnyy reyestr ta dokumenty, shcho pidverdzhuyut' hromadyanstvo Ukrainy, posvidchuyut' osobu chy yiyi spetsialnyy status [On the Unified State Demographic Register and documents confirming the citizenship of Ukraine, identity or special status] : Zakon Ukrainy vid 20.11.2012. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2013, № 51, art. 716; 2014, №14, art. 255, № 36, art. 1190. [in Ukr.].

14. Pro zapobihannya koruptsiyi [On prevention of corruption] : Zakon Ukrainy vid 14.10.2014. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, 2014, № 49, art. 2056. [in Ukr.].

15. Pro zatverdzhennya Aviatsiynykh pravyl Ukrainy, Chastyna 47 «Pravyla reyestratsiyi tsyvil'nykh povitryanykh suden v Ukraini» [On approval of the Aviation Rules of Ukraine, Part 47 «Rules of registration of civil aircraft in Ukraine»] : nakaz Derzhavnoyi aviatsiynoyi sluzhby Ukrainy vid 05.02.2019 №153. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.].

16. Pro zatverdzhennya oblikovo-reyestratsiynykh form Derzhavnoho reyestru heohrafichnykh nazv [On approval of accounting and registration forms of the State Register of Geographical Name] : nakaz Ministerstva ahrarnoyi polityky i prodovol'stva Ukrainy vid 11.06.2014 № 219. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.].

17. Pro zakhody shchodo formuvannya Derzhavnoho reyestru zakladiv okhorony zdorov'ya [On measures to establish the State Register of Health Care Institutions] : nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ya Ukrainy vid 23.11.2007 №739. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/a>. [in Ukr.].

18. Administratyvna protsedura ta administratyvni posluhy: zarubizhnyy dosvid i propozytsiyi dlya Ukrainy [Administrative procedure and administrative services: foreign experience and proposals for Ukraine] / avt.-uporyad. V. P. Tymoshchuk. Kyiv : Fakt, 2003. 496 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Maksym Pryshedko. Some issues of essential features of state registers of Ukraine: administrative and legal aspect. The article represents some results of the general theoretical study of the essential features of the state registers of Ukraine. State registers are considered as a legal means of regulating public relations by the state. Their main essential features and principles of their formation and functioning, role and place in the system of legal institutions of the state are determined.

The main purpose of creating state registers is the legal regulation of public relations in the relevant spheres of state life, the relationship between the state and the citizen, ensuring the provision of quality administrative services by the state, providing public authorities and other local governments with the necessary information to make optimal management decisions.

The legal basis of state registers are legislative acts, decrees of the President of Ukraine, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine and normative acts of central executive bodies. Activities for the formation and maintenance of state registers are carried out within the legal field defined by the Constitution, laws of Ukraine and other regulations. The legal basis is an integral part of the organizational and legal framework for ensuring the formation of state registers, which regulates the activities for the formation of state registers and its directions, determines the principles of activity and construction of administrative and legal regulation, object of legal regulation, definition of subjects of formation of state registers, their tasks, functions and powers, definition of other participants in the field of formation of state registers, their rights and duties, functions and powers, etc. It is established that the formation and functioning of state registers is carried out within a certain legal form. The main types of legal forms of state activity in the field of formation of state registers are determined, in particular, constituent, law-making, law-enforcement, control, as well as their inherent features: the activity is carried out exclusively by the authorized bodies of the state, their officials; carrying out legal transactions defined by laws and regulations; consolidation of results of activity in the corresponding official procedural documents having the form established by the law.

The main essential features of state registers in Ukraine are their legal basis, the formation and operation of state registers within the relevant legal forms by authorized state bodies (holders of registers) according to legally defined principles. The formation and functioning of state registers is carried out in the manner and manner prescribed by law, and the introduction of information into the state register or its exclusion from it has certain legal consequences.

Keywords: state register, state registration, database, automated information system, automated information and telecommunication system, principles of formation of state registers, legal form of state activity, legal basis of state registers, legal significance of state register data.

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-229-235

Ганна СЛАСТНІКОВА ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ПРИМУСОВОГО ВІДЧУЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ДЛЯ СУСПІЛЬНИХ ПОТРЕБ ЧИ З МОТИВІВ СУСПІЛЬНОЇ НЕОБХІДНОСТІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз правових засад та практики реалізації положень вітчизняного законодавства та законодавства окремих зарубіжних країн щодо підстав та процедур примусового відчуження земельної ділянки для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності та виокремлено можливості його впровадження в Україні.

Ключові слова: примусове відчуження земельної ділянки для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, правове регулювання в законодавстві України і зарубіжних країн, впровадження зарубіжного досвіду.

Постановка проблеми. Адміністративно-правові засади примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності закладені в статті 41 Конституції України, в якій визначено що «примусове відчуження об'єктів права

© Г. Сластнікова, 2021

k_appad@dduvs.in.ua

приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості» [1]. Ці підстави є виключними, за їх наявності може бути порушене одне із основних конституційних прав – право приватної власності. Необхідність примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності виникає у всіх цивілізованих спільнотах які прагнуть до розвитку, а його порядок урегульовано на рівні Конституції та законів.

Таке відчуження здійснюється органами публічної влади для задоволення потреб громади (суспільних потреб) у розширенні автодорожньої, культурної, освітньої, спортивної інфраструктури за рахунок перед усім викупу приватних земельних ділянок, які знаходяться в зонах перспективної громадської забудови, в той же час є приватною власністю і потребують цивілізованих підходів щодо їх оплатної передачі для громадських потреб, а саме – виплати адекватних сум компенсаційного відшкодування вартості даних земель для власників та звернення цих земельних ділянок для першочергових суспільних потреб (розширення автодоріг, будівництва аеропортів, будівництва об'єктів критичної та соціальної інфраструктури). І тільки при таких умовах примусове відчуження є законним і таким, що не викликає конфлікту між органами публічної влади та фізичними і юридичними особами щодо права власності. Тут спрацьовує принцип «пріоритетності суспільних потреб над приватними». Таким чином ретельне дотримання законності при здійсненні процедур примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності є запорукою гарантування права приватної власності та реалізації права ефективного використання та розвитку суспільної інфраструктури.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика правового регулювання процедури та організації примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності не є новою для правової науки. Так, відчуженню земельних ділянок для суспільних потреб з позиції цивільно-правової науки була присвячена робота Д. Дудник (2015), особливостям судового розгляду та вирішення публічно-правових земельних спорів, в тому числі спорів щодо відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності присвячена робота С. Бакуліної (2018). Питанням удосконалення процедури відчуження земельних ділянок для суспільних потреб були присвячені роботи окремих зарубіжних вчених, наприклад, Brandt J. Handbuch (2009), Jessica A. (2018) та ін. Водночас для вітчизняної правової науки винайдення гарантій законності процедури та організації примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності є важливим дослідницьким завданням.

Мета. У зв'язку з цим питання дослідження особливостей зарубіжного досвіду регулювання процедури примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності та визначення можливостей для його впровадження в Україні є актуальним дослідницьким завданням в межах викладення основних положень наукової статті. На виконання завдань дослідження нижче нами буде: з'ясовано правову природу та підстави примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності; визначено особливості такої процедури в Україні та зарубіжних країнах, виокремлено зарубіжний досвід регулювання процедури примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності та визначено окремі положення його впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правові відносини, що виникають з приводу відчуження земельних ділянок, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, урегульовані відповідним Законом України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» (далі – Закон про відчуження землі) [2].

Правові відносини щодо примусового відчуження об'єктів нерухомості з мотивів суспільної необхідності охоплюються межами комплексного правового інституту, дослідження якого здійснювали та здійснюють представники як конституційного, цивільного, земельного права, муніципального права так і представників адміністративно-правової науки.

На виконання завдань дослідження необхідно звернути увагу щодо правової природи процедур примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів

суспільної необхідності в Україні. Перед усім потрібно звернути увагу на те, що нормативно урегульованими є дві підстави та процедури примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: 1) примусове відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності, врегульовані Законом про відчуження землі; 2) примусове відчуження майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану, врегульоване Законом «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» (далі – Закон про відчуження в умовах надзвичайного стану) [3].

Відмінність існує тільки в приводах, процедурах та об'єктах відчуження. Також слід відмітити відмінність *приводів* для відчуження публічного майна. Так підставою примусового відчуження майна в двох випадках є суспільна необхідність та задоволення суспільних потреб. При цьому в Законі про відчуження землі, в ст. 1 на це прямо вказується та дається тлумачення «суспільної необхідності» та «суспільних потреб» примусового вилучення земельної ділянки, які зумовлені необхідністю виключно розміщення на ній: об'єктів національної безпеки і оборони; лінійних об'єктів та об'єктів транспортної і енергетичної інфраструктури (доріг, мостів, естакад, магістральних трубопроводів, ліній електропередачі, аеропортів, нафтових і газових терміналів, електростанцій) та об'єктів, необхідних для їх експлуатації; об'єктів, пов'язаних із видобуванням корисних копалин загальнодержавного значення; об'єктів природно-заповідного фонду; кладовищ (ст. 15 Закону про відчуження землі). В Законі про відчуження в умовах надзвичайного стану прямої вказівки на суспільну необхідність та суспільні потреби не вказується, однак під ними слід розуміти примусове відчуження індивідуально визначеного майна, яке необхідно для задоволення потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану та для відвернення чи ліквідації ситуацій, що стали причиною введення правового режиму надзвичайного стану (ст. 6), без перелічення видів такого майна та конкретних способів його використання. Резюмуємо, що використання примусово відчужуваного індивідуального майна здійснюється для ліквідації наслідків надзвичайного стану при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, що врегульовано Законом «Про правовий режим надзвичайного стану» [9]; та воєнного стану у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, відповідно до Закону «Про правовий режим воєнного стану» [4], тобто для державних (суспільних) потреб, що підтверджує спільність підстав такого відчуження.

Наразі необхідно звернути увагу на спільність *умови*, за якої здійснюється відчуження – відшкодування повної вартості примусово відчужуваного майна. Таку умову визначено в ст. 4 Закону про відчуження землі, відповідно до якої «примусове відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у власності фізичних або юридичних осіб, може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості на підставі та в порядку, встановлених законом», або «примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності здійснюється за умови надання її власнику відповідно іншої рівноцінної земельної ділянки, якщо інше не погоджено з власником відчужуваної земельної ділянки» [2]. Аналогічно, відповідно до ст. 3 Закону про відчуження в умовах надзвичайного стану визначено, що «примусове відчуження майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану може здійснюватися з попереднім повним відшкодуванням його вартості, у разі неможливості попереднього повного відшкодування за примусово відчужене майно таке майно примусово відчужується з наступним повним відшкодуванням його вартості» [3].

Відмінними є і процедури примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності. Так, відповідно до Закону про відчуження землі органи виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень та в порядку, визначених цим Законом, приймають рішення про викуп земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені. Примусове відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності здійснюється за рішенням суду. Таким чином, Закон передбачає диспозитивність поведінки власника землі, яка підлягає примусовому відчуженню: він

може погодитись з викупною ціною і на підставі договору купівлі-продажу оплатно передати її для використання для суспільних потреб або відмовитись від такої передачі; і відповідно обов'язок щодо оплатної передачі такої землі для суспільних потреб виникає у власника за рішенням суду на підставі звернення суб'єкта владних повноважень. І дана категорія справ, відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 19 КАСУ має вирішуватись в адміністративних судах (апеляційному суді) в порядку адміністративного судочинства [6].

Резюмуючи вищезазначене, на підставі аналізу вітчизняного законодавства можна встановити такі складові процедури примусового вилучення земельної ділянки для суспільних потреб: 1) обґрунтування суспільної потреби у примусовому вилученні земельної ділянки; 2) узгодження матеріалів викупу деяких земельних ділянок та отримання згоди на викуп земельної ділянки (проведення оцінки земельної ділянки, направлення клопотання власнику, погодження викупної ціни земельної ділянки, укладання цивільно-правової угоди про викуп земельної ділянки); 3) отримання рішення суду про викуп земельної ділянки (при відсутності згоди власника та наявності публічно-правового спору). В цілому, процедура викупу земельних ділянок для суспільних потреб є дуже складною та суперечливою, що потребує внесення змін до цивільного та земельного законодавства перш за все потребують нормативного розмежування окремо процедури вилучення та викупу земельних ділянок.

Зарубіжний досвід. В Іспанії вилучення земельної ділянки можливе, тільки якщо того вимагають громадська доцільність або соціальні інтереси, у Швеції – важливі суспільні інтереси, в Італії – загальні інтереси, в Португалії – суспільні інтереси, в США – в суспільно-корисних цілях. Однією з країн, в якій питання вилучення вважається найбільш врегульованим, є Німеччина. Там експропріація передбачається або на федеральному рівні (регулюється Будівельним кодексом), або на земельному рівні, наприклад, для будівництва доріг або захисту пам'яток. Конституція вимагає, аби експропріація здійснювалася виключно у випадках, коли її потребує загальне благополуччя. Правило про загальне благополуччя передбачає, що експропріація здійснюється у випадках, коли мета експропріації прямо передбачена законом, який визначає вид і розміри відшкодування (компенсації), і тільки в тих випадках, коли відсутні усі інші можливості досягнення мети з меншим ступенем втручання у приватне життя [7].

У Фінляндії використовують практику примусового придбання частини ділянки, якої не вистачає. Ця процедура спрямована на забезпечення реалізації детальних планів землекористування для цілей забудови у тих випадках, коли реальних розподіл нерухомості і власності не відповідає плану. Фінські традиції експропріації надають особам, які не є публічними органами влади, право примусової покупки долі земельної ділянки (що перебуває у спільній власності) або частини земельної ділянки (частини, що не вистачає). В усіх випадках експропріації вимоги щодо громадської потреби та повної компенсації мають виконуватися [8].

У Швеції для регулювання питань стосовно примусового викупу земельних ділянок існує майже 20 законодавчих актів (законів), кожний з яких більш детально розглядає певну сферу правових відносин та розглядає конкретні цілі, для яких проводиться викуп земельних ділянок для суспільних потреб, так наприклад: – базові положення щодо примусового викупу розглянуто у законі «Про експропріацію»; – питання щодо змін у розподілі земель між власниками врегульовані законом «Про формування нерухомості»; – відносини у сфері будівництва та розвитку територій, пов'язані із реалізацією проектів викупу земельної власності для суспільних потреб, детально врегульовані законами «Про планування та будівництво» та «Про спільний земельний розвиток»; – складні питання у сфері формування та забезпечення інфраструктури на територіях реалізації проектів викупу врегульовані цілою низкою законодавчих актів: «Про планування та будівництво», «Про дороги», «Про будівництво залізниць», «Про сервітути для комунальних споруд», «Про спільні засоби обслуговування (споруди)»; – відносини у сфері використання природних ресурсів врегульовані Кодексом «Про навколишнє середовище», законом «Про водні підприємства (спеціальні положення)», законом «Про корисні копалини» [9].

До однієї із суттєвих відмінностей застосування українського закону від шведського законодавства є те, що в Україні примусовий викуп земельних ділянок для суспільних потреб розглядається як окрема процедура, яка може бути ініційована у будь-який час і не пов'язана із проектуванням, розробкою та реалізацією генеральних планів населених пунктів, планів зонування територій і детальних планів територій.

Водночас у Швеції примусовий викуп земельних ділянок відбувається частіше за все на етапі проектування детального плану розвитку території і рідше на етапі впровадження такого плану. Отже у Шведському законодавстві, примусовий викуп є одним із етапів планування розвитку території. Цей підхід дозволяє комплексно вирішувати ключові питання облаштування та розвитку територій населеного пункту, перерозподіл земель для задоволення потреб населення і бізнесу, формування та розвиток інфраструктури.

В Швеції, на відміну від України, на першому етапі (планування та прийняття рішення) здійснюється економічна оцінка запланованого проекту, і в випадку його економічної неефективності – даний проект не буде проваджуватися. На другому етапі, окрім повідомлення усіх зацікавлених власників земельних ділянок щодо мети відчуження, процедури та важливих дат, проводяться публічні зустрічі та обговорення, які дають можливість власникам дізнатися більше про проект, висловити свої думки щодо проекту та уявлення про компенсацію. Наступні три етапи (оцінка та переговори відносно компенсації, угода купівлі-продажу і оплата компенсації, вступ у право власності) такі самі, як і в Україні. Далі йде додатковий етап оскарження, де власники мають можливість оскаржити примусове відчуження, в тому числі рішення про відчуження, процедуру відчуження та суму запропонованої компенсації. І останній етап, як і в Україні, – повернення.

У Швеції компенсація вираховується як ринкова вартість земельної ділянки. При цьому до ринкової вартості додається надбавка у розмірі відсотків від ринкової вартості земельної ділянки. Ця надбавка враховує погіршення навколишнього середовища, яке відбулося при проведенні запланованого проекту. В деяких випадках суміжним власникам земельних ділянок також виплачується компенсація за погіршення навколишнього середовища. Також в Швеції широко використовується спосіб компенсації «розділення доходу». Він використовується для випадків, коли земельна ділянка купується у одного приватного власника іншим приватним власником (на відміну від України, де купувати має право тільки органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування). При цьому покупець має значний дохід. Сутність цього способу «розділення доходу» полягає у поділі доходу, що отримує покупець, між покупцем та продавцем. Існує багато методів такого поділу, і в багатьох випадках сума компенсації складає значно більшу суму компенсації, ніж ринкова вартість або зниження ринкової вартості земельної ділянки, що викупується [10, с. 29].

Висновки. Слід зазначити, що порівняльний аналіз правової та законодавчих підстав і процедур примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності в Україні та окремих розвинутих зарубіжних країнах надає можливість зробити такі висновки:

1) в Україні відсутні чіткі процедурні правила підготовки, ухвалення рішення про викуп та примусове відчуження земельних ділянок. Існуючі законодавчі норми визначають право державних органів влади або органів місцевого самоврядування в загальних положеннях, що може призвести до значних втрат, особливо від майбутнього відчуження сільськогосподарських земель;

2) у чинних правових положеннях щодо викупу та примусового відчуження земельних ділянок існує декілька проблемних аспектів стосовно оцінки компенсації, а саме: неврегульованість норм щодо визначення вартості земельних ділянок і нерухомого майна, збитків, заданих їхнім власникам у разі примусового відчуження; відсутність чіткого визначення суб'єктів оцінки компенсації, невизначеність механізмів планування та виділення коштів, необхідних для викупу або відшкодування вартості відчужуваних земельних ділянок;

3) положення стосовно визначення компенсації на основі лише ринкової вартості земельних ділянок створює суттєві проблеми в нашій державі, оскільки ринок земель перебуває на стадії становлення, а порядок та процедури купівлі-продажу сільськогосподарських земель приватної власності потребує ще значного нормативного узгодження, притому, що навіть для земель несільськогосподарського призначення, які є об'єктом купівлі-продажу, не завжди можливо визначити ринкову вартість через недосконалість ринку земель, що перешкоджає встановленню задовільного рівня компенсації;

4) найбільш великою проблемою та недоліком в українському законодавстві стосовно надання земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності є законність процедури компенсацією. Розвиток та удосконалення

нормативно-правової бази щодо відчуження земельних ділянок права приватної власності з метою суспільної необхідності в Україні повинен бути спрямований насамперед на повне відшкодування власникам належної компенсації, визначення викупної вартості за відчужену земельну ділянку як ринкової вартості (або надання еквівалентної заміни, за відсутності ринку земель), а також встановлення мінімальних термінів виплати компенсації;

5) проаналізувавши процедуру вилучення земельних ділянок для суспільних потреб та з мотивів суспільної необхідності та порівнявши з іншими країнами можна зробити висновок, що під час відчуження земельних ділянок має бути справедлива грошова компенсація, та відшкодування. Для забезпечення досягнення цієї мети необхідно прийняти Закон «Про визначення розміру заданих збитків власникам земельних ділянок при вилученні (викупі) земельних ділянок для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності». При розробці цього закону слід врахувати досвід Швеції щодо підвищеної 25% ставки відчужуваного майна від оцінки його ринкової вартості, як суми компенсаційних виплат за створення незручностей та завдання певної моральної шкоди власнику, для зменшення кількості судових процедур щодо примусового відчуження майна.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17.11.2009. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 1. Ст. 2.
3. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану : Закон України від 17.05.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 15. Ст. 99.
4. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.
5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 02.05.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005, № 35–36, 37. Ст. 446.
7. Brandt J., Sachs M. (Hrsg.) *Handbuch Verwaltungsverfahren und Verwaltungsprozess*. 3., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg : C. F. Müller (Verlag), 2009. 1291 s.
8. Jessica A. Sub Rosa Resistance and the Politics of Economic Reform: Land Redistribution in Post-Soviet Ukraine. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/world-politic>.
9. Мартин А. Г. Проблеми організаційно-правового механізму викупу земельних ділянок для суспільних потреб. Земельна спілка України. – 2011. URL : <https://zsu.org.ua/andrij-martin/69-2011-01-12-16-01-54>.
10. Дудник Д. В. Відчуження земельних ділянок для суспільних потреб: цивільно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2015. 204 с.

Надійшла до редакції 20.11.2021

References

1. Konstytutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine of June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141. [in Ukr.].
2. Pro vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok, inshykh ob'yektiv nerukhomoho mayna, sheho na nykh rozmishcheni, yaki перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності [On the alienation of land plots and other immovable property located on them, which are in private ownership, for public needs or for reasons of public necessity] : Zakon Ukrainy vid 17.11.2009. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2010. № 1, art. 2. [in Ukr.].
3. Pro peredachu, prymusove vidchuzhennya abo vyluchennya mayna v umovakh pravovoho rezhymu voyennoho chy nadzvychaynoho stanu [On the transfer, forced alienation or confiscation of property under the legal regime of martial law or state of emergency] : Zakon Ukrainy vid 17 travnya 2012 roku № 4765-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2013. № 15, art. 99. [in Ukr.].
4. Pro pravovyy rezhym nadzvychaynoho stanu [On the legal regime of the state of emergency] : Zakon Ukrainy vid 16.03.2000. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2000. № 23, art. 176. [in Ukr.].
5. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu [On the legal regime of martial law] : Zakon Ukrainy vid 02.05.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2015. № 28, art. 250. [in Ukr.].
6. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 [Code of Administrative Procedure of Ukraine of July 6, 2005]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2005, № 35-36, 37, art. 446. [in Ukr.].

7. Brandt, J. Sachs, M. (Hrsg.) (2009). Handbuch Verwaltungsverfahren und Verwaltungsprozess [Administrative procedure and process manual]. 3., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg : C. F. Müller (Verlag), 1291 p. [in Germ.].

8. Jessica, A. Sub Rosa Resistance and the Politics of Economic Reform: Land Redistribution in Post-Soviet Ukraine. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/world-politic>. [in Ukr.].

9. Martyn, A. H. (2011). Problemy orhanizatsiyno-pravovoho mekhanizmu vykupu zemel'nykh dilyanok dlya suspil'nykh potreb [Problems of organizational and legal mechanism of land acquisition for public needs]. Zemel'na spilka Ukrayiny. – 2011. URL : <https://zsu.org.ua/andrij-martin/69-2011-01-12-16-01-54>. [in Ukr.].

10. Dudnyk, D. V. (2015). Vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok dlya suspil'nykh potreb: tsyvil'no-pravovyy aspekt [Alienation of land for public needs: civil law aspect] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Kharkiv. nats. u-t im. V. N. Karazina. Kharkiv, 204 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Hanna Slastnikova. Foreign experience in regulating the procedure of compulsory alienation of land for public needs or for reasons of public necessity and the possibility of its implementation in Ukraine. The article analyzes the legal basis and practice of implementing the provisions of domestic legislation and the legislation of some foreign countries on the grounds and procedures of compulsory alienation of land for public needs or for reasons of public necessity and highlights the possibility of its implementation in Ukraine.

As a result of the research, it has been found that in Ukraine there are no clear procedural rules for preparation, decision-making on redemption and forced alienation of land plots. Existing legislation defines the right of public authorities or local governments in general provisions, which can lead to significant losses, especially from the future alienation of agricultural land; There are several problematic aspects of the assessment of compensation in the current legal provisions on redemption and compulsory alienation of land plots, namely: unregulated norms on determining the value of land plots and real estate, losses caused to their owners in case of compulsory alienation; lack of clear definition of the subjects of compensation assessment, uncertainty of the mechanisms of planning and allocation of funds necessary for the purchase or reimbursement of the value of expropriated land plots; provisions for determining compensation based only on the market value of land creates significant problems in our country, as the land market is in its infancy, and the procedure and procedures for buying and selling privately owned agricultural land still requires significant regulatory approval, although even for non-agricultural land economic purposes, which are the object of sale, it is not always possible to determine the market value due to the imperfection of the land market, which prevents the establishment of a satisfactory level of compensation.

Based on the analysis of the procedure of land acquisition for public needs and on the grounds of public necessity in other countries, it can be concluded that during the alienation of land there should be fair monetary compensation and compensation. To ensure the achievement of this goal, it is necessary to adopt the Law «On Determining the Amount of Damages to Landowners in Withdrawal (Redemption) of Land Plots for Public Needs or for Public Needs». The drafting of this law should take into account Sweden's experience of an increased 25 % rate of expropriated property from the assessment of its market value, as the amount of compensation for inconvenience and certain moral damage to the owner, to reduce the number of lawsuits for foreclosure.

Keywords: *compulsory alienation of a land plot for public needs or for reasons of public necessity, legal regulation in the legislation of Ukraine and foreign countries, introduction of foreign experience.*

УДК 342.951

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-236-241

Анастасія ЧЕПІЖКО[©]
ад'юнкнт
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ ДОЗВІЛЬНОЇ СИСТЕМИ

Досліджено особливості здійснення органами поліції України діяльності щодо забезпечення дотримання правил та вимог дозвільної системи громадянами – власниками зброї. На сьогодні громадяни України для забезпечення необхідної власної оборони мають право на придбання вогнепальної зброї, пневматичної зброї та холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів. Порушені в статті питання в наш час пов'язані з великою кількістю різноманітної зброї, серед них вогнепальною нагородною, вогнепальною мисливською, холодною, пневматичною, газовою, а також пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, котрі перебувають у користуванні осіб, на яких розповсюджується сфера чіткого, законного дотримання дозвільної системи у даній площині. Здійснено аналіз законопроектів, запропонованих державою для регулювання обігу зброї в Україні.

Ключові слова: дозвільна система, дозволи, забезпечення діяльності, адміністративні послуги, сектор контролю обігу зброї, зброя.

Постановка проблеми. На сьогодні важливість кримінально-правової боротьби зі злочинами, предметом яких є зброя, зростає у зв'язку із криміногенною ситуацією та проведенням Операції об'єднаних сил на Сході України. Тому важливість цього питання пов'язана зі швидким розповсюдженням великої кількості різноманітної зброї, котра перебуває у користуванні осіб, на яких розповсюджується сфера чіткого, законного дотримання норм та правил у площині дозвільної системи. А також прийняття законодавчого акту забезпечить можливість реалізації державними органами заходів, спрямованих на дотримання норм права власниками цивільної вогнепальної зброї. Також слід наголосити, що одним із задекларованих кроків Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року є саме удосконалення законодавчого механізмів регулювання та контролю за обігом і використанням зброї та вибухонебезпечних речовин [7].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання застосування та використання цивільної вогнепальної зброї в Україні завжди були предметом дослідження багатьох вчених. Теоретичним аспектам даного дослідження із забезпечення дотримання дозвільної системи та сервісної діяльності правоохоронних органів МВС України в різні роки досліджували В. Білоус, В. Глуховець, С. Гусаров та інші, положення яких допомогли визначити перспективні напрями вирішення окресленої проблематики.

Деякі окремі питання застосування вогнепальної зброї досліджувалися й вивчалися і зарубіжними вченими (Б. Перроу та Б. Фаррелл, (B. Perrou & B. Farrell), І. Уразалін, М. Шайдуллин та ін.).

Зокрема, питання змісту державного контролю вивчалися такими науковцями, як О. Андрійко, Д. Бахрах, В. Гаращук, Є. Додін, Л. Коваль, В. Опришко та ін.

Мега цієї роботи – розкриття пріоритетних напрямів здійснення органами поліції заходів по забезпеченню дотримання правил дозвільної системи особами на які розповсюджується їх сфера адміністративних послуг та надати пропозиції щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішньому етапі розвитку реформ в Україні дозвільна система виступає пріоритетним напрямком адміністративної реформи,

© А. Чепіжко, 2021

ORCID iD: orcid.org/0000-0002-7395-9541

chepishko19949@gmail.com

діяльність щодо удосконалення надання адміністративних послуг. Головними завданнями, котрі, наразі, запозичені із західних практик публічного урядування, передбачають допомогу та приведення чинного законодавства України у відповідність до міжнародних стандартів Європейського Союзу, це дає нам, як громадянам, насамперед створення та забезпечення якісного та ефективного обслуговування органами публічної адміністрації.

Реформи, що відбуваються в органах державної влади, не оминули й органи Національної поліції. Контроль за обігом вогнепальної зброї, а саме діяльність щодо перевірки дотримання норм законодавства України фізичними та юридичними особами під час виробництва, продажу, обміну, дарування, передачі, придбання, колекціонування, спадкування, обліку, зберігання, носіння, транспортування, транзиту, застосування, вилучення, утилізації вогнепальної зброї та бойових припасів, що не заборонені дозвільними законами України для обігу, які можуть перебувати у власності фізичних та юридичних осіб здійснюють уповноважені на те посадові особи Національної поліції України. На даному етапі надання адміністративних послуг у сфері дозвільної системи забезпечують органи публічної адміністрації та органи Національної поліції.

Місцеві органи Національної поліції з питань здійснення дозвільної системи, на сьогодні є сектором контролю за обігом зброї, за своєї діяльності можуть виносити рішення щодо здійснення контролю за об'єктами дозвільної системи, котрі, зокрема, умовно можна розділити на чотири групи:

1) рішення, що приймаються з приводу видачі дозволів на придбання, зберігання та перевезення вогнепальної та холодної зброї, відкриття та функціонування інших об'єктів дозвільної системи;

2) рішення, пов'язані із здійсненням контролю за об'єктами дозвільної системи (акти перевірок, надання згоди на укладання трудового договору з певною особою, вказівки (пропозиції) щодо усунення причин та умов порушень правил дозвільної системи тощо);

3) рішення з питань застосування заходів адміністративного припинення у разі виявлення порушень правил користування зброєю. До них належать рішення щодо анулювання дозволів (ліцензій), виданих на придбання, перевезення, виробництво, реалізацію, ремонт та функціонування об'єктів дозвільної системи; закриття об'єктів дозвільної системи з подальшою заборонаю їх функціонування; вилучення зброї, із якими пов'язане порушення, тощо;

4) рішення (постанови) щодо застосування адміністративних стягнень до порушників правил дозвільної системи.

Здійснення контролю за місцевими органами Національної поліції з питань здійснення дозвільної системи, надане Управлінню превентивної діяльності Головного управління Національної поліції України в містах підпорядкування.

Діяльність щодо умов та порядку видачі чи анулювання дозволів на придбання, зберігання, облік, охорону, носіння, перевезення та використання зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, боєприпасів, інших предметів, матеріалів та речовин, щодо зберігання та використання яких встановлено спеціальні правила, порядок та на які поширюється дія дозвільної системи, правила поведінки з ними та їх застосування зазначаються в «Інструкції МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622» [1].

Перевірка об'єктів дозвільної системи є головним напрямком у забезпеченні діяльності працівників поліції щодо забезпечення дотримання правил дозвільної системи. Об'єкти дозвільної системи, що підпадають під перевірку інспекторами дозвільної системи та дільничними офіцерами поліції, обстежуються щоквартально, а об'єкти, де зберігається велика кількість зброї (20 чи більше одиниць), і базові склади вибухових матеріалів і речовин – щомісяця. Але при цьому обстеження складів з вибуховими матеріалами і речовинами завжди повинно проводитися за участю посадових осіб поліції охорони, вибухотехнічних підрозділів Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України [1].

Керівники органів і підрозділів поліції мають особисто брати участь у перевірці об'єктів дозвільної системи не рідше, ніж один раз на рік.

Проаналізовано норми, попри той факт, що на об'єктах дозвільної системи перевірці підлягає, насамперед, наявність відповідних дозволів. Також перевіряється стан технічного устаткування, обладнання та технічний стан транспорту, стан охорони

дозвільних об'єктів, а також придатність приміщень для зберігання зброї, бойових припасів до неї, вибухових речовин тощо.

У разі виявлення під час обстеження об'єктів дозвільної системи порушень складаються відповідні акти (акт перевірки об'єкта дозвільної системи чи акт перевірки складу(камери) вибухових матеріалів), у яких докладно описується суть виявлених недоліків, указується строк їх усунення. Один примірник акта залишається на об'єкті дозвільної системи, а другий після доповіді керівнику органу поліції підшивається до облікової справи на цей об'єкт [1].

У разі виявлення працівниками сектору контролю за обігом зброї під час перевірки порушень порядку виготовлення, ремонту, придбання, зберігання, обліку, охорони, перевезення і використання спеціально визначених предметів, матеріалів і речовин, відкриття та функціонування підприємств, майстерень і лабораторій, на які поширюється дозвільна система, особи, які допустили порушення, притягаються до відповідальності в порядку, встановленому законами України. Але якщо на об'єкті під час обстеження не виявлено порушень, складається рапорт на ім'я начальника органу поліції, у якому вказуються дата перевірки, найменування об'єкта та результати перевірки. Акти та рапорти щодо перевірки об'єктів дозвільної системи спрямовуються керівнику органу поліції, який приймає відповідні рішення щодо проведеної перевірки, після чого вони підшиваються до облікових справ на ці об'єкти [1].

Проаналізувавши вищезазначену інформацію, можна узагальнити, що уповноважені органи дозвільної системи поліції, згідно із законодавством України, мають право:

- анулювати виданий підприємству, установі чи організації дозвіл на придбання, зберігання та використання зброї, основних частин зброї, бойових припасів, пристроїв і патронів до них, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів і речовин за умови невиконання встановлених правил користування та поведінки з ними або за недоцільності їх подальшого зберігання, вилучати у разі потреби зазначені предмети, опечатувати склади, бази та сховища, закривати стрілецькі тири і стени, зброєремонтні підприємства, магазини, що торгують зброєю, основними частинами зброї та боєприпасами, пристроями та патронами до них до усунення порушень відповідних правил;

- анулювати дозволи на придбання, зберігання та носіння зброї, основних частин зброї, пристроїв та боєприпасів, видані громадянам, які зловживають спиртними напоями, вживають наркотичні засоби без призначення лікаря, інші одурманюючі засоби, хворіють на психічні захворювання, та в інших випадках, передбачених законодавством;

- на підставі вмотивованої постанови державного виконавця щодо встановлення тимчасового обмеження боржника у праві користування вогнепальною мисливською, пневматичною та охолощеною зброєю, пристроями вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, тимчасово вилучати на відповідальне зберігання дозволи на їх зберігання та носіння з відповідним врученням боржнику зобов'язання, що надає право виключно на зберігання такої зброї, пристроїв. Повернення власнику дозволу на зберігання, носіння зброї, пристроїв здійснюється на підставі відповідної постанови державного виконавця, судового рішення [1].

Звідси, зазначаємо, що з приводу порушень правил дозвільної системи органи Національної поліції приймають також інші рішення – про порушення кримінальної справи та провадження по ній відповідно до статті 39 Закону України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015 року №580-VIII [3] та статей 190-195 Кодексу України про адміністративні правопорушення [4].

Важливим напрямом із організації діяльності органів Національної поліції щодо забезпечення дотримання правил дозвільної системи є проведення профілактичних заходів. Основна мета теперішнього часу є здійснення профілактики, яка полягає в недопущенні порушень правил дозвільної системи, котрі можуть призводити до різних негативних та шкідливих наслідків, у тому числі скоєння особливо тяжких злочинів із застосуванням або використанням зброї. Із цією метою попередження порушень цих правил керівники органів поліції запрошують до себе представників адміністрації підприємств, установ і організацій, на об'єктах яких виявлено суттєві недоліки, і проводять із ними бесіди. Важливе значення в профілактиці порушень правил дозвільної системи щодо зброї має виявлення й усунення причин та умов, що їм сприяють. Вважаємо, що важливим чинником у комплексі профілактичних заходів є постійна та

всебічна взаємодія представників органів поліції з громадськістю.

За інформацією Міністерства внутрішніх справ України, відповідно до баз даних органів поліції, станом на 1 жовтня 2021 року на території нашої держави зареєстровано 707 117 власників вогнепальної зброї, які мають в особистому користуванні 790 055 одиниць мисливської гладкоствольної та 170 195 одиниць мисливської нарізної та комбінованої зброї. Також зазначаємо, що у власності громадян перебувають майже 220 000 одиниць травматичних пістолетів і револьверів. Тобто, громадяни України легально володіють вогнепальною зброєю у загальній кількості близько 1,3 млн. одиниць. Незважаючи на таку значну кількість вогнепальної зброї в обігу, ці правовідносини в країні досі не врегульовані жодним законом. Усі питання, пов'язані з обігом цивільної зброї, вирішуються виключно підзаконними нормативними актами Міністерства внутрішніх справ України та інших міністерств і відомств. Отже, нормативні акти МВС України, що регулюють обіг вогнепальної зброї в державі, фактично дублюють основні положення колишнього радянського законодавства.

На сьогодні обіг цивільної вогнепальної зброї законодавчо врегульовано спеціальними законами у всіх країнах Європи та у більшості пострадянських країн. Відтак, Україна – єдина держава в Європі, у якій відсутнє законодавче регулювання обігу цивільної вогнепальної зброї.

Тому, у даний час до Верховної Ради України подано два законопроекти «Про право на цивільну вогнепальну зброю» № 5708 та альтернативний № 5708-1, які мають багато спільних положень. Розроблення проектів обумовлене необхідністю законодавчого регулювання відносин, що виникають під час обігу в Україні цивільної вогнепальної зброї, у них надано визначення термінів і понять, визначено засади державної політики у сфері обігу вогнепальної зброї та бойових припасів до неї, а також уперше запропоновано класифікувати цивільну вогнепальну зброю не за призначенням (мисливська, спортивна, бойова), а за технічними характеристиками (автоматична, довгоствольна, короткоствольна, гладкоствольна, нарізна тощо).

Ці законопроекти чітко визначають перелік видів зброї, боєприпасів та обладнання до неї, які виведенні з цивільного обороту (розривні кулі патронів, глушники до короткоствольної зброї, зброя без маркувань або виготовлена з матеріалів, які неможливо розпізнати металощукачем, тощо).

Законопроекти, подані до Верховної Ради України, передбачають подібні механізми регламентації порядку набуття у власність цивільної зброї, її спадкування, зберігання, носіння, транспортування, використання, вилучення, знищення тощо. Але вони мають і певні відмінності. По-перше, це стосується короткоствольної зброї (пістолетів і револьверів). Законопроект № 5708 пропонує, щоб таку зброю могли придбати лише спортсмени, які в подальшому мають зберігати її винятково в тирі та не мають право носити поза місцем проведення спортивних заходів, то альтернативний проект №5708-1 пропонує надавання можливості придбати таку зброю фактично всім охочим, приховано носити її із собою (окрім зон, вільних від зброї) та зберігати в себе вдома. По-друге, є відмінність у прийнятті Єдиного реєстру зброї, держателем якого, за задумом авторів законопроекту № 5708 має бути Міністерство внутрішніх справ України (яке веде всі подібні обліки), а в законопроекті № 5708-1 реєстр хочуть передати до Мін'юсту. Але водночас Міністерство юстиції України обґрунтовано відмовилось стати держателем Єдиного реєстру цивільної зброї й запропонувало залишити підпорядкування реєстру Міністерству внутрішніх справ України.

Узагальнюючи вищенаведену інформацію, доходимо висновку, що, згідно з обома законопроектами, – це не лише база даних для обліку пістолетів і гвинтівок, придбаних громадянами, а, насамперед, ефективний інструмент електронного обміну інформацією та документами між громадянами, суб'єктами господарювання й органами Національної поліції шляхом використання можливостей Єдиного реєстру зброї й обміну інформацією з іншими реєстрами у сфері полювання, спорту й охоронної діяльності.

Висновки. Отже, важливе місце в дозвільній системі України посідають органи внутрішніх справ України. Повсякчасне їх реформування сприяє ефективній роботі, прозорості дій та відкритості в діяльності даного органу щодо орієнтованої задоволеності потреб громадян. По-перше, Міністерство внутрішніх справ приймає нормативно-правові акти у сфері функціонування дозвільної системи. По-друге, органи внутрішніх справ видають дозволи на придбання, видачу, носіння, зберігання, перевезення, використання предметів, матеріалів і речовин, щодо яких встановлено спеціальні правила використання,

а також на відкриття об'єктів, де вони використовуються (наприклад, видають дозволи на встановлення та використання спеціальних світлових і звукових сигнальних пристроїв на службових транспортних засобах, що використовуються для пересування осіб, стосовно яких здійснюється державна охорона). По-третє, органи внутрішніх справ контролюють додержання спеціальних правил придбання, видачі, носіння, зберігання, перевезення предметів, матеріалів і речовин та функціонування об'єктів, де вони використовуються.

Слід зазначити, що Міністерство внутрішніх справ України у своїй діяльності активно реалізує розвиток надання адміністративних послуг онлайн через офіційні сторінки МВС та координованих органів. За останні роки було розроблено та впроваджено низку е-сервісів та е-послуг, що надають змогу отримувати необхідні документи та інформацію з реєстрів у цілодобовому режимі, не виходячи з власного кабінету, тим самим ефективніше плануючи та використовуючи власний робочий час.

Відзначимо, що у сучасних умовах інформатизації суспільства, активного впровадження ІТ-технологій до повсякденного побуту, доцільність у використанні електронних сервісів органів публічної адміністрації зростає щодня. Враховуючи те, що в Україні практично подоланий початковий етап реформи адміністративних послуг, що полягав у розвитку мережі центрів надання адміністративних послуг, логічними є наступні кроки, пов'язані саме із переходом організації системи державного управління на нові рівні комунікації та взаємозв'язку із застосуванням цифрових та іт-технологій.

Щоб вирішити проблему, актуалізовану дослідженням, уряд має створити єдиний реєстр зброї, що однозначно є позитивним кроком та сприятиме контролю за обігом зброї, а також допоможе правоохоронним органам у відслідковуванні осіб, які застосували цю зброю для вчинення злочинів. Також уряд має створити єдиний державний реєстр власників зброї, адже це дасть можливість для громадян чесно отримати легально зброю.

Ще одним важливим, на нашу думку, аспектом є те, що включення зброї, що перебуває у спеціальному обігу, до відповідного розділу зазначеного Реєстру, на жаль, є недоцільним, адже це може негативно позначитись на стані національної безпеки.

Таким чином, спираючись на вищевикладене, можна стверджувати, що органи дозвільної системи, зокрема органи внутрішніх справ, посідають вагоме місце у механізмі здійснення органами поліції України забезпечення дотримання правил та вимог дозвільної системи громадянами – власниками зброї, для володіння якою необхідно отримати дозвіл.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин та вибухових матеріалів : наказ МВС України від 21.08.1998 № 622. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#n910>.

2. Про затвердження Тимчасової інструкції про порядок придбання, зберігання, обліку, використання та застосування пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії, та зазначених патронів працівниками суду, правоохоронних органів та їх близькими родичами, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві, народними депутатами України, членами громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовцями, крім тих, які проходять строкову військову службу, державними службовцями та журналістами : наказ МВС України від 13.06.2000 № 379. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0696-00#Text>.

3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.

5. Про затвердження Положення про дозвільну систему : постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 576. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF#Text>.

6. Про затвердження Інструкції про порядок приймання, зберігання, обліку, знищення чи реалізації вилученої, добровільно зданої, знайденої зброї та боєприпасів до неї : наказ МВС від 31.05.1993 № 314. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-93#Text>.

7. Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/KR190693?ed=2020_07_22.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Pro zatverdzhennya Instruksiyi pro poriyadok vyhotovlennya, prydbannya, zberihannya, obliku, perevezennya ta vykorystannya vohnepal'noyi, pnevmatychnoyi, kholodnoyi i okholoshchenoyi zbroyi, prystroyiv vitchyznyanoho vyrobnytstva dlya vidstrilu patroniv, sporyadzhennykh humovymy chy analogichnymy za svoiyimy vlastyvostyamy metal'nymy snaryadamy nesmertel'noyi diyi, ta patroniv do nykh, a takozh boyeprypasiv do zbroyi, osnovnykh chastyn ta vybukhovyykh materialiv [On approval of the Instruction on the procedure for manufacture, purchase, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, melee and melee weapons, devices of domestic production for firing cartridges equipped with rubber or similar properties of non-lethal metal shells and cartridges to them, as well as ammunition for weapons, main parts and explosives] : nakaz MVS Ukrainy vid 21.08.1998 № 622. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98#n910>. [in Ukr.].
2. Pro zatverdzhennya Tymchasovoyi instruksiyi pro poriyadok prydbannya, zberihannya, obliku, vykorystannya ta zastosuvannya prystroyiv vitchyznyanoho vyrobnytstva dlya vidstrilu patroniv, sporyadzhennykh humovymy chy analogichnymy za svoiyimy vlastyvostyamy metal'nymy snaryadamy nesmertel'noyi diyi, ta zaznachenyykh patroniv pratsivnykamy sudu, pravookhoronnykh orhaniv ta yikh blyz'kymy rodychamy, a takozh osobamy, yaki berut' uchast' u kryminal'nomu sudochynstvi, narodnymy deputatamy Ukrainy, chlenamy hromads'kykh formuvan' z okhorony hromads'koho poriyadku i derzhavnogo kordonu, viys'kovosluzhbovtsyamy, krim tykh, yaki prokhodyat' strokovu viys'kovu sluzhbu, derzhavnymy sluzhbovtsyamy ta zhurnalistamy [On approval of the Interim Instruction on the Procedure for Acquisition, Storage, Accounting, Use and Application of Domestic-Made Devices for Shooting Ammunition Equipped with Rubber or Similar Non-Lethal Metal Shells, and said ammunition by court, law enforcement and their close relatives also persons involved in criminal proceedings, people's deputies of Ukraine, members of public formations for the protection of public order and state borders, servicemen, except those serving in the military, civil servants and journalists] : nakaz MVS Ukrainy vid 13.06.2000 № 379. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0696-00#Text>. [in Ukr.].
3. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].
4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses of December 7, 1984]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR*. 1984. Dod. do № 51. St. 1122. [in Ukr.].
5. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dozvil'nu systemu [On approval of the Regulations on the licencing system] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12.10.1992 № 576. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
6. Pro zatverdzhennya Instruksiyi pro poriyadok pryymannya, zberihannya, obliku, znyshchennya chy realizatsiyi vyluchenoyi, dobrovil'no zdanoyi, znyaydenoyi zbroyi ta boyeprypasiv do neyi [On approval of the Instruction on the procedure for acceptance, storage, accounting, destruction or sale of seized, voluntarily surrendered, found weapons and ammunition to it] : nakaz MVS vid 31.05.1993 № 314. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-93#Text>. [in Ukr.].
7. Stratehiya rozvytku systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy do 2020 roku [Strategy for the development of the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine until 2020]. URL : https://ips.ligazakon.net/document/view/KR190693?ed=2020_07_22. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anastasia Chepizhko. Police activities to secure observance of licencing system rules. The article deals with peculiarities of carrying out by police of Ukraine the activity of ensuring compliance with the rules and requirements of the permit system by the citizens – owners of weapons. Today the citizens of Ukraine, in order to ensure the necessary self-defense, have the right to possess firearms, pneumatic weapons and cold steel arms, devices of domestic manufacture for the discharge of ammunition, fired by humic or methane projectiles of non-lethal nature analogous in their properties, as well as ammunition for weapons and explosive materials. The violations in this article today are related to a large number of different kinds of ammunition, including belligerent outdoor, belligerent ammunition, cold, pneumatic, gas, as well as devices of domestic production for the shooting of ammunition. The analysis of the analysis of the lawful and strict observance of the permit system in this sphere has been carried out. An analysis of draft laws proposed by the state to regulate the circulation of arms in Ukraine is carried out.

According to the current national legislation, the bodies of the licensing system, in particular, internal affairs bodies, take an important place in the mechanism of implementation of the right of citizens to arms. Thus, for the possession of weapons it is necessary to obtain a permit, which is issued by the authorities of internal affairs bodies. When carrying out permissive activities, internal affairs bodies shall issue permits to ministries and other central bodies of the executive power, enterprises, institutions, organizations, economic associations, as well as citizens, permits for possession, storage, transportation and use of weapons and special means of personal protection.

Keywords: *licensing system, permits, security activities, administrative services, control sector of the circulation of weapons, weapons.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІІ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-242-247

Микола ЄФІМОВ[©]

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

НАУКОВІ ДИСПУТИ ЩОДО ПОБУДОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Досліджено побудову криміналістичної характеристики правопорушень проти моральності. Криміналістична характеристика правопорушень є категорією досить динамічною, тобто може змінюватись залежно від конкретних умов дійсності. Водночас її безпосереднє застосування може мати різні напрямки у діяльності працівників правоохоронних органів. Для прикладу, за ознаками способу, місця та часу вчинення правопорушення може бути висунута версія щодо особи правопорушника, і навпаки, під час його затримання та в разі наявності даних щодо обставин протиправного діяння може бути побудовано версію про вчинення цієї особою інших, ще не розкритих кримінальних правопорушень. Тобто знання криміналістичної категорії конкретного протиправного діяння надає додатковий інструментарій працівникам правоохоронних органів під час реалізації кримінальних проваджень різноманітних категорій.

Ключові слова: криміналістична характеристика, моральність, кримінальне правопорушення, методика розслідування, слідчі (розшукові) дії, планування розслідування.

Постановка проблеми. Криміналістична характеристика правопорушень є категорією досить динамічною. Іншими словами, вона може змінюватись залежно від конкретних умов дійсності. Водночас її безпосереднє застосування може мати різні напрямки у діяльності працівників правоохоронних органів. Для прикладу, за ознаками способу, місця та часу його вчинення може бути висунута версія щодо особи правопорушника, і навпаки, під час його затримання та в разі наявності даних про обставини протиправного діяння може бути побудована версія про вчинення цієї особою інших, ще не розкритих кримінальних правопорушень. Тобто знання криміналістичної категорії конкретного протиправного діяння дає додатковий інструментарій працівникам правоохоронних органів під час реалізації кримінальних проваджень різноманітних категорій. Слід зазначити, що кримінальні правопорушення проти моральності також мають власну специфіку в цьому розрізі. Тому дослідити питання побудови криміналістичної характеристики визначених діянь вважаємо на часі вкрай доцільним.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Упродовж минулих десятиліть у розробку структури як загалом криміналістичної характеристики протиправних діянь, так і окремих видів кримінальних правопорушень проти моральності, значний внесок зробили такі вчені-криміналісти, як О. Александренко, Р. Арсланбекова, В. Бахін, Р. Белкін, Є. Буждиганчук, В. Демідова, А. Довгань, В. Галаган, І. Герасимов, І. Гора, В. Єрмолович, Є. Іщенко, Д. Кирюха, О. Колесниченко, В. Корж, С. Кулик, М. Куратченко, В. Лазарєв, К. Лагиш, В. Мосяженко, К. Назаренко, В. Образцов, Д. Паляничко, М. Салтєвський, Р. Степанюк, П. Цимбал, В. Шепітько, М. Яблоков та ін. Водночас наше дослідження є першим комплексним підходом до

© М. Єфімов, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>

effimovnick@gmail.com

побудови криміналістичної характеристики правопорушень проти моральності.

Метою статті є дослідження проблематики побудови криміналістичної характеристики правопорушень проти моральності.

Виклад основного матеріалу. Для початку зазначимо, що загалом ми під криміналістичною характеристикою розуміємо систему відомостей про криміналістично значущі ознаки протиправного діяння, яка відображає закономірні зв'язки між ними, слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [5, с. 166]. До того ж зі зміною способів і засобів злочинної діяльності трансформується і конкретна кількісна та якісна складова криміналістичних характеристик окремих видів кримінальних правопорушень. Елементи, що наразі відносять до криміналістичної характеристики, про що наголошує Р. Белкін, урахувалися під час розробки окремих методик на момент їх виникнення. По-перше, до системи відомостей щодо злочинів включаються лише ті криміналістично значущі ознаки (не будь-які, не однакові для всіх видів злочинів), які в межах певного виду (групи) можуть допомогти розкриттю та розслідуванню. По-друге, ці відомості набувають значення не самі собою, а через виявлені між ними закономірні зв'язки: що саме (дії, знаряддя, сліди тощо), із чим пов'язано, яким чином, що за чим прямує, що і за допомогою чого може бути виявлено та встановлено тощо [1, с. 765].

Ми цілком підтримуємо твердження Р. Степанюка, який зазначає, що перелік елементів криміналістичної характеристики змінюється залежно від механізму та кримінально-правових складів кримінально-караних діянь [15, с. 56]. Більшість авторів називають 4-5 елементів, причому майже всі називають предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, особу злочинця, «слідову картину» й обстановку вчинення злочину.

Зокрема, М. Салтевський дійшов висновку, що елементи можна звести до чотирьох основних: предмет безпосереднього замаху; спосіб учинення злочину в його широкому розумінні; типова обстановка – «слідова картина» в її широкій інтерпретації; «особа злочинця» [14, с. 456]. Зі свого боку, В. Шепітько, додавши до цього переліку особистість потерпілого та розділивши обстановку злочину на складові, серед елементів криміналістичної характеристики виділяє наступні: спосіб злочину; місце й обстановку; час учинення злочину; знаряддя та засоби вчинення злочину; предмет злочинного посягання; особистість потерпілого (жертви); особистість злочинця; типові сліди злочину [16, с. 318].

Отже, елементи криміналістичної характеристики є досить різноманітними. Надати їх вичерпний перелік практично неможливо, оскільки він постійно змінюється. Тому обмежимося лише узагальненим переліком. Усі елементи криміналістичної характеристики утворюють єдину структуру, тобто практичне призначення криміналістичної характеристики виє насамперед у використанні її інформаційного компонента, коли слідчий порівнює узагальнену модель певного виду злочину з криміналістично значущими ознаками, що мають місце в конкретному випадку виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Також кожен елемент криміналістичної характеристики складається з певних компонентів [6, с. 16].

Наразі слід розглянути думки науковців щодо складових криміналістичної характеристики правопорушень проти моральності. Зокрема, К. Латиш визначає серед системи елементів криміналістичної характеристики вандалізму такі: предмет злочинного посягання, способи вчинення вандалізму, обстановка, місце та час учинення вандалізму, особа злочинця, типові сліди вандалізму [11, с. 8-11].

К. Назаренко серед елементів криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом, виділяє такі: 1) спосіб вчинення злочину; 2) обстановка злочину; 3) слідова картина; 4) особа злочинця [12, с. 7-8]. Д. Кирюха, виходячи зі слідчої та судової практики, вважає, що структуру криміналістичної характеристики вищеназваних протиправних діянь складають такі елементи: типові способи вчинення злочинів, обстановка вчинення злочинів, типова слідова картина, типова особа злочинця, типові мотиви та мета вчинення злочинів [7, с. 57]. Як бачимо, Д. Кирюха додає до попередньої структури типові мотиви та мету вчинення кримінальних правопорушень.

Розглядаючи структуру криміналістичної характеристики сутенерства, М. Куратченко визначив такий перелік складових: спосіб учинення злочину; обстановка злочину; слідова картина; особа злочинця; особа потерпілого [9, с. 7]. Доречним одразу в

розрізі цього твердження привести позицію В. Лазарєва, який зазначив, що криміналістична характеристика втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерства складається з таких елементів: спосіб вчинення злочину; засоби втягнення неповнолітнього в заняття проституцією; особа злочинця (сутенера); обстановка злочину; слідова картина; особа неповнолітнього потерпілого [10, с. 20-21]. Отже, В. Лазарєв, із огляду на специфіку свого дослідження, додав до переліку елементів особу неповнолітнього потерпілого.

Цей елемент присутній в усіх криміналістичних характеристиках, що стосуються діяльності неповнолітніх. Приміром, Д. Паляничко виділяє такі елементи криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією: 1) дані про особу злочинця; 2) дані про особу потерпілого; 3) дані про предмет злочину; 4) дані, що характеризують обстановку, у якій протікає процес злочинної діяльності; 5) дані про механізм злочинної діяльності; 6) дані про наслідки вчинення злочину [13, с. 7].

А. Довгань основними елементами криміналістичної характеристики втягнення неповнолітніх до зайняття жебрацтвом визначає такі: 1) спосіб учинення кримінального правопорушення; 2) місце, обстановка та час учинення кримінального правопорушення; 3) знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення; 4) предмет злочинного посягання; 5) особа потерпілого; 6) особа злочинця; 7) слідова картина [4, с. 175].

На основі дослідження матеріалів кримінальних проваджень та аналізу проведеного анкетування працівників правоохоронних органів серед елементів криміналістичної характеристики сутенерства, учиненого організованою групою, Є. Буждиганчук виокремила наступні: спосіб учинення злочину; обстановка злочину; слідова картина; особа потерпілого; особа злочинця (лідера та членів ОГ) [2, с. 41].

Заслуговує на увагу думка В. Демідової, яка на основі дослідження матеріалів кримінальних справ і проваджень та на підставі аналізу результатів проведеного анкетування працівників правоохоронних органів серед елементів криміналістичної характеристики жорстокого поводження з тваринами виокремила наступні: спосіб учинення злочину; обстановка злочину; знаряддя злочину; слідова картина; особа злочинця [3, с. 173]. Ми не можемо повністю погодитись із наведеною структурою, оскільки в ній відсутній один з основних елементів – предмет злочинного посягання. Адже у процесі розслідування протиправних діянь, кваліфікованих за ст. 299 КК України, зазначена складова є обов'язковою для доказування.

На основі вищевикладеного та в результаті вивчення матеріалів кримінальних проваджень вважаємо за необхідне класифікувати криміналістичну характеристику правопорушень проти моральності. Зокрема, відповідно до сфери моральності визначено такі групи: 1) речових та особистісних прав громадян (ст.ст. 297-300 КК України); 2) статевих стосунків (ст.ст. 301-303 КК України); 3) діяльності осіб, що не досягли повноліття (ч. 4 с. 301, ч. 3-4 ст. 302, ч. 3-4 ст. 303, ст. 304 КК України).

Відповідно до створеної класифікації криміналістичної характеристики протиправних діянь проти моральності здійсимо їх інформативне наповнення. Так, у першій групі кримінальних правопорушень (ст.ст. 297-300 КК України) виокремлено такі складові елементи: спосіб учинення кримінального правопорушення, обстановка вчинення кримінального правопорушення, слідова картина, предмет посягання, особа злочинця. Визначена група характеризується наявністю чітко окресленого предмета злочинного посягання як у кримінально-правовому, так і в криміналістичному розрізі.

У другій групі (ст. ст. 301-303 КК України) виділено спосіб учинення кримінального правопорушення, обстановку вчинення кримінального правопорушення, слідову картину, особу злочинця. Це найбільш класична структура серед усіх протиправних діянь проти моральності. Стосовно перших груп ми вважаємо доречною думку С. Кулика, який визначає особливістю злочинів проти моральності невизначено широке (неперсоніфіковане) коло можливих потерпілих. Унаслідок цього за злочинами даної групи закріпився статус так званих «злочинів без жертв». Отже, особистість потерпілої особи не є характерним структурним елементом даної категорії злочинів. Таким чином, враховуючи вищезазначену обставину, більшу увагу в кримінологічній характеристиці злочинів проти моральності приділяємо даним про їх латентність (особливо природну) [8, с. 45].

У третій групі (ч. 4 с. 301, ч. 3-4 ст. 302, ч. 3-4 ст. 303, ст. 304 КК України) особа потерпілого буде в будь-якому випадку, адже вони вчиняються стосовно осіб, які не досягли повноліття. Тому необхідно проводити СРД, НСРД з урахуванням особливостей

спілкування з визначеною категорією потерпілих. В останній групі вирізняються такі елементи, як спосіб учинення кримінального правопорушення, обстановка вчинення кримінального правопорушення, слідова картина, особа потерпілого, особа злочинця.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що криміналістична характеристика – це система відомостей щодо криміналістично значущих ознак протиправного діяння, яка відображає закономірні зв'язки між ними, слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування. На основі проведеного дослідження криміналістичну характеристику правопорушень проти моральності було класифіковано таким чином за наявності: 1) речових та особистісних прав громадян (ст. ст. 297-300 КК України); 2) статевих стосунків (ст. ст. 301-303 КК України); 3) діяльності осіб, що не досягли повноліття (ч. 4 ст. 301, ч. 3-4 ст. 302, ч. 3-4 ст. 303, ст. 304 КК України). Відповідно, кожна з наведених груп має власне специфічне наповнення. Зокрема, у першій групі виокремлено такі складові елементи: спосіб учинення кримінального правопорушення, обстановка вчинення кримінального правопорушення, слідова картина, предмет посягання, особа злочинця. У другій групі виділено: спосіб учинення кримінального правопорушення, обстановку вчинення кримінального правопорушення, слідову картину, особу злочинця. А в третій групі вирізняються такі елементи, як спосіб учинення кримінального правопорушення, обстановка вчинення кримінального правопорушення, слідова картина, особа потерпілого, особа злочинця.

Список використаних джерел

1. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. *Злободневные вопросы российской криминалистики*. Москва : Норма-Инфра М, 2000. 990 с.
2. Буждиганчук Є. Ю. Розслідування сутенерства, вчиненого організованою групою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2020. 259 с.
3. Демідова В. В. Криміналістична характеристика жорстокого поводження з тваринами: поняття та сутність. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 1. 2018. С. 169-173.
4. Довгань А. І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 212 с.
5. Єфімов М. М. Криміналістична характеристика як елемент методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 3. С. 161-167.
6. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
7. Кирюха Д. Є. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія адвокатури України. Київ, 2019. 283 с.
8. Кулик С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти моральності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2016. 266 с.
9. Куратченко М. В. Розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2017. 20 с.
10. Лазарев В. О. Криміналістична характеристика та особливості розслідування втягнення неповнолітнього в заняття проституцією і сутенерства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 251 с.
11. Латиш К. В. Криміналістична характеристика та організаційно-тактичні основи розслідування вандалізму : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.
12. Назаренко К. Ю. Розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2016. 221 с.
13. Паляничко Д. Г. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 20 с.
14. Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
15. Степанок Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монограф. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.
16. Шепітько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харків. : Одиссей, 2005. 368 с.

Надійшла до редакції 26.11.2021

References

1. Belkin, R. S. (2000). Kriminalistika: problemy segodnyashnego dnya [Forensics: the problems of today]. *Zlobodnevnyye voprosy rossiyskoy kriminalistiki*. Moscow : Norma-Infra M, 990 p. [in Russ.].
2. Buzhdyhanchuk, Ye. Yu. (2020). Rozsliduvannya sutenerstva, vchynenoho orhanizovanoyu hrupoyu [Investigation of pimping committed by an organized group] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / PrAT «Vyshchyy navchal'nyy zaklad «Mizhrehional'na akademiya upravlinnya personalom». Kyiv. 259 p. [in Ukr.].
3. Demidova, V. V. (2018). Kryminalistychna kharakterystyka zhorstokoho povodzhennya z tvarynamy: ponyattya ta sutnist' [Forensic characteristics of animal cruelty: concept and essence]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, № 1, pp. 169-173. [in Ukr.].
4. Dovhan', A. I. (2019). Metodyka rozsliduvannya vtyahnennya nepovnolitn'oho u zanyattya zhebratstvom [Methods of investigating the involvement of a minor in begging] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsional'nyy universytet «L'vivs'ka politehnika». L'viv, 212 p. [in Ukr.].
5. Yefimov, M. M. (2020). Kryminalistychna kharakterystyka yak element metodyky rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' proty moral'nosti [Forensic characteristics as an element of the methodology of investigation of criminal offenses against morality]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, № 3, pp. 161-167. [in Ukr.].
6. Yefimov, M. M. (2018). Rozsliduvannya zlochyniv proty hromads'koho porjadku ta moral'nosti [Investigation of crimes against public order and morality] : navch. posibnyk. 2-e vyd., dop. i pererob. Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 188 p. [in Ukr.].
7. Kyryukha, D. Ye. (2019). Rozsliduvannya zlochyniv, pov'yazanykh zi stvorennyam abo utrymannyam mist's' rozpusty i zvidnystvom [Investigation of crimes related to the creation or maintenance of brothels and pimping] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Akademiya advokatury Ukrainy. Kyiv, 283 p. [in Ukr.].
8. Kulyk, S. (2016). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya zlochynam proty moral'nosti [Criminological characteristics and prevention of crimes against morality] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08 / Klasychnyy pryvatnyy universytet. Zaporizhzhya, 266 p. [in Ukr.].
9. Kuratchenko, M. V. (2017). Rozsliduvannya sutenerstva ta vtyahnennya osoby v zanyattya prostytutsiyeyu [Investigation of pimping and involvement of a person in prostitution] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Dnipropetrovs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. Dnipro, 20 p. [in Ukr.].
10. Lazaryev, V. O. (2018). Kryminalistychna kharakterystyka ta osoblyvosti rozsliduvannya vtyahnennya nepovnolitn'oho v zanyattya prostytutsiyeyu i sutenerstva [Forensic characteristics and features of the investigation of the involvement of a minor in prostitution and pimping] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Dnipropetrovs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. Dnipro, 251 p. [in Ukr.].
11. Latysh, K. V. (2016). Kryminalistychna kharakterystyka ta orhanizatsiyno-taktychni osnovy rozsliduvannya vandalizmu [Forensic characteristics and organizational and tactical foundations of the investigation of vandalism] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsional'nyy yurydychnyy universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 20 p. [in Ukr.].
12. Nazarenko, K. Yu. (2016). Rozsliduvannya zlochyniv, pov'yazanykh zi stvorennyam abo utrymannyam mist's' rozpusty i zvidnystvom [Investigation of crimes related to the creation or maintenance of places of debauchery and pimping] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Dnipropetrovs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. Dnipro, 221 p. [in Ukr.].
13. Palyanychko, D. H. (2013). Metodyka rozsliduvannya zlochyniv, pov'yazanykh iz dytyachoyu pornohrafiyeyu [Methods of investigation of crimes related to child pornography] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09 / Natsional'nyy universytet «Odes'ka yurydychna akademiya». Odesa, 20 p. [in Ukr.].
14. Saltevs'kyy, M. V. (2005). Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi) [Forensics (in modern terms)] : pidruch. Kyiv : Kondor, 588 p. [in Ukr.].
15. Stepanyuk, R. L. (2012). Kryminalistychna zabezpechennya rozsliduvannya zlochyniv, vchynenykh u byudzhetniy sferi Ukrainy [Forensic support for the investigation of crimes committed in the budget sphere of Ukraine] : monohraf. ; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. A. F. Volobuyeva. Kharkiv : NikaNova, 382 p. [in Ukr.].
16. Shepit'ko, V. Yu. (2005). Kryminalistyka [Forensics] : kurs lektsiy. Kharkiv. : Odissey, 368 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Mykola Yefimov. Scientific research studies on the construction of the forensic description of offenses against morality. The article contains the research of the construction of forensic description of offenses against morality. The author emphasizes that the forensic description of offenses is a rather dynamic category. In other words, it may change depending on the specific conditions of reality. At the same time, its direct application may have different directions in the activity of law enforcement officers. For example, according to the method, place and time of its act, a version concerning the person of the offender may be proposed, and vice versa, if it is detained and in the presence of data on the

circumstances of the unlawful act, a version of the act of that person other, not yet disclosed criminal offenses may be constructed. That is, knowledge of the criminal category of a particular unlawful act gives additional tools to law enforcement officials during the implementation of criminal proceedings of various categories.

It has been noted that the forensic description is a system of information about the criminal significant signs of unlawful acts, which reflects the legal relations between them, serves to build and check the investigative versions to solve the main tasks of the investigation. On the basis of the research conducted, the criminal characterization of offenses against morality was classified as follows: 1) the speech and personal rights of citizens (art. 297-300 CC of Ukraine); 2) sexual relations (art. 301-303 CC of Ukraine); 3) activities of persons who have not reached adulthood (p. 4 art. 301, part 3-4 of the art. 302, part 3-4 of the art. 303, art. 304 CC of Ukraine).

The author has noted that each of the above groups has its own specific content. In particular, the first group identified the following elements: the way of criminal offense, the situation of criminal offense, the blind picture, the subject of offense, the person of the offender. In the second group is allocated: the way of criminal offense, the situation of criminal offense, the blind picture, the person of the offender. And in the third group, such elements as the way of criminal offense, the situation of criminal offense, the blind picture, the person of the victim, the person of the offender.

Keywords: *forensic description, morality, criminal offense, investigative techniques, investigative (search) actions, planning of the investigation.*

УДК 343.325

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-247-255

Костянтин ПОПОВ[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»)

КВАЛІФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ УЧАСНИКІВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

У статті досліджується судова практика у справах щодо злочинів учасників незаконних збройних формувань на території Донецької та Луганської областей.

Більшість злочинів учасників збройного конфлікту кваліфікується за ч. 2 ст. 260 КК України, як участь у не передбачених законом збройних формуваннях; за ч. 1 ст. 258-3 КК України як участь у терористичній організації або сприяння її діяльності; за ч. 1, 2 ст. 110 КК України як скоєння умисних дій з метою зміни меж території та державного кордону України на порушення встановленого порядку та за ч. 1, 2 ст. 256 КК України як заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій. Суди переважно не надавали правову оцінку іншим злочинам за сукупністю з наведеними вище. Правові позиції різних судів щодо кваліфікації типових дій учасників збройного конфлікту не є узгодженими.

Ключові слова: *кваліфікація кримінальних правопорушень, участь у збройному конфлікті, терористичні організації, сприяння злочинній діяльності, кваліфікація, судова практика.*

Постановка проблеми. Семирічна боротьба держави з правопорушеннями терористичної та антидержавної спрямованості потребує відповідного кримінально-правового аналізу. Вважаємо, що таке дослідження варто розпочати саме з аналізу судової практики щодо відповідних правопорушень.

Протягом тривалого часу в ЗМІ щодня повідомлялось про загиблих і поранених на території проведення АТО (ООС) військовослужбовців, цивільних осіб, громадян України та іноземців.

За підрахунками Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН), загальна кількість людських втрат, пов'язаних із конфліктом на сході України, налічує станом на 30.06.2021 р. 42 500–44 500 осіб: 1) 13 200–13 400 загиблих

© К. Попов, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2790-3221>

k.l.popov1980@gmail.com

(щонайменше 3 3901 цивільних осіб, приблизно 4 200 українських військових та приблизно 5 800 членів озброєних угруповань); 2) 29 600–33 600 поранених (7 000–9 000 цивільних осіб, 9 800–10 800 українських військових та 12 800–13 800 членів озброєних угруповань) [2].

Чимало загиблих стали жертвами злочинів, вчинених учасниками незаконних збройних формувань та осіб, які їм сприяли. Проаналізуємо, чи отримали всі ці злочини належну реакцію з боку українського правосуддя та яку кримінально-правову оцінку надавали їм українські суди.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивчення практики застосування кримінального законодавства у справах щодо злочинів, пов'язаних із проведенням АТО (ООС) на території Донецької та Луганської областей, було розпочато у 2018 р. [3], однак за минулі три роки спостерігалися певні зміни в тенденціях відповідної судової практики.

Мета. Зміни в судовій практиці та інші чинники зумовили продовження дослідження з певним розширенням його предмета.

Виклад основного матеріалу. Емпіричною базою дослідження стали дані Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР) за період 2014–2021 років (станом на серпень 2021 р.), відсортовані за регіонами проведення судів, категорією справ та формою судового рішення.

Слід зазначити, що в категорії судового рішення «Вирок» досить часто траплялися ухвали судів, які не є вирокami по суті, і якими не завершувався розгляд справи. Це були переважно ухвали 2015–2016 років стосовно обрання та продовження застосування запобіжного заходу, призначення справи до судового розгляду тощо. Наявність таких документів у категорії «Вирок» ЄДРСР може суттєво вплинути на достовірність статистичних даних, а тому потребує додаткового аналізу відповідних документів у ЄДРСР. Під час висвітлення підсумкових результатів аналізу статистичних даних ЄДРСР певна кількість таких ухвал судів подавалась окремо.

Хоча в межах даного дослідження не аналізувались причини, з яких ухвали, пов'язані з розглядом справи, завантажувались судами у розділ «Вирок», проте, варто відмітити, що такі ухвали (помилково чи свідомо) були завантажені у категорію «Вирок» лише у справах щодо терористичних актів (ст. 258 КК України [1]), створення терористичної групи чи терористичної організації (ст. 258-3 КК України) та планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України). Серед інших досліджених категорій справ такі ухвали практично відсутні.

Процес кваліфікації кримінальних правопорушень варто почати з аналізу кількісних показників судової статистики за ст. 258 КК України (терористичний акт, боротьба з якими власне і ведеться в рамках АТО/ООС).

Таблиця 1

Кількість вироків, ухвалених судами Донецької та Луганської областей за ст. 258 КК України (за даними ЄДРСР)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Всього
Кількість судових рішень, з яких:	0	6	22	2	1	1	0	0	33
обвинувальні вирoki за ст. 258 КК України	0	0	3	2 (1– замах)	1 – (готу- вання)	2 (1– замах)	0	0	8
обвинувальні вирoki за ст. 256 КК	0	0	1	0	0	0	0	0	1
обвинувальні вирoki за ст. 260 КК	0	1	0	0	0	0	0	0	1
ухвали, пов'язані з розглядом справи (завантажені у категорію «вирок»)	0	5	16	0	0	0	0	0	21

Таким чином, за сім років судами Донецької та Луганської областей за ст. 258 КК України (терористичний акт) ухвалено вісім (курсив наш – К. П.) обвинувальних вироків (три з яких – за незакінчений злочин).

Проаналізуємо вирoki щодо діяльності терористичних організацій (ст. 258-3 КК України).

Таблиця 2

Кількість вироків, ухвалених судами Донецької та Луганської областей за ст. 258-3 КК України (за даними ЄДРСР)

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Всього
Загальна кількість судових рішень, з яких проаналізовано	83	177	110	39	36	17	12	474
обвинувальні вироки за ст. 258-3 КК України	26	42	87	35	34	16	10	250
обвинувальні вироки за ст. 256 КК	5	14	6	0	0	0	1	26
обвинувальні вироки за ст. 260 КК	9	31	10	1	0	0	0	51
виправдувальні вироки	3	13	5	3	2	1	1	28
ухвали, пов'язані з розглядом справи (завантажені у категорію «вирок»)	40	73	0	0	0	0	0	113
інші	-	4	2	0	0	0	0	6

Тобто, протягом 2015 – першої половини 2021 років судами Донецької і Луганської областей за ст. 258-3 КК України (участь у терористичній групі чи терористичній організації або сприяння їх діяльності) ухвалено 250 обвинувальних вироків.

Зіставлення поданих таблиць 1 і 2 дозволяє зробити висновок, що приблизно на 250 учасників терористичних організацій та осіб, які їм сприяли, у судовій статистиці припадає всього 8 терористичних актів.

Зауважимо, що 250 вироків щодо учасників терористичних організацій та осіб, які їм сприяли, ухвалені протягом семи років проведення АТО (ООС), навряд чи спроможні адекватно відобразити масштаб відповідних антитерористичних заходів.

Зважаючи на численні повідомлення ЗМІ про фактичне ведення Україною війни з очевидним ворогом, який використовує найманців та вчиняє диверсійні дії, було проаналізовано статистичні дані щодо кількості вироків судів Донецької і Луганської областей за ст. 111, 113, 114, 437, 447 КК України.

Таблиця 3

Кількість вироків, ухвалених судами Донецької та Луганської областей за ст. ст. 111, 113, 114, 437, 447 КК України у 2014-2021 рр. (за даними ЄДРСР)

	За ст. 111 КК України	За ст. 113 КК України	За ст. 114 КК України	За ст. 437 КК України	За ст. 447 КК України	Всього
Кількість вироків	5	1	0	13 (всього в категорії 26 рішень, включаючи ухвали, пов'язані з розглядом справи (завантажені у категорію «вирок»))	0	19

Виникає логічне запитання – які ж злочини вчиняють численні представники так званих «ЛДНР»? Відповідь можемо побачити в тому ж Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Таблиця 4

Кількість вироків, ухвалених судами Донецької та Луганської областей за ст. 110, 256, 260 КК України (за даними Єдиного державного реєстру судових рішень)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Всього
Загальна кількість вироків, з яких	140	492	323	202	171	187	215	126	1856
за ст. 260 КК України	124	431	274	137	82	36	37	17	1138
за ст. 110 КК України	9	10	15	51	78	149	175	109	596
за ст. 256 КК України	7	51	34	14	11	2	3	0	122

Тобто, переважна більшість злочинів учасників збройного конфлікту судами Донецької і Луганської областей кваліфікується за:

1) ч. 2 ст. 260 КК України як участь у не передбачених законом збройних формуваннях;

2) ч. 1 ст. 258-3 КК України як участь у терористичній організації або сприяння її діяльності;

3) ч. 1, 2 ст. 110 КК України як скоєння умисних дій з метою зміни меж території та державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України;

4) ч. 1, 2 ст. 256 КК України як заздалегідь не обіцяне сприяння учасникам злочинних організацій та здійснення інших дій по створенню умов, які сприяють їх злочинній діяльності.

Проаналізуємо тенденції судової практики за відповідними кримінальними правопорушеннями протягом 2014-2021 рр. Почнемо з динаміки кількості відповідних вироків судів.

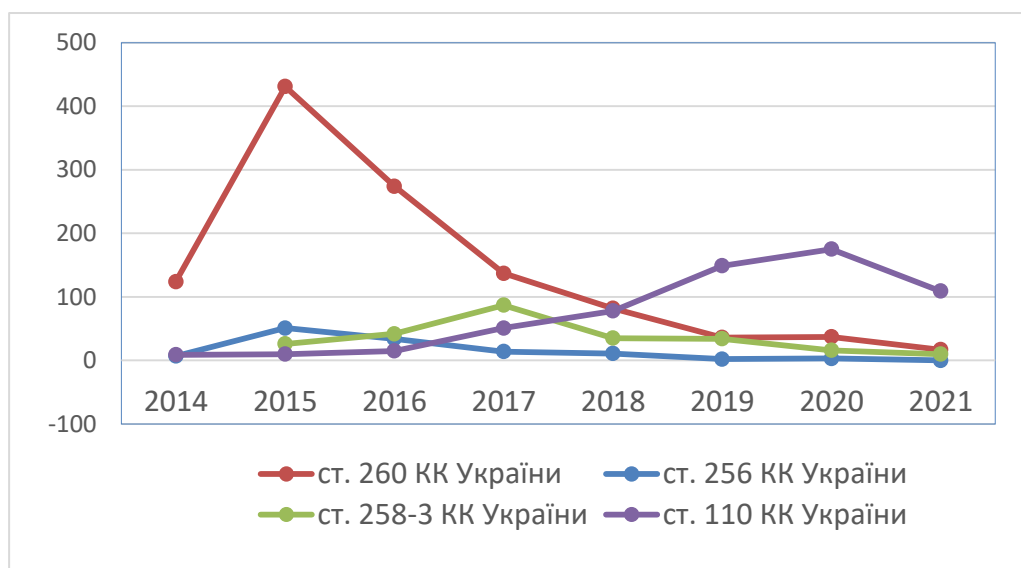

Рис. 1. Динаміка кількості вироків, ухвалених судами Донецької та Луганської областей за ст. 110, 256, 260, 258-3 КК України протягом 2014-2021 рр. (за даними ЄДРСР)

Тобто, динаміка кількості вироків за ст. 256, 260, 258-3 КК України досягала пікових значень протягом 2015-2017 рр., після чого почала стрімко (ст. 260 КК України) або повільно (ст. 256, 258-3 КК України) знижуватись, майже до нульової позначки станом на 2021 рік. Натомість динаміка кількості вироків за ст. 110 КК України проявляє стійку тенденцію до зростання протягом 2019-2020 рр. з практично нульових значень у 2014-2016 рр.

Зважаючи на такі показники, а також на задекларовані представниками «ЛДНР» цілі їхньої діяльності, становить певний інтерес аналіз судової статистики з огляду на ст. 110 КК України. Зміст текстів вироків судів у 2018-2021 роках у частині викладених фактичних обставин та правової позиції є типовим (практично однаковим), тому аналізувались не всі вироків за відповідні роки, а лише частина, відібрана випадковим чином (стохастична вибірка).

Таблиця 5

Кількість вироків, ухвалених судами Донецької та Луганської областей за ст. 110 КК України у 2014-2021 рр. (за даними ЄДРСР)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Всього, (частка, %)
Загальна кількість вироків, з яких:	9	10	15	51	78	149	175	109	596
проаналізовано, з яких:	9	10	15	51	40	50	24	28	227
засуджено за організацію «референдуму» в окремих районах Донецької і Луганської обл. (переважно члени «дільничних комісій та ініціативних груп»), з яких:	4	6	10	40	37	48	23	28	196 (86 %)
призначено позбавлення волі строком на п'ять років із застосуванням ст. 75 КК України (звільнення від покарання з випробуванням)	4	2	8	38	34	48	23	28	185 (94 %)
засуджено за публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами щодо змін меж території України	3	1	3	6	1	1	1	0	16 (7 %)

Таким чином, переважна більшість злочинів, кваліфікованих судами Донецької та Луганської областей за ст. 110 КК України у 2014-2021 рр., стосується членів «дільничних комісій та ініціативних груп» з організації у 2014 році «референдуму» в окремих районах Донецької та Луганської обл. Значна частина (понад 50 %) вироків передбачає затвердження угод про визнання винуватості.

Зважаючи на те що найчастіше діяння учасників збройного конфлікту кваліфікувались за ст. 260 КК України, заслуговує на увагу більш детальний аналіз відповідних правових позицій судів Донецької та Луганської обл.

Оскільки в процесі первинного аналізу було встановлено, що зміст переважної більшості вироків за 2014-2021 роки в частині викладених фактичних обставин та правової позиції є типовим, детально досліджувались всі вирoki лише за 2018-2021 рр., як такі, що відображають сучасні правові позиції судів у справах цієї категорії. Однак суттєвих відмінностей (залежно від року ухвалення вироку) у правових позиціях судів Донецької та Луганської областей виявлено не було.

Досліджувались правові позиції судів щодо кваліфікації злочину, передбаченого ст. 260 КК України, за сукупністю з іншими злочинами. Також досліджувались вид і міра призначеного покарання, підстави звільнення від покарання. Результати аналізу відображені у табл. 6 та 7. Загальні процентні значення можуть перевищувати 100 % через заокруглення окремих позицій у бік зростання.

Участь у незаконних збройних формуваннях у багатьох випадках супроводжувалась незаконним придбанням і носінням вогнепальної зброї, а подекуди її застосуванням під час бойових дій. Проте, лише в окремих випадках суди надавали незаконному поведженню зі зброєю належну кримінально-правову оцінку. Разом із тим, під час (у процесі) викладення у вирокі встановлених фактичних обставин суди у 26 % випадків зазначали факт незаконного придбання, носіння та застосування засудженими вогнепальної (переважно автоматичної) зброї.

Таблиця 6

Особливості кваліфікації судами Донецької та Луганської областей злочинів у сукупності із ст. 260 КК України (за даними ЄДРСР)

Загальна кількість вироків (частка, %)	Вчинено із застосуванням (встановлено вирокіом):		Застосування вогнепальної зброї отримало правову оцінку (ст. 263 КК)	Правопорушення, за які засуджено у сукупності				
	вогнепальної зброї (переважно АК)	«дерев'яної палиці»		ст. 110 КК	ст. 263 КК	ст. 185 КК	ст. 437 КК	інші
172	45	14	2	1	2	4	1	3

Окрім того, у 12 вироків суди зазначали, що обвинувачений: діяв? «поділяючи мету створення та функціонування злочинної організації «ДНР», а саме – зміну меж території та державного кордону України в спосіб, що суперечить порядку, встановленому Конституцією України», «координував діяльність злочинних угруповань, що здійснювали контрабандне переміщення товарів», діяв «розуміючи, що діяльність зазначеного збройного формування спрямована на: заволодіння окремими територіями та їх утримання», «усвідомлював, що незаконне збройне формування, учасником якого він є, діє на території України незаконно та що її учасники застосовують зброю, вчиняють терористичні акти, захоплення будівель органів державної влади та місцевого самоврядування, вбивства людей, вибухи, підпали та інші дії, які створюють небезпеку для життя та здоров'я людей», «вступив до лав не передбаченого законом збройного формування, основною метою діяльності якого є насильницька зміна та повалення конституційного ладу, захоплення державної влади в Україні, зміна меж території і державного кордону України» тощо. До того ж зазначена діяльність обвинувачених та наявність відповідних намірів (усвідомлення) не спонукали суди надавати їй кримінально-правову оцінку. Лише в одному випадку дії обвинуваченого було кваліфіковано за сукупністю злочинів, передбачених ст. 260 та 110 КК України.

Таблиця 7

Особливості призначення покарання судами Донецької та Луганської областей за ст. 260 КК України (за даними ЄДРСР)

Загальна кількість вироків (частка, %)	Звільнено від покарання на підставі ст. 75 КК України (частка, %)	Затверджено угоди про визнання винуватості	Призначено позбавлення волі зі звільненням від покарання на підставі ст. 75 КК України				Призначено позбавлення волі з реальним відбуванням, строком на		Інші
			3 роки	4 роки	5 років	інші	3 роки	інші	
172 (100 %)	150 (87 %)	140 (81 %)	96 (56 %)	8 (5 %)	41 (24 %)	5 (3 %)	7 (4 %)	10 (6 %)	10 (5 %)

Таким чином, у 87 % випадків притягнення до відповідальності за участь у незаконних збройних формуваннях засуджені особи звільнялись від покарання з випробувальним терміном. У переважній більшості таких випадків судами затверджувались угоди про визнання винуватості.

Схожа картина наявна й під час кваліфікації дій учасників збройного конфлікту та призначенні їм покарання за ознаками сприяння учасникам злочинних організацій (ст. 256 КК України).

Таблиця 8

Кількість вироків, ухвалених судами Донецької та Луганської областей за ст. 256 КК України (за даними ЄДРСР)

Загальна кількість проаналізованих вироків (частка, %)	За ч. 1 ст. 256 КК (частка, %)	За ч. 2 ст. 256 КК (частка, %)	Затверджено угоди про визнання винуватості (частка, %)	Звільнено від покарання на підставі ст. 75 КК України (частка, %)	Призначено позбавлення волі (із застосуванням ст. 75 КК України) строком			Інші (частка, %)
					3 роки (частка, %)	4 роки (частка, %)	5 років (частка, %)	
104 (100 %)	91 (87 %)	13 (13 %)	97 (93 %)	101 (97 %)	68 (65 %)	13 (12,5 %)	19 (18 %)	4 (4 %)

Переважна більшість (80 %) цих вироків стосуються осіб, які збирали та передавали представникам «ЛДНР» деталізовану інформацію щодо місць дислокації ЗСУ, маршрути переміщення, кількісний склад та інші відомості військового характеру щодо підрозділів ЗС України. Інші вироків стосуються осіб, які були учасниками незаконних воєнізованих чи збройних формувань на території ОРДЛО, працювали на різних посадах в установах на території ОРДЛО.

З огляду на зміст вироків, що ухвалені переважно (93 %) на підставі угод про визнання винуватості, суди не обґрунтовували належність конкретних осіб, яким сприяли обвинувачені, до злочинних чи терористичних організацій. Також у жодному випадку не ставилось питання стосовно віднесення інформації, що передавалась обвинуваченими, до державної таємниці, інформації з обмеженим доступом, що давало б підстави для кваліфікації дій засуджених осіб за ст. 111 КК України. Також суди не розглядали питання про громадянство осіб, які отримували інформацію військового характеру від обвинувачених, їх належність до іноземних організацій чи іноземних держав, що також давало б підстави для можливої кваліфікації дій засуджених осіб за ст. 111 КК України.

Зазначене викликає занепокоєння, оскільки збирання й передача інформації військового характеру представникам «ЛДНР» кваліфікувались судами Донецької та Луганської областей у різних випадках або як надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, чи шпигунство (як форми державної зради, передбачені ч. 1 ст. 111 КК України), або як сприяння діяльності терористичних організацій (ч. 1 ст. 258-3 КК України), або як сприяння учасникам злочинних організацій (ч. 1 ст. 256 КК України) і навіть як участь у незаконних збройних формуваннях (ч. 2 ст. 260 КК України). До того ж, призначені судами в таких випадках покарання варіювались від 1 (із звільненням від покарання з випробуванням) до 14 років позбавлення волі. Хоча в переважній більшості випадків (97 %) засуджені звільнялись судами від призначеного покарання з випробувальними термінами (ст. 75 КК України).

За вчинення злочину, передбаченого ст. 256 КК України, суди найчастіше призначали засудженим позбавлення волі строком на три роки (65 %) або п'ять років (18 %).

Значна частина осіб, безпосередньо або опосередковано задіяних у збройному конфлікті на території Донецької та Луганської областей, засуджені за несення служби (чергування) на блок-постах, інших об'єктах на території, контрольованій «ЛДНР», та збирання і передачу представникам «ЛДНР» інформації щодо дислокації та переміщення підрозділів ЗСУ. Значно менше засуджених за участь у діяльності інших організацій «ЛДНР» («судді, прокурори, депутати, інші працівники органів влади»).

Зважаючи на схожу кримінально-правову оцінку судами зазначених діянь, у таблицях 9 і 10 подано порівняльну характеристику правових позицій судів Донецької та Луганської областей щодо кваліфікації згаданих вище типових дій учасників збройного конфлікту та осіб, які сприяли діяльності «ЛДНР».

Таблиця 9

Характер діяльності учасників збройного конфлікту з огляду на кваліфікацію за ст. 256, 260, 258-3 КК України (за даними ЄДРСР)

	Кількість вироків за ст. 256 КК України	Частка вироків за ст. 256 КК України у загальній кількості вироків, %	Кількість вироків за ст. 260 КК України	Частка вироків за ст. 260 КК України у загальній кількості вироків, %	Кількість вироків за ст. 258-3 КК України	Частка вироків за ст. 258-3 КК України у загальній кількості вироків, %	Всього
Загальна кількість проаналізованих вироків,	122	30 %	172	43%	109	27 %	403
із яких засуджено за:							
участь у діяльності бойових підрозділів «ЛДНР» (переважна більшість (80%) за чергування на блок-постах)	12	5 %	169	72 %	55	23 %	236
участь у діяльності інших організацій «ЛДНР» («судді, прокурори, депутати, інші працівники органів влади»)	10	50 %	1	5 %	9	45 %	20
збирання й передачу представникам «ЛДНР» інформації про дислокацію та переміщення підрозділів ЗСУ	86	69 %	2	2 %	36	29 %	124
інші дії	14	61 %	0		9	39 %	23

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що участь у бойових підрозділах «ЛДНР» (чергування на блок-постах, охорона об'єктів, ведення бойових дій у складі відповідних підрозділів тощо) оцінюється судами переважно (72 %) як участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях (ч. 1, 2 ст. 260 КК України) або як участь у терористичній організації (ч. 1 ст. 258-3 КК України) (23 % випадків).

Натомість участь у діяльності інших організацій і підрозділів «ЛДНР» («судді, прокурори, депутати, інші працівники органів влади») кваліфікується судами переважно (50%) як сприяння учасникам злочинних організацій (ч. 1, 2 ст. 256 КК України) або участь у терористичній організації (ч. 1 ст. 258-3 КК України) (45 % випадків).

Збирання та передачу представникам «ЛДНР» інформації щодо дислокації та переміщення підрозділів ЗСУ суди оцінювали переважно (69 %) як сприяння учасникам злочинних організацій (ч. 1, 2 ст. 256 КК України) або сприяння діяльності терористичних організацій (ч. 1 ст. 258-3 КК України) (29 % випадків).

Таблиця 10

Кваліфікація за ст. 256, 260, 258-3 КК України з огляду на характер інкримінованої діяльності учасників збройного конфлікту (за даними ЄДРСР)

Досліджені вироки, із яких діяння кваліфіковано:	Кількість	Частка у загальній кількості досліджених %	Засудження за участь у діяльності бойових підрозділів «ЛДНР» (переважна більшість (80 %) за чергування на блок-постах) (частка у загальній кількості за відповідною статтею, %)	Засудження за участь у діяльності інших організацій «ЛДНР» («судді, прокурори, депутати, інші працівники органів влади») (частка у загальній кількості за відповідною статтею, %)	Засудження за збирання і передачу представникам «ЛДНР» інформації про дислокацію і переміщення підрозділів ЗСУ (частка у загальній кількості за відповідною статтею, %)	Засудження за інші дії (частка у загальній кількості за відповідною статтею, %)
за ст. 256 КК України	122	30 %	12 (10 %)	10 (8 %)	86 (70 %)	14 (12 %)
за ст. 260 КК України	172	43 %	169 (98 %)	1 (1 %)	2 (1 %)	0
за ст. 258-3 КК України	109	27 %	55 (50 %)	9 (8 %)	36 (33 %)	9 (9 %)
Всього	403	100 %	236 (59 %)	20 (5 %)	124 (31 %)	23 (6 %)

Таким чином, за ст. 256 КК України суди кваліфікують переважно (70 %) збирання й передачу представникам «ЛДНР» інформації щодо дислокації та переміщення підрозділів ЗСУ. За ст. 260 КК України оцінюється в більшості випадків служба у бойових підрозділах «ЛДНР» (переважна більшість (80 %) за чергування на блок-постах). Натомість ст. 258-3 КК України суди застосовують для кваліфікації як участі у діяльності бойових підрозділів «ЛДНР» (50 %), так і збирання і передачу представникам «ЛДНР» інформації про дислокацію і переміщення підрозділів ЗСУ (33 %).

Висновки. Ураховуючи викладене, навіть попереднє дослідження та аналіз даних Єдиного державного реєстру судових рішень спонукає стверджувати, що правові позиції різних судів Донецької та Луганської областей щодо кваліфікації типових дій учасників збройного конфлікту на території Донецької та Луганської областей не є узгоджені. Причини, підгрунття та можливі наслідки означеної проблеми потребують подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
2. ООН підрахувала кількість жертв бойових дій на Донбасі, починаючи з 2014 року. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-un-donbas-vtraty-gertvy/31359458.html>.
3. Попов К. Л. АТО завершується. *Правове регулювання суспільних відносин на шляху до*

References

1. Kryminal'nyy kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukr.].
2. OON pidrakhuvava kil'kist' zhertv boyovykh diy na Donbasi, pochynayuchy z 2014 roku [The UN has counted the number of victims of hostilities in Donbass since 2014]. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/news-un-donbas-vtraty-gertvy/31359458.html>. [in Ukr.].
3. Popov, K. L. (2018). ATO zavershuyet'sya [Anti-terrorist operation comes to the end]. *Pravove rehulyuvannya suspil'nykh vidnosyn na shlyakhu do staloho rozvytku: materialy VIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 15-20 trav. 2018 r.)*. Kyiv : Vyd-vo KPI, pp. 24-27. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kostyantyn Popov. Judgement of criminal offences of participants in armed conflict in the east of Ukraine. The article examines the court decisions in cases of crimes committed by members of illegal armed groups in the Donetsk and Luhansk regions.

As a result of research it is revealed that the majority of crimes of participants of the armed conflict are sentenced pursuant to art. 260 of the Criminal Code of Ukraine, as participation in armed groups not provided by law; art. 258-3 of the Criminal Code of Ukraine as participation in a terrorist organization or assistance in its activities; art. 110 of the Criminal Code of Ukraine as the commission of intentional acts to change the boundaries of the territory and state border of Ukraine in violation of the procedure established by the Constitution of Ukraine and art. 256 of the Criminal Code of Ukraine as assistance to participants of the criminal organizations and implementation of other actions on creation of the conditions promoting their criminal activity.

The vast majority of crimes sentenced by the courts of Donetsk and Luhansk regions pursuant to art. 110 of the Criminal Code of Ukraine in 2014-2021, applies to members of «precinct commissions and initiative groups» for the organization in 2014 of a «referendum» in some districts of Donetsk and Luhansk regions.

In 26% of sentences pursuant to art. 260 of the Criminal Code of Ukraine, the courts noted the illegal handling of firearms, however, only in some cases gave such actions a proper legal assessment. In 87% of cases, those convicted of participating in illegal armed groups, were released from probation. In the vast majority of such cases, the courts approved plea agreements.

Participation in combat units «LDNR» was assessed by the courts mainly (72 %) pursuant to art. 260 or art. 258-3 of the Criminal Code of Ukraine (23 %). Participation in other organizations «LDNR» qualified mainly (50 %) pursuant to art. 256 or art. 258-3 of the Criminal Code of Ukraine (45 %). The courts assessed the collection and transfer of information about units of the Armed Forces of Ukraine to representatives of the LDNR mainly (69 %) pursuant to art. 256 or art. 258-3 of the Criminal Code of Ukraine (29 %). The article concludes that the legal positions of various courts of Donetsk and Luhansk regions, regarding the qualification of typical actions of participants in an armed conflict, are not agreed.

Keywords: *qualification of criminal offenses, participation in armed conflict, terrorist organizations, assistance to criminal activity, judgement, judicial practice.*

УДК 343.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-256-261

**Виктория
РУФАНОВА** ©
кандидат
юридических наук,
доцент
(Днепропетровский
государственный
университет
внутренних дел)

**Алемгуль
КУАТОВА** ©
доктор философии
(PhD)
(Академия
правоохранительных
органов
при Генеральной
прокуратуре
Республики Казахстан)

УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ОХРАНЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В СФЕРЕ СЕМЕЙНО-БЫТОВЫХ ОТНОШЕНИЙ: ОПЫТ УКРАИНЫ И РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье исследуется уголовно-правовое обеспечение защиты прав и свобод человека в сфере семейно-бытовых отношений. Анализируется уголовное законодательство Украины и Республики Казахстан. Уголовные правонарушения в семейно-бытовой сфере посягают на честь и достоинство женщин, является прямым нарушением их прав и свобод. Гендерное насилие разрушает здоровье, оно рушит семьи, деформирует моральные, культурные, эстетические ценности общества, тормозит социальное развитие. Систему преступлений в семейно-бытовой сфере образуют такие преступления как: умышленное убийство, умышленные тяжкие телесные повреждения, умышленные средние телесные повреждения, умышленное легкое телесное повреждение, побои и истязания, изнасилование, уклонение от уплаты алиментов и другие.

Ключевые слова: гендер, гендерное насилие, домашнее насилие, уголовно-правовое обеспечение, права человека.

Постановка проблемы. Гендерное насилие формой дискриминации и грубейшим нарушением прав и свобод человека. Особенность гендерного насилия проявляется в насилии представителей одного пола над представителями другого пола. Феномен гендерного насилия исторически формировался на протяжении всей эволюции человечества и в настоящее время достиг глобальных масштабов. Подтверждением этого является тот факт, что одной из целей устойчивого развития и процветания всего мира, утвержденных Организацией Объединённых Наций (далее ООН) является достижение гендерного равенства и преодоление гендерно обусловленного насилия [1].

Гендерно обусловленное насилие может совершаться в разных сферах: в семье, на работе, во время учебы, во время военных конфликтов. Однако, наиболее распространённым видом гендерно обусловленного насилия является насилие в сфере семейно-бытовых отношений. Каждая пятая женщина и девушка в возрасте 15 до 49 лет становились жертвами физического и/или сексуального насилия со стороны интимного партнера за последний год. Однако в 49 странах мира даже нет специальных законов, которые могли бы стать надежной правовой защитой женщин от гендерного насилия [1]. По данным исследования, посвященного проблеме убийств на гендерной почве, было установлено, что в 2017 году умышленно было убито 87 тыс. женщин. Более половины из них – 58 % были убиты интимными партнерами или другими членами семьи. Это означает, что 137 женщин во всем мире ежедневно погибают от рук члена собственной семьи [2].

Общественная опасность насилия в сфере семейно-бытовых отношений проявляется не только в том физическом, психологическом, половом, экономическом ущербе, который получают женщины. Кроме того, что правонарушения в семейно-

© В. Руфанова, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1125-6277>
viktoria-dn@ukr.net

© А. Куатова, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3834-5031>
apo-kanc@prokuror.kz

бытовой сфере посягают на честь и достоинство женщин – это является прямым нарушением их прав и свобод. Также гендерное насилие разрушает здоровье, оно рушит семьи, деформирует моральные, культурные, эстетические ценности общества и тормозит социальное развитие.

Анализ публикаций, в которых заложены основы решения проблемы. Фундаментальной основой понимания сущности домашнего насилия, особенностей его уголовно-правовой характеристики стали работы Ю. Антоняна, Н. Анищук, Н. Бажанова, А. Благой, А. Дудорова, Н. Панова, Н. Хавронюка, Е. Харитоновой и других ученых.

Целью статьи является исследование опыта Украины и Республики Казахстан в части уголовно-правового обеспечения охраны прав и свобод человека в сфере семейно-бытовых отношений. Сформулированная цель обусловила необходимость решения ряда исследовательских заданий, в частности: 1) осуществить обзорное исследование уголовного законодательства Украины и Республики Казахстан в части наличия уголовно-правовых норм, предусматривающих ответственность за преступления в сфере семейно-бытовых отношений; 2) проанализировать опыт Республики Казахстан привлечения к уголовной ответственности за совершение преступлений в сфере семейно-бытовых отношений; 3) выделить позитивный опыт Украины и Республики Казахстан в сфере уголовно-правовой охраны человека от гендерно обусловленного насилия, предложить пути оптимизации уголовно-правового обеспечения охраны прав человека в семейно-бытовых отношениях.

Изложение основного материала. За годы независимости Республики Казахстан достигнута позитивная динамика в расширении прав и возможностей мужчин и женщин, состоящих в брачно-семейных отношениях. Законодательные инициативы, осуществленные в рамках реализации Концепции гендерной политики от 27.11.2003 г. дали импульс развитию института семьи. Некоторый прогресс достигнут в профилактике бытового насилия. С 1 января 2010 года в Казахстане был введен в действие Закон Республики Казахстан от 4 декабря 2009 года «О профилактике бытового насилия» (далее Закон), которым определены правовые, экономические, социальные и организационные основы деятельности государственных органов, органов местного самоуправления, организаций и граждан Республики Казахстан по профилактике бытового насилия.

В Законе определены понятия семейно-бытовых отношений и бытового насилия. В соответствии с п. 2 ст. 1 Закона «семейно-бытовые отношения понимаются отношения между супругами, бывшими супругами, лицами, проживающими или проживавшими совместно, близкими родственниками, лицами, имеющими общего ребенка (детей)», Под бытовым насилием понимается «умышленное противоправное деяние (действие или бездействие) одного лица в сфере семейно-бытовых отношений в отношении другого (других), причиняющее или содержащее угрозу причинения физического и (или) психического страдания» [3].

При этом следует усмотреть правовую связь между понятием «семейно-бытовые отношения» и кругом лиц, на которых распространяется действие вышеназванного Закона. Это супруги, бывшие супруги, совместно проживающие или проживавшие близкие родственники, лица, имеющие общего ребенка.

В Украине правовую основу реализации государственной политики противодействия домашнему насилию и насилию по признаку пола составляют законы Украины «Об обеспечении равных прав и возможностей женщин и мужчин» от 8 сентября 2005 г. № 2866-IV, «Об основах предотвращения и противодействия дискриминации в Украине» от 6 сентября 2012 № 5207-VI, «О предотвращении и противодействии домашнему насилию» от 7 декабря 2017 № 2229-VIII и другие нормативно-правовые акты.

Законом Украины «О внесении изменений в Уголовный и Уголовный процессуальный кодексы Украины с целью реализации положений Конвенции Совета Европы о предотвращении насилия в отношении женщин и домашнего насилия и борьбу с этими явлениями» от 6 декабря 2017 года № 2227-VIII, который вступил в силу 11 января 2019 года были криминализованы следующие деяния: домашнее насилие (ст. 126¹ УК); незаконное принуждение к вступлению в брак (ст. 151² УК); невыполнение ограничительных мер, ограничительных предписаний или непрохождение программы для обидчиков (ст. 390¹ УК). Также упомянутым законом были внесены изменения в ряд уголовно-правовых норм, в частности диспозицию

ст. 121 УК было дополнено такой формой тяжкого телесного повреждения как увечье половых органов; ст. 134 УК помимо ответственности за незаконное проведение аборта, теперь предусматривает ответственность за принудительную стерилизацию, фундаментальные изменения коснулись и понятия изнасилования, что связано с переосмыслением стереотипов об изнасиловании.

Следует отметить, преступление в сфере семейно-бытовых отношений в Республике Казахстан не криминализованы. Однако, действующим уголовным законодательством Республики Казахстан предусмотрено 20 составов преступлений, по которым могут быть квалифицированы преступные деяния в семейно-бытовой сфере. Также административный кодекс содержит нормы, по которым виновные лица могут привлекаться к административной ответственности за правонарушения в сфере семейно-бытовых отношений. Практически все нормы являются смежными, за исключением двух специальных административных, из них одной в области административной превенции.

Недостаток специальных норм, уголовное и административное законодательство Республики Казахстан компенсировано наличием широкого спектра общих (смежных) норм, влекущие ответственность за физическое, сексуальное, психологическое и экономическое насилие в семье, подпадающие в совокупности под международное обозначение домашнее насилие.

Так, за совершение *«физического насилия»* в сфере семейно-бытовых отношений (более 40% всех регистрируемых правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений) виновное лицо может быть привлечено к ответственности по таким статьям Уголовного Кодекса Республики Казахстан (далее УК РК): ст. 99 «Убийство», ст. 100 «Убийство матерью новорожденного», ст. 10 «Убийство, совершенное при превышении пределов необходимой обороны», ст. 105 «Доведение до самоубийства», ст. 106 «Умышленное причинение тяжкого вреда здоровью», ст. 107 «Умышленное причинение средней тяжести вреда здоровью», ст. 110 «Истязания», ст. 111 «Причинение тяжкого вреда здоровью в состоянии аффекта» [4]. Административная ответственность за физическое насилие предусмотрена ст. 73-1 «Умышленное причинение легкого вреда здоровью» и ст. 73-2 «Побои» [5].

Это наиболее доминирующее составы уголовных правонарушений по количеству, привлеченных к ответственности. Также следует отметить, что основная доля (70%) приходится на административные правонарушения (умышленное нанесение легкого вреда здоровью и побои), без учета уровня латентности.

Статистика правонарушений группы *«психологического насилия»* формируется фактически за счет практики ст. 73 КоАП «Неправомерные действия в сфере семейно-бытовых отношений» предусматривающее административную ответственность за неправомерные действия в сфере семейно-бытовых отношений и является одной из немногих специальных норм.

Уголовная статистика по ст. 115 УК РК «Угроза» и ст. 127 УК РК «Незаконное помещение в психиатрический стационар» незначительна и во многом связана рядом факторов, оказывающее прямое воздействие на правоприменение. К примеру, угроза во многих случаях является причиной для совершения более опасных и тяжких деяний (убийство, изнасилование, причинение тяжкого вреда здоровью и т.д.). В самостоятельной форме «угроза» является смешанным составом, т.е. для наступления ответственности необходимы фактические сведения о действительных намерениях виновного, а отсутствие таких фактов делает преследование не возможным.

Группа правонарушений *«экономического насилия»* представлена 4 статьями в УК РК. Большинство из них фиксируются по ст. 139 УК «Неисполнение обязанностей по уплате средств на содержание детей, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, нетрудоспособного супруга (супруги)». В основном инициаторами уголовного преследования являются женщины (бывшие супруги) с претензиями материального характера к мужчинами (бывшим супругам). Регистрируются единичные случаи привлечения к ответственности по ст. 119 УК РК «Оставление в опасности, в совершении которых в основном обвиняются женщины за оставления собственных новорожденных детей в опасности (в мусорных баках, на улицах и т. д.), ст. 140 «Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего» и ст. 142 «Злоупотребление правами опекуна или попечителя».

Группа уголовных правонарушений *«сексуальное насилие»* криминализована и отнесена законодателем к тяжким и особо тяжким видам преступлений. Ответственность

предусмотрена следующими статьями УК РК: ст. 120 «Изнасилование», ст. 121 «Насильственные действия сексуального характера», ст. 122 «Половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста», ст. 123 «Понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера», ст. 124 «Развращение малолетних».

Далее отметим, что законодателем также предусмотрена административная ответственность за нарушение превентивных форм воздействия в сфере семейно-бытовых отношений. Главным предназначением данной ответственности является предупреждение более серьезных и пагубных последствий в сфере «физического насилия». КоАП РК предусматривает ответственность за нарушение превенции – ст. 461 «Нарушение защитного предписания». Наказание – до 5 суток ареста. Защитным предписанием запрещается совершать бытовое насилие, вопреки воле потерпевшего разыскивать, преследовать, посещать, вести устные, телефонные переговоры и вступать с ним в контакты иными способами, включая несовершеннолетних и (или) недееспособных членов его семьи. С 2010 года в КоАП РК впервые введен институт «Установления особых требований к поведению правонарушителя», основной задачей которой являлось обеспечение контроля со стороны органов внутренних дел за поведением правонарушителя [3].

В РК ежегодно «защитное предписание» выносится в отношении свыше 78,8 тыс. лиц, совершивших насилие в семье. Однако из-за отсутствия надлежащего учета, проверить достоверность не представилось возможным. Ежегодно судом в отношении 9,7 тыс. лиц, устанавливаются особые требования к поведению.

В отличие от уголовного законодательства РК, у УК Украины содержится отдельная норма, которая предусматривает ответственность за совершение домашнего насилия (ст. 126¹ «Домашнее насилие»). Также некоторые составы уголовных правонарушений дополнены квалифицирующим признаком «совершение преступления в отношении супруга или бывшего супруга или другого лица, с которым виновное лицо находилось в семейных или близких отношениях» (ст. 152 УК «Изнасилование», ст. 153 «Сексуальное насилие»). Список отягчающих обстоятельств (ст. 67 УК) дополнен отягчающим обстоятельством: совершение уголовного правонарушения на почве половой принадлежности (п. 3 ч. 1 ст. 67); «совершение преступления в отношении супруга или бывшего супруга или другого лица, с которым виновное лицо находится (находилось) в семейных или близких отношениях» (п. 6¹ ч. 1 ст. 67 УК); расширение содержания п. 6 ч.1 ст. 67 УК за счет «...совершение преступления в присутствии ребенка».

В 2020 году Национальной полицией составлено 123 246 административных протоколов по фактам совершения домашнего насилия, насилия по признаку пола, неисполнения срочного запретительного предписания или несообщения о месте своего временного пребывания (ст. 173-2 КУоАП) и начато 4 441 досудебных расследований, совершаемых в сфере семейно-бытовых отношений.

Национальной полицией расследовано 3 058 (2019 г. – 1 816) уголовных производств по уголовным правонарушениям, совершенным в сфере семейно-бытовых отношений, из них: по ст. 115 УК «Умышленное убийство» – 63, ст. 121 УК «Умышленное тяжкое телесное повреждение» – 63; ст. 122 УК «Умышленное средней тяжести телесное повреждение» – 60; ст. 125 УК «Умышленное легкое телесное повреждение» – 1 017; ст. 126 УК «Побои и истязания» – 121; ст. 126¹ УК «Домашнее насилие» – 2 213 [6].

Исходя из вышеизложенной информации, отметим, что, несмотря на то, что УК Украины содержит специальную норму – ст. 126¹ УК «Домашнее насилие», понятие уголовные правонарушения в семейно-бытовой сфере более широкое понятие, чем домашнее насилие. Вследствие этого, за совершение уголовных правонарушений в семейно-бытовой среде виновное лицо может привлекаться к ответственности по общим статьям УК за умышленное убийство, умышленные тяжкие телесные повреждения, умышленные средние телесные повреждения, умышленное легкое телесное повреждение, побои и истязания, и другие.

Следует отметить, что в УК Украины создан новый институт ограничительных мер для лиц, которые совершили домашнее насилие (Раздел 13 УК, ст. 91¹ УК). Также в ст. 76 УК предусмотрены «Обязанности, которые возлагает суд на лицо, освобожденное от отбывания наказания с испытанием» возможности применения к таким лицам, осужденным за

совершение домашнего насилия, ограничений и запретов, предусмотренных ст. 91¹ УК. В случае невыполнение временных ограничительных мер, или ограничительных предписаний, или непрохождение программы для обидчиков, виновное лицо может быть привлечено к уголовной ответственности по ст. 390¹ КК [7, с. 37].

В Республике Казахстан проблема противодействия семейно-бытовому насилию находится на повестке дня во всех правоохранительных органах. На уровне государственных и общественных организаций активно обсуждается вопрос необходимости криминализации бытового насилия.

Выводы. Резюмируя, можем констатировать, что проблема насилия в семейно-бытовой среде остается актуальной и достаточно распространенной, о чем свидетельствует опыт Украины и РК. Достаточно шокирующая цифра смертей от члена семьи говорит о существующей латентной проблеме нашего общества в глобальных масштабах. Можем предположить, что конфликт не сразу развивается до такой степени, что результатом стаеет убийство жены/мужа. Скорее всего это вяло текущий процесс постоянных конфликтных отношений в семье, с примесями физического, сексуального и психологического насилия.

Проблема достигла такого масштаба, поскольку на протяжении всех предшествующих лет проблемам женщин, как равноправных членов общества, не уделялось достаточно внимания. Из-за исторически сформированных предрассудков и стереотипов, о конфликтах в семье не принято было говорить и тем более заявлять в правоохранительные органы. Даже сегодня, когда созданы правовые механизмы предупреждения, привлечения к ответственности за совершение административных и уголовных правонарушений в сфере семейно-бытовых отношений, менее 40 % женщин обращаются за помощью. Такая ситуация имеет место быть по двум причинам. Первая – это нежелание выносить ситуацию из семьи на всеобщее обсуждение из-за стыда, боязни осуждения, надежды, что все наладится и т. д. Вторая, и, смеем предположить, доминирующая, это недоверие к правоохранительным органам. Поскольку в полиции работают преимущественно мужчины, у них подсознательно сформировано несерьезное отношение к жалобам на насилие со стороны интимного партнера. Заявления по таким фактам не хотят регистрировать и соответственно расследовать надлежащим образом. В результате обидчик остается без наказания, а женщины не видят смысла в обращении за помощью, поскольку не надеются на понимание и помощь.

Следует отметить, что и Украина, и РК на сегодняшний день находятся в активной фазе трансформации не только общественного сознания о проблеме насилия в семейно-бытовой среде, но и формирования эффективной, соответствующей требованиям международных документов нормативной базы, направленной на обеспечение, защиту и реализацию прав человека от насилия.

Список использованных источников

1. 17 Goals to Transform Our World. United Nations. URL : <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>.
2. Global Study on Homicide. United Nations Office on Drugs and Crime. 2019. p. 10. URL : chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.unodc.org%2Fdocuments%2Fdata-and-analysis%2Fgsh%2FBooklet_5.pdf&clen=5425102&chunk=true.
3. О профилактике бытового насилия : Закон Республики Казахстан от 04.12.2009. URL : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680.
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03.12.2014. URL : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252.
5. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 05.07.2014. URL : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399.
6. Довідка про вчинені правопорушення та інші події, пов'язані з домашнім насильством Національної поліції за 10 місяців 2020 року. URL : <https://www.npu.gov.ua/>.
7. Харитонов О. В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству щодо жінок та домашньому насильству : наук.-практ. посібник. Харків : ТОВ «Видавництво «Права людини». 2018. 169 с.

Поступила в редакцію 29.11.2021

References

1. 17 Goals to Transform Our World. United Nations. URL : <https://www.un.org/sustainabledevelopment/>.
2. Global Study on Homicide. United Nations Office on Drugs and Crime. 2019. p. 10. URL : chrome-extension://efaidnbmninnkpbpcjpcglclefindmkaj/viewer.html?pdfurl=https%3A%2F%2Fwww.unodc.org%2Fdocuments%2Fdata-and-analysis%2Fgsh%2FBooklet_5.pdf&clen=5425102&chunk=true.
3. O profilaktike bytovogo nasiliya [On prevention of domestic violence] : Zakon Respubliki Kazakhstan ot 04.12.2009. URL : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680.
4. Ugolovnyy kodeks Respubliki Kazahstan ot 03.07.2014 [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of 03.12.2014]. URL : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252.
5. Kodeks Respubliki Kazahstan ob administrativnyh pravonarusheniyah ot 05.07.2014 [Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses of 05.07.2014]. URL : https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577399.
6. Dovidka pro vchyneni pravoporushennya ta inshi podiyi, pov'yazani z domashnim nasyt'stvom Natsional'noyi politsiyi za 10 misyatsiv 2020 roku [Information on committed offenses and other events related to domestic violence of the National Police for 10 months of 2020]. URL : <https://www.npu.gov.ua/>.
7. Kharytonova, O. V. (2018). Klyuchovi zasady endernoyi polityky v kryminal'nomu pravi Ukrainy ta osnovni napryamy reform shchodo protydiy nasyt'stvu shchodo zhinok ta domashnyomu nasyt'stvu [Key principles of gender policy in the criminal law of Ukraine and the main directions of reforms to combat violence against women and domestic violence] : nauk.-prakt. posibnyk. Kharkiv : TOV «Vydavnytstvo «Prava lyudyny», 168 p.

ABSTRACT

Viktoriya Rufanova, Alemgul Kuvatova. Criminal and legal protection of human rights and freedoms in the field of family and domestic relations: the experience of Ukraine and the Republic of Kazakhstan. The article examines the criminal law support for the protection of human rights and freedoms in the field of family and household relations. The article analyzes the criminal legislation of Ukraine and the Republic of Kazakhstan. Criminal offenses in the family and everyday life encroach on the honor and dignity of women and constitute a direct violation of their rights and freedoms. Gender violence destroys health, it destroys families, deforms the moral, cultural, and aesthetic values of society, and inhibits social development. The system of crimes in the family and everyday life is formed by such crimes as: premeditated murder, premeditated grievous bodily harm, premeditated medium bodily injury, premeditated minor bodily injury, beatings and torture, rape, evasion of payment of alimony, and others.

A crime in the sphere of family and domestic relations in the Republic of Kazakhstan is not criminalized. However the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan provides for 20 corpus delicti, according to which criminal acts in the family and household sphere can be qualified. Also, the administrative code contains norms according to which the perpetrators can be brought to administrative responsibility for violations in the field of family and domestic relations. Almost all norms are related, with the exception of two special administrative ones, one of them in the field of administrative prevention.

Ukraine and the Republic of Kazakhstan today are in an active phase of transformation not only of public consciousness about the problem of violence in the family and household environment, but also of the formation of an effective regulatory framework that meets the requirements of international documents aimed at ensuring, protecting and realizing human rights from violence.

Keywords: *gender, gender-based violence, domestic violence, criminal law, human rights.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-262-268

Леонід БАРАШ[©]

судовий експерт

(Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»)

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ І ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Здійснено аналіз проблем правового та методичного характеру, що виникають під час призначення та проведення судових експертиз в адміністративному, кримінальному і господарському судочинстві України, та запропоновано шляхи їх вирішення. На думку автора, чинні КУпАП та ГПК не позбавлені прогалин та недоліків, потребуючи корегування та модернізації положень своїх статей, що стосуються проведення судової експертизи, а саме: надання поняття самої судової експертизи в цілому та зазначення принципів судово-експертної діяльності, передбачення випадків обов'язковості призначення експертизи.

Ключові слова: *судова експертиза; проблеми судової експертизи; призначення та проведення судової експертизи.*

Постановка проблеми. На практиці нерідко виникають ситуації, коли суду для об'єктивного розгляду справи потрібно встановити факти, обставини, що стосуються використання спеціальних знань у тій чи іншій сфері діяльності. У такому випадку в суді виникає потреба звернутися до спеціальної експертної установи.

Отже, судова експертиза проводиться спеціалістом в певній галузі знань, залежно від вимог суду, який її призначає. Такими спеціалістами, відповідно до Закону України «Про судову експертизу», виступають судові експерти науково-дослідних установ та експерти, які не є працівниками цих установ. Судовий експерт – це особа, яка володіє спеціальними знаннями в певній галузі, має вищу освіту, пройшла певну підготовку, та отримала кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [2]. Слід зазначити, що експерту на законодавчому рівні встановлено заборону на проведення експертизи з питань права, оскільки розв'язання питань з права не потребує застосування знань експерта та безпосередньо стосується компетенції суду. Усі ці чинники виключають некомпетентність та гарантують професійну підготовку, правильність, точність та незалежність висновку судового експерта.

Усі експерти під час проведення експертиз у своїй діяльності регулюються такими нормативно правовими актами, як: Законом України «Про судову експертизу», Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, Кримінальним, Кримінальним процесуальним, Цивільним, Цивільним процесуальним, Господарським, Господарським процесуальним кодексами, Кодексом України про адміністративні правопорушення, Кодексом адміністративного судочинства та іншими нормативно правовими актами України, які регулюють діяльність судового експерта. (далі – ЗУ «Про судову експертизу», «Інструкція», КК, КПК, ЦК, ЦПК, ГК; ГПК, КУпАП, КАС).

На сьогоднішні можливості проведення судової експертизи досить широкі, в кожному кодексі існують статті, що регулюють діяльність та заборону щодо проведення експертиз експертами. Однак не існує такого нормативно правового акта, що був би позбавлений прогалин та враховував усі аспекти проведення експертизи в конкретному виді судочинства. Слід підкреслити, що до теперішнього часу багато питань, яким потрібно приділити увагу, залишаються не вирішеними, тому, на нашу думку, саме на вирішенні цих питань слід зупинитись більш конкретно, дослідивши та розкривши проблему кожного виду судочинства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми, викладено

© Л. Бараш, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5937-5294>

leonatic8686@gmail.com

нами далі у статті при висвітленні конкретних видів судочинства.

Метою статті є висвітлення процесуальних проблем призначення і проведення судової експертизи та викладення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в експертних установах проводяться такі види експертиз: криміналістична, інженерно-технічна, економічна, товарознавча, експертиза у сфері інтелектуальної власності, психологічна, мистецтвознавча, екологічна, військова, судово-ветеринарна та гемологічна. Для того, щоб експертиза була обґрунтованою, неупередженою та точною, законом визначаються інструменти, важелі та гарантії його незалежності, що допомагають експерту в отриманні матеріалів для дослідження, а також питання правильності отримання таких матеріалів.

Судовому експерту для надання обґрунтованої відповіді допомагає спектр його обов'язків, прав та зобов'язань, що регламентовані Законом України «Про судову експертизу» експерт має такі права та обов'язки, серед основних:

- подавати клопотання на отримання додаткових матеріалів;
- указувати у своєму висновку на обставини та факти, що мають значення для справи;
- заявляти клопотання які стосуються проведення судової експертизи;
- бути присутнім під час проведення процесуальних дій, що стосуються судової експертизи;
- у разі порушення прав судового експерта подавати скаргу щодо дій або бездіяльності особи або органу;
- проведення повного та обґрунтованого дослідження, підкріпивши це письмовим висновком;
- надати роз'яснення свого висновку особі або органу, що призначила експертизу;
- у разі передбачених законом підстав заявити самовідвід [2].

Зі свого боку, експерт також має такі заборони які регламентуються «Інструкцією», а саме:

- забороняється проведення експертизи, без письмового дозволу керівника;
- передоручати проведення експертизи іншим особам або експертам;
- займатися самостійним збором матеріалів дослідження;
- вибирати вхідні данні під час проведення експертизи;
- проводити експертизу якщо вона виходить за межі спеціальних знань експерта;
- контактувати з особами, які мають інтерес або відносяться до проведенню експертизи;
- зберігати матеріали поза експертною установою [11].

Законом «Про судову експертизу» визначено перелік осіб, які не можуть бути судовими експертами, а саме: особи, визнані судом недієздатними; особи, які мають не зняту або не погашену судимість; або протягом року на особу було накладено адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення; особи, які були позбавлені кваліфікації [2].

Права, обов'язки та заборони регулюють діяльність судового експерта та гарантують неупереджений, точний та об'єктивний висновок, захищають експерта від дій, що можуть бути спрямовані на вчинення корупційних порушень, неправомірно отриманих доказів та протиправних посягань на діяльність судового експерта.

У дослідженні ми розглянемо такі види судочинства, як кримінальне, адміністративне, господарське, оскільки, на нашу думку, у їхньому змісті вбачаються певні проблемні аспекти. Отже, якщо звернутися до судової статистики за 2020 рік [5], то перше місце за кількістю розглядів посідають *кримінальні справи*.

Проблемні питання кримінального виду судочинства в своїх працях висвітлювали такі вчені, як: Т. Авер'янова, Р. Белкін, С. Бичкова, А. Вінберг, В. Гончаренко, Ю. Коруховий, Н. Клименко, Н. Майліс, Н. Малаховська, О. Росинська, Е. Сімакова-Єфремян, О. Шляхов М. Щербаковський, І. Пиріг та інші.

На основі аналізу наукового доробку зазначених вчених визначено, що серед основних проблем слід звернути свою увагу на те, що порядок залучення та призначення судового експерта прямо передбачений законодавцем та регулюється нормами КПК, так, відповідно до ст. 243 КПК України експерта може залучити як сторона захисту, так і сторона обвинувачення. Також відповідно до положень ст. 242 експертиза проводиться за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального

провадження, необхідні спеціальні знання [1].

У ст. 243 зазначено, що за наявності підстав сторона обвинувачення може залучити судового експерта, що розповсюджується і на сторону захисту чи потерпілого, також частиною другою передбачено залучення експерта на договірних умовах. Однак, експерт може також бути залучений слідчим суддею якщо сторона захисту подає клопотання, що передбачене ст. 244 КПК. Також у разі залучення судового експерта слідчим суддею, на його розсуд експертові можуть бути поставлені інші питання, які, на його думку, мають значення для кримінального провадження, що, у свою чергу, забезпечує повноту проведення дослідження.

За нормами цих статей, законодавець гарантує рівні права обом сторонам кримінального провадження та створення додаткових можливостей, за допомогою яких може залучатися судовий експерт будь-якою стороною судочинства, що гарантує рівні можливості для захисту своїх прав.

Окрім того, під час судового розгляду можуть бути подані два висновки: як зі сторони обвинувачення, так і сторони захисту, у яких можуть розглядатися одні й ті ж самі питання, виконані різними експертами. На нашу думку, саме визначення можливості призначити експертизу одразу двом чи більше експертам, експертним установам призводить до значного навантаження на судовий процес, та викликає певні неточності та прогалини в процесі доказування.

Проблемі відсутності статусу комплексної експертизи наголосила Л. Головченко, а саме: визначення понять, підстави призначення та порядок проведення таких експертиз обов'язково повинні бути відображені й в базовому Законі [4]. Проблемі відсутності статусу експертизи у кримінальному провадженні науковці завжди приділяли увагу. Наприклад, А. Лозовий із цього приводу зазначає, що комплексна експертиза проводиться у випадках, коли для вирішення питання потрібні спеціальні знання в різних галузях науки, техніки, мистецтва тощо або в різних напрямках однієї галузі знань; комплексна експертиза може бути доручена як комісії експертів, так і одному експерту, який володіє знаннями в різних галузях, що необхідні для вирішення питання. Комісія експертів проводить дослідження, виходячи з компетенції кожного із її членів, про що зазначається у висновку, і формулює загальний висновок [3, с. 197].

На сьогодні законодавцем визначена можливість сторони захисту на право залучення експерта, але, у свою чергу, не визначено конкретного процесуального документа, про проведення/замовлення експертизи, чи то заява самої сторони, запит адвоката чи інший документ.

Законодавцем не регламентовані вищепераховані поняття, як нам видається є прогалиною в законодавстві і приводить до значного навантаження на судовій системи та слугує «важелем» для затягування судового процесу. Так на практиці, судом призначається нова експертиза, замість уточнення старої експертизи.

На нашу думку, можливість визначення комплексної та комісійної експертиз потрібно відобразити в положенні статей КПК України, прямо закріпивши їх статус, положення, можливості, особливості.

Внесення доповнень до діючого КПК України збільшить ефективність проведення експертиз та прискорить розгляд кримінальних проваджень.

Розглядаючи *адміністративне судочинство*, слід зазначити, що порядок призначення та проведення експертизи в КАС України доволі чітко прописаний.

Проблеми судової експертизи в адміністративному судочинстві стали предметом дослідження в працях таких науковців, як О. Гладун, М. Джафарова, А. Іванов, М. Самбор, Н. Смілик, Н. Шахман та ін.

Здійснивши аналіз праць вищенаведених науковців, слід приділити увагу, деяким статтям КУпАП та КАСУ, які на нашу думку, потребують оновлення та уточнення, так ст. 246 КУпАП встановлює суб'єктів, які уповноважені приймати рішення, ними є суди та уповноважені органи. Норма статті визначає: порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення в органах (посадовими особами), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, визначається цим Кодексом та іншими законами України. Порядок провадження в справах про адміністративні правопорушення в районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судах визначається цим Кодексом та іншими законами України [8].

Але на практиці повне виконання цієї норми не завжди здійснюється. Насамперед йдеться про прогалини стосовно правового регулювання та норм щодо судової

експертизи. Так, в КУпАП взагалі не міститься такого поняття, як судова експертиза. Але також існують норми щодо участі судового експерта в розгляді справ, що стосуються адміністративного судочинства, чого на нашу думку не достатньо, оскільки вони не можуть повністю забезпечити правове регулювання діяльності експерта, розкрити його можливості, та його повноваження.

Звертаючи увагу на інші кодекси, у яких визначаються питання ініціювання, умов та підстав оформлення результатів дослідження, оплати, правильності застосування висновку та інші, постає питання щодо ефективності використання результатів експертного дослідження під час проведення винесення рішення в адміністративних справах. На практиці, ці питання регулюються ЗУ «Про судову експертизу», однак в КУпАП регулятивні норми до теперішнього часу не знайшли своє місце. Так, за ст. 251 КУпАП: «Доказами в справі про адміністративне правопорушення є будь-які фактичні дані, на основі яких у визначеному законом порядку орган (посадова особа) встановлює наявність чи відсутність адміністративного правопорушення, винність даної особи в його вчиненні та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи». Ці дані, отже, встановлюються протоколом про адміністративне правопорушення, поясненнями особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, потерпілих, свідків, висновком експерта, речовими доказами, показаннями технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі тими, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками, а також працюючими в автоматичному режимі, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, у тому числі тими, що використовуються особою, яка притягається до адміністративної відповідальності, або свідками, а також працюючими в автоматичному режимі або в режимі фотозйомки (відеозапису), які використовуються при нагляді за виконанням правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, безпеки на автомобільному транспорті та паркування транспортних засобів, актом огляду та тимчасового затримання транспортного засобу, протоколом про вилучення речей і документів, а також іншими документами [8]. Рівність висновку експерта як одного з джерел доказів, при розгляді справ адміністративного судочинства суттєво знижується.

О. Гладун зазначає, що актуальним питанням удосконалення механізму адміністративного провадження є порядок збирання уповноваженими суб'єктами відповідних доказів, оскільки чинним КУпАП він практично не врегульований. У зв'язку з цим у КУпАП слід передбачити детальний порядок призначення експертизи, порядок визнання певних предметів речовими доказами, критерії визначення належності, допустимості та достатності доказів у справі [9, с. 40].

Окрім цього, чинний КУпАП, містить інші проблеми, що стосуються призначення судової експертизи та безпосередньої участі самого експерта у справах про адміністративні правопорушення.

Важко не погодитись із тим, що в чинному КУпАП норми вже втратили своєї новизни, зокрема це стосується здійснення провадження в адміністративних справах. Так, М. Самбор і Н. Смілик, підкреслюють, що чинний КУпАП практично не містить чітких положень стосовно процесуального порядку залучення експерта до участі в справі про адміністративне правопорушення, існує нагальна потреба визначення більш чіткого процесуального статусу експерта в цих справах і визначення на законодавчому рівні порядку залучення експерта до проведення необхідних досліджень у справах про адміністративні правопорушення [10, с. 55, 58].

Аналіз положення статей 273, 275 КУпАП дозволяє говорити про прогалини в регулюванні порядку проведення судової експертизи. Так, в ч. 2 ст. 273 КУпАП визначаються тільки два обов'язки судового експерта, а саме: 1) з'явитися на виклик органу (посадової особи); 2) дати об'єктивний висновок із поставлених перед ним питань [8]. Н. Шахман зазначає, що на практиці такі прогалини усуваються шляхом проведення аналогії з КПК, у якому ці питання урегульовані, так судова експертиза в справах про адміністративні правопорушення призначається по аналогії з КПК, у свою чергу чинним КУпАП, це не передбачено. Також в ньому не зазначаються такі аспекти, як: оформлення рішень як попередніх так і поточних, задоволення або відхилення клопотання, зупинення та призначення справи до розгляду та механізм залучення судового експерта для проведення дослідження, що здійснюються у справах, які стосуються адміністративних правопорушень [7, с. 239].

На нашу думку, чинний КУпАП потребує корегування та модернізації положень своїх статей, що стосуються проведення судової експертизи, а саме: надання поняття самої судової експертизи в цілому та зазначення принципів судово-експертної діяльності. Також слід визначити чіткі права та обов'язки судового експерта та врегулювати питання, що стосуються самовідводу, повідомлення експертом щодо унеможливлення прибуття з поважних причин, відмови від надання висновку з поважних причин а також інші проблемні аспекти. Потрібно врегулювати порядок та підстави участі та залучення судового експерта в справах про адміністративні правопорушення. Визначити чіткі вимоги до оформлення висновку судового експерта.

Перейдемо до розгляду призначення судових експертів в *господарському судочинстві*. На практиці все частіше виникає потреба встановлення обставин чи фактів, які слугують підґрунтям для побудови лінії захисту чи лінії обвинувачення, у зв'язку з цим висновок судового експерта набуває вагомого значення. Однак, не зважаючи на те, не рідко виникають проблеми, які часто пов'язані із призначенням експертизи, правильною постановкою питань експерту, та інші. Слід також звернути увагу на те, що перелік спеціальних знань не є вичерпним, це пов'язано з тим, що останнім часом дуже сильно розвивається та розширюється база спеціальних знань, тому чітко визначити перелік тих питань, відповідно до яких залучається судовий експерт, не є можливим.

Дослідженню проблем господарського судочинства приділили свою увагу такі науковці, як Н. Алексєєва, С. Бичкова, Л. Буряк, Ж. Васильєва-Шаламова, А. Дудич, А. Кравченко, О. Кравченко, Т. Кучер, А. Лозовий, В. Петрик, Ю. Прут, Т. Степанова, В. Шапіро, М. Шепітько, А. Штефан, В. Беляневич, М. Мельника, Х. Соломчак, В. Романів, А. Осетинський, Д. Притика, Т. Варфоломєєва, В. Гончаренко, В. Боярова, С. Гончаренко, В. Попелюшко та інші.

Отже, проаналізувавши положення статей ГПК України, ми дійшли висновку, що чинний ГПК не позбавлений прогалин та недоліків, серед яких не передбачено випадків обов'язковості призначення експертизи, та багато інших питань, на які слід звернути свою увагу.

Так, ст. 1 ЗУ «Про судову експертизу» визначено поняття судової експертизи, а саме – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [2]. Виходячи зі змісту зазначеної норми, це означає дослідження, яке проводиться експертом з використанням спеціальних знань, і є важливим для будь якого предмета судового розгляду. Однак у постанові Пленуму Вишого господарського суду України № 4 від 23 березня 2012 року зазначається, що судова експертиза призначається лише у разі дійсної потреби у спеціальних знаннях для встановлення фактичних даних, що входять до предмета доказування, тобто у разі, коли висновок експерта не можуть замінити інші засоби доказування [5], тим самим знецінюючи висновок експерта на рівні з іншими засобами доказування.

Перейдемо до підстав проведення експертизи у будь-якому виді судочинства, якими, відповідно до законодавства, виступає процесуальний документ щодо призначення експертизи, що був складений уповноваженим на те органом або особою, або договір між експертом й експертною установою стосовно проведення експертизи.

З питання призначення судової експертизи судом виноситься ухвала, із урахуванням норм статті 100 ГПК України. Але натомість статтями ГПК не визначена структура, що на практиці включає в себе опис обставин справи, які мають значення для проведення експертизи, підстави та мотиви, особа або установа, якій доручається проведення експертизи, перелік питань до експерта, сторона, на яку покладено оплату за проведення експертизи та інші. Також, для експертизи не останнє значення має визначення предмету проведення експертизи, як зазначає в своїх працях Г. Прокопанич. Науковець стверджує, що предмет експертизи – «це ті обставини, які можуть бути з'ясовані шляхом експертного дослідження, та фактичні дані, що встановлюються на основі спеціальних знань і дослідження матеріалів справи. Предмет експертизи визначається питаннями, поставленими перед експертом, слідчим або судом» [13, с.126].

Слід також підкреслити, що за статтею 269 ГПК передбачено, що суд апеляційної інстанції перевіряє рішення місцевого суду в повному обсязі, що у свою чергу може призвести до призначення судової експертизи. Натомість суд касаційної інстанції не наділений таким правом.

Відповідно до ст. 104 ГПК, висновок експерта для суду не має заздалегідь

встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами за правилами. У випадку, коли у справі містяться декілька експертиз, це стосується також додаткових та повторних, суд повинен оцінити окремо кожну експертизу з точки зору точності, повноти, правильності, усебічності, об'єктивності та обґрунтованості проведеного дослідження. Якщо висновок було складено на замовлення однієї зі сторін, але без ухвали суду, такий висновок є належним, та підлягає оцінці судом поряд з іншими доказами.

Висновки. У кримінальному процесуальному законодавстві потрібно закріпити статус щодо визначення таких видів експертиз, як комісійна та комплексна. На практиці судами призначаються нові експертизи замість того, щоб призначати вищезазначені експертизи, що по факту затягує сам судовий процес та здійснює навантаження на судову систему в цілому. У КУпАП потрібно чітко визначити: порядок проведення експертиз, принципів судово-експертної діяльності, статусу судового експерта, вимог до оформлення результатів експертного дослідження. Оскільки на практиці судами проводиться аналогія до кримінального процесуального закону, що у свою чергу призводить до численних прогалин та колізій. Що стосується ГПК, то потрібно на законодавчому рівні закріпити положення обов'язковості призначення експертизи; а особливо перелік, що має включати в себе вхідні данні для проведення експертизи, підстави та мотиви, процедуру визначення та інші питання, які були розглянуті вище. На теперішній час, суди під час здійснення правосуддя на свій власний розсуд визначають питання, що має дослідити експерт, або обирає сторону, яка, на його розсуд повинна здійснювати оплату, або направляє вхідні данні, що у свою чергу призводить до того, що судом надсилається не достатньо вхідних даних, або взагалі такі, що не є належними для проведення експертного дослідження. Усі ці невраховані моменти призводять до відсутності взаєморозуміння між судом та експертом, що проявляється у затягуванні судового процесу, оскільки на практиці експерт має заявляти клопотання, замість того, щоб безпосередньо проводити дослідження.

Незважаючи на всі прогалини законодавства, висновок судового експерта в будь-якому виді провадження є належним доказом, за умови, якщо експертизу було проведено з дотриманням усіх законів, процесуальних норм, посадових інструкцій та сучасних методик. Висновок експерта є вагомим доказом в будь-якому виді судочинства, проте слід звертати увагу на його правильну оцінку, та приєднання його до інших доказів у справі, що підкріплює основну лінію судового рішення.

На теперішній час об'єктом дискусій надалі залишаються питання щодо безпосереднього призначення та проведення судової експертизи, які стосуються внесення змін, модернізації положень статей до чинних кодексів, із метою спрощення роботи судового експерта та забезпеченням його гарантіями та правами, що покращить роботу експерта та усуне прогалини законодавства.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
2. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
3. Лозовий А. І., Сімакова-Єфреман Е. Б. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проєкті нового кримінального процесуального кодексу України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 190-200.
4. Головченко Л. М. Проблемні питання законодавчого регулювання судово-експертної діяльності. Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. URL : <http://www.minjust.gov.ua/42772>.
5. Офіційний веб-сайт судової влади України. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/I_kvartal_21.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
7. Шахман Н. В. Проблема проведення експертизи у справах про адміністративні правопорушення. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 238-243.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
9. Гладун О. З. *Проблемні аспекти провадження у справах про адміністративні корупційні правопорушення*. Вісник Вищої ради юстиції. 2013. № 3. С. 34-45.
10. Самбор М. А., Смілик Н. О. Окремі питання правового регулювання участі експерта у справах про адміністративні правопорушення. *Юридична наука*. 2014. № 1. С. 53-62.
11. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та та

призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

12. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.

13. Прокопанич Г. К. Висновок судового експерта у господарському процесі: проблеми теорії та практики. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 4. С. 122-128.

Надійшла до редакції 14.12.2021

References

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukr.].

2. Pro sudovu ekspertyzu [On judicial examination] : Zakon Ukrainy vid 25.02.1994. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>. [in Ukr.].

3. Lozovyy, A. I., Simakova-Yefremyan, E. B. (2011). Problemni pytannya pryznachennya ta provedennya sudovoyi ekspertyzy v proekti novoho kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy [Problematic issues of prescription and conduct of forensic examination in the draft of the new Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 11, pp. 190-200. [in Ukr.].

4. Holovchenko, L. M. Problemni pytannya zakonodavchoho rehulyuvannya sudovo-ekspertnoyi diyal'nosti [Problematic issues of legislative regulation of forensic activities]. Ofitsiyyny veb-sayt Ministerstva yustytisyi Ukrainy. URL : <http://www.minjust.gov.ua/42772>. [in Ukr.].

5. Ofitsiyyny veb-sayt Sudovoyi vlady Ukrainy [Official website of the Judiciary of Ukraine]. URL : https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/1_kvartal_21. [in Ukr.].

6. Kodeks administratyvnoho sudochnystva Ukrainy vid 06.07.2005 [Code of Administrative Procedure of Ukraine of July 6, 2005]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. [in Ukr.].

7. Shakhman, N. V. (2010). Problema provedennya ekspertyzy u spravakh pro administratyvni pravoporushennya [The problem of examination in cases of administrative offenses]. *Derzhava i pravo*. № 47, pp. 238-243. [in Ukr.].

8. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 [Code of Ukraine on Administrative Offenses of 07.12.1984]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>. [in Ukr.].

9. Hladun, O. Z. (2013). Problemni aspekty provadzhennya u spravakh pro administratyvni koruptsiyni pravoporushennya [Problematic aspects of proceedings in cases of administrative corruption offenses]. *Visnyk Vysshchoyi rady yustytisyi*. № 3, pp. 34-45. [in Ukr.].

10. Sambor, M. A., Smilyk, N. O. (2014). Okremi pytannya pravovoho rehulyuvannya uchasti eksperta u spravakh pro administratyvni pravoporushennya [Some issues of legal regulation of expert participation in cases of administrative offenses]. *Yurydychna nauka*. № 1, pp. 53-62. [in Ukr.].

11. Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro pryznachennya ta provedennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsiy z pytan' pidgotovky ta ta pryznachennya sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen' [On approval of the Instruction on appointment and conduct of forensic examinations and expert research and Scientific and methodological recommendations on preparation and appointment of forensic examinations and expert research] : nakaz Ministerstva yustytisyi Ukrainy vid 08.10.1998 № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>. [in Ukr.].

12. Hospodars'kyi protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 06.11.1991 [Economic Procedural Code of Ukraine of November 6, 1991]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>. [in Ukr.].

13. Prokopanych, H. K. (2012). Vysnovok sudovoho eksperta u hospodars'komu protsesi: problemy teorii ta praktykyi. *Visnyk hospodars'koho sudochnystva*. № 4, pp. 122-128. [in Ukr.].

ABSTRACT

Leonid Barash. Procedural issues of assigning and conducting forensic examination. The article studies the main issues of assigning and conducting forensic examination. In particular, attention has been paid to issues and gaps in the application of legislation, when appointing examinations in various types of court proceedings. The research article emphasizes legislative problems that arise during appointment and implementation of an expert research by a forensic expert. In various types of legislation there are issues of different kinds and nature that are encountered during the appointment and conduct of examinations. Thus, in the Criminal Procedural Law there is a problem of consolidating the status of commission and complex examinations, which in turn affects the determination of the examination status, burdens the judicial system, and delays the trial. The Code of Ukraine on Administrative Offences has the need to systematize the basics of conducting and assigning forensic examinations since the aforementioned code lacks basic concepts, principles, and mechanism for the appointment of forensic examination, which contributes to conflicts and gaps at the legislative level. Regarding the Commercial and Procedural Code of Ukraine, it is necessary to make amendments at the legislative level concerning the mandatory assigning of forensic examinations, determining sufficiency of the material for the examination, the very procedure of assigning and conducting forensic examination. This research analyzes the main legal regulations that guide courts and forensic experts in their work.

Keywords: *forensic examination, issues of forensic examination, assigning and conducting forensic examination.*

УДК 343.98

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-269-274

Ірина ДЕМЧЕНКО[©]

ад'юнкнт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС ОРГАНІЗАЦІЇ Й ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ В УМОВАХ ЕПІДЕМІЇ (ПАНДЕМІЇ)

Стаття присвячена висвітленню загальної характеристики чинників, що впливають на процес організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). Підкреслюється, що формування нових умов діяльності державних інституцій взагалі та органів досудового розслідування зокрема, визначають необхідність їх адаптації у відповідності до потреб обставин. Аналізуються статистичні відомості Генеральної прокуратури України через призму сформованих пандемією COVID-19 умов розслідування.

Ключові слова: чинники, ризик інфікування, епідемія (пандемія), COVID-19, організація й проведення слідчих (розшукових) дій, уповноважена особа, учасники кримінального провадження.

Постановка проблеми. Умови епідемії (пандемії) впливають на значну кількість процесів в державі, змінюють суспільні, кримінальні процесуальні та інші відносини, які складаються в діяльності органів досудового розслідування під час розслідування кримінальних проваджень. Формування нових умов діяльності державних інституцій взагалі та органів досудового розслідування зокрема, визначають необхідність їх адаптації до потреб обстановки. Водночас, без урахування чинників, що обумовлюють трансформацію умов, застосування належного інструментарію у вигляді криміналістичних рекомендацій та ін., діяльність уповноважених осіб із підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій може бути ускладненою (неможливою).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у розробку організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій здійснили такі вчені: Т. Авер'янова, І. Басиста, В. Бахін, Р. Белкін, В. Берназ, О. Васильєв, А. Волобуєв, В. Галаган, В. Журавель, А. Іщенко, Н. Карпов, О. Колесниченко, В. Коновалова, В. Колмаков, В. Кузьмічов, В. Лисиченко, В. Лукашевич, Є. Лук'яничков, О. Одерій, М. Порубов, М. Салтєвський, Р. Степанюк, В. Тіщенко, Л. Удалова, П. Цимбал, К. Чаплинський, Ю. Черноус, В. Шепітько, М. Яблоков та ін. До того ж, поза належною увагою науковців залишилися питання організаційно-тактичних особливостей проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії). Таким чином відсутні рекомендації, що в аналізованих (зазначених) умовах, із одного боку убезпечували б учасників кримінального провадження від ризику інфікування інфекційними захворюваннями, з іншого – не зменшували б використання уповноваженими особами можливостей криміналістичної тактики.

Метою даної статті є висвітлення чинників, що впливають на процес організації й тактики проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії)

Виклад основного матеріалу. Один із важливих показників діяльності органів досудового розслідування знаходить своє відображення в даних статистичної звітності, зокрема й Офісу Генерального прокурора України, згідно з якими за 2017 рік було зареєстровано 523911 кримінальних правопорушень, у 2018 – 487133; у 2019 – 444130; у 2020 – 360622; за 10 місяців 2021 – 299160. Потребують уваги й кількість проваджень, за якими встановлено винуватців. Так, у 2017 році повідомлення про підозру було оголошено у 198 477 випадках, у 2018 – 191856; у 2019 – 171691; у 2020 – 167098; за 10 місяців 2021 – 145569. Не меншої уваги потребують й провадження, зупинені у зв'язку з захворюванням підозрюваного, кількість яких у 2017 склала 299

© І. Демченко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9887-9401>

viktor_plet@i.ua

осіб, у 2018 – 98, у 2019 – 41, у 2020 – 47, за 10 місяців 2021 – 30.

Варто розглянути ще й кількість потерпілих від вчинених кримінальних правопорушень, котрих у 2017 році склало 931416 осіб, у 2018 – 845578, у 2019 – 720 506 у 2020 – 560575, за 10 міс. 2021 – 429450, із яких загинуло у 2017 році – 18949 осіб, у 2018 – 17895, у 2019 – 16886, у 2020 – 16 101, за 10 міс. 2021 – 13 220 [1].

Також аналіз наведених статистичних відомостей без врахування впливу, наприклад пандемії COVID-19, в Україні буде неповним. Отже, кількість кримінальних правопорушень у період пандемії, порівняно з роками до її початку, зменшилась. Це може бути обумовлене тим, що правопорушники, здебільшого, ведуть аморальний спосіб життя, за своїм матеріальним станом можуть бути віднесені до найменш забезпечених верств населення, найбільш схильних до інфікування з тяжким перебігом хвороби та летальними наслідками. Іншою складовою розглядуваного явища є те, що частина осіб перебуває на самоізоляції, залишилась без роботи чи перейшла на дистанційну форму її виконання, навчання. Неодноразово оголошені в державі локдауни з тимчасовим припиненням діяльності розважальних закладів (ресторанів, кафе та ін.) обумовили зменшення кількості переміщень осіб, у тому числі в стані сп'яніння, у темну пору доби, що призвело до зниження фактів хуліганства, грабежів, розбійних нападів та ін. Перебування осіб вдома та більший нагляд за власним майном, ускладнило (унеможливило) таємне заволодіння ним та обумовило зменшення кількості крадіжок. Іншим чинником може бути те, що власники не своєчасно виявляють факти вчинення, не бажають, в умовах пандемії, звертатися до правоохоронних органів, у зв'язку із підвищеним ризиком інфікування. На прикладі розглянутого нами ряду кримінальних правопорушень продемонстровано чинники, що обумовлювали зменшення кількості зареєстрованих фактів їх вчинення. Водночас, відомості щодо зупинення провадження на підставі хвороби підозрюваних, на нашу думку, не корелюються з показниками епідемічної картини захворюваності, зокрема, на COVID-19 в Україні. Окрім того, відомості офіційної статистичної звітності визначають, що в середньому на кожне провадження припадає 1.5 потерпілих, загибель яких складає близько 2 %. Проте, аналізовані нами дані не містять відомостей про інфікування інфекційними хворобами потерпілих та інших учасників кримінального провадження внаслідок проведення слідчих (розшукових) дій. Визначення кількості цих фактів може бути лише гіпотетичним. Підґрунтям для наших суджень можуть виступати відомості щодо захворювань медичних працівників та співробітників поліції. Так, в Україні на COVID-19 інфікувалися понад дванадцять тисяч медичних працівників, що складає приблизно 9 % від загальної кількості хворих, з яких з летальним наслідком померло 98 [2]. У свою чергу коронавірусом захворіли близько двох тисяч співробітників МВС України [3]. Аналізовані категорії суб'єктів за родом своєї діяльності відносяться до групи підвищеного ризику інфікування, факт якого може бути обумовлений спілкуванням із різними категоріями осіб, у тому числі носіями інфекційних захворювань. Відповідно, й учасники кримінального провадження та сторонні особи можуть піддаватися підвищеному ризику інфікування інфекційними хворобами.

Не меншої уваги потребують відомості, що характеризують епідемічну ситуацію в країні. Так, за весь час пандемії в Україні захворіло – 3367461 осіб; одужало – 2825641 осіб; летальних випадків – 82913; проведено ПЛР-тестувань – 15648456; щеплень – 23225814 [4]. Проте, кількість інфікованих осіб на момент закінчення розглядуваної пандемії, складно спрогнозувати. За різними оцінками для формування колективного імунітету він має бути більш ніж у 80 % населення держави.

Варто наголосити, що епідемія – це масове поширення будь-якої інфекційної хвороби [5, с.353]. У разі прогресуючого характеру ураження населення та поширення на значні території захворювання епідемії можуть перерости в пандемії. У свою чергу пандемія – це найвищий ступінь розвитку епідемії, що поширилась на більшість населення однієї чи кількох країн [5, с.880].

Не меншої уваги потребує й такий чинник, як інфекційні захворювання, що раніше вже набували рівня поширення епідемії та пандемії в Україні. Так, у 2009 році було зареєстровано близько 5,6 мільйона випадків захворювання на грип та гострі респіраторні вірусні інфекції (ГРВІ), із госпіталізацією 345 тисяч хворих, із яких від ускладнень померли 1125 осіб [6]. Слід зазначити, що за показниками такого небезпечного вірусного захворювання як кір, Україна перебуває на одному з перших місць в Європі за кількістю інфікованих осіб. Це підтверджується результатами

повідомлення ЮНІСЕФ, згідно яких у 2018 року кількість людей, які захворіли на кір в Україні є найбільшою у світі та склала 35 120 випадків [7]. Факт накладення одних епідемій (пандемій) на інші може, на нашу думку, пояснювати найгіршу епідемічну ситуацію в Україні порівняно з іншими країнами Європи. Так, щороку фіксується близько 30 тис. фактів захворювань туберкульозу, із яких близько 2 тис. з летальними наслідками [8]. Епідемія даного захворювання оголошена з 1995 року та до сьогоднішнього дня невпинно прогресує. Таким чином, в Україні одночасно з епідемією туберкульозу фіксувались епідемії (пандемії) інших інфекційних захворювань, зокрема: грип та гострі респіраторні вірусні інфекції (ГРВІ) (2009 р.); кір (2018 р.), COVID-19 (2019 р.), що ускладнювало епідемічну ситуацію в державі.

Не меншої уваги в формуванні розглядуваних нами процесів потребує ставлення соціуму до вакцинації. Варто наголосити, що антивакцинаційні настрої в українському суспільстві з 2009 року до цього часу суттєво не змінилися. Їх підґрунтям, у першу чергу, виступають факти летальних наслідків щеплених осіб [9]. Водночас, причинно-наслідковий зв'язок між вказаними явищами залишається поза увагою більшості населення. Дезінформація, на кшталт того, що працівники Pfizer «бояться» робити щеплення власною вакциною [10], відбувається чіпування через вакцину людей для їх тотального контролю [11], вакцина виступає біологічною зброєю [12] тощо, розповсюджується соціальними мережами й формує різного роду спекулятивно-панічні настрої населення до відповідних процесів. У свою чергу випадки нехтування умовами та вимогами карантинних обмежень, із боку високопосадовців [13], демонструють приклад для «наслідування» пересічними громадянами. Таким чином, у суспільстві наявні діаметрально протилежні позиції: перша з них обумовлена сприйняттям існуючої ситуації з перебільшенням ступеню загрози, зокрема й вакцинацію, друга – відсутності небезпеки. Здійснювані ж просвітницькі програми, шоу, розміщення біл-бордів, банерів, плакатів, інформаційних повідомлень та ін., не набули належного поширення та ефекту в покращенні ситуації в державі. Наведені відомості демонструють неналежне ставлення населення до ситуацій, обумовлених як епідеміями (пандеміями) попередніх років так і COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2.

Одним із кроків із боку керівництва нашої держави в подоланні існуючого стану можна назвати прийняття на найвищому рівні рішення про примусову вакцинацію [14], що стосується співробітників: центральних органів виконавчої влади та їх територіальних органів; місцевих державних адміністрацій та їх структурних підрозділів; установ вищої, післядипломної, професійного (професійно-технічного), загальної середньої, у тому числі спеціальної, дошкільної, позашкільної освіти, установ спеціалізованої освіти та наукових установ незалежно від типу й форми власності. Найближчим часом до переліку також увійдуть: співробітники державних установ, організацій, підприємств критично важливих сфер для економіки; соціальні працівники; листоноші; співробітники місцевого самоврядування, комунальних підприємств та установ. Зазначені заходи спрямовані на формування безпечного середовища в державі.

Вагомою складовою цих процесів є те, що Міністерство цифрової трансформації повідомило, що ЄС офіційно визнав відповідність українських COVID-сертифікатів (паперового та електронного в стосунку «Дія») європейським [15]. Водночас в Україні набули поширення виявлення фактів використання підроблених COVID-сертифікатів [16], фігурантами яких виступають різні верстви населення, зокрема й колишні депутати [17]. Діяння зазначених осіб підпадають під ознаки ч. 4 ст. 358 КК України, що передбачає покарання у вигляді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років. Провадження за цими фактами взяте на особистий контроль Генеральної прокуратури України [18]. Таким чином наявність COVID-сертифікатів або ПЛР тестів не гарантує безпечного середовища для учасників кримінального провадження та сторонніх осіб. Відповідно, представлені учасниками перед проведенням слідчих (розшукових) дій, зазначені документи, потребують перевірки на предмет їх справжності, зокрема й із використанням застосунок «Дія». Водночас не поодинокими є приклади розробки сайтів-двійників застосунок «Дія», із використанням яких і генерувались підроблені COVID-сертифікати [19]. Факти підробки COVID-сертифікатів або ПЛР тестів, що набули масового характеру ускладнюють оцінку реальної картини захворюваності в державі, а звідси й визначення ступеню ризику інфікування учасників слідчих (розшукових) дій та сторонніх осіб тощо.

Таким чином, наведені та інші відомості демонструють сукупність причин, що створюють умови суспільних, кримінальних процесуальних відносини, що складаються в діяльності органів досудового розслідування під час розслідування кримінальних проваджень. Розглянутий перелік чинників має, у першу чергу, орієнтовне значення як такий, що не залежить від волі уповноважених осіб та обумовлює формування умов, котрі проте мають враховуватися під час / у процесі розслідування взагалі та проведенні окремих слідчих (розшукових) дій зокрема. Вирішення окресленої нами проблеми потребує подальших ґрунтовних досліджень з урахуванням наведених та інших причин аналізованих процесів.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє визначити такі чинники, що формують умови організації й проведення слідчих (розшукових) дій під час епідемії (пандемії): низький рівень володіння населенням знаннями та неналежне ставлення до заходів забезпечення від зараження в умовах епідемій взагалі та пандемії COVID-19 зокрема; неналежне проведення з боку державних та громадських організацій роз'яснювальної роботи серед населення щодо заходів попередження ризику інфікування та подолання епідемії (пандемії); відсутність реальних показників кількості осіб, які вже перехворіли та щепилися; одночасне існування декількох епідемій (пандемій), що в цілому ускладнює ситуацію в державі; відсутність рекомендацій щодо організації й тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії) тощо. Сукупність зазначених та інших чинників мають бути враховані уповноваженими особами під час організації й проведення слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії).

Подальші наші дослідження зосереджуватимуться в напрямку особливостей організації проведення окремих слідчих (розшукових) дій в умовах епідемії (пандемії).

Список використаних джерел

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення України. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
2. Страхування медиків від COVID-19: скільки коштує життя. URL : <https://ti-ukraine.org/blogs/strahuvannya-medykiv-vid-COVID-19-skilky-koshtuye-zhyttya/>.
3. Геращенко розповів, скільки поліцейських захворіли на коронавірус. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/686084.html>.
4. Офіційний сайт МОЗ України URL: <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennya-koronavirusnoi-infekcii-2019-cov19>.
5. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) ; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1725 с.
6. Рабченко М., Якунов Є. Вірусна епідемія 2009. Як це було. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2880632-virusna-epidemia-2009-ak-ce-bulo.html>
7. Кір у світі: Україна – лідер за захворюваністю. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-47403590>.
8. Туберкулез в Украине: сколько человек заболели и умерли за 6 лет. URL : <https://ru.slovoidilo.ua/2021/06/08/infografika/obshhestvo/tuberkulez-ukraine-skolko-chelovek-zaboleli-i-umerli-6-letu>
9. Pfizer прокомментировала случай смерти после вакцинации в Винницкой области. URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/pfizer-prokomentirovala-sluchaj-smerti-posle-vakcinacii-v-vinnickoj-oblasti>.
10. Фейк: Гендиректор Pfizer «боїться» робити щеплення власною вакциною. URL : <https://www.stopfake.org/uk/fejk-gendirektor-pfizer-boyitsya-robiti-shheplennya-vlasnoyu-vaktsinoyu/>.
11. Необхідність чи тотальний контроль: через пандемію активізувалися прихильники чипування людей. URL : <https://intecracy.ventures.ua/massmedia/neobkhdnist-chy-totalnyi-kontrol-cherez-pandemiiu-aktyvizuvalysia-trykhylnyky-chypuvannia-liudei.html>.
12. Врач назвал вакцины от COVID-19 биологическим оружием. URL : <https://rossaprimavera.ru/news/3e470ebd>.
13. Скандал через вечірку в готелі. ЗМІ пишуть, йдеться знову про депутата Тищенка. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56803057>.
14. В Украине ввели обязательную вакцинацию: как накажут за отказ и какие страны уже пошли на такой шаг. URL : <https://COVID.obozrevatel.com/v-ukraine-vveli-obyazatelnuyu-vaktsinatsiyu-kak-budut-nakazyivat-za-otkaz-i-naskolko-zakonno-reshenie-minzdrava.htm>.
15. ЄС визнав українські ковід-сертифікати. Що це значить і коли почнуть діяти. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58266596>.
16. Майже 250 особам повідомили про підозру в підробці COVID-сертифікатів. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3337014-majze-250-osobam-povidomili-pro-pidozru-v-pidrobci-COVIDsertifikativ.html>.

17. Поліція притягує до відповідальності колишню нардепку за використання підробленого COVID-сертифіката. URL : <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/policiya-prityaguje-do-vidpovidalnosti-kolisnyu-nardepku-za-vikorystannya-pidroblenogo-COVID-sertifkata>.

18. Венедіктова оголосила «війну» проти фейкових COVID-сертифікатів. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3337926-venediktova-ogolosila-vijnu-proti-fejkovih-COVIDsertifikativ.html>.

19. Константінова Н. Фейкові «Дії» та підроблені сертифікати про вакцинацію. Чому не працює «держава в смартфоні»? URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/feikovi-dii-pidrobreni-sertyfikaty-pro-vaksynasiyu/31575785.html>.

Надійшла до редакції 30.11.2021

References

1. Yedynyy zvit pro kryminal'ni pravoporushennya Ukrainy [Unified report on criminal offenses of Ukraine]. URL : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>. [in Ukr.].

2. Strakhuvannya medykv vid COVID-19 : skil'ky koshtuye zhyttya [Medical insurance against COVID-19: how much is life]. URL : <https://ti-ukraine.org/blogs/strahuvannya-medykv-vid-COVID-19-skilky-koshtuye-zhyttya/>. [in Ukr.].

3. Herashchenko rozpoviv, skil'ky politseys'kykh zakhvorily na koronavirus [Gerashchenko told how many policemen caught the coronavirus]. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/general/686084.html>. [in Ukr.].

4. Ofitsiyyny sayt MOZ Ukrainy [Official website of the Ministry of Health of Ukraine]. URL : <https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennya-koronavirusnoi-infekcii-2019-cov19>. [in Ukr.].

5. Velykyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language] (z dod. i dopov.) ; ukhad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv ; Irpin' : VTF «Perun», 2005. 1725 p. [in Ukr.].

6. Rabchenyuk, M., Yakunov, Ye. (2009) Virusna epidemiya 2009. Yak tse bulo [Viral epidemic 2009. As it was]. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2880632-virusna-epidemia-2009-ak-cebulo.html>. [in Ukr.].

7. Kir u sviti: Ukrayina – lider za zakhvoryuvanistyu [Measles in the world: Ukraine is a leader in morbidity]. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-47403590>. [in Ukr.].

8. Tuberkulyoz v Ukraine: skol'ko chelovek zaboleti i umerli za 6 lyet [Tuberculosis in Ukraine: how many people fell ill and died in 6 years]. URL : <https://ru.slovoidilo.ua/2021/06/08/infografika/obshhestvo/tuberkulez-ukraine-skolko-chelovek-zaboleti-i-umerli-6-letyu>. [in Russ.].

9. Pfyzer prokomentirovala sluchay smerti posle vaksynatsyi v Vinnitskoy oblasti [Pfizer commented on the case of death after vaccination in the Vinnytsia region]. URL : <https://hromadske.ua/ru/posts/pfizer-prokomentirovala-sluchaj-smerti-posle-vakcinacii-v-vinnickoj-oblasti>.

10. Feyk: Hendyrektor Pfizer «boyit'sya» robyty shcheplennya vlasnoyu vaksynoyu [Fake: Pfizer's CEO is «afraid» of getting vaccinated with his own vaccine]. URL : <https://www.stopfake.org/uk/fej-k-gendirektor-pfizer-boyitsya-robiti-shheplennya-vlasnoyu-vaksynoyu/>. [in Ukr.].

11. Neobkhdnist' chy total'nyy kontrol': cherez pandemiyu aktyvizuvalysya prykhyl'nyky chypuvannya lyudey [Necessity or total control: because of the pandemic, supporters of chipping people have become more active]. URL : <https://intecracy.ventures.ua/massmedia/neobkhdnist-chy-totalnyi-kontrol-cherez-pandemiiu-aktyvizuvalysya-prykhylnyky-chypuvannia-liudei.html>. [in Ukr.].

12. Vrach nazval vaksyny ot COVID-19 byolohycheskym oruzhyem [The doctor called the COVID-19 vaccine a biological weapon]. URL : <https://rossaprimavera.ru/news/3e470ebd>. [in Russ.].

13. Skandal cherez vechirku v hoteli. ZMI pyshut', ydet'sya znovu pro deputata Tyshchenka [Scandal over a party at the hotel. The media write again, it's about the deputy Tyshchenko]. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56803057>. [in Ukr.].

14. V Ukraine vveli obyazatel'nyu vaksynatsyyu: kak nakazhut za otkaz i kakiye strany uzhe poshli na takoy shag [Mandatory vaccination has been introduced in Ukraine: how to punish for refusal and which countries have already taken such a step]. URL : <https://COVID.obozrevatel.com/v-ukraine-vveli-obyazatelnyu-vaksynatsiyu-kak-budut-nakazyivat-za-otkaz-i-naskolko-zakonno-reshenie-minzdrava.htm>. [in Russ.].

15. YeES vyznav ukrayins'ki kovid-sertyfikaty. Shcho tse znachyt' i koly pochnut' diyaty [The EU has recognized Ukrainian code certificates. What does it mean and when will it take effect?]. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-58266596>. [in Ukr.].

16. Mayzhe 250 osobam povidomyly pro pidozru v pidrobtsi COVID-sertyfikativ [Almost 250 persons reported suspicion of forgery of COVID-certificates]. URL <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3337014-majze-250-osobam-povidomili-pro-pidozru-v-pidrobci-COVIDsertifikativ.html>. [in Ukr.].

17. Politsiya prytyahuye do vidpovidal'nosti kolyshnyu nardepku za vykorystannya pidroblenoho

COVID-sertyfikata [The police are prosecuting a former people's deputy for using a forged COVID-certificate]. URL : <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/policiya-prityaguje-dovidpovidalnosti-kolisnyu-nardepku-za-vikoristannya-pidroblenogo-COVID-sertifikata>. [in Ukr.].

18. Venediktova oholosyla «vijnu» proty fejkovykh COVID-sertyfikatov [Venediktova declared a «war» against fake COVID-certificates]. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3337926-venediktova-ogolosila-vijnu-proti-fejkovih-COVIDsertifikativ.html>. [in Ukr.].

19. Konstantinova, N. Feykovi «Diyi» ta pidrobleni sertyfikaty pro vaksynatsiyu. Chomu ne pratsyuye «derzhava v smartfoni»? [Fake «Diyas» and forged vaccination certificates. Why doesn't the «state in the smartphone» work?] URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/feikovi-dii-pidrobleni-sertyfikaty-pro-vaksynasiyu/31575785.html>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Demchenko. General description of factors influencing the organization and tactics of investigative (search) action in the context of an epidemic (pandemic). The article deals with the general characterization of factors influencing the organization and tactics of investigative (search) actions in the context of an epidemic (pandemic). It is emphasized that the emergence of new conditions for the work of State institutions and pre-trial investigation bodies, in particular, determine the need to adapt them to the needs of the situation. At the same time, without taking into account the factors that lead to the transformation of conditions, the activity of authorized persons in preparing and carrying out investigative (search) actions can be complicated (impossible). The article analyses the statistical data of the Office of the Procurator-General of Ukraine from the standpoint of the COVID-19 pandemic.

It has been noted that determining the number of persons infected in the course of participating in an investigation can only be hypothetical. These judgements may be based on information on illnesses of medical and police staff who, by the nature of their work, are at high risk of infection in the performance of their duties. Consequently, both participants in criminal proceedings and outsiders may be at increased risk of contracting infectious diseases. Attention is drawn to the fact that the falsification of COVID certificates or PCR tests, which have become widespread, makes it difficult to assess the actual disease situation in the State and hence to determine the risk of infection of participants in investigative (search) tests. It is submitted that the presence of COVID certificates or PCR tests does not guarantee a safe environment for participants in criminal proceedings and outsiders. However, the Committee notes with concern that the COVID certificates and PCR tests are not available to the public. Accordingly, the documents submitted by the participants, prior to the completion of investigative (search) actions, need to be checked for their authenticity, including using «Diyas» in the annex.

It has been emphasized that the list of factors considered in the article is primarily indicative of the importance of being independent of the will of the authorized persons and of the conditions which give rise to them, which, however, should be taken into account in the investigation in general and in the conduct of individual investigative (search) actions in particular. The conclusions point to the need for further substantive studies, taking into account the reasons given and other reasons for the processes under consideration.

Keywords: *factors, risk of infection, epidemic (pandemic), COVID-19, organization and conduct of investigative (search) actions, authorized person, participants of criminal proceedings.*

УДК 343. 541

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-275-279

Вікторія СЕНЬКО®

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНІЙ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ В ІНТЕРНЕТІ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті аналізується досвід зарубіжних країн із запобігання сексуальному насильству та сексуальній експлуатації дітей в мережі Інтернет. Висвітлюються проблеми боротьби з цим явищем у міжнародному інформаційному просторі. Звернено увагу на те, що світова політика в інтересах дітей має ґрунтуватися на точному знанні та розумінні справжнього становища дітей, їхніх потреб і способів щонайкращого їх задоволення.

Ключові слова: міжнародний досвід, дитина, сексуальне насильство, сексуальна експлуатація, мережа Інтернет.

Постановка проблеми. Інформаційні технології та переваги сучасного цифрового світу обумовили виникнення нових загроз в інформаційній сфері. Однією з таких загроз є поширення практики сексуальної експлуатації дітей в Інтернеті, де продовжує зростати кількість матеріалів, що містять сексуальну експлуатацію дітей. Використання новітніх технологічних форм та засобів в Інтернеті призводить до все більшого залучення злочинцями дітей для виготовлення дитячої порнографії.

Сексуальна експлуатація дітей та сексуальне насильство над дітьми в Інтернеті передбачають використання інформаційно-комунікаційних технологій як засіб для сексуального насильства над дітьми та/або сексуальної експлуатації дітей [1, п. 23, 28]. Економічна та соціальна комісія Організації Об'єднаних Націй для Азії та Тихого океану (ЕСКАТО ООН, 1999) визначає сексуальне насильство над дитиною «як контакти або взаємодії між дитиною та старшою за віком або більш обізнаною дитиною або дорослим (незнайомцем, братом, сестрою, батьком або опікуном), у яких дитина використовується як предмет задоволення сексуальних потреб старшого віку дитини чи дорослого. Такі дії щодо дитини здійснюються з використанням сили, хитрощів, хабарів, погроз або тиску». Сексуальна експлуатація дітей передбачає сексуальне насильство над дітьми та/або інші сексуалізовані дії з використанням дітей, що передбачають обмін на задоволення будь-яких потреб (наприклад, у турботі, їжі, наркотиках, притулку) [2]. Особи, які вчиняють такий злочин, зловживають або роблять замах на зловживання «вразливим становищем, владою або довірою в сексуальних цілях» для придбання грошової чи іншої вигоди (наприклад, сексуального задоволення) [1, п. 25]. Часто важко провести межу між сексуальним насильством над дітьми та сексуальною експлуатацією дітей, тому що «у них є дуже багато спільного» [1, п. 25].

У статті 1 Конвенції про права дитини 1989 року дитина визначається як «кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, що застосовується до цієї дитини, вона не досягає повноліття раніше». Мінімальні вікові пороги варіюють залежно від конкретної держави. Ці відмінності можуть перешкоджати здійсненню транскордонного співробітництва під час розслідування випадків сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми [3, п. 7].

Міжнародні конвенції, такі як Конвенція про права дитини 1989 року та Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосуються торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії 2000 року, перераховують права дітей та пояснюють зобов'язання держав щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. Окрім того, регіональні конвенції, такі як

© В. Сенько, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1161-1950>

vika.senko79@gmail.com

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань 2007 року (також відома як Лансаротська конвенція), що набрала чинності 1 липня 2010 року, спрямовані на запобігання сексуальній експлуатації дітей та сексуальному насильству над дітьми, захист потерпілих, кримінальне переслідування злочинців та сприяння національному та міжнародному співробітництву у галузі виявлення, розслідування, судового переслідування та запобігати цим злочинам [4].

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти боротьби з сексуальною експлуатацією дітей стали предметом дослідження таких вітчизняних вчених, як: К. Левченко, І. Трубавіна, І. Нестеров, О. Іваненко, О. Швед та ін. Вагомий внесок у дослідження сексуальної експлуатації дітей в Інтернеті зробили зарубіжні вчені – М. Брайєн, М. Сето, Дж. Вуд, М. Тейлор, Р. Хансон, М. Ді Майо та інші.

Мета статті – звернути увагу на міжнародні заходи протидії сексуальному насильству та сексуальній експлуатації дітей в мережі Інтернет, визначити їх відповідність сучасним потребам суспільства.

Виклад основного матеріалу. Розслідування, що проводяться правоохоронними органами, є одним із найважливіших засобів боротьби із сексуальною експлуатацією дітей та сексуальним насильством над дітьми в Інтернеті. Національні, регіональні та міжнародні правоохоронні органи розслідують випадки сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми в Інтернеті та співпрацюють у розслідуванні цих кіберзлочинів. Наприклад, під час операції «Тантал» (Operation Tantalio) Інтерпол, Європол та правоохоронні органи з 15 країн Європи, Центральної Америки та Південної Америки співпрацювали в розслідуванні випадків поширення матеріалів із зображенням сексуального насильства над дітьми через WhatsApp [5]. Існування уніфікованих національних законів, договори про міжнародне співробітництво у кримінальних справах, такі договори як про надання взаємної правової допомоги та видачу злочинців, двосторонні, регіональні та багатосторонні конвенції та угоди про боротьбу з сексуальною експлуатацією дітей та сексуальним насильством над дітьми, а також ефективне застосування цих законів, договорів, конвенцій та угод забезпечують можливість для координації та співпраці між установами при проведенні міжнародних розслідувань злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей. Правоохоронні органи також проводять негласні розслідування з метою виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей та сексуальним насильством над дітьми в Інтернеті, та кримінального переслідування винних. Як приклад можна навести агентурну операцію, проведеною щодо Інтернет-чату «Діти – світло нашого життя» (Kids the Light of Our Lives), що слугував платформою для прямої трансляції сексуального насильства над дітьми, а також для завантаження матеріалів із зображенням сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми та обміну ними [6]. Таємні агенти правоохоронних органів, які були членами Віртуальної глобальної цільової групи (Virtual Global Taskforce – цільова група, що складається з представників правоохоронних органів різних країн світу, спільна мета якої полягає у розвитку партнерських відносин із іншими правоохоронними органами, які не є членами групи, неурядовими організаціями та приватним сектором для боротьби з сексуальною експлуатацією дітей та сексуальним насильством над дітьми в Інтернеті), змогли впровадитися до учасників чату та зібрати істотно важливі докази, що були використані для успішного судового переслідування власника сайту та його користувачів [7].

Співпраця між приватним сектором та державними установами також має важливе значення для протидії сексуальній експлуатації дітей та сексуальному насильству над дітьми в Інтернеті. Така співпраця передбачає «блокування» доступу особам, які раніше притягувалися до відповідальності за злочини сексуального характеру щодо дітей, до платформ, що часто відвідують та використовуються дітьми. Як приклад можна навести проведеною у 2012 році операцію «Гра закінчена» (Game Over), коли компанії Microsoft, Apple, Blizzard Entertainment, Electronic Arts, Disney Interactive Media Group, Warner Brothers і Sony видалили облікові записи більше ніж трьох з половиною тисяч жителів Нью-Йорка, які перебували у базі даних колишніх засуджених за злочини сексуального характеру, на платформах онлайн відеоігор (такі як Xbox Live і PlayStation), (New York State Office of the Attorney General, 2012). Окрім того, приватні компанії (наприклад, Thorn, Facebook, Google та інші) доклали спільних зусиль щодо створення платформи Industry Hash Sharing Platform («хмарний інструмент для

обміну хешами») із метою уніфікації практики видалення матеріалів із зображенням сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства на онлайн-платформ [8].

Також було створено бази даних, до яких можна завантажувати матеріали із зображенням сексуального насильства над дітьми з метою проведення розслідувань, такі, як, Міжнародна база даних Інтерполу з сексуальної експлуатації дітей (ICSE), із метою протидії сексуальній експлуатації дітей та сексуальному насильству над дітьми в Інтернеті. Ці бази даних сприяють не тільки виявленню дітей-жертв сексуальної експлуатації та сексуального насильства, але й встановленню особи злочинців та проведення розслідувань щодо них. Наприклад, особу керівника мережі сексуальних насильників у Японії було встановлено після того, як влада Данії та Австралії завантажила в базу даних ICSE відеозаписи зі сценами сексуального насильства над невідомою дитиною [9]. У Сполучених Штатах Програма ідентифікації дітей-жертв насильства, розроблена Національним центром у справах зниклих та експлуатованих дітей (NCMEC), є центральним сховищем матеріалів із зображенням сексуального насильства над дітьми. Так само, як і в базі даних ICSE, матеріали в цій базі даних використовуються для ідентифікації жертв та виконавців злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією дітей та сексуальним насильством над дітьми, та проведення розслідувань щодо споживачів матеріалів із зображенням сексуального насильства над дітьми та осіб, сприяють у сексуальній експлуатації дітей та сексуальному насильстві над дітьми.

Масштаби Інтернет-простору, а також кількість онлайн-платформ, програм та цифрових технологій на ринку дозволяють зловмисникам легко ховатися. Враховуючи обсяг даних та кількість Інтернет-сайтів, традиційні методи розслідування випадків сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми вже недостатні. Нові технологічні рішення можуть скоротити час, необхідний для ідентифікації злочинців та жертв, та здатні видаляти матеріали із зображенням сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми у випереджувальному порядку. Наприклад, Terre des Hommes, міжнародна організація захисту прав дітей, у співпраці з установами-партнерами, створила віртуальний образ десятирічної філіппінської дівчинки, на ім'я Sweetie для пошуку сексуальних злочинців в Інтернеті та спілкування з ними з метою їх публічного викриття та інформування відповідних правоохоронних органів [10].

Такі інструменти, як пошукові роботи, тобто «додаток, який систематично і безперервно перебирає сторінки Інтернету з якоюсь метою»; [11] та видобуток даних (data mining), тобто «вилучення корисної інформації з великих наборів даних», [12] також використовуються для виявлення випадків сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми в Інтернеті у попереджувальному порядку. Прикладом можуть бути інструменти, що використовувалися в рамках проекту «Metex» Управління перспективних дослідницьких проектів Міністерства оборони США [13], такі, як DIG та TellFinder, що аналізують в Інтернеті рекламні оголошення, завантажений контент, ідентифікують посилання в завантаженому контенті та додають добути інформацію даних із функцією запиту [13]. Мета використання таких інструментів полягає в ідентифікації жертв та виконавців злочинів, пов'язаних із сексуальною експлуатацією. Ще один інструмент, Traffic Jam, створений компанією Marinus Analytics, виявляє закономірності в онлайн-контенті та ідентифікує жертв за допомогою технології розпізнавання осіб [13]. Інші інструменти використовуються головним чином для ідентифікації жертв, зображених у матеріалах із зображенням сцен сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми, шляхом акцентування уваги на предмети, розташовані на задньому фоні та навколо жертви, у спробі ідентифікувати ці предмети, що можуть вказати на місцеперебування жертви (наприклад, кампанія Європолу «Зупинимо жорстоке поводження з дітьми – Пошук предметів»).

Деякі технологічні заходи, що вживаються правоохоронними органами для розслідування випадків сексуальної експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми, викликають гострі дискусії. Наприклад, у Сполучених Штатах правоохоронні органи можуть «скористатися відомими вразливими місцями програмного забезпечення, або розробити інструменти для виявлення та використання раніше невідомих та нерозкритих вразливостей (або придбати експлойти для цих вразливостей нульового дня), які вони можуть потім використати» для отримання доступу до цифрових

пристроїв злочинців та даних, що містяться у цих пристроях [14, п. 1]. Ці методи, відомі як техніка мережевого розслідування (NIT), є «спеціально розробленими експлойтами або шкідливими програмами» і використовувалися під час проведення кількох розслідувань у видимій мережі та Даркнеті щодо злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством над дітьми та розміщенням матеріалів із зображенням сексуального насильства над дітьми [14 пп. 1-2]. Наприклад, під час проведення операції «Плаурен» (Operation Plauren), що була націлена на один з найбільших (на той момент) сайтів у Даркнеті, де розміщувалися матеріали із зображенням сексуального насильства над дітьми, «техніка мережевого розслідування, використана урядом, являла собою шкідливу програму, що таємно розповсюджувалася через прихований сервіс Tor. Шкідлива програма була розроблена для деанонізації користувачів мережі Tor (імовірно) шляхом використання вразливості у веббраузері Firefox (працював у складі браузера Tor) для встановлення комп'ютерного коду на комп'ютерах користувачів, що передавав конфіденційну інформацію назад на сервер правоохоронних органів поза мережею Tor» [15].

Висновки. На сучасному етапі ефективної протидії сексуальній експлуатації дітей та сексуального насильства над дітьми в Інтернеті потрібен комплексний підхід, що передбачає не лише використання тактичних прийомів у галузі правоохоронної діяльності, а й розробку законів, правил та заходів політики, координацію послуг, що надаються дітям-жертвам сексуальної експлуатації та сексуального насильства, співпраця між усіма установами, що беруть участь у справах про сексуальну експлуатацію дітей та сексуальне насильство над дітьми, а також здійснення освітніх програм та інформаційно-роз'яснювальних кампаній, спрямованих на боротьбу з цими злочинами та забезпечення безпеки в Інтернеті.

Список використаних джерел

1. Interagency Working Group. (2016). Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse. ECPAT International and ECPAT Luxembourg (Luxembourg, 28 January 2016). URL : https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Children/SR/TerminologyGuidelines_en.pdf.
2. УНП ООН (2015). Исследование влияния новых информационных технологий на совершение надругательств над детьми и их эксплуатацию. URL : https://www.unodc.org/documents/treaties/International_Cooperation_2015/CTOC_COP_WG.3_2015_2_R.pdf.
3. International Centre for Missing & Exploited Children. (2018). Child Sexual Abuse Material: Model Legislation & Global Review , Ninth Edition. URL : <https://www.icmec.org/child-pornography-model-legislation-report>.
4. Секретариат Лансаротского комитета. (2018). Информационная записка: Конвенция Совета Европы о защите детей от сексуальной эксплуатации и сексуальных злоупотреблений (20 июня 2018). URL : <http://www.vernment/publications/ts-no-62018-council-of-europe-convention-on-the-protection-of-children-against-sexual-exploitation-and-sexual-abuse>.
5. INTERPOL. (2017a). Global operation targets child sexual abuse material exchanged via messaging apps. URL : <https://www.gov.uk/go5>. INTERPOL. (2017a). Global operation targets child sexual abuse material exchanged via messaging apps.
6. Laville, Sandra. (2007). Undercover Police Smash Paedophile Ring Posting Live Abuse Online. *The Guardian*, 18 June 2007. URL : <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/series/firstperson/2007/jun/18/all>.
7. Baines, Victoria. (2008). Online Child Sexual Abuse: The Law Enforcement Response. ECPAT International. A contribution of ECPAT International to the World Congress III against the Sexual Exploitation of Children and Adolescents (Rio de Janeiro, Brazil; 25-28 November 2008).
8. Thorn. (n.d.). Sharing hashes across industry.
9. INTERPOL. (2017b). Japan's child sex abuse network ringleader identified via Interpol is jailed.
10. Terre des Hommes. (n.d.). Sweetie: How to Stop Webcam Child Sex Tourism. URL : <https://www.tdh.ch/en/projects/sweetie-how-stop-webcam-child-sex-tourism>.
11. Butterfield, Andrew and Ekembe Ngondi. (eds.). (2016). *A Dictionary of Computer Science* (7 ed.). Oxford University Press.
12. Black, John, Nigar Hashimzade, and Gareth Myles. (eds.). (2017). *A Dictionary of Economics* (5 ed.). Oxford University Press.
13. DARPA. (n.d.). Memex (Domain-Specific Search).
14. Finklea, Kristin. (2017). *Law Enforcement Using and Disclosing Technology Vulnerabilities Specialist in Domestic Security*. Congressional Research Service, R44827.
15. Electronic Frontier Foundation. (n.d.). *The Playpen Cases: Frequently Asked Questions*.

Надійшла до редакції 16.12.2021

References

1. Interagency Working Group. (2016). Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse. ECPAT International and ECPAT Luxembourg (Luxembourg, 28 January 2016).
2. UNP OON (2015). Issledovanie vliyaniya novykh informatsionnykh tekhnologiy na sovershenie nadrugatelstv nad detmi i ikh ekspluatatsiyu [Study on the Effects of New Information Technologies on the Abuse and Exploitation of Children]. URL : https://www.unodc.org/documents/treaties/International_Cooperation_2015/CTOC_COP_WG.3_2015_2_R.pdf. [in Russ.].
3. International Centre for Missing & Exploited Children. (2018). Child Sexual Abuse Material: Model Legislation & Global Review, Ninth Edition.
4. Sekretariat Lansarotskogo komiteta. (2018). Informatsionnaya zapiska: Konventsiya Soveta Yevropy o zashchite detey ot seksualnoy ekspluatatsii i seksualnykh zloupotrebleniy [Information Note: The Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse] (20 yunia 2018). URL : <http://www.vernment/publications/ts-no-62018-council-of-europe-convention-on-the-protection-of-children-against-sexual-exploitation-and-sexual-abuse>. [in Russ.].
5. INTERPOL. (2017a). Global operation targets child sexual abuse material exchanged via messaging apps.
6. Lavelle, Sandra. (2007). Undercover Police Smash Paedophile Ring Posting Live Abuse Online. The Guardian, 18 June 2007.
7. Baines, Victoria. (2008). Online Child Sexual Abuse: The Law Enforcement Response. ECPAT International. A contribution of ECPAT International to the World Congress III against the Sexual Exploitation of Children and Adolescents (Rio de Janeiro, Brazil; 25-28 November 2008).
8. Thorn. (n. d.). Sharing hashes across industry.
9. INTERPOL. (2017b). Japans child sex abuse network ringleader identified via Interpol is jailed.
10. Terre des Hommes. (n. d.). Sweetie: How to Stop Webcam Child Sex Tourism.
11. Butterfield, Andrew and Ekembe Ngondi. (eds.). (2016). A Dictionary of Computer Science (7 ed.). Oxford University Press.
12. Black, John, Nigar Hashimzade, and Gareth Myles. (eds.). (2017). A Dictionary of Economics (5 ed.). Oxford University Press.
13. DARPA. (n.d.). Memex (Domain-Specific Search) .
14. Finklea, Kristin. (2017). Law Enforcement Using and Disclosing Technology Vulnerabilities Specialist in Domestic Security. Congressional Research Service, R44827.
15. Electronic Frontier Foundation. (n. d.). The Playpen Cases: Frequently Asked Questions.

ABSTRACT

Victoria Senko. Current issues of combatting sexual exploitation of children and sexual violence against children in the Internet: foreign experience. The article analyzes the experience of foreign countries in preventing sexual violence and sexual exploitation of children on the Internet. The problems of combating this phenomenon in the international information space are highlighted.

Attention is drawn to the fact that world policy in the interests of children should be based on accurate knowledge and understanding of the real situation of children, their needs and ways to best meet them.

Rapid development of information technology and benefits of the modern digital world have led to the emergence of new threats in the information sphere. One such threat is the proliferation of child sexual exploitation on the Internet, where the amount of child sexual exploitation continues to grow. The use of the latest technological forms and tools on the Internet is leading to the increasing involvement of children in criminals to produce child pornography.

In particular, about 12 million items of content containing child pornography are circulating on social networks. According to UNIF, about 2 million children are used in the sex industry every year. There are more than 1 million images of children who have been sexually abused on the Internet. Only some of these children have been identified. Every 5 minutes, the Internet Watch Foundation finds photos or videos of child sexual abuse (child pornography) on the Internet, 40% of which contain images of children under the age of ten.

The estimated cost of online broadcasting of sexual abuse of a child is 10-20 euros. Evidence of the prevalence of sexual violence against children in Europe shows that one in five children has suffered from some form of sexual violence, often with severe consequences for their physical or mental health and development.

According to the Internet Watch Foundation, Ukraine ranks 7th in the world in the distribution of child pornography on the World Wide Web. According to Interpol, the Ukrainian market for pornographic products is estimated at \$ 100 million a year.

Keywords: *international experience, child, sexual violence, sexual exploitation, Internet.*

ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.14
DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-280-284

Валерій СТЕПАНОВ[©]
кандидат технічних наук
Сергій ГРИЩЕНКО[©]
начальник центру

(Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз СБУ)

ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ ДЛЯ НЕГЛАСНОГО ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З ЕЛЕКТРОННИХ КОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ

У статті наведено повну інформацію, яку мають отримувати уповноважені органи під час зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, відповідно до вимог технічного комітету законного перехоплення Європейського інституту телекомунікаційних стандартів. Узагальнено ознаки технічних засобів для негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, що викладені в нормативно-правових актах та нормативних документах України.

Визначено поняття «технічні засоби для негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж» та наведено поділ зазначених засобів на типи. Встановлено, що засоби управління та обробки єдиної системи технічних засобів взаємодіють за стандартизованим інтерфейсам із технічними засобами електронних комунікаційних мереж.

Зазначено, що стаціонарні комплекси активної дії для зняття інформації з електронних комунікаційних мереж відокремлюють/сегрегують інформацію щодо обміну даними між елементами мережі. Зазначено, що стаціонарні системи пасивної дії для зняття інформації з електронних комунікаційних мереж перехоплюють обмін даними між елементами мережевої інфраструктури.

Ключові слова: технічні засоби, негласне зняття інформації, електронна комунікаційна мережа, поділ на типи.

Постановка проблеми. У зв'язку з прийняттям законів України «Про електронні комунікації» [1] та «Про розвідку» [2] постає актуальність питання подальшого дослідження спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації (далі – СТЗ) у контексті заходів зі зняття інформації з електронних комунікаційних (телекомунікаційних) мереж. Зазначені заходи здійснюються уповноваженими органами під час проведення оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України [3] одним із різновидів СТЗ є технічні засоби для негласного зняття інформації з телекомунікаційних мереж.

Згідно із Законом України [1] з 01.01.2022 у сфері телекомунікаційної діяльності встановлюються зміни в термінології. Так, наприклад, замість понять «телекомунікація», «телекомунікаційна мережа», «оператор телекомунікацій» вводяться відповідні поняття «електронна комунікація», «електронна комунікаційна мережа», «постачальник послуг». Тому в подальшому викладі матеріалів статті будемо надавати в термінології, що прийнята Законом України [1].

На жаль, у законодавстві та в опублікованих результатах наукових і прикладних досліджень на даний час не визначено поняття «технічні засоби для негласного зняття

інформації з електронних комунікаційних мереж» та не наведено поділ зазначених засобів на типи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Технічні засоби для зняття інформації з телекомунікаційних мереж України досліджували Ю. Балтер [4], А. Манжай [5], Ю. Парасіч [6], С. Пеньков [5], І. Стішенко [7] та інші.

У більшості наукових праць та прикладних робіт досліджувались теоретичні та нормативні аспекти побудови наведених технічних засобів. Праці зазначених вище науковців прикладних установ та роботи фахівців уповноважених органів, безсумнівно, є вагомим внеском у дослідження вказаних проблемних питань. Однак, на думку авторів, вирішення зазначених проблемних питань на даний час не завершено. Отримані результати потребують усебічного осмислення, систематизації та подальшого удосконалення науковцями та фахівцями різних профілів знань в єдиному контексті із застосуванням як єдиної системи технічних засобів відповідно до Закону України [1], так і вузькопрофільних технічних засобів зняття інформації з електронних комунікаційних мереж.

Метою статті є визначення поняття «технічні засоби для негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж» та наведення поділу зазначених засобів на типи.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення поняття «технічні засоби для негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж» спочатку розглянемо ознаки зазначених технічних засобів, що наведені у визначеннях, та порядку їх застосування. Сьогодні згадка про окрему негласну слідчу (розшукову) дію зі зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, пов'язану з втручанням у приватне спілкування, наведена у Кримінальному процесуальному кодексі України [8], у Коментарі до нього [9], у проекті Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [10], в Інструкції [11], у Загальних технічних вимогах [4] та інших документах.

У статті 263 Кримінального процесуального кодексу України [8] наведені такі ознаки зазначеного заходу:

1) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж проводиться без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації;

2) в ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування мають бути зазначені ідентифікаційні ознаки, що дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування;

3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає у проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, що передається особою та має значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні та фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку.

В. Тертишник у Коментарі [9], аналізуючи поняття «зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж», виділяє встановлені слідчим під час досудового розслідування такі ідентифікаційні ознаки, що дозволяють унікально ідентифікувати:

1) абонента спостереження (споживача телекомунікаційних послуг), тобто його абонентський номер (сукупність цифрових знаків для позначення (ідентифікації) кінцевого обладнання абонента в телекомунікаційній мережі);

2) транспортну телекомунікаційну мережу, тобто який оператор телекомунікацій має право на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційної мережі, до якої належить номер абонента спостереження;

3) кінцеве обладнання – його ідентифікатор для розпізнання в телекомунікаційній мережі, що надав цьому кінцевому обладнанню виробник (наприклад, код IMEI мобільного телефону, USB-модему) або адресу точки підключення кінцевого обладнання для публічних фіксованих проводових мереж телекомунікацій.

У проекті Закону [10] зазначено, що зняття інформації з каналів зв'язку (транспортних телекомунікаційних мереж) – «оперативно-розшуковий захід, що полягає в негласному одержанні, фіксації із застосуванням відповідних технічних засобів, зокрема встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, обробці та відтворенні, у тому числі придатних для автоматизованої обробки засобами обчислювальної техніки, різних

видів сигналів, що передаються через будь-яку контрольовану мережу передачі даних».

Дещо інший підхід закладено в Інструкції [11], де під зняттям інформації з транспортних телекомунікаційних мереж розуміють захід, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, що передається особою, а також одержанні, перетворенні та фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду). Зазначене зняття інформації поділяється на:

1) контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), що передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється;

2) зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні та фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються.

Тобто до дій з одержання, фіксації, обробки та відтворення додаються дії зі спостереження, відбору та перетворення, але не названими залишаються дії з розпізнавання та відгалуження.

Автори розглянутих документів не зазначають у них повного обсягу інформації, яку мають отримувати уповноважені органи під час зняття інформації з електронних комунікаційних (телекомунікаційних, у тому числі транспортних телекомунікаційних мереж). Окрім різних видів сигналів, що передаються через будь-яку мережу передачі даних, у тому числі мережу Інтернет, різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку (знаки, сигнали, письмовий текст, зображення, звуки, повідомлення будь-якого виду), змісту телефонних розмов, сигналів SMS, MMS, факсимільного та модемного зв'язку, як зазначено вище, уповноважені органи мають отримувати відповідно до Загальних технічних вимог [4] також дані щодо місцезнаходження абонентів спостереження та профіль послуг, що їм надаються. Ці аспекти відображені в концептуальних вимогах технічного комітету «Законне перехоплення телекомунікацій» (TC LI) Європейського інституту телекомунікаційних стандартів (ETSI).

Звернемо увагу на типи СТЗ, що застосовують уповноважені органи під час негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж.

По-перше, *засоби управління та обробки* єдиної системи технічних засобів, що згадана в пункті 2 статті 121 Закону України [1], системи технічних засобів, що використовується всіма розвідувальними органами та яка згадується в пункті 3 статті 15 Закону України [2], стаціонарної системи перехоплення інформації, що наведена в Загальних технічних вимогах [4], для зняття інформації з електронних комунікаційних мереж фіксованого, мобільного (рухомого) зв'язку та передачі даних. Зазначені засоби взаємодіють за стандартизованими інтерфейсами з технічними засобами електронних комунікаційних мереж (як правило, зі шлюзами мережних комплектів [4] та/або серверами, що виконують посередницькі функції під час взаємодії з комутаційним обладнанням, вузловими шлюзами мережі, реєстрами місцезнаходження, серверами абонентських даних, тощо).

По-друге, *стаціонарні комплекси активної дії* для зняття інформації з електронних комунікаційних мереж мобільного (рухомого) та фіксованого зв'язку. Указані комплекси відгалужують інформацію щодо обміну даними між елементами мережі, в інтерфейсах взаємодії яких відсутні механізми шифрування даних. Відгалужується, як правило, «сигнальний» трафік із даними, що призначені для користування, та службовими даними. Можливий варіант, коли вони імітують роботу елементів мережі з метою отримання інформації про персональні ідентифікатори абонентів спостереження (споживачів послуг), наприклад, міжнародні номери абонентів рухомого (мобільного) зв'язку MSISDN, міжнародні ідентифікатори обладнання – IMEI, тощо. В подальшому, оперуючи отриманими даними, здійснюється відгалуження інформаційних повідомлень та/або службових даних сеансів зв'язку абонентів спостереження, інформація (у разі її наявності) щодо їх місцезнаходження та закріплений профіль послуг.

По-третє, *мобільні комплекси активної дії* для зняття інформації з електронних комунікаційних мереж мобільного (рухомого) зв'язку. Вони використовують підроблені (несправжні) базові станції для обслуговування абонентів спостереження (споживачів послуг) і, як наслідок, перехоплення їх сеансів зв'язку.

По-четверте, *мобільні комплекси пасивної дії* для зняття інформації з електронних комунікаційних мереж мобільного (рухомого) та супутникового зв'язку шляхом перехоплення та за необхідності дешифрування інформації, що циркулює в інтерфейсах обміну інформації між кінцевим (термінальним) обладнанням та базовими станціями та/або ретрансляторами сигналів, що входять до складу мережевої інфраструктури.

По-п'яте, *стаціонарні системи пасивної дії* для зняття інформації з електронних комунікаційних мереж мобільного (рухомого), фіксованого та супутникового зв'язку. Зазначені системи перехоплюють обмін даними між елементами мережевої інфраструктури.

По-шосте, *мобільні комплекси* для зняття інформації з провідних або волоконно-оптичних ліній зв'язку (каналів) електронних комунікаційних мереж шляхом безпосереднього підключення до них контактним або безконтактним способом.

Висновки. За результатами аналізу наведеного матеріалу вважаємо за доцільне запропонувати визначення технічних засобів для негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж різновидом спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, що під час проведення оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій придатні для отримання інформації (спостереженні, розпізнаванні, відгалуження та відбору за визначеними ознаками, фіксації, відтворення та обробки) стосовно/щодо змісту інформаційних повідомлень та/або службових даних сеансів зв'язку абонентів спостереження, стосовно/щодо даних (у разі наявності) їх місцезнаходження та з питання профілів послуг, що закріплені за ними.

Запропоновану класифікацію зазначених технічних засобів рекомендуємо використовувати під час підготовки нормативно-правових актів та нормативних документів у сфері СТЗ, а також плануванні оперативно-розшукових, контррозвідувальних, розвідувальних заходів та негласних слідчих (розшукових) дій в електронних комунікаційних мережах.

Список використаних джерел

1. Про електронні комунікації : Закон України від 16.12.2020. *Офіційний вісник України*. 2021. № 6. Ст. 306.
2. Про розвідку : Закон України від 17.09.2020. *Урядовий кур'єр* від 04.11.2020. № 214.
3. Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації : постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 № 669. *Офіційний Вісник України*. 2016. № 79. Ст. 2640.
4. Технічні засоби для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій у телекомунікаційних мережах загального користування України. Загальні технічні вимоги : наказ Служби безпеки України і Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 04.09.2018 № 1559/533. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/399084_399149.
5. Манжай А. В., Пеньков С. В. Стандартизація в сфері законного перехвату телекомунікацій. *Legia si Viata*. 2017. № 5/2. С. 86-89.
6. Парасіч Ю. М. Використання можливостей DPI-систем для організації законного перехоплення на магістральних каналах зв'язку. *Збірник наукових праць НА СБУ*. 2017. № 65. С. 239-244.
7. Степанов В. А., Стішенко І. К. Особливості дозволеного законом перехоплення інформації з телекомунікаційних мереж. *Спеціальні телекомунікаційні системи та захист інформації*. 2005. № 10. С. 76-80.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
9. Тертишник В. М. Коментар до Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 16-е, доп. і перероб. Київ : Правова Єдність, 2020. 1070 с.
10. Про оперативно-розшукову діяльність : проект Закону України від 04.04.2017. № 6284. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH4UK00A.html.
11. Про затвердження Інструкції «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» : наказ Генеральної прокуратури України, МВС, СБУ, Адміністрації ДПС, Мінфіну, Мінюсту України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1/199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.

Надійшла до редакції 19.11.2021

References

1. Pro elektronni komunikatsiyi [On electronic communications] : Zakon Ukrainy vid 16.12.2020. *Ofitsiyyny visnyk Ukrainy*. 2021. № 6, art. 306.
2. Pro rozvidku [On Intelligence] : Zakon Ukrainy vid 17.09.2020. *Uryadovyy kur'yer* vid 04.11.2020. № 214.
3. Deyaki pytannya shchodo spetsial'nykh tekhnichnykh zasobiv dlya znyattya informatsiyi z kanaliv zv'yazku ta inshykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnoho otrymannya informatsiyi [Some matters concerning special technical means for removing information from communication channels and other technical means of secretly receiving information] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.09.2016 № 669. *Ofitsiyyny Visnyk Ukrainy*. 2016. № 79, art. 2640.
4. Tekhnichni zasoby dlya zdiysnennya upovnovazhenymy orhanamy operatyvno-rozshukovykh zakhodiv ta nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy u telekomunikatsiynykh merezhakh zahal'noho korystuvannya Ukrainy. Zahal'ni tekhnichni vymohy [Technical means for carrying out operative-search measures and covert investigative (search) actions by authorized bodies in public telecommunication networks of Ukraine. General technical requirements] : nakaz Sluzhby bezpeky Ukrainy i Administratsiyi Derzhavnoyi sluzhby spetsial'noho zv'yazku ta zakhystu informatsiyi Ukrainy vid 04.09.2018 № 1559/533. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/399084_399149.
5. Manzhay, A. V., Pen'kov, S. V. (2017). Standartizatsyya v sfere zakonnoho perekhvata telekomunikatsiy [Standardization in the field of legal interception of telecommunications]. *Legia si Viata*. № 5/2, pp. 86-89.
6. Parasich, Yu. M. (2017). Vykorystannya mozhyvostey DPI-system dlya orhanizatsiyi zakonnoho perekhopennya na mahistral'nykh kanalakh zv'yazku [Using the capabilities of DPI-systems to organize legal interception on trunk communication channels]. *Zbirnyk naukovykh prats' NA SBU*. № 65, pp. 239-244.
7. Stepanov, V. A., Stishenko, I. K. (2005). Osoblyvosti dozvolenoho zakonom perekhopennya informatsiyi z telekomunikatsiynykh merezh [Features of the law of interception of information from telecommunications networks]. *Spetsial'ni telekomunikatsiyi systemy ta zakhyst informatsiyi*. № 10, pp. 76-80.
8. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine 13.04.2012]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13, art. 88.
9. Tertyshnyk, V. M. (2020). Komentar do Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrainy [Commentary to the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Vyd. 16-e, dop. i pererob. Kyiv : Pravova Yednist', 1070 p.
10. Pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist' [On operational-search activities] : proyekt Zakonu Ukrainy vid 04.04.2017. № 6284. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH4UK00A.html.
11. Pro zatverdzhennya Instruksiyi «Pro orhanizatsiyu provedennya nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy ta vykorystannya yikh rezul'tativ u kryminal'nomu provadzhenni» [On approval of the Instruction «On organization of covert investigative (search) actions and use of their results in criminal proceedings»] : nakaz Heneral'noyi prokuratury Ukrainy, MVS, SBU, Administratsiyi DPS, Minfinu, Minyustu Ukrainy vid 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.

ABSTRACT

Valeriy Stepanov, Serhiy Hryshchenko. Technical means for covert interception of information from electronic communication networks. The article provides the full information to be the authorized agencies, when intercepting of information from electronic communication networks, in accordance with the requirements of the technical committee lawful interception of the European telecommunication standards institute. The features of technical means for covert interception of information from electronic communication networks, which are set out in regulations and normative documents of Ukraine, are generalized.

The concept of «technical means for interception of information from electronic communication networks» is defined and division of these means into types is given. It is established, that the means of control and processing of united system of technical means cooperate on standardized interfaces with technical means of electronic communication networks.

It has been indicated, that stationary active complexes for intercepting information from electronic communication networks branch information on data exchange between network elements. It is given, that stationary passive systems for removing information from electronic communication networks intercept information data exchange between elements of network infrastructure.

The authors recommend using the proposed classification of these technical means in the preparation of regulations and normative documents in the field of special technical means, as well as planning operational search, counterintelligence, intelligence activities and covert investigative (search) actions in electronic communications networks.

Keywords: *technical means, covert interception of information, electronic communication network, division into types.*

УДК 53.082.4

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-285-291

Анатолій ВАСИЛЕНКО[©]

старший науковий співробітник

Володимир ГРИГОРЕНКО[©]

провідний науковий співробітник

(Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ)

Дослідження шляхів реалізації розробки та виготовлення ультразвукових засобів неруйнівного контролю

Стаття присвячена розгляду можливості шляхів реалізації розробки та виготовлення ультразвукових засобів неруйнівного контролю малогабаритних металевих об'єктів в об'ємі пристроїв. Описано результати проведених досліджень.

Ключові слова: неруйнівний контроль, ультразвукові засоби контролю, ультразвуковий товщиномір, вимірвальний щуп із п'єзоперетворювачем, п'єзомодуль.

Постановка проблеми. Під час проведення досліджень щодо розробки та виготовлення спеціальних технічних засобів (СТЗ) для одностороннього неруйнівного контролю малогабаритних металевих об'єктів (далі – об'єктів) в оптично непрозорих пристроях особливе місце, серед великої кількості засобів неруйнівного контролю металевих виробів посідають ультразвукові засоби. З метою здійснення сучасної ультразвукової діагностики застосовують широку номенклатуру серійних ультразвукових товщиномірів (УЗТ). Зазначимо, що в кожному конкретному випадку має місце специфіка (структура та властивості об'єкта контролю, його форма й конструкція, місце розташування тощо), що обумовлює необхідність проведення додаткових досліджень і розробку та виготовлення необхідних СТЗ контролю. Особливо це проявляється у процесі обробки об'єктів, що розташовані в оптично непрозорих пристроях і мають складну форму поверхні та відносно невеликі розміри.

З цією метою було проведено попередню науково-дослідну роботу (НДР) щодо дослідження шляхів реалізації неруйнівного контролю об'єктів в об'ємі пристроїв ультразвуковим методом в контексті створення СТЗ [1]. За результатами НДР вдалося продемонструвати можливість використання ультразвукового методу для визначення лінійних розмірів об'єктів, що знаходяться у пристроях, а також можливість розробки та виготовлення ультразвукових засобів неруйнівного контролю, що дозволять забезпечити безпосередній вимір із високою точністю лінійних розмірів об'єктів невеликих розмірів із складною поверхнею.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Сучасні ультразвукові засоби неруйнівного контролю – УЗТ, надають можливість виконувати контроль різноманітних виробів, як за формою, так і за властивостями та визначенням лінійних геометричних розмірів об'єктів із достатньо високою точністю та візуальним відображенням результатів вимірювань [2].

Такі світові лідери в цій області як фірми Panametrics-NDT, Крауткремер, Ultrasonic та інші розробляють і виготовляють різноманітні ультразвукові засоби неруйнівного контролю з широким діапазоном функціональних можливостей [3].

Незважаючи на багатофункціональність наявних засобів вони комплектуються п'єзоперетворювачами (ПП) з відносно великими значеннями лінійних розмірів [4], що унеможливає їхнє застосування для вимірювання малих об'єктів, що знаходяться в об'ємі оптично непрозорих пристроїв.

Інформаційний пошук і аналіз існуючих УЗТ та ПП якими вони комплектуються для проведення діагностики та вимірювання лінійних розмірів геометричних об'єктів [5-6], визначає можливу конструкцію УЗТ та вимірвального щупа, у який вмонтовано ПП.

Метою статті є аналіз результатів досліджень можливостей шляхів реалізації

© А. Василенко, 2021

© В. Григоренко, 2021

icte@ssu.gov.ua

розробки та виготовлення ультразвукових засобів неруйнівного контролю малих об'єктів в об'ємі пристроїв, а також можливості розробки та виготовлення мобільного УЗТ із вимірювальним щупом, у який вмонтовано ПП, що дозволить проникати в об'єм пристроїв і проводити в них вимірювання малих об'єктів зі складною поверхнею та одностороннім доступом до них.

Виклад основного матеріалу. Загальний вигляд фрагменту пристроїв, у яких знаходяться об'єкти, що необхідно вимірювати, представлено на рис. 1.

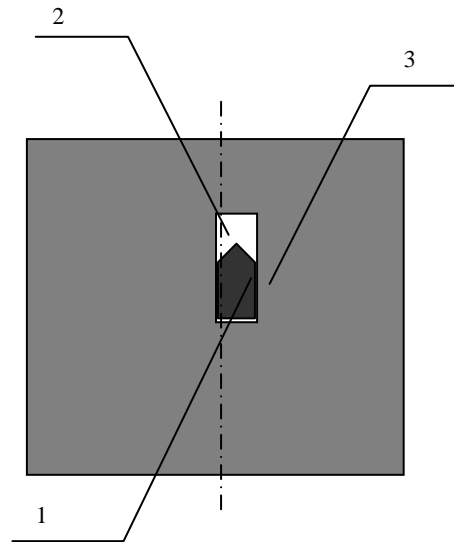

Рис. 1. Загальний вигляд фрагменту пристроїв, у яких знаходяться об'єкти вимірювання, де: 1 – об'єкт вимірювання; 2 – вільний для маніпуляцій об'єм пристрою (шпарина); 3 – фрагмент пристрою

Слід зазначити, що вимірювання малих об'єктів циліндричної форми з поверхнею контакту вимірювання, яка може бути плоска – з площиною контакту від $0,2 \text{ мм}^2$ до $0,5 \text{ мм}^2$, та криволінійна – із радіусом кривизни від $0,5 \text{ мм}$ до $2,5 \text{ мм}$, із сталі, міді та їх сплавів, є досить складним завданням. Це складні об'єкти, у яких при проходженні через них ультразвукових хвиль виникають процеси накладання різнонаправлених хвиль. Більш того, зворотна (тильна) частина об'єкту, зазвичай, має різну конфігурацію (шорсткість, наявність фасок, різного виду нерівності, відхилення поверхні від вісі паралельності), що впливає на форму й амплітуду відображеного (зворотного) сигналу та взагалі ускладнює його розпізнавання.

На рис. 2 наведено існуючі конфігурації об'єктів та променева картина випромінювання повздожніх ультразвукових хвиль по об'єкту.

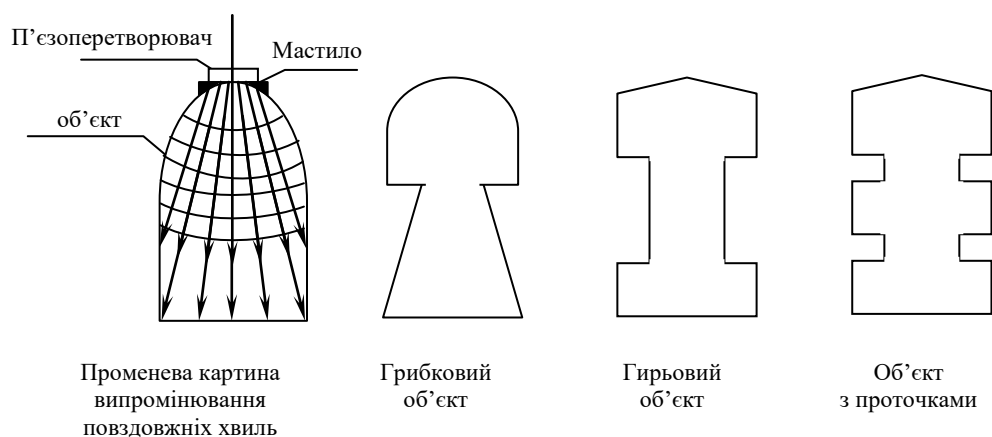

Рис. 2. Існуючі конфігурації об'єктів у пристроях та променева картина випромінювання повздожніх ультразвукових хвиль по об'єкту

Тому для можливої реалізації неруйнівного контролю малих об'єктів в пристроях необхідно розробити та виготовити УЗТ, до складу якого увійдуть вимірювальний щуп із п'єзоперетворювачем (ВЩП), електронний блок погодження та обробки сигналів (БПОС), пристрій відображення (ПВ) та програмне забезпечення (ПЗ) для обробки даних [7].

Пошук конструктивних та технічних рішень під час розробки та виготовлення УЗТ проводився за напрямком побудови складових із використанням модульного принципу, за яким підключення складових УЗТ виконується в такому порядку: ВЩП до БПОС; БПОС до ПВ, через роз'єми із забезпеченням виключення можливості помилкового підключення кабелів під час експлуатації пристрою. Конструктивно це однотипні функціонально закінчені вузли, розроблені з урахуванням уніфікації та можливості взаємозаміни.

На рис. 3 наведено схему електричну функціональну розробленого та виготовленого УЗТ.

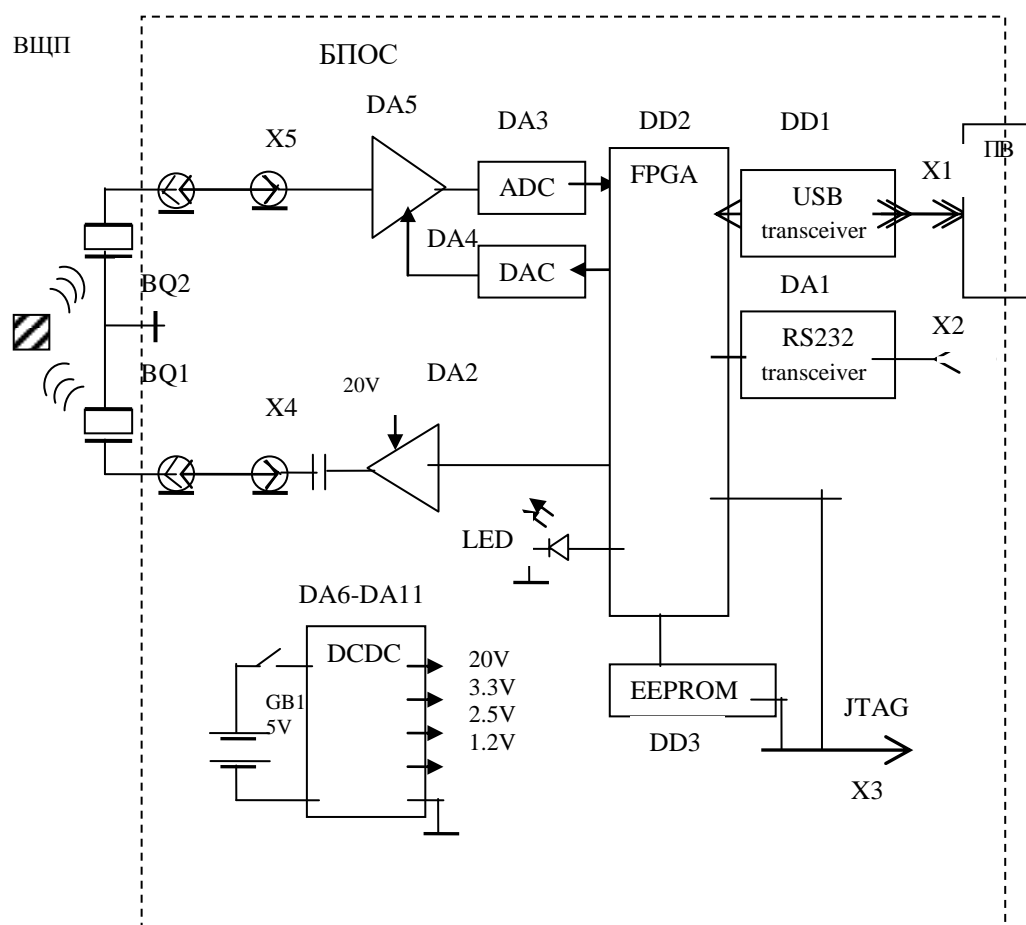

Рис. 3. Схема електрична функціональна УЗТ

Конструктивно ВЩП виконано у формі штанги з утримувачем. Робоча частина штанги ВЩП має розміри не більш як: у висоту – 2,3 мм, ширину – 1,1 мм, довжину – 80 мм. ПП конструктивно виконані у формі п'єзодулі (ПМ), що монтуються у корпус штанги із габаритними розмірами не більше ніж Ø0,9x2,3 (мм) та знаходяться на протилежній стороні від утримувача ВЩП. З'єднувальні роз'єми розміщуються на утримувачі ВЩП.

Конструктивно БПОС виконаний у корпусі з роз'ємами для підключення ВЩП і ПВ та має мінімально допустимі розміри 95x55x8 (мм). БПОС у складі УЗТ призначений забезпечувати обробку та погодження сигналів з ВЩП та передачу результатів на ПВ. БПОС живиться від вбудованої акумуляторної батареї номінальною напругою 12 В, до того ж, струм споживання не перевищує 180 мА.

До складу БПОС входять: формувач зондуючих імпульсів DA2, вхідний

підсилювач, що регулюється напругою DA5, аналогово-цифровий перетворювач DA3 (ADC), цифро-аналоговий перетворювач напруги коефіцієнта підсилення DA4 (DAC), програмована логічна інтегральна схема DD2 (FPGA) із пам'яттю прошивки DD3 (EEPROM), схема інтерфейсу USB DD1 (USB transceiver), схема послідовного інтерфейсу DA1 (RS 232 transceiver), а також блок перетворення постійних напруг живлення DA6-DA11 (DCDC).

ПВ у складі УЗТ призначений забезпечувати:

– візуалізацію електронного сигналу ехо-відгуку ПП із належною інформацією вимірювань (товщина об'єкта вимірювання, похибка, тощо);

– можливість роботи від внутрішньої акумуляторної батареї (АКБ), від зовнішнього джерела живлення постійного струму напругою 19 В та від мережі змінного струму 220 В.

ПЗ УЗТ призначено забезпечувати:

– чотирьохрозрядну індикацію результатів вимірювання з роздільною здатністю 0,01 мм та індикацію вірогідності отриманих результатів;

– тривалість одного вимірювання, разом із метрологічною обробкою та індикацією результатів, має бути мінімально можливою, але не більше 1 хвилини;

– статистичну обробку результатів поодиноких вимірювань, достатня кількість яких визначається під час обробки, виходячи з обраної методики статистичної обробки результатів, а також із заданої оператором вірогідності остаточних результатів вимірювань із урахуванням заданої похибки;

– встановлення рівня вірогідності вихідних даних (результатів), що отримуються в процесі вимірювань;

– перед початком вимірювань на ПВ повинно відобразитися повідомлення щодо мінімально потрібної кількості поодиноких вимірювань;

– відображення результатів вимірювань після досягнення потрібної вірогідності результатів (товщина об'єкта вимірювання, вірогідність, похибка, кількість зроблених поодиноких вимірювань);

– взаємодію з ПВ;

– зберігання накопичених даних в структурованому файлі;

– створення окремого файлу на кожен об'єкт вимірювання;

– можливість побудови каталогу для збереження структурованого файлу.

Принцип дії УЗТ полягає у генеруванні акустичних зондуючих імпульсів, прийманні та розпізнаванні імпульсів, що віддзеркалені від задньої грані об'єкта, обчисленні часової затримки між згенерованими та прийнятими імпульсами й перетворенні числового значення цієї затримки в розміри об'єкта, що вимірюється.

У процесі накопичення кількох вимірювань одного й того ж об'єкта результати вимірювань обробляються програмою: визначається середньоквадратичне значення, середньоквадратичне відхилення кожного виміру, знаходяться і відкидаються виміри – неспівпадіння (невлучання). Кількість вимірів, що є необхідною для знаходження результуючого значення залежить від заданих надійності вимірювань (0,7; 0,8; 0,9 і 0,95), максимального невлучання (0,1; 0,05; 0,025 і 0,01), а також максимальної похибки в мм. Значення похибки обчислюється відповідно до розподілення Стюдента.

Обробка результатів вимірів: *i*-та оцінка товщини об'єкта у мм (за *i*-ю трасою) обчислюється за формулою:

$$h_i = k_0 + k_1T + k_2T^2 + k_3T^3 + k_4T^4 + k_5T^5, \quad (1)$$

де *T* – виміряна затримка до піка імпульсу віддзеркаленого сигналу,

k_i – коефіцієнти випрямляючого полінома.

Виміри товщини проводяться при обробці *n* = 10 – 2 трас сигналів з ПП.

Задається надійність виміру *a* з ряду: 0,7; 0,8; 0,9; 0,95 для чого у програмі задіяно таблицю коефіцієнтів Стюдента *t_{a,n}*.

Виміри виконуються під час послідовної обробки трас. Із кожним новим *n* – *m* виміром обчислюється середньоквадратичне значення товщини

$$h_{CP} = \sqrt{\sum_{i=1}^n \frac{h_i^2}{n}}, \quad (2)$$

середньоквадратична похибка виміру

$$\sigma_n = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (h_{cp} - h_i)^2}{n-1}}, \quad (3)$$

та інтервал Δh – відносне відхилення від істинного значення

$$\Delta h = \frac{t_{a,n} \times \sigma_n}{\sqrt{n}}. \quad (4)$$

За $\Delta h > \Delta h_{MAX}$, обробка трас продовжується до $i < 11$, в іншому випадку – кінець вимірів.

Δh_{MAX} задається і зберігається для кожного ПП, напр. – 0,05 мм.

Кожна ітерація обробки вимірів, крім 1 – ї та 2 – ї, ведеться у два етапи: без та з викиданням промаху (невлучання). На першому етапі $i - й$ кандидат на викидання визначається за його відхиленням

$$V = \frac{|h_{cp} - h_i|}{\sigma_n}, \quad (5)$$

де h_{cp} – середньоквадратичне значення товщини.

Відхилення порівнюється з максимальним відхиленням залежно від заданої ймовірності β невлучання значень.

Якщо відхилення більше заданих значень, то вимірне значення h_i вважається невлучанням та не враховується.

Якщо під час чергової ітерації не прийнято рішення щодо закінчення вимірювань, то на наступній ітерації вимірювання, що брало участь у розрахунках, має знову взяти участь у розрахунках.

Результати та аналіз досліджень. Перетворювачі складаються з двох п'єзоелектричних елементів та протектору загальною товщиною 0,25 – 0,3 (мм) та діаметром в межах 0,4 – 0,5 (мм), приєднаних до демпфера та змонтованих у ПП висотою 2,3 мм та діаметром 0,9 мм. Зважаючи на недоліки у технології виготовлення, перетворювачі суттєво відрізняються від розрахункових за конструктивною реалізацією. Тому в акустичних сигналах присутні складові сигналів із частотами, що не відповідають робочій частоті перетворювачів і, унаслідок цього, суттєво відрізняються за спектральними та перехідними характеристиками й чутливістю.

Визначено, що наявність у спектральних і, відповідно, у перехідних характеристиках перетворювачів, складових із несучими частотами, відмінними від основної робочої частоти, суттєво спотворює акустичні інформаційні сигнали, що також визначаються властивостями та формою матеріалу, якістю виготовлення та впливають на точність вимірювання об'єктів.

За результатами випробувань [8, с. 55-58], [9, с. 30-39] підтверджено, що УЗТ з розробленими та виготовленими ПП забезпечують точність вимірювання довжини об'єктів (виготовлених із точністю не гірше за 0,01 мм та в залежності від форми поверхні, що контактує з ПП, розміру, діаметру та матеріалу) не гірше $\pm 0,06$ мм з вірогідністю 0,95.

Висновки. У роботі викладено матеріал опрацювання нового напрямку побудови апаратно-програмних засобів діагностики та вимірювання характеристик металевих об'єктів в оптично непрозорих пристроях ультразвуковим методом, що базується на використанні роздільно-сумісного п'єзоелектричного перетворювача з акустично-жорстко з'єднаними п'єзоелектричними елементами для випромінення та приймання акустичного сигналу. Показана можливість мініатюризації п'єзоелектричного перетворювача та застосування розробки функціонально досконалих цифрових засобів обробки акустичних сигналів і створення засобів діагностики та вимірювання металевих об'єктів складної форми.

Отримані результати підтверджують можливість реалізації розроблення та виготовлення ультразвукових засобів неруйнівного контролю для діагностики та вимірювання характеристик об'єктів в об'ємах оптично непрозорих пристроях. Важливо, що розроблений і виготовлений УЗТ забезпечує широкі можливості його

удосконалення за рахунок поліпшення, як апаратної так і програмної частини зразка.

Нагальним завданням є створення дослідної технології для виготовлення п'єзоелектричних перетворювачів та суттєве поліпшення їх якості та функціональних характеристик із метою створення досконалих засобів діагностики й вимірювання об'єктів із мінімальним використанням корегування залежно від геометрії та характеристик об'єктів.

Список використаних джерел

1. Отчет о научно-исследовательской работе «Поиск новых путей создания устройств для оперативного считывания кода». Друковані видання № 57 УНДІ СТ СБ України. М. Ковальчук, О. Охріменко, В. Войцехівський. м. Київ, 2000 р.
2. Ермолов И. Н. Теория и практика ультразвукового контроля. Москва : Машиностроение, 1981. 240 с.
3. Клюев В. В. Неразрушающий контроль и диагностика : справочник. Москва : Машиностроение, 1995. 656 с.
4. Ермолов И. Н. Ультразвуковые преобразователи для неразрушающего контроля. Москва : Машиностроение. 1986. 280 с.
5. Ермолов И. Н. Контроль ультразвуком (краткий справочник). Москва : НПО ЦНИИТМАШ. 1992. 85 с.
6. Ермолов И. Н., Останин Ю. Я. Методы и средства неразрушающего контроля качества : учеб. пособие. Москва : Высшая школа. 1988. 368 с.
7. Крауткремер Й., Крауткремер Г. Ультразвуковой контроль материалов. Справочник. Москва : Металлургия, 1991. 752 с.
8. Звіт про науково-дослідну роботу «Дослідження шляхів реалізації декодування ... ультразвуковим методом». Друковані видання №122 УНДІ СТ СБ України. А. Василенко, О. Охріменко, І. Кондрат, О. Шуляренко, м. Київ, 2007 р.
9. Звіт про науково-дослідну роботу «Створення апаратно-програмних засобів діагностики та вимірювання характеристик металевих об'єктів ультразвуковим методом». Друковані видання №108 УНДІ СТ СБ України. Я. Мартинюк, О. Верба, А. Сергієнко, м. Київ, 2007 р.

Надійшла до редакції 18.11.2021

References

1. Otchet o nauchno-issledovatel'skoy rabote «Poisk novykh putey sozdaniya ustroystv dlya operativnogo schityvaniya koda» [Report on the research work «Search for new ways to create devices for prompt reading of the code». Drukovani vydannya № 57 UNDI ST SB Ukrayiny. M. Koval'chuk, O. Okhrimenko, V. Voytsekhivs'kyu, m. Kyiv, 2000 r. [in Russ.].
2. Yermolov, I. N. (1981). Teoriya i praktika ul'trazvukovogo kontrolya [Theory and practice of ultrasonic control]. Moscow : Mashinostroyeniye, 240 p. [in Russ.].
3. Klyuyev, V. V. (1995). Nerazrushayushchiy kontrol' i diagnostika [Non-destructive testing and diagnostics] : spravochnik. Moscow : Mashinostroyeniye, 656 p. [in Russ.].
4. Yermolov, I. N. (1986). Ul'trazvukovyye preobrazovateli dlya nerazrushayushchego kontrolya [Ultrasonic transducers for non-destructive testing]. Moscow : Mashinostroyeniye, 280 p. [in Russ.].
5. Yermolov, I. N. (1992). Kontrol' ul'trazvukom (kratkiy spravochnik) [Ultrasound control (quick reference)]. Moscow : NPO TSNITMASH, 85 p. [in Russ.].
6. Yermolov, I. N., Ostanin, Yu. Ya. (1988). Metody i sredstva nerazrushayushchego kontrolya kachestva [Ultrasound control (quick reference)] : ucheb. posobiye. Moscow : Vysshaya shkola, 368 p. [in Russ.].
7. Krautkremer, Y., Krautkremer, G. (1991). Ul'trazvukovoy kontrol' materialov [Ultrasonic testing of materials]. Spravochnik. Moscow : Metallurgiya, 752 p. [in Russ.].
8. Zvit pro naukovo-doslidnu robotu «Doslidzhennya shlyakhiv realizatsiyi dekoduvannya ... ul'trazvukovym metodom» [Report on research work «Research of ways to implement decoding... ultrasonic method». Drukovani vydannya № 122 UNDI ST SB Ukrayiny. A. Vasylenko, O. Okhrimenko, I. Kondrat, O. Shulyarenko, m. Kyiv, 2007 r. [in Ukr.].
9. Zvit pro naukovo-doslidnu robotu «Stvorennya aparatno-prohramnykh zasobiv diahnostyky ta vymiryuvannya kharakterystyk metalevykh ob'yektiv ul'trazvukovym metodom» [Report on research work «Creation of hardware and software for diagnostics and measurement of characteristics of metal objects by ultrasonic method». Drukovani vydannya № 108 UNDI ST SB Ukrayiny. Ya. Martynuk, O. Verba, A. Serhiyenko, m. Kyiv, 2007 r. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatoliy Vasylenko, Volodymyr Hryhorenko. Research of ways to implement the development and manufacture of ultrasonic means of non-destructive testing. The article deals with consideration of the possibility of ways to implement the development and manufacture of ultrasonic means of non-destructive testing of small metal objects in the volume of devices. The results of the

conducted researches are described.

According to the results of research, it was possible to demonstrate the possibility of using the ultrasonic method to determine the linear dimensions of objects in devices, as well as the possibility of developing and manufacturing ultrasonic non-destructive testing, which allows direct measurement with high accuracy surface.

It is important that the developed and manufactured ultrasound provides ample opportunities for its improvement by improving both the hardware and software of the sample.

The urgent task is to create research technology for the manufacture of piezoelectric transducers and significantly improve their quality and functional characteristics in order to create advanced tools for diagnostics and measurement of objects with minimal use of adjustments depending on the geometry and characteristics of objects.

Keywords: *non-destructive testing, ultrasonic means of control, ultrasonic thickness gauge, measuring probe with piezoelectric transducer, piezomodule.*

УДК 62-93

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-291-296

Олександр ІВАНКІН[©]

провідний науковий співробітник

(Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ)

АЕРОДИНАМІЧНЕ ІМПУЛЬСНЕ ДОЗУВАННЯ АБРАЗИВНОГО ПОРОШКУ

У статті описано результати лабораторного дослідження, у якому оцінювалась можливість застосування аеродинамічного імпульсного способу дозування абразивного порошку в сумішоутворювачах газоабразивних апаратів. Наведено стисле теоретичне обґрунтування застосування способу. Виявлені головні фактори, які впливають на масу порції абразивного порошку. Наведені спрощена схема лабораторної установки та результати експериментальних досліджень у вигляді графіка. Результати роботи можуть бути застосовані при розробці сумішоутворювачів газоабразивних апаратів з вимогами щодо високої стабільності масової витрати абразивного порошку.

Ключові слова: *абразивна ерозія, газоабразивний апарат, сумішоутворювач, аеродинамічний, газодинамічний, імпульсний, дозування, масова витрата.*

Постановка проблеми. В основі роботи газоабразивних апаратів лежить явище абразивної ерозії – ударної дії великої кількості дрібних абразивних часток на тверде тіло, яке є об'єктом обробки. Абразивні частки підмішуються до струменю газу – енергоносія, що забезпечує часткам необхідну швидкість перед ударом. Інтенсивність абразивної ерозії залежить від великої кількості факторів, що по різному впливають на її величину [1-2]. Один із головних факторів – концентрація абразивних часток, тобто кількість (маса) часток, що припадають на одиницю маси газу енергоносія. Сталість концентрації часток або, що ідентично, їх масової витрати, забезпечує стабільну величину інтенсивності абразивної ерозії, що дозволяє прогнозувати більшість техніко – економічних показників роботи газоабразивного апарату. Нестабільність масової витрати абразивного порошку – головна проблема сучасних сумішоутворювачів газоабразивних апаратів, що стоять на озброєнні оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Об'єм сипучого матеріалу складається з різних за формою та розмірами об'ємів взаємодіючих твердих часток та порожнин між ними, що заповнені газом. Частки, що утворюють структуру сипучого матеріалу, мають між собою різний зв'язок, що залежить від розміру часток, їх форми, вологості. Як правило, більшість сипучих матеріалів мають складний фракційний склад та є сукупністю часток із випадковим невпорядкованим розміщенням.

Сили поверхневого зчеплення між частками є пропорційними сумарній площі

контактів між ними. Зі зменшенням розміру частки вони проявляються інтенсивніше. Основною властивістю, що впливає на процес дозування, є сипучість, що характеризує рух матеріалу в площині отвору висипної ємності – бункера. У процесах дозування сипучих матеріалів ступінь рухомості часток має своє значення, її розглядають як комплексний показник цілої низки фізико – механічних властивостей.

Розрізняють [3] два типи перешкод у процесі витікання сипучого матеріалу: зводовиникнення (закупорювання) та утворення перемичок (обмеження витікання). Безперешкодне витікання сипучого матеріалу з ємності можливе лише за умови, що розмір випускного отвору відповідає певному значенню, тобто за дотримання визначених співвідношень між розмірами отвору та часток сипучого матеріалу. Для рівномірного потоку дрібнодисперсних матеріалів, до яких відноситься абразивний порошок (розмір частки ~ 80 мкм і менше), розмір випускного отвору має перевищувати розмір часток у сотні та більше разів. Як фізичне явище, процес витікання сипучих матеріалів є складним і взаємодія деформацій, що виникають під час витікання та напружень важко піддається вивченню. Під час руху потоку сипучого матеріалу, якщо порушуються зв'язки між частками й вони здатні переміщуватись одна відносно одної, то параметри витікання не залежать від форми ємності, у якій вони знаходяться. Для більшості сипучих матеріалів, незв'язна форма витікання являється типовою.

При витіканні сипучого матеріалу на горизонтальну площину виникає насип з деяким кутом відкосу b (див. рисунок 1), що відповідає рівновазі часток. Цей кут, що називається природним кутом відкосу, є найбільшим і служить одним із основних показників матеріалу. Він залежить від форми часток, їх розмірів, вологості та деяких інших факторів.

Метою статті є ознайомлення з фізичним принципом аеродинамічного імпульсного способу дозування абразивного порошку, виявлення основних залежностей та факторів, що визначають величину масової витрати порошку та її стабільність.

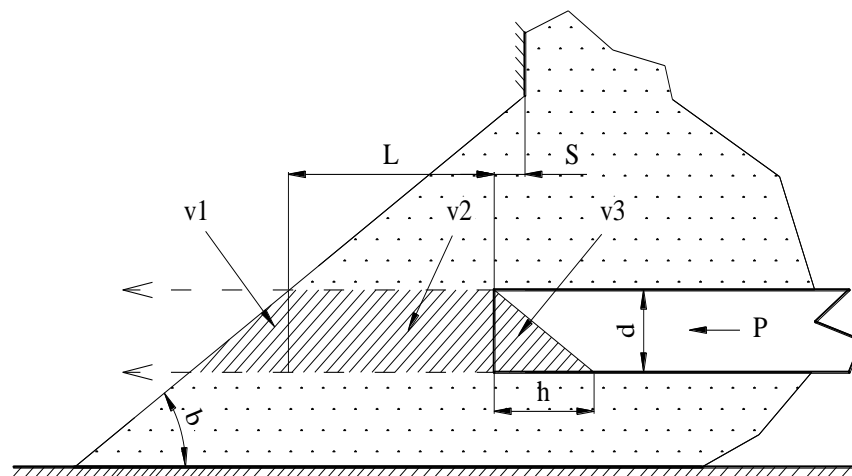

Рис. 1. Імпульсний спосіб дозування абразивного порошку

Виклад основного матеріалу. Основоположна ідея у створенні способу дозування абразивного порошку полягала в тому, що трубка невеликого діаметру повністю занурювалась у товщу сипучого матеріалу за схемою, що наведено на рисунку 1. У трубці утворювався надлишковий тиск газу-енергоносія у вигляді короткого імпульсу з тривалістю $t1$. У результаті аеродинамічної ударної дії струменю газу на абразивний порошок, останній виштовхувався з товщі назовні. Якщо нехтувати розходженням струменю газу (при невеликому L) та можливим переміщенням часток порошку крізь його межовий шар, можемо вважати виштовхнуту порцію порошку приблизно у формі циліндру з діаметром, що дорівнює діаметру трубки d і деякою довжиною L . В об'ємі $v2$ такого циліндру вміщується маса $m2$ порції порошку, що визначиться рівнянням:

$$m_2 = v_2 \cdot \rho = \pi \cdot \frac{d^2}{4} \cdot L \cdot \rho \quad (1)$$

де ρ – насипна густина порошку.

Якщо врахувати об'єми порошку, що примикають до такого циліндру внаслідок його проєкції на поверхню товщі порошку та осипанням порошку всередину трубки, із тотожним (однаковим) кутом b , загальний об'єм виштовхнутої порції можна уточнити рівнянням:

$$v = v_1 + v_2 + v_3$$

Очевидно, що $v_1 = v_3$. Тому загальна маса m порції порошку що виштовхується, дорівнюватиме:

$$m = v_1 \cdot \rho + v_2 \cdot \rho + v_3 \cdot \rho = m_1 + m_2 + m_3 = 2 \cdot m_1 + m_2 \quad (2)$$

У результаті аеродинамічного виштовхування порції порошку, у товщі основного сипучого матеріалу виникає порожнина, що захлопується внаслідок обвалення, із деяким характерним часом – часом релаксації t_2 . Наступний імпульс газу, через час $\geq t_2$, виштовхає таку саму порцію порошку, оскільки/адже кут природнього відкосу b також відновлюється після кожного імпульсу. Таким чином, організувавши стабільну за параметрами послідовність n імпульсів газу отримуємо своєрідний «поршневий» нагнітач або насос, що дозує викид порцій порошку до газового транспортуючого потоку. Якщо за час T організовано n неперервних імпульсів, то можемо зазначити середню масову витрату Q_m абразивного порошку, що визначиться згідно з рівнянням:

$$Q_m = \frac{m \cdot n}{T} = m \cdot f \quad (3)$$

де $f = \frac{n}{T}$ – частота імпульсів.

За необхідності, формулу (3) можна скоригувати поправочним коефіцієнтом k , що характеризує відхилення виштовхнутої порції порошку від циліндричної форми та взаємодію часток порошку і газового струменя в межовому шарі. У підсумку:

$$Q_m = k \cdot m \cdot f \quad (4)$$

Аналіз формули (4) показує, що якщо кожен із співмножників має високу параметричну стабільність в часі, то можна очікувати такої стабільності й від величини масової витрати порошку в процесі дозування.

Розрахуємо масу порції m . Враховуючи, що об'єми v_1 та v_2 однакові, з рисунка 1 випливає, що довжина h складеного з цих об'ємів циліндру складе:

$$h = d \cdot \text{ctg}(b)$$

Тому

$$v_1 = v_3 = \pi \cdot \frac{d^2}{4} \cdot h \cdot \frac{1}{2} = \pi \cdot \frac{d^3}{8} \cdot \text{ctg}(b)$$

Оскільки об'єм $v_2 = \pi \cdot \frac{d^2}{4} \cdot L$, то з урахуванням (2) загальна маса порції m визначиться рівнянням:

$$m = \frac{\pi}{4} \cdot \rho \cdot d^3 \cdot \left(\text{ctg}(b) + \frac{L}{d} \right) \quad (5)$$

Оцінімо величину впливу на масу m параметрів рівняння (5). Поставимося типовими величинами параметрів

$$\rho = 1402 \frac{\text{кг}}{\text{м}^3} \quad d = 3,4 \cdot 10^{-3} \text{ м} \quad b = 0,638 \text{ рад} \quad L = 8 \cdot 10^{-3} \text{ м} .$$

Візьмемо часткові похідні рівняння (5) за кожним параметром і підставимо в них типові величини параметрів та розрахуємо результати:

$$\begin{aligned} \frac{dm}{d\rho} &= \frac{\pi}{4} \cdot d^3 \cdot \left(\operatorname{ctg}(b) + \frac{L}{d} \right) = 1.142 \cdot 10^{-7} \\ \frac{dm}{dd} &= \frac{\pi}{4} \cdot \rho \cdot (3 \cdot d^2 \cdot \operatorname{ctg}(b) + 2 \cdot d \cdot L) = 0.111 \\ \frac{dm}{db} &= \frac{\pi}{4} \cdot \rho \cdot d^3 \cdot \left(-\frac{1}{\sin^2(b)} \right) = -1.218 \cdot 10^{-4} \\ \frac{dm}{dL} &= \frac{\pi}{4} \cdot \rho \cdot d^2 = 0.013 \end{aligned} \quad (6)$$

Таким чином, одержані числові оцінки величин впливу параметрів на приріст маси порції m вказують, що найбільший вплив здійснює діаметр d трубки та зміщення L . Впливом інших параметрів можна знехтувати.

Стосовно таких параметрів впливу, як величина надлишкового тиску газу P у трубці та тривалість імпульсу газу t_1 , наведемо такі якісні міркування. У момент імпульсу надлишковий тиск передає порції газу кінетичну енергію, величина якої повинна бути достатньою для того, щоб повністю виштовхнути порцію порошку з його товщі. За умови недостатньої енергії, порція порошку буде виштовхуватись лише частково. Якщо енергія буде надлишковою, це не буде значно впливати на масу виштовхнутої порції порошку. Тривалість імпульсу має враховувати час перехідного динамічного процесу переміщення порції порошку з одного боку, а з другого – час релаксації t_2 товщі порошку. За умови дуже короткої тривалості потрібен надмірний надлишковий тиск, щоб передати масі порції порошку достатній механічний імпульс. За умови надмірної тривалості виявляються ежекційні явища, що призводять до неконтрольованого зростання маси порції порошку. Таким чином, тривалість імпульсу має бути оптимальною.

Спрощену схему установки для проведення лабораторного дослідження наведено на рис. 2.

Газ, що надходить із 40-літрового балону (поз.1) регулюється редуктором (поз.2) до надлишкового низького тиску P , величина якого контролюється манометром M . Електромагнітний клапан, що керується короткими електричними імпульсами (поз.3) забезпечує появу в трубці (поз. 4) порцій стисненого газу, під час розширення яких виникаючий аеродинамічний (газодинамічний) тиск виштовхує із загальної маси порошку (поз. 6) деяку порцію. Електронні ваги (поз. 8) забезпечують вимірювання маси виштовхнутої порції (поз. 7). Трубка (поз.4) має можливість осьового переміщення відносно бункера (поз.5). У даному дослідженні використовувався один вид абразивного порошку – карбід кремнію чорний ГОСТ 3647-71 фракції «53С F180» (розмір зерна 80 мкм) та один вид газу – енергоносія – зріджена вуглекислота вищого сорту ГОСТ 8050-85.

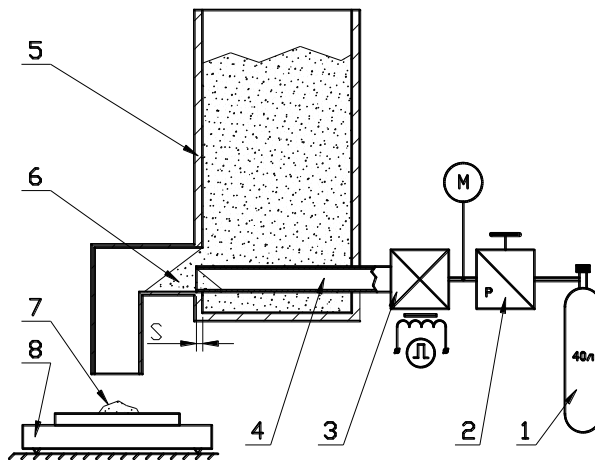

Рис. 2. Спрощена схема лабораторної установки

На рис. 3 наведено фрагмент результатів обробки отриманих експериментальних даних, показаний у вигляді підсумкового графіка. Експериментальні дані вирівняні за методом найменших квадратів, із використанням комп'ютерного пакету Statistica 12. До того ж, внутрішній діаметр трубки (поз.4) мав величину 3,4 мм та не змінювався в процесі дослідження.

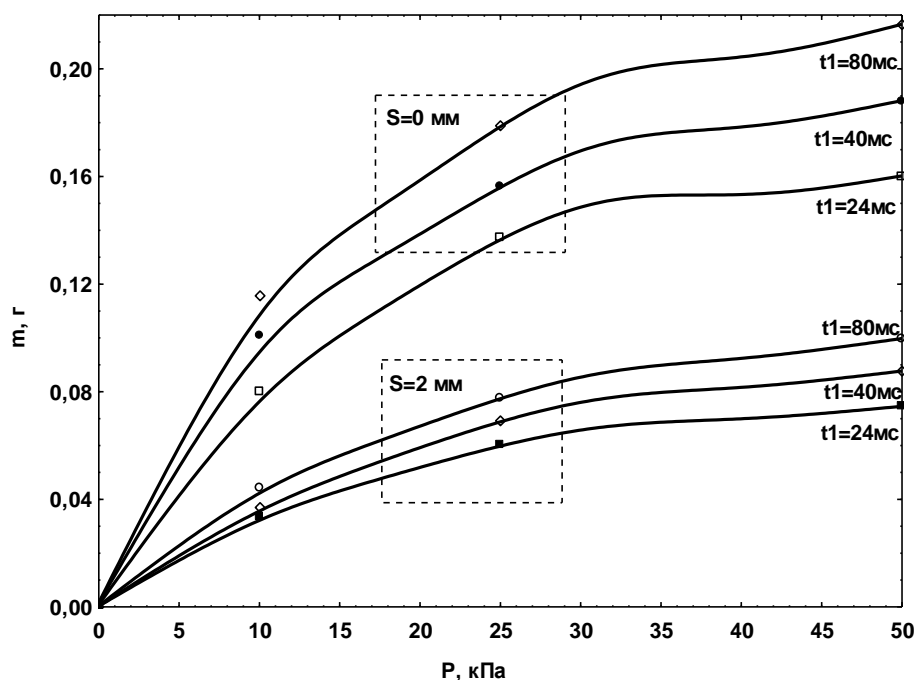

Рис. 3. Залежність маси m порції порошку, що виштовхнута, від статичного тиску P , тривалості імпульсу t_1 та зміщення зрізу трубки S

Аналізуючи рис. 3, можна зробити висновки, що маса виштовхнутої порції порошку m залежить від зміщення S зрізу трубки та приблизно має пряму пропорційність, що відображається формулою 1. Маса виштовхнутої порції слабо залежить від статичного тиску P , якщо його величина більше $20 \div 25$ кПа. Тривалість t_1 електричного імпульсу також має відносно невеликий вплив на масу виштовхнутої порції, особливо за умови великих зміщень S , або, також, за малих значень L . Таким чином, параметр S , може бути використаний для налаштування сумішоутворювача на задану порцію виштовхнутої маси абразивного порошку, а загальна масова витрата порошку досягається варіюванням частоти електричних імпульсів n . Ці параметри мають високу часову стабільність та можуть легко змінюватися за необхідності.

Висновки. Величина масової витрати порошку визначається комплексом параметрів, що мають бути керованими та стабільними у часі.

Такі параметри, як діаметр дозуючої трубки d , частота імпульсів газу f , тривалість імпульсів газу t_1 , величина зміщення трубки S , мають визначальний вплив на величину масової витрати порошку. Якщо ці параметри стабільні у часі, величина масової витрати також стабільна.

Такі фізичні параметри порошку, як насипна густина ρ та кут природнього відкосу b суттєво не впливають на величину масової витрати.

Отриманий обсяг даних дозволяє провести інженерний розрахунок перспективного високостабільного сумішоутворювача газоабразивного апарата, що використовує імпульсний спосіб дозування порошку.

Список використаних джерел

1. Клейс И. Р. Некоторые исследования по абразивной эрозии : автореф. дис. ... д-ра техн. наук. Таллин : Таллинский политехн. ин-т, 1971. 44 с.
2. Крагельский И. В., Добычин М. Н., Комбалов В. С. Основы расчётов на трение и износ. Москва : Машиностроение, 1977. 526 с.
3. Рогинский Г. А. Дозирование сыпучих материалов. Москва : Химия, 1978. 176 с.

Надійшла до редакції 19.11.2021

References

1. Kleys, I. R. (1971). Nekotoryye issledovaniya po abrazivnoy erozii [Some studies on abrasive erosion]: avtoref. dis. ... d-ra tekhn. nauk. Tallin: Tallinnskiy politekhn. in-t., 44 p. [in Russ.].
2. Kragel'skiy, I. V., Dobychin, M. N., Kombalov, V. S. (1977). Osnovy raschotov na treniye i iznos [Fundamentals of friction and wear calculations]. Moscow: Mashinostroyeniye, 526 p. [in Russ.].
3. Roginskiy, G. A. (1978). Dozirovaniye sypuchikh materialov [Dosing of bulk materials]. Moscow: Khimiya, 176 p. [in Russ.].

ABSTRACT

Oleksandr Ivankin. Aerodynamic pulse method of dosing abrasive powder in mixture-forming gas abrasive devices. The article describes the results of laboratory research aimed at assessing the possibility of the use of aerodynamic pulse method of dosing abrasive powder in mixture-forming gas abrasive devices. The short theoretic substantiation for using the method has been provided. The main factors influencing the mass of powder have been defined. The simplified laboratory installation scheme and the results of experimental research in the form of graph have been provided. The work results can be used in developing a mixture-forming gas abrasive device with requirements to high stability of the mass loss of abrasive powder.

Keywords: *abrasive erosion, gas abrasive device, mixture-forming device, aerodynamic, impulse, dosing, mass loss.*

УДК 683.33.07

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-296-302

Олексій ПОНОМАРЕНКО[©]

начальник відділу

(Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз СБУ)

НЕГЛАСНЕ ПРОНИКНЕННЯ ДО ПУБЛІЧНО НЕДОСТУПНИХ МІСЦЬ, ЖИТЛА ЧИ ІНШИХ ПРИВАТНИХ ВОЛОДІНЬ, ВІДПОВІДНІ ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ

Стаття присвячена розгляду понять щодо негласного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи інших приватних володінь, а також результатів досліджень специфіки використання технічних засобів негласного проникнення та визначенню поняття «технічні засоби для негласного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи інших приватних володінь», наведено поділ зазначених засобів на типи відповідно до їх функціональних можливостей та конструктивних особливостей.

Ключові слова: *технічні засоби, спеціальні технічні засоби, негласне проникнення, публічно недоступне місце, житло, володіння особи, поділ на типи.*

Постановка проблеми. Згідно зі ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД) є різновидом слідчих розшукових дій, відомості щодо факту та методів проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених зазначеним кодексом України [1]. Негласність у терміні НСРД означає неочевидність, прихованість слідчих розшукових дій від осіб, які в них не беруть участі, зокрема, від співробітників слідчих та оперативних підрозділів, але насамперед від суб'єктів, щодо яких вони проводяться. Отже, під негласним отриманням інформації розуміють – заходи або дії, відомості щодо факту та методів проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених законодавством, та здійснюються для отримання інформації (спостереження, прийому, зняття, відбору, перехоплення, передачі та/або фіксування, оброблення) без відома суб'єкта цієї інформації (її володаря) та сторонніх осіб [2]. НСРД спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у кримінальному провадженні.

Відповідно до 21 глави КПК НСРД поділяються на дві основні групи. Перша група регламентована § 2 «Втручання у приватне спілкування», а друга – § 3 «Інші види негласних слідчих (розшукових) дій». До другої групи НСРД віднесені заходи з

© О. Пономаренко, 2021

icte@ssu.gov.ua

обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267). Такі дії проводяться у разі, якщо відомості про злочин і особу, яка його вчинила, неможливо отримати іншим способом. Вони проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому цим КПК. Зазначеним заходам із обстеження передують заходи з негласного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи інших приватних володінь, що використовують сукупність організаційних та практичних прийомів, у тому числі з застосуванням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інші технічні засоби негласного отримання інформації (далі – СТЗ) на підставах і за умови, визначених законодавством, і виключно в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту людини.

Заходи з негласного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи інших приватних володінь тимчасово обмежують права громадянина на територіальну приватність [3]. А. Захарко зазначає, що проникнення до житла чи іншого володіння особи не слід відносити до слідчих дій, оскільки воно, власне, не надає можливості слідчому отримати докази або перевірити вже отримані докази в кримінальному провадженні [4]. О. Білоус уточнює, що під час кримінального провадження з проникненням до житла чи іншого володіння особи здійснюються чи можуть здійснюватися: затримання особи, тимчасовий доступ до речей та документів, арешт майна, контроль за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, обшук, огляд, слідчий експеримент, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння [5].

Ураховуючи вищезазначене, негласне проникнення до публічно недоступних місць, житла чи інших приватних володінь слід вважати фізичним входженням чи вторгненням в житло чи інше володіння особи з використанням різновиду СТЗ [6] (технічних засобів для негласного проникнення або обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи), здійснене всупереч волі особи, яка в ньому проживає чи ним користується на законних підставах. На жаль, у законодавстві та в опублікованих результатах наукових та прикладних досліджень на цей час не визначено поняття «технічні засоби для негласного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи інших приватних володінь» та не наведено поділ зазначених засобів на типи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням проникнення до житла та іншого володіння особи присвячені наукові дослідження таких учених, як О. Білоус [5], Н. Гольдберг [7], А. Захарко [4], І. Літвінова [8] та інші. Окремі технічні аспекти цієї дії досліджували науковці ІСТЕ СБУ О. Мандрикін, В. Григоренко, А. Василенко та інші.

Праці зазначених науковців, безсумнівно, є вагомим внеском у дослідження цього напрямку, проте, технічні аспекти зазначеної дії, пов'язані з проникненням до житла та іншого володіння особи, а також поділ відповідних технічних засобів на типи за їх функціональними можливостями та конструктивними особливостями залишаються не повністю (у повному обсязі) висвітленими, а тому потребують додаткового дослідження.

Метою статті є визначення поняття «технічні засоби для негласного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи інших приватних володінь» та наведення поділу зазначених технічних засобів на типи відповідно їх функціональних особливостей та призначення.

Виклад основного матеріалу. З метою визначення поняття «технічні засоби для негласного проникнення в публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи» спочатку розглянемо ознаки зазначених технічних засобів, що наведені у визначеннях та описі заходів з їх використання. Сьогодні згадка про окрему негласну слідчу (розшукову) дію з негласного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи інших приватних володінь, пов'язану з порушенням недоторканності права власності особи, наведено в Кримінальному процесуальному кодексі України [8], Коментарі до нього [9], проекті Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [10], в Інструкції [11] та інших документах.

У статті 267 Кримінального процесуального кодексу України [8] наведено такі ознаки зазначеного заходу:

1) слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів;

2) публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб.

В. Тертишник у Коментарі [9], аналізуючи поняття «проникнення до публічно недоступних місць, житла чи інших приватних володінь», стверджує, що в умовах службової діяльності оперативних підрозділів виникає необхідність кваліфікації спеціальних технічних засобів (пристроїв) для негласного проникнення в приміщення та інші об'єкти шляхом відмикання замикаючих та блокуючих пристроїв механічного типу. Публічно недоступне місце – номер готелю, каюта корабля, купе поїзда, кімната в будинках відпочинку, санаторіях, профілакторіях тощо, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб. Житло – будь-яке приміщення, що перебуває у постійному чи тимчасовому володінні особи незалежно від його призначення і правового статусу та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Інше володіння особи – транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського виробничого та іншого призначення тощо, що перебувають у володінні особи.

В Інструкції [11] зазначено, що таємне проникнення слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володаря, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів до публічно недоступних місць, житла чи інших приватних володінь, здійснюється для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, які перебувають у розшуку, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження.

У Коментарі до статті 267 Кримінального процесуального кодексу України [9] наведено такі ознаки зазначеного заходу:

1. *Проникнення або обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого приватного володіння* – захід, що полягає в негласному проникненні без відома власника чи володаря, або утримувача приховано, під псевдонімом або із застосуванням спеціальних пристроїв діагностики замикаючих та блокуючих пристроїв, засобів подолання систем сигналізації, засобів відмикання замикаючих та блокуючих пристроїв тощо, у приміщення або інше володіння для встановлення засобів аудіо-, відео контролю особи, з метою провадження системи дій з негласного огляду, для виявлення і фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, виготовлення копій чи зразків речей і документів, виявлення та вилучення зразків для дослідження, виявлення осіб, які розшукуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження, із використанням спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації.

2. *Засоби проникнення до публічно недоступних місць, житла чи іншого приватного володіння* – різновид спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації, що придатні для отримання інформації про сліди вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, щодо змісту предметів, документів, речовин та матеріальних носіїв інформації шляхом прихованого фізичного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи без його відома з метою подальшого встановлення засобів аудіо-, відео контролю особи або провадження заходів із негласного обстеження (огляду) зазначених місць, житла чи іншого володіння особи.

Таким чином, зважаючи на вищенаведене, можна сформулювати окреме визначення для досліджуваного виду СТЗ, а саме: спеціальні технічні засоби негласного проникнення – технічні, апаратно-програмні та програмні засоби, що відповідають критеріям належності до СТЗ та призначені для негласного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи іншого приватного володіння у скритий спосіб, характерний для ОРД.

Розглянемо питання щодо поділу засобів проникнення до приміщення та інших об'єктів на типи відповідно до їх функціональних можливостей, конструктивних особливостей та призначення. Для негласного (прихованого) проникнення до приміщення та інших об'єктів шляхом відмикання замикаючих та блокуючих пристроїв

механічного типу, як правило, використовуються наступні типи технічних засобів:

- відмички, набори відмичок;
- пристосування для «бампінгу» механічні та електро-механічні;
- пристосування для декодування замикаючих пристроїв;
- пристосування для отримання «дублікату» ключа методом самоімпресії;
- пристосування для отримання дублікату ключа шляхом маніпулювання з кодовими елементами замикаючих пристроїв;
- пристосування для отримання несанкціонованого відбитку кодової комбінації ключа, та інші.

3. Конструктивно вищенаведені технічні засоби можуть поділяти декілька функцій одночасно, а саме: маніпулювання з кодовими елементами замикаючих пристроїв (ЗП) до їх «відмикання» (обертання циліндру футорки штифтового ЗП, або переміщення ригеля сувальдного ЗП) з наступним отриманням кодової комбінації ЗП шляхом її безпосереднього вимірювання на кодових елементах ЗП. Окрім наведених, є технічні засоби, що дозволяють одразу отримувати кодову комбінацію оброблюваного ЗП у процесі його «відмикання».

Розглянемо питання щодо призначення та поділу зазначених технічних засобів на типи та підтипи.

3.1. Відмички та набори відмичок призначені для безпосереднього впливу на кодуєчі елементи ЗП шляхом проведення послідовних маніпуляцій з ними, що призводить до виставлення кодових елементів ЗП в позицію, що відповідає його кодовій комбінації, до того ж створюються умови щодо можливості відмикання ЗП – повертання внутрішнього циліндру ЗП та переміщення ригеля ЗП.

Відмички поділяються на такі підтипи:

3.1.1. Відмички ключові (набір «ключів» з різноманітними комбінаціями).

3.1.2. Пластинчатого типу:

- односторонні одинарні (один виступ);
- односторонні з кількома виступами та: хвилястою робочою частиною; гребінчастою робочою частиною;
- двосторонні з кількома виступами та: хвилястою робочою частиною; гребінчастою робочою частиною.

3.1.3. Комбіновані (пристрої, у яких поєднано функції «натягу» та відмички): односторонні; двосторонні.

Окрім того, деякі типи відмичок можливо використовувати як технічні засоби для «бампінгу» та самоімпресійної обробки ЗП.

3.2. «Бампінг» – принцип ударного методу впливання на всі кодові елементи механізму секретності штифтових ЗП із одночасним прикладанням обертального моменту до циліндра ЗП за напрямом відмикання ЗП. Під час маніпуляцій із кодовими елементами ЗП створюються умови їх «самовстановлення» до кодової комбінації ЗП, що дозволяє повернути розблокований циліндр ЗП.

Технічні засоби для «бампінгу» поділяються на такі підтипи:

3.2.1. Відмички пластинчатого типу:

- односторонні з кількома виступами та: хвилястою робочою частиною; гребінчастою робочою частиною;
- двосторонні з кількома виступами та: хвилястою робочою частиною; гребінчастою робочою частиною.

3.2.2. Відмички ключові («ключі» з максимальною комбінацією).

3.2.3. Механічні (ручні комбіновані пристрої що працюють від мускульної сили руки та в яких поєднано функції «натягу» і відмички, що взаємодіє з усіма кодовими елементами ЗП): односторонні; двосторонні; для ЗП зі шпариною «хрест».

3.2.4. Електромеханічні (комбіновані пристрої що працюють від електроживлення та в яких поєднано функції «натягу» та відмички що взаємодіє з усіма кодовими елементами ЗП): односторонні; двосторонні; із вмонтованим контролером частоти коливань; із виносним контролером (блоком) частоти коливань.

3.3. Декодування – це процес визначення (вимірювання лінійних або кутових положень) кодової комбінації механізму секретності ЗП, що дозволяє отримати (нарізати) «дублікат» ключа за даними вимірювань.

Технічні засоби декодування ЗП мають складну конструкцію та, як правило, призначені для маніпулювання з конкретним типом та моделлю ЗП і мають шкали

(лінійні, кутові) можливих кодових значень, що відповідають кодовій комбінації механізму секретності відповідного ЗП. Вони поділяються на такі підтипи:

- механічні;
- електромеханічні;
- електронні.

3.3.1. Механічні пристрої декодування ЗП відносяться до класу відмичок, але завдяки більш складному конструктивному рішенню вони призначені для виконання декількох функцій – розблокування циліндра, або ригеля ЗП (функція відмички), та проведення вимірювання кодової комбінації ЗП (декодування), і в свою чергу поділяються на:

- пристрої декодування циліндрових ЗП:
 - важільного типу (кутоміри);
 - типу «калібр» (перевірка на «прохід»/«не прохід»);
 - лінійного типу вимірювання (глибиноміри);
 - секторного типу вимірювання;
 - шляхом послідовного підбору можливих кодових комбінацій до відмикання ЗП;
- пристрої декодування сувальдних ЗП:
 - вимірювачі з жорстким щупом:
 - а) важільного типу з виносною шкалою (кутоміри);
 - б) типу «калібр» (перевірка на «прохід»/«непрохід»);
 - вимірювачі з гнучким щупом:
 - а) секторного типу вимірювання;
 - б) лінійного типу вимірювання (глибиноміри);
 - універсальні пристосування.

3.3.2. Електромеханічні пристрої декодування ЗП це пристосування складної конструкції що складаються із механічної (виконавчої) і електронної (керувальної) частин та поділяються на:

- пристрої декодування сейфових ЗП дискового типу;
- пристрої декодування кодових ЗП кнопкового типу;

3.3.3. Електронні пристрої декодування ЗП поділяються на:

- тензометричні;
- ультразвукові;
- оптичні.

3.4. Самоімпресія – це процес отримання кодової комбінації механізму секретності ЗП шляхом встановлення рухомих елементів відмичок (ключі з рухомими вставками, поверхнею що деформується), що дозволяє відімкнути оброблюваний ЗП, до того ж отримана кодова комбінація ЗП не завжди відповідає фактичній на 100% комбінації оригінального ключа ЗП.

Технічні засоби самоімпресії мають складну конструкцію та, зазвичай, призначені для маніпулювання з кодовими елементами конкретного типу та моделі ЗП. Механічні засоби самоімпресії ЗП поділяються на такі підтипи:

- пристрої з рухомими вставками (шпильками);
- рознесені (без ригельного виступу, застосовуються з важелем «натяга» ригеля ЗП);
 - комбіновані (з ригельним виступом);
 - пристрої з поверхнею, що деформується:
 - із застосуванням тонкої перетинки;
 - із застосуванням пластичного матеріалу;
 - із застосуванням м'якого шару покриття, що деформується.

Фактично технічні засоби самоімпресії ЗП можна віднести і до пристосувань для отримання дублікату ключа, зважаючи на те що після певного маніпулювання з кодовими елементами ЗП отримується кодова комбінація ЗП та з'являється можливість його відмикання.

3.5. Пристосування для отримання несанкціонованого відбитку кодової комбінації ключа – це технічні засоби, або пластичні матеріали що дозволяють отримувати та зберігати відбиток як профілю, габаритів, координат розміщення кодових лунок/пазів на ключі, а також їх глибини, що відповідають кодовій комбінації ключа. Вони поділяються на такі типи:

- механічні;

- пластичні (суміші що легко деформуються);
- комбіновані (пристосування з пластичним шаром).

3.6. Технічні засоби для отримання дублікату ключа шляхом маніпулювання з кодовими елементами ЗП мають складну конструкцію та, як правило, призначені для маніпулювання з конкретним типом та моделлю ЗП. Вони поділяються на наступні підтипи:

- пристрої самоімпресії;
- пристрої послідовного підбирання та отримання кодової комбінації шляхом «виключення» (механічна обробка, переустановлення кодових лунок/пазів/пластин);
- комбіновані пристрої.

Висновки. Рекомендовані в статті поняття «технічні засоби для негласного проникнення в публічно недоступні місця, житло чи інше приватне володіння» та вищенаведений поділ зазначених засобів на типи (підтипи) доцільно використовувати під час підготовки, проведення, або підведенні підсумків проведення відповідних оперативно-розшукових заходів або негласних слідчих (розшукових) дій з обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого приватного володіння в контексті розширення, уточнення та конкретизації заходів або дій, із застосуванням зазначених технічних засобів.

Також доцільно внести зміни до «Ліцензійних умов», затверджених постановою КМУ № 669 від 22.09.2016, щодо визначення СТЗ у частині додаткового введення терміну «доступ», а саме: спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації (СТЗ) – технічні, апаратно-програмні та програмні засоби, що відповідають критеріям належності до СТЗ та призначені для негласного отримання інформації та/або для забезпечення доступу до інформації у скритний (прихований) спосіб, характерний для оперативно-розшукової діяльності.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №9-10, №11-12, №13.
2. Свінцицький А. В., Степанов В. А., Леонов Б. Д. Удосконалення законодавства щодо термінології у сфері спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації. *Інформація і право*. 2020. №3(34). URL : <http://ippi.org.ua/journal/150>.
3. Соколан Т. С. Право на недоторканність приватного життя та основи його дотримання під час здійснення відео спостереження. *Вісник ХНУВС*. 2011. №2. URL : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5461>.
4. Захарко А. В. Регламентация проникнення до житла чи іншого володіння особи: *Європейські стандарти кримінального судочинства* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 27 вересня 2013 р.). Донецьк: ДЮІ МВС України. 2014. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/170371/Kotubey_2015.pdf.
5. Білоус О. В. (2014) Законодавча регламентация проникнення до житла чи іншого володіння особи під час кримінального провадження. *Держава і право*. № 65. URL : http://idpnan.org.ua/files/derjava-i-pravo.-yuridichni-i-politichni-nauki.-vipusk-65-_2014_.pdf.
6. Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації : постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2016 р. № 669. *Офіційний Вісник України*. 2016. №79. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP160079.html.
7. Гольдберг Н. О. (2016) Забезпечення конституційних прав і свобод особи при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій у її житлі та іншому володінні. *Вісник Львів. ДУВС*. № 2. URL: <https://www.lvduvs.edu.ua/seriya-ur?start=10>.
8. Літвінова І. Ф. (2009) Соціальна обумовленість та загальні умови правомірного обмеження права особи на недоторканність житла чи іншого володіння. *Адвокат*. №1. URL : <https://iadvocate.com.ua/zhurnal-advokat-1-2009/>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар ; відп. ред. : С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одиссей. 2013.
10. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.
11. Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/ 1042/ 516/ 1199/ 936/ 1687/ 5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.

Надійшла до редакції 18.11.2021

References

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine of April 13, 2012]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2013. №9-10, №11-12, №13. [in Ukr.].
2. Svintsyts'kyi, A. V., Stepanov, V. A., Leonov, B. D. (2020). Udoskonalennya zakonodavstva shchodo terminolohiyi u sferi spetsial'nykh tekhnichnykh zasobiv dlya znyattya informatsiyi z kanaliv zv'yazku ta inshykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnoho otrymannya informatsiyi [Improving the legislation on terminology in the field of special technical means for removing information from communication channels and other technical means of obtaining information secretly]. *Informatsiya i pravo*. №3 (34). URL : <http://ippi.org.ua/journal/150>. [in Ukr.].
3. Sokolan, T. S. (2011). Pravo na nedotorkannist' pryvatnoho zhyttya ta osnovy yoho dotrymannya pid chas zdiysnennya video sposterezheniya [The right to privacy and the basis of its observance during the implementation of video surveillance]. *Visnyk KhNUVS*. № 2. URL : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/5461>. [in Ukr.].
4. Zakharko, A. V. (2014). Rehlamentatsiya pronyknennya do zhytla chy inshoho volodinnya osoby: Yevropeys'ki standarty kryminal'noho sudochynstva [Regulation of penetration into the home or other property of a person] : mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Donets'k, 27 veresnya 2013 r.). Donets'k: DYU I MVS Ukrainy. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17037/1/Kotubey_2015.pdf. [in Ukr.].
5. Bilous, O. V. (2014). Zakonodavcha rehlamentatsiya pronyknennya do zhytla chy inshoho volodinnya osoby pid chas kryminal'noho provadzhennya [Legislative regulation of penetration into housing or other property of a person during criminal proceedings]. *Derzhava i pravo*. № 65. URL : http://idpnan.org.ua/files/derjava-i-pravo.-yuridichni-i-politichni-nauki.-vipusk-65-2014_.pdf. [in Ukr.].
6. Deyaki pytannya shchodo spetsial'nykh tekhnichnykh zasobiv dlya znyattya informatsiyi z kanaliv zv'yazku ta inshykh tekhnichnykh zasobiv nehlasnoho otrymannya informatsiyi [Some issues concerning special technical means for removing information from communication channels and other technical means of secretly receiving information] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22.09.2016 r. № 669. *Ofitsiyiny Visnyk Ukrainy*. 2016. №79. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP160079.html. [in Ukr.].
7. Hol'dberh, N. O. (2016). Zabezpechennya konstytutsiynykh prav i svobod osoby pry provedenni nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy u yiyi zhytli ta inshomu volodinni [Ensuring the constitutional rights and freedoms of the individual during covert investigative (search) actions in his/her home and other property]. *Visnyk L'viv. DUVS*. № 2. URL : <https://www.lvduvs.edu.ua/seriya-ur?start=10>. [in Ukr.].
8. Litvinova, I. F. (2009). Sotsial'na obumovlenist' ta zahal'ni umovy pravomirnoho obmezheniya prava osoby na nedotorkannist' zhytla chy inshoho volodinnya [Social conditionality and general conditions of lawful restriction of a person's right to inviolability of home or other property]. *Advokat*. № 1. URL : <https://iadvocate.com.ua/zhurnal-advokat-1-2009/>. [in Ukr.].
9. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy : naukovo-praktychnyy komentar [Criminal Procedure Code of Ukraine: scientific and practical commentary] ; vidp. red. : S. V. Kivalov, S. M. Mishchenko, V. Yu. Zakharchenko. Kharkiv : Odissey. 2013. [in Ukr.].
10. Pro operatyvno-rozshukovu diyal'nist' [On operational-search activities] : Zakon Ukrainy vid 18.02.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>. [in Ukr.].
11. Pro orhanizatsiyu provedennya nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) diy ta vykorystannya yikh rezul'tativ u kryminal'nomu provadzhenni [On the organization of covert investigative (search) actions and use of their results in criminal proceedings] : nakaz Heneral'noyi prokuratury Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Administratsiyi derzhavnoyi prykordonnyy sluzhby Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva yustitsiyi Ukrainy vid 16.11.2012 r. № 114/ 1042/ 516/ 1199/ 936/ 1687/ 5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksiy Ponomarenko. Secret penetration into publicly inaccessible places, housing or other person's ownership, special technical means. The article deals with the consideration of the concepts of secret penetration into publicly inaccessible places, housing or other possession of a person, as well as the results of research on the specifics of the use of technical means of secret penetration and the definition of «technical means for secret penetration into publicly inaccessible places, housing or other possession of a person». The division into types of the specified means in accordance with their functionality and design features has been provided.

Recommended in the article and the above division of these tools into types (subtypes) should be used in the preparation, conduct, or summing up of relevant operational and investigative measures or covert investigative (investigative) actions to inspect publicly inaccessible places, housing or other private property in context expansion, clarification and specification of measures or actions, using these technical means. It is also advisable to amend the license conditions for the definition of special technical means in terms of additional introduction of the term «access».

Keywords: *technical means, special technical means, secret penetration, publicly inaccessible place, housing, person's ownership, division into types.*

ПСИХОЛОГО-ОСВІТНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 37.018.3:372:351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-303-307

**Дмитро
КАЗНАЧЕСВ**[©]
кандидат
юридичних наук,
доцент

**Олена
ЛОПАСВА**[©]
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ЗДІЙСНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ КУРСАНТСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто питання національно-патріотичного виховання серед здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання, формування в них правильного сприйняття захисника Батьківщини, і прагнення бути максимально корисним для суспільства. Зокрема, враховуються всі вікові особливості та інтереси молоді. Одним із головних завдань виховної діяльності є створення сприятливих умов для формування активної життєвої позиції курсантів та студентів із метою їх підготовки до майбутньої служби в органах поліції.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, патріотизм, молодь, курсанти, навчальні заклади, моральні цінності, етична поведінка, правова поведінка.

Постановка проблеми. За період реформування найважливіших державних секторів, мабуть, найбільшого розголосу набуло реформування МВС, ліквідація міліції та створення Національної поліції. З цього моменту наша країна піднялась на вищий рівень свого розвитку, що привертає увагу як молоді, так і людей старшого віку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Педагогічні, психологічні й соціально-педагогічні особливості патріотичного виховання молоді в навчальних закладах розглядалися в працях І. Бех, В. Будака, Л. Волченко, Ю. Загумніна, О. Жаровської, М. Коби, В. Смолюк, В. Сухомлинського, С. Сьоміна, В. Трофіменко та ін. Проблема національно-патріотичного виховання курсантської молоді в навчальних закладах системи МВС в свій час займалися О. Бандурка, М. Бурдін, С. Кучинський, Р. Кутовий, Б. Пантюхов, В. Ряшко, І. Юрій, О. Ярмиш, але на сьогодні залишаються актуальними та не повністю розкритими деякі питання національно-патріотичного виховання курсантської та студентської молоді як важливий чинник підготовки кадрів для Національної поліції України, що будуть розглянуті в цій роботі.

Мета статті – дослідити аспекти національно-патріотичного виховання курсантської та студентської молоді в закладах вищої освіти системи МВС як важливий

© Д. Казначесв, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5193-7176>
kaznacheevdg71@gmail.com

© О. Лопасва, 2021
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1132-9357>
k_tsp@dduvs.in.ua

чинник підготовки кадрів для Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Актуальність національно-патріотичного виховання майбутніх захисників правопорядку, як і загалом всієї молоді в Україні, у наш час зумовлюється сучасним процесом формування єдиної політичної нації на шляху національного відродження та формування нового громадянського суспільства [1]. На історичних шляхах розвитку державності система виховання в Україні поступово формувалася на національній основі, а патріотизм як прояв відношення до Батьківщини, патріотичний обов'язок знайшли втілення в правових документах: Конституції України, законів про військовий обов'язок і охорону державної таємниці, присягах, статутах.

Основна мета навчання майбутнього поліцейського, на думку вітчизняних дослідників, складається з :

- 1) вироблення розуміння життєвої важливості загальної та поліцейської моралі;
- 2) установки на вироблення моральної самосвідомості;
- 3) вироблення стимулів подальшого морального розвитку;
- 4) формування моральної стійкості, бажання та вміння протистояти злу, різним спокусам, самовиправданню за порушення вимог суспільства;
- 5) милосердя та любов до людей [2, с. 15].

Єдність вищезазначених цілей слугує основою для продуктивного зіставлення педагогічних систем морального виховання майбутніх поліцейських у процесі професійної підготовки. Формування морально досконалої особистості нині є одним із ключових напрямів для студентів та курсантської молоді. Варто зазначити, що такі основи можуть застосовуватися й до пересічного громадянина. У суспільстві існують професії, для представників яких моральне виховання має особливе значення. До них належать і майбутні правоохоронці, для яких норми моралі, моральні переконання, почуття власної гідності є професійно значущими.

Патріотизм, як одна з соціальних установок особистості, формується під дією системи соціально-психологічних впливів. Результатом таких впливів є патріотична активність особистості або виникнення у неї стійкої, релевантної установки стосовно: розуміння та поділяння сутності національної ідеї; сприяння економічному, науковому та культурному зростанню Батьківщини; глибокої пошани до державної мови та її використання в офіційному та повсякденному житті; любові, захисті, відстоювання традицій та звичаїв при безумовній повазі до традицій та звичаїв інших націй та народностей, які проживають у державі; громадянська активність, що проявляється в нетерпимому ставленні до випадків порушень чинного законодавства та моральних правил людського співжиття; любов до рідної країни і готовність до її захисту тощо [3, с. 19].

Одним із головних критеріїв національно-патріотичного виховання майбутніх поліцейських, безперечно, має стати патріотизм. Тому основним завданням на сьогодні залишається виховання не лише кваліфікованих кадрів, а й справжніх патріотів України в любові та відданості рідній державі й суспільству. Надзвичайно важливою справою в національно-патріотичному вихованні курсантської та студентської молоді є формування позитивного образу України та плекання здорового корпоративного духу – поваги до своєї Батьківщини та свого народу.

Надихати на жертвне служіння Батьківщині може лише усвідомлене поєднання обов'язку перед нею з великою любов'ю до свого народу, його історії, мови, культури. Це є можливим лише за наявності справжньої національної свідомості, коли молода людина уявляє український народ як єдиний суспільний організм, коли вона відчуває себе частинкою цієї спільноти. Виховуючи в молоді любов до власного народу, ми тим самим прививаємо їй повагу, справедливе ставлення до інших народів, залежно від того, яку роль відігравали і відіграють вони в долі нашого народу.

Пріоритетним напрямком організаційно-педагогічного виховання є індивідуальний підхід до виховання особистості курсантів і студентів, а також стимулювання їхніх внутрішніх сил, із метою саморозвитку та самовиховання. Одним із головних завдань виховної діяльності є створення сприятливих умов для формування активної життєвої позиції курсантів та студентів із метою їх підготовки до майбутньої служби в підрозділах Національної поліції та інших правоохоронних органах.

Загалом, мета плідного виховання полягає у формуванні свідомого громадянина, який має стати справжнім патріотом, активним провідником української національної ідеї, представником української еліти шляхом набуття соціального досвіду, національної свідомості, активної громадянської позиції, високоморальних якостей та духовних

запитів. Майбутній поліцейський має відповідати вимогам свого часу, мати гарну фізичну та професійну підготовку. Фізичні здібності закладаються в кожного індивідуально. Гендерний підхід до питань вивчення тренувань дозволяє регулювати фізичне навантаження залежно від статі, щоб, із одного боку, домогтися гарних результатів у придбанні навичок, а з іншого – уникнути перевтоми та розвитку стійких психологічних бар'єрів. Педагогічна сторона морально-психологічної готовності до виконання оперативно-службових завдань у різних умовах оперативно-службової діяльності характеризується організацією і проведенням педагогічних і методичних заходів навчально-виховного процесу, спрямованих на досягнення цілей такої готовності [4, с.85].

Однак займатися своїм здоров'ям та тренувати фізичну витримку – завдання не з легких. Лише цілеспрямована людина, яка знає, чого вона хоче від життя, має план, як досягти поставленої мети – може стати гідною людиною.

Патріотичне виховання молоді – це багаторічний процес впливу на її правосвідомість, правову культуру людини, до яких належать: вплив суспільного устрою життя, чинного законодавства, юридичної практики, моральної атмосфери, сталих традицій суспільства, освіти та соціального навчання. У непрофільних ВНЗ поліцейськими проводяться, зазвичай, соціальні навчання. Мета таких занять не враховує особливості професії поліцейського, однак формує у свідомості молоді глибинні базові засади правосвідомості громадян. Окрім того, формуються основні правові цінності та оцінки, опрацьовується ставлення до своєї країни та свого суспільства. На цьому рівні важливе значення має безпосередня рефлексія права. Її можна розділити на три основних етапи: накопичення правового матеріалу, формування власного погляду на право, рефлексія свого ставлення до існуючих правових інститутів [5, с. 16].

Правова поведінка, що формується під час патріотично-правового виховання, – це основне відображення ставлення людини до існуючого правопорядку. В ідеалі вона має відповідати принципам правової державної політики. Уже на цьому рівні вихованню слід робити свою справу: формувати правову поведінку та своє суб'єктивне ставлення й правову позицію стосовно дій, що відбуваються в суспільстві. Майбутній поліцейський, а поки що звичайний громадянин, зобов'язаний засвоїти мінімальний рівень правової поведінки.

Основою національно-патріотичного виховання студентської та курсантської молоді є формування патріотичних поглядів і переконань, що розвиваються та закріплюються у процесі їх навчально-пізнавальної та суспільно корисної діяльності. Одним із важливих аспектів дослідження патріотизму особистості є врахування провідної ролі педагогіки. Самобутнім явищем української патріотичної педагогіки, відомою нам сьогодні, була козацька практична педагогічна наука, що створювала можливість виховувати тогочасну українську молодь гідними синами та доньками Вітчизни, захисниками духовної культури українського народу [6, с. 67].

Висновки. Таким чином, здійснення національно-патріотичного виховання в Україні забезпечується на чотирьох рівнях: світоглядному, соціологічному, дидактичному та психологічному. Світоглядний рівень ураховує весь діапазон сформованості ціннісних орієнтацій, соціальних ідеалів і норм, необхідних у процесі здійснення правоохоронної діяльності. Соціологічний рівень полягає в здійсненні аналізу соціально-культурного стану навчального закладу та можливості його корекційного впливу на молоду особистість. Дидактичний рівень, зокрема, визначає відповідність змісту, формам, методам і засобам навчання кінцевих і проміжних цілей освіти. Психологічний рівень, напевно, є найбільш важливим чинником, що бере участь у формуванні постаті майбутнього поліцейського. Загалом, психологічні особливості молоді формуються під впливом як особистісних, так і суспільних чинників.

Завдяки специфіці своєї професійної діяльності майбутні поліцейські інтегруються в суспільство. Ось чому загальнолюдські цінності, такі як духовність, гуманність, моральність, патріотизм, мають домінувати у майбутнього правоохоронця і в ухваленні рішень, пов'язаних із професією, і в побуті. Як зазначалося раніше, забезпечення фундаментальної наукової, загальнокультурної, практичної підготовки фахівців, формування інтелектуального потенціалу нації та всебічний розвиток особистості визначаються як цілі виховання майбутнього поліцейського.

Поліцейська діяльність сьогодні є не лише престижною, але й необхідною

суспільству. Завдяки компетентним, добре підготовленим фахівцям із почуттям патріотизму та національної свідомості можна створити стійку структуру правоохоронних органів. Попри це, професія поліцейського вимагає від людини надможливостей, що полягає у фізичній витривалості, психологічній стійкості, твердій громадянській позиції, людяності, гідності, патріотизмі тощо. Якщо молода людина відчуває, що має в собі такі критерії – у цьому випадку вона може стати гідним правоохоронцем, який буде корисним країні та суспільству загалом. Таким чином, мета національно-патріотичного виховання полягає в тому, щоб сформувані в сучасній молоді активну життєву позицію, громадянські переконання та ідеали.

Список використаних джерел

1. Патріотичне виховання. URL : <https://bktbntu.com.ua/page/patriotic>.
2. Волченко Л. П. До питання соціально-психологічних впливів і патріотичного виховання молоді. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 квіт. 2017 р.)*. Харків : ХНУВС, 2017. С. 19-21.
3. Трофіменко В.А. Правовиховна діяльність, як один з основних напрямів діяльності правоохоронної системи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого»*. 2017. №3 (34). С. 98-108.
4. Казначєєв Д. Г., Лопаяєва О. М. Особливості формування психологічної стійкості і готовності працівників поліції у процесі навчання з вогневої підготовки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4 (97). С. 82-85.
5. Сьомін С. В. Патріотичне виховання молоді як невід'ємна складова системи забезпечення національної безпеки України. *Національний інститут стратегічних досліджень. Серія Національна безпека*. 2016. № 34. URL : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/patriotuzm-d0e63>
6. Юрій І. А. Правові аспекти національно-патріотичного виховання особистості в системі відомчих навчальних закладів МВС України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. Вип. 30. 2015. Т. 1. С. 64-69.

Надійшла до редакції 13.12.2021

References

1. Patriotychnе vykhovannya. [Patriotic education]. URL: <https://bktbntu.com.ua/page/patriotic> [in Ukr].
2. Volchenko, L. P. (2017). Do pytannya sotsial'no-psykholohichnykh vplyviv i patriotychnoho vykhovannya molodi. [On the issue of socio-psychological influences and patriotic education of youth]. *Psykholohichni ta pedahohichni problemy profesynoyi osvity ta patriotychnoho vykhovannya personalu systemy MVS Ukrayiny : tezy dop. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 7 kvit. 2017 r.)*. Kharkiv : KhNUVS, pp. 19-21. [in Ukr].
3. Trofimenko, V. A. (2017). Pravovykhovna diyal'nist', yak odyн z osnovnykh napryamiv diyal'nist' pravookhoronnoyi systemy. [Legal activity as one of the main activities of the law enforcement system]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Yurydychna akademiya Ukrayiny im. YA. Mudroho»* №3. (34), pp. 98-108. [in Ukr].
4. Kaznacheyev, D. H., Lopayeva, O. M. (2018). Osoblyvosti formuvannya psykholohichnoyi stiykosti i hotovnosti pratsivnykiv politsiyi u protsesi navchannya z vohnevoyi pidhotovky. [Peculiarities of shaping psychological stoicism and readiness of law enforcement officers in the process of training for military training]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (97), pp. 82-85. [in Ukr].
5. Syomin, S. V. (2016). Patriotychnе vykhovannya molodi, yak nevid'yemna skladova systemy zabezpechennya natsional'noyi bezpeky Ukrayiny. [Patriotic education of young people as an integral part of the system of ensuring national security of Ukraine]. *Natsional'nyy instytut stratehichnykh doslidzhen'. Seriya Natsional'na bezpeka*. № 34. URL : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/patriotuzm-d0e63>. [in Ukr].
6. Yuriy, I. A. (2015). Pravovi aspekty natsional'no-patriotychnoho vykhovannya osobystosti v systemi vidomchykh navchal'nykh zakladiv MVS Ukrayiny. [Legal aspects of national-patriotic education of personality in the system of secondary educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya Pravo*, issue 30, vol. 1, pp. 64-69 [in Ukr].

ABSTRACT

Dmytro Kaznacheyev, Olena Lopayeva. Implementation of national-patriotic education of cadets and students as an important factor in training for the National police of Ukraine. This article discusses the national-patriotic education of higher educational institutions with specific learning conditions, forming in them the correct perception of the defender of the Fatherland, and a desire to be the

most useful for society. All age specifics and interests of young people are taken into account.

The relevance of national-patriotic education of the future defenders of law and order, as well as in general of all young people in Ukraine, which in today's conditions is determined by the current process of forming a single political nation on the way to the national formation of the new civil society, is revealed.

The pedagogical systems of moral education of future policemen in the process of professional training, which is one of the key directions in the formation of a morally perfect personhood, are investigated.

The article outlines the level of implementation of national-patriotic education in Ukraine and also examines the results of social and psychological influence on the individual for the formation of patriotic activity, or the emergence in it of a stable, relevant attitude towards: Understanding and understanding of the essence of the national idea; contributing to the economic, scientific and cultural growth of Batkivschina; a deep respect for the state language and its use in official and everyday life; love, protection, defense of traditions and customs with a crazy enthusiasm for the traditions and customs of other nations and nationalities that live in the state, love for their native country and readiness to defend it. The main focus is on the formation of civic activism, which manifests itself in intolerance towards violations of the law and the moral rules of human companionship, etc.

The priority areas of organizational and pedagogical The priority areas of organization and pedagogical education in the educational institutions of the MIA system and non-professional institutions of higher education as well as the main objectives of educational activity to form an active life position of cadets and students with the aim of preparing them for their training are outlined. The main objectives of educational activity to form an active life position of cadets and students for the purpose of their preparation for future service in the National police and other law enforcement agencies of Ukraine.

Keywords: *national-patriotic education, patriotism, youth, cadets, educational institutions, moral values, ethical behavior, legal behavior.*

УДК 811.161.2'38'27':34

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-307-312

Римма МОНАСТИРСЬКА ©

кандидат філологічних наук

(Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ПРИКМЕТИ ПРАВНИЧОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті здійснено спробу дослідити особливості професійних стилів правничої лінгвістики, що потребує промовистого дотримання норм законодавчої культури, водночас забезпечуючи простоту, зрозумілість та доступність для суспільства загалом. Метою статті є розгляд особливостей та мовних ознак функційних стилів правничої лінгвістики, а саме офіційно-ділового, наукового, публіцистичного, розмовного тощо. Відкритість правничої лінгвістики зумовлена, власне, природою права, тенденцією до розширення сфери правового регулювання суспільних відносин та внутрішньолінгвістичними чинниками – передусім постійною взаємодією загальнолітературної і, власне, правничої лексики. Окреслено функції юридичних текстів офіційно-ділового стилю, що вимагають граничної точності, яка досягається перш все використанням термінів, як загальнонаукових та міжгалузевих, так і вузькоспеціальних. Обґрунтовано вимоги до мови правників.

Ключові слова: *законодавча культура, правнича лінгвістика, функційний стиль української мови, офіційно-діловий стиль, науковий стиль, публіцистичний стиль, розмовний стиль.*

Постановка проблеми. Правнича лінгвістика як соціально та історично сформована сукупність мовних засобів (лексичних, фразеологічних, граматико-стилістичних тощо) є поліфункційною, відкритою та багаторівневою системою, що

виконує низку призначень і залежить від мети, змісту, форми, жанру та стильової приналежності правничого тексту. Співвідношення загальноповсякденної і спеціальної лексики в правничих текстах варіюється залежно від їхнього призначення та жанру. Багаторівневість мови права як системи простежується насамперед на функційно-стилістичному рівні.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідження мови права, що характеризується певною системою функційних стилів, специфічних рис дозволяє вченим Н. Артикуці [1], М. Власенку [2], С. Кравченку [3], Ю. Прадіду [4], Г. Сергєєвій [5], О. Піголкіну [6] виявляти жанрово-стильову неоднорідність мови права. На думку професора Дмитра Баранника сказати, що стиль нормативно-правових актів – це діловий стиль (нехай навіть і виділений в окремий різновид (субстиль) у межах ділового) – означає нічого не сказати про цю функціонально-мовну категорію. Немає жодних підстав включати до одного стильового типу мови такий розмаїтий спектр жанрів, як, наприклад, заява про відпустку, доповідна записка по службі, розписка, доручення, протоколи зборів чи засідань та ін. – і тексти Конституції країни, урядових постанов, законів, постанов суддів. Тим більше, що ці дві групи жанрових форм суттєво відрізняються одна від одної не лише функціями, а й своєю мовною структурою та синтаксичною модальністю [7].

Метою нашого дослідження є з'ясування взаємозв'язку лінгвістики у стильовому розмаїтті (офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, розмовний стиль тощо) із сутністю права, де бездоганна чіткість норм права є гарантією правової безпеки. Спілкування у сфері правових відносин сприяє виконанню основних функцій права: регулюванню відносин між людьми, висловленню приписів; передачі цих приписів громадянам і установам. Мета процесуальних актів – констатувати явища, проте в протоколах огляду на місцях події, в орієнтуваннях присутні елементи опису. У протоколах допиту, судових виступах часто спостерігаються елементи розповіді. А функції опису й розповіді, що мають значення для слідства, є показниками розмовного стилю.

Виклад основного матеріалу. Правнича лінгвістика – різновид української літературної мови з характерними лінгвостилістичними та структурно-жанровими ознаками, обумовленими специфікою правової сфери та комунікативно-професійними потребами в ній. Основними галузями функціонування сучасної правничої мови є законодавство, судочинство, нотаріат і справочинство, юридична наука й освіта, правова інформація. Правничій лінгвістиці характерна сукупність певних лінгвостилістичних параметрів, що водночас слугують і вимогами до сучасного юридичного тексту: офіційність, ясність, точність, однозначність, повнота змісту, логічна послідовність, аргументованість, чіткість структури викладу, настановчо-інформативний характер правових приписів, кодифікованість, узагальненість, суворість нормативності на всіх мовних рівнях, високий ступінь стандартизації (термінології і синтаксичних конструкцій: усталених зворотів, формул, кліше), стилістична однорідність, нейтральність (беземоційність), традиційність (стабільність) засобів вираження, відсутність індивідуально-авторських рис.

Офіційно-діловий стиль, обумовлений практичними вимогами життя, обслуговує сферу правових відносин, справочинство та законодавство. Він реалізується переважно в письмовій формі для написання державних актів, міжнародних документів, для ділового листування тощо. Соціальна роль офіційно-ділового стилю в житті суспільства важлива і своєрідна: обслуговуючи суспільні відносини між державами, установами, громадянами, між громадянами й державою, він сприяє досягненню ділової домовленості або одностороннього визначення позиції з якогось питання. Вимога точності веде до переваги іменника над дієсловом: *Розголошення відомостей, що є державною таємницею, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі по службі або роботі, за відсутності ознак зради Батьківщині або шпигунства, – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років (ККУ, ст. 38).* У цьому тексті всього три дієслова: *були, стали, карається*, – і два з них мають ослаблене лексичне значення. Іменниковий характер правничих текстів виявляється й у великій кількості прийменників: *відповідно, у зв'язку, з метою, згідно*. Присудок досить часто буває складеним іменниковим, у якому дієслово має ослаблене лексичне значення: *взяти під арешт, винести вирок* тощо. Досить часто іменники потребують родового відмінка. Наприклад: *за відсутності доказів; порушення правил безпеки; упродовж терміну*

відстрочки платежів.

У складі офіційно-ділового стилю виділяють такі підстилі: законодавчий, дипломатичний, адміністративно-канцелярський. Кожен з них має свої жанри. Наприклад, *кодекс, акт* – жанри законодавчого підстилю; *меморандум, нота, комюніке* – жанри дипломатичного підстилю; *розписка, довідка, розпорядження, заява, характеристика* – жанри адміністративно-канцелярського підстилю.

Мова правничої науки багатьом видається незрозумілою, проте вона розрахована на осіб, які мають певну підготовку в науковій галузі, основна функція якої виробити об'єктивні знання про предмети, явища, закони дійсності, розкрити їхні закономірності.

Специфічними рисами *наукового стилю*, що базуються на абстрактності й суворій логічності мислення, є абстрактна узагальненість і підкреслена логічність викладу. Похідними стильовими рисами є прагнення до однозначності та об'єктивність викладу. Науковий стиль неоднорідний, оскільки в ньому виділяють власне наукові тексти: статті, монографії, тези доповідей, автореферати, дисертації; науково-популярні твори, що знайомлять неспеціалістів із досягненнями правничої галузі; навчально-наукові твори, призначені для фахівців-правників. Стильові риси наукової мови вимагають абстрактної узагальненості, де майже кожна лексема позначає загальний або абстрактний предмет. Узагальненості близька за значенням об'єктивність бажання, яку на морфологічному рівні передають дієсловами пасивного стану.

Тексти *публіцистичного стилю*, написані юристами, різноманітні за тематикою та жанрами: проблемна стаття, замітка офіційно-інформаційного або неофіційно-інформативного характеру тощо, де кожен текст залежно від цільової спрямованості вимагає певного мовного оформлення.

Правник зобов'язаний уміти грамотно укласти юридичний документ, написати замітку, рецензію, статтю, провести бесіду з громадянами, прочитати публічну лекцію на правову тему. Замітка, рецензія, стаття, лекція – це жанри публіцистичного стилю, який вбирає в себе мовні засоби книжково-писемних стилів та розмовної мови, а також засоби художньої мови. Ці особливості публіцистичного стилю визначаються його функціями [8]. Газетні тексти, написані юристами, різноманітні за тематикою, цільовою спрямованістю, жанровою приналежністю. Це може бути проблемна стаття, замітка офіційно-інформаційного або неофіційно-інформаційного характеру тощо. Кожен текст залежно від жанру вимагає відповідного мовного оформлення. Специфікою публіцистичних текстів є поєднання стандартних і експресивних засобів, поєднання узагальненої й конкретної інформації, логічного та емоційного впливу. Мові статті властива загальнонаукова лексика: *дослідження, аналіз, процес, поняття, категорії, система* тощо. Тексти офіційно-інформативної спрямованості характеризуються новизною фактів. У їхній основі – подія, ділова акція, що має суспільну значущість. Відтак, публіцистичний стиль властивий суспільно-політичній, ідеологічній, економічній, культурній сфері суспільних відносин. Найвпливовішою функцією цього стилю є інформативна. Інформацію дають із метою правничої грамотності громадян, тлумачення правових явищ, формування суспільно-політичної свідомості. Тому інформативна функція несе вантаж ідеологічного впливу на суспільство. Важливим різновидом публічного впливу є правові статті: «Судова хроніка», «Кримінальна хроніка», «Консультація юриста» тощо. Повідомлення правової спрямованості не лише виконують інформативну функцію, а й виховують у правовому полі. Це саме ті життєві обставини, де пропагують норми права, повагу до правопорядку та законів. У таких текстах учені-правники розмірковують *про політику й закон, теорію і практику викладання в правничому навчальному закладі, незаконне володіння зброєю, захист прав споживачів, умови праці в поліції, методи боротьби з пияцтвом та наркоманією* тощо. Усі жанри публіцистичного стилю ґрунтуються на перевірених фактах, документальних джерелах. Функція впливу публіцистичного стилю вимагає експресивності, підвищеної емоційності, що виявляється в таких стильових рисах, як відкрита оцінність, імперативність, доступність. У публіцистичних творах не описують, а тлумачать явища та факти, що мають вплив на читачів, формують правову свідомість, спонукають до певної поведінки. Дохідливість є засобом переконання громадян у правильності висловленого.

Розмовний стиль виконує функцію спілкування у сім'ї та побуті й існує найчастіше в усній формі та не розрахований на попереднє обдумування. На відміну від будь-якого іншого виду спілкування, що обмежене набором мовних засобів, розмовне

мовлення сприяє самовираженню, вияву індивідуальних рис мовця, емоційній реакції. Невербальними засобами економії мовних засобів є міміка та жести. Загальнолітературна лексика та запозичення розмовному стилю майже не властиві, натомість широко використовують розмовно-побутові лексеми, слова суб'єктивної оцінки, експресивно-емоційного забарвлення, просторіччя (*шоферюга, заліковка, електронщик, обцага, роботяга*); розмовно-побутові фразеологічні одиниці (*бити байдики, точити яси, собаку з'їсти (на чомусь), пиши пропало, сон в руку, черв'ячка заморити*) тощо. Активним є використання дієслівних форм минулого часу (*сказанув, поживав; поглядав, заходив, випивав*). Досить часто дієслова теперішнього часу вживають у значенні минулого: *Йду вчора ввечері, заходжу в під'їзд...* Широко використовують дієслівні вигуки, наприклад, *приг, скок, шусть* тощо. Емоційності досягають завдяки використанню типів речень: питальних, спонукальних, окличних. Елементи розмовної мови властиві усному мовленню слідчого та судді під час допиту: *Ви ніколи не помічали, що хтось стежить за вашим будинком? Нічого такого не помічали. Або: Значить, сваритися ви почали після того, як він відмовився допомогти вам у будівництві дачі! Спочатку пообіцяв, а потім відмовився! Або: А отой, окатий, як ви кажете, теж був з ножем!*

Цікаво, що промова судді – це питання стилем протоколу, що переходить у розмовний стиль: *Як довго ви прожили з Петровим? Розкажіть детальніше!* або: *З якою метою ви відвідували будинок Іванова? Навіщо заходили? Скільки разів?*

Поширеними є конструкції, у яких означення стоїть після іменника: *відчув біль у боку правому, ось таке рішення справедливе.*

Однак не слід плутати мовні явища, породжені усністю монологічного мовлення, з похибками, що з'являються в результаті незнання певних норм літературної мови або в результаті недбалого ставлення до вибору слів, до побудови висловлювань.

Висновки. Проаналізований матеріал дає підстави висновувати, що мова права має передавати знання, сприяти переходу їх у переконання, зобов'язана вчити, виховувати, мати вплив на особистість і колектив, на їх настрій, думки, інтереси, поведінки та почуття. Для досягнення мети публічного виступу працівникові правничої галузі потрібно мати високу мовленнєву культуру. Мовлення правника за змістом має бути науковим, відповідати правовим нормам, а за формою – логічним, яскравим, образним.

Працівникові потрібно вміло ґрунтувати зміст свого виступу на життєвих фактах з урахуванням стану, вікових особливостей та запитів слухачів, користуватися різними мовними засобами виразності (паузи, інтонації, наголоси). Успіх такого виступу залежить від його знань, професійного досвіду, щирості, вільного володіння матеріалом, витримки, невербального вираження своїх почуттів.

Список використаних джерел

1. Артикуца Н. В. Правнича лінгвістика : навч.-метод. посібник. Київ : НаУКМА, 2001. 80 с.
2. Власенко Н. А. Язык права : монограф. Иркутск : Восточно-Сибирское книжное изд-во, АО «Норма-плюс», 1997. 176 с.
3. Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Одеськ. нац. юрид. акад. Одеса, 2000. 20 с.
4. Прадід Ю. Ф. Вступ до юридичної лінгвістики : навч. посібник. Сімферополь : Доля, 2002. 274 с.
5. Сергєєва Г. А. Сучасні тенденції розвитку терміносистеми української правничої мови. *Українська термінологія і сучасність*. 2001. Вип. IV. С. 265-267.
6. Язык закона ; под ред. А. С. Пиголкина. Москва : Юр. лит., 1990, 192 с.
7. Баранник Д. Х. Мова нормативно-правових актів і система функціональних стилів літературної мови. *Право і лінгвістика : матер. конф. У 2-х ч. Ч. 2*. Сімферополь, 2003. 115 с.
8. Вербенец М. Б. Лексико-семантичні процеси в сучасній юридичній термінології. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2005. Вип. XI. С. 54-65.
9. Юридична енциклопедія : в 6 т. ; за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998-2001. Тт. 1-3.

Надійшла до редакції 16.12.2021

References

1. Artykutsa, N. V. (2001). *Pravnycha linhvistyka* [Legal linguistics] : navch.-metod. posibnyk. Kyiv : NaUKMA, 80 p.[in Ukr.].
2. Vlasenko, N. A. (1997). *Yazyk prava* [Language of law]: monograf. Irkutsk : Vostochno-Sibirskoye knyzhnoye izd-vo, AO «Norma-plyus», 176 p. [in Russ.].
3. Kravchenko, S. P. (2000). *Mova yak faktor pravoutvorennia ta zakonotvorennia* [Language as a factor in lawmaking and lawmaking] : avtoref. dys... kand. yuryd. nauk : 12.00.01 / Odesk. nats. yuryd. akad. Odesa, 20 p. [in Ukr.].
4. Pradid, Yu. F. (2002). *Vstup do yurydychnoyi linhvistyky* [Introduction to Legal Linguistics] : navch. posibnyk. Simferopol : Dolia, 274 p. [in Ukr.].
5. Serheyeva, H. A. (2001). *Suchasni tendentsiyi rozvytku terminosystemy ukrayinskoyi pravnychoyi movy* [Current trends in the development of the terminological system of the Ukrainian legal language]. *Ukrayinska terminolohiya i suchasnist*, issue IV, pp. 265-267. [in Ukr.].
6. *Yazyk zakona* [Language of law] ; pod red. A. S. Pigolkina. Moscow : Yur. lit., 192 p. [in Russ.].
7. Barannyk, D. Kh. (2003). *Mova normatyvno-pravovykh aktiv i systema funktsionalnykh styliv literaturnoi movy* [Language of legal acts and system of functional styles of literary language]. *Pravo i linhvistyka ; mater. konf. U 2-kh ch. Ch. 2*. Simferopol, 115 p. [in Ukr.].
8. Verbenyets, M. B. (2005). *Leksyko-semantychni protsesy v suchasniy yurydychniy terminolohiyi*. [Lexical and semantic processes in modern legal terminology]. *Aktualni problemy ukrayinskoj linhvistyky: teoriia i praktyka*, issue. XI, pp. 54-65. [in Ukr.].
9. *Yurydychna entsyklopediya* [Legal encyclopedia] : v 6 t. ; za red. Yu. S. Shemshuchenka. Kyiv : Ukrayinska entsyklopediya im. M. P. Bazhana, 1998-2001. Vol. 1-3. [in Ukr.].

ABSTRACT

Rymma Monastyrsk. **Linguistic and stylistic features of legal linguistics.** The paper is an attempt to explore the features of professional styles of legal linguistics, which requires eloquent observance of the norms of legal culture, while ensuring simplicity, clarity and accessibility to society in general. The openness of legal linguistics is due to the nature of law, the tendency to expand the scope of legal regulation of social relations and intralinguistic factors – especially the constant interaction of general literary and legal vocabulary. The aim of the article is to consider the peculiarities and linguistic features of functional styles of legal linguistics, namely official-business, scientific, journalistic, conversational, etc. The functions of legal texts of official-business style require extreme precision, which is achieved primarily through the use of terms, both general and intersectoral, and narrowly specialized. Objectivity is manifested in the complete absence of emotional vocabulary. Evaluative vocabulary is included in some terms of evaluative nature, but does not give them any additional emotional nuances. Nouns that refer to a person in general as a bearer of certain functions contribute to objectivity. The stylistic features of the scientific language of the field of law require abstract generalization. Abstract generalization requires the use of abstract vocabulary, verbs with a generalized meaning of action, where almost every word denotes a common or abstract subject. The specificity of the journalistic style of legal linguistics is the combination of standard and expressive means, as in journalistic texts alternate, combine generalized and specific information, abstract and figurative presentation, logical and emotional impact. The colloquial style of legal linguistics involves the widespread use of everyday vocabulary, the lexems of subjective evaluation, expressive and emotional coloring, often colloquial, active colloquial phraseology. Expression and evaluation are represented in word formation. The conditions for the implementation of spoken language and stylistic features are particularly expressed in syntax, as syntax is directly related to the modelling of human thought. Elements of colloquial language are observed in the oral speech of the investigator and the judge during the interrogation, as the conditions of language realization in these cases are characteristic of both literary language, which is inherent in official communication, and colloquial. The use of words without taking into account their semantics, fuzzy differentiation of concepts, their substitution are the causes of logical errors.

Keywords: *legislative culture, legal linguistics, functional style of the Ukrainian language, official-business style, scientific style, journalistic style, conversational style.*

УДК 614.88

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-312-316

Валерій БІЛІЧЕНКО[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

СУЧАСНИЙ СТАН ТАКТИЧНОЇ МЕДИЦИНИ ЯК ПОКАЗНИК ОСНОВ ТАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНИХ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано, що в сучасних умовах поліцейські недостатньо навчені навичкам тактичної медицини в стресових ситуаціях, що потребує законодавчого та практичного вдосконалення з боку профільних закладів освіти. Також в статті виокремлено чинні нормативно-правові акти, які регламентують порядок надання домедичної допомоги поліцейськими. Визначено основні шляхи розвитку тактичної медицини в Україні.

Ключові слова: тактична медицина, поліція, домедична допомога, навчання, тактична підготовка.

Постановка проблеми. Кращі стандарти надання екстреної та тактичної допомоги людині повинні бути впроваджені в навчання і діяльність поліцейського. Також така підготовка поліцейських повинна бути уніфікованою, щоб забезпечувати легітимність їх діяльності та забезпечувати їх заходами особистої безпеки, а також містити алгоритми дій як в повсякденних ситуаціях, так і в кризових ситуаціях (екстремальних або надзвичайних). Вартим уваги є те, що на сьогодні у світі визнані і використовуються кращі міжнародні стандарти тактичної медицини, впроваджені міжнародними організаціями. Тобто комплекс заходів, які було розроблено для використання на полі бою, але адаптовані до громадянської ситуації, потрапивши в яку кожен співробітник поліції зможе надати екстрену допомогу постраждалій особі до приїзду медиків.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми доводить той факт, що вміння поліцейських до дій в екстремальних ситуаціях, а саме надання домедичної допомоги, та роль тактичної медицини в службовій діяльності досліджували такі вчені, В. Вакуленко, О. Тимченко, О. Венгер, Ю. Чолач. Але на цей час залишається низка дискусійних та актуальних питань щодо якості програм викладання тактичної медицини та їх законодавчого закріплення для правоохоронців, що потребує подальших досліджень.

Метою статті є вивчення та узагальнення чинних нормативно-правових актів, які регламентують порядок надання домедичної допомоги поліцейськими та визначення основних шляхів розвитку тактичної медицини в Україні.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ЗУ «Про Національну поліцію», поліцейські зобов'язані захищати життя громадян нашої держави [2]. Тому згідно з цим дуже гостро постає питання щодо застосування навичок з тактичної медицини в повсякденному житті.

Поліцейські є особами, які не мають медичної освіти, однак за своїми службовими обов'язками повинні мати практичні навички надання невідкладної домедичної допомоги, адже за ненадання її без поважних причин на місці події, неналежне надання домедичної допомоги або необґрунтовану відмову в її наданні передбачена кримінальна відповідальність у ст. 135 КК України «Залишення в небезпеці» [1]. Безумовно, в службовій діяльності поліцейського йдеться про різноманітні тактичні ситуації з різним рівнем ризику, в яких він повинен надати допомогу собі, напарнику або іншому постраждалому. У зв'язку з цим тактична медицина обґрунтовано включена до навчальної програми тактико-спеціальної підготовки.

© В. Біліченко, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8050-0520>

k_tsp@dduvs.in.ua

Програма підготовки поліцейських з тактико-спеціальної підготовки, а отже, й тактичної медицини, мають бути уніфіковані, адже стандартизація складових елементів навчального процесу є одним зі шляхів підвищення ефективності навчання, а також здатна забезпечити максимально високу якість результатів у практичній повсякденній службовій діяльності.

Практика підтверджує, що правильність алгоритму дій і швидкість реакції поліцейського на людину, що знаходиться в небезпечній ситуації, до прибуття кваліфікованої медичної допомоги істотно впливає на ефективність допомоги і можливість порятунку життя потерпілого.

Службові ситуації, в яких можуть опинитися поліцейські, мають велику вірогідність конфліктів та їх ескалації, навіть «вогневого контакту» з правопорушником. Тож для навчання поліцейських більш корисним є розділ тактичної медицини, який навчає базовим навичкам надання само- та взаємодопомоги в умовах бойових дій, що спрямовано передусім на усунення попереджувальних причин смерті, за принципами, що враховують загрозу від бойових дій чи активного стрільця. Сумнозвісні випадки загибелі поліцейських під час виконання ними завдань щодо забезпечення правопорядку свідчать про потребу обов'язкової інтеграції в їх підготовку та діяльність стандартів стосовно надання невідкладної допомоги в різних тактичних ситуаціях.

У цьому разі очевидно є необхідність інтеграції в навчання і діяльність співробітників поліції загальноприйнятих у світі стандартів надання невідкладної допомоги в різних ситуаціях.

Необхідність підвищення професійного рівня поліцейських зумовлює об'єктивну потребу в подальшому вдосконаленні тактики діяльності Національної поліції України, насамперед патрульної поліцією, яка найчастіше серед інших поліцейських підрозділів безпосередньо стикається з проблемами громадян. Отже, одним із пріоритетів у професійній підготовці поліцейських під час первинної професійної підготовки, післядипломної освіти, підготовки у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання та службової підготовки є навчання діям як у повсякденній обстановці, так і в умовах кризових ситуацій (екстремальних або надзвичайних подій) з можливою ескалацією медичних проблем та алгоритмами їх подолання. Це мають бути навички практичного застосування теоретичних знань з невідкладної (домедичної та медичної) допомоги шляхом правильного оцінювання конкретних подій (оперативної обстановки) з прийняттям правомірного рішення, забезпечення особистої безпеки та психологічної готовності до подій з різним ступенем ризику.

Також немаловажним є той факт, що починаючи з 2017 року наша держава постійно контактує та збирає досвід у НАТО, що, беззаперечно, є позитивним моментом, адже надбання позитивного досвіду з урахуванням всіх вмінь та навичок є запорукою швидкого та якісного навчання поліцейських.

На сьогодні в нашій державі здійснюється підготовка кваліфікованих інструкторів для надання домедичної допомоги на місці події для подальшого навчання співробітників поліції в межах взаємодії з Консультативною місією ЄС за проектом «Оперативна підтримка в наданні стратегічних рекомендацій щодо реформування сектора громадянської безпеки України» для розвитку системи навчання, використання нових форм і методів роботи поліції [3].

Специфіка медичної допомоги завжди залежить від тактичної ситуації, характеру отриманих травм, рівня знань і навичок людини, яка вперше контактує з потерпілим / пораненим, а також доступного медичного обладнання (Savitsky, Eastbridge, 2012). На відміну від госпіталю, де надається невідкладна допомога, основна мета якої виликувати пацієнта, у вуличній або екстреній обстановці догляд за пораненим – лише частина бойового завдання, особливо під час вогневого контакту з порушником. Дуже складно відокремити і забезпечити ефективність завдання продовження бойових дій і догляду за пораненими.

Викладачі тактичної медицини для впровадження новітніх методів надання домедичної допомоги пропонують ввести назву «CABCDE» в українському варіанті як «КОЛЕСО»: К (масивна, критична кровотеча), О (огляд дихальних шляхів), Л (легені), Е (ефективність дихання), С (серце), О (огляд всього тіла – оцінка свідомості – температури) [1].

Питання надання домедичної допомоги в рамках тактичної медицини

працівниками правоохоронних органів в період існування незалежної України завжди було однією з головних серед проблем як локального, так і національного характеру. Незважаючи на те, що державна правова система є цілісною і послідовною і не повинна містити суперечностей, є низка відмінностей і невідповідностей, які впливають на законодавство у сфері надання домедичної допомоги органами Національної поліції.

Тактична медицина – це надання допомоги на догоспітальному етапі, спрямоване передусім на усунення попереджувальних причин смерті за принципами, що враховують загрозу від бойових дій чи активного стрільця.

Ця проблематика відіграє особливу роль у правовій сфері правоохоронних органів, які здійснюють державні повноваження щодо забезпечення належного застосування норм, встановлених законом. Крім того, актуальність і своєчасність цієї проблеми зумовлена процесом реформування МВС України та створенням Національної поліції, в тому числі відповідно до Закону України «Про Національну поліцію України» від 02.07.2015, який встановлює права і обов'язки працівників поліції [4, с. 16].

У цей час система тактичної медицини в Україні є досить розмитою та нерегульованою, що потребує негайних змін, адже збереження життя та здоров'я громадян є пріоритетним завданням кожної держави.

Орієнтація державної політики України на промислово розвинені країни дає змогу поглянути на діяльність поліції і її обов'язки на прикладі різних країн, порівняти їх з національним законодавством і передати власне бачення цієї проблеми в Україні.

У США, наприклад, функції тактичних медиків можуть виконуватися поліцією або пожежною службою, добровільною службою швидкої медичної допомоги. У багатьох випадках швидка допомога підпорядковується поліції; машини та патрульний персонал використовуються як для надання швидкої допомоги, так і для здійснення поліцейських обов'язків.

У 60 великих містах країни оперативне перевезення людей, які потребують невідкладної медичної допомоги, забезпечує поліція. Поліція встановлює необхідну кількість машин швидкої допомоги, дозволяє необхідну швидкість руху автомобілів та використання сирени [5]. У деяких випадках згадується можливість екстреної допомоги з боку поліції, але набрані кандидати не мають потреби в медичній освіті, а лише проходять тренінги з домедичної допомоги.

У Франції медична координація з боку досвідченого медичного диспетчера дуже важлива для прийняття невідкладних рішень і для переведення пацієнтів з однієї лікарні в іншу. Служба швидкої допомоги доступна для всіх служб, що беруть участь в організації швидкої допомоги: поліції, пожежної служби, лікарів приватного сектора, приватного і державного персоналу швидкої допомоги, задіяного в наданні медичної допомоги. Швидка допомога знаходиться в прямому контакті з поліцією, бригадою пожежних, периферійними машинами швидкої допомоги і спеціалізованими лікарняними службами. Часто сигнал про подію доходить спочатку до поліції, яка надалі координує бригади швидкої допомоги щодо виклику [6].

В іншій моделі домедичної допомоги у Великобританії основне завдання щодо надання невідкладної медичної допомоги в разі спалаху хвороби виконують спеціальні мобільні групи, що складаються зі спеціально навчених парамедиків, які можуть надати необхідне невідкладне лікування, включно з реанімацією. Ці бригади можуть входити до складу окремих самостійних підрозділів і до складу відділень невідкладної допомоги лікарень. Здебільшого першу допомогу надають парамедики (рятувальники, поліція, пожежники і тощо), які навчені основам надання першої допомоги постраждалим.

У Польщі в рятувальний центр надходять дзвінки про нещасні випадки і захворювання. При цьому по всій країні діє єдиний номер служби екстреної допомоги 112, який об'єднаний з медициною, пожежною службою та поліцією [7, с. 73].

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що під час виклику поліції може знадобитися екстрена (домедична і медична) допомога. Такі ситуації можна розділити на два типи: у разі відсутності загроз (наприклад, одиничне ДТП) або якщо наявні загрози (захоплення приміщення або активний стрілок). Під час надання екстреної допомоги постраждалим основним елементом дій поліцейського є оцінка факторів ризику та безпеки місця події, в тому числі під час надання екстреної допомоги.

В Україні протоколи надання екстреної медичної допомоги постраждалим не

повністю відповідають вимогам співробітників поліції щодо виконання службових завдань, що виникають в нетиповій, загрозовій або надзвичайній ситуації. Тому вважаємо, що на цьому етапі система надання домедичної підготовки має обов'язково включатися в курс «Тактико-спеціальної підготовки», що допоможе майбутнім поліцейським під час виконання ними професійних обов'язків та в разі порятунку життя людей.

Список використаних джерел

1. Надання першої медичної допомоги пораненим буде здійснюватися за українським алгоритмом і протоколом по тактичній медицині «Колесо-Міст». URL:<http://uacrisis.org/ua/31504-ukrainian-nadannya-pershoyi-medichnoyi-dopomogiporanenim-za-ukrayinskim-algoritmom-i-protokolom-po-taktichnij-meditsini-koleso-mist>.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.
3. Тактична медицина. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>.
4. Бульба І. В., Романенко М. В. Закон України «Про Національну поліцію»: переваги та недоліки реформування. *Національна поліція України: проблеми становлення та перспективи розвитку : зб. матеріалів наук.-практ. конф. курсантів та студентів (м. Харків, 10 груд. 2015 р.)*. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2015, С. 16-20.
5. Савченко А. Система підготовки поліцейських у США, Національна громадська платформа «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність». URL : <http://police-reform.org/index.php?id=1437755035>.
6. Досвід різних країн світу в організації швидкої медичної допомоги. URL : <http://www.ssmp.health.kiev.ua/index.php/36-svitova-istoriya/50-dosvid-riznikhkrajin-svitu-v-organizatsiji-shvidkojimedichnojidopomogi?showall=&start=7>.
7. Олійник О. В. Особливості організації служби швидкої допомоги в Польщі. *Медична освіта*. 2013. № 3. С. 71-73.

Надійшла до редакції 18.10.2021

References

1. Nadannya pershoyi medychnoyi dopomohy poranenym bude zdiysnyvatysya za ukayins'kym alhorytmom i protokolom po taktychniy medytsyni «Koleso-Mist» [First aid for the wounded will be provided according to the Ukrainian algorithm and the Koleso-Mist tactical medicine protocol]. URL:<http://uacrisis.org/ua/31504-ukrainian-nadannya-pershoyi-medichnoyi-dopomogiporanenim-za-ukrayinskim-algoritmom-i-protokolom-po-taktichnij-meditsini-koleso-mist>. [in Ukr.].
2. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2015. № 40-41, art. 379. [in Ukr.].
3. Taktychna medytsyna [Tactical medicine]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>. [in Ukr.].
4. Bul'ba I. V., Romanenko, M. V. (2015). Zakon Ukrayiny «Pro Natsional'nu politsiyu»: perevahy ta nedoliky reformuvannya [Law of Ukraine «On the National Police»: advantages and disadvantages of reform]. *Natsional'na politsiya Ukrayiny: problemy stanovlennya ta perspektivy rozvytku : zb. materialiv nauk.-prakt. konf. kursantiv ta studentiv (m. Kharkiv, 10 hrudnya 2015 r.)*. Kharkiv : Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, pp. 16–20. [in Ukr.].
5. Savchenko, A. Systema pidhotovky politseys'kykh u SShA, Natsional'na hromads'ka platforma «Reformuyemo MVS: prozorist' ta vidpovidal'nist'» [The police training system in the United States, the National Public Platform «Reforming the Ministry of Internal Affairs: Transparency and Accountability»]. URL : <http://police-reform.org/index.php?id=1437755035>. [in Ukr.].
6. Dosvid riznykh krayin svitu v orhanizatsiyi shvydkoyi medychnoyi dopomohy [Experience of different countries in the organization of ambulance]. URL : <http://www.ssmp.health.kiev.ua/index.php/36-svitova-istoriya/50-dosvid-riznikhkrajin-svitu-v-organizatsiji-shvidkojimedichnojidopomogi?showall=&start=7>. [in Ukr.].
7. Oliynyk O. V. (2013) Osoblyvosti orhanizatsiyi sluzhby shvydkoyi dopomohy v Pol'shchi. *Medychna osvita*. № 3, pp. 71-73. [in Ukr.].

ABSTRACT

Valeriy Bilichenko. Current state of tactical medicine as an indicator of tactical training of National police officers. Each policeman have to acquire proficiency in premedical aid techniques (in the amount of self and mutual assistance) on a battlefield, as well as he have to acquire proficiency in using of weapons, special physical and tactical training. The main task of tactical medicine is the ability of serviceman to provide himself premedical aid, regardless of tactical environment, for further implementation of the basic tasks.

The program of training police officers in tactical special training, and hence tactical medicine, should be unified, because the standardization of the components of the educational process is one of the ways to increase the effectiveness of training and can ensure the highest quality results in everyday practice. It has been determined that in modern conditions, police officers are insufficiently trained in the skills of tactical medicine in stressful situations, which requires legislative and practical improvement by specialized educational institutions.

It has been noted that emergency (pre-medical and medical) assistance may be required when calling the police. Such situations can be divided into two types: in the absence of threats (for example, a single accident) or in the presence of a threat (seizure of premises or an active shooter). When providing emergency assistance to victims, the main element of a police officer's actions is to assess the risk factors and safety of the scene, including when providing emergency assistance.

In Ukraine emergency medical care protocols do not fully meet the requirements of police officers to perform official duties that arise in an atypical, threatening or emergency situation. Therefore, we believe that at this stage, the system of home medical training should be included in the course «Tactical Special Training», which will help future police officers in the performance of their professional duties and in saving lives.

The article also analyzes the current regulations governing the provision of home care by police. The main ways of development of tactical medicine in Ukraine are determined.

Keywords: *tactical medicine, police, pre-medical aid, education, tactical training.*

УДК 355.541.1

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-316-323

Юрій ВЕЛИКИЙ[©]

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ШВИДКІСНИХ ЯКОСТЕЙ ТА КООРДИНАЦІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У КУРСАНТІВ НА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТТЯХ З ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті визначено особливості розвитку швидкісних якостей та координаційних здібностей, що впливають на покращення навичок прицільної стрільби під час виконання вправ із обмеженням часу з вогнепальної зброї.

Проаналізовано та узагальнено дослідження науковців, які вивчали особливості розвитку рухових якостей, координаційних здібностей, механізму адаптації організму до фізичних навантажень, вікові особливості розвитку швидкісних якостей, впливу кольору на стан людини, формування динамічного та відсталого стереотипів, чинників, які впливають на точність і швидкість виконання цілісної рухової дії.

На основі аналізу визначено чинники, що впливають на покращення навичок швидкісної та прицільної стрільби. Доведено необхідність розвитку у курсантів між'язової координації рухів, спроможності швидко приймати правильне рішення, обирати та контролювати виконання оптимальної рухової дії у певний відрізок часу.

Ключові слова: *вогнева підготовка, розвиток швидкісних якостей, координаційних здібностей, ациклічні швидкісні рухи, динамічний та відсталий стереотип.*

Постановка проблеми. Актуальність даної теми визначається тим, що за кожним поліцейським має бути закріплено вогнепальну зброю. Відповідно до вимог Курсу стрільб для поліцейських 2019 року під час навчання в закладах вищої освіти зі специфічними умовами курсанти мають відпрацювати 21 індивідуальну вправу, із яких 13 (62 %) вправ виконуються з обмеженням часу, а в 3 (14,2 %) оцінювання здійснюється з врахуванням кількості вибитих очок.

Разом із цим, на практичних заняттях із вогнепальної підготовки виконання курсантами вправ, в яких враховується кількість вибитих очок та з обмеженням часу вважаються найбільш складними під час їх освоєння. До того ж, прискорення швидкості рухів під час виконання цих вправ негативно впливає на прицільний постріл і кінцевий результат в стрільбі.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження, що дозволяють проаналізувати вплив розвитку рухових якостей і координаційних здібностей на покращення навичок швидкісної та влучної стрільби з вогнепальної зброї.

© Ю. Великий, 2021

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4386-7555>

great170512@gmail.com

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Варто вказати, що проблемами розвитку та удосконалення рухових якостей і здібностей, вивчення реакції організму після впливу фізичного навантаження займалось широке коло вітчизняних та іноземних вчених, дослідників, фахівців, таких як: О. Крестовніков, М. Боген, Л. Матвеев, В. Платонов, Б. Ашмарін, М. Озолін, В. Костюкевич, Б. Шиян, Т. Круцевич, М. Линець, А. Юрьєв, П. Плахтій, А. Босенко, А. Макаренко, О. Кошелева, Ю. Михайленко, Н. Пугач, М. Ярошик, В. Грибан, В. Мельников, Л. Хрипко, Д. Казначеев. Завдяки їх роботам напрацьовано багато методик і засобів, що дозволяють впливати на збільшення функціональних можливостей організму, допомагають поліпшити теорію та методику фізичного виховання, тренувального процесу в професійному спорті.

Серед сучасних науковців, дослідників та фахівців, які готують кадри для Національної поліції зустрічаються поодинокі дослідження, присвячені процесу формування та удосконалення навичок влучної стрільби з вогневої зброї у поліцейських. Зокрема, поза увагою залишаються розвиток супутніх рухових якостей і здібностей, що сприяють або заважають цьому.

Мета дослідження – здійснити аналіз науково-методичної літератури, у якій висвітлено проблеми розвитку та вдосконалення рухових якостей і координаційних здібностей людини.

Теоретико-методологічне обґрунтування даної теми дозволить поліпшити методику викладання практичних занять із вогневої підготовки, розробити засоби необхідні для формування в курсантів стійких навичок стрільби, під час яких вони мають навчитись володіти високою точністю відтворення рухів і положення тулуба, управляти своїми рухами, здатністю тонко дозувати зусилля натиску пальця на спусковий гачок.

Впровадження нових інноваційних методів та засобів дасть можливість не тільки підвищити якість навчання швидкісної і влучної стрільби та відкоригувати програми навчання з вогневої підготовки.

Виклад основного матеріалу. У Державній програмі розвитку фізичної культури і спорту в Україні акцентовано увагу на те, що сучасна система фізичного виховання не задовольняє природної біологічної потреби дітей, учнівської та студентської молоді в руховій активності [1].

Як наслідок – понад 80 % підлітків і юнаків мають різні відхилення у фізичному розвитку, а кожен четвертий юнак у останні роки за станом здоров'я не призивається на військову службу [4].

Серед цивільних осіб і поліцейських існує загальновідома думка, що на влучну стрільбу не впливає рівень фізичної підготовленості. Жоден науково-дослідницький заклад у нас в країні та за кордоном не проводить дослідження психо-фізичних даних, якими має володіти талановитий стрілок [8].

Багато методів, засобів підготовки та досліджень науковців взято зі стрілецького спорту й успішно використовується в закладах вищої освіти на заняттях із вогневої підготовки. Значна кількість викладачів і тренерів переконана, що висококласні стрілки не народжуються, а виховуються. Як вважають фахівців стрілкового спорту для формування необхідних навичок стрільби безперечно буде впливати рівень розвитку рухових якостей та координаційних здібностей юнаків [8].

Процес навчання повинен враховувати та моделювати особливості несення служби, вимоги чинних наказів та інструкцій, умови та порядок щодо застосування крайнього заходу примусу, визначеного Законом України «Про Національну поліцію» (далі – Закону). Це пояснюється тим, що головна мета застосування вогнепальної зброї поліцією не позбавлення життя особи, а припинення протиправних дій злочинців (правопорушників), небезпечних для життя та здоров'я поліцейського або інших громадян. Відповідно до вимог ст. 42 Закону поліцейський зобов'язаний негайно припинити застосування зброї в момент досягнення очікуваного результату. Згідно ст. 29 Закону поліцейський захід повинно припинити, якщо досягнуто мету його застосування, та неможливість досягнення мети заходу є очевидною або якщо немає необхідності у подальшому застосуванні цього заходу. Посадова особа перед або під час застосування заходу примусу має враховувати низку факторів: характер правопорушення, його індивідуальні особливості та ступінь вини, майновий стан, урахувати конкретну ситуацію, обставини, що пом'якшують та обтяжують

відповідальність. На законодавчому рівні закріплено, що застосування вогнепальної зброї це – винятковий захід. Також потрібно враховувати той факт, що вогневий контакт здійснюється за короткий проміжок часу та на незначних відстанях. Поліцейський за жодних обставин не може застосовувати вогнепальну зброю, якщо ситуація не визначена Законом [3].

Було проаналізовано технічні дії стрілка. Під технікою стрілка розуміють контрольоване виконання рухів і поз, без яких є неможливим ефективне виконання процесу пострілу: хвату, ізготовки, дихання, прицілювання, обробки (управління) спуску. Випадання, порушення елементів або порушення виконання послідовності одного з елементів знижує вірогідність виконання прицільного пострілу. В основі цих рухів лежить поєднання різних за структурою рухових дій та статичних поз, кожна з яких має певну біомеханічну структуру [4; 8-9].

Враховуючи ці обставини, рухову діяльність стрілка можна віднести до ациклічного виду діяльності. В ациклічних рухах стрілка немає ритмічного рухового рефлексу. Він може мати місце тільки в якійсь із фаз рухової дії. До того ж, дії можуть бути як безпосередні, так і опосередковані через предмет [4; 8].

Проаналізувавши стійки стрілків під час виконання різноманітних вправ можна констатувати, що вправи виконуються з триманням пістолету однією чи двома руками. За способом виконання стрільба може бути прицільною, направленою (темповою). Стійки, у яких стрілок утримує пістолет однією рукою використовуються переважно для ведення прицільної стрільби. Стійки, у яких стрілок тримає пістолет двома руками передбачені для ведення темпової стрільби. Дворучний хват дозволяє краще контролювати зброю та швидше повертати її на лінію прицілювання після пострілу. Аналіз матеріалу дослідження свідчить, що існує понад десяти стійок для стрільби з двох рук. Однак, серед них основними є стійка Вівера та «Ізраїльська» стійка, усі інші – це варіанти двох вищевказаних. Основними відмінностями цих стійок є розташування стрілка відносно лінії вогню [16].

Враховуючи ці обставини, поліцейський на місці події має вміти терміново реагувати на ситуацію, під час застосування або використання зброї не тільки контролювати свої дії, а й ситуацію навколо, приймати правильні та виважені рішення у певний відрізок часу.

Ефективне вирішення стрілком цих рухових завдань не пов'язане з розвитком сили та швидкості м'язових скорочень, але вони висувають великі вимоги до точності рухів, від яких залежить влучність. Натискання пальцем на спусковий гачок під час стрільби має бути нерізким, плавним. М'язова сила тут потрібна лише для утримання зброї. Прицільність стрільби визначається точністю балансу в роботі зовнішніх м'язів ока, гостротою та глибиною зору, вмінням загальмовувати всі зайві дрібні рухи кінцівок та корпусу (велика пропріорецептивна чутливість, сувора координація рухових та дихальних актів). Важливе значення у стрільбі з усіх видів зброї надається розвитку просторової точності. Вона визначається стійкістю пози тіла та зоровим сприйняттям у прицілюванні. Стійкість пози виключає значні коливання тіла під час прицілювання. Вона залежить від функціонального стану вестибулярного апарата, рівня розвитку м'язово-суглобових відчуттів та від вираженості тремору (мимовільного тремтіння дистальних ланок кінцівок). Якщо в процесі виконання пострілу поліцейський буде робити вдих чи видих, то ефективність виконання вправи значно погіршується. Отже, виконання прицільних вправ не вимагає значних енерговитрат і не викликає виражених зрушень вегетативних функцій [7-9].

Під час статичної роботи у нервових центрах стан збудження підтримується безперервно. Тому статичні зусилля швидко викликають втому, незважаючи на «легкість вправи». Такі особливості функціонування нервових центрів призводить до швидкого зниження їх працеспроможності. Нервовий контроль рухів ациклічної форми дещо складніший, ніж рухів ритмічної форми [4; 9].

Ми поставили завдання проаналізувати координаційні здібності та швидкісні якості, а також із педагогічних позицій визначити якості, що сприяють розвитку особистості.

Під координаційними здібностями розуміють здатність людини раціонально узгоджувати рухи ланок тіла під час рішення конкретних рухових завдань. Під координаційними здібностями також розуміють здатність людини швидко, точно, доцільно, економно й винахідливо, найбільш удосконалено, вирішувати рухові завдання,

особливо складні та неочікувані [15].

Для позначення швидкісних можливостей людини застосовують наступне визначення: швидкість – це здатність людини до негайного реагування на подразники та висока швидкість рухів, що виконуються за відсутності значного зовнішнього опору. Під швидкісними якостями також розуміють комплекс функціональних якостей, що сприяють виконанню рухових дій у мінімальний час [15].

Показники швидкості є досить варіабельними, їх величина залежить від багатьох факторів і зовнішнього середовища: обсягу функціональних резервів організму, рівня фізичної підготовленості й емоційного стану людини. Негативні емоції, вторма завжди приводять до збільшення тривалості часу всіх видів швидкісних реакцій, а позитивні, навпаки, їх прискорюють. Із розвитком втоми, під впливом негативних емоцій, порушень режиму дня, швидкість рухових реакцій сповільнюється, зменшується частота рухів, збільшується кількість помилкових рухів [7].

Швидкісні якості в усіх її проявах прогресує упродовж життя значно менше і раніше піддається віковим інволюційним змінам, чим інші фізичні якості, навіть за умови її спеціального розвитку. Віковий період від 7-8 до 11-12 років є найсприятливішим для виборчого розвитку швидкості рухових реакцій і частоти рухів. Надалі темпи біологічного розвитку швидкості рухових реакцій і частоти рухів сповільнюються. У 13-14-річному віці показники цих видів швидкості наближаються до величин, характерних для дорослих людей. У віці від 11-12 років до 14-15 років у дівчат і до 15-16 років у юнаків спостерігаються високі темпи приросту швидкості цілісних рухів (максимальна швидкість поодинокого руху і швидкість пересування в циклічних локомоціях). У цьому ж віці зростає взаємозв'язок швидкості в цілісних рухових діях з рівнем розвитку швидкісно-силових якостей.

Прогресивний природний розвиток швидкості спостерігається до 14-15 років у дівчат і до 15-16 років у юнаків. Надалі швидкість цілісних рухів у дівчат навіть погіршується, а у юнаків дуже повільно зростає до 17-18 років, надалі стабілізується [4-5; 7; 9-10].

На загальну думку фахівців, швидкість у всіх її проявах залежить від генетичних факторів, прогресує упродовж життя людини повільно, нерівномірно та раніше піддається віковим змінам, навіть за умови багаторічного спеціального її розвитку [5; 7].

Численними дослідженнями встановлено, що швидкість є комплексною руховою якістю, що проявляється через: швидкість рухових реакцій; швидкість виконання необтяжених поодиноких рухів; частоту (темп) необтяжених рухів; швидкий початок рухів; швидкість виконання цілісного рухового акту [11-14].

Фахівці розглянули переваги швидкісних якостей таким чином.

1. *Швидкість рухових реакцій* – це процес, що починається зі сприйняття інформації, котра спонукає до дії (заздалегідь обумовлений сигнал або ситуація, що має сигнальне значення), і закінчується з початком руху-відповіді. Розрізняють прості та складні рухові реакції.

Рухова реакція складається з 5 послідовних фаз реагування: 1) сприйняття подразника рецепторами; 2) передачу збудження від рецепторів до ЦНС; 3) «усвідомлення» отриманого сигналу ЦНС і формування сигналу-відповіді; 4) передачу сигналу-відповіді до м'язів; 5) збудження м'язів і відповідь певним рухом. Найтривалішою є третя фаза, її скорочення має вирішальне значення для зменшення латентного часу рухової реакції в цілому. Але ця реакція є неоднаковою в реакціях різного типу: простих, складних, зорово-рухових, слухо-рухових тощо [5; 7; 11-13].

1.1. *Проста рухова реакція* – це здатність людини якомога швидше відповісти заздалегідь відомою руховою дією на заздалегідь відомий подразник (сигнал). Класичним прикладом простої реакції є старт перед бігом. Латентний час простої рухової реакції порівняно невеликий і мало піддається розвитку, навіть у процесі систематичного багаторічного тренування, наприклад, у дорослих всього на 0,1-0,3 с., у ранньому дитячому віці – на 0,5-0,8 с. Слід також зазначити, що тренування з розвитку швидкості простої реакції практично не впливає на розвиток швидкості рухів [7; 11-14].

У процесі рухової діяльності, коли людина взаємодіє з предметами, партнерами та супротивниками, виникає дефіцит часу і простору. Тому для ефективності її діяльності велике значення мають складні рухові реакції.

1.2. *Складна рухова реакція* – здатність людини правильно і своєчасно реагувати

на навколишні подразники. Вона складається з реакції вибору і реакції на об'єкт, що рухається.

Швидкість складних реагувань на навколишні подразники залежить від оперативності точної оцінки ситуації, вибору оптимального рухового рішення та швидкості його реалізації. В екстремальних умовах рухової діяльності найчастіше зустрічаються реакції вибору адекватної рухової дії на певні подразники (далі – РВ) і реакції на об'єкт, що рухається (далі – РОР). РВ – є здатність швидко та точно здійснювати добір адекватної відповіді в умовах дефіциту часу та простору, тобто це – відповідь певним рухом на один із декілька сигналів. РОР – це здатність швидко і точно реагувати на нестандартні переміщення певного об'єкту в умовах дефіциту часу та простору. В основі РОР – вміння постійно утримувати об'єкт у полі зору, визначати його просторові та часові переміщення та оперативно підбирати адекватні рухи відповіді. У нетренованих людей латентний час складних реакцій становить 0,3 – 1,0 с. Із збільшенням тренуваності скорочується час сприйняття та переробки інформації, що, в свою чергу, значно покращує швидкість складних реакцій [5-7; 11].

Якщо людина швидко реагує на сигнали в одній ситуації, то вона буде швидко реагувати на неї в інших ситуаціях. Разом із цим, якщо людина швидко робить вибір із двох сигналів, то це не означає, що вона буде також швидко реагувати на вибір із трьох і більше сигналів. У зв'язку з тим, що рухові реакції є сенсомоторними реакціями, то вони є специфічними компонентами координаційних здібностей [6].

2. *Швидкість поодиноких рухів.* Прості, необтяжені рухи потребують максимального прояву швидкості. Координація таких рухів відносно проста і мало впливає на швидкість їх виконання [6-7; 11-12; 14].

У складніших за координацією рухах швидкість їх виконання пов'язана з удосконаленням міжм'язової координації: чим простіша за координацією вправа і чим більш автоматизований рух, тим менше напруження припадає на ЦНС під час його виконання й тим більша швидкість руху. Разом із тим, чим більш складна координація та чим більший зовнішній опір, тим більше час рухової дії обумовлюється не швидкістю, а координаційними і силовими можливостями [11; 14].

У реальних умовах поодинокі рухи об'єднуються в циклічні або ациклічні рухові дії. Зазвичай, швидкість поодинокого руху поєднується з іншими здібностями людини, утворюючи комплексну характеристику рухової дії. Тобто, розвиток швидкості поодинокого руху доцільно здійснювати з розвитком силових якостей [6].

3. *Частота (темп) необтяжених рухів* виключно важлива у циклічних рухах спринтерського характеру та під час швидкого повторення ациклічних рухів (наприклад, під час серії ударів в рукопашному бої).

Кожен рух такого типу є упорядкованим чергуванням напруження та розслаблення одних груп м'язів (синергістів) з одночасним розслабленням і напруженням інших (антагоністів). Слід зазначити, що процеси розслаблення протікають значно повільніше, ніж процеси напруження. За умови невисокого темпу це чергування протікає досить чітко і без помилок. Якщо темп рухів збільшується, напруження зростає й підтримувати темп на досягнутому рівні важко. У циклічних рухових діях частота рухів практично залежить від швидкості поодинокого руху і швидкісної витривалості [6].

4. *Швидкий початок руху* залежить від прояву вибухової сили та має значення для ефективності швидкісно-силових вправ і зростання швидкості початку руху.

У людини може бути висока швидкість поодиноких рухів і відносно низька частота рухів. Обмежене перенесення швидкості з однієї вправи на іншу можливе лише за подібності їх структури [11; 14].

5. *Швидкість виконання рухового акту.* Елементарні прояви швидкості пов'язані між собою відносно слабо та незалежні одна від одної. Час рухової реакції не пов'язаний зі швидкістю поодиноких рухів, а останній не завжди визначає максимальну частоту руху. Наявність швидкої реакції або швидкість одиночного скорочення м'язів не гарантує швидкого та правильного виконання вправи в цілому [6-7; 11; 14].

У реальних умовах поліцейській під час застосування або використання вогнепальної зброї буде змушений найчастіше стикатися зі складною руховою реакцією. На швидкість виконання рухового акту впливає якість засвоєння цілісної рухової дії, відпрацювання вправ із обмеженням часу з патроном із незасвоєною технікою, стан нервової системи, втома, негативні емоції, освітлення, гігієнічний стан тирів,

обладнання та інвентаря.

Якщо вимагати від курсантів виконання швидкісних вправ із патроном за умови незасвоєння ними ациклічних рухових дій, то вони будуть засвоювати їх неправильно і помилкові дії, на що сформується спочатку динамічний стереотип відповідної рухової дії, який у подальшому буде переходити у відсталий стереотип. До того ж, у подальшому спроба прискорити швидкість рухів у вправі або обсяг навантаження в таких вправах не тільки не призведе до зростання швидкості, але навпаки, буде сприяти ще більшій стабілізації параметрів техніки рухової дії [7].

Фахівці радять враховувати кольорову гаму тирів та приміщень під час формування у стрілка умінь і навичок. Зелений колір заспокоює, позитивно впливає на органи зору, оранжевий і жовтий – сприяють бадьорості, викликають відчуття тепла, червоний колір – збуджує, синій і фіолетовий – пригнічують. Темні, похмурі барви приміщення й інвентаря з часом можуть стати причиною апатії, погіршення рівня тренуваності, небажання навчатися.

І навпаки, веселі, бадьорі кольори приміщення сприятимуть підвищенню емоційного стану та ефективності занять. Недостатнє освітлення впливає на техніку виконання вправ, прискорює виникнення втоми. Різке освітлення стомлює зір, негативно впливає на координацію рухів, швидкість рухових реакцій [17-18].

Враховуючи вищезазначене, можна констатувати, що швидкість ациклічного рухового акту зі складною руховою реакцією буде складатися не менш, аніж із 11 компонентів, що схематично представлені на рис. 1:

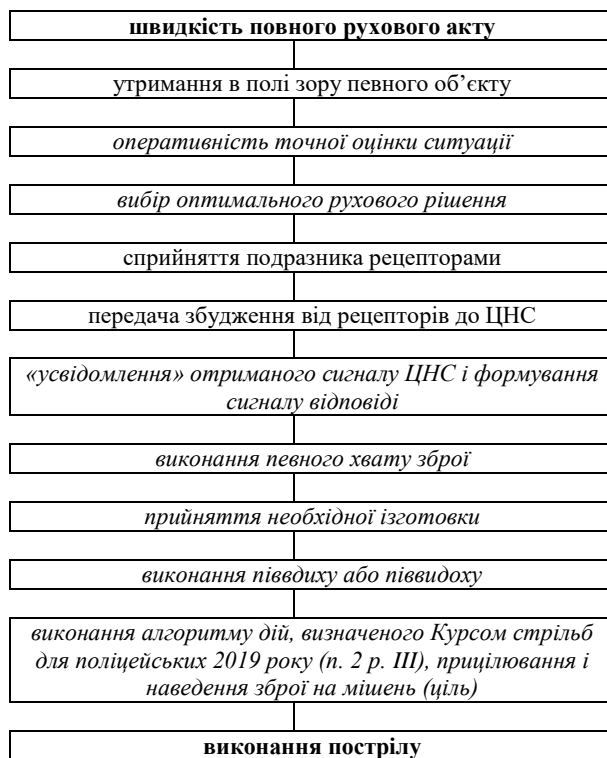

Рис. 1. Схема швидкості повного ациклічного рухового акту

Висновки. У процесі дослідження встановлено, що рівень розвитку швидкісних якостей і координаційних здібностей курсантів має важливе значення для якості прицілюного пострілу під час виконання вправ без обмеження часу та швидкості виконання вправ із вогнепальною зброєю з обмеженням часу.

Скорочення часу в процесі виконання вправ із вогнепальною зброєю з обмеженням часу та збільшення швидкості рухової акту раціонально здійснювати за рахунок:

1. Зменшення часу на оцінку ситуації, прийняття та переробки інформації.
2. Вибору оптимального рухового рішення.
3. Вдосконалення між'язової координації.

На якість прицільного пострілу під час виконання вправ із вогневої підготовки без обмеження часу і з обмеженням часу буде впливати:

1. Порушення елементів техніки або одного з елементів техніки під час здійснення пострілу.
2. Неправильна техніка виконання статичних поз і рухових актів.
3. Неконтрольоване виконання послідовності елементів техніки.

Розвиток та удосконалення у курсантів швидкісних якостей і координаційних здібностей доцільно здійснювати від початку основної частини заняття, після якісної розминки та відпрацювання підготовчих вправ для освоєння умінь і навичок, керуючись педагогічним принципом «від простого до складного», враховуючи рівень освітлення, кольорову гаму тирів, приміщень та обладнання.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на період до 2024 року : постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2017 № 115. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF#Text>.
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
3. Про затвердження Курсу стрільб для поліцейських : наказ МВС України від 26.04.2019 № 334. URL : <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0.pdf>.
4. Фізичне виховання : підруч. / Грибан В. Г., Мельников В. Л., Хрипко Л. В., Казначев Д. Г. Дніпро : ДДУВС, 2019. 232 с.
5. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры (общие основы теории и методики физического воспитания; теоретико-методические аспекты спорта и профессионально-прикладных форм физической культуры) : учеб. для ин-тов физ. культуры. Москва : Физкультура и спорт, 1991. 543 с.
6. Теория и методика физического воспитания : учеб. для студ. фак. физ. культуры пед. ин-тов ; под ред. Ашмарина Б. А. Москва : Просвещение. 1990. 287 с.
7. Линець М. М. Основи методики розвитку рухових якостей : навч. посібник. Львів : Штабар. 1997. 207 с.
8. Юрьев А. А. Спортивная стрельба. Москва : Физкультура и спорт, 1962. 544 с.
9. Плахтій П. Д., Босенко А. І., Макаренко А. В. Фізіологія фізичних вправ: підруч. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. 268 с.
10. Костюкевич В. М. Теорія і методика тренування спортсменів високої кваліфікації : навч. посібник. Вінниця : Планер, 2007. 273 с.
11. Теорія і методика фізичного виховання : підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту : у 2-х т. ; за ред. Т. Ю. Круцевич. Київ : Олімпійська література, 2008. Т. 1. 391 с. ; Т. 2. 366 с.
12. Кошелева О. О., Михайленко Ю. М. Теорія і методика фізичного виховання : метод. рекомендації. Дніпро : ПДАФКіС, 2020. 67 с.
13. Пугач Н. В. Основи методики розвитку швидкості : Лекція. Львів : ЛДУФК. 2013. 18 с.
14. Ярошик М. Я. Швидкість та спритність як фізичні якості людини. Основи розвитку швидкості та спритності : лекції. Львів : ЛДУФК, 2016. 37 с.
15. Теория спорта / Гуревич С., Запорожанов В., Келлер В. и др. ; под ред. проф. Платонова В. Н. Киев : Вища школа. 1987. 424 с.
16. Вогнева підготовка : підруч. / Балик А. Б., Гуславський В. С., Криволапчук В. О. та ін. Луганськ : Видавництво «Максим», 2009. 664 с.
17. Вплив кольору на стан людини. URL : <https://publish.com.ua/zdorovia-i-krasa/vpliv-koloru-na-stan-lyudini.html>.
18. Особливості впливу кольорів на фізіологічний і психологічний стан людини. URL : <https://labprice.ua/statii/osoblivosti-vplivu-koloriv-na-fiziologichniy-i-psiologichniy-stan-lyudini/>.

Надійшла до редакції 09.12.2021

References

1. Pro zatverdzhennya Derzhavnoyi tsil'ovoyi sotsial'noyi prohramy rozvytku fizychnoyi kul'tury i sportu na period do 2024 roku [On approval of the State target social program for the development of physical culture and sports for the period up to 2024] : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.03.2017 № 115. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF#Text>. [in Ukr.].
2. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrainy vid 2.07.2015. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. [in Ukr.].
3. Pro zatverdzhennya Kursu stril'b dlya politseys'kykh [On approval of the Shooting Course for police officers] : nakaz MVS Ukrainy vid 26.04.2019 № 334. URL : <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0.pdf>. [in Ukr.].
4. Fizychnye vykhovannya [Physical education] : pidruch. / Hryban V. H., Mel'nyukov V. L.,

Khrypko L. V., Kaznacheyev D. H. Dnipro : DDUVS, 2019. 232 s. [in Ukr.].

5. Matveyev, L. P. (1991). Teoriya i metodika fizicheskoy kul'tury (obshchiye osnovy teorii i metodiki fizicheskogo vospitaniya; teoretiko-metodycheskiye aspekty sporta y professional'no-prikladnykh form fizicheskoy kul'tury) [Theory and methods of physical culture (general principles of theory and methods of physical education; theoretical and methodological aspects of sports and professionally applied forms of physical culture)] : ucheb. dlya yn-tov fiz. Kul'tury. Moscow : Fyzkul'tura y sport, 543 p. [in Russ.].

6. Teoriya i metodiki fizicheskogo vospitaniya [Theory and methods of physical education] : ucheb. dlya stud. fak. fiz. Kul'tury ped. yn-tov ; pod red. Ashmarina B. A. Moscow : Prosveshcheniye, 1990. 287 p. [in Russ.].

7. Lynets', M. M. (1997). Osnovy metodyky rozvytku rukhovykh yakostey [Fundamentals of methods of development of motor qualities] : navch. posibnyk. Lviv : Shtabar, 207 p. [in Ukr.].

8. Yur'yev, A. A. (1962). Sportivnaya strel'ba [Sport shooting]. Moscow : Fyzkul'tura i sport, 544 p. [in Russ.].

9. Plakhtiy, P. D., Bosenko, A. I., Makarenko, A. V. (2015). Fiziolohiya fizychnykh vprav [Physiology of physical exercises]: pidruch. Kam'yanets'-Podil's'kyy : TOV «Drukarnya Ruta», 268 p. [in Ukr.].

10. Kostyukevych, V. M. (2007). Teoriya i metodyka trenuvannya sport-smeniv vysokoyi kvalifikatsiyi [Theory and methods of training highly qualified athletes] : navch. posibnyk. Vinnytsya : Planer, 273 p. [in Ukr.].

11. Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannya : pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl. fiz. vykhovannya i sportu [Theory and methods of physical education] : u 2-kh t. ; za red. T. Yu. Krutsevych. Kyiv : Olimpiys'ka literatura, 2008, vol. 1, 391 p. ; vol. 2, 366 p. [in Ukr.].

12. Kosheleva, O. O., Mykhaylenko, Yu. M. (2020). Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannya [Theory and methods of physical education] : metod. rekomendatsiyi. Dnipro : PDAFKiS, 67 p. [in Ukr.].

13. Puhach, N. V. (2013). Osnovy metodyky rozvytku shvydkosti [Fundamentals of methods of speed development] : Lektsiyi. Lviv : LDUFK. 2013. 18 p. [in Ukr.].

14. Yaroshyk, M. Ya. (2016). Shvydkist' ta sprytnist' yak fizychni yakosti lyudyny. Osnovy rozvytku shvydkosti ta sprytnosti [Speed and agility as physical qualities of man. Fundamentals of speed and agility] : lektsiyi. L'viv : LDUFK, 37 p. [in Ukr.].

15. Teoriya sporta [Theory of sport] / Gurevich S., Zaporozhanov V., Keller V. i dr. ; pod red. prof. Platonova V. N. Kiev : Vyshcha shkola. 1987. 424 p. [in Russ.].

16. Vohneva pidhotovka [Fire training] : pidruch. / Balyk A. B., Huslavs'kyy V. S., Kryvolapchuk V. O. ta in. Luhans'k : Vydavnytstvo «Maksym», 2009. 664 p. [in Ukr.].

17. Vplyv kolyoru na stan lyudyny [The influence of color on the human condition]. URL : <https://publish.com.ua/zdorovia-i-krasa/vpliv-koloru-na-stan-lyudini.html>. [in Ukr.].

18. Osoblyvosti vplyvu kol'oriv na fiziologichnyy i psyhologichnyy stan lyudyny [Features of the influence of colors on the physiological and psychological state of man]. URL : <https://labprice.ua/statti/osoblivosti-vplyvu-koloriv-na-fiziologichnyy-i-psyhologichnyy-stan-lyudini/>. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yuriy Velyki. Features of the development of speed qualities and coordination abilities of cadets in practical classes on fire training. The article defines peculiarities of the development of speed qualities and coordination abilities that affect the improvement of aiming skills during exercises with a time limit on firearms. The research of scientists who studied the peculiarities of development of motor qualities, coordination abilities, mechanism of adaptation of the body to physical exertion, age-related features of the development of speed qualities, the influence of color on the human condition, the formation of dynamic and backward stereotypes, factors that affect the accuracy and speed of holistic motor action is analyzed and summarized. Based on the analysis, factors that influence the improvement of speed and sight shooting skills are determined. It has been proved that cadets need inter-muscle coordination of movements, the ability to quickly make the right decision, choose and control the implementation of optimal motor action in a certain period of time.

Keywords: *fire training, development of speed qualities, coordination abilities, acyclic speed movements, dynamic and backward stereotype.*

УДК 796

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-324-327

**Костянтин
ВОЗНЮК**[©]
викладач

**Дмитро
ДІЩЕНКО**[©]
викладач

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

УДОСКОНАЛЕННЯ НАВИЧОК РУКОПАШНОГО БОЮ ПРИ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Визначено методи покращення, удосконалення ефективності навчання прийомам рукопашного бою на основі індивідуалізації процесу спеціальної фізичної підготовки. Для підвищення ефективності процесу навчання й удосконалювання прийомів рукопашного бою необхідно враховувати рівень розвитку рухових і координаційних здібностей курсантів. Особливу увагу потрібно звернути на розвиток акробатичних здібностей. А далі удосконалювати силові характеристики прийомів фізичного впливу.

Ключові слова: навчання, прийоми рукопашного бою, ефективність, індивідуалізація.

Постановка проблеми. Для формування бойової готовності майбутніх працівників поліції недостатньо просто навчати курсантів прийомам боротьби. Практика показує, що в процесі навчання рухових навичок у курсантів вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання слід формувати психологічну готовність до ведення реального єдиноборства з правопорушником. Це досягається шляхом моделювання ситуацій реального вуличного бою. Автори наукових робіт, які розглядають дане питання приходять до висновку про те, що удосконалення навичок рукопашного бою є актуальною проблемою. В якості найбільш ефективного засобу вирішення даної проблеми використовується комплексний і системний підхід, що дозволяє поєднувати можливості навчальної діяльності з фізичної підготовки з можливостями спортивної роботи як однієї з основних форм фізичної підготовки курсантів.

Мета дослідження – підвищити ефективність процесу навчання та удосконалення прийомів рукопашного бою курсантів які навчаються у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Завдання дослідження:

- 1) на основі даних літературних джерел проаналізувати стан питання удосконалення техніки рукопашного бою курсантів у процесі навчання;
- 2) сформулювати шляхи удосконалення техніки рукопашного бою курсантів вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом в сучасному світі посилену увагу приділяють підвищенню ефективності професійної підготовки працівників поліції. Як відзначають сучасні вчені, серед провідних завдань підготовки працівників поліції є: оволодіння практичними навичками виконання прийомів боротьби, в тому числі після значних фізичних навантажень і психічних напруг, в умовах, максимально наближених до реальних; подолання перешкод різної природи; підготовка до переслідування правопорушників і тривалого прискореного пересування в місцевості; оволодіння системою практичних умінь і навичок самозахисту і особистої безпеки в екстремальних ситуаціях службової діяльності.

© К. Вознюк, 2021

© Д. Діщенко, 2021

k_tsp@dduvs.in.ua

Успішне протистояння негативному впливу екстремальних факторів служби в діяльності поліції визначається наявністю у поліцейських спеціальних знань, навичок рухових дій, психоемоційною стійкістю. Разом з тим, як відзначають сучасні дослідники, 50 % невдач в єдиноборствах з правопорушниками з боку працівників поліції – це страх, недостатнє самовладання, прогалини у фізичній підготовці, нерозуміння ситуації, проблеми з технікою ведення бою (невміння застосовувати прийоми). Все це також небезпечно для працівника органів внутрішніх справ, як і сам правопорушник. Якщо співробітник не готовий до того, що йому заподіють біль, то при протиборстві правопорушника він може отримати поранення [1, с. 124].

В якості характерних особливостей рукопашного бою можна назвати наступні:

- активне протиборство противника, його агресивність;
- дефіцит часу на прийняття рішень, необхідність прийняття блискавичних рішень і негайне їх здійснення;
- безпосереднє, лицем до лиця, зіткнення з противником;
- переживання почуття небезпеки;
- широкий діапазон дій;
- дефіцит інформації, можливість маскуванню супротивником своїх дій [2].

У процесі навчання у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання висока мотивація курсантів до занять рукопашним боєм викликається і тим, що даний вид спорту вселяє в молодих людей впевненість до дій в екстремальних умовах, розвиває силу, спритність, витривалість, швидкість, підвищує психоемоційну стійкість.

Удосконалення навичок рукопашного бою при підготовці майбутніх працівників поліції – це, перш за все, керований процес, спрямований на створення для особового складу напруженої обстановки, систематичне і постійне збільшення фізичних і психологічних навантажень які досягаються різними шляхами, серед яких:

- 1) створення різних труднощів і поневірянь, застосування інтенсивних звукових і світлових подразників, характерних для бою;
- 2) штучне створення дефіциту часу і інформації для вирішення того чи іншого завдання;
- 3) внесення різних елементів раптовості, що вимагають негайних і чітких дій;
- 4) внесення в процес бойової підготовки елементів небезпеки і ризику.

У рукопашних єдиноборствах активно проявляється антиципація, що базується на імовірнісному прогнозуванні дій противника і попереджувальних діях. При цьому велике значення має стійкість, яка повинна забезпечити адекватне орієнтування бійця в просторі і в часі, оптимальне підвищення рівня психічних процесів і функціональних систем. Тому процес підготовки до рукопашного бою володіє великими потенційними можливостями для розвитку у військовослужбовців почуття передбачення, привчає їх активно діяти в умовах мінливої обстановки підвищених психічних навантажень, з придбанням необхідного досвіду вольових дій, подолання труднощів і негативних психічних станів [3, с. 330].

Унікальність практики рукопашного бою та інших бойових мистецтв (в залежності від їх специфіки) полягає в тому, що в процесі занять моделюються з різного ступеня умовності ситуації прямого протиборства з супротивником, причому протиборства не абстрактні, а конкретного «контактного», віч-на-віч. Працівник поліції (курсант, офіцер) намагається обов'язково перемогти противника. Він ставить собі реальну задачу і прагне її виконати. Психологічний аспект цієї ситуації для курсантів неоціненний. Багаторазове «працювання» такої ситуації при позитивному підкріпленні створює стійкі зв'язки в психіці учнів, розвиває такі найважливіші для воїна якості, як: сміливість, впевненість у власних силах при зближенні з противником, психічну стійкість в стресових ситуаціях, пов'язаних з ризиком для життя, наполегливість у досягненні мети, рішучість в діях, прагнення атакувати першим і перемогти [4, с. 138].

Основна спрямованість курсантів в підготовці з рукопашного бою полягає в формуванні навичок, необхідних для знищення, виведення з ладу або полону противника, самозахист від його нападу, на вихованні впевненості у власних силах. Тому можна з упевненістю констатувати, що рукопашний бій і бойові мистецтва будуть і надалі займати найважливіше місце в спеціальній підготовці курсантів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання.

Багато дослідників відзначають, що для формування бойової готовності

працівників органів внутрішніх справ недостатньо просто навчати їх бойовим прийомам боротьби. Практика показує, що в процесі навчання, рухових навичок у курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання слід формувати психологічну готовність до ведення реального єдиноборства з правопорушником та вдосконалювати свої акробатичні можливості [5, с.68].

Акробатичні вправи широко застосовуються в багатьох видах спорту: фігурному катанні, легкої атлетики, стрибків на батуті, спортивних іграх, єдиноборствах, стрибках на лижах, волейболі, стрибках у воду і навіть в спортивній і художній гімнастиці. А також входять до числа найбільш ефективних засобів спеціальної фізичної підготовки борців. При виконанні різних сальто, переворотів, перекидів, перекатів розвиваються швидкісні якості, орієнтування в просторі, швидкість реакції, навички самостраховки при падіннях, спритність.

В. Коркін, видатний якутський тренер, який підготував плеяду чемпіонів і призерів Олімпійських ігор, світу, Європи з вільної боротьби, вважає, що для спеціальної підготовки борців повинні використовуватися такі акробатичні вправи: а) для розвитку гнучкості – індивідуальні вправи, вправи в парах і трійках (акробатичний міст, шпагати, підготовчі вправи); б) для розвитку спритності – індивідуальні, парні та групові вправи (перекати, акробатичні стрибки, повороти, перекиди, завдання, перевороти); в) для розвитку силових здібностей [6, с. 124].

Перекиди необхідні в боротьбі як джерело підвищення координації тіла і як спосіб маневрування борцем на килимі, а також для підготовки організму борця до виконання основних технічних дій.

Різні варіанти стійок (на голові, на руках, на передпліччях, ходьба в стійці на руках і т. д.) необхідні в боротьбі для розвитку статичної рівноваги, спритності, здатності виробляти дрібні коригування положення тіла, потрібні для збереження рівноваги, сили кидків. У боротьбі часто виникають ситуації, коли борець виявляється в положенні «вгору ногами», так як при захопленні атакуючим борцем обох ніг суперника можливості збереження рівноваги для того, хто захищається спортсмена вкрай обмежені, вміння виконувати стійки необхідно як елемент захисної дії. Виконуючи в потрібний момент стійку на руках, голові або передпліччях, борець може розірвати захват і перейти в глухий захист.

Перекати необхідні борцю як елемент захисної дії, при якому він може уникнути падіння на лопатки. При виконанні перекатів розвивається гнучкість, розвиваються навички падіння і ведення поєдинку в положенні лежачи [7, с. 138].

Елементи акробатичного перевороту необхідні в боротьбі, як для захисту, так і для атакуючих дій. Елементи перевороту при атаці допомагають борцю виявитися в звичній для нього ситуації і виконати красивий амплітудний кидок. Елементи перевороту при захисті також координують борця в просторі, що дозволяє швидко проаналізувати ситуацію і зробити подальші дії.

Обертання є невід'ємною частиною вільної боротьби, так як в постійно мінливій обстановці тіло спортсмена часто піддається одночасним або послідовним обертанням навколо поперечної і поздовжньої його осі [8, с. 88].

Акробатичний і борцівський «міст» необхідний в боротьбі як джерело гнучкості і як елемент захисту. Резерв гнучкості і вміння триматися на мосту допомагає уникнути поразки. При добре розвинених силі і гнучкості борцю легко прийняти положення високого і міцного мосту за рахунок того, що він оптимально прогинається в шийному, грудному і поперековому відділах хребетного стовпа з опорою на нижню частину обличчя, щільно притиснувши підборіддя до килима. Велике розмаїття кидків із стійки і партеру виконується з метою покласти суперника на лопатки, а йому, щоб уникнути чистої поразки, необхідно своєчасно встати на міст [9, с. 191].

Шпагат необхідний в боротьбі як елемент захисної дії, якщо суперник встиг виконати захоплення ноги, то, виконуючи шпагат, суперник може застосувати контр атакуючі дії, так як для нього аналізоване положення є досить зручним, незважаючи на те, що площа опори вельми мала: той, хто захищається спирається об килим лише однієї вільною ногою. Однак можливість до переміщення центру ваги тіла в оптимальне становище, необхідне для збереження стійкості, залишається вельми високою [10, с. 16].

Висновки. Таким чином, з метою підвищення ефективності процесу навчання удосконалення прийомів рукопашного бою необхідно враховувати рівень розвитку рухових та координаційних здібностей курсантів. При цьому особливу увагу потрібно

звернути на розвиток просторових і часових параметрів рухових дій, а далі вдосконалювати силові характеристики прийомів фізичного впливу. Розвивати акробатичні вправи тому, що вони роблять борця гнучким, спритним і головне сприяють швидкому реагуванню в швидкоплинній і мінливій обстановці поєдинку. Однак аналіз науково-методичної літератури з єдиноборств показує, що питання координаційного тренування і контролю рівня розвитку координаційних здібностей, викладені в них в руслі загальних положень діагностики і тренування загальної і спеціальної спритності, склалися ще в 70-х роках минулого століття. Таким чином, спираючись на літературу можна стверджувати, що нині існує дефіцит науково-теоретичних і методичних публікацій в галузі сучасної методики тренування і діагностики координаційних здібностей в різних видах спорту і, зокрема, в єдиноборствах.

Список використаних джерел

1. Арефьев В. Г. Теория та методика викладання гімнастики: підручник Київ: Центр учбової літератури, 2015. 330 с.
2. Бондаренко В. В. Модель фізичної підготовленості працівників підрозділів патрульної поліції. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2017. № 17. С. 8–11.
3. Бондаренко В. В., Ємчук О. І. Проблеми фізичної підготовки працівників підрозділів патрульної служби Національної поліції України. *Фізичне виховання в контексті сучасної освіти : матеріали XII Міжнар. наук.-метод. конф.* Київ, 2017. С. 16–18.
4. Данильченко В. А. Формування техніки рукопашного бою в процесі спеціальної фізичної підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту : 24.00.02 / Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. Київ, 2015. 20 с.
5. Дідковський В. А. Педагогічні умови впровадження інноваційних технологій у фізичну підготовку працівників Національної поліції України. *Сучасні тенденції та перспективи розвитку фізичної підготовки та спорту Збройних Сил України, правоохоронних органів, рятувальних та інших спеціальних служб на шляху євроатлантичної інтеграції України : матер. міжнар. наук.-практ. конф.* Київ : НУСУ, 2017. С. 226–228.
6. Моргунов О. А., Соколов О. А., Калюжний М. Г. Загальна фізична підготовка працівників Національної поліції України : метод. рекомендації. Харків : ХНУВС, 2017. 124 с.
7. Моргунов О. А., Ярещенко О. А., Хацаюк О. В., Белошенко Ю. К. Розробка техніки рукопашного бою правоохоронців МВС України в системі спеціальної фізичної підготовки. *Честь і закон*. 2018. Т. 4, № 67. С. 67–74.
8. Мартишко А. Ю., Рябуха О. С. Особливості формування теоретичних і методичних знань із фізичної підготовки поліцейських. *Юридична психологія*. 2016. № 2. С. 91–99.
9. Полухін Ю. В., Зеніна І. В., Толмачова С.Є. Гімнастична термінологія : метод. вказівки для викладачів та студентів, які займаються спортивною гімнастикою. Київ : НТУУ «КПІ», 2011. 138 с.
10. Хацаюк О. В., Оленченко В. В., Корольов А. І. Формування військово-прикладних навичок рукопашного бою у майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 17. С. 215–226.

Надійшла до редакції 11.11.2021

References

1. Aref'yev, V. H. (2015). Teoriya ta metodyka vykladannya himnastyky [Theory and methods of teaching gymnastics]: pidruchnyk Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 330 p. [in Ukr.].
2. Bondarenko, V. V. (2017). Model' fizychnoyi pidhotovlenosti pratsivnykiv pidrozdiliv patrol'noyi politsiyi [Model of physical fitness of patrol police officers]. *Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*. № 17, pp. 8-11. [in Ukr.].
3. Bondarenko, V. V., Yemchuk, O. I. (2017). Problemy fizychnoyi pidhotovky pratsivnykiv pidrozdiliv patrol'noyi sluzhby Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [Problems of physical training of employees of the patrol service of the National Police of Ukraine]. *Fizychnye vykhovannya v konteksti suchasnoyi osvity : materialy XII Mizhnar. nauk.-metod. conf.* Kyiv, pp. 16-18. [in Ukr.].
4. Danyl'chenko, V. A. (2015). Formuvannya tekhniky rukopashnoho boyu v protsesimpetsial'noyi fizychnoyi pidhotovky kursantiv vyshchych navchal'nykh zakladiv MVS Ukrayiny [Formation of hand-to-hand combat techniques in the process of special physical training of cadets of higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] : avtoref. dys. ... kand. nauk z fiz. vykhovannya ta sportu : 24.00.02 / Nats. un-t fiz. vykhovannya i sportu Ukrayiny. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].
5. Didkovs'kyu, V. A. (2017). Pedahohichni umovy vprovadzhennya innovatsiynykh tekhnolohiy u fizychnu pidhotovku ratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [Pedagogical conditions for the introduction of innovative technologies in physical training of employees of the National Police of

Ukraine]. *Suchasni tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku fizychnoyi pidhotovky ta sportu Zbroynykh Syl Ukrainy, pravookhoronnykh orhaniv, ryatival'nykh ta inshykh spetsial'nykh sluzhb na shlyakhu yevroatlantychnoyi intehratsiyi Ukrainy : mater. mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Kyiv : NUSU, pp. 226-228. [in Ukr.].

6. Morhunov, O. A., Sokolov, O. A., Kalyuzhnyy, M. H. (2017). *Zahal'na fizychna pidhotovka pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrainy* [General physical training of employees of the National Police of Ukraine] : metod. rekomendatsiyi. Kharkiv : KhNUVS, 124 p. [in Ukr.].

7. Morhunov, O. A., Yareshchenko, O. A., Khatsayuk, O. V., Beloshenko, Yu. K. (2018) *Rozrobka tekhniky rukopashnoho boyu pravookhorontsiv MVS Ukrainy v systemi spetsial'noyi fizychnoyi pidhotovky* [Development of hand-to-hand combat equipment of law enforcement officers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the system of special physical training]. *Chest' i zakon*. Vol. 4, № 67, pp. 67-74. [in Ukr.].

8. Martyshko, A. Yu., Ryabukha, O. S. (2016). *Osoblyvosti formuvannya teoretychnykh i metodychnykh znan' iz fizychnoyi pidhotovky politseys'kykh* [Features of the formation of theoretical and methodological knowledge of physical training of police officers]. *Yurydychna psykholohiya*. № 2. pp. 91-99. [in Ukr.].

9. Polukhin, Yu. V., Zenina, I. V., Tolmachova, S. Ye. (2011). *Himnastychna terminolohiya* [Gymnastic terminology]. *Metodychni vkazivky dlya vykladachiv ta studentiv, yaki zaymayut'sya sportyvnoyu himnastykoyu*. Kyiv : NTUU «KPI», 138 p. [in Ukr.].

10. Khatsayuk, O. V., Olenchenko, V. V., Korol'ov, A. I. (2019). *Formuvannya viys'kovoprykladnykh navychok rukopashnoho boyu u maybutnikh ofitseriv Natsional'noyi hvardiyi Ukrainy*. *Innovatsiyina pedahohika*, issue 17, pp. 215-226. [in Ukr.].

ABSTRACT

Kostyantyn Vozniuk, Dmytro Dishchenko. Improving hand-to-hand combat skills in training future police officers. The article identifies methods for improving and improving the effectiveness of training in hand-to-hand combat techniques based on the individualization of the process of special physical training. To increase the efficiency of the training process and improve the techniques of hand-to-hand combat, it is necessary to take into account the level of development of motor coordination abilities of cadets. Particular attention should be paid to the development of acrobatic skills. And further to improve power characteristics of receptions of physical influence. The purpose of the article is to increase the efficiency of the training process and improve the techniques of hand-to-hand combat of cadets who study in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. analysis of scientific and methodological literature on martial arts shows that the issues of coordination training and control of the level of development of coordination skills, set out in them in line with the general provisions of diagnosis and training of general and special dexterity. Scientific and methodical literature, pedagogical research methods, methods of mathematical statistics have been analyzed. Based on the data of literature sources, the state of the issue of improving the technique of hand-to-hand combat of cadets in the learning process has been analyzed. The authors have formed ways to improve the technique of hand-to-hand combat of cadets of higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. As the most effective means of solving this problem, a comprehensive and systematic approach is used, which allows to combine the possibilities of educational activities in physical training with the possibilities of sports work as one of the main forms of physical training of cadets.

Keywords: *training, methods of hand-to-hand combat, efficiency, individualization.*

УДК 799.31

DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-329-333

**Анатолій
НАТОЧІЙ**[©]
викладач

**Поліна
СМАЛЬ**[©]
курсант

(Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

ВОГНЕВА ПІДГОТОВКА – СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто підходи до навчання влучній стрільбі у збройних силах провідних країн світу та Збройних Силах України. Навчання влучній стрільбі має велику актуальність у Збройних Силах України з огляду на ведення бойових дій на сході України та перехід Збройних Сил України до підготовки з використанням стандартів НАТО. Проведено порівняння системи базової вогневої підготовки Збройних Сил України та США. Проаналізовано інновації, що апробовані та широко застосовуються у системі базової вогневої підготовки військовослужбовців збройних сил Німеччини, США, Великої Британії, Швейцарії та Бельгії. Наведено етапи роботи інструктора з вогневої підготовки, показано ефективність впливу індивідуального підходу і тренажної підготовки на навчання влучній стрільбі. Розглянуто заходи та засоби психологічного впливу, що застосовуються інструкторами з вогневої підготовки збройних сил США для формування психологічної стійкості та психологічної готовності стрільця до виконання стрільби.

Ключові слова: Збройні Сили України, професійне навчання, службова підготовка, вогнева підготовка, тренажерна підготовка, заходи і засоби психологічного впливу, психологічна стійкість поліцейських.

Постановка проблеми. Однією з умов подальшої демократизації суспільства і створення правової держави є реформування діяльності правоохоронних органів, які від імені держави реалізують відповідні функції, а також підвищення престижу роботи та рівня професійної компетентності та майстерності кадрів, призначених запобігати, розкривати і розслідувати злочини, забезпечувати законність, стояти на варті громадського порядку.

Безсумнівна також важливість науково обґрунтованого підходу до професійної підготовки спеціалістів правоохоронних органів, важливою складовою якої є вогнева підготовка.

В Національній поліції України вогнева підготовка є важливою складовою професійної підготовки поліцейського. Підтримання задовільного розуміння аспектів вогневої підготовки з метою збереження працездатності в умовах довготривалих нервових і фізичних навантажень, набуття та володіння низкою прикладних рухових навиків і вмінь спеціальної фізичної підготовки – все це складає службовий обов'язок кожного працівника поліції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. На підставі отриманого досвіду та аналізу помилок, які були допущені на практиці поліцейськими під час застосування вогнепальної зброї, можна сформулювати відповідні тренувальні вправи для їх виконання розрізі вивчення останніми вогневої підготовки. Зазначені вправи мають максимально відображати специфіку діяльності поліцейських різних

© А. Наточій, 2021
natociy@gmail.com

© П. Смаль, 2021
polinalepa@gmail.com

підрозділів на практиці та спрямовані на вироблення навичок щодо професійного застосування вогнепальної зброї майбутніми поліцейськими [6].

Зі свого боку, такий позитивний досвід дасть можливість інструктору (викладачу) моделювати певну ситуацію у навчальну вправу зі стрільби, враховуючи особливості застосування вогнепальної зброї поліцейськими на практиці, та помилки, яких вони допустилися під час такого застосування. Мета виконання таких тренувальних вправ – надалі уникнути допущення майбутніми поліцейськими зазначених вище помилок та набуття ними практичних навичок щодо професійного застосування вогнепальної зброї [8].

Мета статті – розкрити значення вогневої підготовки як складової професійної компетентності працівників органів внутрішніх справ.

Виклад основного матеріалу. Сучасні умови функціонування Національної поліції України обумовлюють необхідність удосконалення навичок вмілого поведіння з вогнепальною зброєю, знань правових підстав її застосування і використання в процесі виконання службово-оперативних завдань. Саме такі знання і навички можна здобути під час вивчення дисципліни «Вогнева підготовка». «Вогнева підготовка» є однією з основних дисциплін службової підготовки працівника поліції.

Вогнева підготовка визначається як сукупність заходів, спрямованих на вивчення законності основ стрільби з вогнепальної зброї в рамках її застосування (використання) та вдосконалення навичок безпечного керування швидкості та стрільби по нерухомих та рухомих цілях з різних позицій в обмежений час, у русі [3]. Вогнева підготовка курсантів складається з вивчення нормативно-правової бази та підстав її застосування та використання, знання заходів безпеки при поведінні зі зброєю, знання матеріальної частини зброї, а також практичного відпрацювання навичок поведіння зі зброєю, вправ зі стрільби [2].

Порядок організації вогневої підготовки в органах внутрішніх справ України здійснюється відповідно до вимог наказу МВС України № 50 від 26 січня 2016 року «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України» [2]. Відповідно до цього наказу передбачені: вивчення матеріальної частини табельної зброї; вивчення заходів безпеки при поведінні з табельною вогнепальною зброєю; вивчення основ, прийомів і правил стрільби; вивчення правових основ застосування та використання вогнепальної зброї (ст. 43,46 Закону України «Про Національну поліцію», ст. 219, 221 статуту ППСМ) у реальних умовах оперативно-службової діяльності; розвиток та вдосконалення навичок підготовки до стрільби і ведення вогню по рухомих та нерухомих цілях із різних положень, з обмеженням або без обмеження часу на стрільбу. Навчання використанню зброї відбувається тепер в умовах, близьких до реальних, часто наближених до екстремальних. Статистично встановлено, що збройне протистояння злочинців та співробітників правоохоронних органів із використанням стрілецької зброї відбувається в більшості випадків на відстанях до 10 метрів. Застосовувати зброю в 80 % випадків доводиться в умовах обмеженої видимості, іноді в темряві, що виключає класичну прицільну стрільбу. Стріляти треба вміти і в індивідуальних засобах захисту (бронежилетах), користуватися придатними захисними спорудами, змінювати певну тактику дій, використовувати прийоми ухилення від ураження. Треба вміти використовувати зброю під час переслідування, на вулицях, у приміщеннях, у місцях великого скупчення людей, з транспортного засобу та інше. Тому в системі формування вогневої майстерності як складової професійної компетентності стали простежуватися тенденції навчання стрільби: з вихідного положення, коли пістолет знаходиться в кобурі; з близьких відстаней, від стегна, лежачи, утримуючи зброю однією або двома руками; методом швидкісної стрільби, з перенесенням вогню по фронті; в умовах слабого освітлення, з використанням приладів нічного бачення, світлових насадок, патронів із трасуючими кулями та інше. Успішне відпрацювання стрілецьких вправ забезпечується наявністю такої навчально-матеріальної бази, що давала б змогу моделювати різноманітну обстановку та проводити комплексні заняття з використанням різноманітних технічних засобів.

Класичною основою вогневої майстерності здавна вважалися вміння тримати зброю напоготові до стрільби, здійснювати прицілювання, правильно тримати палець на спусковому гачку і здійснювати спуск курка з бойового зводу, затримувати в момент спуску дихання [3].

Під час викладання вогневої підготовки курсантам, які вже здобули початкові

навички з вогневої підготовки, доречним є впровадження вправ зі стрільби, що максимально відображають специфіку діяльності поліцейських різних підрозділів на практиці.

Наприклад, для підготовки майбутніх дільничних офіцерів поліції мають бути вправи, які відображають специфіку професійної діяльності дільничного офіцера поліції та ситуації, в яких він має право застосувати вогнепальну зброю. Відповідні вправи мають бути розроблені і для майбутніх фахівців підрозділів кримінальної поліції, і для слідчих.

Важливим моментом при цьому також буде врахування помилок, яких припускалися поліцейські (дільничні, оперуповноважені кримінальної поліції, слідчі, патрульні) під час застосування вогнепальної зброї.

Вогнева підготовка як складова професійної компетентності майбутніх офіцерів поліції, на нашу думку, повинна розвивати:

- навички блискавичної підготовки до стрільби; вміння влучно вражати цілі;
- впевненість у собі, вміння стримувати емоційну напруженість, страх перед оточуючими громадянами (врівноваженість, витримку);
- зовнішній спокій без ознак напруги, хвилювання чи нетерпіння; вольові якості (цілеспрямованість, рішучість, самовладання);
- швидкість (адекватність) реакції на поведінку оточуючих та окремих правопорушників;
- вміння приймати правильні рішення в напружених ситуаціях і правомірно застосовувати вогнепальну зброю [9].

Базова підготовка передбачає розширення знань і закріплення таких стійких навичок поведінки зі зброєю, які перебували б на рівні рефлексів. Природно, базова підготовка передбачає не тільки роботу з досвідченими викладачами та інструкторами, а й великий об'єм самостійної підготовки, в ході якої курсант повинен вивчити себе (анатомічні, психічні, фізіологічні особливості свого організму) і виробити свою техніку і тактику. Професійна готовність до використання вогнепальної зброї передбачає підготовку – інтелектуальну, технічну, фізичну, спеціальну психологічну підготовку [5].

Індивідуальна підготовка поліцейського включає вивчення матеріальної частини зброї, порядку і правил її застосування, заходів безпеки при поводженні з нею, виконання нормативів з вогневої підготовки та виконання вправ зі стрільби.

Технічна підготовка передбачає вивчення та вдосконалення техніки виконання пострілу як окремо, так і при виконанні стрілецьких вправ в цілому. Фізична підготовка включає методичні рекомендації, деякі вправи, які дозволяють підвищити загальну фізичну підготовленість що дозволяє значно покращити результативність стрільби [10].

Заняття з основ стрільби проводяться методом усної розповіді, яка супроводжується поясненням і показом на макетах, схемах і плакатах. Кожне пояснення підкріплюється прикладами з практики стрільб. Вивчення правил стрільби завжди проводиться перед проведенням практичних занять з використанням зброї відповідно до вимог курсу стрільб. Правила стрільби викладаються у відповідності зі способами ведення вогню, обґрунтовуються і закріплюються на практичних заняттях [7].

Таким чином, вогнева підготовка є основною навчальною дисципліною у навчальних закладах, яка здійснює спеціальну підготовку поліцейських.

Професійна готовність до застосування та використання вогнепальної зброї передбачає підготовку працівників Національної поліції – є: фізична і тактична готовність. Необхідність її формування пояснюється двома основними вимогами:

- по-перше, специфіка несення служби здебільшого патрулювання в автомобілі, що свідчить про статичність положення тривалий час, що негативно впливає на рівень здоров'я працівників та особистий фізичний стан;
- по-друге, високої фізичної підготовленості вимагають дії, пов'язані з переслідуванням та затриманням правопорушників.

Високий рівень фізичної підготовленості сприяє швидкій адаптації працівників до складних умов службової діяльності і надають перевагу під час силового протистояння, переслідування та затримання правопорушників. Спеціальна психологічна підготовка стосується низки найважливіших питань у галузі психоемоційної корекції процесу підготовки курсантів як в умовах тренування, так і в умовах вогневого контакту.

Виходячи з цього, існує потреба в її комплексному вивченні з розробленням відповідних спеціальних освітніх програм не тільки на рівні організації первинної

професійної підготовки поліцейських, а як самостійної дисципліни у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання.

Удосконалення методики викладання вогневої підготовки у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання не має обмежуватися тільки положеннями відповідних наказів, воно потребує творчого підходу і моделювання ситуацій з урахуванням практичного досвіду застосування вогнепальної зброї поліцейськими різних підрозділів Національної поліції. Такий підхід має бути відображений у формуванні відповідних квестів для курсантів з вирішення складних завдань на прикладах практичного досвіду застосування вогнепальної зброї поліцейськими підрозділами Національної поліції.

Висновки. Отже, зброя є не лише предметом, необхідним для виконання професійних обов'язків працівниками поліції, але й атрибутом демонстрації сили та влади, так вважає майже кожний дев'ятий дільничний інспектор поліції, кожний десятий оперативний і кожний чотирнадцятий слідчий. Цей показник свідчить про те, що офіцери поліції незалежно від підрозділу де проходять службу, відчують себе більш впевненіше у собі за наявності зброї і в деяких випадках можуть проявляти агресію.

Таким чином, вогнепальна зброя є важливим чинником, що дає змогу компенсувати слабкі риси характеру особистості працівників поліції, створює у нього почуття впевненості у собі й у своїх силах. Якщо ми порівняємо показники цих блоків, то побачимо, що вони ідентичні, це підтверджує низький рівень професійної компетентності офіцерів поліції при застосуванні правомірної сили в службовій діяльності.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.
2. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 № 50. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>.
3. Огневая подготовка: Пути повышения профессионального мастерства : под ред. Г. Н. Будагьянца. Луганск : РИО ЛАВД, 2005. 498 с.
4. Бандурка О. М., Скакун О. Ф. Юридична деонтологія : підруч. Харків : Вид-во НУВС, 2002. 336 с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2009. 720 с.
6. Про затвердження Курсу стрільб для поліцейських та Норм витрат боєприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб : наказ МВС України від 26.04.2019 № 334. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/>.
7. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. матеріалів. Харків: ХНУВС, 2017. 376 с.
8. Лопасаєва О. М. Психологічна підготовка курсантів для виконання вправ стрільби з бойової зброї на заняттях з вогневої підготовки в Академії митної служби України. *Новини от доброта науки-2009 : міжнар. наук.-практ. конф., Болгарія, Софія, 17-25 травня 2009 р.* Том 15. С. 45-50.
9. Казначесв Д. Г., Лопасаєва О. М. Особливості формування психологічної стійкості і готовності працівників поліції у процесі навчання з вогневої підготовки. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 82-85.
10. Комплексний підхід до навчання вогневої підготовки з використанням інноваційних технологій / В. І. Семенюк, О. Ю. Лавров, М. В. Гришин та ін. *Системи озброєння і військова техніка*. 2015. № 1. С. 186-190.

Надійшла до редакції 18.11.2021

References

1. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police] : Zakon Ukrayiny vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2015. № 40-41, art. 379. [in Ukr.].
2. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro orhanizatsiyu sluzhbovoyi pidhotovky pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [On approval of the Regulations on the organization of in-service training of employees of the National Police of Ukraine] : nakaz MVS Ukrayiny vid 26.01.2016 № 50. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text>. [in Ukr.].
3. Ognevaya podgotovka: Puti povysheniya professional'nogo masterstva [Fire training: Ways to improve professional skills] : pod red. G. N. Budah'yantsa. Luhansk: RIO LAVD, 2005. 498 p. [in Russ.].
4. Bandurka, O. M., Skakun, O. F. (2002). Yurydychna deontolohiya [Legal deontology] : pidruch. Kharkiv: Vyd-vo NUVS, 336 p. [in Ukr.].

5. Rubinshteyn, S. L. (2009). *Osnovy obshchey psikhologii* [Fundamentals of general psychology]. 2-e yzd. Saint-Petersburg : Piter, 720 p. [in Russ.].

6. Pro zatverdzhennya Kursu stril'ba dlya politseys'kykh ta Norm vytrat boyeprypasiv, postriliv, vybukhovyykh paketiv i hranat politseys'kymy pid chas provedennya praktychnykh stril'ba [On approval of the Shooting Course for police officers and Standards for the consumption of ammunition, shots, explosive packages and grenades by police officers during practical shootings] : nakaz MVS Ukrainy vid 26.04.2019 № 334. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/>. [in Ukr.].

7. Pidhotovka politseys'kykh v umovakh reformuvannya systemy MVS Ukrainy [On approval of the Shooting Course for police officers and Standards for the consumption of ammunition, shots, explosive packages and grenades by police officers during practical shootings] : zb. materialiv. Kharkiv : KhNUVS, 2017. 376 p. [in Ukr.].

8. Lopayeva, O. M. (2009). *Psikhologichna pidhotovka kursantiv dlya vykonannya vprav stril'by z boyovoyi zbroyi na zanyattyakh z vohnevoyi pidhotovky v Akademiyi mytnoyi sluzhby Ukrainy* [Psychological training of cadets to perform exercises in shooting firearms in fire training classes at the Academy of Customs Service of Ukraine]. *Novyny ot dobrata nauky-2009 : mizhnar. nauk.-prakt. konf., Bolhariya, Sofiya, 17-25 travnya 2009 r.* Vol. 15, pp. 45-50. [in Ukr.].

9. Kaznachev, D. H., Lopayeva, O. M. (2018). *Osoblyvosti formuvannya psikhologichnoyi stiykosti i hotovnosti pratsivnykiv politsiyi u protsesi navchannya z vohnevoyi pidhotovky* [Features of formation of psychological stability and readiness of police officers in the process of training in fire training]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav.* № 4, pp. 82-85. [in Ukr.].

10. *Kompleksnyy pidkhid do navchannya vohnevykh pidhotovtsi z vykorystannyam innovatsiynykh tekhnolohiy* [Complex approach to training in fire training with the use of innovative technologies] / V. I. Semenyuk, O. Yu. Lavrov, M. V. Hryshyn ta in. *Systemy ozbroynennya i viys'kova tekhnika.* 2015. № 1, pp. 186-190. [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatoliy Natchiy, Polina Smal'. Fire training – a component of professional competence of future police officers. The approaches to training in accurate shooting in the Armed Forces of the leading countries of the world and the Armed Forces of Ukraine have been considered. Fire training is very important in the Armed Forces of Ukraine in view of the fighting in eastern Ukraine and the transition of the Armed Forces of Ukraine to training according to NATO standards. Comparison of the system of basic fire training of the Armed Forces of Ukraine and the United States. The innovations that have been tested and widely used in the system of basic fire training of servicemen of the armed forces of Germany, the USA, Great Britain, Switzerland and Belgium are analyzed. The stages of work of the instructor on fire training are resulted, efficiency of influence of the individual approach and training preparation on training in accurate shooting has been shown. Measures and means of psychological influence used by instructors of fire training of the US Armed Forces for the formation of psychological stability and psychological readiness of the shooter to shoot have been considered.

Examples and the order of application of electronic simulators for formation of steady skills of accurate shooting, working off of uniformity of execution of a shot and correction of errors of the shooter during shooting have been offered. The results of the experiment on the introduction of an individual approach to the teaching of small arms shooting have been presented. Based on the analysis of approaches to basic shooting training, a method of combining the existing system of training in small arms shooting with training methods in foreign armies has been proposed, which will increase the effectiveness of fire training in the Armed Forces of Ukraine without increasing ammunition.

Keywords: *Armed forces of Ukraine, professional training, service training, fire training, training, measures and means of psychological influence, psychological stability police.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

НАУКОВІ ЗАХОДИ МІЖНАРОДНОГО, ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНІВ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У ІV КВАРТАЛІ 2021 РОКУ

4 листопада 2021 року – Міжнародна науково-практична конференція «Економічна та інформаційна безпека: актуальні питання та інновації», організована кафедрою економічної та інформаційної безпеки.

До участі в заході долучилося понад 140 фахівців із Болгарії, Канади, Мальти, Молдови, Польщі, Португалії, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Румунії, Чеської Республіки та представники з 30 закладів вищої освіти України (Київ, Дніпро, Одеса, Харків, Луганськ, Ірпінь, Донецьк, Маріуполь, Черкаси, Запоріжжя).

На конференцію свої матеріали надіслали понад 140 учасників, серед яких понад 90 вчених (в тому числі 30 докторів та професорів і понад 6 кандидатів наук та доцентів), 24 представники іноземних держав, 16 представників підрозділів Національної поліції.

Учасниками конференції обговорено такі питання, як використання інформаційних технологій в діяльності поліції, безпеки в інформаційній та економічній сфері, сучасного стану, проблем та перспектив розвитку фінансової та економічної безпеки підприємств, регіонів і суспільства. За результатами їх обговорення підготовлено рекомендації та відповідні пропозиції.

30 листопада 2021 року – Міжнародна науково-практична конференція «Медіація як спосіб вирішення приватно- та публічно-правових спорів» за участю понад 200 фахівців із 9 країн світу.

Співорганізаторами конференції також були: ГО «Асоціація сімейних медіаторів України», ГО «Національна асоціація медіаторів України», Третій апеляційний адміністративний суд, Дніпропетровський окружний адміністративний суд, Дніпропетровська регіональна рада реформ правосуддя, Проект ЄС «Pravo-Justice», Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, Професійна асоціація медіаторів Болгарії, Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності ДДУВС, ГО «Українська асоціація представниць правоохоронних органів», Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Дніпропетровській області, ГО «Ла Страда-Україна».

Захід присвячено щорічному «Місячнику Медіації в Україні», за результатами роботи якого вдалося виробити принципово новий, сучасний підхід до подальшої інституціоналізації медіації в Україні. Як зазначають організатори конференції, сьогодні медіація зарекомендувала себе як ефективний спосіб вирішення спорів у більшості країн світу. В Україні медіація набуває великої популярності, але дотепер вона не стала частиною культури врегулювання спорів. Це підтверджує важливість і значущість проведення міжнародної науково-практичної конференції з медіації.

Конференція стала одним із перших заходів, що відбулися після законодавчого врегулювання в Україні питань медіації. Конференція створила унікальний майданчик для об'єднання досвідчених медіаторів та усіх, хто цікавиться питаннями запровадження процедури медіації у повсякденну діяльність установ, підприємств, організацій та окремих фізичних осіб, обміну професійним досвідом та ідеями фахівців з медіації України та інших держав.

21 грудня 2021 року – Міжнародний науково-практичний семінар «Заходи забезпечення доброчесності у правоохоронних органах», організований кафедрою кримінального права та кримінології.

Участь у семінарі взяло понад 100 науковців із 12 вітчизняних та зарубіжних (Республіка Казахстан, Словачка Республіка, Чеська Республіка) закладів вищої освіти. До професійної дискусії також долучилися працівники правоохоронних органів з протидії корупції, представники громадських організацій, а також науково-педагогічні працівники та здобувачі вищої освіти.

Під час семінару учасники обговорили актуальні питання щодо виховання доброчесності майбутніх працівників правоохоронних органів у світлі сучасних викликів; корупційні ризики у діяльності державних органів та юридичних осіб та їх оцінку; особливості кваліфікації та методики розслідування корупційних кримінальних правопорушень; питання доброчесності у діяльності Вищого антикорупційного суду, прокуратури, адвокатури, Служби судової охорони, налагодження ефективної взаємодії з викривачами та гарантії їх захисту за вітчизняним законодавством, засади забезпечення академічної доброчесності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, а також передовий досвід розбудови доброчесності у правоохоронних органах зарубіжних країн.

5 листопада 2021 року – Всеукраїнський науково-практичний семінар «Актуальні проблеми ювенальної деліктології», організований кафедрою адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності.

Участь у заході взяли понад 70 фахівців – представників таких установ та організацій: Офіс Ради Європи в Україні, Асоціація європейських поліцейських освітніх закладів, Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх, Координаційний центр з надання правової допомоги, Благодійний фонд «Право на захист», Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей», Головне управління Національної поліції в Дніпропетровській області, Управління ювенальної превенції Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України, Дніпропетровська обласна прокуратура, а також представники 13 закладів вищої освіти та наукових установ України.

Серед головних питань, розглянутих під час проведення науково-практичного семінару: робота підрозділів ювенальної превенції Національної поліції з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті із законом або є постраждалими від проявів насильства; правове та організаційне забезпечення діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції у взаємодії з іншими уповноваженими органами у сфері захисту дітей.

Учасники заходу акцентували на тому, що зараз є потреба комплексного підходу до вирішення актуальних проблем ювенальної деліктології шляхом скоординованих дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, судів, органів прокуратури, підрозділів Національної поліції, а також організацій громадянського суспільства.

За результатами обговорення учасниками семінару сформовано пропозиції до чинного законодавства.

18 листопада 2021 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Роль національного права України в умовах глобалізаційних викликів», організована кафедрою цивільного права та процесу.

Участь у конференції взяли понад 200 фахівців з України (представники 12 областей) та Республіки Казахстан, серед яких народні депутати України, науковці, юристи-практики, адвокати, ад'юнкти та курсанти, що дозволило забезпечити високу якість наукової дискусії. Під час заходу виступив народний депутат України С. Власенко, який наголосив на проблемах законотворчості в Україні та їх впливі на формування національного права. Виступ народної депутатки України А. Шкрум стосувався аналізу результатів Конференції ООН щодо зміни клімату та його впливу на національне право України.

Учасниками заходу обговорено, зокрема, такі питання: сучасні національні та міжнародні ініціативи у сфері права екологічної безпеки міста; електронні докази в цивільному процесі України; проблеми здійснення державного екологічного контролю; підстави виникнення права приватної власності фізичних осіб; професійне процесуальне представництво; оцінка доказів; принцип змагальності та участь неповнолітніх у сучасному цивільному процесі; підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності; державна реєстрація правочинів, правове стимулювання трудової діяльності, міжнародні стандарти в трудовому, екологічному та антимонопольному праві України тощо.

2 грудня 2021 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Дискусійні питання застосування антикорупційного законодавства», яка відбулася за ініціативи МВС України, Громадської спілки «Центр запобігання та протидії корупції».

Актуальна тематика конференції викликала інтерес у понад 200 учасників закладів вищої освіти, науково-дослідних установ, у тому числі зарубіжних (Академія правоохоронних органів при Генеральній прокуратурі Республіки Казахстан).

Відкрив офіційний захід голова Громадської спілки «Центр запобігання та протидії корупції» Володимир Мартиненко, який зазначив, що результатами вже традиційної конференції стануть рекомендації, які органи державної влади зможуть застосовувати у своїй роботі. Звернувся до учасників зі словами привітання старший радник з питань боротьби з корупцією Консультативної місії Європейського Союзу в Україні Йозеф Гюлай.

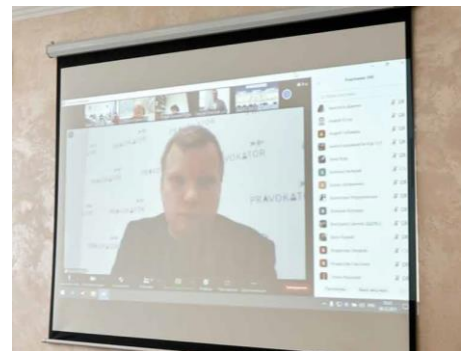
Учасниками конференції обговорено такі питання: діяльність уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції у роботі з викривачами; застосування антикорупційного законодавства підрозділами Національної поліції України; діяльність Вищого антикорупційного суду; особливості тлумачень обмежень для діяльності поліцейського, які суміжні із вчиненням корупційного діяння; корупція як прояв недобросовісної конкуренції з боку держави у сфері надання послуг; зарубіжний досвід побудови системи заходів антикорупційної діяльності; здійснення екстрадиції під час проведення досудового розслідування корупційних правопорушень тощо.

За результатами активних дискусій було підготовлено проєкт рекомендацій.

8 грудня 2021 року – Всеукраїнська науково-практична конференція «Правнича освіта та юридична клінічна практика», присвячена Всеукраїнському тижню права.

Конференцію ініційовано юридичною клінікою «Істина», кафедрою загальноправових дисциплін спільно з Навчально-науковою лабораторією дослідження проблем внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності з метою актуалізації високої місії правничої професії, утвердження верховенства права, захисту прав і свобод людини, а також популяризації юридичного клінічного руху для забезпечення якісної безоплатної правничої допомоги.

Тематичні напрями конференції: юридична освіта в Україні, її проблеми та виклики; проблеми теорії та практики безоплатної правової допомоги; юридичні клініки: освіта та правова допомога.

До масштабного науково-практичного заходу долучились понад 100 вчених-юристів та практиків, представників громадських організацій, здобувачів вищої освіти. Виявили зацікавленість проблемами правничої освіти та надання безоплатної правової допомоги стейкхолдери ДДУВС, судді, правоохоронці, правозахисники.

Учасники заходу обговорили проблеми забезпечення якості юридичної освіти через впровадження сучасних освітніх трендів та інновацій, кращих практик підготовки здобувачів, а також через реформування юридичної освіти у світлі міжнародних і європейських стандартів. Увагу зосередили на розвитку юридичної клінічної практики українських закладів вищої освіти як одного з основних складових практичної підготовки майбутніх правників, відповідно до стандарту вищої освіти зі спеціальності «Право». Особливий акцент зробили на проблематиці практичної підготовки юристів в умовах пандемії COVID-19.

22 грудня 2021 року – Всеукраїнський круглий стіл «Економіка та управління соціально-економічним розвитком країни в умовах глобалізаційних викликів», організована кафедрою аналітичної економіки та менеджменту Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти.

Усього до участі у заході долучилися науковці з 18 закладів вищої освіти України, зокрема: Інституту економіки промисловості НАН України, Інституту геотехнічної механіки імені М. С. Полякова НАН України, Державного підприємства «Науково-дослідний та конструкторсько-технологічний інститут трубно-промисловості імені Я. Ю. Осади», Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Національного університету цивільного захисту України, Університету Короля Данила, Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу, Донецького національного університету імені Василя Стуса, Полтавського державного аграрного університету, Одеського національного економічного університету, Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, Університету імені Альфреда Нобеля, Запорізького національного університету, Класичного приватного університету, Українського державного університету науки і технологій, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, Придніпровської державної академії будівництва та архітектури, Міжрегіональної академії управління персоналом.

У межах круглого столу свої доповіді презентували: професор кафедри менеджменту Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Андрій Колосов, провідний співробітник Інституту економіки промисловості НАН України, старший науковий співробітник Інституту геотехнічної механіки імені М. С. Полякова НАН України Наталія Осадча, директор Державного підприємства «Науково-дослідний та конструкторсько-технологічний інсти-

туту трубно-промисловості імені Я. Ю. Осади» Радомир Король, доцент кафедри маркетингу Донецького національного університету імені Василя Стуса Андрій Таранич.

Для участі у заході було подано понад 70 тез доповідей практичних, наукових, науково-педагогічних працівників закладів освіти України, а також здобувачів вищої освіти.

26 листопада 2021 року – Регіональна науково-практична конференція «Актуальні проблеми та перспективи розвитку приватного права в сучасних умовах», організована кафедрою цивільно-правових дисциплін і присвячена Дню захисту прав людини.

У заході взяли участь понад 130 представників сімох закладів вищої освіти із чотирьох регіонів країни. За результатами виступів та дискусійних обговорень актуальних проблем розвитку приватного права були зроблені обґрунтовані висновки, окреслена проблематика та сформовані рекомендації щодо подальшого розвитку приватно-правових відносин в Україні.

7 грудня 2021 року – Регіональна науково-практична конференція «Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти», присвячена 73-й річниці проголошення Загальної декларації прав людини.

До участі в заході долучилося понад 90 учасників, серед них науково-педагогічні працівники та здобувачі вищої освіти, представники органів публічної влади й громадських організації Дніпра, Києва, Львова та Чернігова.

Під час проведення заходу відбулося урочисте нагородження переможців та призерів конкурсу есе на тему «Теоретико-історична юридична наука: стан і перспективи розвитку», присвяченого видатному правознавцю Богдану Кістяківському, участь у якому взяли студенти закладів вищої освіти України.

КОНКУРСИ

Міністерством внутрішніх справ України на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ проведено щорічний конкурс на кращу наукову, науково-технічну та профорієнтаційну продукцію в апараті МВС, територіальних органах, закладах, установах і підприємствах МВС. Проведення цього заходу сприяє створенню умов для інноваційного розвитку, підвищення якості навчальних та наукових видань, мотивації до активної видавничої діяльності, а також популяризації відомчої освіти і науки.

Для участі у конкурсі було подано понад 140 найменувань конкурсної продукції за 13 номінаціями. Зокрема, свої навчально-наукові праці представили 2 науково-дослідні установи та 13 закладів вищої освіти, що належать до сфери управління МВС, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій. За результатами обговорень і плідних дискусій на засіданнях конкурсних комісій сформовано рейтингові списки у кожній номінації, згідно з якими 20 жовтня 2021 року на підсумковому засіданні оргкомітету визначено переможців, яких нагороджено дипломами I, II та III ступенів.

Серед вищих навчальних закладів системи МВС найбільшу кількість призових місць було здобуто Дніпропетровським державним університетом внутрішніх справ та Національною академією внутрішніх справ.

Переможцями конкурсу визначено такі видання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ:

у номінації «Навчальні посібники (навчально-методичні та навчальні наочні посібники, хрестоматії, практикуми, робочі зошити тощо)»

- I місце** Наливайко Л. Р. Теорія держави і права в тестових завданнях : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 740 с.
- II місце** Валєєв Р. Г., Мислива О. О., Фурса В. В., Герасимчук Ю. В. Алгоритми дій працівників патрульної поліції на місці події (у схемах) : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 140 с.

у номінації «Методики, методичні рекомендації (методичні настанови)»

- II місце** Теорія держави і права : методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять (для здобувачів вищої освіти I курсу денної форми навчання юридичного факультету) / кол. авт.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., Заслуженого юриста України Л. Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2020. 256 с.

у номінації «Довідкові видання (енциклопедії, енциклопедичні, мовні, лінгвістичні словники, довідники)»

- II місце** Бібліографічний покажчик для написання курсових та наукових робіт з навчальної дисципліни «Теорія держави і права» (для студ. юрид. ф-ту та ННІ заочного навчання та підвищення кваліфікації). 5-е вид., перероб. і допов. / кол. авт. за заг. ред. Л. Р. Наливайко. Дніпро : ДДУВС, 2020. 408 с.

у номінації «Наукові періодичні видання»

- II місце** 1. Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. 2020. Special issue № 1. 390 с.; 2. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2020. № 4. 410 с.

у номінації «Мультимедійні видання (дистанційні навчальні курси, навчальні відеопосібники тощо)»

- III місце** Рожченко В., Счастливец В., Маркечко К. Захист правоохоронця від нападу правопорушника : відеопосібник. 2020.

у номінації «Видання, що містять інформацію з обмеженим доступом»

- II місце** Пеньков С. В., Албул С. В., Волошина М. О. Організаційно-тактичні засади оперативної установки : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2020. 168 с.

у номінації «Друкована профорієнтаційна продукція»
II місце Профорієнтаційна продукція ДДУВС.

Повна інформація про конкурс : <https://dduvs.in.ua/2021/10/22/konkurs-na-krashhu-naukovu-naukovo-tehnichnu-ta-proforiyentatsijnu-produktsiyu-v-systemi-mvs-ukrayiny-peremozhstv-vyznachenno/>

ПІДГОТОВКА НАУКОВИХ КАДРІВ

У 2021 РОЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИМ ПРАЦІВНИКАМ УНІВЕРСИТЕТУ
ПРИСУДЖЕНО НАУКОВІ СТУПЕНІ ТА ВЧЕНІ ЗВАННЯ:

доктор юридичних наук

ЗАВГОРОДНИЙ Віталій Анатолійович

Захист відбувся 26 лютого 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.04).
Тема дисертації – «Практика Європейського суду з прав людини та її вплив на юридичну діяльність в Україні (теоретико-правовий аналіз)» (спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

ОБУШЕНКО Наталія Миколаївна

Захист відбувся 28 серпня 2020 року в Харківському національному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 64.700.02).
Тема дисертації – «Теорія та практика систематизації трудового законодавства» (спеціальність 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення). Роботу виконано в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

МОРОЗ Віта Петрівна

Захист відбувся 30 квітня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).
Тема дисертації – «Адміністративно-правове забезпечення примусового виконання судових рішень в Україні» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

ОПАЦЬКИЙ Роман Миколайолвич

Захист відбувся 29 квітня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).
Тема дисертації – «Адміністративно-правові засади формування та реалізації ювенальної політики в Україні» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

ФОМЕНКО Андрій Євгенович

Захист відбувся 14 травня 2021 року в Харківському національному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 64.700.03).

Тема дисертації – «Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності Національної поліції України» (спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

ЄФІМОВ Микола Миколайович

Захист відбувся 25 лютого 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

– «Теоретичні та практичні засади методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

ОБШАЛОВ Сергій Володимирович

Захист відбувся 5 травня 2021 року в Одеському державному університеті внутрішніх справ (спецрада СРД 41.722.02).

Тема дисертації – «Концептуальні засади оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства в Україні» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

ПЛЕТЕНЕЦЬ Віктор Миколайович

Захист відбувся 27 вересня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).

Тема дисертації – «Криміналістичне забезпечення подолання протидії досудовому розслідуванню» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

доктор філологічних наук

ЦАРЬОВА Ірина Валеріївна

Захист відбувся 29 січня 2021 року в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова (спецрада Д 41.051.02).

Тема дисертації – «Лексико-дериваційна структура сучасного українського юридичного тексту» (спеціальність 10.02.01 – українська мова). Роботу виконано в Запорізькому національному університеті.

кандидат юридичних наук

АКСЮТИНА Анастасія Володимирівна

Захист відбувся 24 вересня 2020 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).
Тема дисертації – «Адміністративно-правове забезпечення населення культурними послугами» (спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

ЛІТУН Олег Олегович

Захист відбувся 28 грудня 2020 року в Харківському національному університеті внутрішніх справ (спецрада СРД 64.700.07).
Тема дисертації – «Оперативно-розшукове забезпечення розшуку дітей, які зникли безвісти» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

ПРИЛОВСЬКИЙ Володимир Володимирович

Захист відбувся 28 квітня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада Д 08.727.02).
Тема дисертації – «Розслідування втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

кандидат економічних наук

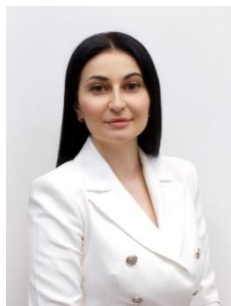

ТЮТЧЕНКО Світлана Миколаївна

Захист відбувся 29 жовтня 2020 року в Класичному приватному університеті, м. Запоріжжя (спецрада Д 08.727.02).
Тема дисертації – «Забезпечення економічної безпеки підприємств в умовах трансформаційних змін в економіці» (08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)). Роботу виконано в Класичному приватному університеті, м. Запоріжжя.

доктор філософії

*в галузі знань «Право» за спеціальністю 081 «Право»
(разові спеціалізовані вчені ради)*

МОЖЕЧУК Люся Василівна

Захист відбувся 5 березня 2021 року в Донецькому юридичному інституті МВС України, м. Маріуполь Донецької обл. (спецрада ДФ 11.737.006).
Тема дисертації – «Правове регулювання пенсійного забезпечення працівників освіти в Україні». Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

КАТОРКІН Роман Анатолійович

Захист відбувся 28 квітня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада ДФ 08.727.008).
Тема дисертації – «Кримінальна відповідальність за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу». Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

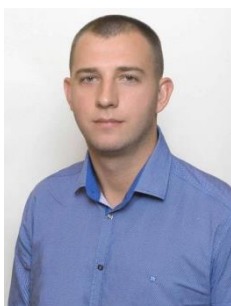
ЖУРАВЕЛЬ Олександр Анатолійович

Захист відбувся 7 травня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада ДФ 08.727.015).
Тема дисертації – «Адміністративно-правове забезпечення реалізації права громадян на самозахист». Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

БУБЛИК Надія Сергіївна

Захист відбувся 10 червня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада ДФ 08.727.016).
Тема дисертації – «Процесуальний статус особи, щодо якої здійснюється обвинувальна діяльність». Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

ЧУЧКО Сергій Віталійович

Захист відбувся 13 жовтня 2021 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ (спецрада ДФ 08.727.027).
Тема дисертації – «Розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет». Роботу виконано в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ.

професор:

**ГРИЦАЙ
Ірина Олегівна**
доктор юридичних наук,
професор кафедри
загальноправових
дисциплін

**ДОБРОБОГ
Людмила Миколаївна**
доктор юридичних наук,
професор кафедри
загальноправових
дисциплін

**ЗОЛОТУХІНА
Лілія Олександрівна**
доктор юридичних наук,
професор кафедри
цивільно-правових
дисциплін

ПАРШИН
Юрій Іванович
доктор економічних наук,
професор кафедри фінансових
та стратегічних розслідувань

РИЖКОВ
Едуард Володимирович
кандидат юридичних наук,
професор кафедри економічної
та інформаційної безпеки

СКИБА
Елеонора Костянтинівна
доктор філософських наук,
професор кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін

ШАБЛИСТИЙ
Володимир Вікторович
доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального
права та кримінології

доцент:

БОГУСЛАВСЬКИЙ
Віктор Володимирович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри спеціальної
фізичної підготовки

ГОЛОВІНА
Ольга Володимирівна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-
гуманітарних дисциплін

КОВБАСА
Володимир Миколайович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
загальноправових
дисциплін

КОЛЕСНИК
Алла Валеріївна –
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри
українознавства
та іноземних мов

ЛЮДВИК
Валентин Дмитрович –
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
кримінального права
та кримінології

МИРОНЮК
Станіслава Анатоліївна –
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності

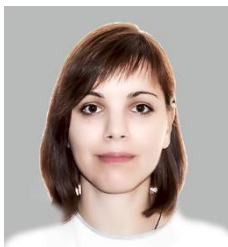
МИСЛИВА
Оксана Олегівна –
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
тактико-спеціальної підготовки

РУФАНОВА
Вікторія Миколаївна –
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права та кримінології

СИДОРОВА
Ельвіра Олександрівна –
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри
загальноправових дисциплін

СТАНИНА
Ольга Дмитрівна
кандидат технічних наук,
доцент кафедри економічної
та інформаційної безпеки

ТЮТЧЕНКО
Світлана Миколаївна
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної
та інформаційної безпеки

ЦАРЬОВА
Ірина Валеріївна
доктор філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
та іноземних мов

старший дослідник:

ПОЧТОВИЙ
Максим Миколайович
кандидат юридичних наук

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ ІЗ ЮВІЛЕЯМИ!

РАБІНОВИЧА Петра Мойсейовича
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 26 жовтня 1936 р. у м. Києві. У 1959 р. закінчив юридичний факультет Львівського державного університету імені І. Я. Франка (нині – Львівський національний університет імені Івана Франка). З 1959 р. по 1966 р. займався практичною діяльністю за фахом: до 1961 р. працював адвокатом, з 1962 по 1966 р. – інженером-патентознавцем. У 1966 р. заочно закінчив аспірантуру Інституту держави і права Академії наук СРСР (м. Москва). З 1966 р. працює у Львівському національному університеті імені Івана Франка на посадах асистента, доцента. З 1981 р. обіймає посаду професора кафедри теорії та філософії права цього університету. Одночасно з 1996 р. – завідувач Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України.

У 1966 р. захистив кандидатську дисертацію «Законность и целесообразность в советском праве» (12.00.01), у 1979 р. – докторську «Упрочение законности – закономерность социализма (вопросы теории и методологии исследования)» (12.00.01). У 1993 р. обраний членом-кореспондентом, у 2009 р. – дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України).

Напрями наукової діяльності: загальна теорія права і держави, зокрема теорія основоположних прав людини, філософія права. Опублікував понад 1000 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Основи загальної теорії права та держави» (у співавт., 1992, 1993, 1994, 1995, 2001, 2002, 2005, 2007, 2008), «Права людини і громадянина у Конституції України» (1997), «Здійснення прав людини в Україні: проблеми обмежування» (у співавт., 2001), «Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації» (у співавт., 2002), «Конституція України: науково-практичний коментар» (у співавт., 2003, 2011), «Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини» (у співавт., 2004), «Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти)» (у співавт., 2006), «Права людини: соціально-антропологічний вимір» (у співавт., 2006), «Права людини і громадянина: можливості удосконалення конституційних гарантій» (у співавт., 2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)), «Права людини й оновлення Конституції України: монографія» (у співавт., 2011), «Конституційно-правовий статус людини: можливості удосконалення в Україні: монографія» (у співавт., 2012), «Правова доктрина України: у 5 т. Т. 1: Загальнотеоретична та історична юриспруденція» (у співавт., 2013 (укр.), 2015 (англ.)), «Формування основ правового світогляду, правової свідомості та правової культури шкільної молоді (теоретико й соціолого-правове дослідження)» (у співавт., 2015), «Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 2. Філософія права; Т. 3. Загальна теорія права» (у співавт., 2017), «Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку» (у співавт., 2021).

Був членом Конституційної Асамблеї України, Науково-консультативної ради при Верховному Суді України. Брав участь у розробці проекту Закону України «Про вищу освіту», засад державної політики України в галузі прав людини, за запитами Конституційного Суду України готував низку експертних висновків.

Член наукової ради наукового юридичного журналу «Вісник Національної академії правових наук України» (індексація Scopus), редакційної ради журналу «Право України», редакційних колегій наукових видань «Філософія права і загальна теорія

права», «Юридична Україна», «Державне будівництво та місцеве самоврядування». Член спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

Заслужений діяч науки і техніки України (2007). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2017). Відзначений Почесною грамотою Верховної Ради України (2018), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2004), Почесною грамотою Міністерства юстиції України (2003), Дипломом Голови Конституційного Суду України (2004), Дипломом Спілки юристів України (2003). Лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2004, 2011).

ДЗЕРУ Олександра Васильовича
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 10 травня 1946 р. у с. Шапіївка Сквирського р-ну Київської області. У 1972 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У 1972–1973 рр. працював на посаді слідчого прокуратури Подільського р-ну м. Києва. З 1974 р. працює на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, де пройшов шлях від асистента, старшого викладача, доцента до професора кафедри цивільного права (2001–2006 рр. – завідувач кафедри цивільного права цього навчального закладу).

У 1976 р. захистив кандидатську дисертацію «Право спільної сумісної власності за радянським законодавством» (12.00.03), у 1996 р. – докторську «Розвиток прав власності громадян в Україні» (12.00.03). У 1986 р. присвоєно вчене звання доцента, у 2001 р. – професора. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2004 р.

Напрями наукової діяльності: цивільне право, сімейне право. Опублікував понад 160 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Загальна теорія цивільного права» (у співавт., 1992), «Цивільне право України : у 2 кн.» (у співавт., 1995, 1996, 1999, 2002, 2004, 2007, 2011, 2014), «Сімейне право України: підручник» (у співавт., 1997, 2002, 2017), «Право власності в Україні» (у співавт., 2000), «Цивільне право України : навчальний посібник» (2002, 2004, 2005), «Непорушність права власності – гарантія стабільності та розвитку підприємницької діяльності» (2006), «Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар» (у співавт., 2004, 2005, 2006, 2008, 2011), «Договірне право України. Загальна частина» (у співавт., 2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 3. Цивільно-правові науки. Приватне право» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.), «Цивільне право України : підручник : у 2 т.» (у співавт., 2009), «Договірне право України : навчальний посібник. Т. 2» (у співавт., 2009), «Практикум з цивільного права : навчальний посібник» (у співавт., 2009), «Правова доктрина України : у 5 т. Т. 3. Доктрина приватного права України» (у співавт., 2013 (укр.), 2017 (англ.), «Вибране. Збірник наукових праць. Київська школа цивілістики» (2017).

Член Науково-консультативної ради при Верховному Суді, редакційних колегій наукових видань «Юридична Україна», «Приватне право», «Альманах цивілістики». Член спеціалізованої вченої ради Д 26.001.06 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Академік Академії наук Вищої школи України (1997).

Заслужений юрист України (2009). Відзначений грамотою Верховної Ради України (2020). Лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2002), лауреат Премії Спілки юристів України (2005).

ОНИЩЕНКО Наталію Миколаївну
дійсного члена (академіка) НАПРН України

Народилася 3 жовтня 1956 р. у м. Києві. У 1979 р. закінчила Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). З 1979 р. працює в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, де обіймала посади стажиста-дослідника, молодшого наукового співробітника, наукового співробітника, старшого наукового співробітника (1979–2003 рр.), з 2003 р. по 2006 р. – провідний науковий співробітник, з 2006 р. – завідувач відділу теорії держави і права.

У 1985 р. захистила кандидатську дисертацію, у 2002 р. – докторську «Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи». У 1992 р. присвоєно вчене звання старшого наукового співробітника, у 2004 р. – професора. Обрана членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2008 р., дійсним членом (академіком) – у 2014 році.

Напрями наукової діяльності: теорія держави і права, джерела права, ефективність законодавства, правова система, правове виховання, правова культура, правова свідомість, гендерні дослідження, аналіз правової свідомості, правової культури, дослідження розвитку громадянського суспільства, захист та охорона прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина.

Опублікувала понад 900 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження)» (2007), «Порівняльне правознавство (правові системи світу)» (2008), «Загальна теорія держави і права (основні поняття, категорії, правові конструкції та наукові концепції)» (2008), «Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи» (2008), «Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.), «Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах» (2009), «Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії» (2009), «Сучасна правова енциклопедія» (2009), «Державно-правове регулювання в умовах трансформації суспільних відносин» (2009), «Формування та розвиток гендерного середовища в умовах демократичних перетворень» (2010), «Дія права: інтегративний аспект» (2010), «Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи: (у співавт., 2011), «Правові системи сучасності: навчальний посібник для магістрів права» (у співавт., 2012), «Загальні засади типології та класифікації правових систем сучасного світу» (у співавт., 2012), «Правова доктрина України : у 5 т. Т. 1. Загальнотеоретична та історична юриспруденція» (у співавт., 2013 (укр.), 2015 (англ.), «Трансформація правової ідеології у контексті сучасних викликів» (2016), «Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3. Загальна теорія права» (у співавт., 2017), «Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку» (у співавт., 2021).

Член науково-консультативних рад Конституційного Суду України та при Верховному Суді. Член спеціалізованих вчених рад Д 26.236.03 в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України та Д 26.867.01 в Інституті законодавства Верховної Ради України. Заступник головного редактора науково-практичного юридичного журналу «Альманах права», член редакційної ради журналу «Право України», редакційних колегій наукових видань «Нове українське право», «Держава і право», «Правова держава».

Заслужений юрист України (2006). Повний кавалер ордена «За заслуги» (2011, 2016, 2021). Відзначена Грамотою Верховної Ради України (2004), Почесною грамотою Верховної Ради України (2020), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2009), почесною відзнакою Вищої ради юстиції (2012), заохочувальною відзнакою «15 років спеціальному зв'язку України» (2009), Почесною грамотою Президії НАН України (2007), Почесною грамотою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (2009), Грамотою Вищої атестаційної комісії України (2009), Почесною грамотою Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим (2018). Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2011), Премії імені М. П. Василенка (2004), Премії імені Ярослава Мудрого (2007, 2014).

СЕЛІВОНА Миколу Федосовича
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 30 жовтня 1946 р. у с. Шестовиця Чернігівського р-ну Чернігівської обл. У 1973 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У тому ж році почав працювати в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН УРСР: спочатку стажистом-дослідником, а згодом – молодшим співробітником. З 1979 р. – старший референт юридичної групи Управління справами Ради Міністрів УРСР. У 1988 р. призначений в о. завідувача юридичного відділу Управління справами Ради Міністрів УРСР. У 1994–1995 рр. – заступник, перший заступник міністра Кабінету Міністрів України. З 1996 р. – суддя Конституційного Суду України, з жовтня 1999 р. – заступник Голови Конституційного Суду України, у 2002–2005 рр. – Голова Конституційного Суду України. З травня 2006 р. по червень 2010 р. – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Казахстан. З листопада 2010 р. – Голова Міжнародного комерційного арбітражного суду, Голова Морської арбітражної комісії при Торгово-промисловій палаті України, член Президії ТПП України.

У 1978 р. захистив кандидатську дисертацію «Контрольна функція місцевих Рад народних депутатів: суть та ефективність здійснення» (12.00.02). Вчене звання доцента присвоєно у 2001 р., професора – у 2004 р. У 2002 р. обраний членом-кореспондентом, а у 2004 р. – дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України).

Напрями наукових досліджень: конституційне право, державне управління, місцеве самоврядування, міжнародне публічне та міжнародне приватне право, міжнародний комерційний арбітраж. Автор понад 80 наукових та навчально-методичних праць, зокрема: «Конституція України : науково-практичний коментар» (у співавт., 2003, 2011), «Міжнародний комерційний арбітраж в Україні та світі: вчора, сьогодні, завтра» (у співавт., 2012), «Правова доктрина України : у 5 т. Т. 2. Публічно-правова доктрина України» (у співавт., 2013 (укр.), 2016 (англ.)), «Розвиток міжнародного комерційного арбітражу як необхідна складова успішності судової реформи в Україні» (2016).

Брав участь у розробці проекту чинної Конституції України, проектів законів про забезпечення політичної незалежності та економічної самостійності України, становлення ринкової економіки, соціального захисту населення, формування нової системи державного управління та місцевого самоврядування, зокрема: «Про власність», «Про підприємництво», «Про Кабінет Міністрів України». Член Координаційної ради з питань державної служби при Президентові України (з 2000 р.), член Постійної палати Третейського суду України (з 2004 р.), член редакційної колегії юридичного журналу «Право України».

Заслужений юрист України (1996). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2001). Відзначений Почесними грамотами Кабінету Міністрів України (2000, 2003), Почесною грамотою Верховної Ради України (2002).

СІРЕНКА Василя Федоровича
члена-кореспондента НАН України,
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 11 листопада 1941 р. у м. Пирятині Полтавської обл. У 1971 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У тому ж році почав працювати в Інституті держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, де обіймав посади молодшого наукового співробітника, старшого наукового співробітника, завідувача відділу. З 1998 р. по 2002 р. – народний депутат України III скликання. Голова Комітету з питань правової реформи (1998–2000), потім член Комітету з правової політики. З 2002 р. по 2006 р. – народний депутат України IV скликання, заступник Голови Комітету

Верховної Ради України з питань правової політики. З 2007 р. – головний науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

У 1975 р. захистив кандидатську дисертацію «Організація і розвиток принципів діяльності обчислювальних центрів, що функціонують в умовах АСУ» (12.00.02), у 1984 р. – докторську «Теоретичні проблеми формування і реалізації інтересів у сфері державного управління» (12.00.02). Обраний членом-кореспондентом НАН України у 1995 р., дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) – у 1993 р.

Напрями наукових досліджень – теорія держави і права, проблеми розвитку правової системи України, державне управління. Опублікував понад 150 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Демократизація апарата управління» (1990); «Национальная государственность союзной республики» (1991); «Законность и правопорядок в социалистическом обществе» (1976); «Аппарат государственного управления: интересы и деятельность» (1993); «Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення» (1997), «Теоретичні проблеми систематизації законодавства» (у співавт., 1999), «Интересы и власть» (2006); «Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення» (2003); «Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні» (2007), «Государство: демократическое, правовое, социальное» (2013).

Був членом Конституційної Асамблеї України, брав участь у розробці проєктів законів України «Про судоустрій», «Про народне підприємство», «Про науково-технічну політику». Член редакційної ради юридичного журналу «Право України».

Заслужений діяч науки і техніки України (1993). Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2019). Відзначений орденом «За заслуги» II ступеня Союзу юристів України. Лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2007).

ВІСНИК Оксану Мар'яніну

члена-кореспондента НАПрН України

Народилася 6 грудня 1951 р. у м. Суми. Після закінчення у 1977 р. юридичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка) розпочала трудову діяльність за фахом. У 1977–1978 рр. працювала викладачем у Краматорському індустріальному інституті. У 1978–1984 рр. – юрисконсульт житлово-комунального управління Київського авіаційного виробничого об'єднання, у 1984–1987 рр. – юрисконсульт Республіканського спеціалізованого монтажньо-налагоджувального тресту «Укркомунмонтажналадка» у м. Києві. З 1987 р. старший викладач права технікуму радянської торгівлі, 1988–1993 рр. – старший викладач кафедри радянського права Інституту підвищення кваліфікації керівних працівників та спеціалістів Міністерства житлово-комунального господарства УРСР, 1993–1994 рр. – старший викладач кафедри економіки сільського господарства Українського державного аграрного університету. З 1994 р. працювала на кафедрі господарського права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка на посадах спочатку асистента, а згодом – доцента, професора кафедри; 2016–2017 рр. – професор кафедри господарського, повітряного та космічного права Юридичного інституту Національного авіаційного університету. З лютого 2017 р. – головний науковий співробітник відділу правового забезпечення ринкової економіки НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України.

У 1995 р. захистила кандидатську дисертацію «Правові питання діяльності підприємств в умовах переходу до ринку (на матеріалах ремонтно-будівельних підприємств і організацій житлово-комунального господарства України)» (спеціальність 12.00.04), у 1998 р. присвоєно вчене звання доцента. У 2004 р. захистила докторську дисертацію «Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах» (спеціальність 12.00.04). У 2006 р. присвоєно вчене звання професора. Обрана членом-кореспондентом Національної академії правових наук України у 2010 р.

Напрями наукової діяльності: правове регулювання корпоративних відносин, правове регулювання інвестування, проблеми правового регулювання партнерських відносин, зокрема державно-приватного партнерства. Опублікувала понад 140 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Господарські товариства і виробничі кооперативи: правове становище : монографія» (1998), «Інвестиційне право : навчальний посібник» (2000, 2005, 2009), «Приватні та публічні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення : монографія» (2003), «Господарське право : навчальний посібник» (2004, 2008, 2017), «Господарський кодекс України : науково-практичний коментар» (у співавт., 2004, 2008, 2012), «Науково-практичний коментар Закону України «Про акціонерні товариства» (2009), «Науково-практичний коментар Закону України «Про оренду державного та комунального майна» (2010), «Корпоративні та партнерські відносини : монографія» (2010), «Корпоративна форма державно-приватного партнерства: проблеми правового забезпечення на тлі зарубіжного досвіду : монографія» (2012), «Правова доктрина України : у 5 т. Т. 4. Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права» (у співавт., 2013 (укр.), 2017 (англ.)), «Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 15. Господарське право» (у співавт., 2019).

Брала участь у складі робочих комісій Верховної Ради України у розробці та доопрацюванні Господарського (Комерційного) кодексу України (1994–2000), Господарського кодексу України (2000–2003). Була членом науково-консультативної ради при Верховному Суді України.

Член спеціалізованої вченої ради Д 26.500.01 Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Член редакційної ради журналу «Юридична Україна», редакційної колегії наукового видання «Приватне право і підприємництво».

ЯРМИША Олександра Назаровича
члена-кореспондента НАПрН України

Народився 9 серпня 1951 р. у м. Макіївці Донецької обл. У 1972 р. закінчив юридичний факультет Ростовського державного університету. У 1972–1973 рр. – інспектор штабу УВС Ростовського облвиконкому, у 1973–1975 рр. – інженер, молодший науковий співробітник Північнокавказького наукового центру вищої школи. У 1975–1978 рр. – аспірант, а потім викладач Ростовського державного університету. У 1978–1991 рр. – старший викладач, доцент, декан факультету, старший науковий співробітник Харківського юридичного інституту (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого). З 1992 по 2005 р. – проректор, перший проректор з наукової роботи, перший проректор, ректор Харківського національного університету внутрішніх справ. У 2005–2006 рр. – заступник начальника Департаменту роботи з персоналом – начальник Управління освіти і науки МВС України. У 2006–2008 рр. – начальник Державного науково-дослідного інституту МВС України. До 2011 р. – керівник Департаменту з питань діяльності правоохоронних органів апарату Ради національної безпеки і оборони України, а з грудня 2011 р. – радник ректора Київського Міжнародного університету. У 2014–2015 рр. – головний науковий співробітник Національної академії прокуратури України, 2015–2021 рр. – головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, з березня 2021 р. – провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України.

У 1978 р. захистив кандидатську дисертацію «Політична поліція Російської імперії (1880–1904 рр.)» (12.00.01), у 1991 р. – докторську «Каральний апарат самодержавства на Україні (1895–1917)» (12.00.01). Вчене звання професора присвоєно у 1993 р. Обраний членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 2002 р.

Напрями наукових досліджень: історія держави і права, історія каральних та правоохоронних органів України та Росії, проблеми конституційного права України та зарубіжних країн, соціологія злочинності. Опублікував понад 300 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Реформування поліції в країнах Центральної

та Східної Європи: процес і прогрес» (у співавт., 2005), «Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: соціологічний та історико-правовий аналіз» (у співавт., 2005), «Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т.1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування та розвитку правової системи України; Т. 5. Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)), «Бандитизм: соціально-правовий та кримінологічний аналіз» (у співавт., 2009), «Антологія сыска. Т. 5» (відп. редактор, 2011), «Оперативно-розшукова діяльність органів та підрозділів міліції України: історичний нарис. Документи і матеріали (1931–1960 рр.)» (у співавт., 2011), «Поліція в Україні: історико-правове дослідження» (у співавт., 2012), «Міністерство внутрішніх справ за доби УНР та Української держави» (у співавт., 2012), «Науково-практичний коментар до Закону України «Про службу безпеки України» (у співавт., 2012), «Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.): т. 1–6» (у співавт., 2012–2016), «Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 1. Історія держави і права» (у співавт., 2016).

Брав участь у розробці проєктів законів «Про міліцію», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» та підготовці Концепції реформування кримінальної юстиції України (2008), Рішення РНБО України «Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції» та ін.

Президент Міжнародної асоціації істориків права (з 1994 р.), віце-президент Кримінологічної асоціації України (з 2004 р.), віце-президент Української секції Міжнародної поліцейської асоціації (2011). Був членом науково-консультативної ради Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України, наукових рад МВС України, Державного департаменту з питань виконання покарань.

Член редакційних колегій наукових видань «Наука і правоохорона», «Проблеми національної безпеки», «Південноукраїнський правовий вісник», «Вісник Київського національного торговельно-економічного університету», «Вісник Національної академії прокуратури», «Наше право». Член спеціалізованої вченої ради Д 08.727.04 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Заслужений юрист України (1996). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2004). Відзначений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2004), Грамотою Верховної Ради України (2009), відомчими відзнаками МВС України «Почесний знак» (1995) та «Хрест Слави» (2000), «Лицар закону» (2008), «За безпеку народу» I та II ступенів (2007, 2009), премією МВС України «За розвиток науки, техніки та освіти» I та II ступенів (2002, 2003), Почесною відзнакою Апарату РНБО III ступеня (2009). Лауреат Премії імені Ярослава Мудрого (2003).

***ДЖУЖУ Олександра Миколайовича**
доктора юридичних наук, професора*

Народився 2 листопада 1951 р. в м. Городок Хмельницької обл. У 1974 р. закінчив юридичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1974–1976 рр. проходив військову службу в лавах Радянської Армії на посаді військового слідчого військової прокуратури Харківського гарнізону; у 1976–1982 рр. працював у різних підрозділах апарату МВС УРСР.

З 1982 р. обіймав посади викладача, старшого викладача, доцента кафедри кримінології, профілактики та виправно-трудового права Київської вищої школи МВС СРСР (нині – Національна академія внутрішніх справ). З листопада 1992 р. працював заступником начальника Республіканського навчально-методичного центру МВС України. З 1995 р. обіймав посади професора, начальника кафедри кримінології та юридичної соціології Національної академії внутрішніх справ України. У 2003–2012 рр. – проректор Національної академії внутрішніх справ з наукової роботи. З 2013 р. й до сьогодні – головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи академії.

У 1984 р. захистив кандидатську дисертацію «Попередження дій, що дезорганізують роботу виправно-трудових установ (за матеріалами Української РСР)»

(12.000.08), у 1996 р. – докторську «Запобігання поширенню СНІДу: кримінологічні та кримінально-правові проблеми» (12.00.08). У 1992 р. присвоєно вчене звання доцента, 1997 р. – професора. Заслужений юрист України (2001).

Напрями наукової діяльності: проблеми кримінального права, кримінології, профілактики злочинів, кримінологічні аспекти злочинності та «фонових явищ», кримінологічна віктимологія, пенітенціарна кримінологія, кримінально-виконавче право, правова статистика, соціологія права. Автор і співавтор понад 300 наукових праць.

Член Кримінологічної асоціації України та позаштатний науковий консультант відділу зв'язків з органами правосуддя Секретаріату Верховної Ради України. З 1996 р. – член експертної ради з юридичних наук МОН України; з 1998 р. – член спеціалізованих вчених рад НАВС за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право.

Член редакційних колегій фахових видань України: «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ»; «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ»; «Бюлетень законодавства і юридичної практики України»; «Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)» Міжвідомчого науково-дослідного центру Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України.

МИСЛИВОГО Володимира Андрійовича
доктора юридичних наук, професора

Народився 9 вересня 1946 р. у м. Кусари (Азербайджан). У 1968–1972 рр. навчався в Харківському юридичному інституті (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), після закінчення якого працював у слідчих органах УВС м. Запоріжжя та області. У 1980–1983 рр. навчався в ад'юнктурі Київської вищої школи МВС СРСР (нині – Національна академія внутрішніх справ), після закінчення якої працював слідчим у слідчому управлінні УВС м. Києва. У 1987–1995 рр. – робота на посадах викладача, старшого викладача, доцента кафедри кримінального права академії. 1995–1998 рр. – проректор з наукової роботи Запорізького інституту державного і муніципального управління (нині – Класичний приватний університет). З 1998 по 2011 р. працював у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ на посадах начальника кафедри кримінального права та кримінології, проректора з наукової роботи, першого проректора, проректора з міжнародних зв'язків. У 2011–2013 рр. – професор Національного університету Державної податкової служби України (нині – Університет державної фіскальної служби України), з 2013 р. по цей час – професор кафедри публічного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського».

У 1987 р. захистив кандидатську дисертацію «Боротьба органів внутрішніх справ з дорожньо-транспортними злочинами, пов'язаними із заподіянням шкоди пішоходам» (12.00.08), у 2006 р. – докторську «Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)» (12.00.08). У 1994 р. присвоєно вчене звання доцента, 2001 р. – професора.

Сфера наукових інтересів – проблеми кримінального права та кримінології в умовах сучасного науково-технічного прогресу. Входив до складу робочих груп Президії Верховної Ради УРСР з підготовки проекту Кримінального кодексу УРСР (1988) та Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю з підготовки проекту Кримінального кодексу України (1994).

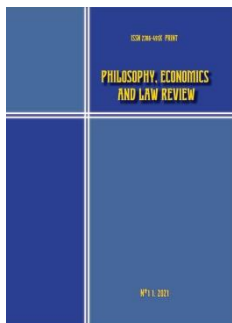
Автор і співавтор понад 130 наукових та навчально-методичних праць, серед яких кілька видань науково-практичних коментарів Кримінального кодексу УРСР 1960 р. та Кримінального кодексу України 2001 р., монографії, підручники, навчальні посібники.

Член редколегії наукового видання «Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право». Член спеціалізованих вчених рад Державного науково-дослідного інституту МВС України та Університету державної фіскальної служби України.

Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України та кількома відомчими відзнаками МВС України.

НОВІ ВИДАННЯ

У 2021 р. НАУКОВЦЯМИ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ВИДАНО ДРУКОМ ПРАЦІ:

Philosophy, Economics and Law Review : Scientific journal. 2021. № 1. 190 p.

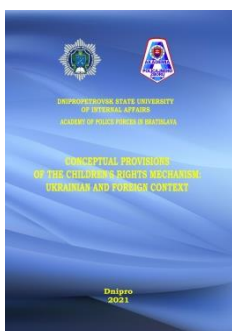
Philosophy, Economics and Law Review : Scientific journal. 2021. № 2. 228 p.

ISSN 2786-491X (Print)

У журналі зібрано наукові статті з питань філософії, економіки та права. Містить також публікації, що висвітлюють питання вищої освіти та гуманітаристики. У журналі публікуються рецензії на наукові видання. Для науковців, викладачів та аспірантів. Видається англійською мовою та виходить двічі на рік. Засновник та видавець – Дніпропетровський державний

університет внутрішніх справ.

https://phelr.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2021/12/1r/content_PhELR-1-2021-n.htm

Концептуальні положення механізму захисту прав дітей: український та зарубіжний контекст : кол. монограф. / кол. авт. ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України Л. Р. Наливайко. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 130 с.

ISBN 978-617-8032-12-8

Комплексно досліджено правові засади, форми реалізації та напрями удосконалення механізмів захисту дітей у міжнародному та національному контексті. З'ясовано соціальну зумовленість захисту дітей як одного із пріоритетних завдань політики держави. Розкрито стан наукового аналізу та правового забезпечення захисту прав дітей. Визначено поняття та розкрито зміст профілактичної роботи з неповнолітніми, що постраждали від насильницьких проявів, методіку розслідування окремих кримінальних правопорушень, особливості роботи працівників поліції щодо захисту прав та законних інтересів дітей, проаналізовано їх повноваження в цій сфері. Вивчено зарубіжний досвід правового забезпечення захисту прав дітей та визначено шляхи його впровадження в Україні. Здійснено аналіз процесуального порядку отримання інформації щодо насильницьких посягань, надано пропозиції щодо внесення законодавчих змін для вдосконалення процесуальних засад здійснення захисту прав дітей.

Для науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів та працівників практичних підрозділів поліції.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/7306>

Станіна О. Д., Коряшкіна Л. С., Ус С. А. Моделі та методи розв'язання задач оптимального розміщення двоетапного виробництва з неперервно розподіленим ресурсом : монографія. Дніпро : Видавець «Свідлер А. Л.», 2021. 200 с.

ISBN 978-617-627-166-6

Викладено основні положення щодо створення нових математичних моделей процесів двоетапного розміщення виробництва, розробки та обґрунтування методів їх розв'язування. Особливу увагу приділено експериментальним дослідженням і аналізу результатів розв'язання модельних задач. Наведено приклади практичного застосування запропонованих моделей на задачах двоетапного розподілу матеріального потоку на підприємствах паливно-енергетичного комплексу.

Для фахівців у сфері обчислювальної та прикладної математики, науковців, аспірантів і студентів, які цікавляться сучасними проблемами теорії оптимізації, у тому числі недиференційованої, математичним моделюванням, проблемами територіального планування, оптимального розміщення об'єктів різної природи на заданому регіоні, іншими задачами, пов'язаними із розбиттям множин довільної структури або форми на підмножини.

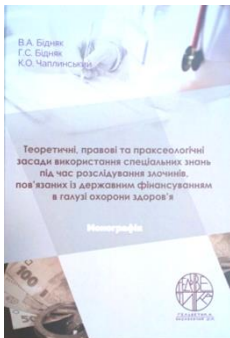
Соціально-гуманітарні виміри правової держави : матеріали Всеукр. науково-практ. конф. (м. Дніпро, 30 квіт. 2021 р.). Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 348 с.

ISBN 978-617-8032-34-0

Збірник містить матеріали однойменної науково-практичної конференції, в якій взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів і наукових установ України та зарубіжжя.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та в освітньому процесі спеціалізованих ЗВО.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6977>

Чаплинський К. О., Бідняк Г. С., Бідняк В. А. Теоретичні, правові та праксеологічні засади використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням в галузі охорони здоров'я : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 206 с.

ISBN 978-966-992-640-1

З урахуванням сучасного стану криміналістичної науки та правоохоронної практики досліджено концептуальні положення використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із державним фінансуванням у галузі охорони здоров'я. Розкрито поняття способів учинення цих злочинів та надано їх класифікацію. Досліджено дефініцію спеціальних знань, форми та коло суб'єктів їх використання, слідові картини вчинення цих злочинів. Окреслено проблемні питання, пов'язані з участю спеціаліста в разі проведення окремих процесуальних дій під час розслідування злочинів цієї категорії. Висвітлено особливості призначення та проведення окремих класів судових експертиз, зокрема економічної, товарознавчої, почеркознавчої, технічної експертизи документів та інших, доцільність призначення комплексних експертиз.

Для науковців, викладачів, ад'юнктів та аспірантів, курсантів, студентів та слухачів вищих юридичних навчальних закладів, працівників експертних підрозділів правоохоронних органів, адвокатів, а також усіх, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

Тютченко С. М. Забезпечення економічної безпеки підприємств в умовах трансформаційних змін в економіці : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2021. 212 с.

ISBN 978-617-645-460-1

Монографію розраховано на широке коло вітчизняних фахівців та науковців, які досліджують проблеми забезпечення безпеки держави та підприємств. Подано результати досліджень щодо забезпечення економічної безпеки підприємств в умовах трансформаційних змін в економіці.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/6957>

Інформаційні системи та технології : підручник / кол. авт. ; за заг. ред. д-ра техн. наук, проф. В. Б. Вишні. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. 280 с.

ISBN 978-617-8032-33-3

Підручник призначений для навчання здобувачів застосування інформаційних систем і технологій у практичній діяльності економістів, управлінців, науковців, дослідників та ін. Він може бути використаний для здобувачів вищих навчальних закладів, аспірантів, слухачів курсів підвищення кваліфікацій, наукових та практичних працівників ІТ-сфер.

<https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/7110>

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Альошина Марія Сергіївна – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Андрущенко Тетяна Сергіївна – старший викладач кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів), кандидат юридичних наук

Баглай Анна Володимирівна – студентка Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Бараш Леонід Євгенійович – судовий експерт лабораторії почеркознавчих лінгвістичних та мистецтвознавчих досліджень Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків

Біліченко Валерій Віталійович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського національного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Буряк Анна Сергіївна – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Буцьких Дмитро Олександрович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Василенко Анатолій Петрович – старший науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України, м. Київ

Великий Юрій Миколайович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Вербицька Катерина В'ячеславівна – студентка Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Вознюк Костянтин Геннадійович – викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Гаріфуллін Максим Валерійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ, м. Харків

Герасимов Артем Євгенович – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Голобутовський Роман Зіновійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор юридичних наук, доцент

Григоренко Володимир Андрійович – провідний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України, м. Київ

Грищенко Сергій Миколайович – начальник центру Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України, м. Київ

Демченко Ірина Олександрівна – ад'юнкт кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Діщенко Дмитро Володимирович – старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Єфімов Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор юридичних наук, доцент

Журавель Олександр Анатолійович – старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Завістовський Олег Дмитрович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Зеленський Євген Сергійович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Іванкін Олександр Миколайович – провідний науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України, м. Київ

Казначєєв Дмитро Георгійович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Кириченко Віктор Миколайович – завідувач кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя), кандидат історичних наук, доцент

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри «Політологія та право» Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя), доктор юридичних наук, доцент

Коваленко Вячеслав Васильович – науковий співробітник наукової лабораторії соціологічного моніторингу Навчально-наукового інституту заочного навчання та підвищення кваліфікації Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Ковіненко Орина Олександрівна – студентка Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Козар Юрій Юрійович – професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Ужгородського національного університету (м. Ужгород), доктор юридичних наук, професор

Козін Віталій Віталійович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Комих Наталія Григорівна – доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат соціологічних наук, доцент

Крамаренко Юрій Миколайович – доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Куатова Алемгуль Советівна – старший викладач кафедри загальноюридичних дисциплін Інституту післявузівської освіти Академії правоохоронних органів при генеральній прокуратурі Республіки Казахстан (м. Косши, Акмолінська обл., Республіка Казахстан), радник юстиції, доктор філософії (PhD)

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя), доктор юридичних наук, професор

Куценко Владислав Ігорович – доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя), кандидат економічних наук

Лавренко Дарія Олександрівна – викладач загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Лактіонова Валерія Володимирівна – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Леоненко Тетяна Євгенівна – завідувач кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Національного університету «Запорізька політехніка»

(м. Запоріжжя), доктор юридичних наук, професор

Лопасєва Олена Миколаївна – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Лукомська Аліна Андріївна – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Мироноук Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор юридичних наук, професор

Мислива Оксана Олегівна – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Монастирська Римма Іванівна – старший викладач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський, Хмельницька обл.), кандидат філологічних наук

Мурашкін Михайло Георгійович – професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор філософських наук, професор

Наливайко Лариса Романівна – проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України

Наливайко Олег Іванович – старший науковий співробітник секретаріату вченої ради Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Намлиньська Ольга Сергіївна – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Наточій Анатолій Дмитрович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Носенко Марія Артемівна – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Обушенко Наталія Миколаївна – професор кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор юридичних наук, доцент

Пархета Вікторія Іванівна – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Патерило Ірина Володимирівна – професор кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро), доктор юридичних наук, професор

Пономаренко Олексій Анатолійович – начальник відділу Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України, м. Київ

Попов Костянтин Леонідович – доцент кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «КПІ імені Ігоря Сікорського» (м. Київ), кандидат юридичних наук, доцент

Пришедько Максим Анатолійович – аспірант Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», м. Київ

Проненко Вікторія Сергіївна – студентка Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільного права та

процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Рибалкін Андрій Олександрович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Руфанова Вікторія Миколаївна – докторант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Самотуга Андрій Валерійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Сенько Вікторія Вікторівна – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Сластнікова Ганна Олександрівна – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Смаль Поліна Максимівна – курсант Навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор юридичних наук, професор

Степанов Валерій Анатолійович – старший науковий співробітник Українського науково-дослідного інституту спеціальної техніки та судових експертиз СБ України (м. Київ), кандидат технічних наук

Токар Андрій Анатолійович – старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Фоменко Андрій Євгенович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України

Чепіжко Анастасія Анатоліївна – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Шевчук Тетяна Олегівна – начальник відділу юридичного забезпечення Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

Шевяков Максим Олександрович – старший викладач кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

Шиян Ольга Юріївна – доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя), кандидат юридичних наук, доцент

Юнін Олександр Сергійович – перший проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України

Юніна Марина Петрівна – доцент кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук, доцент

Ярошенко Артем Сергійович – доцент кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро), кандидат юридичних наук

TABLE OF CONTENTS

CURRENT ISSUES OF LAW ENFORCEMENT

Andrii Fomenko On the effectiveness of criminological activities of the National Police of Ukraine	7
Oleksandr Yunin National policy of Ukraine in domestic violence prevention: current state and prospects of improvement	15
Oleksandr Zhuravel Peculiarities of application by police of acquired skills during detention of a person	22
Oksana Mysliwa, Olga Namlynska The realities of the use of naloxone by the police in Ukraine	28
Yevhen Zelenskyi, Mariya Nosenko Actions of the police after the use of firearms	35
Artem Herasymov, Andriy Tokar, Oleh Zavistovskyy Historical aspect of the development of the theory of “Broken Windows” and main problems and benefits of its implementation of into the law enforcement system of Ukraine	39
Maksym Shevyakov National Police of Ukraine as an actor of prevention of administrative offenses in public order and public security	46

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL LAW. PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY OF LAW

Larysa Nalyvaiko, Daria Lavrenko Combating gender-based violence under the military conflict conditions: theoretical and legal aspect	54
Yuriy Kyrychenko, Viktor Kyrychenko Famine of 1946-1947 as a rise in crime factor in Ukraine	63
Mykhailo Murashkin The right to freedom of opinion and tolerance	69
Nataliia Komykh «Society of impressions» as a space for developing processes of transformation of understanding right	75
Yuriy Kramarenko Defining the subject area of competence of the mediator as a guarantee of providing quality professional assistance	80
Oleh Nalyvaiko, Oryna Kovinenko Conflicts in legislation as a variety of legal conflicts: concepts, signs, types, rules and ways of resolution	86

Andriy Rybalkin, Kateryna Verbytska

Theoretical and legal characteristics of measures to prevent domestic violence by public organizations in Ukraine: current situation and prospects of development 93

Andriy Samotuha

Importance of state program documents in legislative support of proactive foreign information policy of Ukraine 99

Maksym Romanov

Forms of peaceful assemblies in Ukrainian legislation: regulatory analysis 110

CIVIL LEGAL REGULATION OF SOME AREAS
OF PUBLIC RELATIONS

Vladislav Kutsenko, Tetyana Leonenko, Olha Shyian

Problematic issues of civil justice principles 118

Nataliya Obushenko

Generalizing characteristics of the purpose and tasks of systematization of labor legislation 126

Iryna Paterylo

Issues of quality control of audit and audit services: national and foreign experience 131

Tetyana Andrushchenko

Family law contract: concepts and signs 138

Oleksandra Nestertsova-Sobakar

History of extension of Austrian civil procedural legislation on Western Ukrainian lands 145

Krystyna Resvorovych, Mariya Alyoshyna

Peculiarities of litigation in cases of individual proceedings 151

Maryna Yunina

Establishment of an intellectual property court in Ukraine as a factor of formation of an effective system of protection of intellectual property rights in Ukraine 155

Artem Yaroshenko, Anna Buryak, Valeriya Lactionova

Environmental and legal problems of rational use and protection of agricultural lands 162

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE.
PUBLIC ADMINISTRATION

Roman Holobutovskyy, Victoriya Pronenko, Anna Bahlay

Peculiarities of proceedings on land disputes with the participation of public administration entities in the procedure of administrative judiciary 167

Yurii Kozar, Maksym Garrifullin

Institute of public-private partnership in Ukraine: some aspects 173

Yevhen Kurinny

Essence, concepts and main determinants of anti-vaccination in Ukraine 179

Roman Myroniuk, Alina Lukomska Legislation on administrative appeals of certain foreign countries: scope and features	185
Tetyana Shevchuk, Andriy Sobakar' Ensuring air safety by administrative and legal means of preventive nature	191
Vaycheslav Kovalenko Role of the Constitutional Court of Ukraine and its decisions in administrative procedure	197
Dmytro Butskych Place and role of public control in the mechanism of administrative and legal support of water protection and water resources reproduction	203
Vitaliy Kozin Administrative and financial-legal liability as types of legal liability for offenses in budget area	209
Viktoriya Parkheta Concept and content of public administration in the field of road infrastructure	215
Maksym Pryshedko Some issues of essential features of state registers of Ukraine: administrative and legal aspect	222
Hanna Slastnikova Foreign experience in regulating the procedure of compulsory alienation of land for public needs or for reasons of public necessity and the possibility of its implementation in Ukraine	229
Anastasia Chepizhko Police bodies activities to secure observance of licencing system rules	236

CURRENT ISSUES OF COMBATING CRIME

Mykola Yefimov Scientific research studies on the construction of the forensic description of offenses against morality	242
Kostyantyn Popov Judgement of criminal offences of participants in armed conflict in the east of Ukraine	247
Viktoriya Rufanova, Alemgul Kuvatova Criminal and legal protection of human rights and freedoms in the field of family and domestic relations: the experience of Ukraine and the Republic of Kazakhstan	256
Leonid Barash Procedural issues of assigning and conducting forensic examination	262
Iryna Demchenko General description of factors influencing the organization and tactics of investigative (search) action in the context of an epidemic (pandemic)	269
Victoria Senko Current issues of combatting sexual exploitation of children and sexual violence against children in the Internet: foreign experience	275

INFORMATION AND TECHNICAL SUPPORT
OF LAW ENFORCEMENT

Valeriy Stepanov, Serhiy Hryshchenko

Technical means for covert interception of information
from electronic communication networks 280

Anatoliy Vasylenko, Volodymyr Hryhorenko

Research of ways to implement the development and manufacture of ultrasonic
means of non-destructive testing of small metal objects in the volume of devices 285

Oleksandr Ivankin

Aerodynamic pulse method of dosing abrasive powder
in mixture-forming gas abrasive devices 291

Oleksiy Ponomarenko

Secret penetration into publicly inaccessible places, housing
or other person's ownership, special technical means 296

PSYCHO-EDUCATIONAL ASPECTS
OF MODERN PROFESSIONAL ACTIVITY

Dmytro Kaznachejev, Olena Lopayeva

Implementation of national-patriotic education of cadets and students
as an important factor in training for the National police of Ukraine 303

Rymma Monastyrskya

Linguistic and stylistic features of legal linguistics 307

Valeriy Bilichenko

Current state of tactical medicine as an indicator
of tactical training of National police officers 312

Yuriy Velykyi

Features of the development of speed qualities and coordination
abilities of cadets in practical classes on fire training 316

Kostyantyn Vozniuk, Dmytro Dishchenko

Improving hand-to-hand combat skills in training future police officers 324

Anatoliy Natochiy, Polina Smal'

Fire training – a component of professional competence of future police officers 329

SCIENTIFIC LIFE

Scientific events 334

Contests 343

New scholars 344

Personalities 350

New editions 358

Authors 360

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2021

№ 4 (113)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А. В. Самотуга

Редактор *Н. В. Леонова, А. З. Подворчан*

Дизайн – *С. В. Лобань*

Підп. до друку 25.01.2022. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 29,82. Обл.-вид. арк. 36,52. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, rvv_vonr@dduvs.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 6054 від 28.02.2018